

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

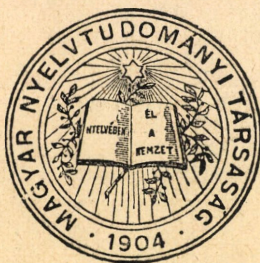
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

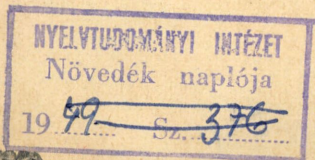
XXXVI. KÖTET

BUDAPEST

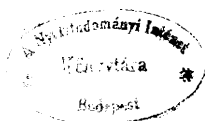
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1940

F4195/75

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1940-ben.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	„
	Balogh Jenő, Veszprém (1921—1940)	160'00	pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	„
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60'00	pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68	„
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
	† Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1939)	152'00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	„
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000	„
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	„
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	„
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	„
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	„
	Brüll Emánuel, Kolozsvár (1940)	200'00	pengő
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	korona
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	„
20	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	„
	Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
	Budapest: József Műegyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	„
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	„
25	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1940)	3000	„
	Budapest: Székesföv. Közlek. R. T. (1929—1940)	1200	pengő
	Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (1937—1940)	150'00	„
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	„
30	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	„
	Csúry Bálint, Debrecen (1922—1937)	200'00	pengő
	Debrecen városa (1922)	10000	korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	„
	† Ecseri Lajos, Szentes (1923—1924)	100000	„
35	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	„
	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00	pengő
	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	„
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1940)	1416'00	pengő
40	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	„
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	„
	Gálos Rezső, Budapest (1921—1934)	23'28	pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
45	Gombácssy Imre, Budapest (1924)	100000	„
	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153'00	pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona

	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936).....	72'04	pengő
	† Gyulai Pál, Budapest (1904).....	200	korona
50	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923).....	500	„
	Hartváni Zoltán, Cegléd (1922).....	2000	„
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905).....	200	„
	Heltai Lajos, Budapest (1923).....	100000	„
	† Herman Ottó, Budapest (1912).....	200	„
55	† Hirschler József, Kolozsvár (1909).....	200	„
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924).....	12000	„
	Horger Antal, Szeged (1915—1926).....	700000	„
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926).....	700000	„
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904).....	400	„
60	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923).....	6000	„
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932).....	7'08	pengő
	Horváth János, Budapest (1915—1921).....	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923).....	2000	„
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930).....	40'00	pengő
65	Jambrekovich László, Budapest (1919).....	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923).....	5000	„
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905).....	200	„
	Jánosi József, Veszprém (1925—1940).....	170'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906).....	200	korona
70	József főherceg Ó Fensége (1921).....	2000	„
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925).....	1000000	„
	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919).....	200	„
	† Katona Lajos, Budapest (1906).....	200	„
	Kecskemét városa (1923).....	10000	„
75	† Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920).....	300	„
	Klemm Antal, Szeged (1920—1938).....	141'00	pengő
	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931).....	108'16	pengő
	Kolozsvár: magyar nyelvészeti szemín. (1908).....	200	korona
	Bárá Kornfeld Móric, Budapest (1926).....	2000	ar. kor.
80	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905).....	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904).....	200	„
	† Latzkó Antal, Budapest (1904).....	200	„
	† Lehr Albert, Budapest (1910).....	200	„
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919).....	200	„
85	† Lenk Adolf, Budapest (1919).....	200	„
	Ligeti Lajos, Budapest (1938—1940).....	170'00	pengő
	Losonczi Zoltán, Budapest (1923—1937).....	200'00	„
	Mader Béla, Budapest (1923).....	2000	korona
	† Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908).....	200	„
90	† Majovszky Pál, Budapest (1920).....	300	„
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Melich János, Budapest (1916—1933).....	200'00	pengő
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906).....	200	korona
95	Nagy J. Béla, Budapest (1940).....	100'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922).....	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924).....	100000	„
	Ország Sándor, Budapest (1924).....	850000	„
	† Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920).....	300	„
100	† Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930).....	10'96	pengő
	Pannonhalma: Szt Benedek-rend főkönyvtára (1922).....	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927).....	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930).....	10'16	„
	Pécs: Ciszta. főgimnáziumi önképzőkör (1906).....	200	korona
105	† Péller Pál, Veszprém (1905).....	200	„
	Perczel György, Budapest (1921—1929).....	77'60	pengő
	† Pintér Jenő, Budapest (1913—1928).....	45'36	„

	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
110	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő
	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Nyiregyháza (1923)	2000	"
	Rásonyi László, Budapest (1923—1938)	36'00	pengő
115	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	korona
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	† Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1937)	64'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
120	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	† Szabó Béla, Szeged (1918—1938)	61'01	pengő
	Szabó T. Attila, Kolozsvár (1940)	54'00	"
125	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000	korona
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
130	Szinnyei József, Budapest (1906—1937)	208'08	"
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	korona
	† Szócs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	"
135	† Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Kolozsvár (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
140	† Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
145	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1940)	130'02	pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
150	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
155	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVF.

1940. FEBRUÁR

1. SZÁM

Brünn nevéről.

Néhány évvel ezelőtt DR. BERÁNEK J. FERENC pardubici cseh tudós levélben azt kérdezte tőlem, foglalkoztam-e *Brünn* városa nevének eredetével, s ha foglalkoztam, mi róla a nézetem. Említette, hogy a név eredetéről több magyarázat van, de egyik sem kielégítő.¹ Levelére azt feleltem, hogy ismerem azt, ami e névről BRANDL „Glossariumá“-ban van, olvastam az 1907. évig megjelent magyarázatoknak azt az összefoglalását, amely ČERNÝ és VÁŠA „Moravská jména místní“ (V Brně, 1907.) című kitűnő könyvében van, tudok SCHWARZ ERNŐ prágai német egyetemi tanár megfejtési kísérletéről, s ismerem BRÜCKNER SÁNDOR nyug. berlini egyetemi tanár nézetét is. Megírtam, hogy a név eredetéről nekem is van egy ötletem, közöltem is, hogy mi ez, de megjegyeztem azt is, hogy az ötletet szaklap részére egyelőre nem írom meg.

A nyáron a felszabadult területek középiskolai tanárai részére rendezett tanfolyamon a honfoglaláskori Magyarországról tartottam összefoglaló előadást. Ott beszélnem kellett azokról az akadályokról is, amelyek a földrajzi nevek nyelvészeti magyarázásában a kutató elé tornyosulhatnak. Említettem, hogy az ilyen magyarázatokban nem szabad teret engedni nacionalista érzelmeinknek, amire pedig minden nemzet tudósai között nem egyben sokszor megvan a hajlandóság. Példákat is idéztem a közelmúltból, első sorban az utóbbi húsz esztendő idevonatkozó cseh és tót tudományos irodalmából. Ekkor megemlítettem BERÁNEK J. FERENC úrral való levélváltásomat, előadtam, mit mondtak eddig a névről, s közöltem a magam ötletét is.

ČERNÝ és VÁŠA idézett művében (181) így foglalta össze az 1907-ig felmerült magyarázatokat: „*Brno*, a szó gyökere és jelentése ismeretlen, vö. ó-szláv *bronoje* 'lutum', szlovén *brn* 'Flussschlamm'; vö. *Brno* 1052-ből és azóta többször. A név különböző magyarázatai közül a legtöbb helyesléssel ROVT V. magyarázata találkozott, szerinte a szó jelentése: 'agyagos' (hlinné; l. fentebb ó-szláv *bronoje* 'lutum', szlovén *brn* 'Flussschlamm' és vö. Č. M. M. 1869: 69). Ezt fogadta el MIK-

¹ E helyen köszönöm DR. BERÁNEK J. FERENC úrnak, hogy levélváltásunk alkalmával több becses műre hívta fel a figyelmemet, amelyek munkámban hasznomra voltak.

LOSICH, Die slav. Ortsnamen, BRANDL, Rozpr. p. 67 (és Glosarium), PRUSIK, Č. Olom. M. II, 145 és PRASEK, Č. M. M. 1904 435. — Egyes régészek *Brünn* nevében Ptolemaeus *Eburodunum* szavát látták, hozzájuk hajlik ŠUJAN „Dějiny Brna“ című művében, azonban úgy, hogy egy másik nézetét is közli. Azt mondja, hogy *Brno* összefügg az ó-szláv *brnja*, cseh (több.) *brně* = *brnění* szóval, a helynév jelentése tehát: 'természettől vagy emberektől is megerősített hely' (= 'místo pevné polohou neb i opevněním'). ŠUJAN azonban feleli, hogy *brnja*, *brně* az ó-felnémet *brunja* átvéte'e (vö. *brnja* 'lorica, Panzer'). — SEDLÁČEK ÁGOST (l. Č. M. M. 1906: 146) *Brünn* régi *Brnen* (így 1090., 1099. stb.) alakjai alapján azt tartja, hogy csehül a nevet *Brnno*-nak, két *-nn*-nel kellene írni, amire különben már ŠUJAN i. m. 46 figyelmeztetett, s úgy gondolta, hogy *Brnen* = *Brnen hrad* (azaz *brn*-ból való vár), *Brno* meg = *Brnno místo* (azaz *brn*-os hely). Ehhez csatlakozott VODIČKA TH.: Č. Olom. Mus. I, 170. Itt a *Brnno* nevet a *Hlinné* helynévvel veti egybe s hivatkozik a *brněnský* melléknévre. A *brněnský* melléknév lehet vegyülék alak *brnský* melléknévből és *Brněně* 'brünniek' főnévből. *Brnno* írott alak különben megvan már Dalimil krónikájában (l. GEBAUER, Slov. staroč). — Újabb magyarázatot kísérelt meg *Brno* = *Brünn* nevééről VÁLEK (l. Č. M. Mus. 1907: 56). VÁLEK szerint *Brno* *Brdno*-ból lett, *brdo* meg a. m. 'útvar hrbovitý, hegyes-halmos alakulás'. Magyarázatában hivatkozik *Zábrdovice* helynévre. A *-dn-* csoportban azonban a *d* kiesésére régi adataink nincsenek az egy **z jeno* = *z jedno* 'gleich, gleichsam'-ot kivéve. Ez azonban, minthogy határozó szó, analógiával magyarázandó. *Zábrdovice* sem magyaráz meg semmit sem, mert patronymicum. — *Brno* német *Brünn* neve a régi cseh nyelvjárási *Brino* kiejtésen alapszik; itt az *i* szótagképző *r* mellé fejlődött az illető cseh nyelvjárásban (= *i* průvodní hláska k *r*). Ebből az *i*-ből az *r* mellett egykor hangzott ó-szláv *jer*-re következtetni nem lehet. — *Brno*, *Brňany*, *Brná*, *Brněnec* nevű helyek vannak vagy voltak Csehországban, *Brňany*, *Brněčko*, *Úsobrno* nevűek Morvaországban. — Eddig terjed ČERNÝ és VÁŠA összefoglalása s az egyes magyarázatokról adott bírálata.

Az összefoglalásban ČERNÝ és VÁŠA nem sorolt fel minden addig felmerült megfigyelt kísérletet. Így pl. a BRETHERL „Geschichte der Stadt Brünn“ című művében kifejtettet nem említi. A magyarázatot SCHWARZ ERNŐ „Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle“ (München u. Berlin, 1931.) című művéből (18) idézem. SCHWARZ ezt írja: „KIEPERT »Atlas antiquus. Text zur Karte 24: Germania« lehetségesnek tartja, hogy Ptolemaeus *Eburo*-ja és *Brünn* azonos. Nyelvileg ezt semmiképpen nem lehet igazolni. Nem igazolhatók azok a magyarázatok sem, amelyeket idevonatkozólag műkedvelő keltologus nyelvészek felálítottak. Helytelen BRETHERL »Geschichte

der Stadt Brünn« (10. l.) származtatása is; szerinte *Brünn* neve a kelta *brig* 'hegy, halom' szóval függne össze.“

Az 1907. év, t. i. ČERNÝ és VÁŠA könyvének megjelenése óta — tudomásom szerint — csak SCHWARZ ERNŐ és BRÜCKNER SÁNDOR írt a *Brünn* ~ *Brno* név eredetéről. SCHWARZ ERNŐ „Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern“ (Reichenberg i. B. 1924.) című művében (67) ezeket mondja: „Morvaország fővárosának a nevét eddig nem sikerült egyértelműen megmagyarázni. Az oklevelek 1052-től említik: *Brnen*, *Brenne*, *Brinensis*, a XIII. században *Brunna*, Dalimil német fordításában *Brunna* van. ČERNÝ és VÁŠA ismeretlen gyökerű és jelentésű névnek mondják...“ Ezután SCHWARZ bírálja a legelfogadottabb magyarázatot (l. fentebb ó-szláv *brunje* 'lutum'), majd elmondja, hogy Morvaország fővárosát a XI–XII. században ismerték a németek is. A szláv *br-* kezdetű szavak, nevek a németben maradhattak *br-* kezdetűek, a többség azonban *fr-* kezdetű lett. Ez alapon ő *Brünn* nevétől a XIII. századig egy német **Frin* vagy **Frun* alakot várna. „Minden akadály megszűnik,“ — folytatja SCHWARZ — „ha ugyanolyan fejlődésmenetet veszünk fel, mint (cseh) *Usotrno* = (német) *Hausbrunn* (l. i. m. 66) névnél, s feltesszük, hogy a kvád **Brunno*, illetőleg dat. (loc.) **Brunnin* 'Leim Brunnen' [értsd: a kút melletti lakosok → *Kút* vö. *Szentkút* stb.] az eredeti alak, ebből szabályosan elő-cseh [nála: alt-slawisch] **Brno*, illetőleg **Bronno* > cseh *Brno*-, illetőleg *Brnen*-nek kellett alakulnia. A két *-nn*-nel írt oklevélbeli adatok, úgy-szintén *Brunna*, *Brunn* így megmagyarázódnának: az utóbbi alakok német helyesírással írt alakok volnának. A mai német *Brünn* : *Brunnin*-ből umlautos, s nem, ami kevésbé valószínű, cseh nyelvjárási kiejtés alapján keletkezett alak vo'na. Az így kvádnak magyarázott név *Hausbrunn* (~ cseh *Usobrno*) és *Olmütz* (~ cseh *Olomouc*) nevekkel együtt [a szerző ezeket is germán: kvádoknak magyarázza] bizonyíték lehetne arra, hogy Morvaország egyes részein a kvád idők (Kr. u. II–V. század) óta a mai napig megszakítás nélküli németesség él.“

SCHWARZ *Brünn*-ről adott magyarázatát 1931-ben is fenn-tartotta, *Hausbrunn*-ét és *Olmütz*-ét azonban elejtette. Ekkor megjelent „Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle“ című művében (44) ezt írja: „A csehek mai lakó-helyeikre a VI. században vándoroltak be; bizonyos, hogy az ott talált germán töredékektől folyó-, hegy- és helyneveket vettek át. De nem könnyű e folytonossági helynevek magyarázata“. Így *Hausbrunn* ~ *Usobrno* és *Olmütz* ~ *Olomouc* magyarázatát SCHWARZ elejti, s nem tartja germán folytonossági neveknek. „Folytonossági névnek leginkább m.g. *Brünn* ~ cseh *Brno* neve magyarázható kifogástalanul. Ez a germán **Brunno* 'kút' név folytatója.“

A germán *Brunno stb. ~ Brünn: cseh Brno magyarázataát teljesen hibásnak tartja BRÜCKNER SÁNDOR. Prager Rundschau I, 499 említi SCHWARZ magyarázataát, s a nélkül, hogy rámutatna a magyarázat hibáira, egyszerűen kijelenti, hogy teljesen hibás. Szerinte a cseh Brno-nak a legpontosabban (így) megfelel a lengyel Breń (gen. Brnia) folyónév, a lengyel Breńsk és más lengyel helynevek jelentése: 'sár, mocsár, posvány', s így Brno „bizonyosan szláv eredetű név“.

Lehet, hogy újabban mások is írtak Brünn ~ Brno nevérről, nekem azonban csak a felsoroltakról van tudomásom.

Ennyi megfjéjtési kísérlet után most, hogy az 1939 augusztus havában tartott tanári továbbképző tanfolyamon a magam megfjéjtési kísérletét is előadtam, nem látom okát annak, miért ne közölném a szakemberekkel is azt, amit már nyilvánosan nagyobb számú hallgatóság előtt amúgy is elmondtam.

*

Azzal kezdem, hogy a magyarságnak Cseh- és Morvaországgal, csehekkal és morvákkal a honfoglalás óta megszakítás nélküli érintkezése van. A legvázlatosabb történelmi munkák alapján is kiki meggyőződhetik erről. A morvákkal való megszakítás nélküli érintkezésre több munkát, értekezést idézhetnek. Kiemelem közülök ERNYEY JÓZSEF idevonatkozó értékes dolgozatait. Egyikükre, a „Morvaország magyar urai“ címűre PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet. Ez az alapvető értekezés (I. Turul 1925. XXXIX, 6—15) kiválóan alkalmas a megszakítás nélküli érintkezés szemléltetésére.

A megszakítás nélküli érintkezésből természetesen következik, hogy a morva- és csehországi folyó- és helynevek közül többnek csehből vagy németből vett, de a magyar nyelv törvényei szerint alakult magyar nyelvi formája volt, illetőleg ma is van. Megszakítás nélküli magyar nyelvi név Prága, amely a XII. század előtti ó-cseh Praga (mai cseh Praha; két rövid ajaktalan a-val) névből való. Ilyen a Morva folyó és ország neve is a morva-szláv: tót, cseh Morava névből.

Brünn-nek nincs ilyen megszakítás nélküli egyalakú neve. Ma Brünn-nek nevezzük, a német Brünn-ből. Volt azonban ettől eltérő hangalakú nevünk is a helyre. Ilyen eltérő hangalakú, de etimológiailag egyazon eredetű magyar nevei a városnak a következők:

1586-ból: Börön, Bakity Anna levelében, amelynek kelte: „Irtam Holicban hétfőn Szent-Lőrincz után új szerént 1586.“ A levél idevonatkozó része ez: „Immár egynéhány esztendeje, hogy pörölnek azért az pénzért, és azért az költségért adósította meg is magát és most költenie kell érette és minden octávéra bemenni az morvi törvényre Börönbe és Olomuczba“ (DEÁK FARKAS, Magyar hölgyek levelei 45).

A XVII. századból: *Beren*, Kemény János Önéletírásában (Magyar Történelmi emlékek. Kiadja SZALAY LÁSZLÓ. I. Pest, 1856.; e műre és adatra ANGYAL DÁVID egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet). Kemény János (1607—1662.) Bethlen Gábor és a Rákócziak hadjárataiban vett részt, így a morvaországiakban is. Az Önéletírásban Brünn nevére ezeket az adatokat találta: „Innen megindulván az Fejérhegyen általmenénk Szomolyán tájékján Morvára, és az svecziai armádát *Beren* obsidiójában tanálók.“ (441) | „hagyjon békét az generál *Berennek*, menjünk amazokra, és ha Isten kegyelméből megverhetjük . . .“ (444) | „de semmiképen nem inducálhatók és vonhatók el *Beren alól* az generált, kiért ily szókkal is expostulál vala Croissi: Utinam nunquam fuisset *Beren*, sola enim reputatio domini campi-marscalei Torstensonii totum perdet negotium nostrum“ (445) | „míg Morvában levénk, és ők *Berent* obsidióban tarták“ (453).

A XIX. század elejéről: *Brin*, BERNOLÁK, Slowár Slowenski . . . Lexicon slavicum . . . Budae, 1825—1827. Vö. „Brno . . . Hlavné mesto Morawe: Bruna, Metropolis Moraviae: Brünn eine Hauptstadt in Mähren: *Brin*, fő városa Morva országnak“; — „brňenski . . . brunensis . . . brünner, brünnerisch: *brini*, *Brinből való*. Usus. Brňenské Sliwí, pruna brunensia, brünner Pflaumen, *Brini szilva*“; — brňenski, more brunensi, brünnerisch, *brini módon*“.

A hazai latinból csak a XV. századból van Brünn nevére adatom. Thuróczinak Brünnben 1488-ban megjelent „Chronica Hungarorum“ műve colophonjában ez van: „In inclita terre Moraviae ciuitate *Brunensi* . . .“ (I. SZABÓ K. III, 16), s ehhez a főnév: *Bruna* (I. SZENTPÉTERY, SRH. II. index).

A hazai latin név lehet átvétel a morvaországi latinból, ahol *Bruna* és *Brunna* a név, de lehet magyar ember alakítása is. Mind a két esetben a német *Brünn*-ből van latinositva. Hasonló latinositás sok van; pl. *Nürnberg*: hazai latin *Noriberga* MA.³ l. | cseh *Brod*, *Znojmo* ~ német *Brod*, *Znaim* ~ morvaországi latin *Broda*, *Znoyma* stb.

A fentebb idézett magyar *Börön*, *Beren*, *Brin*, *Brünn* nevek a mellett szólnak, hogy a városnak nyelvünkben nincsen olyan megszokás nélküli állandó alakja, amilyen *Prága* vagy *Morva*.

Az én ötletem *Brünn* nevének eredetéről akkor keletkezett, mikor Bakity Anna levelét olvastam a DEÁK FARKAS-féle kiadványban. Lehet ennek harminc—harmincöt éve. Az ötlet az, hogy *Brünn* és a magyar *Berény* helynév azonos eredetű. Az ötletet sokszor elhessegettem magamtól, de bizony az mindig vissza-visszatért. Kezdetben nem tekintettem másnak, mint tudatomban két név összecsengésén alapuló, ú. n. népetimológiáját. Két név összecsengésén alapuló, hol tudatos, hol nem

tudatos helynévi s más tulajdonnévi elkeresztelés minden időben előfordult, előfordul. Sok ilyen elkeresztelés van KOLLÁR JÁNOS „Národnié Zpiewanky“ című művében (Buda, 1834—1835 I—II.) és még több ŠAFÁRIK J. PÁL „Slowanský Národopis“-ában (Praha, 1842.). A mi tudósaink közül különösen sok ilyen „magyarítás“-t csinált SÁNDOR ISTVÁN. Sokféle című folyóírása tele van velük. Kiemelem a sok közül a cseh *Hustopeč*-et (= német *Auspitz*), amelyet *Puszta-Pécs*-re, a svájci német *Bern*-t, amelyet *Berény*-re keresztelt el (l. Sokféle II, 151, XII, 223. 236, NyÚSz. 210). Emlékezetemben úgy élt, mintha a Sokfélében olvastam volna, hogy *Brünn* meg *Magyar-Berény*. A Sokfélében azonban hiába kerestem ezt; másutt kellett olvasnom, urát azonban nem tudom adni, hogy hol.

A *Magyar-Berény* e'nevezést persze nem tartottam lehetetlenségnek. Aki *Brünn*-t *Magyar-Berény*-nek keresztelte el, az előtt kétségtelenül ezek a morvaországi nevek lebegtek: *Uherský-Brod: Ungriřch Brod*, értelme: 'magyar gázló → révhely' | *Uherské Hradiřtë: Ungriřch Hradiřch*, értelme: 'magyar várhely' | *Uherský Ostroh: Ungriřch Ostra* és *U. Ostrau*, értelme: 'magyar bekerített hely → magyar palánk' (vö. TAGÁNYI K.: MNy. IX. 257, ČERNÝ a VÁŠA i. m. 226).

S vajjon miért van a morvaországi *Brod, Hradiřtë, Ostroh* nevek mellett az *Uherský, Uherské: Ungriřch*, azaz 'Magyar' jelző? Ha hazánk XI. és XII. század eleji határaitra gondolunk, azonnal érthetővé vá'nak e nevek. Az illető helynevek 'Magyar' jelzői ugyanis nem mai ke'tűek. Mint lakott helyek XI—XII. századiak (l.: ČERNÝ a VÁŠA i. m. index alapján; GEBAUER, Slov. staroč. *brod. hradiřtë* al.), s az a nézetem, hogy nem későbbi bennük az *Uherský, Uherské* jelző sem. *Broda Hungaricalis*-ra első adatom 1288-ból van (l. SCHWARZ E., Die Ortsnamen der Sudetenländer 145). A XIV. században is *Broda Ungaricalis* (1338., 1342. évi adatok BOCZEK VII, 143, 295). A XVI. században a név latinul *Broda Hunnorum*; vö.: „*Broda Hunnorum* 17 Calendas Decembris Anno 1564 | *Brodae Hunnorum* 4 die Aprilis. Anno 1566“ Pisek Péternek, a magyar-bródi cseh-morva testvérek lelkipásztorának levelében, továbbá az egyház tagjainak latin levelében, amelyet Meliusz Péterhez írtak (RÉVÉSZ IMRE, Meliusz Péter levélváltása a cseh-morva atyafiakkal: Theologiai Szemle 1938. XIV, 254, 257).

Azt mondtam, hogy e nevekben az *Uherský, Uherské* nem későbbi a XI—XII. századnál, s hogy eredetük hazánk akkori hatáiraival függ össze. Az *Uherský Brod* (van *Český Brod, Německý Brod* Csehországban stb.), *U. Ostroh, Uherské Hradiřtë* ugyanis az ú. n. *Moravské Slovensko*-ban (Morva-Tótság, vele szemben volt 1918-ig *Uherské Slovensko* = Magyar-Tótság, a mai Szlovákia) a Morva folyóba bal oldalról szakadó *Olsava* folyócska mentén fekszenek (l. L. NIEDERLE, Moravské Slo-

vensko. Praha, 1918. I. térkép). Már pedig mind a cseh Cosmas, mind a magyar Bécsi Képes Krónika azt mondja, hogy Kálmán király halálakor és II. István trónraléptekor, tehát 1116-ban Magyarország és Morvaország közt a határ az *Olsava* folyócska volt. Cosmas szerint: „Anno dominice incarnationis MCXVI. Ungara gens... regis sui Colomanni post obitum principes eius mittunt ad ducem Wladizlaum, quatenus cum rege novello, nomine Stephano, renovaret et corroboraret antiquam pacem et amicitiam. Quorum dux voluntati acquiescens ea, que pacis sunt, se facturum spondit. Ventum erat *Olzavam* ad rivulum, qui tam Pannonie quam Moravie dirimit regnum. (B. BRETHER, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Berlin, 1923. 215.) — A Bécsi Képes Krónikában meg ezt olvassuk: „Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque venisset ad confinium Hungariae prope fluvium *Orsoua* [kézirati variáns: *Orsua*, s ez magyar nyelvi alakv.] et dux Bohemorum obviam illi venisset, fluvius tamen eos interiacebat.“ (SZENTPÉTERY, SRH. I, 435.)

A cseh történetírók tagadják, hogy Kálmán királyunk halálakor Magyar- és Morvaország közt az *Olsava*, illetőleg magyarul *Orsova* ~ *Orsua* lett volna a határ (l. BRETHER, Die Chronik der Böhmen stb. 215, jegyz.), de persze ugyanakkor elhiszik Cosmas Chronicájának azon állítását, hogy a IX. században Szvatopluk Moráviája „usque ad fluvium *Gron*“ (l. BRETHER, i. m. 33), vagyis a Garamig terjedt. Ennek a hitüknek Trianonban érvényt is szereztek.

Magyarország és Morvaország történetében csak két olyan időpont van, amelyekből az *Uherské Hradiště*, *Uherský Brod*, *Uherský Ostroh* elnevezések megérthetők. Az egyikre fontos Anonymus Gestájának 37. fejezete, a másokra a fent idézett Cosmas, illetőleg a Bécsi Képes Krónika 1116. körüli időkre tett adata (erről l. PAULER, A m. nemz. tört. I, 227, 472 és HÓMAN-SZEKFÜ, M. tört. I, 369). Anonymus 37. fejezete többek közt azt mondja, hogy a honfoglalók elfoglalták Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc és Bán várakat. „Majd miután a várakba őroket helyeztek el, egészen a Morva folyóig mentek és torlaszokat állítva oda, a magyarok országának határait „usque ad *Boronam* et usque ad *Saruuar*“ jeölték ki (l. SZENTPÉTERY, SRH. I, 79). PAIS DEZSŐ, MAn. 108 és SRH. I, 79 azt írja, hogy *Sárvár*-t az *Olsava* folyó torkolata körül *Ungarisch Hradisch*, *Ungarisch-Ostrau* táján kell keresnünk. — A másik Cosmas és a Bécsi Képes Krónika értesítése, amely szerintem hiteles (l. PAULER, MHK. 433 is). Az *Ungarisch* = *Uherský*, *Uherské* jelzők csak úgy érthetők, helyesen csak úgy értelmezhetők, hogy egykor az *Olsava* volt a magyar és morva határ.

De ha a határ az Olsavánál volt, lehetetlen-e az, hogy ott nemcsak *Uherský* vagy *Uherské* jelzővel ellátott tót-cseh eredetű helynevek, hanem magyar nyelvi eredetű helynevek is voltak, vagy ma is vannak. Elvileg ez igen is lehetséges. E területen több olyan helynév van, amelynek gyökérszava a magyarból kifogástalanul megfejtethető, ellenben a tótból — csehből csak ügyel-bajjal magyarázható. Ilyen névnek tartom az *Uherský Brod*tól nem messze fekvő *Bánov* falu nevét. A névre adataink 1339 óta vannak (vö. 1339: „cum bonis suis in *Banow* in Moravia in Metis Vngarie sitis“ BOCZEK VII, 168 és ČERNÝ a VÁŠA i. m. 48). *Bánov* egy *Ban* ~ *Bán* személynév birtokosító -ov képzővel alkotott származéka. Értelme tehát: *Bán-é. Ban-* szótagon kezdetű eredeti szláv személynéveket' MIKLOSICH (Die Bildung der slav. Personennamen) nem ismer, s ha itt-ott a szláv nyelvekben van is *Ban* személynév (így a csehben, l. GEBAUER, Slov. staroč.), az ilyen személynév idegen lesz. A magyarban régtől fogva vannak *Bán* nevű személyek, s vannak vele alakult *Bán* helynevek is. A személynév a magyar *bán* 'egy végvár parancsnoka' (l. GOMBOCZ—MELICH, EtSz.) köznévből alakult.

A legrégebb magyar *Bán* nevű helyek közé tartozik a trencsénmegyei *Bán* = tótul *Bánovce*. Ezt a *Bán*-t látja PAIS DEZSŐ Anonymus „Castrum *Bana*“-jában (l. MAn. 105, SRH. I, 79; l. még SÁNDOR, Sokféle XI. 6; PAULER, MHK. 433) Hogy pedig a trencsénmegyei *Bán* a XI. század végén is megvolt, arra tanú Cosmas cseh krónikája.

1091-ben a cseh Bracislav herceg kétezerszáz több katonával Szent László királyhoz menekült. Bracislav a királynak anyai ágon rokona volt. Szent László Bracislavot kegyesen fogadta, s katonáinak lakóhelyül „locum qui dicitur *Banov* iuxta castrum nomine Trencin“ engedte át (l. BRETHOLZ i. m. 155 és l. GEBAUER, Slov. staroč.). BRETHOLZ (i. m. 263) ezt a *Banov*-ot azonosnak tartja az *Uherský Brod* táján fentebb említett *Bánov*-val (így ERNYEY J.: Turul XXXIX, 8 is), de ez tévedés lesz, mert a morva *Bánov* nincs Trencsén várához közel, de tévedés lesz azért is, mert a lakóhelyül kijelölt *Banov* „in mediis silvis atque in montibus est situs et nimium aptus atque optimus venationibus.“ (l. Cosmas szövegét BRETHOLZ i. m. 155). A morva *Bánov* nem fekszik ma sem erdők és hegyek között, ellenben a trencsénmegyei *Bán* = tót *Bánovce* (ó-tót **Bánov*) ma is erdős-hegyes vidéken van.

A morvaországi *Bánov*-nak is XI. századi magyar neve *Bán* lehetett, s a magyar *Bán* személynévből való eredete vitán felül áll.

Ugyanezen a tájon van *Boršov* falu (adatok 1333-tól GEBAUER, Slov. staroč.; ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53), s ugyanitt van két *Boršice* is (adatok 1220-tól ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53; FRIEDRICH II, 180, 322; BOCZEK VII, 627: *Borschici*,

Borsiz, Borschizz stb.). Ezeket a cseh-tót helyneveket sokkal elfogadhatóbban lehet a magyar *Bors* személynévből megmagyarázni, mint a feltett cseh *Bořeš*-ből (l. GEBAUER, Slov. staroč.; ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53; l. különben PAIS D.: MNy. XXXIII, 278). *Bors* személynévi alakra mutat *Boršov* falu egykori német *Borssendorf* neve is (l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53).

A magyar *Sár, Sárd, Sáró* helynevekből magyarázhatók meg legkönnyebben az ugyancsak e tájon fekvő következő falvak nevei: *Sárov* (vö. *Sárovy*, Hrad, 1396: *Sarow* ČERNÝ a VÁŠA i. m. 128 és vö. *Sáró*=tót *Šiarovce* Bars m., lévai járás, l. Nový miestop. Slov.) | *Sardice* (vö. 1248: *Sard*, 1320: *Sardice*, l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 128) | *Šardičky* (l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 93, 128 és vö. magyar *Sárd* 1255-től OklSz., LIPSZKY, Rep.). Ezeket a helyneveket a csehből-tótból egyáltalában nem lehet megfejteni. ČERNÝ és VÁŠA i. m. 128 azt hiszi, hogy e cseh helynevek egy ó-felnémet *scara* (jelentés?), *scardo* (jelentés?) közsöböl alakult személynévből valók volnának. De mi volna ez ó-felnémet szavaknak közép-felnémet vagy új-felnémet alakja, jelentése. Valószínűbb e morva helynevek magyar eredete, s csak megjegyzem, hogy Anonymus egyik *Sárvár*-át PAIS DEZSŐ e tájon: a Morva—Olsava folyó vidékén keresi (l. MAN. 100 és a hozzávaló térképet).

Alsó-Ausztriában is vannak vagy voltak a magyarság letelepedésére, állandó ott lakására mutató földrajzi nevek. Egy-két ilyen névre WEIGL HENRIK mutatott rá. „Vordeutsche Völkersplitter in Niederösterreich“ című cikkéből (l. Monatsblatt des Vereines für Landeskunde und Heimatschutz von Niederösterreich und Wien 1926. I, 26—8) kiemelem a következőket: „Úgy látszik, hogy a magyarok, — az avarok utódai — Alsó-Ausztriában szintén alapítottak állandó telepeket, lakott helyeket. Ma ugyan csak egy ilyen nevű van, s ez *Ungerdorf* (a. m. Magyarfalva), amely a Thaya folyó mellett fekvő Laa szomszédságában fekszik (a Thaya a Morvába szakad). Volt azonban egy *Ungerdorf* Zisterdorf szomszédságában is (Zisterdorf Laa-tól délkeletre, a Morvamezőtől éjszakra fekszik). *Ungerbach, Ungerberg, Ungertal* (a. m. Magyarpatak, -hegy, -völgy) mint lakott helyek neveivel többször találkozunk a Wienerwald-nak nevezett kerületben (= Das Viertel unter dem Wienerwald, vö. STEINHAUSER W., Die gen. Ortsn. in Österreich 99). Strass mellett is a Strassertalban volt egy *Ungerpach* (a. m. Magyarpatak). A Thaya folyó mellett fekvő Laa szomszédságában van *Fallbach* hely.¹ A falut *Fallbach*-nak a XIV. század óta hívják (írva ekkor *Valbach*); 1147-ben *Valuua*, később *Ualeuuaha*, 1323-ban *Valiba* az oklevelekbeli írott neve. Ez magyarázható volna a magyar *falva* 'sein Dorf' vagy *faluba* 'im Dorf' szóval.“

¹ Vö. fentebb Ungerdorf Laa mellett.

WEIGL más helyneveket is felsorol, amelyekről magyar eredetet gyanít, de ezek szerintem igen kétségesek, — azt azonban, hogy az *Unger*-nevek, valamint *Fallbach* falu neve magyar lakosságra utalnak, WEIGL H. nyomán STEINHAUSER W. is említi „Zur Herkunft und Bedeutung der nied.-öst. Orts- u. Flurnamen“ című értekezésében (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge. 1932. XXV, 26—7).

A népneveknek helynevekkül való alkalmazására minden ország helynévanyagából vannak példáink. A magyar népet jelölő német *unger* = oláh *ungur* = cseh *uher* = lengyel *wegrzyn* szó a velünk határos országok helynevei közt megtalálhatók. SCHWARZ ERNŐ „Die Ortsnamen der Sudetenländer“ 55 szerint Cseh- és Morvaországban 3 *Uherce*, 1 *Uhersko*, 4 *Uhřice*, 3 *Uherčice* és 1 *Uhřiněves* nevű helyet említ, amelyek a 'magyar' jelentésű cseh *uher* népnévből alakultak. Sok *Ungureně* van a régi Romániában (l. I. IORDAN, Rum. Toponomastik I, 93, 107), s *Unger*-rel kezdődő nevek vannak Alsó-Ausztriában (l. fentebb) és Stájerországban (l. a régi osztrák helységnévtárt). — Végül utalok e tekintetben NÉMETH GYULA „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című művének „A magyar név Kelet-Európában és Ázsiában“ című fejezetére. A magyar tudomány egyik fontos feladata, hogy amilyen történeti alaposággal tárgyalja most MÁLYUSZ ELEMÉR a hazánkban levő *Csehi*, *Horváti*, *Németi*, *Olaszi*, *Oroszi*, *Tóti* helyek neveit (l. Századok LXXIII, 257 kk.), olyan tüzetesen számba véteessenek a 'magyar'-t jelölő *Unger*-, *Ungur*-, *Uher*- stb. nevű helyek is.

Ahol azonban valamely népnévből alakult helynév van, ott esetleg lehet az illető nép nyelve közzavából alakult hely- vagy dűlőnév. A kutatásnak természetesen nagyon gondosnak, körültekintőnek, óvatosnak kell lennie, s aki ilyen nevek után kutat, annak nyelvészeti ismereteken kívül sok-sok történeti ismerettel is kell rendelkeznie. Dél-Oroszországban a volt chersoni guberniumban van *Fedvar* és *Nadlak* nevű falu. A két nevet csak az fogja helyesen értelmezni, aki tudja, hogy e falvakat a XVIII. század közepén a Maros és a Tisza mellékéről kivándorolt szerbek alapították, akik között *Földvár*-ról és *Nagylak*-ról valók is voltak (l. erről ŠAFARIK P. J., Slow. národopis 140, 141; KOSTIĆ M., Srpska naselja u Rusiji 135: Srp. etnogr. sb. XXVI.).

A morva Slovenskoban fekvő *Uherský Brod*, *U. Ostroh*, *Uherské Hradiště*, *Banov*, *Boršov*, *Boršice*, *Šarov* ~ *Šarový* (Hrad), *Sardice*, *Šardičky*, úgyszintén az alsóausztriai *Unger*-, *Fallbach*, a cseh- és morvaországi *Uherce*, *Uhřice*, *Uhersko*, *Uherčice*, *Uhřiněves* helynevek csak erősíthetik azt az ötletünket, hogy *Brno* ~ *Brünn* neve, ha hang- és alaktanilag kifogástalanul levezethető, esetleg lehet magyar eredetű. Hiszen még távolabb fekvő magyar helynevünk is van. *Bécs* (= *Wien*)

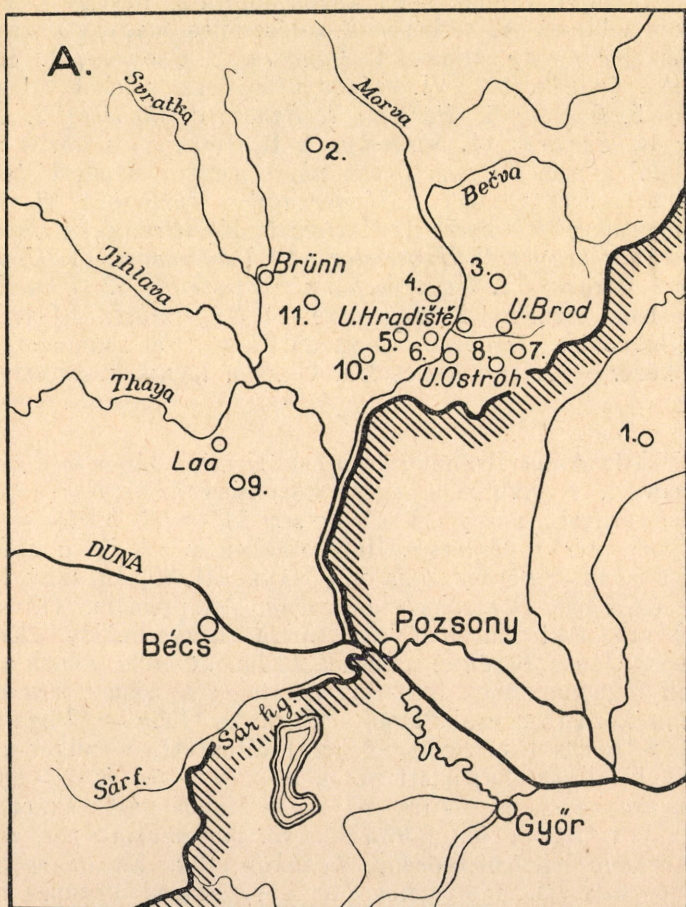
névére célzok. E név nyelvünkben a honfoglalással egyidejű (l. EtSz.).

Könnyebb áttekinthetőség kedvéért a tárgyaltam területek helyneveit két térképen szemléltetem. Mind a kettőn az árnyékol't vastag vonal Magyarország 1918. év előtti határát jelzi. A két térképen vannak beírt közös földrajzi nevek. E közös neveken felül az **A.** térképen a valószínűen magyar köznevekből lett helynevek vannak: 1. *Banovce*; 2. *Úsobrno*; 3. *Salaš*; 4. *Salaš* (mindkettő XVI. század utáni lesz, s lehet tót elnevezés); 5. *Boršov*; 6. *Boršice*; 7. *Banov*; 8. *Boršice*; 9. *Fallbach*; 10. *Šardice*; 11. *Šardičky*. A **B.** térképen a közös neveken felül a német *Unger-*, cseh *uher-* 'magyar' népnevet tartalmazó helynevek vannak: 1. *Ungerndorf* = *Uhřinov*; 2. *Úsobrno*; 3. *Ungerndorf* = *Uhřice*; 4. *Uhřice*; 5. *Uhřičice*; 6. *Uhřice*; 7. *Uhřice*; 8. *Uherčice*; 9. *Ungerndorf*; 10. *Ungerndorf*; 11. *Uhorská ves pri Morave*; 12. *Ungerpach im Strassertal*; 13. *Ungerberg*, Miesenbach eszményi község része; 14. *Ungerschitz* = *Uherčice*; 15. *Uhřinovice*. *Úsobrno* véletlenül került a számozott helyek közé. — A térképeket DR. GLASER LAJOS készítette.

*

Bakity Anna Brünn *Börön*-nek, Kemény János meg *Beren*-nek nevezi. Nyelvünkben egész közönségesek az *ö* ~ *ē* változású szavak, amilyenek *sör* ~ *sēr*, *föl* ~ *fēl*, *börtön* ~ *bērtēn*, *göröncsér* ~ *gērēncsēr*. Helynevekben is sok ilyen alakpár van: *Börönd* ~ *Bērēnd* Zala m. (CSÁNKI III, 35, LIPSZKY, Rep.) Kis- és Nagy-Börzsöny ~ *Bērzsēny* Veszprém m. (LIPSZKY, Rep.) stb. Aki mármost azt tartja, hogy Bakity *Börön*-e (Kemény János *Bērēn*-e) a német *Brünn* átvétele, annak azt is el kell fogadnia, hogy igen régi átvétele. A német *Brünn*-ből ugyanis kezdetben csak **Prün* > **Pürün* és **Prin* ~ **Pirin* vagy **Brün* > **Bürün* (és **Brin* ~ **Birin*) válhatott, s mikor aztán nyelvünkben végrehajtott az *-u* > *-o*, *-ü* > *-ö* (és *-i* > *-ē*) fejlődés, azaz a *-u* is, *-ü* (és *-i*) is nyíltabbá vált, akkor vált nyíltabbra **Bürün* is: *Börön*-né (vö. *pur*, *musia* > *por*, *mossa* stb., *ürdüng*, *cüzcün* > *ördög*, *közükön* stb.). Ez az *-u* > *-o*, *-ü* > *-ö* változás nyelvünkben a XIV. század közepén ment végbe. *Börön* azután a *Börönd* ~ *Bērēnd* stb. analógiák hatására vagy az *-i* > *-ē* változással egyidejűleg *Bērēn*-né válhatott. A vocalismus alapján tehát a német eredet bizonyítható. A német eredet felvételénél külön kellene megmagyarázni a szókezdő magyar *b*-t. Brünn nevét ugyanis — az Ofner Stadtrecht adatai alapján — a német köznyelvben a középkorban inkább *p*-vel, mint *b*-vel mondták, ahogy a *Prunner*, *Prünner* nevek mutatják (Ofner Stadtrecht 74, 213 stb.). Az *-u* umlautja szintén feltehető. A német eredetben azonban nagy kérdés, szabad-e a XI. századra német *Brünn*-t felvenni, mikor ekkor a cseh név *Brnen*.

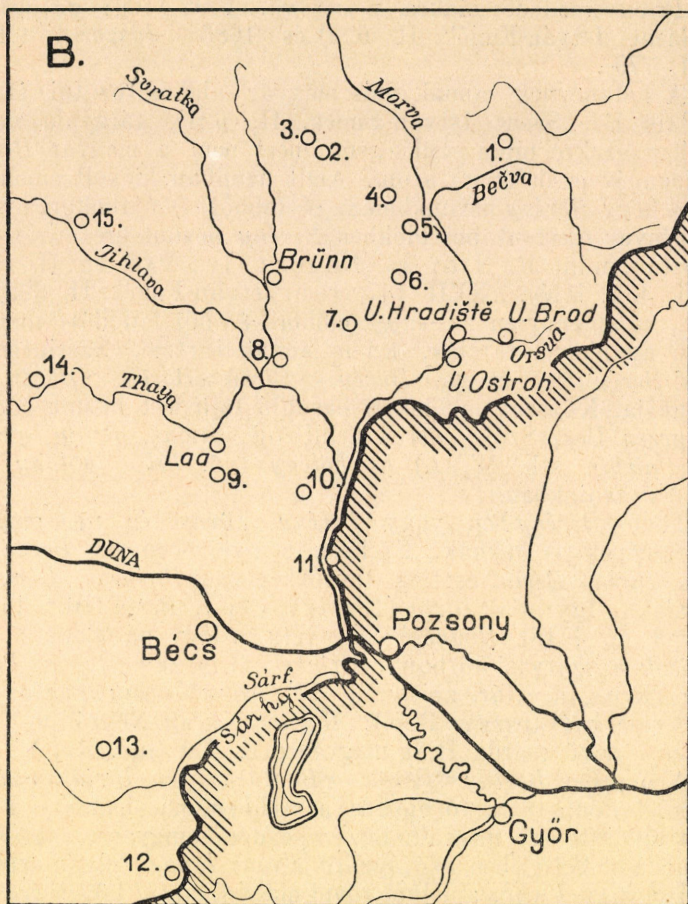
De nem lehet-e a XVI. századi magyar *Börön* s a XVII. századi *Beren* egy régi magyar **Bürën* ~ **Birin* folytatója, s nem lehet-e ez a régi magyar név etimológiájában azonos a mai magyar *Berény* helynévvel?

Berény olyan helynév, amely magyar lakta területeken sűrűn fordult és fordul elő. Van *Balaton*-, *Csák*-, *Diós*-, *Iharos*-, *Iklan*-, *Jász*-, *Karancs*-, *Kis*-, *Lovas*-, *Mező*-, *Nagy*-, *Pusztá*-, *Vörös-Berény*, van és volt jelző nélkül használt *Berény* is, az utóbbi Hunyad, Sopron, Temes megyében (CSÁNKI II, 15, III, 495, 601, LIPSZKY, Rep.). A helynév régi volta is igazolva van. A mai *Vörös-Berény*-t Szent István király 1002-ből való görög oklevele *σαράβριον*, az 1109. évi latin renovációs oklevél *zaarberin* (értsd: *Szár-Berény*) néven említi.

A sok *Berény*-nek okleveleinkben előforduló változatai közül említjük a következőket:

Bürē(é)n ~ *Büri(i)n* (vö. XII. sz./1420: villa *Buren* MNy. XXIII, 363, 368; 1138/1329: terra *Buren* MonStrig. I, 98;

1286: *Buren* CsÁNKI II, 592; 1430: *Chakburen* CsÁNKI III, 319; 1440: *Buren* CsÁNKI III, 601; 1482: *Naghburen* CsÁNKI II, 592; 1217: ville *brin* Szent István-Emlék. II, 626; 1373: *Burn* CsÁNKI II, 592).

Birē[é]n ~ *Biri(i)n* (vö. 1193: *biren* MNy. XXXI, 159; XVI. sz.: *Byrin*, *Byryn*, *Jaz Birin*, *Jaasz Byrin*, *biring*, *jaz byriniek*, TAKÁTS—ECKHART—SZEKŰ, Budai basák stb. 73, 90, 139, 155, 192 és MNy. XVII, 179).

Börē[é]n (vö. 1264: *Boren* CsÁNKI III, 601; 1455:

Fanchbewren CSÁNKI II, 592; a XIV—XV. sz.: *-buren, Bwren, -bwren* olvasható *ö*-vel is, l. az adatokat *Büref[é]n* al.).

Bërë(é)n ~ Bëri(i)n (vö. a *Beren, Berin, Beryn* alakban írott adatokat CSÁNKI I, 648, II, 15, 592, III, 222, 319; MNy. XVII, 179).

Br-en kezdődő alakra nézve vö. 1002/1109: *σαγαρβρευ*. (l. Szent István-Emlék. II, 622) és 1685: *Jászbrin* (MNy. XVII, 179).

A helynévnek vannak más magyar alakváltozatai (EtSz. és PAIS D.: Szent István-Emlék. II, 621), tárgyalásomban azonban ezekre nincs szükségem, mert nem a magyar *Berény* tulajdonnév eredetét kutatom. Amit azonban ki kell emelnem, az az, hogy *Berény* nevünkben az *-é-* (ebből *-i*) újabbkori nyúlás eredménye. Akik utóbbi időkben *Berény* nevünk eredetével foglalkoztak, mint R. NAGY L., NÉMETH Gy., PAIS D. (l. NyK. XLVI, 465, MNy. XXVII. 147, Szent István-Emlék. II, 622) és EtSz., valamennyien az *-ény-t* előbbi *-ën*-ből fejlődött magyar nyelvi nyúlásnak tartják. Én is annak tartom. Szerintem is a mai *Berény* régi magyar *Bürën ~ Birën > Bөрën ~ Bërën* stb. folytatója. Közszavaink közül hasonló fejlődést látunk *gөрény* (vö. *geren* BesztSzój.; *gwren* SchlSzój.; *geriny, giriny, girind, girín, girhín* stb. MTsz.) és *bölény* (vö. *belin, bölöny* stb. EtSz.) szavainkban.

Több *Berény*-ben vagy *Berény* környékén nem-magyar nyelvű népek is laknak. Ezeknek a nyelvében ma *Berény = Birin, Birín, Berin*. esetleg továbbképezve *Birinček, Berinček* hangalakú. Így: oláh *Birin* (LIPSZKY, Rep.); *Berin* (Hnt. 1937.) Hunyad m. | tót *Birinček* (ŠAFÁRIK, Slow. nádopis 179); *Berinček* a szarvasi tótban; *Berintek* (LIPSZKY, Rep.); *Polnj Birjn* (KOLLÁR, Nár. zpiew. I, 452): *Mezőberény* Békés m. | tót *Berintek* (LIPSZKY, Rep.): *Karancsberény* Nógrád m. Volt *Birincsek* nevű csárda Pest megyében (l. LIPSZKY, Rep.).

A magyar *Bërény < Bërën ~ Bөрën < Birën, Birin ~ Bürën* alakból fejlődhetik a tótban és a csehben más hangalakú név is. Ha ugyanis egy mássalhangzón kezdődő magyar közszó vagy tulajdonnév belsejében szótagzáró *r* vagy *l*, vagy olyan szótagkezdő *r* vagy *l* van, amelyet rövid magánhangzó követ és előz, más szóval, amely szó belsejében két rövid magánhangzó közt áll, az ilyen magyar közszó vagy tulajdonnév — a tótba vagy a csehbe kerülve — a magánhangzók eltűnésével szótagalkotó *r*-rel, illetőleg *l*-lel alakulhat.

Példáim a következők: A) Magyar szótagzáró *r = tót r*: *Körmös* Liptó m. Ebből: tót *Krmeš* (LIPSZKY, Rep., Nový Miestopis Slovenska); XVIII. sz.: *Krmež* (Lex. 1773.). A magyar név eredetére vö. 1351: „Nicolaus, filius Georgii dicti *Kurmus* (olv. *Kürmüs*) de Oztoy“ (Registrum de Lipto... közli HORVÁTH S. 33). — Pap-*Körmösöd*, német Gross-*Körmöscht* (LIPSZKY, Rep.); Pap-*Körmesd* (Lex. 1773.) Pozsony m. Ebből

tót *Krmeš* (NIEDERLE, Náródop. mapa 163, Hnt. 1937.) (a Nový Miestop. Slov. 48 alatt *Kermeš*; NIEDERLE, Náródop. mapa *Krmeš* és *Kermeš*). — (Kis-, Nagy-) *Kürtös* Nógrád m. Ebből: tót *Krtiš* (Malý, Vel'ký) (N. Miestop. Slov.); vö. *Krtiss* (olv. *Krtiš* v. *Krtyš*) (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep); *Krtyš* (NIEDERLE, Náródop. mapa 169). — *Tormos*, a Nyitra mellék-
vize: innen *Tormos*, hely Nyitra m. Vö. Anonymus: „ad rivulum *Turmas*“ (a magyar név eredetéről l. PAIS D.: SRH. I, 77). Ebből: tót *Trmaš* (KRIŽKO PÁL egy értekezéséből idézi CZAMBEL, Slováci a ich reč 11); a hivatalos tót név *Tormoš* (N. Miestopis Slovenska).

B) Szóközépi, két rövid magánhangzó közti -r- vagy -l-: *Balog*, a Rima mellékvize Gömör m.; innen *Alsóbalog*, *Felsőbalog*, falvak Gömör m. Ebből: tót *Blch*, *Blh*, víz neve (l. MELICH, HonfMg. 365); *Nižný Blh*, *Vyšný Blh*, helyek neve (N. Miestopis Slovenska). — *Balogfalva*, Gömör m. Ebből: tót *Blhovce* (N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.). — Kis-, Nagy *Kereskény* Hont m. Ebből: tót *Krškany* (Malé, Vel'ké) (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.) Eredetére l. *Köröskény* és KNIEZSA: Szent István-Emlék. II, 377. — Alsó-, Felső-Köröskény; mint *Kereskény* is (LIPSZKY, Rep.) Nyitra m. Ebből: tót *Krškany* (Dolnie-, Hornie-) (N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.). A magyar név eredetéről: TAGÁNYI K.: Nyitramegyei Közlöny VIII. 15. sz.; MELICH J., HonfMg. 365; FÜGEDI E.: Századok LXXII, 502.

Aki ismeri a szláv nyelvekbe került idegen szavak, tulajdonnevek alakulását, annak nem kell bizonyítani, hogy idegen nyelvi, tehát magyar nyelvi is — szótagzáró *r* vagy *l* az előtte levő magánhangzóval kapcsolatban, továbbá szóközépi, két rövid magánhangzó közti -r- vagy -l- a magánhangzók eltűnésével *r*, *l* sonanssa alakulhat, s régen is alakulhatott. S ez minden szláv nyelvben, ahol eredeti szavakban van vagy volt *r*, *l* (esetleg csak *r*), alakulhat, alakulhatott. Csak pár példát idézek erre vonatkozólag.

A szláv nyelvekben a 'Kirche' a. m. *crky* (gen. *crkve*) ~ *crkva* (vö. szerb horv. *crkva* stb). A szó végső forrása népi görög *κυρικόν* < egyh. görög *κυριακόν*, a közvetlen meg vagy egy gót **kyrikō* (így BERN., EtWb.; l. DIELS, Altkirch. Gram. I, 63, ugyanitt régebbi irodalom) vagy korai ó-felnémet **kirkūn* (így KIPARSKY, Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934. 244). — A görög *τάραρος* az óegyh. szlávban *trtorъ* (vz. Euch. Sin.: *mp̄mop̄a*), s az ugyan-csak egyh. görög *κύριε ἐλέησον* < egyh. lat. *kyrieleison* a csehben *krleš*, esetleg ó-felnémet *kirleise* közvetítésével (vö. GEBAUER, Hist. ml. I. 67 és BERN., EtWb. *kerleš* al.).

A torontálmegyei Ó-Keresztúr-t ma szerbül *Krstur*-nak, a bácsmegyei *Bács Keresztúr*-t meg *Ruski Krstur*-nak hívják (l. Riječnik mjesta. 1925., Hnt. 1937.). Veglia szigetét (Quar-

nero öböl, Fiume mellett) a római világban *Curicta*-nak, főhelyét *Curicum*-nak hívták. Ebből a latin *Curicum*-ból lett a mai horvát *Krk* név, Veglia horvát neve (l.: C. JIREČEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I, 64; P. SKOK, Kako bizantinski pisci pišu etc.: Starohrv. prosvjeta. I, 181 stb.).

Azt tartom mármost, hogy a X—XI. században egy akkori magyar *Bürēn* ~ *Birēn* ~ *Birin* vagy *Bērēn* alakból a X—XI. századi morva-szlávban: tótban, csehben alakulhatott ó-tót, ó-cseh **Buron* ~ **Bṛn* ~ **Br'n*.

Igen ám, de *Brünn* legrégebben feljegyzett cseh neve *Brnen* olv. *Br-nen*, ebből *Bri-nen*, adatok 1052-től (l. ČERNÝ a VÁŠA 181; FRIEDRICH, Cod. dipl. r. Boh. I. index; BRETOLZ, Cosmas Chronik der Böhmen stb.). Ebből a *Bṛnen*-ből fejlődött később a cseh *Brnno* (l. GEBAUER, Slov. staroč.), mai cseh *Brno*. Ilyen tót-cseh *-en*-ből való *-no* alakulásra vö. ó-tót *Strečen*, **Komāren* > mai tót *Strečno* (Nový Miestopis Slovenska; NIEDERLE Narodop. mapa 188), *Komárno*; vö. magyar *Sztrecsen* > *Sztrecsén* (Turóci és liptói reg., Lex. 1773.; LIPSZKY, Rep.), *Komárom* (l. MELICH, HonfMg. 387, 389) | ó-cseh *Glaven*, *Opočen* > mai cseh *Hlavno*, *Opočno* stb. Nekünk tehát ezt az ó-morva-szláv: tót vagy cseh *Brnen*-t kell megmagyaráznunk.

Ismeretes, hogy helynevek egyik nyelvből a másikba igen sokszor ragozott alakban kerülnek át.

Igy a csehből, szlovénből a németbe került *-ach* végű nevek cseh, szlovén többes locativusok. Pl.: német *Grussbach* < ó-cseh *Grušovach* (ČERNÝ a VÁŠA 173—6) | német *Friesach* < szlovén *Brežah* (LESSIAK, Kärnt. Stationsnamen 84) | német *Flätschach* < szlovén *Blačach* (LESSIAK i. m. 270) | német *Pört-schach* < szlovén *Porčach* (LESSIAK i. m. 60). — Ilyen többes locativusi név a német *Turas* < ó-cseh *Tuřas* (mai cseh: v *Tuřanech*) (l. ČERNÝ a VÁŠA 173—6).

Sok új-latin nyelvi helynév került locativusi alakból a szláv nyelvekbe, s itt, beleilleszkedvén a szláv szavak ragozási rendszerébe, tovább alakult. Így magyarázza SKOK P. (Zschr. f. slav. Phil. II, 394) a többi közt a szláv *Rim* 'Róma' nevet latin *Rōmae* > *Rome* alakból.

A német *ze Áchen* dativus-locativusból lett a csehben 'Aachen' *Cáchy* neve (l. MELICH J., Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra: Klebelsberg-Emlék. 163).

Locativusi alakokon kívül vannak más ragos alakokból átvett nevek is. A magyar *Brogyán*, *Pöstyén*, *Topolcsány* stb. tót nyelvi átvételek, mégpedig e nevek többes genitivusi **Brodzan*, *Piešťan*, *Topolčan* alakjaiból, vagyis nem eredeti tót többes nominativusi *-ane* végződésű, későbbi és mai tót többes nominativusi *-any* végződésű (eredetileg accusativusi) formákból (l. erre ČERNÝ a VÁŠA 173—6; GEBAUER, Hist. ml. III, 1: 42, 46, 70, 129, 287, 471).

Újabban kiderült az is, hogy magyar helynevek is átke-
rültek ragos alakban egyes nyelvekbe, s ott e magyar ragos
alakok nominativusi helynevekké váltak. Ilyen nevek: horvát
Čentiba = magyar *Csente Zala* m. (l. MNy. XXXII, 317) | hor-
vát *Kotoriba* = magyar *Kotori Zala* m. (l. MNy. XXIII, 540;
kétségesnek jelzi KNEZSA: MNy. XXXII, 317) | tót *Faluba*,
Felfaluba, *Kisfaluba*, *Ujfaluba*, *Falubka*, *Ujfalubka* = magyar
Mártonfalva, *Szécsényfelfalu*, *Tótkisfalva*. *Ujfalva*, *Ipolynagyfalva*,
Ujfalva Nyitra, *Hont*, *Nógrád* m. (l. KNEZSA: MNy. XXXII,
318). Hasonló, *-ba* határozóragos helyneveket közölt az oláh-
ból SZABÓ T. ATTILA (l. MNy. XXXV, 112).

Az én feltevésem is az, hogy a XI. századból származó
morva-szláv: tót, cseh *Brnen* egy X—XI. századi ó-magyar
-n határozóragos alak: *Bürënin* ~ *Birënin* ~ *Birinín*.

A X—XIII. századi magyarban az *-n* határozórag előtt
a tövégi magánhangzó *-i*, illetőleg *-u* ~ *-ü* volt. Kétségtelenül
bizonyítják ezt a következő adatok: 1142—1146: „Ille tertiam
partem de usonibus, qui caperentur *Gourin*, sancto Martino
concesserat [t. i. Szent István]“ (PRT. I, 597; hibásan: *Geu-
rin* CodDipl. II, 117, PAULER I², 516) | 1200 körül HB. „*ki
nopun*, w szentii es unuttei *cuzicun*.“ A mai hangalak: *Győ-
rön*, *napon*, *közükön*.

A következő adatokban is az *-n* határozórag előtti *-i*, *-y*
tővéghangzó lehet, de az is lehet, miként PAIS DEZSŐ: MNy.
XXXI, 314—5 írja, hogy bennük az *-i*, *-y* 3. személyű birto-
kos személyrag: 1075 1217: „*piscacionem in eodem danubio*,
in loco, qui dicitur wagetuin. In *sitouatuin* dedi undecim do-
mus piscatorum et terram ad quattuor aratra, et *piscacionem*
in danubio in eodem loco, qui sitouatuin dicitur.“ (MonStrig.
I, 55, innen PAULER I², 516) | 1285: „ad *keuruspotokatewyn*“
(NyK. XXV, 143, innen OklSz.). Ezek az adatok mai nyelven:
Vágtőn, *Zsitvatőn*, *Körispataktőn*, a régi nyelvben azonban a
Wagetuin, *sitouatuin*, *keuruspotokatewyn* lehet annyi is, mint
-tővén. Az *-n* előtti *-i*, *-y* tehát nem okvetlenül tövégi magán-
hangzó.

A *Gourin* 'Győrön', *cuzicun* 'közükön' alapján azonban
igen is felvehetünk egy X—XII. századi magyar *Bürënin* ~
Birënin ~ *Birinín* locativusi alakot.

Nyelvünkben három locativusi rag van: *-n*, *-t* ~ *-tt*, *-ben*
~ *-ban*. Hogy melyiket mely helynévnel használjuk, azt a
mindenkori nyelvszokás határozza meg. Ma azt mondjuk:
Győrben, írni írjuk még ezt is: *Győrött*, ahogy régebben volt
a nyelvszokás, a XI—XIII. században pedig azt mondták:
Gyöürin azaz *Győrön*, amit ma nem mondanánk. Hasonlóan
ma *Egerben*, *Modorban* lakik valaki (l. CzF.), régebben *Egren*,
Modron (l. SZILY K.: MNy. XV, 131 és vö. 1568: „az *mý
modrý* polgarynkat“ DEÁK, M. hölgyek lev. 69). Ma azt mond-
juk: *Stuttgártban*, *Olmützbén*, *Erfurtban*, SÁNDOR ISTVÁN a

Sokfelében azonban azt írja: *Stutgárdon* (II, 142), *Olomutzon* (II, 134), *Erfurton* (II, 136) stb. Más idevonatkozó adatokat l. SZILY K.: MNy. XV. 130 és JUHÁSZ J.: MNy. XXVI, 206.

Ma azt mondjuk *Berényben* (CzF.); így már a XVI. században is (l. TAKÁTS S.—ECKHART F.—SZERFÜ Gy., Budai basák 342). A fenti példák azonban arra vallanak, hogy volt vagy lehetett *Berényen* is. Hogy azonban a *-ben* helyhatározórag kialakulása előtt csak *-n* vagy *-t* ragos locativusi alakja lehetett *Berény* < *Bērēn* helyneveinknek, nem lehet kétséges.

Az ó-magyar *Bīrēnin* ~ *Birēnin* ~ *Birinīn* locativusi alak tehát nem feltevés, hanem valóság. Egy ilyen ó-magyar alakból meg a X—XI. századi morva-szlávban: tótban, csehben a fentebb kifejtettek alapján szabályosan fejlődhetett morva-szláv: tót, cseh **Bṛnvn* > *Brnen*. Ez a magyar eredetű *Bṛnen* beleilleszkedett az eredeti tót, cseh *Strečen*, *Komáren*, *Glaven* > *Hlaven*, *Opočen*, *Gnezden* Cosmas (l. GEBAUER, Slov. staroč.) stb., vagyis *-en* végű helynevek csoportjába. Amint ezek *Strečno*, *Komárno*, *Hlavno*, *Opočno*, *Hnězdno* ~ *Hnězno* alakúvá fejlődtek, *Bṛnen*-ből is *Brnno* > *Brno* lett.

Fentebb azt kérdeztem, nem lehet-e Brünn XVI—XVII. századi magyar *Bērēn* ~ *Börön* neve egy ó-magyar *Büren* ~ **Birin* folytatója. Határozott igennel — adatok hiányában — nem merek reá felelni, de sok valószínűsége van. Ugyanakkor a XIX. század elején BERNOLÁKTól használt *Brin* nyilván a német *Brünn* feltehető **Brin* változatának magyar mása lesz, bár itt is kevésbé érthető a *B-* a várható *P-* helyén (l. erről fentebb). Azzal sem foglalkozom, hogy a német *Brünn*, lat. *Bruna* csakugyan a régi cseh nyelvjárási *Bri-no* (l. GEBAUER, Hist. ml. I, 272 is), *Brino*, *Bruno* (TRÁVNÍČEK, Hist. ml. čsl. 113) átvétele-e. Bizonyos, hogy nem ez az egyetlen elfogadható magyarázata.

Előadtam megfajtési kísérletemet, igyekeztem nemcsak hangtanilag — bár ez a legfontosabb —, de történetileg is megokolni. A magyarság, a magyar törzsek (*Beren* nyilván törzsi név) Bécs—Brünn területét a X. században is jól ismerték. A magyarok *kabar*: *kovár* törzse (l. MELICH: MNy. XXIV, 246, NÉMETH Gy., HonfKial. 235 stb.) 881-ben ezeken a tájakon harcolt: „Primum bellum cum Vngaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite“ (KLEBEL ED.: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 1921. 37), s azóta a mai napig e területeket a magyarok jól ismerik. Az 1116. évi magyar határ a morva Olsava volt, Szent István előtt meg Melknél húzódott. Bécs—Brünn—Ungarisch Hradisch—Pozsony között: Alsó-Ausztriában és Morvaországban vannak X—XI. századi magyar telepekre valló földrajzi nevek.

Hangtanilag, történetileg megfajtési kísérletem nem alap nélküli. Ahogyan KOLLÁR JÁNOS Európát szláv helynevekkel teletűzdelte, vagy ahogy DRÁGANU MIKLÓS Magyarországot

oláhokkal tele rakta, nem akarom én Morvaországot, Ausztriát magyar nevekkal teletűzdelni. De ilyen magyar nevek Morvaországban és Ausztriában valóban vannak. Brünn magyarsága sem lehetetlen. S azt hiszem, megfajtési kísérletem nem rosszabb az eddig elhangzottaknál.

MELICH JÁNOS.

A szláv szókezdő lju- magyar megfelelői.

A lju-val kezdődő szláv szavak közül Magyarország helynévanyagában három fő előfordulásával számolhatunk: a *ljub-* 'kedves', *ljud-* 'nép' és a *ljut-* 'kegyetlen' jelentésű tövekével. Mind a három személy- és helynevekben igen gyakori.¹ Nálunk főleg a *ljub-* és a *ljut-* tövekből alakult neveket találjuk nagy számban, míg a *ljud-* fő előfordulását eddig csak egy-két névben tudjuk igazolni.

Hogy a szláv lju- magyar megfelelőit tisztán láthassuk, az alábbiakban csoportosítom az idetartozó biztos etimológiájú hely- és személynévanyagot.

I. A) Szláv *ljub-* 'kedves' > *lib-*. *Lipce* ~ tót *L'upča* ~ német *Luptsch* Zólyom m.: 1255: *Lyppcha* (MonStrig. I, 426) | *Lipce* ~ tót *L'upča* ~ német *Liptsch* Liptó m.: 1263: *Lypcha* (WENZEL III, 34) [**Ljubčĕa* < **Ljubčĕk-ja*] | *Lipce* ~ rutén *Lipša* Mármaros m.: 1350: *Lypche* (MIHÁLYI, A mármarosi diplomák 29; CSÁNKI I, 450) | *Lispe* Zala m.: 1415: *Lypse*, *Lipse* (CSÁNKI III, 79) [**Ljubša* szn.] | *Liptó* megye ~ tót *Liptov* és *L'uptov*: 1230/1283: *Lyptou* (SZENTPÉTERY, KritJ. 148) [**Ljubtovč* < **Ljubta* szn.] | *Liptó* szn.: 1282: *Lyptou* (WENZEL IV, 247) [**Ljubtovč* szn.] | *Lubotin* ~ tót *L'ubotin*, *L'ubotyn* Sáros m.: 1427: *Libitin* (CSÁNKI I, 302) | *Libaton* ~ oláh *Libotin* Szolnok-Doboka m.: 1488: *Lybathon*, 1581: *Libotin* (Szolnok-Doboka vm. mon. V, 56) [*Ljubotinč* < **Ljubota* szn.] | *Lubóc* ~ tót *L'ubovec* Sáros m.: 1427: *Lybolch*; 1439: *Lubolch* (CSÁNKI I, 302) [**Ljubovč*] | *Lebenye*, puszta Kassa mellett: 1262: *Lebenye* (CSÁNKI I, 212) [**Ljubynja*] | *Lyubise* ~ tót *L'ubiša* Zemplén m.: 1451: *Libiso* (CSÁNKI I, 356) [**Ljubiša* < **Ljubiš-ja*] | *Liberce* ~ tót *L'uboreč* Nógrád m.: 1327: *Lyburche* (AnjOkm. II, 297; CSÁNKI I, 102) [**Ljuborečĕ* ~ **Ljuboreč*] | 1289: *Lyberch* szn. (WENZEL IV, 349) | *Libánfalva* Temes m.: 1404: *Lybanfalua* (CSÁNKI I 48—9) | *Libánfalva* ~ oláh *Ibănești* Maros-Torda m.: 1453: *Lybanfalua* (CSÁNKI V, 719) [**Ljuban* szn.] | *Lipkó* Temes m.: XV. sz.: *Lypko* (CSÁNKI II, 104) [**Ljubkovč* < **Ljubkč* szn.] | 1470, 1489: *Libugusthy*, *Lywtygosky* (!) Pozsega m. (CSÁNKI II, 417) [**Ljubogošti* < **Ljubogostč* szn.] | *Libic* Somogy m.: 1213—1221:

¹ MIKLOSICH, Die Bildung der slav. PN und ON. Heidelberg, 1927. 71—2, 158—9.

villa *Libeci*, *Libic*, *Libecij*, *Libicy* (VR. 266., 85., 23., 227); 1408: *Lyhycz*, *Lybych* (CSÁNKI I, 625) [**Ljuboc* szn. vagy **Luboci* hn.] | *Jaba* Somogy m.: 1193: *Liba*; 1229: *Lyuba*; 1347: *Lyaba* (CSÁNKI II, 626) [**Ljuba* szn.; vö. MIKOS: MNy. XXXI, 257] | *Liba* ~ német *Liebing* Vas m.: 1387: *Lyubehaza*, *Lubehaza* (CSÁNKI II, 772) | 1193: *Libauz* (ÓMOLv. 55) [MIKOS (MNy. XXXI, 257) szerint: **Ljubovoc*, helyesen: **Ljubavoc*] | 1193: *Libauza* patak Nagykanizsa körül (ÓMOLv. 55), 1321-től *Libolcha*, *Libocha* helység ugyanott (CSÁNKI III, 78) [**Ljubavica*; vö. MIKOS i. m. 258] | *Libóc* dúlő Feketeardó határában: 1669: *Libocz szer* (SZABÓ ISTVÁN, Ugoicsa megye 341) [**Ljubovoc*] | *Libenica*. patak Kapca mellett Zala m. (PESTY, Helyn. I, 189) [**Ljubenica*] | *Lébény* ~ német *Leiden* Moson m.: 1208: *Libin*; 1267: *Liben*, *Lybun* stb. (CSÁNKI III, 683); 1213: Abbate de *Libinij* (VR. 156) [*Ljubino* hn. <: **Ljuba* szn.; vö. MOÓR, Westungarn 36] | *Lutella* ~ tót *Lubel'a*¹ Liptó m.: 1262: *Libelle* (LiptReg. 28); 1284: *Lubella* (CodDipl. V, 3: 228); 1288: *Lybula* (WENZEL XII, 442); 1296: *Lybola* (WENZEL XII, 597) [**Ljubelja* < **Ljubel* szn.] | *Leibic* ~ tót *L'ubica* ~ német *Leibitz* Szepes m.: 1251/1281: villa, fluv. *Lubicha* (HazOkl. 22); 1294: *Lybicha* (BÁRDOSY, Supplem. 391) [**Ljubica*] | *Liboresa* ~ tót *Liborča* Trencsén m.: 1242: *Liburcha* (HazOkl. 10) [**Ljuborčca* < **Ljuboroc-ja*] | *Libichava* ~ tót *Libichová* Nyitra m.: 1488: *Lyboha* (PodmaniczkyOkl. I, 195—6) [**Ljubyč-ova*] | *Libetbánya* ~ tót *Lubietová* ~ német *Libethen* Gömör m.: 1379: *Lubetha* (CodDipl. IX, 5: 312; vö. Schematismus hist. dioec. Neosoliensis. 1876, 191) [< **Ljubeto* ~ **Ljubeta*].

B) Szláv *ljut-* 'kegyetlen' > *lit-*. *Litinye* ~ tót *L'ucina*, *L'utina* Sáros m.: 1288: fluv. *Litene* (WENZEL IX, 467); 1296: *Lytuna* (WENZEL X, 228); 1342: *Lythene* (CSÁNKI I, 302) [**Ljutina* < **Ljuta* szn.] | *Letenye* Baranya m.: 1341: *Letyne* (CSÁNKI II, 503) [**Ljutina*] | *Letenye* Zala m.: 1347: *Letenye* (CSÁNKI III, 21) | *Litke* ~ tót *Litka* Abaúj m.: 1473: *Lythka* (CSÁNKI I, 212) | *Litke* Nógrád m.: 1335: *Lythke* (CSÁNKI I, 103) | *Litke* Szatmár m.: 1334: *Litke* (CSÁNKI I, 519) | *Litke* ~ oláh *Letca* Szolnok-Doboka m.: 1405: *Lethka*, 1424: *Lithka* (CSÁNKI I, 559) [**Ljutka*² szn.] | *Lython*, oláh vajda (1285: WENZEL XII, 435); vö. 1247: *Lynioy* vaivodae (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 73) = *Litovoj?* [**Ljutoň* stb.].

II. Szláv *lju-* > magyar *lu-*. *Ludna* Borsod m.: 1281: *Lubuna* (WENZEL XII, 343, 345); 1240, 1273: *Lubna* fluv. (i. h. VII, 102, IX, 44): 1303, 1352: terra *Lubuna* (AnjOkm.

¹ Így, kemény *L-lel*! Ez azonban valószínűleg későbbi depalatalisatio. Liptóban, ha nem is Lubella közvetlen környékén, az *l' > l* fejlődés igen gyakori (STANISLAV, Liptovské nárečia 199).

² Esetleg **Ljudska*.

I, 55); 1325: *Lubina* (i. h. II, 186; vö. CSÁNKI I, 175) [**Ljubina* < **Ljuba* szn.] | *Lubotin* Sáros m. (l. fent) | *Lubóc* Sáros m. (l. fent) | *Lubenik* ~ tót *L'ubenik* Gömör m.: 1427: *Lubnyk* (CSÁNKI I, 140) [**Ljubenik*] | *Ludány* ~ tót *L'udanice* Nyitra m.: 1253: *Ludan* (WENZEL VII, 358) | *Ludány* ~ tót *L'udany* Nógrád m.: 1372: *Ludan* (CSÁNKI I, 103) | *Ladány* ~ tót *L'udany* Bars m.: 1209-től *Ludrn* (KNAUZ, A Garan melletti szentbenedeki apátság. I, 162) | *Ludány* nemzetség: *Ludan*, *Lodan* (KARÁCSONYI, MNemz. II, 356; Kézai szerint a nemzetség cseh eredetű) [**Ljudani* hn., ill. *Ljudan* szn.].

III. Szláv lju-> magyar lyu->ju-. *Lyuba* Abaúj m.: 1319: *Lyuba* (AnjOkm. I, 495); 1370: *Liuba* (HazOkm. V, 154—6); 1431: *Luba* (CSÁNKI I, 212) | *Jaba*, Somogy m. | *Lyubise*, Zemplén m. | *Liba*, Vas m. (mindezeket l. fentebb) | 1273 1279: *Liudafelde* (WENZEL IV, 20) [**Ljuda* szn.].

Ami mármost a szláv lju->li- megfelelést illeti, ŠMILAUER (Vodopis starého Slovenska 492) azt gondolta, hogy itt talán valami szórványos tót lju > li fejlődéssel van dolgunk, mindenestre azonban — úgymond — bizonyos, hogy ez nem magyar fejlődés. ÚRHEGYI EMILIA pedig a *Liptó* névvel kapcsolatban azt állítja, hogy a név a szókezdő Li-je miatt cseh eredetű (MNy. XXXV, 120). — Ezek ellen a vélemények ellen azonban felhozhatjuk, hogy a tótban egyébként k ö z s z a v a k b a n semmi nyoma ennek a fejlődésnek, hanem ez kizárólag helynevekre korlátozódik. Sőt sok esetben az a helyzet, hogy a li- szókezdet csak a név magyar alakjában találhatók, míg a tótban a szabályos lju- (lu-) szókezdet maradt meg. Még fontosabb azonban, hogy a li- változatokat nemcsak tót nyelvterületen találjuk, hanem Erdélyben, Krassó-Szörény és Pozsega megyében, valamint Dél-Dunántúlon, azaz kétségtelenül délszláv nyelvterületen is, ahol pedig sem a lju->li- fejlődésnek nincs nyoma, sem pedig cseh hatásról nem beszélhetünk.

Mivel a felsorolt adatok túlnyomó többségében a li- szókezdet vagy ma is élő magyar helynevekben, vagy pedig magyarországi helyneveknek régi alakjaiban fordul elő, ezekről pedig köztudomású, hogy szinte kivétel nélkül a helységek magyar neveit tükrözik, nyugodtan állíthatjuk, hogy a szláv lju- nak megfelelő li- változatok is magyar fejlemények.¹ Ezt a fe tevésünket a magyar *lyuk* ~ *lik* szóban található lyu- ~ li- váltakozás is támogatja. Ennek a sajtáságnak a magyarázata, nézetem szerint csak az lehet, hogy az ó-magyarban nem lévén szókezdő l (aminthogy később is nagyon ritka), a magyarság a szláv lj-et l-lel helyettesítette, de a szláv lj- palatalizáltságát a következő magánhangzónál pótolta.

Amint azonban már a „*Kór* szavunk eredete“ című cik-

¹ Vö. MOÓR, Westungarn im Mittelalter 36., a *Lébény* helynévvel kapcsolatban.

kemben is rámutattam (MNY. XXXV, 201—4), a hanghelyettesítés kérdésében merev szabályokat felállítani nem szabad, s azért itt is hiba volna azt mondani, hogy a *lju-* szókezdetnek a magyarban csak *li-* felelhet meg. Amint a fenti példáink is mutatják, a *lju-* helyén a *li-* mellett még a *lu-*, sőt a *lyu-* változatokat is megtaláljuk. Ami a *lu-*-t illeti, itt teljes depalatalisatioval van dolgunk, míg a *lyu-* (>*ju-*) a palatalis *l* változatlan átvételére mutat. Hogy e változatok között van-e időrendi vagy nyelvjárási különbség, arra most még nem lehet válaszolni.

A felsorolt nevek között van azonban egy-kettő, amelyeknek a tótban is *Li-* szókezdetük van. Ezek közül a *Liptov* név minden bizonnyal a magyarból vagy a latinból (*Liptoviensis* stb.) terjedt el. A trencsénmegyei *Liborča* névnél is aligha gondolhatunk másra, mint magyar befolyásra, mert a cseh *ju > ji* (tehát a *lju > li* is) fejlődés csupán a XIV. század elején indult meg.¹ Ellenben a nyitramegyei *Libichová* esetleg már egy cseh személynévből alakulhatott. Ami a német *Leibitz* nevet illeti, ez fejlődhetett a magyar *Libica* alakból, vagy pedig egy **Leubitz* alakon keresztül vált *Leibitz*-cé.¹

KNIEZSA ISTVÁN.

Flandriai szövetnevek középkori szójegyzékeinkben.

Középkori szójegyzékeinkben a következő szópárt találjuk: BesztSzój. 695. „sindo — *golch*“ | 696. „tindatus — *then*“ ~ SchlSzój. 1260. „sindo — *dolch*“ | 1261. „tindatus — *chey*“.

Adatainkat a FINÁLY-, illetőleg SZAMOTA-féle kiadás olvasatában közöltük, noha maguk a kiadók a magyar értelmezésekkel egyáltalában nem boldogultak. FINÁLY szerint: „hogy a *then* önálló szó-é és a *cindatus*-nak felel meg, vagy a *golch* függeléke, nem bizonyos. A *cindatus* magyarul *cendely* és *csindely* néven fordul elő“ (BesztSzój. 42). SZAMOTA még lakonikusabb; az 1261. szóról csak ennyit mond: „Megfejtése nincs.“

Sajnos a kutatás azóta sem jutott sokkal előbbre. Az EtSz. (I, 908) szerint *then* helyett talán *cheu*-t (olv. *cseü*) kellene feltenni, s ebben az esetben valamilyen *cseh posztó*-ra lehetne gondolni. SÁGI ISTVÁN a FINÁLY-féle olvasatot *chen*-re próbálta javítani (NyK. XXXVII, 114), de megfejtési kísérletet nem adott. KALMÁR ELEK szintén *cs* szókezdetet vélt

¹ Vö. HUIER, Vývoj jazyka československého. Československá vlastivěda. III. Praha, 1934, 42.

² *Leifling* < *Leufling* < szlovén *Ljubica* (LESSIAK, Kärnt. Stationsnamen. 101).

felismerni, s meglehetősen homályos *cseje* szavunkra utalt (NyK. XXIV, 253). Mint látjuk, legtöbbször a *cs* szókezdet mellett foglaltak állást, s egyedül TAGÁNYI volt az, aki védte FINÁLY olvasatát, s e rejtélyes szót a német *dünn*-nel próbálta kapcsolatba hozni (Századok XXVII, 323).

Úgy hiszem, mindezen találgatásoknál biztosabb nyomon indulunk el, ha azt kutatjuk, vajon nem lappang-e ebben a szövet- vagy gyolcsnévben valamely városnév, éppen úgy mint *brusul* ~ *bressel* (Bruxelles), *genti* (Gand) és *dornetus* ~ *dorni* ~ *darni* (Tournai) esetében.¹ Mint látjuk, mindhárom esetben flandriai városokról van szó, tehát szójegyzékeink a középkorvégi magyar kereskedelmi életnek flandriai kapcsolataira vetnek világot. Ezt a magyarázati lehetőséget szavunkkal kapcsolatban eddig senki sem próbálta hasznosítani, pedig oly megoldás kínálkozik, melyet némi utánjárással igen valószínűvé lehet tenni.

Legyen szabad az okfejtés világossága kedvéért eredményemet előrebocsájtanom: rejtélyes szövet-, illetőleg gyolcsnévünkről azt szeretném bizonyítani, hogy benne *Thienen*, franciául *Tirlemont* belgiumi város neve lappang.

Ennek a feltevésnek alapfeltétele az, hogy a BesztSzój. homályos adatának magyarázatánál visszatérjünk a legrégebbi olvasathoz, s megint *th* és ne *ch* (= *cs*) betűcsoportot lássunk a kéziratban. Véleményünk szerint ez semmi akadályba nem ütközik. *Then* elején épp olyan, fönt rövid szárral ellátott, de valóban kissé *c*-szerű *t* van, mint pl. BesztSzój. 816: *pufanth*, vö. francia *poussant* (TAGÁNYI: Századok XXVII, 324) végén vagy BesztSzój. 762: *thar zeker*, vagyis *társzekér* elején. A teljesen tiszta *c*-nek felfelé semmi nyúlványa sincs (vö. BesztSzój. 737: *corlath*, 788: *camaz* stb.).

Ami a SchlSzój. megfelelő adatát, t. i. a *chey* alakot illeti, ebben bizony eltorzult alakváltozatot kell látnunk. A szóvégi *n*-ből *y* lett, s a kissé *c*-szerű, rövid felső szárú *t*-ből tiszta *c*. Mindez nem áll ellentétben azzal, amit e szójegyzékről s írásmódjáról tudunk, hiszen már volt alkalmam igazolni, hogy nem szabad minden esetben a SchlSzój. től várunk a jobb változatot. A 'coboly' latin neve például a BesztSzój.-ben *schabellus*, vagyis nem más mint a nyugati típusú *sabellus* elnevezés (vö. francia *sable*), a SchlSzój.-ben viszont *sarbellus*-t találunk, másodlagos anorganikus *r*-rel, mely megfelel ugyan a Marco Polo Milione-jának olasz szövegében olvasható *gerbellino* alaknak, de azért elszigetelt és kétes változat. Tévesen járna el tehát az, aki a SchlSzój. hatása alatt

¹ Nem véletlen, hogy éppen szövöttárúkkal kapcsolatban merülnek fel e külföldi városnevek; a középkorvégi külkereskedelemben a szövöttárúk játszották a legnagyobb szerepet (vö. Kováts F., Handelsverbindungen zwischen Köln u. Pressburg im Spätmittelalter. Kny. Mitteilungen aus dem Stadtarchiv v. Köln. 1914. XXXV, 19).

a BesztSzój. adatát is *sarbellus*-ra javítaná. Mint már említettem, a sok külföldi párhuzammal igazolható *sabellus* sokkal megbízhatóbb alak, mint a szórványos és másodlagos hanggal bővült *sarbellus*.¹ — Nincs tehát semmi elvi képtelenség abban, hogy a BesztSzój. adatát tekintsük hitelesnek s ezt vegyük magyarázatunk alapjául.

Mindezzel természetesen nem oszlattuk még el az egyeztetés nehézségeit. Ha a kérdéses magyar szó alakját *then*-nek tekintjük is, ez még első pillantásra elég messze esik *Thienen*, *Tirlemont* nevétől. Azt kell tehát figyelembe vennünk, mi volt e városnak középkori latin elnevezése.

A GRAESSE—BENEDICT-féle Orbis Latinus szerint a következő latin nevek ismereteseek: *Thenae in montibus*, *Tenae*, *Thenis*, *Tenensis*, *Tillae*, *Tillae mons*, *Tirlemonts*. Ezekhez BÁRCZI GÉZA szívességéből a következőket fűzhetem: 1178: „hereditatem de *Thinelemont*, de *Thinelemont*“ | „*Thienensis boni*“ | „*Thienensi bono*“ (BORMANS—SCHOOLMEESTERS, Cart. de l'Eglise de St. Lambert de Liège. Bruxelles, 1893. I. 96—7) | 1211: *Tynlemont* (i. h. I, 164) | 1227: „*Petri de Thenis*“ (i. h. I. 237). Sokkal később, 1421-ben a város neve egyszerűen *Tina*; Bártfán is így fordul elő (FEJÉRPATAKY L., Magyarországi városok régi számadáskönyvei 190).

E városnév eredetével nem akarok részletesen foglalkozni; mindössze annyit kell megjegyeznünk, hogy nyilvánvalóan összetétellel van dolgunk. Az összetétel előtagja kétségtelenül ugyanaz a szó, mely Észak Franciaországban, Nord département-ban előfordul *Thiennes* község nevében: 1196: „*ecclesia de Thienes*“ (Monuments p. servir à l'hist. des prov. de Namur, Hainaut et Luxembourg. Bruxelles, 1844. I. nyomán idézi A. VINCENT, Toponymie de la France. Bruxelles. 1937. 206). Ezt az elnevezést VINCENT (i. h.) az ófrancia *terne*, *tierne*, *tienne* szavakkal azonosítja (vö. GODEFROY VII, 689), melyek a közfrancia *tertre* 'halom, domb' (<latin *terminus*) észak-francia s főleg belgiumi vallon változatai. Ehhez a *Thienen* szóhoz, mely egyedül szolgált a flamand és német névadás alapjául, járult aztán a francia helynévtörténetben oly gyakori *Le Mont*, vagyis 'a hegy'.² Az 1178-i *Thinelemont* adatok az összetétel két tagját még össze nem forrott állapotban mutatják, 1211-ben viszont a *tienne* szó véghangzója már lekopott, s így az *n* közvetlenül az *l* szomszédságába került: *Tyilemont*. Két megoldás kínálkozott e szokatlan hangsoport elkerülésére.

¹ Minderre nézve I. GÁLDI L., Contributions à l'étude des lexiques latins-hongrois du moyen âge. Bp., 1938. 40.

² Jelentéstani szempontból nincs kizárva, hogy *tierne* ~ *tienne* eredetileg 'határkő, borne' jelentésű volt (vö. latin *terminus*!); ha ezt elfogadjuk, akkor úgy találjuk, hogy ugyan ilyen képzésű és jelentésű francia helynév *Bailellemont* (1501: *Ba'lleul-le-Mont*), melyben valószínűleg a holland eredetű *baile*, *baille* 'barrière, barreau' szó rejlik (VINCENT i. m. 33).

Vagy teljes hasonulás állott be (erre utal a *Tillae mons* változat; vö. az olaszban is *spinula* > *spilla*, *planula* > *pialla*, *cunula* > *culla*) vagy csupán részleges hasonulás (*Tinlemont* > *Tirlemont*, vö. *perna* > *perle*), s így eljutunk a mindmáig megmaradt francia városnévhez.

Alaktani vizsgálódásainkból tehát az tűnik ki, hogy szójegyzékeinkbe csak *Tirlemont* nevének előtagja került át, mégpedig flamand-német alakjában. Ez már önmagában véve is arra vall, hogy a tirlemonti szövőipar termékei német közvetítéssel jutottak Magyarországra.¹

A következő kérdés már most az, vajjon kimutatható-e más forrásból is *Tirlemont*-nak, ennek a régi posztógyártó városnak² valami kapcsolata a középkori magyar gyolcs- vagy posztókereskedelemmel. — Erre a kérdésre határozott igennel felelhetünk. Bártfa város régi számadáskönyveiben nem kevesebb, mint 17 adatot találunk a *tirlemont*-i áruk behozatalára. Az sem véletlen, hogy ezek az adatok éppen Bártfán bukkanak fel: nyilván e város közvetítette dél felé a Németországon és Csehországon³ keresztül jött flamand árút. — A bártfai adatok 1421-től 1444-ig terjednek, tehát korban is igen közel állnak szójegyzékeink idejéhez. Mindjárt a legrégebb adatban megjelenik a város neve latinositott ablativusban: „unum stamen longi de *Tina*“ (FEJÉRPATAKY i. m. 190). A következő adatokban a város megjelölése sokszor németül van beleékelve a számadáskönyvek latin szövegébe: 1426: „1 Lang von *Thyn nigri coloris*“ (i. m. 212) | „X. ulnas Lang von *Thyn*“ (i. m. 220) | „1 terling lang von *Thyn*“ (i. m. 224) stb. Néha a városnév németes alakban ragozhatatlan alakban marad: 1426: „VIII. panni longi de *Thyn*“ (i. m. 249), s előfordul a német melléknévi *thynisch* alak is: 1426: „VIII. ulnas panni *Thynisch*“ (i. m. 238). Az utóbbi persze a fentebb említett *tenensis*, *thienensis* német megfelelője.⁴ — Az írásmód csekély ingadozást mutat. A XV. század húszas éveiben mindig *Thyn* alakot találunk, de később előfordul *Tyn*: 1444: „unam vestem curiensem videlicet sex ulnas lang von *Tyn*“ (FEJÉRPATAKY i. m. 589) és *Thin*: 1436: „unum terling lang von *Thin*“ (i. m. 435). A *th*- kezdetű változatok sokkal gyakoribbak, mint a *t*- kezdetűek, s ezért azt tartjuk, hogy szójegyzékeinkbe a *Thyn* vagy

¹ A magyar és flandriai kereskedők a XIII. század közepe óta rendszeresen Kölnben találkoztak és itt cserélték ki áruikat (egy 1259-i adatra nézve vö. ArpŰjOkm. XI, 468—9).

² „Au moyen âge l'industrie drapière prit dans cette ville un développement considérable“ (Grande Encyclopédie Française XXXI, 111).

³ Csehországban brüsszeli, genti, arrasi, ypres-i, louvain-i, malines-i és tournai-i szöveteket találunk (Č. ZIBRT, Dějiny kroje v zemích českých. Prága, 1892. 221 kk.).

⁴ Sajnos, bizonytalan értelmű egy 1429-ből való adat, melyben talán *Thyn* nevének anyagnévként való használata rejlik: „dedimus pro *twyno* denarios filio pastoris quod rethe faciet et construet“ (FEJÉRPATAKY i. m. 299).

Thin alak került át, s ebből lett *then*, olyan nyiltabbá válassal, aminőt *dorni* > *darni* (BesztSzój. 691) s *brusul* olv. *brüssül* (BesztSzój. 689. latinja) > *bressel* olv. *brësszël*, (uo. magyar értelmezés) > *breswl* olv. *breszöl* (SchlSzój. 1253) esetében tapasztalunk. Természetesen az sincs kizárva, hogy magában az átvett alakban *e* hangzó volt, amint azt *Thenis*, *thenensis* esetében láttuk. — Nincs tehát semmi kétségünk aziránt, hogy a *tirlemont*-i szövöttárúk a XIV—XV. században Magyarországon valóban ismertek voltak. Erre a tényre egyébként magából a megfelelő latin szóból is lehet következtetéseket vonni.

Nem akarok alaktani kérdésekre részletesen kitérni, s ezért csak jelzem, hogy a *cendalum*, *cindalum*, illetőleg *cendalus*, *cindalus* szó, melynek szójegyzékeinkben *t*-kezdető romlott változata szerepel, közfelfogás szerint a héber-görög előzményekből¹ eredő *sindo* 'gyolcs' szó származéka. Az *-alum*, *-alus* végződésű alakok mellett analógiás eredetű, *-adum*, *-adus* (*-ado*, *-at*) végű változatok fordulnak elő több területen, így az ó-provençalban, a XIII. században (FAGNIER, Doc. relatifs à l'hist. de l'industrie et du commerce en France, I, 331), az ó-olaszban: „tre giubbe di zendado“ (BOCCACCIO, id. ALBERTI, Diz. Univ. VI, 933, l. még PIANIGIANI, Voc. etim. della lingua ital. II, 1552), a közép-felnémetben: *zëndät*, *zindät*, *zëndäl*, *zindäl* (LEXER, MhdHwb. III, 1122), a csehben: *cendat* (vö. Č. ZIBRT, Dějiny kroje v zemích českých. Prága, 1892. 222), stb. DU CANGE megfelelő latin adatai: *cendatum* stb (II, 254 kk.) főleg provençei és olaszországi eredetűek. Idetartozik szójegyzékeink alakváltozata is. Jelentéstani szempontból viszont figyelemreméltó az a tény, hogy DU CANGE és más forrásaink szerint *cendalum* ~ *cendatum* jelentése kétféle lehetett: 1. 'tela subserica', vagyis 'selymes vászon, gyolcs', 2. 'pannus sericus, selyemszövet' (vö. még *cëndely*, EtSz. I, 639).

Az első értelemezhez, mely nemcsak etimológiailag igazolható, hanem Arnould Gréban passiójátékának néhány ó-francia sorával is: „J'ai de toilles de mainte guise, De sidonnes et de cendaulx“ (Mystère de la Passion 26825—6. sor),² tartozik szójegyzékeink két adata is, mivel itt *cindatum* közvetlenül *sindo* után következik. Nem *tirlemont*-i posztóról van tehát szó, hanem *tirlemont*-i gyolcsról, finom vászorról.

A második értelemezhez, melyet GODEFROY szintén ismer: 'étouffe légère de soie unie qui parait avoir été analogue au taffetas' (II, 12) sorozhatjuk a bártfai számadáskönyvek jóformán valamennyi adatát. Itt sokszor a *pannus* szó külön is

¹ Vö. BOISACQ, Dict. Etym. de la langue grecque³. 1938. 866. A héber s keleti eredetre nézve l. LEWY, Die semitischen Fremdwörter im Griechischen. Berlin. 1895. 84 kk., KLUGE—GÖTZE, EtWb.¹¹ 712.

² Ugyanez az értelem az olaszban is kimutatható (vö. ALBERTI i. h. „condirono il corpo e rinvolserlo in prezioso zendado“).

ki van téve, tehát feltétlenül szövetről, posztóról van szó. Azt is tudjuk, hogy a „thynisch“ bizonyosan finom szövet volt: 1444-ben „vestis curiensis“, vagyis hivatalos udvari öltözet készült belőle (FEJÉRPATAKY i. m. 589), s 1426-ban egy vég „Lang von Thyn“-t Bártfa városa „dominae Rachnae“-nak, Baliczky András nejének adományozott (FEJÉRPATAKY i. m. 212). A bártfai „vestis curiensis“ megfelelője Franciaországban az a „robe de çandel“ melybe Chrétien de Troyes szerint Lancelo-t öltöztetik: „aporte robe de çandel à vestir à Lancelot“ (GODEFRÓY II, 12). — Szinte felesleges megjegyezni, hogy a második értelem hogyan fejlődött az elsőből. Nyilván olyan habkönnyű, selymes szövetről lehetett szó, mely a vászon-neműnél inkább könnyebb, mint nehezebb volt. — Éppen ilyen fajtájú szövetek voltak azok, melyeket Flandria híres városai-ban állítottak elő Természetesen készültek itt finom vászon-neműk is, de a legfőbb kiviteli cikk mégis a sok selymes szövet volt, melyeknek hírét PIRENNE a későbbi lyoni selymekéhez hasonlítja.¹ Oly drágák és finomak voltak ezek a flandriai kelmék, hogy gyakran adták őket ajándékba oly uralkodóknak, kiket különösképen meg akartak tisztelni. 1332-ben például douai-i szöveteket vittek a babiloni szultánnak is (FUNCK-BRENTANO, Philippe le Bel en Flandre. Paris, 1896. 36).

Érdekesnek tartjuk még egy körülményre felhívni a figyelmet. Nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy az egész belgiumi iparvidék középkori felvirágzása ugyanazon korban állott be. Időrendi szempontból határozott különbséget kell tennünk a délnyugati és a keleti vidék között. PIRENNE, a híres belga történész ugyanis azt tanítja, hogy a régebbi iparvidék a mai Belgium délnyugati részében helyezkedett el. Középpontjai Tournai, Ypres, Douai, Arras és Gand voltak, valamint a tengerhez közel eső Bruges, melyre az egész vidék, mind a belgiumi posztókvitel, mind az angliai s később spanyolországi gyapjúbehozatal szempontjából támaszkodott.² E vidék virágkora a XII. században kezdődött, s a XIII. század folyamán már európai hírnévre emelkedett. Másként áll a helyzet a keleti iparvidékkel, hová a fejlődés csak a XIV. században terjeszkedett ki. Ennek területe a mai Belgium középső és

¹ „Die belgischen Geweben waren sowohl in Bezug auf Geschmeidigkeit als au h hinsichtlich der Farbenschönheit unerreicht. Gleich den Lyoner Seidenstoffen unserer Zeit haben sie damals in ganz Europa Verbreitung gefunden. Überall sind sie, gleichwie später der Sammet und die Seide, für die Gewänder des Adels und der reichen Bürger unentbehrlich gewesen.“ H. PIRENNE, Geschichte Belgiens. Gotha, 1899. I, 298.)

² PIRENNE i. m. I, 299. Bruges jelentőségéről LAVISSE, Histoire de France III, 1: 168—9, FAGNIER i. m. II, bev. VI, IX. 1. A belföldi gyapjút Belgiumban nem tartották elég finomnak s felhasználását néha egészen megtiltották (vö. HUYTENS, Recherches sur les corporations gantoises, notamment sur celles des tisserands et des foulons. Gand, 1861. 19). A spanyolországi behozatalban főleg a navarrai gyapjú volt híres (PIRENNE i. m. I, 303—4).

keleti fele, s elsősorban Brabant tartomány. Gyártási közép-pontjai Malines, Bruxelles, Louvain, St. Trond, s idetartozik Tirlemont is, valamint számos más város.¹

Ha a középkori kereskedelemtörténetre vonatkozó nyelvi adatokat s ezeknek időrendi megjelenését vizsgáljuk, ez a kettősség világosan kidomborodik. Tekintsük pl. az olaszországi középlatin posztóneveket egy olyan területen, melynek latinságát már alaposan feldolgozták. Ilyen — hogy mást ne említsünk — Emilia tartomány, vagyis Bologna környéke, melynek latinságát legújabban PIETRO SELLA kitűnő Glossario latino-emiliano-jában (Róma, 1937.) tárta fel. Itt a délnyugati iparvidék, vagyis Ypres, Gand, Douai, Lille, Saint-Quentin s a FAGNIER szerint (i. m. II, XIII. l.) ugyancsak idetartozó Châlons szövetei már 1264-ben jelentkeznek: „pangni bloye de Ypri, pannus Guanti, pannus de Doasio, pannus Lille, pannus de Sanclintini,² pannus de Zalone“ (SELLA 249—50), viszont a keleti vidékről csak a XIV. század közepe felé kerülnek át szövetnevek: 1334: „pannus de Brucellis“ (SELLA 249).

A magyarországi kronológia adatai szinte évekig menő pontossággal ugyanazt az eredményt nyújtják, mint a bolognai és piacenzai oklevelek.

A régebbi, nyugati vidék magyarországi nyomai már a XIII. század második felében megtalálhatók. Legelső a *dorni*, vagyis tournai-i posztó, melyre már 1279-ből van adatunk: „nam peciam panni de *dorni*“ (ÁrpÚjOkm. IX, 268). A további adatok megszakítás nélkül folynak a XIV. századon át (l. OklSz.) egészen 1383-ig: „leui *dorneto* denarios octo . . . exigatur“ (CodDip^l. X, 1:63). 1286-tól vannak adatok a *genti*, vagyis gand-i posztóra: „nam peciam de *ganti*“ (MonStrig. II, 211), s további említé-eket találunk a XIV. század közepéig: 1344: „panni de longo *genti*“ (AnjOkm. IV, 418). A XIV. század elején jelentkezik magyar adatban az *ippri*, vagyis ypres-i posztó: 1311: „decem pecias panni *ypri*“ (AnjOkm. I, 243), s említései latin adatokkal vegyesen, belenyúl-
nak a XV. századba (OklSz.); vö. még 1436: „de uno panno *Ypuri*“ (CodDipl. X, 8: 665). Végül ide kell soroznunk a bruges-i posztót

¹ Ezt a folyamatot PIRENNE a következő szavakkal foglalja össze: „Jé weiter man die Geschichte des Mittelalters verfolgt, desto besser wird man gewahr, wie sich die Tuchindustrie allmählich von dem südlichen Teil der Niederlande nach dem Norden hinzieht. Zuerst verlässt sie das Gebiet von Artois, dann Wallonisch—Flandern; immer mehr konzentriert sie sich in Ypern, Gent und Brügge. Gleichzeitig verbreitet sie sich aber auch in Brabant, und im vierzehnten Jahrhundert wetteifern Löwen, Brüssel und Mecheln mit ihren Nachbarn jenseits der Schelde“ (i. m. 299). Mint alább látjuk, a löveni, brüsszeli és mecheln posztó szoros összetartozása Magyarországon is kimutatható.

² Az itt idézett olaszországi *Ypri*, *Guanti*-féle alakokkal kapcsolatban szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy az *-i* végű magyar szövetnevekben (*genti*, stb.) eredetileg sokszor *-i* végződésű latin genitivusi alak volt, melyet a magyarul beszélők később természetesen *-i*-re végződő melléknévnek érezhettek (vö. GÁLDI: EPhK. LXIII, 238).

is, bár erre nézve csak késői, XV. és XVI. századi adatok állnak rendelkezésünkre: 1436: „de uno panno *Brukq*“ (CodDipl. X, 8: 665) | 1522: „de panno *brykes* pro ulna seu brachio“ (TörtTár 1889: 380). — Mint látjuk, mindezen adatok a XIV. század második felében jelentkeznek, s egy-két késői említést nem tekintve jórészt a XIV. század közepéig rendeződik el.

Másként áll a helyzet a keleti vidék magyarországi nyomaival. Ezek közt a legrégebbi a löveni-louvain-i posztó említése: 1358: „duodecim vlnis panni de *breui leui*“ (OkI Sz.); további adatok 1500-ig (vö. FEJÉRPATAKY i. m. 39, 40, 102 stb. és BARTAL *lebes* al.). Utána következik a mecheln malines-i posztó: 1382: „duodecim vlnas panni de *Mehly*“ (OkI Sz., vö. FEJÉRPATAKY i. m. 220); további adatok 1471-ig. A brüsszeli posztó: 1394: „ein tüch von *Brügsel*“ (FEJÉRPATAKY i. m. 145) | 1436: „de uno panno de *Bruces* similiter longo“ (CodDipl. X, 8: 665). Végül a thieneni tirlémont-i posztó, illetőleg selyemszövet, melyről szójegyzékünk adatain kívül Bártfán hallunk 1421 és 1444 között. Külön említést érdemel egy 1436 ból való budai harmincadjegyzék, ahol a régebbi nyugati és az újabb keleti vidék termékei egymás mellett szerepelnek: a régebbi behozatali forrásokat képviseli Ypres és Bruges említése, az újabbakat pedig Brüsszel, Malines és Tirlémont (CodDipl. X, 8: 665).

Az első vidék adatai tehát 1279-ben jelentkeznek, és sűrűn folytatódnak a XIV. század közepéig, a második vidékre vonatkozó adatok virágkora pedig 1358 és 1500 közé esik. A kronológiai különbség letagadhatatlan, s nyugodtan állíthatjuk, hogy a két adatscsoport első adata közti hetven éves különbség (Olaszországban is pontosan ennyi van 1264 és 1333 között) tökéletesen megfelel a flandriai, illetőleg brabanti szövőipar történeti fejlődésének.

Szójegyzékünk sajátossága e szerint abban áll, hogy — éppen úgy mint az 1436-i budai harmincadjegyzék — ennek az eddig figyelemre nem méltatott ipar- és kereskedelem-történeti fejlődésnek nemcsak első, hanem második szakaszát is képviselik. A régebbi déli és nyugati vidék emlékét őrzi Gand és Tournai említése, s az újabb keleti vidékre utal Bruxelles és Tirlémont neve. Mindez csak úgy érthető, ha feltesszük, hogy szójegyzékünk magyarországi alaptípusa akkor keletkezett, amikor az első csoport szövetevei még és a második csoport elnevezései már használatosak voltak. Ez az időpont pedig megközelítőleg a XIV. század második felébe helyezhető.

Igy szolgáltnak flandriai és brabanti szöveteveink új adalékot nemcsak szójegyzékünk szinte kimeríthetetlen művelődéstörténeti jelentőségéhez, hanem azok keletkezésének megállapításához is. E szövetevek összefoglaló vizsgálata egyszerűen azt is bizonyítja, hogy kereskedelem- és ipartörténetileg sok-sok szál Magyarországot már a középkor folyamán a nyugati fejlődéshez csatolta.

GÁLDI LÁSZLÓ.

A rév és alakváltozatai erdélyi helyneveinkben.

GOMBOCZ ZOLTÁN a *hó* ~ *havat*, *hé* ~ *hevet* típusú szók-ról szólva a *ré* ~ *révet* 'portus' főnév eredeti alakját *reü*-ben állapítja meg, és e főnévnek még *rő*, *ré*, *ri* alakváltozatát sorolja fel (MTörtNyt. III. Alaktan. 1925. 80). A szónak *i*-ző vagy *í*-ző régi nyelvi, illetőleg népnyelvi *riv*, *rív*, *ri* változataira nézve l. PAIS, Part, rév, bolt: MNy. XXXI, 104. A szónak azonban nemcsak ezek a változatai voltak vagy vannak. A XVI—XIX. századi erdélyi helynévanyagból olyan alakok is idézhetők, amelyeket eddig nem ismertünk. Az alábbiakban felsorolom a szóra vonatkozó tölem ismert erdélyi helynévanyagot.¹

A) Háromszék megyéből:

Nagya j t a: 1761: az Hajó *révnél* | 1797: Hiu ~ Hijo *rév*-ben | XVIII. század: *Rév*. — Matisfalva: 1673: az Sárkány *révinél* | 1806: A Külső Sárkány*réviben*. — U z o n: 1627: Kőkösi *Reh* fele | 1673: *Révnél* a Feketeügyön | 1690: Meregh teoreo *revben* | 1694: a Kovacz *revin* | 1696: Nagyrév dombján | 1713: a Kőkösi által jaro *Revnel* az Fekete ügy mellett | 1732/1816: Nagy *Réhnél*, a' Kítsi *Réhre* menőben | 1742: az Kovács *réve* előtt, az vizelve Kovacs *reve* előtt | 1748: az nagyréven fellyel | 1757: a' Nagy *Réven* aloll | 1758: a' Nagyré előtt | 1762: A Nagy *Rév* előtt | 1776: az Erdőlórének alsó résziben | 1786: Szilogszeg *réve* alatt | 1787: Szilok Szeg *réve* előtt, az Erdőlő *révben* | 1791: A' Nagy *Réh* Martján | 1794: A Szilok *réve* alatt | 1821: A Peter Mihály *Révinél* | 1825: A' Kováts réve pusztája | 1838: a' kítsi *révnél* | 1929: Kenderév, Kísrev, Kupán *réve*. Nagyrévdombja. — L e m b é n y: 1716: a Kajtár *rében* | 1728: Kajtár *révben*, Lemenő *Rő* lábban | 1741: az Fahozo *révnél* | 1747: Fahozó *rénél* | 1754: az Árok *rénél* | 1769: az *Rőh* lábban | 1772, 1824: Daniré | 1794: Az Árok *révinél* | 1811/1823: a felső Árok *révnél* | 1836: *Rőhbértz* | 1838: az Also *Rőh* Lábban | 1843: a Fahozó *réhnél*. — B ö l ö n: 1603: az hajo rekben (!). — K ö z é p a j t a: 1603: az *Rő* lábban | 1796: *Rében*. — S z á r a z p a t a k: 1699: az elő *réven* kívül | 1726: Elő*rév* | 1790: az elő *rénél* a Kászonvize és az Erdő szomszédságában | 1816: a' *Révben*. — K é z d i p o l y á n (ma: Kézdiszentkereszt): 1720: az *rő* ujj osztásban, Árokelve a *rő* Sándor árokában ... Az *rőben* Telekpatakánál | 1727: A' Korgátsban a' *Révnél* | 1733: Mocsárrév máskép Mocsárutnál | 1737: A *rőh* Sándor árkában | 1738: A Nagy Mezőben *Rő* uj osztásban, Az Szeget *révinél* az egerben | 1810: a' Sziget *révinél* | 1820: Kápolna ... A *Rhőben*. — H i l i b: 1847: Dombos *rév*. — F e l s ő v o l á l: 1688: Gyilkos *revü* (! *reve*?) nevű helyben, Gyilkos *Révben* | 1790: A *Rő* Szélyesben | 1813: Czangonéba gyilkos *rébe*. — F e l s ő t o r j a: Patakrév. — A l s ó t o r j a: 1603: *Reo* szelies | 1604: *Reo* Szellyes | 1697: *Reőben* | 1745: *Rővre* menő | 1753, 1760, 1766: *Rőre* menő | 1813: *Rő* Szélesben. — K é z d i v á s á r h e l y: 1689: Sárré. — M á l n á s: 1670: Gerebentz előtt a *réhnél* vici-

¹ A háromszéki helyneveket BOGÁTS DÉNES volt szíves kiírni nagy kéziratot helynévszótárából; közléséért hálás köszönetem illeti.

nussa az Olt vize. — Dálnok: 1669: Saygo *revenel* | 1696: a Révnél | 1718: Az Salgoban az Alsó *Rén* alol, A Salgoban az Felső *Rén* alol | 1732: A Sallgoba az also Révnél | 1741: az also *rén* fellyel | 1757: A' Közepső Réhnél | 1772: Sajgoban az közepső révnél ~ rénél | 1803: a' közepső rénn alúl | 1847: a Sajgoba a felsőrévnél — Aldoboly: 1681: Szekér réviben | 1701: A Felső határban Röh hidnál | 1715, 1818: Ré Szege | 1720: Rév-hely | 1720, 1732: Rév alatt | 1727, 1759, 1762, 1774, 1812, 1847: Alsó határban Szekeribe | 1734: az Oroszok révinél | 1759: Részege | 1760: A Részege(!) előtt | 1765: Rév szege | 1779: az Égető révinél | 1797: A' Rév Szeg előtt, az also réten Szekérré n. h.-ben | 1818: Az oroszok Réviben, A' Szekér Rév n. Hellynél | 1847: Szekér szélyen | 1854: Szekérrébe v. Egerbe.¹ — Kézdimartonos: 1828: Sárkányréve. — Kézdioroszfalu: 1696: Gecse rév mellett, geczi révin tul. — Szemerja²: 1746: Rév a Benedek n. helyen. — Peselnek (újabbán: Kézdióvár): 1740: Röh szélyes | 1742: Rő szélyben | 1795: Gancsi révnél | 1799: Rő | 1831: Rőszelyesben. — Imecsfalva: 1725: Rév előtt, Musa révinél | 1791: Az Falu porongya mely Klastrom Révinek is hivattatik. — Kálnok: 1767: Réven általjáro ut. — Damokosfalva: 1659/XIX. sz. eleje: rére menőben | 1681, 1787: Goán Révinél | 1742: Guár révinél | 1750: a Barabás uramek Réveken alol ezen Tókerület formáju kaszáló hely. — Kanta³: 1700, 1720: Sárré. — Hidvég: 1692: Közep révnél | 1780: Révre menő. — Cőfalva: 1635: szelies rénel | 1688: Szelljes renel | 1753: Moso rév | 1759: Szélyes rév n. helyben | 1775: Göbetz réjinél v. révnél, Mosoré lábban | 1804: Janko révinél, A Kőrévinél | 1837: Széjes rére menőbe | 1850: Mosorévre menő uttza. — Lécfalva: 1562: *rewen*(n) felwl, nagy *rewen* alol | 1670: Dálnok révinél. — Nyujtód: 1634: az Reő negied labban | 1635: re'ó harminczasba | 1639: Reő reszben | 1640: Reőnel | 1654: Az Reoh Neged labban | 1670: az Reő harminczasba | 1745: Tusa révinél | 1778: Feketeügyeizeiben Szász Révin | 1794: Szász Péter révin a Marton | Matskási réve, Rő Negyed lábban | 1929: Bács Miska réve vagy itatója, Lukács réve v. itatója. — Sepsiszentgyörgy: 1788: Lóré (erdő). — Ika falva: 1607: Rőláb | 1650: Reoszer | 1667: rőszerb(en) | 1680: Röh Gálos | 1696: Reógálos. — Böllön: 1690: Rő. — Felsőcsernáton: 1786: Rő | 1832: Röh. — Kézdimartonfalva: 1758: Guáré | 1778: Govárré | 1801: Goaré. — Barátos: 1732: Bogdán réve | 1756: Fazakas révin | 1758: Bentze réve | 1797: Lécfalvi réh | 1847: Nagyré | 1929: Pál Adámné réve, Pál Tamásné réve. — Zágón: 1721: Vola Ren tul | 1790: Beder Továba a Réven innét | 1818: Oláh révinél. — Maksa: 1562: az Nag *rewen* alol. — Illyefalva: 1603: Revzege, Rew Szeg | 1677: Egetőréve | 1787: Oroszok réve | 1829: Alsórév. — Málnás: 1591: Czolnok *reh*, Farkasre | 1670:

¹ 1800-ból ismerünk egy „Tsunya réve“ („Batsoni szeg körül valo viz le Tsunya révíg“) helyet, de, úgy látszik, ennek előzői: 1683, 1684: Csünyeri | 1716: Csünnyüre | 1721: Csünnyeri | 1737: Csünnyüre | 1759: Tsinyere Réve. — A Csünnyüre ~ Csinyere származhatott hangzöhasonulással egy *Csünnyaré alkból, de lehet előttem ismeretlen eredetű helynévalak is.

² Ma Sepsiszentgyörgyhöz tartozik.

³ Ma Kézdivásárhely egyik része.

a Révnél vicinussa az Olt | 1691: Hoszszy Ré. — Szőrse: 1757: Ré | 1559: Luka Reve | XVII. sz.: Hejo rebben | 1716: Hajo révben | 1719: Hijo rebben | 1731: Hallyo rév n. h. | 1738: Horgosré | 1748: Hejo rév | 1750: Hijo Rév | 1779: Hijo Révben | 1832: Hiorébe v. Hiorévbe. — Alsócsernáton: 1600: az reo labba | 1627: az veolgen kiul az Reoben | 1650: Reóh lábban, az reóh feöld labyan | 1655: Reo keozeott | 1721: Felseő Rő | 1762: Rhó Lábban | 1771: A' Rőhbe | 1810: Rév | 1848: a' Rhóbe | 1933: Kistrő. — Kurtapatak: 1629: az Nagi reure ieoveobe, Az Nagi mezeoben az reoben | 1713: Rő | 1844: Also Rőhnél | 1854: Rőh. — Bélafalva: 1800: Rőbértz (erdő). — Hatolyka: 1606: az rebben | 1721: Rőh | 1724: Rő. — Gelence: 1614: az Zabo reve(n) alol az Osdola vizen. — 1778: Rákosréve | 1835: Osdola vizinél a Széna hordo Réhnél. — Kézdialmás: 1654: Szentegyhaz mezeibe az Reoh neged labba | 1712: Sáré közben | 1758: Templom mezejében Rőhlábban. — Karatna: XVII. sz.: Rőláb | 1723: Rő Szélyesben | 1739: Külsőrő | 1780: Rő | 1823: Torja—Kászon között külső Rővben. — Szentkatolna: 1604: az belseo reoben, az Reóben, az reo labban az vt mellet. — Bikfalva: 1509, 1583: Egres patak rewe | 1688: az rev mellet | 1646: Az Felső fok reuinel | 1733: a Liszniai elő rénél | 1751: Dobolon az Elő révnél | 1775: a fok Revin, az elő Réhnél | 1778: Hoszu réhnél | 1784: Egrespataka alsó réve, Egrespataka felső réve | 1815: a felső fok Réh előtt | 1829: Simon Réve. — Egrespatak: 1678: Nagyrévnél | 1696: Szekérrév | 1709: Szekér Révin aloll | 1805: A Réten a Butsok¹ révinél | 1825: Hoszu Ré előtt | 1827: Bika Révibe. — Szászfalu: XVI. század: az reobe | 1635: az rőben, Az reó harminczosba | 1697: az reő részben | 1845: Rő kerület. — Esztelnek: 1631: Roh bercz niaka² | 1648: Rő | 1793: Rőbérc. — Barót: 1632, 1666: Köveczes rév | 1669: Szarándok rev előtt | 1790: Szarándok révben | 1758: Követses Révben | XVIII. sz.: Kovács Rév hágojában³ | 1806: A' felső Szarándok révbe, Hiu rév, Hejo rév, Heorév, A' Kövecses rév tetején, A' moso révben, mellynek szája Napnyugotrol a' Kormos Langos folyo vize árka | 1808: Disznórév, Hejorév | 1837: Hajorév | 1840: Szarándokréh | 1850: Disznyoréh (csereerdő) | 1857: Követses rév oldalán. — Sepsimagyarós: 1696: Köles kert réve n. helybe' mellynek vic. ab una a patak | 1717: a' révnél | 1749: a' Révnél a ponkon | 1798: Ivánka Patakánál a Rév n. helyen | 1811: a Rébe, Közhelyben Rév-ponkon | 1825: a Réhre menőben | 1845: Réponknál. — Márkosfalva: 1673: Sárkányréviben | 1731: Gátrőben | 1795: Gátröv n. lábban | 1845: Felső sárkán réve. — Kiskászon: 1834: Sáré szélyben | 1851: a Másodré megett. — Bereck: 1573/1818: Magyaros alatt az Ojtoz vizén tul az Magyaros és Rakottyás allya n. helyyeken az Elso réven innen és tul | 1810: Buzarénál. — Bodos: 1804: Bederéve. — Zabolá: 1682: a rő Láb u. helyben | 1716: az halam révénel. — Komolló: 1606: Egerpatak reure ieveoben | 1729: Pap révinél

¹ A Bucs itt családnév.

² Ma Lőbércnyaka-nak mondják.

³ Másutt Követses Rév Hagojáb(an) alak áll; lehet, hogy a fentebbi adat csak ennek elírása.

a Feketeügyön. — Sárfa lva: XVI. sz. vége: *rő* fel holdban | 1714: Az *Rő* felly holdban, Hordórév | 1816: Kapolnan tul a *rő* fej holdban | 1844: *Rőfél*holdban | 1856: *Rőfél*láb. — Kökö s: 1759: az Daczó Révinél | 1766: Simonréve. — Albis: 1830: Kéthegyhez tartozó m-ben Révbe menőben | 1850: *Rő*hben. — Szacsva: 1606: az Egerpataki Rewre ieoveoben. — Telek: 1635: Disznod re'nel. — Miklósvár: 1752: a' Csorda re'hen (Révben, rében), Hajo révben, Hejo Rév, Ürmösi ré, *Rő* | 1761: a Hajo rév. — P apolc: 1654: Szász révinél. — Köpec: 1680: Baroth felé valo határban *Rü* neü he'liben | 1726: Rév Barót | 1747: Disznórévpataka, Disznórév teteje | 1752: *Rő* Baroth | 1816: Révbarotban | 1820: *Röv* Lábban | 1827: Rév előtt. — Kisborosnyó: 1715: Pokolrénél | 1717: a Bergető révnél | 1760: Saramásréve | 1776: Madarásréve | 1787: Tóköz felső Réve | 1805: Pokol Révnél (ma: Pokoré) | 1852: Vágás réve. — Közé pajta: 1633: az reoben | 1683: *Röh* u. h-ben | 1716: Hoszszu fele *Rő*vben hoszszu lábban, *Röv* lábján | 1752: Csorda rév. Mező ré, Kokas Patakában a Révnél | 1796: *Rő* n. h-en. — Aldoboly: 1676: Czunia réviben. — Árkos: 1677: Vásár rév n. hely. — Nagyborsnyó: 1698: a Vápa révnel, a' gát réve tójában. — Bita: a' Fekete ügy Vizen általjáro révek. — Réty: 1700: Sovándréba | 1737, 1776, 1822, 1838: Sovándré | 1819: Sohandriba | 1929: Rövid Sovándré — Lisznyó: 1670: hoszszu rere menőben | 1759: a' Hoszszu Révnel | 1787: Kupán határban. A Kupán revire jövőben || 1791: Kupán határban Kupán révinél.

B) Szolnok-Doboka megyéből:

Domokos: 1932: Malomrú (Saját gyüjt.) — Magyaralápos: 1828: Köves Rüh (SzolnDobMon. V, 29).

C) Kolozs megyéből:

Kalotaszentkirály: 1737: Nagy rév előtt (Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemz. lt.).

Az itt felsorolt helynevekből nyilvánvaló, hogy *rév* köznevünknek az erdélyi helynévkincsben a következő változatai voltak, illetőleg vannak: *rév* (írva: *rev*, *rew*, *reu*, *rév*), *rěj*, *ré* (írva: *reh*, *réh*, *rê*), *rő* (írva: *reo*, *re'ó*, *reő*, *reó*, *rő*, *reoh*, *rőh*, *rő*, *roh*, *röh*, *ró*, *rő*), *röv*, *rű* (írva: *rüh*, *rű*) és *ri* ~ *ri* (írva: *ri*).¹

Ez alakok a következőképpen magyarázhatók: **reü* > *rő* > *rű* | *rěj* > *ré* > *ri* > *ri* | *rév* > *röv*. Érdekes, hogy a fenti helynévpéldákban az egyes helységek helynevei között ezek az alakok nem egyszer váltakozva jelentkeznek. E váltakozások magyarázata talán a kérdéses hely népnyelvében levő nyelvjárási ingadozásokkal magyarázható, vagy azzal, hogy az okleveles adat leírója saját nyelvjárási alakját jegyezte bele az oklevélbe. Egyébként érdekes, hogy a *rű* alak elég ritka; úgy látszik, hogy ez a *rő*-ből csak nagyon későn és nagyon szórványosan fejlődött. Ugyanez figyelhető meg a *rév* > *röv* és a *ré* > *ri* > *ri*

¹ A MTsz. ezeken kívül említi a *rív* alakot is a Kunságból, Mezőtúrról és a Palócságból. — Az említett forrás a fenti alakok közül ezen kívül csak a *rév*, *ré*, *ri* és *rő* alakot ismeri.

fejlődés esetében is. Mindenesetre érdekes volna ismernünk a *rév* köznév alakváltozatait a magyar nyelvterület minden részéről. Helynévgyűjtésünk kezdetlegessége miatt magam még Erdélynek is csak három vidékéről gyűjthettem össze példáimat.

SZABÓ T. ATTILA.

A -gy névszóképző.

Régi nyelvünknek egyik elég gyakran használt alaktani eleme a *-gy* névszóképző. Eredetének tisztázására, használati körének pontos megállapítására közöljük az alábbi példákat. Ott ahol az anyag nagysága és minősége lehetővé tette, az egyes példákon belül az adatokat még külön helyek (falvak, folyók nevei) szerint is tagoltuk, mert csakis az egy helyre vonatkozó adatok időrendi sorrendje tárhatja eléink a fejlődés igazi képét.

Almágy. 1343, 1427: *Almag* Gömör m. (CSÁNKI I, 129; LIPSZKY, Rep.) <: *alma* 'pomum, malum; Apfel'. — Vö.: TMNy. 556; EtSz. I, 76.

Apágy. 1325: *Opog* (AnjOkm. II, 209), 1329: *Opogh*, 1421: *Apagh* Szabolcs m. (CSÁNKI I, 509; LIPSZKY, Rep.) <: *apa* 'pater; Vater'. — Vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 344.

Bikágy. 1391: *Bykad*, 1447: *Bigag*, 1464: *Bykad*, *Bykagh*, 1493: *Bykak*, *Bykag*, 1510: *Bikaad*, ma: *Bikád* Tolna m. (CSÁNKI III, 418; LIPSZKY, Rep.) <: *bika* 'taurus; Stier'. — Vö. EtSz. I, 400.

Diógy, Gyógy. Anonymus 46. §: *Gyogy*, Vita S. Gerardi 19. §: *Dyod*, 1363: *Dius*, 1417: *Gyogh*, *Gyod*, 1422: *Dyod*, 1424: *Gyogh*, 1430: *Dyod*, *Dyogh* stb., ma: *Diósd* Fehér m., korábban „hol Fejér-, hol Pest-, hol Pilismegyéhez számítják“ (CSÁNKI I, 27; LIPSZKY, Rep.; PAIS, MAN. 112) | 1229: *Gyogu*, 1334: *Gyoog*, 1338: *Gyogh*, 1470: *Gywg*, ma: *Gyugy* Somogy m. (CSÁNKI II, 610) | 1264: *Gyog*, 1356: *Gyogh* superior, 1406: *Dyog*, 1410: *Felgyog*, ma: *Felgyógy* Fehér m. (ICZKOVITS E., Az erdélyi Fehér megye a középkorban 55; LIPSZKY, Rep.) | 1413: alter *Gyog*, 1416: *Volahgyog*, ma: *Havasgyógy* Fehér m. (ICZKOVITS E. i. h.). Vö. még Arad m., Hunyad m. (CSÁNKI I, 769, V, 53, 57; LIPSZKY, Rep.¹) <: *dió*, *gyió*, 'nux; Nuss' (OkISz.). — Vö.: SZARVAS G.: Nyr. XI, 235; CSAPODI I.: Nyr. XIV, 123; SZAMOTA: NyK. XXV, 153; EtSz. I, 1360—1.

Egregy. 1171: *egrug*, 1181, 1265: *Egrug* 'fluvius' Veszprém m. (OkISz.; ORTVAY, VÍZT. I, 289) | 1236, 1255: *Egreg*, 1254, 1256: *Egrud*, *Egrug*, ma: *Eger* 'fluvius, aqua magna' Zala m. (i. h. 287, 289) | 1284: *Egreg*, 'aqua' Vas m. (i. h.

¹ Minden címszónál az összes előforduló változatokra adtam példákat s vö. alatt utalok ugyanezen változatok más területen való előfordulásaira.

287) | 1332—7: *Egreg, Greg*, 1406: *Felsewegregh*, 1475: *Egreg*, ma: *Egres* Zaránd m. (CSÁNKI I, 730) | 1276: *Egregh*, 1421: *Egred* Somogy m. (i. h. II, 602). Vö. még Baranya m., Doboka m., Tolna m., Zala m. (CSÁNKI III, 49, 423; LIPSZKY, Rep.) < *eger* 'alnus' (Oklsz.). — „Ez a -gy nem váltakozik a -d-vel (a CSÁNKI II, 602 *Egregh* olv. *Egrëgy* ~ *Egred*, úgyszintén ORTVAY, Vízr. I, 289 idézett *Egrug* olv. *Egrügy* és *Egrud* olv. *Egrüd* = ma *Eger*, patak, Zala m. két külön származék lesz“: írja az EtSz. I, 1488. — Vö.: BUDENZ, UA. 262; MELICH: MNy. III, 47; SZAMOTA: NyK. XXV, 152; LOSONCZI: NyK. XLV, 47, 50, 53, XLVI, 278; EtSz. I, 1488.

Füzegy. 1055: *fizeg*, 1193: *fuzeg*, 1342: *Fyze*gh, ma: Koppány 'fluvius' Tolna m. (MonStrig. III, 484; PRT. X, 411 és uo. jegyz.) | 1093, 1213: *Fize*gh 'flumen' Pozsony m. (ORTVAY, Vízr. I, 313) | 1260: *Fize*g 'fluvius' Nógrád m. (i. h.). Vö. még Bács-Bodrog m., Fehér m., Győr m., Zala m. (i. h. 323, 325) | 1173—1196: *Fyze*g, 1480: *Fyze*gh Bács m. (CSÁNKI II, 150) | 1447: *Fize*ech, *Fyse*eth, 1456, 1464: *Fyze*gh, 1492, 1469: *Fyze*ch stb., ma: *Füzes*d Hunyad m. (i. h. V, 90—1; LIPSZKY, Rep.). Vö. még Bihar m. (LIPSZKY i. h.). A pozsonymegyei 1223: *Fized*heri, 1236: *Fized*here, 1522: *Fywzed*-ere, 1568: *Fizes*-er, 1651: *Füzes*-ér stb. alakok -d képzője soha sem váltakozik -gy-vel (Oklsz.; PRT. I, 291) <: *fiz*, *füz* 'salix; Weidenbaum' (Oklsz.). — Vö.: BUDENZ, UA. 262; SZAMOTA: NyK. XXV, 152; LOSONCZI: NyK. XLVI, 278; MELICH: MNy. VI, 156; MIKOS: MNy. XXXI, 248.

Füzegytő. 1001, 1083—1095: *Fize*g, 1102: *Fizic*, 1102/XII—XIII. sz.: *Fyzig*, 1216: *Fizig*teu, 1235: *Fyze*gtu, 1260—1270: *Fyze*gtu, 1263: *Fyzed*tu (a -d itt valószínűleg a -t hatása alatt keletkezett korábbi -gy-ből), 1267: *Fyze*gtu, 1342: *Fyze*gtu, 1453: *Fyze*gthew stb. Lipszky-nél: *Füztő*, *Füzitő*, *Füzető*, ma: *Füzitő* Komárom m. (PRT. I, 590—1, 593—4, 640; CSÁNKI III, 499; LIPSZKY, Rep.) <: *fiz*, *füz* 'salix; Weidenbaum' + *tü*, *tő* 'truncus; Stamm' (Oklsz.). — Vö.: PRT. I, 274—5; PAIS: MNy. XII, 79.

Halmágy. 1439: *Halmag*hfalwa, 1451: *Halmag*h Zaránd m., ma: Nagy- és Kis-*Halmá*gy Arad m. (CSÁNKI I, 732; LIPSZKY, Rep.) | 1389: *Halmag*kenezhaza Krassó m. (CSÁNKI II, 102) <: *holm*, *halm*, *halom* 'collis; Hügel' (Oklsz.). — Vö.: EDELSPACHER A.: Nyr. VI, 242; TMNy. 556.

Hásságy, **Hásá**gy, **Hársá**gy, **Háshá**gy. 1068: *Hashag*, 1295, 1296: *Hassag*, *Hassag*h stb., ma: *Hássá*gy Baranya m. (CSÁNKI II, 489; LIPSZKY, Rep.) | 1337: *Hasyag*, 1438—1439: *Hassag*h Valkó m. (CSÁNKI II, 315) | 1341: *Hasag*h, 1385: *Hashag*h, 1411, 1428: *Hasad*, 1435: *Hassan* Somogy m. (i. h. 611) | *Hashá*gy Zala m. (LIPSZKY, Rep., vö. még Oklsz.) <: *hás*, *háss*, *hárs* 'tilia; Lindenbaum'. — Vö.: SZAMOTA: NyK. XXV, 152; TMNy. 556; SIMONYI: Nyr. XXVII, 168; MELICH:

MNy. VI, 156, X, 193; PAIS: MNy. VII, 168, 411; GOMBOCZ: MNy. XXIII, 124.

Horhagy. 1269: In ipso fossato quod *Hurhag* uocatur | 1294: Iuxta viam *Hurhag* uocatam | 1344: Vineam in territorio *Hurhag* vocato | 1347: Monticulus *Horhagh* stb. (vö. OklSz., NySz.) <: *horh* 'angustiae locorum; Pass, Engpass' (vö. OklSz., NySz.). — Vö.: SZAMOTA: NyK. XXV, 153; HEFTY GYULA ANDOR: Nyr. XL, 212; MÉSZÖLY: MNy. XXVII, 279.

jobbágy. Jelentése az OklSz. szerint: 1. 'patricius, nobilis; vornehm'; 2. 'colonus, tributarius, subditus; Untertahn' stb. 1229: „Item *Ioubag* comes“ | 1333: „Nobilibus de *Jobagy*“ | 1524: „... en *Jobbagyom* fogsagat“ (OklSz.). Előfordul ezenkívül még mint helynév is: 1328: *Jobagh*, 1406: *Jobag*, 1465: *Jobbagy* Nógrád m. (CSÁNKI I, 100; LIPSZKY, Rep.). Vö. még Temes m., Bodrog m., Fejér m. (CSÁNKI II, 43, 202, III, 333) <: *jó* 'bonus; gut'. — Vö.: HUNFALVY P., Magyarország ethnographiája 348; EDELSPACHER A.: Nyr. VI, 242; MIKOS: MNy. XXXI, 254.

Kékegy. 1270—1290: *Kykug*, 1383: *Kekugh*, *Kekegh*, 1387: *Tothkekes*, 1400, 1439: *Kekogh*, 1542: *Tót-Kekes*, ma: *Jékesd* Baranya m. (CSÁNKI II, 495; LIPSZKY, Rep.) <: *kék* 'caeruleus; blau'. — Vö. PAIS: MNy. VIII, 301.

Kórógy. Első adat 1153: *Predium Couroug* (PRT. I, 602) | Anonymus 50. §: *Couroug* 'fluvius', ma: *Kórógy-ér* Csongrád m. (ORTVAY, Vízr. I, 217; PAIS, MAn. 123; LIPSZKY, Rep.) | 1263, 1269, 1300: *Karagh*, *Koroug*, *Korough* 'aqua, fluvius' Verőce és Szerém m. határterületén (ORTVAY, Vízr. I, 415, 441) | 1334: *Koroug*, 1351: *Kouroug*, 1366: *Korogh*, 1410: *Corogt*, 1448: *Koroch*, 1486: *Korogh*, ma: *Kóród* Kolozs m. (CSÁNKI V, 369; LIPSZKY, Rep.) | 1369: *Korough*, 1392: *Gorogh*, 1420: *Korog*, 1459: *Korod*, 1462: *Koroyg*, ma: *Kórodszentmárton* Kisküküllő m. (CSÁNKI V, 885; LIPSZKY, Rep.) | 1453: *Korod*, 1458: *Kowrach*, 1503: *Korogh*, 1505: *Kowracz*, *Kowarth*, 1506: *Kowragh*, LIPSZKYNél: *Kovrágy*, *Kövrégy*, ma: *Kovrágy* (*Kovrás*) Hunyad m. (CSÁNKI V, 103; LIPSZKY, Rep.). Vö. még Gömör m., Szatmár m., Valkó m., Baranya m., Bihar m., Szerém m. (CSÁNKI I, 139, 478, 614, II, 271, 326, 498; LIPSZKY, Rep.) <: *kóró* 'frutex; dürre Pflanze'. — Vö. PAIS: MNy. VII, 168.

Kövegy. *Kövegy* hn. Csanád m. (LIPSZKY, Rep.) <: *kő* 'lapis; Stein'. — Vö. PAIS: MNy. VII, 168.

Mórágy. 1267-1380: *Mooragy*, *Morag*, 1470: *Moragh* Tolna m. (CSÁNKI III, 442; LIPSZKY, Rep.; vö. még OklSz.) <: **mór* 'fanév?' (vö. BUDENZ, MUSz. 360; MUNKÁCSI: Nyr. XXIX, 107 stb.). — Vö. PAIS: MNy. VII, 168.

Nyárágy. Anonymus 32. §: *Naragy* 'fluvius', ma: *Nyárád* Borsod m. (ORTVAY, Vízr. II, 7; PAIS, MAn. 128) | 1193: *Narag*, 1385: *Narag* que nunc *Narasd* nominaretur: 'piscine'

Fehér m. (ORTVAY, Vízr. II, 7; MNy. XXXI. 290) | 1237—1240: *Naryhag*, 1347: *Narag*, 1488: *Nyaragh*, 1489: *Nyarrad*, LIPSZKY: *Nyárad* aliis *Nyárosd*, ma: *Nyárad* Veszprém m. (CSÁNKI III, 244; LIPSZKY. Rep.; PRT. I, 786) | 1153: *Narage*, 1272: *Nerrad*, 1329: *Narrad*, 1385: *Nyrad*, 1454: *Nyragh*, ma: *Nyirád* Zala m. (CSÁNKI III, 86; LIPSZKY, Rep.; PRT. I, 602) | 1468, 1473, 1474: *Nyarad*, 1481: *Nyarag*, 1485: *Nyarald*, 1486: *Nyarasd* Győr m. (CSÁNKI III, 553; LIPSZKY, Rep.). Vö. még Borsod m., Temes m., Baranya m., Fehér m., Tolna m. (CSÁNKI I, 176, II, 53, 511, III, 340, 444; LIPSZKY, Rep.) <: *nyár* 'populus alba; Pappel' (vö.: ZSIRAI: MNy. XXIII, 315—6, XXVI, 395; MUNKÁCSI: NyK. XLVII, 458). — Vö.: SZAMOTA: NyK. XXV, 152; TMNy. 556; SIMONYI: Nyr. XXVII, 476; PAIS: MNy. VII, 168; MELICH: MNy. VI, 156; GOMBOCZ: MNy. XXIII, 124; MIKOS: MNy. XXXI, 290.

ormágy. Sárrét, Nagykúnság *ormágy* 'kemény sziget, hosszúkás földhát' (MNy. XXVII, 278) <: *orom* 'pinnaculum stb.' (vö.: WICHMANN: MNy. VIII, 325; ZSIRAI: MNy. XXIII, 310; MÉSZÖLY: MNy. XXV, 328). — Vö. MÉSZÖLY: MNy. XXVII, 279.

Somogy. 1055: *sumig*, 1210: *Symigiensi*, 1267: *Simigium*, 1349: *Sumugvar*, 1410, 1411: *Somoghwar*, 1527: *Sumuguar* stb., ma: *Somogyvár* Somogy m. (CSÁNKI II, 574—5, 582—3; PRT. X: 1, 398, 525—6, 695; LIPSZKY, Rep.) | 1325: *Symyg*, 1392: *Somog* stb., LIPSZKY: *Somogy* aliis *Somodgyon*, ma: *Somogyom* Kisküküllő m. (CSÁNKI V, 893; LIPSZKY, Rep.). Vö. még Bihar m., Szerém m., Valkó m. (CSÁNKI I, 622, II, 252, 348; LIPSZKY, Rep.) | 1255: *Sumugh* Bwldwafew 'fons; forrás' (ORTVAY, Vízr. II, 234) <: *som*, *sum* 'cornum; Kornelkirsche' (Oklsz.). — Vö.: SZARVAS: Nyr. XI, 235; SZAMOTA: NyK. XXV, 152; TMNy. 556; LOSONCZI: NyK. XLVI, 278; MIKOS: MNy. XXXI, 295.

Száldobágy. 1236: *Zaldubag*, 1465: *Zaldobag*, LIPSZKY: *Száldobágy* ~ *Szoldobágy*, ma: *Száldobágy* Bihar m. (Oklsz.; CSÁNKI I, 622; LIPSZKY, Rep.) | 1475: *Zaldobagh*, LIPSZKY: *Száldobágy* Közép-Szolnok, ma: *Szatmár* m. (CSÁNKI I, 563; LIPSZKY, Rep.) | 1440—1452: *Zolobagh*, *Zaldobagh* Temes m. (CSÁNKI II, 62; vö. még Oklsz.) <: *száldob* stb. 'tilia; Linde'. — Vö.: SZAMOTA: NyK. XXV, 153; TMNy. 556; SIMONYI: Nyr. XXVI, 476.

Szarvág. *Szarvág* 'rivus' Heves m. (LIPSZKY, Rep.) <: *szarv* 'Horn'.

Szedregy, Szederegy. 1323: *Zedreg*, 1326: *Sedregh*, 1392: *Zedereg*, 1410: *Zedregh* Fehér m. (CSÁNKI III, 358) | 1398: *Zederegh*, 1467: *Zederyk*, 1494: *Zedrygh*, 1495: *Zederygh* Somogy m. (i. h. II, 658) | 1322: *Dominici de Zedregh* (Oklsz.) | 1338: *Jacobi Bysseni de Zederegh* (i. h.). <: *szeder* 'morum; Maulbeer' (Oklsz.; NySz.). — Vö. LOSONCZI: NyK. XLVI, 278.

Szilágy. 1246: *Scylag*, ma: *Szilágy* 'aqua' Szolnok m. (ORTVAY, Vízr. II, 204) | 1015/1158: *Zylag*, 1276: *Scilag* stb., LIPSZKY: *Szilágy*, ma: *Szilágy* Baranya m. (CSÁNKI II, 528; LIPSZKY, Rep.) | 1347: *Zylag*, 1351: *Zylag* Tolna m. (CSÁNKI III, 452) | 1329: *Zylagzagh*, 1377, 1439—1444: *Scyladzeg* (valószínűleg az *sz* hatása alatt *gy* > *d*), *Zylagzagh*, LIPSZKY: *Szilágyszeg* Szolnok m. Vö. még Fejér m., Zaránd m., Pest m. (CSÁNKI I, 564, 745, III, 351; LIPSZKY, Rep.; OklSz.) <: *szil*- 'ulmus; Ulme' (OklSz.). — Vö.: EDELSPACHER A.: Nyr. VI, 240; SZARVAS G.: Nyr. XI, 235; SIMONYI: Nyr. XXVII, 476; SZAMOTA: NyK. XXV, 152; TMNy. 556; MELICH: MNy. III, 47, X, 193; PAIS: MNy. VII, 168; GOMBOCZ: MNy. XXIII, 124.

Szilvágy. 1217: *Zyluag*, 1311: *Zilwagh*. 1479: *Zylwagh*, ma: Alsó- és Felső-Szilvágy Vas m. (CSÁNKI II, 800; LIPSZKY, Rep.) | 1525: *Zylwagh*, „1439-ben mint Két-Szilvák puszta, 1441-ben és 1445-ben pedig mint Két-Szilvás merül föl . . .“ (CSÁNKI I, 745) Zaránd m. | *Szilvágy* Zala m. (LIPSZKY, Rep.) | 1492: Stephanus *Zylwagh* (OklSz.) <: *szilva* 'prunus; Pflaumenbaum'. — Vö.: BUDENZ, UA. 262; TMNy. 556; PAIS: MNy. VII, 168.

szögy. Udvarhely *disznó-szögy* < **szölgy* (vö. *vögy* < *völgy* stb.) 'sündisznó' <: *szöl*, *szül* (*sün*) 'Igel' (vö.: NyH. 7 143; KÁLMÁN B.: MNy. XXX, 103—4). — Vö.: HORGER: MNy. IV, 466—7; PAIS: MNy. XXX, 104.

tölgy. 1181: *Tulg*, 1231: *Tulgy*, 1342: *Tulg* stb. 'quercus, ilex' (OklSz.) | 1418: *Tewlgh*, 1479: *Thewlgh* Békés m. (CSÁNKI I, 655) <: *tül*, *töl* 'quercus, ilex; Eiche' (OklSz.) stb. — Vö.: ZOLNAI: MNy. III, 281; PAIS: MNy. XXX, 104.

Ugrogy. 1246: *Vgruch*, 1258: *Vgroch*, *Vgrough*, 1294: *Vgrog*, 1297: *Vgrogh*, 1297: *Vgroyg*, ma: Zay-Ugrócz Trencsén m. (ÁrpÚjOkm. VII, 215, XII, 556, 639, 640; CodDipl. IV, 2, 466; LIPSZKY, Rep.) <: *Ugra* hn., szn. — Vö.: PAIS: MNy. XIV, 194—5.

Amint a fenti példák mutatják, a képző pontos alakja *-gy*, illetőleg az esetek egy részében *-ágy*. A hosszú *á* magánhangzóban SIMONYI egy „*j*-féle kicsinyítő“ képzőt sejtett (TMNy. 556). Meggyőzőbb azonban GOMBOCZ magyarázata. Szerinte a hosszú *-á* (*-ágy*) nem egyéb mint tövéghangzó, s így az Árpád-kori tövégi *á* > *á* hangfejlődésben leli magyarázatát (MNy. XXIII, 124).

Gyógy, *Szilágy*, *Somogy* stb. helyneveink *-gy* képzőjét CzF., valamint az *ó* hatása alatt SZARVAS G. (Nyr. XI, 235) és CSAPÓDI J. (Nyr. XIV, 123) korábbi *d*-ből származtatta. BUDENZ, UA. 252, 262 pedig azt írja, hogy a *-gy* névszóképző és a *-d* „nomen possessoris-értékű“ helynévképző közös eredetű, mindkettő a finnugor **-nd* denominális nomenképző származéka. Magát a *d* > *gy* változást EDELSPACHER ANTAL próbálta

először közelebbről megvilágítani: „Ezen *gy* deminutiv képző“ — írja — „mellék-, illetőleg változék alakja a hely- és mellékneveket egyaránt alkotó *d* képzőnek... A *d* deminutiv képzőnek meglágyulása, vagyis *gy*-be való átváltozása valószínűleg egy kettős *j + d* deminutiv képző metatheticus *d + j* alakján sarkallik“ (Nyr. VI, 242). A TMNy. 556 szerint „talán a helynevekhez oly gyakran járuló melléknévképző -i hatása alatt lett a *d*-ből *gy*?“. A *d > gy* magyarázatnak a TMNy. óta is több híve akadt: PAIS DEZSŐ (MNy. VII, 168, 411, VIII, 301, XII, 79, XIV, 195, Kecskemét 6—8), HEFTY GYULA ANDOR (Nyr. XL, 212) és MIKOS (MNy. XXXI, 248, 254, 290, 295) mellett részben MELICH is ezt a felfogást fogadta el: „... a *Füze*gy ~ *Füzed*, *Hársá*gy ~ *Hársád*, *Nyárá*gy ~ *Nyárád* (lásd OklSz.) alapján fel lehetne tenni, hogy a régi -*di* a nyelvjárások egy részében -*di*-nek, más részében -*gyi*-nek hangzott; az -*i* eltűnésével a képző részint -*d*, részint -*gy*. De az is lehet, hogy a *Füzed* *Füze*gy-ből való“ (MNy. VI, 156).

A -*gy* és -*d* azonosításával kapcsolatban, úgy látszik, már SZAMOTÁnak is bizonyos aggályai voltak. NyK. XXV, 152 így ír e kérdéstről: „A -*d* hely- és személynévképző... állítólag azonos a... -*gy* képzővel...“ Hasonlóképen GOMBOCZ sem helyeselte az azonosítók felfogását. A -*gy* névszóképző, amint az *Apagy* név magyarázatával kapcsolatban megjegyzi: „aligha a -*d* dem. képző változata...“ (MNy. XI, 344).

Én azt hiszem, hogy CzF.-val szemben SZAMOTA és GOMBOCZ tartózkodó álláspontja nem volt indokolatlan, mert ha a magyar nyelvtörténet adataival valóban igazolni lehetne, hogy a -*gy* névszóképző a -*d* névszóképző változata, akkor minden olyan példában, melyben ma vagy akár egy korábbi időben -*gy* névszóképzőt találunk a nyelvtörténeti kor legelején — legalább is az esetek túlnyomó többségében — kizárólag -*d* képzős alakokat vagy legalább is nagyon erős -*d* ~ -*gy* váltakozást várnánk. Ezzel szemben a felsorolt példák közül határozottan meg lehet állapítani, hogy az esetek túlnyomó többségében a -*gy* képzős alakoknak -*d* képzős változata elő sem kerül: *Almágy*, *Egregy*, *Füze*gy, *Horhágy*, *Kövegy*, *Mórágy*, *jobbágy*, *Kékegy*, *ormágy*, *Somogy*, *Száldobágy*, *Szedregy* stb. mind-mind ilyenek! Ezzel természetesen nem akarom letagadni a tényeket. Nem állítom azt, hogy pl. nincsen az *Egregy* vagy a *Füze*gy mellett *Egred* és *Füzed* nevünk. Igenis van a régiségben *Egred* és *Füzed* nevünk, csak hogy — és ez a fontos — ez az *Egred* és *Füzed* tudomásom szerint soha sem bukkan fel *Egregy* és *Füze*gy alakban, és így a *d > gy* változás szempontjából nem is jöhet számításba.

Ahol -*gy* képzős helyneveinknek -*d* képzős változata is előkerül, ott ez a jelenség nem korábbi a XIII. századnál: Anonymus: *Gyoyg* ~ V. S. Ger.: *Dyod* stb. | 1153: *Naragc* ~

1272: *Nerrad*, szélesebb méretet pedig csupán a XIV., de leginkább csak a XV. században ölt. A magyar nyelvtörténeti adatok tehát súlyos akadályokat gördítenek a *-d > -gy* magyarázat elé.

A *-d* és *-gy* képzőknek egymáshoz való viszonyát, azt hiszem, kitűnően tisztázzák azok a példák, melyekben egy és ugyanazon helynek a neve a *-gy* és *-d* képzős alakon kívül még *-s*, *-n*, *-sd* stb. képzős alakban is előkerül: Anonymus 46. §: *Gyogy*, V. S. Ger. 19. §: *Dyod*, 1363: *Dius* stb. | 1383: *Kekugh*, *Kekegh*. 1387: *Tothkekes*, 1400, 1439: *Kekogh* stb. | 1341: *Hasagh*, 1411, 1428: *Hasad*, 1435: *Hassan* | 1474: *Nyarad*, 1481: *Nyarag*, 1485: *Nyarald*, 1486: *Nyarasd* stb.

Mivel a *-d > -gy* képzőfejlődést nyelvtörténetileg nem tudtuk igazolni, minden jogunk megvan ahhoz, hogy a fenti példák alapján a *-gy* és *-d* képzők egymáshoz való viszonyát is olyannak minősítsük, mint amilyen a *-gy* és *-n*, *-gy* és *-s*, *-gy* és *-sd* stb., illetőleg *-d* és *-n*, *-d* és *-s* stb. képzőké, vagyis bennük rokon funkciójú, de különböző eredetű képzőket lássunk.

A *-gy* névszóképző azonban nemcsak hogy önálló és régi képző, hanem egyenesen nyelvünk ősi öröksége. Pontos megfelelője még ma is kimutatható a déli-osztják nyelvjárásokban: Kond. *tōwənik* 'feine dünne Gräte im Schwanz einiger Fische; Knochen des Bären': Kond. *tōw*, J. *łow* 'Knochen' (PAAS.—DONNER, OstjWb.) | *xorənt*: *məg-xorənt* 'földi eper, szeder; Erdbeere' (PATK., IrtOstjSzój.); DN. *məg-xəra-nt* (KARJ. kézirat), Kr. *məg-xəra-nt* 'ua.'; Kond. *məg-xəra-nik* 'eine Beerenart, (PAAS.—DONNER i. m.): *məg* (PATK. i. m.), *məg* 'erde, Land' (KARJ., PAAS.—DONNER i. m.); *xəra* 'Platz etc.' (PATK.), *xəra* 'Feld etc.' (KARJ.), Kond. *xəra* 'Feld, Platz, wo kein Wald wächst' (PAAS.—DONNER) | DT., Kr. *iuxtəiant* 'Himbeere' (KARJ., i. m.): *iux* 'Baum'; *təi* 'Spitze, Gipfel'.

TOIVONEN ezt az osztják *-ənt*, *-ənik* stb. képzőt összekapcsolta még a következő szócsalád mord. *-ə-*, *-ə'*, cser. *-əž*, zürj. *-idž*, *-edž*, votj. *-ež*, *-ež* elemével: mord. E. *inžəj*, *in'əj*, M. *inəzi* (PAAS.) 'rubus idaeus' ~ cser. KB. *əngəž*, U., M. *əngəž* 'Himbeere', KB. *əngəž-βəndə*, J. *əngəž-βəndə*, JU. *əngəž-βəndo*, U. *əngəž-βəndə*, T. *əngəž-βəndə*, B. *əngəž-βəndo* 'Himbeerstrauch' (WICHM.) ~ zürj. *əmidž* 'Himbeere' (WIED.), PW. *əmidž* 'малина' (ROG.), Ud., S. *əmidž*, V. *əmidž*, L. *əmedž* 'Himbeere' (WICHM.) ~ votj. S. *əmež*, K., J. *əmež* 'id.' (MUNK.) ~ vog. *omeš*, *omas*, *umes* 'Himbeere, rubus idaeus' (AHLQV.), LM. *ūmis*, *ūmes* 'Himbeer' (MUNK.) [*<* zürj.] (vö.: TOIVONEN: FUF. XIX, 165; PAASONEN: NyK. XXXVIII, 267; WICHMANN, Tsch. Chrest. 48; UOTILA, Konsonant. 243, 249; RAVILA: FUF. XXI, 103—4.). Azt hiszem, hogy ez az egyeztetés mégis meggondolandó, mert a fenti szócsalád könnyen lehet a maga teljessé-

gében ősi jövevényszó is, vö. osset-dig. *üngözä*, tag. *üngüz* 'Nuss' = armen. *éngoiz* = grus. *nigozi*; újperzsa *göz*, kurd. *gu'iz*, *goviz*, arab *žauz* stb. (vö. MUNKÁCSI: NyK. XXIV, 206, KSz. I, 120, XIII, 218).

Képzőnk ugor alapalakja tehát ezek szerint **-ütš* vagy **-ütš* lehetett. GYÖRKE JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az „*auctor monasterii*“ a veszprémvölgyi apácák Kálmán-féle megerősítő levelében. Sok fejtörést okozott a veszprémvölgyi apácák Szent Istvántól nyert görög nyelvű adománylevelének átirata mellé 1109-ben kiállított Kálmán-féle renovatióban ez a Szent István kiadványára vonatkozó megjegyzés: „*Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum ideo adnotavimus...*“ Az *auctoris monasterii* különféle magyarázatait kísérelték meg: KARÁCSONYI JÁNOS (Szent István király élete 40) ekként javítja: *auctoris <privilegii> monasterii*, és a részletet így fordítja: „a monostor kiváltságlevele szerzőjének nyelvéhez képest görögül íratott“. — MELICH JÁNOS (MNy. VI, 294) szerint *auctor monasterii* a. m. 'a monostor κτήτωρ-a. alapítója': nem Szent István, hanem más — görög szertartású keresztény — személy, aki Szent István idejében Veszprémben görög apácák részére monostort alapított, majd ezt a monostort megajándékozta javakkal a király is. — CZEBE GYULA (A veszprémvölgyi oklevél görög szövege: AktörtÉrt. XXIV, 3: 93—9) cáfolja ezeket a nézeteket, és PRAY gondolata nyomán az *auctor monasterii*-t Szent Istvántól külön személyre: a monostoralapítás tanácsadójára vonatkoztatja, tehát úgy fogja fel, hogy mintegy elnagyolt kifejezés *auctor monasterii aedificandi* vagy *condendi* helyett. Szerinte (111—2) az „*auctor monasterii*“ egy az udvar, a király és királyné környezetéhez tartozó görög apáca lehetett. — DARKÓ JENŐ (A veszprémi apácamonostor alapító-levelének 1109-i másolatáról: EPhK. 1917: 348) hasonlóan vélekedik: az „*auctor monasterii*“ a. m. 'a monostor szervezője': az első apátnő. — MORAVCSIK GYULA felfogása a Szent István korabeli magyar-görög vonatkozásokat tárgyaló egyik újabb: „Görögnyelvű monostorok Szent István korában“ című tanulmányában tett megjegyzéseiből tűnik ki: „... a Kálmán-féle renovatio szerint a régi, Szent István-féle kiváltságlevél »a monostor alapítója nyelvének megfelelőleg« volt görögül írva“ (Szent István-Emlékkönyv I, 410); „az alapítónak (*auctor* — κτήτωρ) a királyi család tagjai közül kellett kikerülnie“ (i. h. 411). — HÓMAN BÁLINT (Századok 1917: 232—3) az *auctor*ra vonatkozó megjegyzésben a XII. századi oklevélírónak, Simon püspöknek vagy az ő egyik papjának jóhiszemű ötletét látja, s onnan származtatja, hogy mivel a XII. században már egészen szokatlan görög szövegnek más magyarázatát nem tudták adni, feltették és bizonyára hitték is, hogy az alapító nyelve volt görög. Egyéb-ként HÓMAN (i. h. 234 és MTört.² I, 198) KARÁCSONYIHOZ hasonlóan

azt hiszi, hogy Szent István a Szűz Mária tiszteletére alapított első apácakolostort feleségével jött német-bajor apácák és magyar úrinők számára alapította.

Véleményem szerint az *auctor monasterii* egyszerűen a. m. 'a monostor tulajdonosa', vagyis 'az apácák, akik görögök'. Tudniillik az *auctor* szó a klasszikus latinban szerepel ilyen jelentésben is: 'von dem, der ein Eigentum zu vertreten hat und dafür stehen muss; (daher) Eigentümer' (vö.: FORCELLINI—FURLANETTUS—DE-VIT I, 473 *auctor* III.; Klotz, LatHwb.³⁽⁶⁾ I, 606; GEORGES, Hwb.⁷ I, 660). Ez a jelentés átmegey a közép-latinba is: „*Auctor*, apud Latinos Scriptores et JC. dicitur dominus rei, vel venditor, qui rem vendit, dominiumque illius habere se profitetur, probatque...“ (DU CANGE, GlossLat. I, 466). Az *auctor* tehát ez esetben az, ami a MELICH idézte görög κτήτωρ, csakhogy az utóbbinak nem 'Stifter, Urheber: conditor, creator', hanem 'Besitzer: possessor' értelmében (ilyen jelentéssel az Új Testamentumból idézi a BENSELER-féle görög szótár).

Ha az *auctor monasterii* kifejezést így értelmezzük, benne világos bizonyosságát láthatjuk annak, hogy a veszprémvölgyi monostornak első szent királyunktól megadóományozott apácái görög nyelvűek voltak. Hogy Kálmán idejében, százegynéhány évvel a görög oklevél keletkezése után tudtak erről, az nagyon is a valószínűség határán belül van.

PAIS DEZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Galtum. Az 1156-ban előforduló *iuxta galtum* kifejezést illető magyarázatom (MNY. XXXV, 317) és PAIS DEZSŐNEK az erdélyi Gáld-okra vonatkozó észrevételei (MNY. XXXV, 321) után érdemesnek tartom felhívni a figyelmet P. AEBISCHER svájci tudósnak legújabb megállapításaira. A Zeitschrift für romanische Philologie decemberi számában „Les origines de l'italien bosco“ címen az olasz nyelv 'erdő' jelentésű szavainak elterjedésével és viszonylagos időrendjével foglalkozva megállapította, hogy a VIII. században Róma környékén is számos adat található a *galdum*, *galdus* szóra, mégpedig nemcsak az eredeti 'erdő' értelemben (pl. 856-ban: „*galdus* Spoletanus qui dicitur porcaricus et cerquarius“ U. BALZANI, Il Chronicon farfense di Gregorio de Catino. Roma, 1903. I, 277, id. Zschr. f. rom. Phil. LIX, 419), hanem 'juhlegelő'. sőt általában 'földterület, birtok' jelentésben (az elsőre példa 756-ból: „trans serra *galdi* publici pecorum Spoletanorum“ i. h., a másodikra 978-ból: „casale in integrum qui appellatur *galdus*“ D. L. BRUZZA, Regesto della chiesa di Tivoli. Roma, 1880. 34, id. Zschr. f. rom. Phil. LIX, 419). Mindez azt bizonyítja, hogy a germán *wald* tő Olaszországban rendkívül el volt terjedve, nemcsak Toszskánáig (vö. MNY. XXXV, 318), hanem még ettől délnyugatra is. Nincs kizárva, hogy a fentebbihez hasonló jeleatésbővülés Magyarországon is lejátszódott a különböző Gáld-ok, *galtum*-ok esetében, ami e germán-román szó helynévvé válását még jobban elősegítette.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Hajdan. Ezen időhatározó szavunk eredetéről a magyar nyelvészek közül tudtommal eddig még csak Gombocz nyilvánított véleményét. Szerinte „kétségkívül a *ha, há* időhatározó származéka“ (MNy. XX, 174). Félig én is magamévá teszem ezt a véleményét. De csak félig. Mert szerintem is van ugyan e szavunknak köze a R. *há* > *ha* időhatározó-szóhoz (mely még ma is közhasználatú a *néha, soha, mindénha* és *valaha* összetételek utótagjaként), de szerintem nem lehet ennek származéka, mert nem ismerek olyan képzőt, sőt olyan képzőbokrot sem tudok magamnak elképzelni, mellyel e szavunk *-jdan* végét azonosítani lehetne. Ezért tehát azt hiszem, hogy *hajdan* nem származékszó. Az én nézetem szerint a 'régi idő' jelentésű jelzős *hai idő* kifejezésnek *-n* ragos, tehát 'régi időben' jelentésű határozói alakja.

A *ha* határozószónak *-i* képzős melléknévi (**hái* ~) *hai* származéka kimutatható a 'hajdani, egykori, ősrégi' jelentésű R., N. (**hai* >) *haj-régi* és (*hái-bái* ~) *hai-bai* ikerszavak előtagjában (ezekről másként, de tévesen R. PRIKKEK: MNy. III, 279), képzésére nézve pedig teljesen ugyanolyan, mint pl. *mai* mellett (*mái* ~) *mai*. Mivel pedig az *idő* szóról tudjuk, hogy ennek *-n* ragos alakja régebben nem *időn*, hanem (R. *idēün* >) *idén* volt. (vö. még ma is: *ezidén* 'in diesem Jahre, heuer'), ezért a *hajdan* határozószó magyarazatában abból kell kiindulnunk, hogy eredeti alakja ('régi időben' jelentésű) **hai idén* > **haiidén* volt, vagyis olyan szerkezet, mint amilyenek mai nyelvünkben pl. *napirendén, házirovostól, lelkipásztornak, úrilakhoz* stb. A kérdés tehát csak az, hogy hogyan lett e joggal feltehető egykori **haiidén* hangsorból a mai *hajdan*?

A két szomszédos *i* hang egyikének (egészen bizonyos, hogy elsejének) kiejtése olyan jelenség, mint amilyent pl. a *m(i)időn*, R. *er(e)emlő* 'frenum, Gebiss', *báb(a)asszony, gazd(a)asszony, Szark(a)aszó*-féle esetekben is észlelhetünk. Hogy az így keletkezett **haiidén* *i* hangja helyébe aztán (*j* betűvel jelölt) *í* lépett, az is könnyen érthető. Ez a jelenség sem egyéb ugyanis, mint a hiatus megszüntetésének egyik módja. Megszüntetésének három más módját már ismertettem egy alkalommal (MNy. XXV, 252—3), de azóta rájöttem, hogy van ennek még egy negyedik módja is. Ha t. i. (akár egyszerű, akár elhomályosult összetételű) szó belsejében két olyan teljes nyomatékú magánhangzó állott egymás mellett, melyeknek egyike *i, ē, u, ū* volt, másika pedig ezeknél öblösebb hang (az öblösség fogalmáról l. HORCEN ÁltFon. 39. §.), akkor a hiatus sok esetben úgy szűnt meg, hogy a kevésbé öblös teljes nyomatékú hang helyébe csökkenített nyomatékú lépett, mégpedig *i* vagy *ē* helyébe egyaránt *í, u* és *ü* helyébe pedig *u, ū*. A nyomatéknak e csökkenése következtében a hangsor szótagjainak száma persze mindig kevesbedett eggyel. Pl. *eleibe* > N. *elejbe* vagy *Máriás* > *márjás*. Nem akarom e jelenséget ez alkalommal itt teljesen kifejtteni, mert ez túlságosan sok helyet foglalna el. A *hajdan*-beli *í* hang keletkezésének megértéséhez elég lesz idézni néhány ilyen példát. Teljesen ugyanilyen *ai* > *aí* változás észlelhető pl. a következő esetekben: *addsza ide* > N. *acajda* (Sümeg), (*fáész* ~ *fáiz* >) N. *fajz* 'fát szed' (TMNy. 457); N. *fajzás, Fajzási erdő* (TMNy. 578), **hai-régi* > *haj-régi* (MNy. III, 279), *hozdsza ide* > N. *hoccajda* (MTsz.),

(lat. *registrum*, olv. *regyistrum* > R. *lagyistrom*) **laistrom* > *lajstrom*, mai *napon* > *maj napon*, (lat. *Reginald*, olv. *Regyinald* > **Ragyinald*) **Rainald* > *Rajnald*, (**toé* > N. *tohi* ~) **tai* > N. *taj* 'tova' (MTsz.). És hasonló változások pl. (mindegyikre csak egyet-egyet idézve) a következők: *ái* > *ái*: (*hát hiszén* >) N. *há iszén* > N. *hájszén* | *oi* > *oi*: (szláv *lovica* >) **loica* > N. *lojca* | *ói* > *ói*: (*jó éjtszakát* >) N. *jó iccakát* > *jóccakát* (< N. *jojckakát*) | *ui* > *ui*: (*puliszka* >) N. *puiszka* > N. *pujszka* | *ei* > *ei*: (*ehítődzik* >) **eitődzik* > N. *ejtődzik* | *ei* > *ei*: *té is* > N. *téjs* (> N. *tés*) | *öi* > *öi*: (*jövő* pl. héten ~ **jövé* > *jöé* >) **jöi* > N. *gyöj* (pl. héten). — Azt hiszem ezek után, hogy a feltételezett (**hai idén* >) **haidén* > *hajdan* változásban is érthető az *ai* > *aj* fejlődés.

Első pillanatra sokkal merészebbnek látszik a **haidén* > *hajdan*-beli *é* > *a* változás feltevése. De ez is megengedhetővé válik, ha tudjuk, hogy szóbelseji és hangsúlytalan helyzetű *é*, valamint ennek ugyanilyen helyzetű hátulsó párja, az *ó* is, ha nem volt alaktani szerepük (vagy ha ez a szerepük a nyelvérzék számára már elhomályosodott), több más esetben is megrövidültek. A feltűnő ezzel kapcsolatban csak az, hogy az *ó* helyébe ilyenkor szabályosan mindig *o* lépett, az *é* helyébe azonban nemcsak a maga rövid párja az *ē*, hanem az esetek legtöbbszörében az egy fokkal nyíltabb *e* is.¹ Zárt *ē*-vé tudtommal csak három esetben rövidült az ilyen *é*: R. *këllemés* (l. erről GOMBOC: MNy. XXI, 124) > *këllemés*, latin *Eugēnius* (olv. *gy-vel*): R. *Ögyën* > R. *Ödön* > *Ödön* (KARÁCSONYI: MNy. IV, 175), latin *resēda* > *rēzēda*. Minden más esetben *e* lépett helyébe. Így (*miért* >) *mért*-ből költőszói használatában, mivel ilyenkor mindig hangsúlytalan volt, *mert* lett, a szintén mindig hangsúlytalan (*nélkül* >) N. *nékül* névutóból pedig N. *nekül*. Idetartoznak továbbá *miénk* > *mienk*, *tiéd* > *tied*, *tiéték* > *tieték*, *övé*: N. *öveje*, R. *messzēbb* > *messzēbb*, R. *vesztég* > *vesztēg* (Mészöly: MNy. XXI, 122; hogy R. *betég* és *beteg*, R. *hidég* és *hideg*, N. *keszég* és *keszeg*, R., N. *sörég* és *soreg* is így viszonylanak-e egymáshoz, az kétes), **fjélél* 'föjlül' > N. *fjējel* ~ *fjējel*, R. *kivél* 'kivül' > N. *kivel* ~ *küjel*, R. *közél* > *közēl* és végül — hátulsó magánhangzó utáni (*é* >) *e* > *a* hasonulással — **áltél* > (**átél* > N. *áté* ~) *által* (> N. *átal*), (R. *orcél* >) *arcél* 'arcul, szembe, szemtől-szembe' > R. *arcal*, R. *ottogyél* 'ott' > R. *ottogyal* (az utóbbiakról l. Mészöly: Nyr. XLVII, 125). *Montaj*, *Nosztraj*, *Novaj* helyneveink nézetem szerint úgy viszonylanak R. *Monté*, *Nosztré*, (*Noé* >) *Nové* alakjukhoz, hogy előbb ez utóbbiaknak melléknévi **montéji*, **nosztréji*, **novéji* származékaiból lett a fentebbiekhez hasonlóan *montaji*, *nosztraji*, *novaji*, s csak ezekből való elvonásokként keletkeztek a helyneveknek mai (*í* hangú) *Montaj*, *Nosztraj*, *Novaj* alakjai (ezekről kissé másként PAIS: MNy. XII, 80). — Mindezek nézetem szerint teljesen elfogadhatóvá teszik az általam feltett (**hai idén* > **haidén* >) **hajdén* > *hajdan* változást is.

HORGER ANTAL.

¹ Hogy mi lehet e kétféleség oka, arról még csak sejtelmem sincsen. Ha fel lehetne tenni, hogy e rövidülések igen régiek, még az Árpád-korban mentek végbe, akkor azt is fel lehetne tenni, hogy az ilyen *e* korábbi *ē*-ből való. De egyrészt nem valószínű, hogy mind olyan régiek volnának, másrészt pedig, ha csakugyan ilyen régiek volnának, mért nem lépett akkor az *ó*-ból való *o* helyébe is egy fokkal nyíltabb *a*?

Sib, zсіб. A *sib*, *zсіб* szóra először egy 1394-i oklevélben akadunk rá: „Endre *Sib* dictum“ (OklSz.). Egy 1406-i oklevél megadja a szó jelentését is: „Georgium dictum *Syb* furem vagabundum“ (OklSz.). PESTI Nomenclaturája 1538-ban a *syb* szót 'nebulo, Bösewicht' jelentéssel adja meg. C.-nál nem találjuk a *sib* szót. De MA. 1604. már az idevágó szók egész sorát szó-tározza: *sib* 'ludio, agyrta'; *sibság* 'lusus histrionica'; *sipságvető* 'agyrta, histrio'; *sibvásár* 'forum scrutarium'; *sibvásári árú* 'scruta'; *sibvásáros, ószerszám áros* 'scrutarius, scrutaria'. PPB. 1767., 1782. a *zсіб* szó jelentései közül csak ezeket ismeri: 'ludio, agyrta, Gaukler, Taschenspieler'. MÁRTON 1800. viszont már nem ismeri a *zсіб* szót, csupán csak a *zсібvásár, zсібvásáros* szót. — Adatainkat az alábbiakkal egészítjük ki: ÉRDYK.: „Myt wsuralkodol ez vylaghy *syb* embernek“ | Helt.: „Az én szomnac soha nem vólt helye nálad, hanem minden *zсібáságot* müeltél“ | Mel.: „Maga biro *sib* iffiak“¹ | PRÁGAI: „Az *sibságban* eláradot aszszonyát“ | GelKat.: „Amaz ártatlant *sibvá* tövé.“

Láttuk, hogy a *sib* szó a XV. század elején 'vagabundus' jelentéssel tűnik föl, majd 'semmirekellő, ingyenélő, szemfényvesztő' jelentéssel bővül. A léhűtők, színészek, szemfényvesztők és más efféle gyülevész népség legkedveltebb találkozó helye a vásár volt. Érthető tehát, hogy ezeknek a vásároknak az árú-sai megkapták a *sibáros* nevet.

A *zсібvásár, zсібvásáros* szóval először 1604-ben találkozunk. A *zсібvásáros* fogalmának szabatos, ma is közkeletű megállapítására akadunk Comeniusnál (Januae lingvae latinae. 1643.): „Aki a megújított vagy tisztogatott ruhákat eladni kiteszi, *sibvásáros* martalóc ruhatisztító és ékesgető az.“ Egy 1691-i oklevélben háromszor is előfordul a *sibvásárosné* szó; 1715-ben pedig ismét a *sibvásáros*-sal találkozunk (OklSz.).

A *sib* szó a XVII. század közepétől kezdve lassankint elveszíti eddigi jelentéseit, és csak a 'zсібárú' jelentést tartja meg.

A szó eredetéről KAZINCZY ezt mondja: „*Zsipvásár*, wo man *Sippschaften* verkauft.“² Ez az egyeztetés nem helytálló. PAUL, DWb.³ szerint *Sippschaft* jelentése 'Verwandschaft'. 'Zсібárú' jelentéssel soha nem használta a német a *Sippschaft* szót. A NyÜSz. pedig a nyelvújítás szavának tünteti föl a *zсібárús* szót. KISS ERNŐ (Nyr. XXXV, 475) elfogadja SZILY KÁLMÁN megállapítását azzal a kiigazítással, hogy SÁNDOR ISTVÁN a szót először nem 1808-ban, hanem 1793-ban használta. Ez a megállapítás, láttuk, téves. LUMTZER—MELICH — bár kérdőjellel — a német *schieben* átvételének mutatja ki a *sib* szót. Ennek jelentéstan akadályai vannak. GRIMM az idézett helyen ezt mondja: „Verbrecher, Vagabunden werden geschoben“. Ez a magyarázat szavunkra nem vonatkoztatható, mert a *schieben* szóból származó *Schub*-nak ez a jelentése új keletű.

A szó eredetéhez első nyomtatott forrásunk, a Nomenclatura, vezet. PESTI GÁBOR a *syb* szó fordításai között feltünteti a

¹ Luther bibliájának 1536-i, zürichi kiadása ezt a részt így fordítja: „Jetzt aber verspotten mich die, die *münder* und *jünger* sind.“

² KAZINCZY GÁBOR, Gr. Dessewffy József bizalmas levelezése Kazinczy Ferencsel, 1860. I. köt., 38. l.

cseh *ssybal* szót. JUNGSMANN 1838-i értelmező szótárában meg is találjuk a *šibal* szót, többek között 'ein arglistiger Mensch, Schalk, Gauner, Betrüger' jelentéssel. KORT 1882-i, HERZER 1916-i szótárában is megtaláljuk ugyanezzel a jelentéssel a *šibal* szót. De megvan a szó a lengyelben is. LINDE 1859-i értelmező szótára szerint a lengyel *szybal* a cseh *šibal* szóval rokon s jelentése 'ein Schalk, ein verschmitzter Betrüger'. A lengyel *szubienica* pedig rokon a cseh *šibenice*, *šibenka* s a tót *šibenice* 'Galgen' szóval, mindezek a szók meg rokonok a német *schieben* szóval. JUNGSMANN is utal a cseh *šibam* 'werfen, schleudern' és a lengyel *szybować* (orosz *šibat*) 'schieben' szókna a német *schieben* szóval való rokonságára.

MIKLOSICH, EtWb. ezt mutatja ki: *sib* 1. kisor. *sybaty* 'werfen', *vyšybsty* 'anstossen'; or. *sibatv*, *šib* | 2. ószl. *šibati* 'virgis caedere'; újszl. *šiba* 'Rute'; bolg. *šibam*, *šibna*; szerb *šiba*, *šib* 'Gestrauch'; cseh *šibati* 'peitschen'. Ide tartoznak a 'Galgen' szó jelentései: cseh *šibenice*, tót *šiben*, lengyel *szubienica* < *šib*.

KLUGE, EtWb.⁹ szerint a *schieben* szó a gót nyelvben *skiuban*, az ó-nordban *skufa*, az ó-germánban *sküb*, az ind nyelvben *kšubh* alakban és 'stossen, Stoss, Ruck' jelentéssel van meg. KLUGE szerint valószínűleg ehhez a szócsaládhoz tartozik a litván *skubti* 'sich beelen' és az ó-szláv *skubati* 'zupfen'.

A *zsib* szót szláv eredetűnek tartjuk. Hogy a szláv nyelvek közül melyik az átadó nyelv, nem tudjuk meghatározni.

LOVÁNYI GYULA.

Szárca. „Szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői“ című dolgozatomban: MNy. VIII, 304—6 azt fejtegettem, hogy a XIV. században felmerülő *szárca* madárnév a kihalt *szár* melléknévhez¹ tartozó kicsinyítő forma. E magyarázatban (i. h. 306) a következő megjegyzést tettem: „[A szárcsánál szemlélhető] színvegyületnek az az eleme, mely a figyelmet magára vonta és a látott madár egész fogalmának érzékileg jellemző képviselője lett, a csőrnek és a homlok tarjagának kopaszságként feltűnő fehér volta. Tehát hasonló színezetbeli sajátosság volt madarunk névadója, mint amely lovagnál is megkülönböztető jegyként szerepel. CzF. is utal arra az analógiára, hogy a fehér-foltos homlokú lovat némely vidéken *szárcsá*-nak nevezik.“ Ugyanott (305) Nyr. XXXII, 294 után arra hivatkoztam, hogy *szárca* ló Kölesden Tolna megyében az, amelyiknek az orra végig fehér.

Hogy a madárnév magyarázatát csakugyan ebben az irányban kereshetjük, annak megerősítését találhatjuk Kiss Géza „Ormánység“ című jeles művének egyik — kákicsi embertől való — nyelvjárási szövegében (248): „Az én bácsám értette, huyon kē *sárcot* fogni. Vövött égy hosszi rúdat. Bēmönt közéjék a tóba. Mikor eszrevötték, éccörre minn lēbútt. Soká nem lōhetött a vízbe: fōdugta a fejét — olyan a feje, mind a sárga lónak: hókás² — akkor csak ütött oda a rúddá — ihon ni! —

¹ Vele kapcsolatban I. PAIS, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 20—3.

² Én ritkítottam!

szötte össze, hozta.“ Az ormánysági szótárban meg (i. m. 322) ez van: „*Sárc*: szárcsa. »Az én bácsám tulta, huygon kē *sárcokat* fogni.«“

Az ormánysági adat alaktani szempontból is érdekes, mivel olyan változatot őrzött meg, amely nem a *-csa* összetett kicsinyítő képzővel alakult, hanem az ebben meglévő egyszerű *-cs* kicsinyítővel. Azt gondolhatjuk ugyanis, hogy korábbi **sárcs* formának az elváltozása a *sárc*, olyan, amely a spirans és az affrikáta között fellépő részleges metathesissel támadt. Lehet, hogy egy így keletkezett **sárcsa* alak van az 1390-i *Sarchar* et e (Oklsz.) adatban is.

Szekszárd. A *sárcsa*, **sárcs* szók jelentésében meglévő képzethez hasonlót fejeztek ki régen a *szög* ~ *szög* 'barna, gesztenyeszínű, feketés, sötétszürke',¹ illetőleg *sző* 'szőke, flavus, subalbus' színnévből mint előtagból és a *szár* szóból mint második tagból összetett *szög-szár*, illetőleg *sző-szár* alakulatok.

1311: „*Equi sui zuk zaar coloris*“ | 1336: „*Quendam equum Zugzar coloris*“ | 1373: „*Equum suum Zugzar coloris*“ adatokat közöl az Oklsz. az 1. *szög*, *szög* 'leucophaeus, fuscus, brunus, subniger; braun, kastanienbraun' címszó alatt, megkérdőjelezett *szög-szár* tételben. 1347: „*Equum suum zeuzar coloris*“ | 1479: „*Vnum equum Zewzaar*“ adatokat vesz fel ugyancsak az Oklsz. a 2. *sző* '[subalbus, flavus; grau, weisslich, blond?]' címszó alá, szintén megkérdőjelezett *sző-szár* tételben. A két tételt az Oklsz. összeveti egymással. A felsorolt esetekben sötétes-feketés, illetőleg sárgás szőrőzetben világosabb vagy fehér foltot viselő lovat jelölnek a *szög-szár* valamint a *sző-szár* színnévvél. — Hogy a *szög* meg a *szár*, illetőleg a *sző* meg a *szár* milyen viszonyból forrtak egybe összetétellé, megvilágítja az Oklsz. 1. *szög* alatt idézett adatai közül idevonható 1357: „*Duos equos suos zeg et zar coloris*“. Tehát egymásnak mellérendelve szolgáltak jelzőül.

A Kézai-féle krónikának I. Béla királyra vonatkozó részletében ezt találjuk: „... in suo monasterio dicto *Scuegard* sepelitur. Hic enim calvus erat et colore brunus, propterea quod suum monasterium diminutive, sicuti erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit.“ (ScriptRerHung. I, 180.): „A saját *Szög-szárd*-nak nevezett monostorában temetik el. Tudniillik kopasz volt és barna színű, miért is a monostorát kicsinyítéssel — mivel ő maga ilyen testalkatú volt — ekként hívatta.“ Anonymusnak *Borsod* várára vonatkozó megjegyzésével² együtt idézi a *-d* kicsinyítő ómagyar korbeli élő voltának bizonyosságaként MELICH: MNy. X, 151. A XIV. századi krónika szerkesztőnek a KépKr.-ban fennmaradt szövegében ez felel meg az idézetnek: „Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus, propterea suum monasterium ad suam dispositionem *Zugard* appellavit.“ (ScriptRerHung. I, 360.)

¹ Vö. Oklsz. 1. *szög*, *szög* al., NySz. 3. *szög* al., MTsz. 3. *szög*, *szög* al. A jelentésre nézve l. különösen CAL. 444, 594, 1019.

² Vö. erre nézve: PAIS, MAn. 108, MNy. XXIV, 114–5; ZOLNAI GYULA: MNy. XXIV, 113–4.

A XIV. századi átdolgozó, úgy látszik, a *-d* képző kicsinyítő funkciójára vonatkozó utalást nem értette meg, — nyilván azért, mert a képző ilyen szerepe az ő nyelvallapotában már háttérbe szorult, — s ennek következtében a „dispositus” szóval kapcsolatos mozzanatot is félreértve, az „ad dispositionem”: „rendelkezése szerint” kifejezéssel helyettesítette.¹

A Kézai-féle helynévmagyarázat jó etimológia; jó etimológia minden valószínűség szerint anuyiban is, hogy a helynév személynévből lett, illetőleg emberi vonatkozású indítéka volt a helynévadásnak. A KépKr. 114. fejezete (ScriptRerHung. I, 380) szerint is már Salamon korában megvolt a tárgyalat nevet viselő monostor és hely. Ebben az időben, a XI. században emberre vonatkozó *Szég-szárd* név kétféleképpen is keletkezhetett. — Jelölhették vele a pogány vagy pogánykodó magyarság hajviseletét. Ebben az irányban gondolhatunk arra, hogy Béla király apja: „calvus[m, i] Ladizlaus[m, y]” Anonymus 15., XIV. századi krónika-szerkezet 63., 69., 87. (KépKr.) (ScriptRerHung 55, 311, 321, 344); „Ladizlaus Calvus” ZágrKr. (i. h. 206); „Zar Ladislaum, Zarladislai” Kézai 43—44., 52., 55. (i. h. 172—3, 177—8); „Zaar Ladizlai” XIV. századi krónika-szerkezet 29., 44. (i. h. 290, 298). Figyelembe vehetjük azt is, hogy *Szár* László harmadik fia, András és Béla testvére: *Levente*, a régi hithez hajlott. Lehet tehát, hogy Béla király az apjával és testvérével szorosabb kapcsolatban levő és róluk reá szállott helyet éppen értük adta engesztelésül az egyháznak. — Jelölhették azonban a *szég-szárd*-dal — és ez a valószínűbb — a keresztény szeretetesség jellemző hajviseletét: a tonzúrát, a pilist is, mégpedig talán éppen úgy, hogy a teljes pogány kopaszságot jelentő *szár*-ral szembeállították. Vagyis I. Béla monostorának a neve származhatott olyan indítékból is, amilyenből a III. Béla alapította egyik cisztercita apátságunknak *Pilis* neve eredt.²

Az 1226 kör.: „Abbas *Sexardiensis*” (PRT. I, 679) adat latinositott formában mutatja a helynevet. 1218. pápai okl.: *Sacsard* (i. h. 644) | 1226: *Saxardiensis* (i. h. 681) | 1267/1380: „de *Saxard*”, „in *Suxardia*”, „Monasterii *Saxardiensis*”, „Conuentu *Saxardiensi*” (ÁrpÜjOkm. III, 171—4) | ChronZagr. I. Bélával kapcsolatban: „in suo monasterio *Saxardiensi*” (ScriptRerHung. I, 209): a helynév alkotóelemeinek elhomályosodásával keletkezett illeszkedett formák és egyszersmind legtöbbszörre latinositások.

PALIS DEZSŐ.

Bollig. Kalotaszegi történeti helynévgyűjtésem szótárrá szerkesztésén dolgozva, 1892-ből Bánffyhunyadon egy *Bollig* alakú

¹ Pető Gergely Magyar Krónikájában 1660. (33) így ír: „Vala pedig Bela király *fekete szég* szűnű, kiről osztán a várost nevezték *Szekszárdnak*” (l. NySz. III, 118, KÖNNYE N. adata). Heltai: Krón. (38 b): „Bela király *sánta* es *fekete szeg* ember volt” (NySz.); a *sánta* a *calvus*-nak a *claudus*-sal való összehavarása következtében került ide.

² A *Pilis* nevek egy része azonban 'kopasz tetejű hegy' jelentéssel születt meg. — A közzsóra nézve vö. MELICH, SzlávJövsz. I, 2: 371—4.

BÁTKY ZSIGMOND: Föld és Ember VII, 196—7 szerint *Szég-szárd* a *szég* 'szeglet, falurész, zúg' és a helynévképzővel ellátott *szár* 'kopasz, kopár' szók összetétele.

helynévre akadtam (JANKÓ JÁNOS, Kalotaszeg magyar népe 11). Eleinte azt gondoltam, hogy a kérdéses alak JANKÓ elírásából került bele a gyűjteménybe, de amint cédluláimat megnéztem, láttam, hogy egy oklevélből 1737-ből egy ilyen helynevet írtam ki: „*A Bolyikb(an)*“ (Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemz. lt.). Ha fel is tesszük azt, hogy a *Bollig* a *Bollyik*-ból jétlenüléssel (*ly > ll*), illetőleg a *-ban* határozórag hatására történt zöngésüléssel (*k > g*) keletkezett, a *Bollig* alak akkor is megfajított marad. Szerencsére ugyanennek a településnek helynév-kincsében ilyen adatokra bukkanunk: 1786: „*Borlik*-ban v. *Bor Lik*-ban“ (szőlő) | XVIII. sz. vége: „*Borlik*ba a' Méhes Kertye egy kis szőlő“ (Erd. Múz. i. h., M. Nemz. Múz. Gróf Bánffy lt.). — Ezekből az adatokból világos, hogy a *Bollig* eredetileg összetétel volt: *bor + lik*. Az összetétel elhomályosulása folytán azonban ez a helynév is olyan változáson ment keresztül, mint amilyen nyelvjárásaink közül éppen a kalotaszegiben a *sarló*, *tarló* köznévben is végbement (*> salló*, *talló*). E változásnak meglehetősen régen meg kellett történnie, hiszen az 1737-i adat már *Bollyik* alakú, ez pedig csak egy **Bollik*-ból keletkezhetett. A *Borlik* ~ *Bollik* alak párhuzamos, egymás mellett való életére viszont bizonyíték az 1786-ból és a XVIII. század végéről ismert *Borlik* alak. — A címként álló helynév tehát ilyen fejlődési sorba tartozik bele: *Borlik* > *Bollik* ~ *Bollyik* > *Bollig*. Az utóbbi alak, mint előbb is jeleztem, kétségtelenül a *Borlik*ba (?: *Borlig*ba) ragos alak hatására keletkezett.

Szállít, megszállít. Levéltári kutatás közben XVII. és XVIII. századi okleveleinkben szinte naponként találkozom e két általánosan használt kifejezéssel. Mind a NySz.-ban, mind az OklSz.-ban több adatot találhatunk ugyan e két szavunkra, de nem leltem egyik szótár adatai között sem olyat, amely e két szónak a jobbágyság történetéből megismerhető egyik különleges, elsődleges jelentésére olyan világosan mutatna rá, mint az alább idézendő adatok. — 1717 die 25 mensis Martii Nalázi Nalázi Lajos a maga nevére emanáltatott fejedelmi vallató-parancsal nemes Fejér vármegyében Sárdon nemes Munkátsi János uramnak a Horgas utzában lévő házánál vallatást tartat egy Algya Iuon nevű, mesterségére nézve szőcs-jobbágya ügyében. A vallatásakor Ajtai Dániel 46 éves nemes személy a következőket mondja: „Tudom bizonyosan Algya Iuont a Szőtsót Sebessi Menyhárt Ur(am) mikor meg vette harmad fél száz for(in)tokon Miksa Istvan Ur(am)tul, én Tisztartója lévén eő kglmének, parantsolá nékem hogy hozatná el oláh Bocsárdról az Béres Szekerekkel ide Sárdra, el is hozatt(am) s *szállítottam* az Széles Gyorgjné háza féleb(en). szolgálta is eő k(e)g(ye)l(mé)t, mind mesterségével, mind egyébbel a' mire fordítok mig Sebessi Ur(am) Szeben be bé ment . . .“ (Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemzetségi lt. Fasc. 81. No. 67).¹ — A fejedelemségi Erdély jobbágytörténeté-

¹ Ugyanerről a jobbágyról alább Purkár Juon, Récei István 60 év körüli jobbágya ezt vallja: „Tudom bizonyosan, hogy . . . a ké(rdés)b(en) forgo személy . . . Olah Bocsárdi Jobbagya volt Miksa Istvan Ur(am)nak, és onnét hozták ide Sárdra béres szekerekkel és *szállították* Széles Györgyné háza félehez . . .“

nek ismerője előtt nagyon érdekes gazdálkodás-politikai mozzanatra világít reá a fenti idézet. A XVII. század erdélyi története tele van a német, török, rumén, hajdú pusztítások és a pestis-járványok egymást felváltó csapásaival. Ezek és a jobbágy-szökések következtében egyes falvak teljesen elnéptelenedtek, pusztafalukká (praedii) lettek, másokban pedig a jobbágyok száma hihetetlenül megapadt. A XVII. század-végi hirtok-összeírásokból egészen jól megállapítható a jobbágyalakosság számának ez a megdöbbentő csökkenése. Ezzel egyidejűleg a jobbágy-munkaerő természetesen nagyon drága portéka lett. A földesurak még a XVIII. század elején is 3–5 évi adó-, dézsma- és szolgálat-mentességgel csábítják megtelepedésre a jobbágyokat.¹ Sőt amint a fentiekből látható, földesúri rendeletre valóssággal el is szállítják őket. Sebessi Boldizsár 1660. április 17-én Szébenben kelt végrendeletében a következőket írja: „... Magam keresett jószágom pengig Sardon Fejér vármegyében levő jószág, kiket én telepítettem, marhákat adván nekik, örökségeket is, házhelyeket, szántóföldeket, réteket, szőlőket, pénzen is vettem Kapronezai Györgytől örökössön, melyről levél is vagyon. Annakfelettte Fejér vármegyében Filesten is négy jobbágyimat úgy szállítottam, mint az sárdiakat, udvarházat is a magam keresett kőrösi jobbágyimmal csináltattam, építettem...“ (I. h. No. 12.) — Még előbb 1643-ban egy Keresi Lupul nevű jobbágy egy itteni tóhelyen *megtelepített* szegény jobbágyemberekről beszél, holott feljebb egy másik jobbágy ugyanazokról így vall: „az mely szegény jobbágyembereket *szállított* Sebessi uram az tós helyre...“ (I. h. No. 8.) — Az ilyenféle jobbágy-szállításra, telepítésre nagyon érdekes adatot őrzött meg az Erdélyi Múzeum Báro Bornemisza-levéltárának egyik töredékes vállatása (Főosztály XL a. 8. sz.). A küllőmegyei Désfalván 1730-ban végzett vállatás csak egyik tanújának maradt fenn a vallomása. E tanú, Georgius Márgai de Karánsebes, 60 éves nemes személy, ezt vallja: „Egy Rác alias Kocsis György nevű jobbágyot hozatott... néhai Boldogfalvi János uram *Déváról maga jobbágy szekerin* minden egyetmásival együtt, kinek is akkor egy Istók nevű fia volt, aki most is itt lakik... Item egy Molnár Mihály alias Kuragula [!] nevű jobbágyot *szállított* ide ugyan Boldogfalvi János uram... Az ide telepített jobbágyok... osztán ismét a Maros mellé, Borberekben vitettenek.“² Azokról így vall: „az mely szegény jobbágy-embereket *szállított* Sebessi uram az tós helyre“ (i. h. No. 8.).

A jobbágy-telepítések módjának ismerete alapján kétségtelen, hogy nemcsak itt, de nagyon sok egykorú erdélyi oklevélszö-

¹ A gyalui vár 1640. körüli keltezetlen összeírásában pl. azt olvasom: „Ha valahonnan jeóueueny Jobbagy, vagy ide vagy pedigh ide valo Jobbagban júne, es megh akarna telepedni: Az Eo Nag (t. i. a fejedelem) indultuma berint, az tißtek harom Ekstendeigh semmi Bolgalattal hogy eppüllyen, nem bantyak: Hat elßtendeigh, semmi adozással ßedo vedeuel nem terhelik.“ Az eredeti a kolozsvári állami levéltárban (Arhiva Statului).

² Az irat hátlapján más kézzel ez a jegyzet olvasható: „Ezen jobbágyokat nem Boldogfalvi János uram apprehendálta, hanem az szülei, másként is nem az felesége jószágából valók, hanem ugyan muntjánok.“ A *muntján* < rumén *muntean* a havasalföldi *Muntenia*-ból valót jelent.

vegen a *szállít* és *megszállít* kifejezést ilyen elsődleges értelemben kell vennünk. A jobbágy-*szállítás* eredetileg tehát nemcsak valamilyen okból megürrült jobbágytelek betelepítését jelentette, hanem nagyon gyakran valóban, szó szoros értelemben jobbágy-*szállítást* is.

Vége Vig Andrásnak. Erdélyben a köznyelvben e szólast általában gúnyos értelemben használják, olyankor, ha valaki valamilyen jelentéktelen dolog miatt elkedvetlenedik, esetleg sírva fakad. E szólásunk második tagjának azonban eredetileg nem *Vig*, hanem *Vég* alakja lehetett. A M. Tud. Akadémia kéziratárának Magyar költ. 8-r. I. 24. jelzetet viselő kéziratában (3b l.) a következő versecskét olvastam: „*Vége Vég Andrásnak* | Mert neki sírt ásnak, | Ma ásnak Andrásnak, | Holnap ásnak másnak.“ — E vers alapján a címszóban szereplő *Vig* alakot csak a *Vég* *i*-ző változatának tarthatnók. Lehetséges azonban az is, hogy a szólás *vig*-es változatát nem *i*-ző nyelvjárásban keletkezett jelenségnek kell tartanunk, hanem olyanféle szemlélet eredményeinek, mely az előbb *víg* (= vidám)-nak lát szó személy kedélyváltozását akarja gúnyos színezettel kidomborítani. Ebben az esetben természetesen párhuzamosan keletkezett alakváltozatról van szó.

Szegény az eklézsia, a pap harangoz. Ma Erdélyben inkább tréfás-gúnyos értelemben használatos e szólásmondás. Olyankor hallani, mikor valaki tréfával akarja elütni szegénységét vagy — bármilyen vonatkozásban — humorosan fogja fel azt, hogy kényszerűségből sok olyan dolgot kell végeznie, amely tulajdonképpen nem az ő feladata. Régebben azonban e mondásnak kétségtelenül nagyon is szószerinti értelme lehetett. A falusi papoknak az eklézsia (egyházközség) szegénysége miatt sokszor valóban maguknak kellett végezniök a harangozást is. A múltkoriban a kolozs megyei Kalotaszeg falvait járva, elvetődtem Daróéra is. Itten Czira Bálint református lelkész szívességéből átnéztem az egyházközség régi levéltári anyagának egy részét. A „*Diarium ecclesiasticum*“ban a következő bejegyzést olvastam: „A daroczi harangok a régi harangláb-helyre hozattassanak alá, mert a minister (= pap) sem számár etc. vagy harangozót állítsanak“ (i. h. 7. l.). Nem kétséges, hogy a fenti bejegyzést azért írta bele a Diáriumba az egyházi visitatio, mert Darócon az egyházközség kicsinysége miatt¹ nem volt harangozó, és így a papnak nagy fáradságába került a messze lévő haranglábhoz menni és megszólaltatni a harangokat. A szegény eklézsia és a harangozó pap itt tehát valóság volt.

SZABÓ T. ATTILA.

¹ Daróc ma is oly kicsiny református egyházközség, hogy a vele tőszomszédos Bogártelkével tart egy lelkészt.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tanúskodás 1544-ből.

Nag Benedek galachrol,¹ es Somborÿ Lazlo zaÿ Somborol,² Mÿ | agÿwk Emlekezetre Mÿndeneknek, hogÿ Iÿtrigi Mÿhalnak aÿ | Minimw dolga wolph wolna Mÿ woltwnk wona aÿ dologban | Vaÿda Emberÿ, Iÿtrigi Myhal hittha wona Vaida parancholat = | Ÿawal (!) Jankafÿ Lazarth, es Somborol hittha wona Somborÿ | Lazarth, Jankaÿ fÿ Lazar eÿth wallotha hÿth ÷erenth hogÿ Iÿtrigÿ | Sÿmon haÿaban wolph wona aÿ borbala azon es Lazar wr Mÿ koro | Iÿtrigi Sÿmon eÿth montha, twdod aÿth Jo hwgom hogÿ aÿ | mÿ tegedeth Illeteth wona aÿ Joÿagbol, En tegedeth mÿndenbeol | meg elegithetelek, eÿ bezed ellen, che gergelne aÿ borbala | aÿÿon semÿth Nem ÷olth, Somborÿ Lazar wgÿyan aÿonth³ | wallotha aÿ ew kereÿthien hÿtthe ÷erenth, zekel Mÿklofni | Meg eÿth wallotha hÿthÿ ÷erenth, hogy Mÿ koron Iÿtrigÿ | Sÿmon teftamentumoth teth wona akoron Ÿs eÿth montha wolna | Sÿmon wra, hogÿ meg elegetethe aÿ borbala aÿonth | myndembeol, nam fel haÿ helleth attha aÿ maÿor haÿ heleth | aÿ borbala aÿÿonnak aÿ che Gergelnÿk aÿ fel haÿ ellen Mÿhal wr | fem tarth semÿ ellenth Mÿnd ezek ellen aÿ borbala aÿÿon | nem ÷olth semÿ ellenth, wereos haÿon lakath, kÿ lakniek es Manÿkban lako alberth Lwkach bÿro. Eÿ harom zemelek | aÿth wallotak aÿ ew hÿtÿk ÷erenth hogÿ hallomafkepen | hallotak wona, wkÿs hogÿ meg elegetethe wolph sÿmon vrã | myndembeol aÿ che gergelneth aÿ borbala aÿÿonth, Eÿth eÿ | vallafth Mÿ kÿ felliwI meg⁴ Neweÿtethwnk wona Irathok | aÿ mÿ kereÿthÿen hithiwnk ÷erenth, mÿ kÿ (!) woltonk wona | eÿ dologban waÿda Embereÿ. Dat(um) f(eri)a Quarta poÿt agneth(am) | Anno Domini Millefi(m)o Quingentefi(m)o Quadragelimo Quarto.⁵

[A félív másik lapján későbbi, a XVI. század végéről vagy a XVII. század legelejéről származó kézirással:] Ce gergelj felessegenek || Jÿtri (!) borbarat Jÿtrigi | Simon aÿ Joÿagbol valo | meg elegittesse. [Alatta XVIII. századi levéltári jelzet:] Nro 17o.

*** Eredetije egy félív mindkét lapján két töredezett és két teljesen letört, a visszahajtott papírlapra sárga viaszba nyomott gyűrűpecsét nyomaival az Erdélyi Múzeum „gr. Bánffy II. Rokonságok“ levéltárában. Jelzete: Fasc. 314us Nro. 10o.

SZABÓ T. ATTILA.

A mohai tórol szóló cserelevél 1547-ből.

En Mohaÿ Laÿos. wala Mÿ nekwnk. Az thawalÿ eÿthen-dewben | Nagÿ mÿnyharth neval Erfebeth Aÿÿonÿal Es zekÿ Mathenewal | Phÿ lewpy Porkolab leÿaniawal Martha Aÿÿonÿal.

¹ Galac Beszterce-Naszód m.

² Szászszombor Szolnok Doboka m.

³ Előtte kihúzva az *Eÿzenth* szó.

⁴ Utána egy *M* kihúzva.

⁵ Azaz 1544. január 23-án.

harom Pwʒtha | Tho helýwnk, Aʒ Galthewý Reʒýben Aʒ Mohaý¹
 hatharban, Mý | Eʒewn nem thwdwnk wala megý Alkodny.
 merth Aʒ legý Alfo tho | helý, malom tho helý wala, Mý fogank
 Jamborokath. Sarpathaký | Lewrýnchiewth Dempfedý Matheth |
 Heýasfalwý wýthalióth, Es | Elekwffý Mýklos deýakoth. es
 Sarpathaký Janofth Eʒwk elóth | Mý Illýen Chiereth thewenk
 hogý Aʒ malom tho helýeth | Aʒ keth pwʒtha tho helýnelý
 Jobnak Jntheʒek hwʒonnýolchý | forýnthal, es hogý mý Aʒ
 hwʒonnýolchý forýntho Lajofnak le | thewnnenk Aʒ keth
 pwʒtha tho helýhewý. es Mýnketh wgý | Bochiathna Aʒ malom
 tho helýben, ~ Es ha walaký Eʒ ʒewrʒefth | megý Bonthana,
 keth Annýn Maragion Mýnth Aʒ Kýth hoʒʒaýa | Adnanak. ~
 Es Aʒ ʒewrʒefth walaký megý nem Allana. Biro es | Jspan
 nekwl Egý mas Joʒagan Igaʒath wewhewk. ~ | Eʒ ʒewr-
 ʒesth mohaý Laios megý nem Akarýa wala Allaný. es | Mý
 Akaranth aʒ ew Joʒagan Jgaʒatth wennwnk Biro Espan | nekwl.
 Mýnth aʒ kwttthes wala mý kwʒettwnk: Aʒerth | Ew Annak
 wthanna magath megý Gondola ~ Iewwe Mý | hoʒank Aʒ Se-
 gewfwarý Sokadalomban Aʒ ký ʒenth Janos Napp | Elewttth
 Effýk, walank mý Aʒ Kolofwarý Kadar Janos haʒanalý | Jewwe
 Retthewný Mýhalial. es Morgonday Ferrenchelý. | Eʒewk elewth
 JImegý (!) Bochiatta Mý Keʒwnkben Aʒ tho helth | hogy Birjwk
 mynd ewrewken ewreke. Mýnth Chýere | Joʒagotth. ha kedegý-
 len eʒth walaký megý Bonthana. Wgian | elewththe legiewn dolga
 mýnth Aʒ elebý Kwttthes wolth. hogý | Biro Espan nekwl Jga-
 ʒath wewhewfenek Joʒagan: Eʒ lewelý | kewlth walfarnaph
 ʒenth Janos Naph elewth Segwfwaroth | Anno Domi Mill^{mo}
 Quingent^{mo} Quadragesimo Septimo.²

[A félív másik lapján későbbi, XVII. század eleji kézírás-
 sal:] mohaý malom to felél.

*** Eredetije egy félíven két letöredezett gyűrűpecsét nyo-
 maival Ugron Istvánnak az Erdélyi Múzeumba letett családi
 levéltárában. SZABÓ T. ARTILA.

NÉPNYELV.

A kiskunhalasi népnyelvi gyűjtőcsoport működése.

A néhai GYÖRFFY ISTVÁN vezetésével működő egyetemi Néprajzi Intézet táj- és népkutató csoportja 1939. július 2—15-ig az összes táj- és népkutató tudományágak művelői és az irántuk érdeklődő egyetemi hallgatók számára Kiskunhalason és a város tanyavilágában kiképző-tanfolyamot tartott. A tanfolyam két részre oszlott; az első héten közös, csoportos munkában szoktak össze a résztvevők, a második héten pedig a halasi tanyavilágban szétszóródva, egyéni munka keretében hasznosították a közös munkában nyert tapasztalatokat. A tanfolyam első felében szakcsoportokra oszolva folyt a résztvevők munkája. A népnyelvkutató csoport vezetésével GYÖRFFY ISTVÁN VÉGH JÓZSEFET és

¹ Moha Nagyküküllő m.

² Azaz Segesvárt (Nagyküküllő m.) 1547. június 26-án.

e sorok íróját bízta meg, akik a debreceni egyetem Magyar Népnyelvkutató Intézete képviselőjében vettek részt a halasi kutatótábor munkájában. A csoport állandó tagja volt KÁLMÁN BÉLA és DANCZI VILLEBALD. Rajtuk kívül — alkalom adtán — mások, főleg a néplélektan bűvárai is résztvettek a csoport gyűjtőútain.

Az első két napon a népnyelvi csoport semmi más célt nem tűzött ki maga elé, csak azt, hogy a halasi nyelvjárás hangrendszerét minél pontosabban megállapíthassa, s így a további gyűjtőmunka sikerének első feltételeként a hangértékek és a jelölésükre szolgáló jelrendszer közti viszonyt véglegesen meghatározza. Ezért az első két napon a népnyelvkutató csoport együttműködött a néprajzkutatók csoportjával. Ez az együttműködés igen hasznosnak bizonyult, mert GYÖRFFY ISTVÁN páratlan értékű vezetése, útmutatásai s lebilincselően érdekes fejtegetései kapesán feltárult az egész halasi népi élet, sok olyan régi településtörténeti, néprajzi, egyház- és társadalomtörténeti emlék, amelynek megismerése révén a később feljegyzésre kerülő nyelvi anyag sokkal élesebb megvilágításba került, egyúttal pedig nyilvánvalóvá váltak természetes művelődéstörténeti kapcsolatai, fejlődési fokozatai, továbbá a változást előidéző okok is.

A közös jelrendszer kialakítása, egyes hangtani jelenségek meghatározása a csoport tagjainak együttes megbeszélésein történt. E megbeszélésekre igen nagy szükség volt, egyrészt azért, mert a halasi nyelvjárásra vonatkozó eddigi irodalom oly kevés és hiányos, hogy annak az alapján még csak hozzávetőleges tájékozódásra sem lehet szert tenni, másrészt pedig azért, mert az így nyert tájékozódás a gyakorlatban, a gyűjtés folyamán igen csekély értékűnek bizonyul. Olyan nehézségeket is le kellett küzdeni, mint pl. az egyes hangtani jelenségek átértékelése. Ugyanis a gyűjtő az újonnan megismert nyelvjárás nyelvi jelenségeit a saját anyanyelvjárásában tapasztaltakhoz viszonyítja, s ennek folytán a jelölésben bizonyos, skála-szerű eltolódás történhetik. (Így pl. az a gyűjtő, akinek a nyelvjárása a zárt *ē* hangot nem ismeri, gyakran ott is hall zárt *ē*-t, ahol nem is mondtak. Viszont fordítva is történik, mert az anyanyelvjárásában való beszéd folyamán oly erősen belevésődtek bizonyos hangképzetek és ezeknek emlékképei, hogy még a frissen hallottakat is elnyomják.) Természetesen arra is van azonban példa — s a Halason végzett munka folyamán is bebizonyosodott ez —, hogy egy, egészen más, elütő nyelvjárást beszélő gyűjtő gyakran könnyebben észrevesz bizonyos nyelvjárási jelenségeket, mint a hasonló nyelvjárást beszélő gyűjtő, akinek a figyelmét éppen a megszokottság folytán kerülik el egyes jelenségek.

Az első napok munkájának eredménye a halasi nyelvjárás hangrendszerének vázlatos formában történt megállapítása volt. Ezt követte egy meghatározott és pontosan körvonalazott népnyelvi szókincs-gyűjtő feladat: a kiskunhalasi kötélverő ipar szókincsének összegyűjtése, a mesterség részletes leírása. A munka folyamán ugyanazzal a módszerrel dolgoztak a csoport tagjai, amely CSÜRY BALINT munkája, valamint a finn és észti gyűjtőmunka során is a legeredményesebbnek bizonyult: az aktív és

passzív gyűjtőmódszernek felváltva, az adott helyzet tanácsolta alkalmazásával. A gyűjtés céljaul kitűzött fogalomkörbe eső nyelvi anyagnak, a kiskunhalasi kötélverő ipar szókincsének feljegyzése alkalmával a dolog természeténél fogva nem lehetett igénybe venni a lexikális kérdezői módot, hiszen erről a foglalkozási ágról semmiféle feljegyzés nem állott rendelkezésünkre. Ezért a közvetlen kérdéshez kellett folyamodnunk. Ezt azonban úgy oldottuk meg, hogy a csoport egyik tagja elbeszélgetett a felvilágosítást adó személlyel, a csoport többi tagjai pedig közben zavartalanul jegyezheték a beszélgetés folyamán felszínre kerülő nyelvi anyagot. A kérdező természetesen csak a szükséges pillanatban tette fel kérdéseit, hogy ne zavarja az elbeszélőt, s így a nyert népnyelvi szövegeanyag értéke ne csökkenjen. Ezen a módon sikerült biztosítani mindazokat az előnyöket, amelyek a passzív gyűjtési módszer nyomán fakadnak, egyben sikerült állandóan irányítani a beszélgetést, úgyhogy az nem tért át más kérdésekre, felderítetlenül hagyva a gyűjtés céljaul szolgáló kérdés fontos részleteit. A kérdező, mivel a beszélgetés irányítása miatt amúgy is gyakran tartott szünetet a feljegyző munkában, más, a feljegyzést gátló feladatokat is elvégzett: fényképeket, rajzokat, a mesterség egyes részleteire vonatkozó feljegyzéseket készített, s felhívta a többi gyűjtők figyelmét egyes, gyorsan változó és a figyelmet elkerülő részletekre. Ez a módszer jónak és eredményesnek bizonyult, azonban természetesen csak ilyen, gyakorló jellegű, csoportos gyűjtésben alkalmazható. Az egyes gyűjtőnek már teljesen a saját lábán kell megállania, s minden kis részletet egyedül kell feljegyeznie. — E gyűjtési munka az idő rövidsége miatt természetesen csak a ma élő mesterség anyagának a feljegyzésére irányulhatott; a történeti szókincsanyag összegyűjtése még külön feladat lesz. Azonban az így gyűjtött anyag is többirányú tanulmányozásra alkalmas. Mivel a szókincsanyag szövegek s így mondatok keretében került feljegyzésre, megőrizte mindazokat az érzelmi és értelmi funkciókat, amelyeknek az élő beszédben birtokában volt. Ezt a célt szolgálja az is, hogy a mondatokat hanglejtési és hangsúlyviszonyaik pontos feltüntetésével jegyezték le a gyűjtők. A nyelvi anyag tárgyi kapcsolatainak pontos feltüntetésére számos rajzot és fényképet készítettek. (A gyűjtött anyag önálló tanulmány keretében egyik néprajzi folyóiratunkban jelenik meg.)

Az egyes csoportok azonban nemcsak saját területükön tájékoztak, hanem az állandó, esti megbeszéléseken, rendszerint az egyes szakcsoportok vezetőinek a csoport napi munkáját összefoglaló jelentése kapcsán, állandóan betekintést nyerhettek a többi csoportok munkájába, és saját munkájukat is gazdagíthatták a többi szaktudományok kutatásában bevált szempontok némelyikével. Ennek az általános tájékozódásnak rendszeressé tétele céljából minden este sor került egy-egy szaktudomány céljainak, időszerű kérdéseinek, munkamódszerének ismertetésére. A népnyelvkutatásról e sorok írója tartott összefoglaló előadást a tanfolyam résztvevői számára.

A kiskunhalasi közös gyűjtőmunka során határozottan kidomborodott a magyar népnyelvkutatás megszervezésének

sürgős volta. Az ottani munkában szerzett tapasztalatok azt is megmutatták, hogy a népryelvi gyűjtőképzésnek ez a módja csak abban az esetben jár maradandó sikerrel, ha egy ilyen tanfolyam résztvevői hosszabb időt tölthetnek együtt ugyanazon a területen, előzőleg pedig részletes elméleti kiképzésben részesültek a magyar nyelvjárás tan és a korszerű népryelvkutatás terén, továbbá a megbízhatóság fokáig elsajátították a gyakorlati gyűjtőmunka végzésének legfontosabb részét: a fonetikus feljegyzés készségét. Azonban ez a rövid kis tanfolyam és gyakorlati gyűjtőmunka is nagyon hasznos volt, s valószínűleg meg fog érződni a hatása. Reméljük, hogy ezt a biztató kezdetet a népryelvi gyűjtőképzés és szervezés új, általános terv szerint történő megvalósítása követi.

BARÓ ELEMÉR.

A kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához.

A kun jubiláris ünnepek előkészítése alkalmat adott a nyelvjárás-kutatóknak arra, hogy a kiskunhalasi nyelvjárás mai állapotát megfigyelhessék. Nyelvjárás-kutató csoportunk azt tűzte ki céljául, hogy a rendelkezésére álló rövid idő alatt valamely irányban többé-kevésbé véglegesnek mondható eredményt mutathasson ki munkájával. Célunk volt a kiskunhalasi nyelvjárás hangtani oldalát a lehetőséghez képest tökéletesen rögzíteni. Természetes, hogy az ez irányú gyűjtéssel kapcsolatban a nyelvi megnyilatkozásnak majdnem minden módjáról gyűjtőtünk anyagot, de egyelőre ezt csak mellékterméknek tekinthetjük. Ennek megfelelően ez a beszámoló is a kiskunhalasi nyelvjárásnak csak a hangtanával foglalkozik. Tudom, hogy a kép, amelyet nyújtok, nem tökéletes mása a megvizsgált nyelvjárásnak, de remélem, hogy e nyelvjárás ismerőinek javításai vagy kiegészítései által közös erővel megközelíthetjük kitűzött feladatunk célját.

Mielőtt hozzáfognék az összegyűjtött anyag rendszeres bemutatásához, szükségesnek tartom olyan kérdés érintését, amely csak másodlagosan tartozik a nyelvjárás lényegéhez, de okvetlenül tudnunk kell róla. Különösen pedig akkor, ha a kiskunhalasi nyelvjárásról van szó. Ez a másodrangú, de mégis fontos tudnivaló a helység lakosainak összetétele. Tudnunk kell annak a beszédbeli tarkaságnak az eredetét, amely évszázadokon át családi örökségként száll apáról fiúra. A kiskunhalasi nyelvjárással kapcsolatban előre jelzem, hogy a kiskunhalasi társadalomnak nincs olyan része, amely megőrizhette volna az eredeti kiskunhalasi beszédmódot, mert azzal az érdekes esettel állunk szemben, hogy Kiskunhalason senki sem őslakos.¹ Korábban települt be a református lakosság: a XVI. század végén és a XVII. század elején (KORDA IMRE, A kiskunhalasi nyelvjárás: Nyr. XV, 25). A katolikus lakosság zöme a XVIII. század folyamán telepedett le, de a beköltözés napjainkban is folytatódik. A kiskunhalasi nyelvjárás egész csomó nehézséget vet fel a kutató számára sokfélesége miatt, azért fontos tudnunk, hogy

¹ Kiskunhalasnak 1692-ben egy és egynegyed portája volt. TOOTH JÁNOS, Kis-Kun-Halás története. Nagy-Kőrös, 1861. 7.

honnan származtak ide a lakosok, melyik nyelvjárásnak a hangképzési módját és egyéb sajátosságait hozták magukkal. KORDA IMRE (idézett dolgozatában: Nyr. XV, 25) TOOTH JÁNOS, Kis-Kun-Halás története és TORMÁSSY JÁNOS, Halas városa és eklésiája története (1875.) nyomán közölte a lakosok származási helyét. Ezen az alapon adom a következő tájékoztatást. A reformátusok az Alsó-Tisza vidékéről (duna-tiszai nyelvjárás), Baranyából, Somogyból (alföldi nyelvjárás), a katolikusok pedig Jászkisér-ről (palóc nyelvjárás) telepedtek be Kiskunhalasra. De nem hanyagolható el az a tömeg sem, amely különböző községekből kiszakadva Halasra özönlött. Tehát már az eddigiekből láthatjuk, hogy Halason legalább három nyelvjárás-terület tulajdonságai találkoztak: a duna-tiszaié, az alföldié és a palócé. Természetes, hogy nem térhetek ki részletesen arra, hogy e nyelvjárások milyen mértékben hatottak egymásra. De az összegyűjtött anyagot úgy rendezem el, hogy ebből is lássunk valamit. Sorra veszem a halasi nép beszédéből feljegyzett nyelvi sajátosságokat, és amely ezek közül nagyobb mértékben jellemzi a katolikusok (számuk körülbelül 22.000), vagy reformátusok (számuk körülbelül 9.600) beszédét, azt ott megjegyzem.

A) M a g á n h a n g z ó k.

a) Rövid magánhangzók.

Az a hang r előtt kissé labializálódik és időtartama megnyúlik: *arra, árrebb, amárra*; egy pótlónyújtásos ejtési módot is hallottam: *akának (akarnak)*. — *a* \sim \emptyset : *prádeba (parádeba)*. — *e* \sim \bar{e} : *névetek, béggyütt*. — *e* \sim \bar{e} : *erre* (nyíltabban képzett, mint az *é*, de ez is hosszan hangzik), — *e* \sim \bar{e} : *emez, nép, beszéd*. — *ē* \sim *i*: *girinc*. — *ē* \sim *ö* \sim *ü*: *ötetüm, a ménüst mékszakítani*. — *ē* \sim *ö*. A református lakosság nyelvében az *ö*-zés tökéletesebb, mint a katolikusokéban: *tisztösségös, embör, kentök, körösztü, szégyöllü, kereködött, röttenetössen, béröm, bennötökét, ellössz, szörözzetök, nöm, ezör, gyerökeik, öttek, nevéködött, iségös, mög, ömeletös, ezök, vögyétök lö, amöllik, lekszöbb, éveszött, emögyünk, embörök, átmöntünk, epörfa, szelös, testös, kentök (kendtek), önni, nö (ne), édös, nömös, estönnen, éhössek, részög, szömeit, köllött, löhetött, töttük, ingöm, dörékát, mögöntöttem, vészös, fejönkint, kéröm, engödelmöt, Némötné, feleközet, vendigöt, löhel, tisztösségössen, gyerök, öregökre, eszötökbe, köröszt, töszik, mökkö (meg kell), méterös, röndössen, vötték, idegön, löttem, löttem*. — Ezzel szemben a katolikusoktól feljegyzett szavak azt mutatják, hogy *ē*-zó nyelvjárás a bázisuk, az *ö*-zés pedig átvétel, mivel az *ö* jellegzetességénél fogva kiszorította az *ē*-t, először csak a ragokban, később a szótövekben is. Pl.: *nöm, mögen, kölletiné, kinyözzetve, bötüt, sömlegések, édösanyám, köll, embör, öhecc, szömöd, önnyi, pecsönye, ögyetök töpörtöt, öggy, szödöget, töttünk, vövök, vönni, könyör (kenyér), önni, kemönce, idegös, Istenöm, nöm igön, mök sö mozdút, öspörüs, szödörjes, möneküni, mög, emlékszök, ötetüm, neköm, mökhizlájuk, öszik, nöki, szögéség, régön, születött, bérös, lönnö, ijenök, möntem, sömlegös, kö (kell), csökéj embör, péntökön*. — Mindkét részen vannak ingadozások, amelyeket a beszélő egyszer *ē*-vel,

másszor *ö*-vel ejt. A reformátusoknál különösen érezhető az ingadozás az *egy, nem, le-, meg-* szavaknál. A katolikusoknál ez az ingadozás nagyobb mértékben megtalálható, amit az itt felsorolandó példák is mutatnak: *sömlegesék, lenni, még, éggy, nem, kérdéz, semmit, gyereék, szégedi, neköm, lettem, gyerekeknek, embérek, tesvérek, végyétök, éggytestvérok.*

Az *é* \sim *i* megfelelés eléggé gyakori: *tíve* (téve), *örököhetnik, felesége, nízve, aži, vidík, ngy, kikkü, gip, kinyöztetvc, szíp. ele-sig, ríszes, kibzik* (képződik). *fielmes, fitek, nízstem, bíribe* (bérébe), *szérszódís, kik.* Az előforduló esetek nagyobb részében az *é* megmarad: *szét, dézsza, lepény, édös, rész, mérsékőjje, négyen, segéj, legé, beszéd, igényü, vén, beszéni, elihetésben* (el-hihetésben), *répát, vítéz, vért, libáér, kertész, bérös, pész* (pénz), *azé* (azért), *péntökön.* Azonkívül két *i* \sim *é* megfelelés: *átkésért, mindég.*

i \sim *ö*: *vëlla, bëzony, hëjányzik, hëjjányos.* — *i* \sim *ë*: *mögë, mëgë.* — *i* \sim *i*: *hívatal, igényü, finomít.* — *i* \sim *o*: *oskola.* — *i* \sim *ö*: *ösmerös.* — *i* \sim *ü*: *üdös, ü is* (ő is). — *o* \sim *u*: *bujtár, furājják, bujtorja* (bojtárja), *hugyan, itthun, valamikur, mustan, főcinkus, cirkuszus, csudálatos, ujanok* (olyanok), *akku* (akkor). — *ó* \sim *ú*: *jú, fúrāni* (forralni), *felfúgja* (felfogja, de *felfogadja* értelemben). — *ö* \sim *ü*: *agyonlúvés.* — *ë* \sim *ö* \sim *ü*: *ötëüm, a ménüst mëkszakítani.* — *u* \sim *a*: *anokájim, muzsikások.* — *u* \sim *i*, *i*: *avitt, bátyiknak, napidíjik, részikre, rájik, magiknál, birtokik, hozzájik, lovik.* Tehát a birtok többségének kifejezésére a ma általánosan használatos *-ai, -ei* helyett a régibb *i-t* használják. — *u* \sim *o*: *onoka, moszāj.* — *u* \sim *ú*: *múlatsāj, tudos, húgocskám, húgom, úcca.*

b) Hosszú magánhangzók.

é \sim *ën.* — *é* \sim *ë*: *ëszre vötték, ajándëkot.* — *ó* \sim *u, ú*: *túru, túrus* (de van *túrú* alak is), *azúta, rúla, úta.* — *ú* \sim *u*: *sujja is, könnyebbsége is; savanu.* — *ö* \sim *ü, ú*: *amíg üjís nem lopott, ütet, úket, úket, érrü, úrá, búvebben, kikkü, idü.* — *ü* \sim *i*: *bibájos.*

c) Kettőshangzók.

Két csoportra oszthatók: egyszerű hosszú magánhangzóból lett kettőshangzókra és pótlónyújtásos esetben alakult kettőshangzókra. Pl. az első csoportba tartoznak: *nëžk* (nők), *testvéřrok, këit* (két), *jou, laura!, Fehértořra.* — A pótlónyújtásos esetek a következők: *főždet, pougár, nyéžvem, akko^u, vožt, szo-gállóvā.* Amint a jelzésből látjuk, ezek mind gyengülő kettőshangzók. A nyelvtálas szempontjából vegyeseek: esve és emelkedve gyöngülők. KORDA IMRE: Nyr. XV, 26 szerint Kiskunhalason nem talált kettőshangzót.

d) Pótlónyújtás.

A halasi nyelvjárásban pótlónyújtás akkor szokott előfordulni, ha magánhangzó után *j, l, ly* és *r* következik. Így: *al>ā: szová, dézsávā, urükodott, maddzaggū, hanygyū, vaslapättā, haj-nāba, hāt* (halt), *ëhāt, avvā, tavasszā, fúrāni.* — *el>ë: étaláták, nevët* (nevelt), *nevëtek, ëtëtte, ëvót, telëtem, ëkalickāzzák, röggë, ëkövëtte, ëviszitök, ëtët* (eltelt), *ëšobb, közë, ëveszött, ëmöggyünk, ëmék* (elmegyek), *visëte, ëmonygyák.* Az *el* hangpárból a katolikusoknál elég gyakran *ë* képződik: *ë vannak osztozva, ë szok-*

tak; a reformátusoknál *é: évitték, hozzátok é, éveszött, hadd é*. — *ol>ó: vót, mónár, ódalas, gyomorótó, dóguk, vóna, nyóc, hatóni, hónap, pokóvar, szógának, főttá, mögóvas* (a. m. 'elolvas'), *utójára*. Ezenkívül vannak *ol>ú* megfelelések: *attú, abbú, húsú, rosszú, farsangúnak, távúrú*. — Hallható még *ól>ó: abbó*. | *ól>ú: előrú, kezibú, fődbú*, de: *tólle is* | *ul>ú: elpusztútak, mútam* | *ül>ü: ittho körú van-é?* | *öl>ő: főnyótt, költeni, fővállata* | *ül>ő: emlékö nagyom méktartom*. — A szóvégi *-l* nem marad el mindig, sok esetben képződik: *tejföl, bácsitul, főrásbul, divatbul*. — *ej>é: fére* (fejre) | *ely>ő: Gergőkor*. — *or>ó: főrāni* (forralni), *főrājuk* (forraljuk). Magánhangzó az *r* előtt gyakran megnyúlik anélkül, hogy az *r*, ha ikerített, megrövidülne: *ārra, amārra; kērbe, kērem* (kérem, nyíltabbá vált), *sórba*.

A pótlónyújtás tárgyalásánál meg kell említenem, hogy az *l* kiesésével kapcsolatban az előtte álló megnyúlt *ó* a szokásos hosszú időtartamánál tovább hangzik, és az *ó* hangzósága nem egyenletes, hanem gyenge hullámlás érezhető. Ez a hullámlás azt a benyomást kelti, mintha a kettőshangzóvá fejlődésnek első fázisa lenne: *vőt*.

e) Magánhangzó + orrhangú mássalhangzó.

Ezek találkozása nem fejezt semmiféle különlegességet. Ugyanazokat a nyelvi alakulatokat találjuk Kiskunhalason is, mint a legtöbb nyelvjárásban: 1. Az orrhangú mássalhangzó nyom nélkül kimarad: *osztú* (asztán), *abba* (abban), *ajálkozásom* stb. — 2. Az előlálló magánhangzó orrhangú színezetet kap az utána következő orrhangú mássalhangzótól: *asztú, íségős, ittho, osztú még, asszonnéném, tösző fő, vé kutya, vū* (van), *mégē* (megint) stb. — 3. A szót bezáró orrhangú mássalhangzó megkettőződik: *nevinn*. — 4. Mint a köznyelvben a beszélőszervek eléggé kényelmes tevékenysége mellett: *dívány, pēngő, embör, mind, magunk, ángyomasszony, dunyha, naplēmēn tájba, bēzony, kērem, mijjen, pampuskát, vótunk, kimöntem* stb.

B) A mássalhangzók.

a) Hasonulás.

Ez a legegyszerűbb hangváltozás a mássalhangzók körében. Halasa a következő mássalhangzóhasonulásokat lehet hallani: *gy + sz>ssz: nasszájú, gy + s>ss: ússē* (úgy se). — *l + t>tt: tanútt* (tanult), múlt idejű melléknévi igenév. — *r + l>ll: pallag, talló*. — *s + t>tt: árittom* (áristom). — *t + j>jj: emlíjjék*. — *z + h>hh: ahhagyott néki* | *z + k>kk: akkit* | *z + m>mm: ammejjik, ammikor, ammi*. E két utolsó hasonulás a reformátusoknál használatos. (Ezek ikerülésnek is tekinthetők)

Két magánhangzó között álló zöngétlen mássalhangzót egy esetben hallottam zöngésen képződni: *kázsát*.

Elhasonulást két szóban találtam, mind a kettőben *z>ddz*: *buddzogányos, mutatkoddzott*.

b) A mássalhangzók ikerítődése.

l ~ ll: kaszáll, kapáll, talállók, üllök, tülle, nyöll. Ez a jelenség a reformátusoknál hallható. — *j ~ jj: mijjen, mejj* (mell), *mejbbe, hējjes, hējjányos*. De ez nem általános: *ojan, mejiket, ijenök* stb. — *s ~ ss: árēndássak, passzussába* (ezt esetleg lehet *s + j>ss*-nek is tekinteni), *éhössek, érdömössek*. — *z ~ zz: közzé*.

c) A mássalhangzók hiánya.

Szóvégi *-r*: *éjfélo, akko, akku, miko, má, órako, ekko, amiko, többszö, eccö, kéccö*; ugyanezeket lehet megnyúlt véghangzóval is hallani: *mikö, akkö, ugyibá*, söt kettőshangzóval is: *miko^u, akko^u*. — Szóközépi *-r*-.: *kumpli, mikora* (mikorra), *eccöre* (egyszerre). — Szóközépi *-l*-.: *dére* (déltre), *lifafüredézik* (Lilla-füred; ezt csak egy embertől hallottam). — Szóvégi *-rt*: *mijé* (miért), *azé* (azért). — Szóközépi *-h*-.: *kapuo* (kapuhoz), *elihetésben* (elhihetésben), *löetött* (lehetett). Ez a reformátusoknál fordul elő. — Szóvégi *-gy*: *ú* (úgy). — Szóvégi *-d*: *maj* (majd). — Szóvégi *-z*: *városho, városhö, magádhö, egyikhö, másikhö*.

d) Palatalisatio.

A palatalisatio nincs meg nagy mértékben. Egyformán előfordul a különféle vallásúaknál úgy, amint a következő példák mutatják: *d ~ j*: *pejig*. — *t ~ ty*: *kotylö, kotyol* (kotló, kotlik), *katyoktat* (kattogtat); *artyán malac*. — *l ~ j*: *ijen, ijenök, majter, amojan*. — *n ~ ny*: *nyöttem, szinyelik* (szimulálják), *idegény, hasznányi, csinányi, csinyáta, mënnyi* (menni), *behinyi*.

e) Depalatalisatio.

Depalatalisatiós szót egyet találtam: *savanu*. A megfelelő fonetikai helyzet ellenére sem palatalizálódtak a következő szavak: *ütetik, csinágatni, köletiné, vágyódik, addig, alkonyonni, amölik, kölök, deják, hatóni, mondani, amelliket, helön, vönni, penészedik, kezdi, itatni, merni* (meríteni), *fekünni* stb.

f) Inetimologikusan két hangzó fordul elő: *d* és *l* a következő szavakban: *mostand, szölke*.

g) Különféle megfelelések: *r ~ n*: *mán | z ~ n*: *családhon, Kisékhön | ty ~ r*: *vöfér | t ~ c*: *ékalickázzák | sz ~ c*: *cociális | p ~ l*: *diklomos bába* (diplomás).

h) Hangátvetéses szó: *kalán* (kanál).

i) A jelen idejű határozói igenév két módon használatos: 1. Megegyezik a köznyelvi használattal, tehát: *írva, csiníva, keverve, mártva, csavarítva, nízve*. — 2. A végén *-l* toldással: *tekintel* (kevésre van tekintel a munkás), *osztval, vével* stb.

Megjegyzésre méltónak tartom még azt, hogy Halason hallani egy szót régies, össze nem vont alakban: *gyovontattak* (gyóntattak). Régiesség az a maradvány is, hogy sok esetben a magashangú szavakhoz a *-nál, -nél* ragnak a mélyhangú változata kapcsolódik: *enná házná, Kőrösíná, Kéveríná, kerületná, asztá végíná, tízná, embërëkná, izená, embörná, cégná, enná a vejemná* stb.

Gyakran előforduló összevonások: *gyék* (gyűjjék), *minnyának* (mindnyájának), *Szemmihálig, édöm* 'édesanyám', *kimén* (kimegyen), *ëmén, mëék* (megyek), *mök* (mögök), *meö* (mert olyan), *mejk* (melyik) stb.

Röviden összeállítom a halasi nyelvjárás tulajdonságait abból a szempontból is, hogy a fontosabbak melyik nyelvjárási területnek elsődleges jegyei. Az *ā*, a kettőshangzók, az *ē*, a palatalisatio és a pótlónyúlás *l*-el kapcsolatban palóc sajtáságok, az *ë* épügy jellemző a tiszántúli nyelvjárásterületre is. Az *ē*, *í*-zés északkeleti sajtáságok, de az *í*-zés a palócságnak is fontos jegye. Az *ö*-zés az alföldi nyelvjárásterületre legjellemzőbb.

A kiskunhalasi nyelvjárás történeti hangtanának szempontjából ez a részekre bontás eléggé meddő munka, ha azt akarja valaki megállapítani, hogy az, aki valamelyik sajtóságot gyakrabban használja, az illető nyelvjárás területéről Halasra költözött őseiktől származik. De abból a szempontból sem tartom irányadónak ezt a kimutatást, hogy ennek vagy egy tökéletesebb feldolgozásnak az alapján döntse el valaki, hogy melyek a kiskunhalasi nyelvjárás tulajdonképeni sajtóságai, mert ahogyan Kiskunhalason ma beszélnek, az a kiskunhalasi nyelvjárás. Belőle elvenni épen úgy nem lehet, mint a századok óta Kiskunhalason lakó családokat nem lehet másmilyen hovátartozandóságúaknak minősíteni, mint kiskunhalasiaknak. Tehát végső eredményül leírhatom azt, hogy a kiskunhalasi nyelvjárás több irányba fejlődött nyelvjárásai sajtóságokat foglal magába, és igyekszik azokat egy arculatú nyelvjárássá alakítani.

DANCI VILLEBALD.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1939-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Ha visszapillantunk az elmúlt esztendőre, őszinte megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy az egyre súlyosbodó politikai és gazdasági viszonyok ellenére is elvégeztük azt a munkát, amely rendes penzumunk volt, sőt itt-ott még sikerült fokozni is tevékenységünket az előző évhez képest!

Havi felolvasó üléseinket a szokásos időben mind megtartottuk. Februárban BÁRCZI GÉZA a *korc* szó eredetéről olvasott föl, HADROVICS LÁSZLÓ pedig Bellosztenez Iván elvesztettnek hitt prédikációiról értekezett. Márciusban KNIEZSA ISTVÁN *kór* szavunk eredetének kérdését fejtegette, TAMÁS LAJOS pedig a legrégibb szójegyzékeink *es* szava körül felmerült tévedéseket oszlatta el. Áprilisban GÁLDI LÁSZLÓ megvilágította *huszár* szavunk bizánci kapcsolatait, míg GYÖRKE JÓZSEF a magyar praeteritum-képzés kérdését tárgyalta. A májusi ülésen MELICH JÁNOS bemutatta SZABÓ DÉNES tagtársunk dolgozatát Kęstutis litván vezér esküjéről, majd érdekes történeti és nyelvészeti kiegészítésekhez fűzött a felolvasott dolgozathoz. Június havában a Halotti Beszéd *vv*l szavát interpretálta Mészöly Gedeon. A nyári szünet alatt annyi előadás gyülemlt fel az őszi hónapokra, hogy az év végéig minden ülésünkön három előadó is szerepelt. Októberben ALFÖLDI ANDRÁS „Marus és Cusus“ címen tartott szabadelőadást, LIGETI LAJOS török jövevényszavaink különböző rétegeit tette szóvá, LAZICZIUS GYULA pedig két szómagyarázatot mutatott be. Novemberben TECHERT JÓZSEF a *zordon* szó újjászületéséről, GÁLDI LÁSZLÓ középkori szójegyzékeink szövetneveiről, TAMÁS LAJOS pedig egy új magyar fonémáról beszélt. Decemberben JUHÁSZ JENŐ a magyar igei személyragok történeti kialakulásához adott új adalékokat, GYÖRKE JÓZSEF beszámolt a *-gy* névszóképzőre vonatkozó kuta-

tásairól, BABOSS ERNŐ pedig *ember* szavunk eredetkérdéséhez szólt hozzá.

Amilyen örvendetes tagtársaink felolvasói tevékenységének ez a megnövekedése, olyan kívánatos volna, hogy ez a fokozott aktivitás a jövőre is megmaradjon, mert az előadások integráns részei Társaságunk munkájának, igen fontos megnyilvánulásai Társaságunk belső életének.

Kiadói tevékenységünk folyóiratunk tekintetében — sajnos — nem tudta túlszárnyalni az előző év szintjét, sőt egy árnyalattal alatta maradt: 21 $\frac{1}{2}$ ívnyi szöveggel jelent meg a Magyar Nyelv az 1938. év 22 ívével szemben. A félléves hiány, amelyet különben is csak technikai okok idéztek elő, önmagában nem is volna jelentős. A jelentős és sajnálatos inkább az, hogy anyagi eszközeink elégtelensége miatt gondolni sem tudtunk a Magyar Nyelv terjedelmének a növelésére, pedig a Nyelvtudományi Közlemények immár többéves megjelenési szünete nagyon nyomasztólag érezteti hatását a magyar nyelvészeti tanulmányok publikálása dolgában.

Kiadványsorozatunk az előző évi 5-tel szemben 7 új számmal gyarapodott. Önálló kiadványaink sorában megjelent VÉRTES O. ANDRÁS „Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez” (44. sz.), ÚRHEGYI EMILIA „Turóc megye helynevei” (45. sz.), CSÜRY BALINT „A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története” (46. sz.), SZEPESY GYULA „Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben” (47. sz.), DANCZI VILLEBALD „A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata” (48. sz.), ZSINKA ISTVÁN „A beszédrészek magyar elnevezéseinek története” (49. sz.), PAIS DEZSŐ „A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék” (50. sz.) című dolgozata. Ezzel a Társaságunk kiadványsorozatában megjelent tanulmányok száma félszázra emelkedett.

Taglétszámunk — ha kis mértékben is — megint csökkent az elmúlt év folyamán. Elhunyt Kis Erős Ferenc, Bátky Zsigmond és Palkovics Sándor alapító-, Paulovits Géza, Badics Ferenc, Györffy István, Szabó Zoltán, Jankovich Béla és Baráth Zoltán rendes tagunk. Valamennyien erős támaszai voltak Társaságunknak, közülük többen tevékenyen is részt vettek munkánkban. Hogy életükben mellénk álltak, most utólag is megköszönjük és fájó szívvel gondolunk korai elmúlásukra, amely nekünk pótolhatatlan veszteséget okozott. Árván maradt helyüket nem is tudtuk mind betölteni, úgyhogy az év végén már csak 320 tagunk volt az előző évi 326-tal szemben.

Ezt a létszámcsökkenést némileg ellensúlyozta előfizetőink táborának kismértékű meggyarapodása. Folyóiratunknak a múlt évben 341 teljes-, 126 fél-, 202 negyeddíjas előfizetője volt, vagyis összesen 4545 egész előfizetéssel számolhattunk, míg az 1938-as évben csak 428-cal.

Alapítóink és jóakaróink ismét jelentős anyagi támogatással igyekeztek segítségünkre lenni. Alapítótagjaink közül Balogh Jenő Nagylózs, Bátky Zsigmond, az Esterházy hercegi könyvtár, Jánoši József és Viszota Gyula juttattak Társaságunknak kisebb-nagyobb összegeket alapítói

tagdíjukon felül. A Magyar Tudományos Akadémia 1000, a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 600, a TÉBE 200 és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100 pengővel járult hozzá kiadásaink fedezéséhez. Mindannyiuknak e helyről is hálás köszönetet mondok és kérem, hogy ne feledkezzenek meg Társaságunkról az elkövetkező, súlyosnak ígérkező években sem. Hálás köszönet illeti meg a Magyar Tudományos Akadémia elnökségét azért is, hogy üléseink számára mindenkor helyiséget bocsátott rendelkezésünkre.

Végül jelentem, hogy a választmány megbízott, tegyek indítványt a Közgyűlésnek a tagdíjak megállapítására. A választmány határozata alapján tisztelettel javaslom, hogy a rendes tagsági díj 8, az alapító tagsági díj pedig 200 pengőben állapíttassék meg az 1940. esztendőre.

Kérem a Közgyűlést, kegyeskedjék jelentésemet tudomásul venni és indítványomat elfogadni.

Budapest, 1940. január 23-án

LAZICZIUS GYULA
titkár.

Jelentés az 1939. évi Szily-jutalomról.

1932-ben a MNY. XXVIII. évfolyama öt füzetében közölte Szabó T. Attila „Közép-szamos-vidéki határnevek” című dolgozatát. Azóta folyóiratunknak mindegyik évfolyamában gyakran találkozunk különböző rovatok kisebb-nagyobb cikkei alatt Szabó T. Attila nevével.

Szabó T. Attila a magyar nyelvtudomány kitűnő művelőjének, a magyar népnyelv és nyelvgyománnyok legelsőrangú búvárának, CsúRY BALINTnak a tanítványa. És tanítványa, munkatársa a magyar műveltség egyik túlzott szerénységben rejtőzködő kivételes érdemű ismerőjének és őrzőjének ott túl a mai határon, KELEMEN LAJOSnak. Az ő ösztönzésükön és példájukon kívül a saját hajlandósága és munkakedve, a saját lelkesedése indította el Szabó T. Attilát. S a választott irányban, fontos eredményekhez vezető úton halad a nehéz viszonyok között sem lankadó, sőt fokozódó lendülettel.

Szabó T. Attila munkásságát helynevek s ezek körén belül határnevek gyűjtésével kezdte meg. Nemcsak az eleven anyagot vette számba, hanem fáradságos utánjárással, a lehetőségekre rátapintó leleménnyel felkutatta és átvizsgálta a régi és újabb feljegyzések egész tömegét. Szinte kezdeményező abban a tekintetben, hogy amennyire csak módjában van, folytatólagos adatsorozatokot nyújt a középkor századaitól a legújabb korig. Így a XVIII—XIX. századra és a jelenre kiterjedő — ahogy ő jelzi — „történeti gyűjtés”-t ad már elsőnek napvilágot látott, a közép-szamos-vidéki határnevekre vonatkozó idézett dolgozatában. Helynévközléseinek igen nagy — mostanáig szinte egyedül álló — érdeme ez a századokon át húzódó folytonosság, a különböző időből való alakváltozatoknak egymásba kapcsolódó láncolata. Igen helyesen azon van, hogy kiküszöbölje helynévtudományi vizsgálatainknak egyik hiányosságát, sőt hibáját. Ez az, hogy a középkori anyagot tartalmazó oklevélközlésekben hozzáférhető adatokról több száz évvel későbbi helységnévtárak, illetőleg „népnyelvi” közlések adataira ugrunk át. Szabó közlemé-

nyeinek fokozza a becsét, hogy gondja van a helynevek keletkezését, fejlődését megvilágító tárgyi mozzanatok megállapítására. — Az a munka, amit végez, kezdettől fogva nem véletlen, alkalmi produkció, hanem tervszerű, céltudatos, elvi szempontokból rendszerezett, a részletekig alaposan átgondolt, határozott módszert követő tevékenység. Hogy ez így van, tanúsítja 1933. áprilisában Társaságunkban bemutatott és a MNy. XXX. évfolyamában (160—80) megjelent értekezése: „A helynévgyűjtés jelentősége és módszere“, amelyet a M. Tud. Akadémia az 1934—1935. évi Sámuel—Kölber-jutalommal tüntetett ki (I. MNy. XXXII, 142). Amint egyébként ebben a dolgozatában is rámutat, önála a helynévgyűjtés nem pusztán nyelvészkedő munka, illetőleg ennek a munkának az előkészítése, hanem helyrajzi, valamint történeti, főképen település-, népiség- és népesedéstörténeti adalékok kibányászása is. Ilyen szempontoknak megfelelően készültek folyóiratunkon kívül megjelent nagyobb tanulmányai, amelyek Nagyenyed, Zilah és Szásznyíres helynévtörténetét tárgyalják (az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatának 58., 86., 91. számai az 1933., 1936., 1937. évekből).

Szabó nem maradt, de nem is maradhatott meg kizárólag a hely-, illetőleg határnévgyűjtés területén. Tudományos törekvései körébe hamarosan belevonta a népnyelv közzé-készletének a gyűjtését is. Ilyen irányú munkásságának a terméke a marostordamegyei Kutyalva nyelvből való közlése (MNy. XXXII, 269—71, 338—40). — Foglalkoztatják őt a nyelvnek csoportnyelvekbe való elágazása útján keletkezett mesterműszók. Ilyeneket közül Nagyenyedről (MNy. XXXI, 348—9). Közli a dési fazekasok mesterműszavait, mégpedig nemcsak azt jegyzi le, hogy miképpen készül most az edény, hanem azonfelül az egykori dési fazekascéh régi irataiból böngész ki adatokat (MNy. XXXIV, 117—22). A múlt évben jelent meg folyóiratunkban (XXXV, 125—7) a homoródi székely fűrészmalom szókinése.

Midőn körülményeinél fogva hozzájuthatott, a régi nyelv emlékeire is ráfordította figyelmét Szabó. Kiad XVI—XVII. századi iratokat. Ilyen pl. „A kecskemétiak levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből“ (MNy. XXXII, 331—2). Folyóiratunk múlt évi folyamában láttak napvilágot a következők: „Bánffy Gáspár záloglevele 1540-ből“ (XXXV, 55); „Leltár 1580-ból“ (56); „XVI. századi orvoszer a mirigy ellen“ (uo.); „Golyva elleni orvosság a XVI. században“ (261); „Bethlen Gábor utasítása a solymokról“ (262). — Közöl egyes szólásokra, szókra, szóalakokra vonatkozó adatokat. Ilyenek: a *sok baba közt elvész a gyermek* és a *halál ellen nincs orvosság* XVII. századi nyomtatványból (MNy. XXXIV, 116), a *bestelen király* XVIII. századi, a *-bali képző* XVII. századi iratból, az utóbbi kettő múlt évfolyamunkban (XXXV, 262—3).

Szabó T. Attila — úgy látjuk — tudományos törekvései megindultakor azt tekintette főfeladatának, hogy a hely- és határneveket mint az ő lelkéhez és a mi lelkünkhöz egyaránt közel eső föld és a magyar népiség kapcsolatának emlékeit föl-kutatassa és biztosítsa. De kezdettől fogva végzett magyarázó, fejtegető munkát is. Első ilyen természetű cikke (MNy. XXIX,

242—5) bőséges adatkészlettel a rejtélyes *erge* szó jelentésének a tisztázását teszi lehetővé és a szó élettörténetét világítja meg. *Sulyom*: *solyom* címen (MNy. XXX. 53—5) azt mutatja ki, hogy földrajzi nevekben miképpen szerepel, milyen alakokat ölt és miképpen keveredik össze a *sólyom* madárnévvel a kiveszőben levő *sulyom* növénynév. *Bongor* címen (MNy. XXXIII, 336—42) erre az erdélyi tájszóra vonatkozó községi és helynévi adatokat állítja össze és ezek alapján igazolja, hogy a szó az erdélyi szász *bangert* ~ *bongert* szóval tartozik össze (vö. még MNy. XXXIV, 252—3). Ötletes magyarázatát nyújtja (MNy. XXXIV, 254—6) egy 1353-i oklevélben felmerülő *Malunfekw* helynévnek azzal, hogy előrészében a szolnok-dobokamegyei *Málon*, ma: *Málon* helység nevével azonosított pataknevet keres, második részében a *fő* szó *fé* változatát, harmadik részében pedig a *kő* szó *kü* változatát fedezi fel, vagyis a nevet így értelmezi: 'a Málon patak fejnél, forrásánál levő kő, köves, sziklás rész'. Múlt évi folyamunkban (XXXV, 50—1) megjelent érdekes magyarázata, amelyben az erdélyi részeken leginkább erdőnévül található *Virgö* szót úgy fejti meg, hogy az a *virög* ~ *virrog* ~ *villong* 'veszekszik, pörlekedik' igének az igeneve. Ugyancsak ebben az évfolyamunkban (51—2) figyelemre méltó adatokat hoz a *séd* szónak *i-ző* *sid* ~ *sid* változataira. Azután ugyanebben (XXXV, 260) a szolnok-dobokamegyei *Várázlik* határnévről azt deríti ki, hogy a magyar *Ravaszkik* 'Rókaljuk' név az oláhban hangcserén esett át, s ebben a formában került vissza a magyarba. Szintén a múlt évben közölt nálunk (XXXV, 112—3) olyan eseteket, hogy az erdélyi magyar helyneveket az oláh nyelv magyar ragos formában vette át.

A nyelvtudományi érteken különösen túlterjedő jelentőségük van Szabó azon közleményeinek, amelyekben kétségbevonhatatlan adatszerűséggel igazolja ellenkező véleményekkel szemben néhány erdélyi vagy magyarországi helynév magyar eredetét. Ilyen irányú közleményei: *Fagus Kald* (MNy. XXX, 317—8), *Bolta* (MNy. XXXIII, 173—6), *Mál* (MNy. XXXIV, 253—4).

A helyreigazítás célzatában keletkezett *Székaszópatak* című dolgozata, amely folyóiratunk múlt évi folyamában (XXXV, 166—73) jelent meg. A nemrég elhunyt magyar tanultságú román nyelvész, DRAGANU MIKLÓS a csíkmegyei *Székaszópatak* név első *szék* elemét az oláh *sec* 'száraz' szóval egyeztette, a második elemét, az *aszó*-t pedig az oláh szó magyar fordításának tekintette. Szabó igen nagyszámú kiadatlan XVI—XX. századi adatot sorakoztat fel, amelyben *szék* elem szerepel. Kimutatja, hogy ezeknek, valamint a korábbi XI—XV. századi adatoknak egy részében a 'mocsár, posvány, sár, sós hely' jelentésű *szék* ~ *szik* szóval van dolgunk, s ezzel van dolgunk a *Székaszópatak* első elemében is, úgyhogy a névnek a tárgyi mozzanatokkal összevágó értelmezése: 'Mocsárvölgy-pataka'. — Ebből a dolgozatából is kitetszik, hogy Szabó nem az elmélkedő, képzelet-eresztő nyelvész típusa. Arra törekszik, hogy a magyarázatok, megfejtések az adatokból magukból, szinte önként kerekedjenek ki, nem pedig feltevések, jól-rosszul elhelyezett csillagok láncolatainak a zárópontjai legyenek.

Igen örvendetes, hogy újabban rátér Szabó a szó- és szólás-magyarázatokra is. Azért szerenese ez, mivel három—négy száz esztendőös iratok átvizsgálása közben tömegesen kerülhetnek eléje ismeretlen adatok, s ezeket beszéltetve könnyen fejthet meg olyan kifejezéseket, amelyekkel a forgalomban levő adatok alapján nem tudunk mit kezdeni. Ilyen cikkei utolsó két évfolyamunkban: *Földi* (XXXIV, 112), *Rászáll* (330), *Nem vagyok káptalan* (XXXV, 260).

Megint más újabb irányú érdeklődésének és hozzáértésének a bizonyossága „A nyelv művelés időszerű kérdései” című füzeté, amely a múlt évben jelent meg az Erdélyi Iskola kiadta Népművelési Füzetek 5. számaként, s amely — aminek ő szánta — igen hasznos „gyakorlati nyelvörkalauz”-ul szolgál.

Végül hadd áruljunk el valamit a MNy. szerkesztőségének „titkai”-ból: Szabó T. Attilának igen tekintélyes csomó, különböző természetű, kisebb-nagyobb terjedelmű becses dolgozata várja nálunk a megjelenést, több olyan is, amely nemcsak nyelvészeti szempontokból kívánkozik a nyilvánosság elé. Sajnos, — bár más oldalról örvendetes —, hogy a MNy. korlátozott kiadási lehetőségei távolról sem tudnak lépést tartani Szabó T. Attila munkateljesítményével. Reméljük azonban, hogy e tekintetben a közel jövőben kedvező fordulat történhetik.

Az előadottak alapján azt javasoljuk a választmány útján a tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1939. évi Szily-jutalmat: 50 pengőt meg Csúry Bálint Szamosháti Szótárának egy példányát Szabó T. Attilának ítélje oda a MNy. utolsó nyolc évfolyamában kifejtett buzgó és értékes munkásságáért, kiemelten pedig a folyóirat 1939. évi folyamában megjelent *Székaszópaták* című dolgozatáért. Budapest, 1940. január 9-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök, MELICH JÁNOS bizottsági tag, PAIS DEZSŐ előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

Bevételek és kiadások 1939-ben és költségvetés 1940-re.

I.

S z á m a d á s 1939- r ő l.

	P	all.
<i>1. Bevétel:</i>		
Tagdíj és előfizetés	4552	—
Eladott kiadványokért	458	40
Kamatok	1086	88
Alapítványok	268	—
A Szily-alap bevétele	60	—
Államsegély 1937—38-ra	600	—
A M. Tud. Akadémia segélye	1000	—
Adományok	311	—
Kiadványok nyomdai költségére	200	—
Vegyes bevétel	55	—
Összesen 1939. évi bevétel	8591	28
Az 1938-ból áthozott maradék	1132	03
Összesen bevétel és maradék	9723	31

2. Kiadás:

	P	all.
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4671	75
Írói tiszteletdíj	698	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok nyomdai költsége	177	74
Irodai kiadás	75	—
Könyvárusi jutalék	45	58
Expedíció, vegyes kiadás	481	96
Kiadványok nyomdai költsége	1369	70
Népnyelvi gyűjtésre	50	—
Az 1939-ben fizetett alapítványok	268	—
Az 1938. évi maradékból a tartaléktőkéhez	800	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen 1939. évi kiadás	9267	73
Az 1940-re átvitt maradék	455	58
Összesen kiadás és maradék	9723	31

3. Alapítványok és tartaléktőke:

Athozatal 1938-ból	34220	58
Alapítványok és kiegészítések 1939-ben: Balogh Jenő, Nagylózs 20'—, Bátky Zsigmond 10'—, Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (II. részlet) 50'—, Ester- házy hercegi könyvtár 100'—, Jánosi József 8'—, Ligeti Lajos (II. és III. részlet) 70'—, Viszota Gyula 10'—, összesen	268	—
A tartaléktőkéhez az 1938. évi maradékból	800	—
Összesen alapítvány és tőke	35288	58
Ebből 153 tag alapítványa	8666	51
A Társaság tartaléktőkéje	26622	07

4. Szily-alap:

Athozatal 1938-ból (tőke és készpénz)	1056	—
Bevétel 1939-ben (kamat és adományok)	54	—
Összesen	1110	—

Kiadás 1939-ben (Szily-jutalom)	50	—
Marad 1940-re 1050 P tőke és 10'— P készpénz.		

5. A Társaság vagyona:

a) Alapítványok és tartaléktőke:

10.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₀ kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₀ szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. egy drb. részvény	14	—
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	35268	01
Az Orsz. Földhitelintézetben a Szily-alap tőkéje	1050	—
Alapítványok és tartaléktőke összesen	36338	58

	P	fill.
	Áthozat	36338 58
b) Készpénz:		
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	271	99
Postatakarékpénztári csekk számlán	89	13
A Társaság kézipénztárában	94	46
Készpénz összesen	455	58
Alapítványok, tartaléktőke és készpénz	36794	16

II.

Költségvetés 1940-re

1. Bevétel:

Tagdíj és előfizetés	4000	—
Eladott kiadványokért	100	—
Kamatok	1050	—
A Szily-alap bevétele (kamat)	31	50
Államsegély	—	—
A M T. Akadémia segélye	—	—
Kiadványok nyomdai költségére	140	—
Összesen 1940. évi bevétel	5321	50
Az 1939-ből áthozott maradék	455	58
Összesen bevétel és maradék	5777	08

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	5000	—
Írói tiszteletdíj	740	—
Tiszti díjak	590	—
Különnyomatokra	100	—
Irodai kiadás	100	—
Könyvtárosi jutalék	40	—
Expedíció, vegyes kiadás	700	—
Népnyelvi gyűjtésre	480	—
Kiadványok nyomdai költségére	500	—
Szily-jutalom	50	—
Összesen 1940. évi kiadás	8300	—
A várható hiány	2522	92
A hiányt levonva	5777	08

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi maradék felhasználásával legfeljebb 15 íven tudjuk kiadni, népnyelvi gyűjtésre nem adhatunk megbízást s kiadványok nyomdai költségére semmit sem fizethetünk.

Pénztári jelentés.

Számadás 1939-ről.

A múlt évben, 1939-ben 8591 pengő 28 fillér bevételünk volt, az 1938-ból való 1132 pengő 3 fillér maradékkal együtt 9723 pengő 31 fillér. Az év folyamán kiadtunk összesen 9267 pengő 73 fillért. Az 1940-re áthozott maradék 455 pengő 58 fillér.

A múlt évi közgyűlésen elfogadott költségvetésben az előző évi maradékkal együtt 6159 pengő 53 fillér bevétel és 8880 pengő kiadás szerepelt, a költségvetés szerint várható hiány tehát 2710 pengő 47 fillér volt. Az év végén bevételünk 3553 pengő 78 fillérrel nagyobb a költségvetésben megállapított összegnél, kiadásunk is több volt ugyan, mint a költségvetésben, de csak 387 pengő 73 fillérrel. Így az év végén számadásunkat a költségvetés szerint várható hiány helyett maradékkal zárhattuk le. A költségvetés és az eredmény eltérésének az az oka, hogy a költségvetésben csak a Társaság rendes bevételeit vehettük számításba, s azok nem lettek volna elegendők a Társaságunk feladataihoz szükséges kiadásokra, az év folyamán azonban kisebb részben rendes bevételeink emelkedése, s nagyobb részben a segélyek, adományok mint rendkívüli bevételek megadták az anyagi lehetőséget évi munkatervünk megvalósításához.

Múlt évi gazdálkodásunk eredménye tehát kielégítőnek mondható. De ez az eredmény nem jelenti azt, hogy Társaságunk anyagi helyzetét szilárdnak, biztosnak lehetne tartani. Évről-évre adományokból, segélyekből tudjuk a mai szűk keretek között is fenntartani Társaságunk működését, mert a rendes bevételek nem elegendők arra, hogy folyóiratunkat megfelelő terjedelemben kiadjuk. A múlt évben tagdíjakból és előfizetésből, kiadványok eladásából meg kamatokból összesen 6097 pengő 28 fillér bevételünk volt, a Magyar Nyelv nyomdai költségére s a folyóirat kiadásával szorosan összefüggő kiadásokra összesen 6830 pengő 3 fillért kellett fordítanunk, tehát 632 pengő 75 fillérrel többet a rendes bevételek összegénél. Az 1937—1938-ra utólag a múlt évben kiutalt államsegélynek, a M. Tud. Akadémia segélyének és az adományoknak felhasználásával tudtuk egyrészt a Magyar Nyelvet 21¹/₂ íven kiadni, másrészt a kiadványaink között megjelent doktori értekezések kiadását a nyomdai költségekhez való hozzájárulással támogatni. Ugyanezeknek a rendkívüli bevételeknek köszönhetjük, hogy az 1938-ból maradt összegből 800 pengőt tartaléktőkénkhez csatolhattunk.

Az alapítványoknak és a tartaléktökének összege 35288 pengő 58 fillér. Ebből 8666 pengő 51 fillér 153 tagunk alapítványa, 26622 pengő 7 fillért pedig a Társaság megtakarított tőkéje. Az alapítványoknak alapszabályaink szerint csak a kamata használható fel a Társaság kiadásaira. A tartaléktőkét az évi bevételek maradékából gyűjtötte a Társaság, hogy ezzel is biztosabbá tegye a folyóirat állandó, rendszeres megjelenését. Az alapítványok és a tartaléktőke kamata minden évben elég a folyóirat egy 5 íves füzetének nyomdai költségére. Külön célú alapítványunknak, a Szily-alapnak kamatából és az alapra szánt adományokból adja a Társaság évi közgyűlésén a Szily-jutalmat.

Társaságunk vagyona: az alapítványok, a Szily-alap, a tartaléktőke és az évi maradék együtt 36794 pengő 16 fillér.

Költségvetés 1940-re.

Költségvetésünk szerint 1940-ben 5321 pengő 50 fillér bevételre számítunk, az 1939-ből áthozott 455 pengő 58 fillér mara-

dékkal együtt 5777 pengő 8 fillerre. De a kiadás tételei szerint legalább 8300 pengő szükséges ahhoz, hogy Társaságunk működését ebben az évben is folytathassa ugyanolyan szerény keretek között, mint az utóbbi években. A költségvetésben mutatkozó hiány 2522 pengő 92 fillér.

Tagdíjból és előfizetésből, kiadványok eladásából meg a kamatokból összesen 5150 pengő bevételre számítunk. Ez az évi rendes bevételünk remélhető összege. A Magyar Nyelv nyomdai költségére meg a folyóirattal kapcsolatos kiadásokra: tiszteletdíjakra, különnyomatokra, postai költségre meg ügyviteli kiadásokra összesen 7270 pengőt kell számítanunk. Ezek a rendes kiadások. A rendes kiadások összege 2120 pengővel több, mint a rendes bevétel. A folyóirat terjedelmét a költségvetésben 20 ívre tervezzük, a rendes bevételekből azonban, még ha a múlt évi 455 pengő 58 fillér maradékot szintén erre szánjuk is, legfeljebb 15 íves évfolyamra telik. Reméljük, hogy ebben az évben is kapunk államsegélyt és az Akadémia is támogatni fogja Társaságunkat. Ezek a rendkívüli bevételek csak tétel szerint, az összeg megjelölése nélkül szerepelnek a költségvetésben, mert még nincsenek kiutalva. Arra számítunk, hogy ezekből a segélyekből biztosítani tudjuk a Magyar Nyelvnek legalább 20 íven való megjelenését. Folyóiratunknak megfelelő terjedelemben való kiadása a legfontosabb feladatunk. Csak akkor gondolhatunk más célok megvalósítására, ha Társaságunk működésének ezt a lényeges föltételét biztosítani tudjuk. Társaságunknak alapításától kezdve hagyománya, hogy folyóiratunk munkatársait írói tiszteletdíjban részesíti. Az állandóan magas nyomdai árak miatt ívenként mindössze 32 pengő az írói tiszteletdíj. Az évi jelentésekben többször is rámutattunk a nyomdai árak és az írói tiszteletdíjak között levő aránytalanságra. Két évvel ezelőtt jelentettük, hogy a választmány megbizta az elnökséget, keressen módot a tiszteletdíjak méltányos emelésére. Anyagi helyzetünk azonban nem nyújt biztosítékot olyan megoldásra, hogy a tiszteletdíjakat a folyóirat terjedelmének kockáztatása nélkül emelhessük. Ezért az idei költségvetés tárgyalása alkalmával a választmány elhatározta, hogy a tiszteletdíjakat nem emeli addig, amíg rendkívüli segélyekből kell a folyóirat megjelenését biztosítani, hanem inkább a folyóirat terjedelmét növeli, ha a rendkívüli bevételek összege ezt lehetővé teszi.

A népszerű gyűjtések támogatására, valamint a kiadványok nyomdai költségére felvett összeget csak akkor fordíthatjuk a megjelölt célokra, ha megfelelő összegű rendkívüli bevételeink lesznek.

Húsz esztendővel ezelőtt a hazánkra, nemzetünkre zúdult végzetes csapások Társaságunkat is pusztulással fenyegették. A trianoni katasztrófa elszakította tőlünk tagjaink, előfizetőink felét, tönkre tette alapítványainkat, megtakarított tőkéket. Úgy látszott, hogy Társaságunk működése egy-két évi vergődés után meg fog szűnni. De a csonka hazában megmaradt tagjaink hűséges kitartással igyekeztek folyóiratunkat fenntartani: az adományok, felülfizetések összege éveken keresztül nagyobb volt, mint a tagdíjak, előfizetések összege. Társaságunk vezetőségének fáradozása pedig megnyerte céljaink támogatására a köz-

oktatási kormány, az Akadémia, a székesfőváros és nagyobb városaink, valamint több hazafias vállalatunk anyagi segítségét. Így sikerült Társaságunkat megmenteni és működését húsz éven keresztül fenntartani. Nem tudhatjuk, hogy mit hoz a jövő, hogy nem várnak-e reánk újabb kemény küzdelmek, de hisszük, hogy tagjaink és pártfogóink támogatásával a jövőben is teljesíteni tudja ez a Társaság alapításakor vállalt feladatát: a magyar nyelvtudomány és a magyar nyelv művelését.

SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1939. évről.

Mint az 1939. évre megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1939. évi számadását és vagyonszerlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1939. évi bevétel 8591 pengő 28 fillér, az 1938-ból áthozott 1132 pengő 03 fillér maradékkal együtt 9723 pengő 31 fillér, a kiadás 9267 pengő 73 fillér, a pénztári maradvány az 1940. évre 455 pengő 58 fillér. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 36794 pengő 16 fillér.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, s a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért mondjon köszönetet.

Budapesten, 1940. január 8-án.

Gáldi László, Györke József, Horváth Endre.

KÜLÖNFÉLÉK.

A finn és észti nemzeti tudományok kutatóinak kongresszusa.

A finn és észti nemzeti tudományok kutatóinak kongresszusa 1939 júniusának 1—3. napján tartotta üléseit Helsinkiben. A kongresszus célja az volt, hogy a népnyelv, népköltészet, néprajz, régészet, településtörténet, irodalomtörténet finn és észti kutatói (a történészek már régebb időtől fogva szoros kapcsolatot tartanak fenn egymással) kölcsönösen megismerjék egymást, egymás eredményeit, kutatási módszereit és céljait, s e megismerés révén közelebb jutva egymáshoz, törekedjenek munkájuk egyeztetésére és az elérhető fokig közös munkaterv kidolgozására. A kongresszus elnökei: LAURI KETTUNEN és HARRI MOORA voltak, az egyes szakosztályok elnökei pedig: AARNI PENTTILÄ és ANDRUS SAARESTE (nyelvtudomány), V. TARKIAINEN és G. SUITS (irodalomtudomány), A. M. TALLGREN és R. INDREKO (régészet), A. HÄMÄLÄINEN és G. RÄNK (néprajz), M. HAAVIO és O. LOORITS (népköltészet). Az egyes szakosztályok szétválasztásából is alkotható bizonyos általános kép a kongresszus működéséről. A szakosztályok munkarendjén kívül tartott előadások az összes szakosztályok munkájának közös alapjait, a különböző szaktudomá-

nyokat egymáshoz kapcsoló szálakat igyekeztek megvilágítani. A kongresszus üléseit állandóan szép számú hallgatóság látogatta. A közel 90 főnyi finn és észti kongresszusi résztvevőcsoporthoz két magyar résztvevő is csatlakozott: FAZEKAS JENŐ tartui magyar lektor és e sorok írója.

A magyar nyelvtudományt a kongresszus nyelvtudományi szakosztályának működése érdeklí közelebről. JULIUS MÁGISTE az észti nyelvújításról adott pontos történeti képet, különösen kiemelve J. AAVIKNAK e téren kifejtett működését, s behatóan tárgyalva az ő nyelvújító munkásságában megnyilvánuló elveket.

ANDRUS SAARESTE, az észti nyelvatlasz szerkesztője, az észti népnyelvbúvárlat eddig végzett munkáját ismertette. Jelentése szerint Észtországban is, éppen úgy, mint Finnországban már a végén tartanak az 1922-ben megkezdett népnyelvi gyűjtőmunkának. Az Akademieline Emakeele Selts kebelében megindított gyűjtőmunka abban különbözik a Sanakirjasüütiö munkájától, hogy a finn gyűjtők fogalomkörök szerint gyűjtötték az anyagot, különös figyelmet szentelve a szavak jelentéstartalmának, továbbá nyelvföldrajzi és néprajzi kapcsolatainak, Észtországban pedig a hangtani és jelentéstani szempontok egyforma szemmel tartásával, szótárak és szójegyzékek segítségével történik a gyűjtés. A kérdéséhez WIEDEMANN szótárát használják, ehhez azonban még más szójegyzékeket és pótszótárakat is. Ma már 37 gyűjtőkörzet népnyelvi szótárának anyaggyűjtési munkálata áll befejezés előtt. A szellemi és tárgyi néprajzi anyagot ideológiai szempontok (fogalomkörök) szerint kidolgozott szójegyzékekben raktározzák el. Az észti népnyelvi gyűjtőmunka különleges eredményeiként kell feljegyeznünk a hallás után vagy fonogrammok alakjában lerögzített nyelvjárási szövegeket, a szókincesgyűjtő munkával kapcsolatban történt helynévgyűjtést, továbbá az egyes nyelvjárásokról készült hangtani és alaktani jellemzéseket. — Az észti népnyelvi gyűjtőmunkának két szakasza volt. Előbb — a WIEDEMANN-féle szótár segítségével — kb. 10—12.000 szónyi anyagot gyűjtöttek össze 30 gyűjtőkörzetből. 1937-ben további 7 körzetben kezdtek meg a gyűjtést, most már sokkal jobban kiképzett gyűjtőkkel, akiknek hosszabb gyűjtőmunkára is alkalmuk nyílt. Eredményül kb. 57.000 szócédulát hoztak, az egész szókincesnek kb. 26%-át, 31 munkahónap eltelte után. E 7 körzet gyűjtőmunkájának a befejezésére kb. 90 munkahónapot kell az elkövetkező három évben (1939—1941.) szánni. Ez esetben sokkal gazdagabb és így értékesebb anyagot is fognak kapni; a 7 gyűjtőkörzet szókincesanyaga kb. 230.000 szócédulára rúgna. Az előző gyűjtések körzetenként való 10.000 cédulás átlagos mennyiségéhez képest ez újabb gyűjtési módszer 35.000 szót hoz minden gyűjtőkörzetből. — Önkéntes levelezőhálózat segítségével is gyűjtöttek Észtországban. (A levelezőhálózat szervezésének gondolata is éppen innen származott át Finnországba.) Az önkéntes levelezők szervezetét azonban nem lehetett olyan fokra fejleszteni, mint a finn gyűjtőszervezetben, ahol közel 2000 nyilvántartott, de kb. 1000 állandóan működő, a társadalom minden rétegéből való levelező áll a Finn Tudományos Akadémia Gyűjtőirodájának a szolgáltatá-

ban. — A gyűjtés új átszervezésével párhuzamosan a gyűjtési módszer is átalakulóban van. Az ideológiai kerdezési módot eddig csak a néprajz és a néplélektan szempontjából legfontosabb fogalomkörök anyagára alkalmazták, azonban lassanként kiterjesztik az egész szó- és fogalomkincsre.

Az Akadeemiline Emakeele Selts korlátozott anyagi lehetőségei ellenére is igen szép eredménnyel jár az észti helynévgyűjtés. Idáig Észtországnak kb. $\frac{2}{5}$ részéből gyűjtötték össze a helyneveket, összesen kb. 75.000-et. Az ország egész helynévanyagának összegyűjtése kb. 90—120 munkahónapot venne még igénybe. E feladat egy része egy egyetemi intézetre, az Eesti Keele Arhiiv-ra hárul. — Az említett népnyelvi szókincs- és helynévgyűjteményekben jelenleg közel 800.000 szócédula van; ez a mennyiség három év múlva kb. 1.100.000 cédulára fog emelkedni. Az Akadeemiline Emakeele Selts és az Eesti Keele Arhiiv birtokában ezidőszereint kb. 7500 lapnyi nyelvjárási szöveg, 252 népnyelvi anyagot tartalmazó fonográf-henger és 49 népnyelvi hanglemez van. Ugyancsak e két intézmény tulajdonát alkotja egy sereg tudományos dolgozat, amely közel 80 nyelvjárási pont vagy terület hangtani és 10 nyelvjárás alakotani rendszerét tartalmazza. — A kiadás céljára is kezdik előkészíteni az anyagot. A gyűjtött népnyelvi szövegeket megrostálták, s pár ezer lapnyit kiadás céljából le is másoltak. A tervezet szerint a szövegeket köznyelvi fordítással és magyarázatokkal fogják közölni. Az észti népnyelvi szótár mutatványcikkei is készülöben vannak már. A gyűjtött anyag alapján a mű kb. 3—5, egyenként 1000 folio-lapos kötetre terjed. A mű szerkesztési és kiadási munkálataira tíz—tizenöt év leforgása alatt 60—100.000 észti koronát fordítanak.

A SAARESTE előadása nyomán támadt élénk eszmecsere eredményeképen elhatározta a kongresszus, hogy Észtországban is szükségesnek tartja egy, a finn önkéntes levelezők szervezetéhez hasonló gyűjtőhálózat kialakítását, s fiatal egyetemi hallgatók átmeneti jellegű megbízatása és foglalkoztatása helyett állandó, jól kiképzett és díjazott gyűjtők alkalmaztatását. Hogy pedig e határozatnak gyakorlati eredménye is legyen, a kongresszus — E. A. TUNKELO javaslatára — egy nyilatkozatot fogadott el, amely szerint a kongresszus a fenti szempontoknak az észti népnyelvkutatási munkában való érvényesítését égetően sürgősnek és fontosnak tartja, mivel e gyűjtési módszerek a gyakorlatban már szép eredménnyel beváltak, s mivel ezek alkalmazása nélkül a keleti-tengeri finn nyelv- és néprajztudomány szempontjából oly fontos és érdekes észti anyag bizonyos vonatkozásban pótolhatatlanul hiányos maradna. Nagyon örvendetes lenne, ha a kongresszusnak ez a határozott fellépése döntő hatású erkölcsi támogatást jelentene az észti népnyelvkutatás szervezői számára.

A finn népnyelvkutatás legújabb eredményeivel a kongresszus résztvevői a Finn Tudományos Akadémia Gyűjtőirodájában tett látogatás alkalmával ismerkedtek meg; itt LAURI HAKULINEN kalauzolta a kongresszus tagjait. A hatalmas arányú gyűjtőmunka eredményeképen, amelynek anyagi alapját a finn állam teremtette meg tizennégy év alatt közel 900.000 pengős

támogatásával, ma már jóval több, mint 2.000.000 szócédula van a Gyűjtőiroda gyűjteményeiben. A készülő finn népnyelvi szótárban kb. 3 millió szó foglal helyet. Az általános és szakgyűjtők munkáját hatalmas, kb. 2000 főnyi önkéntes levelezőgárda gyűjtése teszi teljessé. Ennek számára legutóbb népnyelvi szövegversenyt rendezett a Kotikielen Seura. A verseny célja az volt, hogy a levelezők által beküldött nyelvi anyag fonétikai megbízhatóságáról képet adjon. A versenyen 1007 gyűjtő vett részt, összesen 8000 lapnyi szöveganyaggal, amelyben 360 járás adatai találhatók. Az anyag átvizsgálása után az derült ki, hogy csekély kivétellel majdnem mindnyájan megbízható, a legmagasabb tudományos igényeket is kielégítő szövegeket küldtek be a pályázat résztvevői, tehát a gyűjtőhálózat tagjaitól származó anyag tudományos szempontból kifogástalan. Ilyen nagy és megbízható anyag felhalmozása után most már teljes joggal hozzákezdhettek a finn népnyelvkutatók a gyűjtött anyag térképezéséhez. A múlt év nyarán 980 népnyelvi térkép volt munkában, amelyek a legkülönbözőbb hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani és szókincesproblémák nyelvföldrajzi vonatkozásait tüntették fel. Ezek a térképek természetesen még nem nyerhették el végső alakjukat, mert még a gyűjtőmunka sem fejeződött be. Néhány fogalomkörből azonban már megközelítően kész térképek vannak a gyűjtőiroda birtokában, így pl. a halnevekről, az állathívogató és -terelő szavakról és kifejezésekről. Ugyancsak a gyűjtőiroda anyagának felhasználásával készül 300—300 térkép a szellemi és tárgyi néprajz köréből. A finn népnyelvkutatás céljait is szolgálja a Kansatieteellinen Filmi Osakeyhtiö (= Néprajzi Film-részvénytársaság), amely a nyelvi anyaghoz szükséges filmanyagot készíti el, s újabban népnyelvi hanglemezek készítésével is foglalkozik. (A finn népnyelvkutatásra vonatkozólag l. e sorok írójának „A finn népnyelvkutatás” című dolgozatát: Magyar Népnyelv. I. Debrecen, 1939. 81—111.)

A Finn Irodalmi Társaság székházában járva felkeresték a kongresszus tagjai a mai finn nyelv szótárának és a finn etimológiai szótárnak a szerkesztőségét. Az előbbiben HANNES TERPO ismertette a szerkesztési munkálatokat, amelyek elsősorban a Kalevala megjelenése óta kiadott finnyelvű irodalom anyagára irányulnak, utóbbiban pedig YRJÖ HENRIK TOIVONEN tájékoztatta a kongresszus tagjait az eddig végzett munkáról. A hatalmas szótár, amelyben a régi finn irodalom egész szókincese feldolgozásra kerül, a legrégebb finn nyelvemlékektől kezdve a Kalevala megjelenéséig, természetesen igen sok anyagot fog tartalmazni a mai finn nyelvjárások anyagából is, hiszen ezekben is számtalan, a finn nyelvtörténet szempontjából döntően fontos hangtörténeti és szókincesadalék megtalálható, akárcsak a magyar nyelvjárásokban. A finn etimológiai szótár munkálatai ma már befejezéshez közelednek; TOIVONEN már a kiadás munkáját is megkezdte.

A finn és észt nemzeti tudományok kutatóinak kongresszusa igen szép munkát végzett a két testvérnemzet ezirányú tudományos törekvéseinek fellendítése és a gyümölcsöző együttműködés

megerősítése terén. Reméljük, hogy a viszonyok mihamar lehetővé teszik az elvi jelentőségű határozatok gyakorlati megvalósítását is.

BARÓ ELEMÉR.

A magyar hangsúly védelme.

„Hangsúly és hanglejtés“ című cikkemet abban a reményben írtam (MNY. XXXV, 102—11), hogy valaki válaszol rá. Úgy gondoltam, hogy a szóban forgó tárgy fontossága miatt lesz, aki hozzászól. Kell is a vita, mert azáltal ébred föl a közérdeklődés, az tisztázza a fogalmakat. — A válasz LAZICZIUS GYULÁNAK: „A magyar hangsúly és hanglejtés dolgában“ című cikke volt (MNY. XXXV, 173—6). LAZICZIUS ebben a válaszában azzal kezd, hogy írásomat illetéktelen beavatkozásnak minősíti, melynek éle ellene irányul. Semmi okom sem volt rá, hogy akárki ellen is irányítsam szavaim élet. Az illetékesség megítélését pedig nyugodtan rábízzhatjuk az elfogulatlan olvasóra. — Feleletem azoknak szól, akiket maga a tárgy érdekel.

Ha eddig is veszedelmes dolog volt, hogy sokan magyartalan hangsúllyal és hanglejtéssel beszélnek a magyar nyelvet, még nagyobb lesz a veszedelem azzal, hogy ezek már szószólót is kapnak magyartalanságuk védelmére. A hibás beszéd ma, a rádió korában gyorsan elterjedhet, és tehetetlenül állunk előtte, ha még csak a baj mibenlétével sem vagyunk tisztában. Ezért sürgettem ismételtelen, hogy a hangsúlyozás és hanglejtés törvényeit mérésekkel meg kell állapítani. Ezért állítottam össze a megfigyelésem szerint észlelhető törvényeket, hogy megjelöljem, miket vizsgálhatnának ezek a mérések. Ezt nem lehet elintézni egyszerű tagadással. Ezzel csak azt érjük el, hogy az egész ügy kátyuba jut.

Lazicziusnak velem szemben felhozott gáncaira a következőket mondhatom.

Itt van mindjárt ez a megjegyzése: „kótákkal, amelyek nem kóták“. LAZICZIUS is jól tudhatná, hogy a beszédet nem lehet kótára szedni úgy, mint az éneket. Egy-egy beszélt hang zenei magasságát sokszor lehetetlenség megjelölni. Ha tehát mások példájára kótavonalak közé jegyeztem a szótagok hangmagasságának változását, azt azért tettem, hogy a változás viszonylagos értékét körülbelül jelezsem.

Egy másik ellenvetése: „... még sem lehet komoly bizonyítékszámba venni, hogy egy angol, vagy egy francia mikép utánozza ennek vagy annak a magyar szónak az ejtését.“ Ha példatárra lett volna szükségem, bizonyára azt gyűjtöttem volna; de aki akarta, egy példából is megérthette, hogy milyen közismert dologra mutatok rá. Arra is figyelmeztetni akartam ezzel, meg más példámmal is, hogy idegenek magyar beszédének, magyarok idegen nyelvű beszédének megfigyelését még sok érdekes tapasztalat gyűjtésére fel lehetne használni.

Különben a példák mennyiségét inkább én kérhetném számon LAZICZIUSTÓL, mert mikor így nyilatkozik: „Mi úgy tudjuk, hogy pl. a németben is egészen közönségesek az ilyen eltulodások.“ — akkor jó lett volna legalább egy példán megmutatnia,

hogy milyen eltolódásokra gondol. Mert azt senki sem állította, hogy van olyan nyelv a világon, amelyben nincs kiemelő és fokozó hangsúly. Csak éppen, hogy a magyar nyelvben a hangsúlyeltolódások másféle jelenségeket hoznak létre, mint a németben, mert a szótagok egymásközi viszonya más.

Miért lehetett a magyarban az időmértékes verselést könnyen megvalósítani, s miért kellett a németben azt is hangsúlyos ritmusúval utánozni? Magyar nyelven is próbálkoztak hangsúlyos hexameterrel, — nem sikerült. A németeknek sikerült. Mert a német nyelvben minden szó külön hangsúlyt kap, s a hangsúly erejével egy egységbe foglalja az utána következő egy vagy két hangsúlytalan szótagot is. A magyar hangsúly erre nem képes. Nemcsak viszonylagos gyengesége miatt, hanem azért is, mert a magyar nyelvben nagyobb egységeknek van egy-egy főhangsúlyuk. Névszó jelzőjével, ige határozójával stb. egy egység. Ha ezt LAZICZIUS szubjektív megállapításnak véli, figyelmébe ajánlom ennek a tárgynak gazdag irodalmát.¹ Ha pedig lejtegetjük a magyar hexametert, megnyomjuk a verslábak első szótagját, nem hangzik rosszul, csak szokatlan, hogy a hangnyomatékok egyenlő időközönként ismétlődnek és mindig hosszú szótagra esnek. Mindezt csak a hangsúly viszonylagos gyöngesége, könnyű helyváltoztatása és a főhangsúlyos szótagok nagyobb távolsága magyarázza.²

Súlyos félreértése LAZICZIUSNAK az is, hogy a főhangsúlyt azonosnak véli az erős hangsúllyal, a mellékhangsúlyt a gyöngével. Pedig megírtam, jegyzetben is megmagyaráztam: A főhangsúly nem azonos az erősebb hangsúllyal, a mellékhangsúly nem mindig a gyöngébb hangsúly. Főhangsúly a mondatszakasz elején, többnyire első szótagján van, mellékhangsúly az utolsó, vagy utolsó előtti szótagon, s akármelyik lehet gyöngébb vagy erősebb. Aki a magyar nyelv hangsúlyozását vizsgálja, annak ezt így meg kell különböztetnie. Ezért nem használtam SETÁLÁ jelölését, hogy félreértés ne lehessen belőle.³ Csak erős, gyenge és egészen gyenge hangsúlyt különböztetek meg. A helyéről úgyszólván láthatja mindenki, hogy főhangsúlyú vagy mellékhangsúlyú szótagra esik-e. Így természetesen minden ebből a félreértésből származott vád magától elesik.

Ennél komolyabb figyelmet érdemel az az érdekes jelenség, hogy a magyar nyelvben a hangsúly általában nagyobb egységeket foglal egybe, s mégis akadnak mondatok, amelyekben egy néhány hangsúlyos szótag sűrűn következnek egymás után. Az „oportet esse memorem“-ből úgy látom, hogy LAZICZIUS azt várta volna tőlem, hogy „törvényeim“ kedvéért elhallgassam, vagy

¹ Ha azt írtam, hogy a nyelvtudomány mindezzel alig foglalkozott, azt a jelenségek bonyolult összefüggésére értettem, de semmi esetre sem a mondatszakaszok tanára, mert azzal — amint jól tudtam — sokan foglalkoztak.

² Bővebben kifejtettem „Arany János ritmustana“ című írásomban: Bolyai-reáliskola Értesítője 1933. 20—2.

³ Itt mondok köszönetet PAIS DEZSŐNEK, aki hangsúlyjelölésem megállapításában segítségemre volt. Én csak elfogadtam a jeleket, amelyeket ő ajánlott (vö. MNy. XXXV, 103, jegyz.).

éppen letagadjam azt, ami hite szerint ellenem szól. Én úgy vélem, hogy a tapasztalás minden adatát becsületesen tudomásul kell venni, csak azután gondolhatunk a magyarázatára. Itt a magyarázat csak egy lehet: Nem elégedhetünk meg az eddigi megállapításokkal. Az, hogy a főhangsúly az első szótagon van, s hogy nagyobb egységeket foglal egybe, rég tudott dolog, de ha nem vesszük figyelembe a mellékhangsúly nagy jelentőségét és a hangsúlyozás nagy mozgékonyosságát, akkor nem tudjuk a jelenségeket megmagyarázni. Több törvény keresztezi egymást, ebből keletkezik a beszéd kifejező erejének nagy változatossága. — Mindebben sokkal súlyosabb dolgokról van szó, nem csak pusztá nyomaték-hierarchiáról.

Még csak arra figyelmeztetem Lazicziust, hogy vigyázzon kifejezéseinek pontosságára. A magyar élő beszédben nem a „szavakra vetik a hangsúlyt”. A hangsúlyt, fő- és mellékhangsúlyt egyaránt, a mondatszakasz (egy vagy több összetartozó mondatrész) kapja.

Helyreigazításaimat nem folytatom, mert ennyiből is látszik, hogy között megfigyeléseimre egyelőre nem kaptam érdemleges választ. Ezért magam óhajtom megjelölni elgondolásom hézagait, amelyeknek okait kutatva gyarapíthatjuk tudásunkat.

Először is: Ha a főhangsúly általában az első szótagra esik, s a mellékhangsúly az utolsóra vagy utolsó előttire, akkor miben áll a hangsúly mozgékonyossága? Kaphat-e pl. az öt-hatszótágú mondatszakasz második vagy harmadik szótagja, és milyen hangsúlyt? Esetleg változik-e e miatt, és hogyan a főhangsúly? Vagy nem következik-e be ilyenkor, hogy azok a szók, amelyek más körülmények között egy mondatszakaszba tartoztak volna, a második vagy harmadik szótagra eső hangsúly miatt különválnak, mint a jánosfalvi példában: [el!!] [ment!!] [va!] la... (MNy. XXXV, 105). Továbbá nem fogunk-e különbséget találni egyrészt az egy hosszú szóból, másrészt a több szóból álló mondatszakasz hangsúlyváltozásainak lehetőségeiben?

Másodszor: Szintén csak nagyobb anyaggyűjtés után alkothatunk véleményt arról, hogy a hangsúlyeltolódások miképpen függenek egyrészt a beszéd értelmi tényezőitől, másrészt a beszélő érzelmi állapotától. A kettőt nehéz egymástól elválasztani, mert a beszédben mindig együtt érvényesülnek. A különválasztás inkább csak elméleti. Gyakorlati következményüket kellő anyag híján alig tudjuk elkülöníteni. Egyelőre csak azt látom, hogy a szórend magasság, hangerő és hanglejtés sokféle változata, a szórend változásai és az erősebb hangsúly áthelyezése mind alkalmas nemcsak az érzelmi állapot, hanem az értelem módosulásának kifejezésére is.

Harmadszor: Azt is meg lehetne vizsgálni, vajjon a mi városi köznyelvünkben nem azért gyökereznek-e meg olyan erősítő szók, mint pl. *direkt* („*Direkt* megmondtam neki. *Direkt* ideális.”), mert a köznyelv hangsúlyozása már nem alkalmas az értelem és érzelem kifejezésének olyan változatosságára, mint a nényelv, s azért így segít magán.

Negyedszer: Vajjon a hangsúly nagy mozgékonyossága, vagyis a hangsúlyozás nagy szabadsága nem könnyítette-e meg az

idegenszerű hangsúlyozás térhódítását? Ha a beszédben a hangsúly sokféle elhelyezése lehetséges, rendkívüli alkalommal esetleg úgy is hangsúlyozhatunk, ahogy az idegen hangsúlyozna saját anyanyelve szerint. Ha valamely mondat idegenszerű hangsúlyozása a lehetséges magyar változatok egyikével megegyezik, vagy hasonlít hozzá, akkor könnyebben megtűrjük, sőt sokszor hallva utánozhatjuk is azt az idegenszerű hangsúlyozást. [Nem!!] aka[rom!] [Nem!] || [a!!]karom. [Nem!] aka[rom!!] Sőt: [Nem!!] akarom. Mind lehetséges, de magyarul beszélő fié-németek és hatásuk alatt álló magyarok között csak ez az egy állandósul: [Nem!] || [a!]karom.

Ötödször: CsÜRY BALINT „A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái” című tanulmányában (MNY. XXI.) a hangsúlyozás jelenségeit is figyelembe veszi. A négy hangsúlyfajtából, amelyet JESPERSEN a „Lehrbuch der Phonetik”-ban megállapít, Csüry a magyar nyelvben háromnak a jelenségeivel foglalkozik. Ez a három a szólamhangsúly, értékhangsúly és ritmikai hangsúly. Ezek közül az értékhangsúly (Wertdruck) az, amely minden nyelvben alkalmas arra, hogy a mondat bármely részét kiemeljük vele, tehát e szerint változtathatja helyét. Most már csak azt kellene megvizsgálni, hogy a magyar nyelvben mekkora ennek a helyváltoztatásnak a szabadsága. Mert bizonyos, hogy sokkal nagyobb, mint a német nyelvben, különösen abban, hogy a hangsúly a szó első szótagjáról könnyebben elmozdul hátrább eső szótagra.

A hangsúlyozás ritmikai jelenségének JESPERSEN azt a törekvést tekinti, hogy a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok felváltva kövessék egymást, lehetőleg úgy, hogy két hangsúlyos közé egy vagy két hangsúlytalan jusson (i. h. 214). A ritmikai hangsúly elnevezést Csüry igen szellemesen arra a magyar jelenségre alkalmazta, amelyet én mellékhangsúlynak nevezek. A mondatszakasz utolsó vagy utolsó előtti szótagján megerősödik a hangnyomaték, s így a mondatszakasz vagy mondat egész tartalmát az elején és végén levő két nagyobb hangerővel ejtett szótag egy egységbe foglalja. Ennek a hátsó nyomatéknak valóban van köze olyanféle ritmikus jelenségekhez, amelyeket Csüry említ (i. h. 5). De a dolog alighanem fordítva van, s nem úgy, mint ahogy a nevéből következtetni lehetne. Ezt a hangsúlyozást a magyar nyelvben nem a ritmikai ösztön hozza létre, a ritmikus beszéd, ének csak felhasználja a maga céljaira.

Ezért maradtam meg egyelőre a magam elnevezése mellett. Azt, hogy ezzel a mellékhangsúllyal egyszersmind együtt jár a hangmagasság változása, Csüry e tanulmánya óta eldöntöttnek lehet tekinteni, erről kár vitatkozni.

Legerősebb nyomatékkal jár az értékhangsúly, leggyöngébbel a ritmikai hangsúly, — mondja Csüry (i. h. 6). De megeshetik, hogy az értékhangsúly egybeesik a ritmikaival, s akkor itt lesz esetleg az egész mondat legerősebb nyomatéka, mint néhány példámon láttuk. Így történhetik meg, hogy a „mellékhangsúly” erősebb, mint a „főhangsúly”. Kár, hogy ennek a dolognak vizsgálata már nem tartozott Csüry tanulmányának tárgykörébe.

Amint látjuk, ez az alapvető tanulmány, bár csak másod-sorban foglalkozik a hangsúllyal, sok mindenben megmutatja az útját a további kutatásnak, s megmutatja, merre kell keres-nünk a feleletet felvetett kérdéseim egy részére.

JACOBI LÁNYI ERNŐ.

LEVÉLSZEKRÉNY.

B. K.-nak: *Szobrác*, tótul *Sobranec* ungmegyei városka nevére első adataink a XV. század elejétől származnak: 1409: poss. *Zobranch* (SztárayOkl. I, 57); 1411: villa *Zobranch* (i. h. 96, 99); 1418: *Wasarustiba* alio nom. *Zobronch* (i. h. 202); 1419: *Wasarostyba* alio nom. *Zobranch* (i. h. 206; vö. CSÁNKI I, 387). A név szláv eredetű: **Szobranec* vagy *Szobraneci*, a *sobratī* 'összeszedni' igéből, és 'összeszedett, összegyűjtött emberek' a jelentése (kicsit másképen l. SztárayOkl. I, 112, jegyzet). A név tehát ugyanazt jelenti, mint a magyar *Gyűlvész*, amely hely-névként nagyon gyakran fordul elő: Sáros m. (CSÁNKI I, 295); Zemplén m. (i. h. I, 349, 366); Szatmár m. (LIPSZKY, Rep.); Bihar m. (CSÁNKI I, 609); Torontál m. (i. h. II, 40); Krassó m. (i. h. II, 102); Baranya m. (i. h. II, 487); Somogy (i. h. II, 611); Vas m. (i. h. II, 753); Zala m. (i. h. III, 58); Győr m. (i. h. III, 549); Sopron m. (i. h. III, 609). A névre vö. MELICH: MNy. XXI, 52. — A *Szobrác*-nak megfelelő név a csehben is megtalálható: *Sebranice* (SEDLÁČEK, Místopisný slovník hist. Král. Csekhó).

KNIEZSA ISTVÁN.

K. G.-nak: Az 'üregi nyúl' jelentésű *kinigli* szó, amely úgy látszik, a Duna-Tisza-közén ismeretes, nem a német *Kaninchen* alakból való, ahogy ez a Magyar Nemzet 1939. december 8-i számának 12. lapján olvasható, hanem az osztrák-bajor *Königlein*, *Königl* alakból. Mindkét német változat egyébként a latin *cuniculus* átvétele (KLUGE, EtWb.⁹ 225). A német szó egyébként a kaj-horvátba is átkerült: *kinigl* (1749. Starine XXVI, 10). A *kinigli* szóvége arra vall, hogy a szó a legújabb átvételek közé tartozik, mint ezek: *virslī* < osztrák-bajor *Würstl*, *kifli* < osztrák-bajor *Gipfl* stb. Régebben a sonantikus *l* a magyarba *-ul* > *ot* vagy *-ül* > *-öl*, illetőleg *-il* > *él* ~ *él* alakban került át.

KNIEZSA ISTVÁN.

B. G.-nak: A *fodor* névszó: főnév—melléknév valamint a *fodor* ige (vö. EtSz. II, 299—301) szerintem a *fon* nomen-verbum *fodor* névszói, illetőleg igei tartozékának a változata (vö. PAIS: NyK. XLVIII, 278—80, az *-nd-* ~ *-d-* megfelelésre pedig PAIS: MNy. XI, 359).

P. D.

P. D. írja: Az 1938. június 9-i újságoknak a foktői gyilkos menekülésével foglalkozó közleményeiben fordul elő a Bogyiszlótól délre a Duna mellett elterülő gemencei erdőben levő *Buvat* tó. A *Buvat* valószínűleg a *búvik* ~ *bújik* igeinek *-at* képzős ige-neve, amelynek ez esetben 'búvóhely' lehetett az értelme.

A szerkesztőség közli: 1939. június 1-én ALFÖLDI Rezső úr beküldte hozzánk „Föld szavunk értelmezése” című dolgozatát. Ebben azt fejtegeti, hogy a *föld* szó a 'superficies' értelmű *föl* szónak -d képzős származéka, s ez a -d annak idején nem annyira kicsinyítő képző volt, mint inkább megkülönböztető jel. A dolgozatot abban a terjedelemben és abban a formában, ahogyan kezünk között van, nines módunkban közölni, — amint azt ALFÖLDI Rezső úr kívánja. Azonban MELICH János tanár úr tájékoztatása alapján kijelenthetjük: hogy ALFÖLDI úrnak a *föld* szó magyarzatával foglalkozó dolgozata 1928-ban megfordult folyóiratunk szerkesztőségében, MELICH tanár úrnál, és ő a dolgozatban felvetett egyes kérdésekről beszélt is a szerző úrral, azt ő egyáltalában nem óhajtja kétségbe vonni. — EtSz. II, 451—2 a *föld* címszó alatt MELICH a szó eredetére vonatkozó nézeteket ismertette a c) pontban KRESZNERICS-re és CzF.-ra utalva jelzi azt a lehetőséget, hogy „a m. *föl* ~ *fél* 'pars superior, superficies' -d képzős származéka”. Majd ehhez megjegyzi: „Szerintem hang-, alak- és jelentéstanilag is nem lehetetlen, hogy a *föld* a *föl* (l. a *föl*, *fel* c.) 'pars superior, superficies, das obere, die oberfläche' származéka (a -d képzőre l. TMNy. 555, 556 is).” Amikor így nyilatkozott, korántsem akarta ALFÖLDI Rezső úr elől a *föld* szó származásának hasonló irányú felfogása dolgában az elsőseget elaratni, egyszerűen 1938. április 30. táján, amikor az EtSz.-nak a *föld* címszót tartalmazó ívét lezárta, nem jutott eszébe, hogy tíz esztendővel azelőtt ilyen kérdésekről beszélgetett ALFÖLDI úrral. — Egyébiránt MELICH tanár úr ezt írja hozzánk: „Nagyon homályosan emlékszem én arra, hogy ALFÖLDI Rezső úrral 1928-ban a *föld* szó eredetéről beszélgettem. Arra meg, hogy mit beszélgettem, még homályosan sem emlékszem. De bizonyos, hogy 1928-ban a *föld* szó magyar eredetét nem tartottam lehetségesnek. Hogy 1938-ban mégis lehetségesnek tartottam a magyar eredetét, az egy s más irányban megváltozott általános szöfejtő felfogásomból folyik. Több más idegennek tartott szóról is megváltozott volt a nézetem (vö. pl. a *határ* szóról írott cikkemet 1930-ban: MNy. XXVI, 161—7). Amikor az EtSz. részére összeállítottam a *föld* eredetére vonatkozó nézeteket, megfajta kísérleteket, láttam, hogy a KRESZN., majd CzF. által felvetett, de más alapfelfogásból nyilvánított magyar eredet esetleg lehetséges. Ha emlékeztem volna ALFÖLDI Rezső úr nyomtatásban meg nem jelent cikkére, vagy emlékeztem volna beszélgetésünkre, szívesen megemlékeztem volna, hogy ő a *föl* 'superficies' -d képzős származékának tartja, ahol a -d nem annyira kicsinyítő képző, mint inkább megkülönböztető jel.”

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVF.

1940. ÁPRILIS

2. SZÁM

Egy cikk margójára.

TAMÁS LAJOS fejtegetéseihez („Állandó [szociális] érvényű hangkülönbségek: MNy. XXXV, 273—82) volna néhány szavam, néhány megjegyezni valóm.

1. A cikk olvasásakor az első, ami szembetűnik, a dolgot erősen vitatkozó jellege. TAMÁS élénken vitatkozik nézetekkel és gondolatokkal, tagad és helyesel felfogásokat, elfogad és elutasít tanításokat, s közben megfogalmazza a maga nézetét, úgy, ahogy ő látja a dolgokat.

Minden tudományos írás, ha csak nem érint egészen szűz területet, többé-kevésbé vitajellegű. Ahol járt már egyszer valaki, ott mindig van vélemény, amelyhez minden ottjárónak állást kell foglalnia valamiképen, és ha csak nem feltétlen csatlakozásról van szó, a vita elkerülhetetlen,

Amilyen természetes azonban a cikknek vitatkozó hangja, olyan feltűnő, hogy sokszor nem tudjuk meg belőle pontosan, kivel is áll hát szemben TAMÁS, honnan való az az állítás, amelyet említ vagy éppen cáfol? Így pl. nekem sejtelmem sincs, kitől származik az a tanítás, hogy csak rövid szavakban fordulnak elő fonémek, a hosszabbakban nem vagy alig, mert „minél hosszabb egy szó, annál kevésbbé lesznek benne fonémek“ (274)?! Azt is hangsúlyozza TAMÁS, hogy „a beszédhangok ö n m a g u k b a n¹ még nem jelentenek“ (274), majd meg, hogy „a nyelvi hang . . . egymagában¹ mint ilyen nem ábrázol, nem ábrázolhat“ (280). Nem tudom ki állította ennek az ellenkezőjét? Azt sem tudom, ki akarta a leíró nyelvész nyakába varrni annak az eldöntését, „hogy miért éppen azok a nyelvi hangok egy bizonyos nyelvnek állandó hangegységei, amelyeket ilyeneknek ismerünk fel“, holott „mások is lehetnének“ (279)?!

Célszerű mindig idézni a vitatott állításokat, sőt tanácsos megnevezni gazdájukat is, mert könnyen megeshet, hogy olyan állításokkal szállunk perbe, amelyek el sem is hangzottak, vagy ha mégis, nem egészen úgy szóltak, ahogy pereljük őket, és az approximativ szövegezést esetleg senki sem vállalja.

2. Azt sem mondja meg világosan TAMÁS, hogy kivel tart voltaképen. Kinek a nézetét tartja részben vagy egészben helyesnek. Az ő elgondolását abban foglalhatnám össze, hogy

¹ A ritkítás tőlem való.

a nyelvben „csak állandó hangérvények és beszédhangmegfelelések vannak“ (280). Ezt a végső tételt TAMÁS kétségtelenül saját, legegységibb meditációiból szűrte le. Nem is említ senkit sem, akire ennek a megformulálásánál gondolt vagy támaszkodott volna. Pedig, ha jól látom, nem is olyan új ez a tétel, mint ahogy a megszövegezéséből gondolni lehetne.

Engem pl. TRUBETZKOY tanítására emlékeztet határozottan. TRUBETZKOYnak élete végéig az volt a meggyőződése, hogy azt a dichotomiát, amelyet multhatatlanul alkalmaznunk kell a hangtani kutatásban már csak SAUSSURE-féle langue—parole megkülönböztetéséből kifolyólag is, úgy kell megcsinálnunk, hogy az egyik oldalra kerüljenek a nyelv hangegységei, a másik oldalra pedig ezek realizációi a beszédben. Hogy ő ezeket a nyelvi hangegységeket fonémeknek, realizációikat pedig változatoknak nevezte, az most nem számít. Az elnevezési kérdések tizedrangúak.

TAMÁS — szemmel láthatólag a SAUSSURE-féle distinkcióhoz igazodva — szintén úgy oldja meg a kettébontást, hogy az egyik oldalon kiemeli a nyelvi „állandó hangérvényeket“, a másikon pedig a „beszédhangmegfeleléseket“. Eddig a pontig együtt halad a felfogása TRUBETZKOYÉVAL és természetesen sok más nyelvészével is, akik ugyanúgy csinálták vagy csinálják ma is ezt az elválasztást.

Ami azonban ezen a ponton túl van, az már elkanyarodás TRUBETZKOYÉKTÓL. Mert ha azt nézem, hogy minek tartja lényegileg TRUBETZKOY az ő fonémjeit, TAMÁS pedig a maga „állandó hangérvényeit“, rögtön kiütözik a két nézet különbözősége. TRUBETZKOY szerint ugyanis a nyelvi hang, a foném lelki realitás (hangszándék, lelki egyenértékese az ejtett hangnak), TAMÁS szerint a nyelv állandó hangegységei — fikciók.

Ezzel a nézetével sem áll magában TAMÁS. Nem tudom, tudja-e, az amerikai FR. TWADDELL az osztályostársa ebben a felfogásban.

A legújabb hangtani kutatásnak — szerintem — két jelentős eseménye volt a közelmúltban. Az egyik E. és K. ZWIRNER „Grundfragen der Phonometrie“ (Berlin, 1936.) c. munkájának a megjelenése, a másik TWADDELL pompás könyve: „On defining the phoneme“ (Language Monographs XVI.). Mind a kettőt érdemes elolvasni. A ZWIRNERÉKÉT azért, mert itt „fonometria“ néven egy új orientáció jelentkezik az eszközfonetikában: a már régóta várt, erősen nyelvészeti orientáció, ellenhatásként a SCRIPTURE—CALZIA-féle a- vagy antilinguista irányzatra, TWADDELLÉPÉDIG azért, mert már maga a vállalkozás is, hogy valaki világos és egyenes utakat akar vágni abban az irdatlan bozótban, melynek foném-kérdés a neve, nagy figyelmet érdemel.

TWADDELL számba veszi a fontosabb foném-definíciókat, amelyekről csak tud. Csoportosítja őket, mégpedig a szerint, hogy ki minek tartja azt a valamit, amit fonémnek nevez. A tucatjával felsorolt definíciók így két csoportba kerülnek. Az egyik csoportba azok, amelyekben az a felfogás tükröződik, hogy a foném pszichikai valóság, a másikba meg azok, amelyekben a foném mint fizikai realitás szerepel.

A két csoportot, illetve azon belül az egyes kiemelkedőbb véleményeket most a tekintetben fogja vallatóra TWADDELL, hogy kinek sikerült bebizonyítania azt, hogy a foném lelki, vagy pedig azt, hogy fizikai valóság. Az eredmény szerinte az, hogy senkinek. A pszichikai realitás hirdetői meg sem kísérelték a bizonyítást, az egy SAPIR kivételével, de az ő próbálkozása nem sikerült. A fizikai realitás vallói szintén nem értek el megbízható eredményt, bár itt próbálkozásokban nem volt hiány.

Mit csináljunk mármost egy olyan fogalommal — kérdi TWADDELL —, amely nem takar sem lelki, sem fizikai realitást, nem takar úgy, hogy akár az egyiket, akár a másikat hitelt érdemlően bizonyítani lehetne? A fogalom itt van, valóságértékének az igazolása azonban késik. És nemcsak késik, de esetleg véglegesen el is marad, mert ha ezzel az igazolással azok a kitűnő tudósok, akik megkísérelték, nem tudtak megbirkózni, nem valószínű, hogy egyhamar megbirkózhassék vele bárki is. A fogalomra viszont szükség van. A nyelvészi kutatás fáradságos munkával alkotta meg magának, nagy hasznát látta eddig is, bizonyos, hogy eztán is nagy hasznát fogja látni. Hogy lehetne tehát megtartani?

Az egyetlen mód a foném-fogalom megtartására TWADDELL szerint az, hogy fikciónak fogjuk fel, ha arra a kérdésre, hogy mi a foném, azt mondjuk, fikció.

Az eddigiekből az következne tehát, hogy TAMÁS végső tétele TRUBETZKOY és TWADDELL felfogásának a kontaminációja. Nem mondom, van is ebben valami magja az igazságnak, de azért a dolog mégsem ilyen egyszerű. Vannak itt bizonyos bonyodalmak is, de ezek csak akkor derülnek ki, ha azt vesszük szemügyre, hogy mi is az a fikció.

3. Fikció... Rangos szó ez nagyon! Volt idő, amikor nem holmi hangtani elméletet, de egy egész filozófiai rendszert építettek rá. VAHINGER, aki megírta a »*minthogyha*« filozófiáját (Philosophie des »Als ob«), erre alapozta minden tanítását.

A fikció alig több a nevénel. Fikció az, ami nincs, de mi mégis úgy bánunk vele, minthogyha volna. Tudva tudjuk, hogy nincs és mégis úgy használjuk, minthogyha volna. Nem öncsalásból, nem is ámtításból, hanem tiszta megismerések szerzése céljából. Mert a fikció erre kiválóan alkalmas. A fikció a gondolkodásnak az instrumentuma, mégpedig igen használható

instrumentuma, már annak, aki élni tud vele. Mostohatestvére a másik fontos gondolkodási eszköznek, a hipotézisnek. A mostohaság abból a különbségből ered, amely a kettőt elválasztja. A hipotézist ugyanis csak akkor szabad alkalmaznunk, ha igazolni tudjuk magát a feltételezést. A fikció sokkal kényelmesebb eszköz: ilyen igazolást nem követel. Ez persze nem azt jelenti, minthogyha derüre-borúra lehetne alkalmazni, teljesen önkényesen. A fikció mindig csak kiindulási pont lehet, egy gondolati operációnak a kiinduló pontja, melynek még az operáció k ö z b e n ki kell esnie, még mielőtt az eredmény megszületnék. Azért kell kiesnie, mert csak így küszöbölődhet ki az a hiba, amelyet a fikció felvételével tudatosan követünk el.

A fikció tehát röviden: az a logikai mór, aki a gondolat-sor elején, talán valamivel később is, megteszi a kötelességét és aztán — mehet.

Ez a fikció-felfogás nem VAHINGER kizárólagos sajátja. Közkeletű felfogás ez, legalább is a tudományos használatban így szokták értelmezni általánosan a fikciót. TWADDELL is így értelmezi. És TAMÁS?

TAMÁS „a nyelv állandó hangegységeit“ (274) „a szociális érvényű állandó hangegységeket“ (276) mondja fikcióknak. Szerinte „minden nyelvben feltehető bizonyos számú hangfikció . . . Ezeket nem szabad definiálni, csak fel- és elismerni lehet őket“ (274).

Itt ugyan közbe lehetne vetni a kérdést, hogy ki az, aki egy konkrét esetben felteszi ezeket a hangfikciókat, és ki az, akinek már csak az a kötelessége, hogy fel- és elismerje őket? „Az eszközfonetikus és a fonológus, vagy bárki, aki a nyelvvel foglalkozik“ — mondja TAMÁS — „tudatosan vagy öntudatlanul, ezekhez a hangfikciókhoz képest méri le a beszédhang-megjelenések változó sajátosságait“ (274). Az eszközfonetikus, a fonológus vagy a nyelvész dolga ebből világos: ők egy másodlagos vizsgálatot végeznek, a beszédhangok változó sajátosságainak a megállapítását, miközben vizsgálati alapnak a nyelvi hangfikciókat használják, de ki az a rejtélyes valaki, aki ezeket a hangfikciókat postulálja?

Mondom: fel lehetne tenni ezt a kérdést, sőt azt is, hogy hol és miképp esnek ki ezek a hangfikciók, mert hogy valahol és valamiképp ki kell esniük, az — ugyebár — *conditio sine qua non*, de nem sok értelme volna kérdéseinknek, választ úgy sem kapunk rájuk.

E válaszok helyett egy rendkívül meglepő kijelentéssel találkozunk. Megtudjuk, hogy TAMÁS szerint „minden nyelvi hangnak van egy materiális és egy nem materiális szerkezete“ (275). Később ezt még meg is ismétli, mondván „a nyelvi hang . . . nemcsak esetenként megjelenő artikulációs szerkezet eredménye, nemcsak fizikai valóság, hanem van anyagtalanszerkezete is, amellyel mindig együtt lép fel a beszédforgalom-

ban“ (279). A meglepő az, hogy hirtelenében nem tudjuk, vajjon ezek a nyelvi hangok azonosak-e TAMÁS szerint „a nyelv állandó hangegységei“-vel, „a szociális érvényű állandó hangegységek“-kel? Pedig azonosaknak kell lenniük, mert egy helyütt maga TAMÁS teszi ki az egyenlőség jelét közéjük, amikor még arra a kérdésre is választ keres, hogy miért éppen azok a nyelvi hangok egy bizonyos nyelvnek állandó hangegységei, amelyek... — és akkor már végkép nem értjük a dolgot, mert egy fikció, amely fizikai valóság is, egy fikció, amelynek materiális és immateriális szerkezete van, az vagy önellentmondás, vagy annak a jele, hogy a „fikció“ szót egészen egyénien, a tudományos közhasználatától toto coelo eltérőleg használjuk!

4. TWADDELL szóhasználata, amikor fikciót említ, korrekt, mégsem tudok vele egyetérteni több okból.

Elsőbben is azért nem, mert az eddigi foném-felfogásokra vonatkozó kritikája nem egészen kifogástalan. Amit TWADDELL azokra a nézetekre mond, amelyek a foném lelki realitását tanítják, azt el lehet, sőt el is kell fogadni. Kritikájának az a része azonban, amely a fonémek fizikai valóságát hirdető felfogásokra vonatkozik, már kételyekre ad alkalmat. Ebben a csoportban is vannak ugyan vitatható nézetek (pl. JONES „hangsalád“-ja), de vannak olyanok is, amelyek megalapozottnak látszanak (mint pl. BLOOMFIELD foném-elképzelése), s ez utóbbiak helyességét csak úgy lehet kétségbevonni, ha olyan szűkre méretezzük a valóság fogalmát, mint ahogy TWADDELL teszi, aki csak az egyedi tényeknek hajlandó valóságértéket tulajdonítani, a típus-tényeknek már nem (vö. erre genti előadásomat: *Proceedings of the Third Int. Congr. of Phon. Sciences*, 21—2). Pedig TWADDELL kritikájának a kifogástalansága ezen a ponton nagyon fontos volna, mert a fikció — mint egyetlen és utolsó refugium — csak akkor jöhetne számba esetleg, ha egyáltalán nem volna más mód a foném-fogalom megtartására.

Azért mondom, hogy esetleg, mert még így is nagyon fontolóra kellene venni ezt a megoldást. Aki ugyanis azt mondja, hogy a nyelvi hang, vagy a nyelv állandó hangegysége vagy a foném — fikció, annak azt is vallania kell, hogy a nyelv szintén fikció. A kettő szorosán összefügg egymással: a foném-felfogás csak függvénye annak a felfogásnak, amelyet valaki táplál a nyelvet illetően. Tudjuk, hogy GOMBOCZ pl. a legorthodoxabb lélektani elgondolásnak volt a képviselője a foném-kérdésben. Emlékezetes elnöki megnyitójában (Funkcionális nyelvszemlélet: *MNy. XXX, 1—*) világosan megjelölte, hogy a hangok kérdésével foglalkozva mikép jutott ő el „a BENNI és ULASZYN értelmében vett lélektani fonéma“¹

¹ A ritkítás tőlem való.

fogalmához“ (uo. 2). Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozta, hogy „a nyelvtudomány egységes és konkrét tárgya nem a beszéd, hanem a nyelv, mint lélektani valóság“ (uo. 1).

Hogy a nyelv fikció, azt már többen igyekeztek elhíttetni (vö. Proceedings stb. 14, 1. jegyz.), de eddig sikertelenül. Nehéz ugyanis belátni, hogy miért volna a nyelv egy »Als ob«-jelenség, miért kellene úgy bánni vele, minthogyha volna, mikor nyilvánvalóan van. Szorosabb értelmezését, a SAUSSURE-féle „langue“-ot is nehéz fikciónak tekinteni, hisz ez nem egyéb, mint a lingviztikai jelenségeknek szociális része (l. erre az Acta Linguistica I. 3. füzetében megjelenő dolgozatomat), tehát a legkonkrétebb társadalmi valóság.

A fikciós felfogásnak tehát akkor is súlyos hibái vannak, ha a „fikció“ helyes értelmezésén alapul. Hát még, ha ez az értelmezés nem is korrekt! Egy ilyen nézetre — és TAMÁS kétségtelenül ilyen — csak azt lehet mondani, hogy teljességgel elfogadhatatlan.

5. TAMÁS cikkében több hely van, amely kritikai megvilágítást kívánna. Nem tisztázott pontok, elsietett szövegezésű helyek elég szép számmal akadnak benne. Egy gondos bíráló talán szóvá is tenné őket mind. Én azonban most csak a nagyját tekintem föl, és ezért még csak egyet szeretnék megbeszélni: a hangok és a jelentés viszonyát tárgyaló konklúzióit TAMÁSnak.

„A legkisebb funkcionális egység — olvassuk a 280. lapon —, amely az ábrázolás síkján a jelentéssel kapcsolatba lép, nézetünk szerint nem a „foném“, hanem a teljes, megbonthatatlan szótest szerkezeti egysége.“

Megbonthatatlan szótest... Ha a szótest valóban olyan megbonthatatlan volna, mint ahogy TAMÁS állítja, akkor logikusan végiggondolva a dolgokat, el kellene vetnünk mindazt, amit a hangtani kutatás eddig produkált. El kellene vetnünk mind a leíró, mind a történeti hangtant, és fölöttébb csodálkoznunk kellene, hogy ezek egyáltalán kifejlődhettek. Mert a hangtan lehetősége éppen a szótestek megbonthatóságával kezdődik...

Hasonló hangtan-ellenes felfogással már másnál is találkoztunk. Legutoljára A. SCHMITZ-nél (vö. Die Schallgebärden der Sprache: Wörter und Sachen XVII, 87, 95—6), aki szintén a szótestek megbonthatatlan egységéből indult ki, de rögtön hozzátette, hogy ilyenformán hangváltozásokról, hangtörténetről és hasonlókról tulajdonképp nem is szabad beszélni. Ez logikus álláspont, más kérdés persze, hogy helyes-e.

TAMÁS bizonyára nem vállalná e súlyos következményeket, s így azt hiszem, hogy amikor a szótestek megbonthatatlan-ságát említi, talán csak egy elhamarkodott szövegezésével van dolgunk.

Ami mármost azt a kérdést illeti, hogy melyik az a legkisebb nyelvi egység, amely „a jelentéssel kapcsolatba léphet“,

itt minden azon múlik, hogy mit értünk a jelentéssel való kapcsolatba lépésen. A szónak pl. már nem kell kapcsolatba lépnie a jelentéssel, mert az, hogy szó, ex definitione magában foglalja a jelentést is, tehát a kapcsolat itt már megvan.

Ezt a szójelentést — TAMÁS szavai szerint — „a szótest nem mint gépies hangegymásmellettiség, hanem mint szerves hangegyüttes hordozza. Értelemdifferenciáló hangok nincsenek, csak értelemdifferenciáló szótestek... Ha az értelemdifferenciálódás szempontjából nézem a hangokat, azt kell mondanom, hogy a szótest minden tagja egyformán, helyesebben együttesen differenciál. Egyik se többet vagy kevesebbet, hanem mindnyájan együtt az egész szervesen egyúthordozott értelmet“ (282).

Ha vallanók a szótestek megbonthatatlanságának a téziséét, akkor semmi kifogásunk nem lehetne e passzus ellen. Mivel azonban nem valljuk, van. Nem az ellen, hogy a szótest hangjai együttesen differenciálnak, hanem hogy egyformán differenciálnának, mert ez ellentmond a tapasztalati tényeknek.

A magyar *hét* 'sieben, sept' szó jelentését a testét alkotó hangok kétségtelenül együttesen hordozzák. Ezek a hangok együttesen különböztetik meg ezt a szót, mondjuk, a *kilenc* 'neun, neuf' szótól. A magyar *két* 'zwei, deux' szót is együttesen differenciálják a hangjai a *három* 'drei, trois' szóval szemben. Ha azonban olyan szembeállítást csinálunk, ahol az együttes differenciálás ténye közömbösül, mert a szembeállított szótestek csak egy-egy pontjukon különböznek egymástól, vagyis ha a *hét* szót a *két* szóval állítjuk szembe, akkor azt, hogy melyik szóval és azon belül melyik jelentéssel van dolgunk, mégis csak a *k*, ill. a *h* fogja megmutatni.

Nem tudom, miért viseltetik TAMÁS ellenszenvvel az ilyen oppositíók ellen? Egyszer azt mondja róluk, hogy sem nem ártnak, sem nem használnak (274), másszor meg mint valami mesterkélt dologtól húzódozik tőlük. Mert mikor arról ír, hogy „értelemdifferenciáló hangok nincsenek, csak értelemdifferenciáló szótestek“ és hozzáfűzi, hogy az „utóbbiak is csak a beszédben teljeseznek ki, nem a szótárban. Meg a mindenkori helyzet, időpont és beszélők együttesében“ (282), nyilván rájuk gondol.

Pedig ezekben a szembeállításokban semmi mesterkéltétség nincs, fontosságuk viszont csak akkor látszik meg jól, ha azt a konkrét segítséget, amelyet a szövegösszefüggés vagy a szituáció, esetleg mind a kettő nyújthat, megint csak közömbösítjük, nehogy zavarja annak a tiszta megítélését, hogy mi differenciálhatja még a nyelvi jelentéseket.

Tegyük fel, hogy valakinek megáll az órája, mert elfelejtette felhúzni. Hogy újra beállíthassa, megkérdi valakitől, mennyi a pontos idő. Ha a válasz az, hogy *két perc múlva három*, az mindenesetre mást fog a számára jelenteni, mint az, hogy *hét perc múlva három*. E kétféle jelentést persze, hogy

az egész hangsor hordozza, mivel azonban a két hangsor egy-egy pont kivételével — az egyéni ejtésen belüli esetlegességet nem számítva — azonos, az együttes differenciálás számba sem jön. A kétféle jelentést megkülönböztetni a szövegösszefüggés ill. a szituáció sem segíti, hisz úgy választottuk meg, hogy ne segítse. Mi fogja tehát a kérdezőt útbaigazítani a jelentés tekintetében? A *két*, ill. *hét* szó kezdetének különbsége, a *k*, ill. *h*.

Tamás állításával ellentétben tehát igenis vannak hangok, amelyek hangsorokat, szavakat és azokon belül jelentéseket tudnak differenciálni. És nem is az az érdekes, hogy ilyenek vannak, hanem az, hogy az egyes nyelvekben ténylegesen előforduló hangok vagy hangtulajdonságok nem mind ilyenek. Az $n-\eta$ állandó (szociális) érvényű hangkülönbség a magyarban, szavakat megkülönböztetni vele mégsem lehet. Az angolban viszont lehet. És itt kezdődik az a hierarchia, amelyet TAMÁS tagad (vö. 282).

Azt talán csak mégsem lehet tagadni, hogy a magyarban van szóintonáció, olyan értelemben, hogy nem lehet kiejteni egyetlen magyar szót sem, amelynek ne volna hanglejtése. E hanglejtéssel mégsem lehet szavakat és azokon belül jelentéseket megkülönböztetni. Ezzel szemben az ú.n. polytonikus nyelvekben lehet. Hogy a magyar és egy polytonikus nyelv szóintonációja ilyenformán nem egyenrangú a nyelv mint ábrázoló eszköz szempontjából, azon, azt hiszem, vitatkozni sem lehet. Ha valaki mégis megteszi, akkor az már nem is vitatkozik, hanem tusakodik a megismert igazság ellen.

TAMÁS állításai ellen megcáfolhatatlan tények szólnak, olyan tények, amelyeknek a hangtanra vonatkozó fundamentális jelentőségét eddig még senki sem tudta komolyan kétségbevonni.

De ha a tények nem is beszélnének ilyen megcáfolhatatlanul, akkor is jól meg kellene fontolni és százszor is meg kellene rágni azt az állítást, hogy a hangok (ill. hangtulajdonságok) nem léphetnek kapcsolatba a jelentéssel. Mert ha ez nem is jelenti a lét vagy nem-lét kérdését a hangtan számára, mint a szótetek állítólagos megbonthatatlansága, azt mindenesetre eldönti, hogy szabad-e a hangtant a grammatika egyéb stúdiumaival, a szótannal és a szintaxissal szorosan összekapcsolni vagy sem. Mert ha a hangoknak (ill. hangtulajdonságoknak) — nem önmagukban, hanem legalább is a szavakon át — nincs relevanciájuk a nyelvi jelentések tekintetében, akkor a hangtant ki kell rekeszteniünk a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány köréből, hisz azon belül csak olyan diszciplínák vannak, amelyek formákkal és jelentésekkel foglalkoznak, és akkor legfeljebb csak a nyelvészeti segédtudományok között lehet neki helyet szorítanunk, ami természetesen nagyon

sajnálatos volna mind a hangtan, mind a nyelvtudomány szempontjából.

Annak idején sokan épp azért üdvözölték örömmel az újabb hangtani kutatásokat, mert úgy látták, hogy a nyelvi hangjelenségeknek a nyelvi jelentések szempontjából való vizsgálata megmenti a hangtant a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány számára.

Sokan voltak — mondom —, akik így ítélték meg a dolgot, de talán senki sem fogalmazta meg ezt oly világosan, mint éppen egy magyar tudós, GOMBOCZ ZOLTÁN (vö. i. h. 2—3).
LAZICZIUS GYULA.

Adalékok három magyar szó történetéhez.¹

1. A magyar *múlik* ige megfelelője a vepszében.

A magyar *múlik* ige finnugor voltát már GYARMATHI S. is észrevette híres „Affinitas“-ában (197, vö. MUNKÁCSI: Nyr. XI, 440), ahol a vogul megfelelővel (*mula-*, *mul-*) nasonlított össze. BUDENZ (MUSz. 635—6) már a *múl*, *múlni*, *múlik* 'praeterire' igéhez és ennek származékaihoz (*múlat*, *múlaszt* stb.) a vogulon kívül a mordvinből és osztjából is hoz megfelelőket. WICHMANN (MNY. VIII, 324), elvetvén a BUDENZTÓL fölhozott osztják szót, idevon lapp, votják és kérdőjellel cseremisiz megfelelőket is, és így szerinte a *múlik* ige finnugor rokonsága a következő: vog. É. *múl*-, KL., AL. *mul-*, K. *mól*-, T. *mól*- 'múlik' | mordv. E. *molems*, M. *moléms* 'gehen, hingehen, hinkommen' | lapp N. *mollat*, *molam* 'praeterire', S. *mollo-* 'irre gehen, sich verirren' | valószínűleg(?) votj. *muläs* 'sok, bő ...' stb. | talán még cser. мулюкташ (= *mul'ktaš*?) 'igen sokat tölteni, csordultig tölteni (переполнять)' (ТРОИЦКИЙ). SZINNYEI, NyH.⁷ 152 a *múlik* ige finnugor megfelelői közül a vogult és lappot említi meg.

A szóbanforgó finnugor igető folytatója valószínűleg előfordul a finnségi nyelvek közül a vepszében 'beleférfni' jelentéssel, mint ezt az alábbi példák bizonyíthatják. Déli-vepsze: *mülüdä* 'beleférfni' (KETTUNEN, Löunavepsa häälükajalugu I, 120); (*hännē*) *mülüs kiskha* '(neki) beleférfna a belébe' (i. h. 76); *ī mülüşkände* 'nem fog beleférfni' (i. h. II, 18). Ugyanennek a szónak közép-vepsze előfordulását bizonyítják már LÖNNROT szövegei: *Ei kaht tsarit yhthe lidnaha mylukoi* 'Ei kahta kuningasta yhteen linnaan mahdu' (Om det nard-tschudiska språket 24), továbbá KETTUNEN és SIRO szöveggyűjteménye: *iknahamülub*, *a ukše ī mülü* 'Ikkunasta mahtuu, mutta ovesta

¹ Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1938. június 15-i ülésén, e formájában néhány kiegészítéssel.

ei mahdu (= az ablakon befér, de az ajtón nem [találós mese]), (JSFOu. LXX, 137), sőt az új (közép-)vepsze irodalmi nyelv is, ahol megtaláljuk az illető igető *ta-* képzős származékát: *mylytada* 'вместить, поместить' (HÄMÄLÄINEN és ANDREJEV, Vepsa-venähine vajehnik 37). Jelentéstanilag nincs nehézség a szóbanforgó '(be)menés' és 'beleférés' jelentésű igék összevetésénél. Tudvalevőleg a magyar *fér* is „eredetileg mozgást jelentő ige volt: 'pervenire, introire', s ebből fejlődött a 'locum habere' jelentés“, mint a finnugor rokonsága (zürj., votj., cser. megfelelői) mutatja (vö. GOMBOCZ—MELICH, EtSz. *fér* al.). A 'beleférés' több nyelven a 'menni' igével fejeződik ki; így pl. a magyarban *a zsákba egy köből búza megy bele* 'fér bele', az észtben *kotti läheb = kotti mahtub* 'a zsákba fér', a finnben is *menee mahtuu* 'megy = fér'. Az összevetett szavakat hangtani szempontból figyelembevéve a vepszében az első szótagban *u*-t váránk, azaz mélyhangú tövet; pl. a lapp első szótagbéli *o* — vö. lapp *mollat* stb. — rendes finnségi megfelelője *u* lenne (vö. ITKONEN: JSFOu. XXXII, 3: 96). Azonban tekintettel arra, hogy a finnugor etimológiák egy részében magas- és mélyhangú tő váltakozik (pl.: a fentemlített magyar *fér* ~ cser. *pure-m*; magyar *húny* ~ finn *kyyny* [PAASONEN, Beiträge 23]; m. *tél* ~ finnségi *talv[i]* stb.), s erre a váltakozásra különösen a finnségi nyelvekben van több példa (pl. finn *tyhma* ~ *tuhma* 'buta', *ruma* ~ *rymä* 'csúnya', finn *huutaa* ~ észt *hüüdma* 'kiáltani' stb.), lehetségesnek tartjuk a vepsze *mülü-*, *mülu-* tő bevetését a fentemlített finnugor (magyar *múlik* stb.) szócsaládba.

2. A magyar *hám* és származékai.

BUDENZ (MUSz. 85—6, 106. sz.) finnugor eredetűnek veszi a következő magyar szócsaládot: *hám* 'Haut, Schale an Früchten, epidermis': *hámozni* 'abhäuten, schälen—Früchte' | *hámt, hánt* (*hántani* 'decorticare') | *háml-* (*hámlani* 'sich schälen': *hámlik a hársfa*) | *háncs, háncsu* 'abgeschälte Baumrinde'. Ennek a *hám-* tőnek a megfelelői lennének többek között: cser. *kom* 'cortex, crusta' (*kinde k.* 'kenyérháj'); *kumuž* 'cortex betulae', cser. M. *komaš* 'ua.' | votj. *köm* 'Rinde'. MUNKÁCSI (AKE. 322—3 és Nyr. XXIX, 110) megismétli ezt az etimológiát, egyúttal némileg kiegészíti a magyar anyagot (*hámal-* stb.) és pontosabb megfelelőket hoz a votjából: *kom*, Kaz. *küm* 'Rinde, Kruste, Schale (v. Früchten, Ei, Brod)', *nañ-kem* 'Brotrinde' stb. Ő (i. h.) elválasztja a lapp és finn (*juľmukse!*) szót, amelyeket BUDENZ tévesen vett fel a magyar *hám-* megfelelőjének, és a szóbanforgó magyar-votják-cseremiszi szótövet kaukázusi jövevénynek tartja (vö. chürkilin *kam* 'Schale...', kürin *çam* 'Haut, Fell' stb.). Mind BUDENZ, mind MUNKÁCSI tudják, hogy a magyar *hám* szó nyelvújítási elvonás a *hám-*

lani, hámozni stb. igékből és csak 1807-től kezdve van meg (vö. még SZILY, NyŰSz. 120). Tehát a nyelvtörténet szempontjából **hám* csak feltett alak. Talán ezért, vagy más okból SZINNYEI nem vette fel a NyH. legutolsó 7. kiadásában a finnugor szavak közé, bár a korábbi kiadásokban (pl. NyH.⁴ 139) szerepel. PAASONENNél (Beiträge c. munkájában) is hiányzik ez a finnugor etimológia, holott a cseremiszi *kom* 'Rinde Hülse' szóhoz hozzáveszi a következő (részben *v*-töví) igéket: *ko-βzaš* 'Grütze mahlen, Getreide zermalmen' ~ *kovzem* = *kofzem* 'ua.', *kožem* 'ua.'; ez ugyanis 'das Korn enthülsen auf der Graupenmühle' ~ *kumuzaš* = *kovzem*. A magyar *háncs* szót pedig újabban különálló szónak tartják (vö. finn *koskus* stb., TOIVONEN: FUF. XIX, 187—8).

A magyar igéből elvont **hám*- 'kéreg' névszótó ősi volta mégis feltehető, ha tekintetbe vesszük, hogy a finnugor **kšms*, illetőleg **kšms* (a *-m* ~ *v*-váltakozásra nézve egyes finnugor nyelvekben l. pl. PAASONEN i. h., SZINNYEI, NyH.⁷ 45—6) névszó létezése valószínűbb azáltal, hogy a tárgyalt cseremiszi-votják 'Rinde stb.' jelentésű szónak lehetnek még további rokonai a finnugorságban. Valószínűleg ide tartozik pl. a mordvin *kuv-* tö, amivel találkozunk PAASONEN—RAVILA erzá népdalgyűjteményében: *taz—kuvīnet pēverdi* 'sie straut Räudekrusten' (MSFOu. LXXXI, 220). Ide lehetne továbbá még venni az északi és irodalmi észtben előforduló *kōm*, gen. *kōma* 'Schelfer, Unreinigkeit' ~ *kōme* 'ua.', *ihu on kōmas* 'd. Körper schelfert', *kōm sūs* 'Aphthen, Schwämmchen im Munde' névszókat, továbbá e denominalis igéket: *kōmama* ~ *kōmetama* 'schelfern', azután a déli észti *kōme*, gen. *kōme* 'Schelfer' szót és származékait: *kōmetama* 'schelfern, schinnig sein', *kōmine*, gen. *kōmitse* 'schinnig, schelferig' (mind a WIEDEMANN, EWb.-ból). A szócsalád a szétuban is általános, saját feljegyzéseim szerint: *kōmē*? ~ *kōmē*? 'Schelfer', *kōmētama* 'schelfern'. ITKONEN T. J. (JSFOu. XXXII, 3: 8) egyezteteti az észti *kōm*-szóval a lapp T. *kām*^a, gen. *kāmī* 'kivisammal, -mura, kiventüra' szót. Ez a feltevés azonban sem hangtani (tekintettel az első szótag vocalismására), sem jelentéstani szempontból nem látszik kifogástalannak. OJANSUU pedig posthumus cikkében (Virittäjä 1924: 17) az illető észti szót germán jövevényszónak tartja. Szerinte az észti alapalak **kēma* < germán **kēma*, **kēmi* (> izlandi *kām* 'Schmutzrinde', angol nyelvj. *coom* 'Russ' ~ *keam* 'Schaum' stb.). OJANSUU azonban nem vette figyelembe a déli észti *ō-s* alakot, amelyet semmiképen sem lehet *ē*-ra visszavezetni, és így nem felelhet meg a germán **kēm*-nek. Az észtben okvetlenül **kōm*-alakból kell kiindulnunk, amiből aztán az északi **kōm* kialakulhatott (bár a hosszú *ō* > *ō* változás az észtben igen ritka). Hangtanilag az észti *kōm*, *kōme* névszó pontos meg-

felelője a következő szóknak: cser. *kom* ~ *kumuž* stb. | votj. *kem* (= *kem*) | mordv. *kuv-*, továbbá az elvont és feltett (s így teljesen bizonytalan) magyar *hám*-nak. A vocalismusra nézve vö. pl.: *kuole-* (észti *köle-*) ~ m. (meg)*hal-* ~ cser. *kol-*, *kolem* ~ mord. *kulo-* (PAASONEN, Beitr. 40 és NyH.⁷ 24, 49) és f. *suone-* (észti *soone-*) ~ votj. *sen* (~ m. *in*, Beitr. 205, NyH.⁷ 26, 46). Az *-m* ~ *-v*-váltakozást már fentebb érintettük.

A 'Rinde, Kruste' ~ 'Schelfer, Schinnen'-féle jelentésváltozásra hozhatunk párhuzamokat más nyelvekből is; pl. a lív *lęuž* (~ *lęda*), plur. *lędäv* (*lędav*), nyugati lív *li'uz* (elavult *li'uz*), plur. *li'uduv* (*li'uduv*) szónak kettős jelentése van: 'Kiefernrinde . . . , ein Stück Kiefernrinde; . . .' ~ 'Kopfgrind, grindige Borke auf dem Kopf' (*pā l.*, l. KETTUNEN, Livisches Wörterbuch), illetőleg 'Kiefernrinde; . . .' ~ 'Schinnen auf dem Kopfe' (SJÖGREN—WIEDEMANN szótára). Ugyanílyen jelentésbeli kettőséget találhatunk a cser. (WICHM.) KB. *lęęę*, U. *lęęę*, M. *li'ęę* 'Schelfer, Schinnen, Schuppen (der Kopfhaut)' ~ KB. *kęmęž-lęęę*, *kęęi-lęęę*, U. *kęmęž-lęęę* 'die äusserste dünne Schicht der Birkenrinde', U. *pü-ńdęž-lęęę* 'die äusserste dünne Schicht der Kiefernrinde' szóban is (ami az utóbbit illeti, l. BEKE: NyK. XLV, 345).

3. A magyar *kínál* és esetleges finnugor társai.

A köznyelvben általánosan ismert és használt magyar *kínál*, *kínál* 'bieten, anbieten, antragen (jm. etwas)' (KELEMEN, Kézi szótár) ~ *kénál* (Oklsz., MTsz.) igének és származékainak (*kínálkozni* stb.) nincs tudtommal etimonja sem a finnugor örökségben, sem pedig a jövevényszavak között. Így SIMONYI (NyK. XVI, 253) kétes alapszó -l gyakorító képzős származékának tartja, ismeretlen eredetűnek említi BALASSA is (NyK. XXIV, 275), és végül ismeretlen tő gyakorító továbbképzéseként szerepelteti SÁMSON E. (A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői 31). Ennek az igének első felbukkanása a XVI. századra esik (vö. Oklsz. *kínál*, *kénál* al. és SÁMSON i. h.). A MTsz. közöl a magyar nyelvjárásokból *kína* (*kína*) 'kínálás' jelentésű névszót, s lehetséges, hogy ez a **kín-*, **kín-*igetből képzett igenév (amilyenek a *húza-vona*, *kerge*, *csusza*, *csisza[-kő]* stb. igencvek; vö. BALASSA: NyK. XIX, 148, BUDENZ, UA. 199, HORGER: MNy. IX, 116), de elvonás is lehet a *kínál* igéből. Az igének viszonylag késői felbukkanása ellenére is felmerülhet a gondolat, hogy finnugor eredetű igevel van dolgunk, és így kereshetünk megfelelőket a rokon nyelvekben is. Az észtnben van egy homályos eredetű, más finnségi nyelvben eddig feljegyzetlen ige, amelyet, míg jobb magyarázata nincs, összekapcsolhatónak vélnék a szóbanforgó magyar szóval. Ez az észti szó pedig *kündima*, *-nin*, *-ndida* (a nyugati észti szigeteken és dél-Viljandimaaban), *kündümü* (dél-keleti Észtország-

ban) 'reichen, sich erstrecken, ausreichen (=ulatama)', műveltető képzővel *künütämä*, gyakorító képzővel *künütelemä* 'ausstrecken, langen nach etw., darreichen', *kätt välja k.* 'die Hand ausstrecken' stb. (WIEDEMANN, EWb.; irodalmi nyelvi használatáról l. Eesti Õigekirjutuse-sönaraamat *küündima* 'elér, kiterjeszkedik. [valamiből] jut, telik valami stb.'). Az észten elsődleges tőnek a **kün*-t tarthatjuk, míg a *-di* < *-tü*-t visszaható képzőnek (vö.: vepsze *lahodub* 'lakoupi', *vanhtub* 'vanhenne', SETÄLÄ, ÅH. 73, 108; észt *kul-duma* 'verlauten, hörbar sein oder werden . . .' ~ *kuluma* 'ua.', — itt pedig a *-d*-analógikus is lehet), vagy — ami valószínűbb — *-t(ä) + -ü-*, illetőleg *-t(a) + -w* visszaható képzőnek, amelyben csak az *-ü-*, illetőleg *-u-* a visszaható képzőelem (vö. észt *pör-di-ma*, *pör-dü-mä* 'sich kehren, werden, drehen'), a *-t* azonban műveltető. Ami az összekapcsolt észt és magyar szó jelentéstanai viszonyát illeti, hasonló kettős jelentést találhatunk a német *reichen* 'nyújtani, adogatni' ~ 'érni, terjedni, felérni stb.' igénél is. Hangtanilag nehézség merülhetne fel az egyeztetésnél, mert a finnségi (azaz észt) tő magashangú, míg a magyar, tekintetbe véve a második szótag *-á-* hangját, mélyhangú. A szókezdő magyar *k-* megmaradása azonban magashangú szóra utal (ha csakugyan finnugor szóval van dolgunk; vö. a finnugor *-k* történetére pl. SZINNYEI, NyH.⁷ 23—4, TOIVONEN: FUF. XXII, 134—46, más-képen LAZICZIUS: MNy. XXXIV, 26—32). Mégis azt merném állítani, hogy a magyar szó is eredetileg a magashangúak közé tartozott, és a mélyhangú *-ál-* képző csak analógikus benne a mélyhangú *dobál*, *hordal* stb. mintájára (l. példákat SÁMSON i. m. 24 kk. és magashangú tövek átcsapásait, mint *csípáz*, *tépáz* i. h. 24). Vö. még EtSz., amely a *csíp* szót a finnugor megfelelők alapján magashangúnak veszi fel, bár származékainak nagyrésze mélyhangú szóra utal (*csipág*, *csipász*, *csibdál* stb.). Ilyesféle mélyhangú ragok és képzők terjeszkedése a magashangú alakpár rovására előfordul a finnségi nyelvekben is (pl. a finn *merta*, *verta* partitívusok magashangú tőből *mertü*, *vertä* stb. helyett), mint ezt már „*oi*, *ei*-deminutívum” című dolgozatomban (218—9) valószínűnek tartottam. Az észt *küündi* ~ magyar *kin-*, *kín-*, *kén-* első szótagbeli magánhangzójának azonos eredete mellett tanúskodik a magyar *kigyó* ~ finn *kyy* (ész *kü-üss*) egyeztetés (NyH.⁷ 144); a magyar *i* ~ *é*: *kínál* ~ *kénál*, *kigyó* ~ *kégyó* változásra nézve pedig közelebbit l. BALASSA i. h. és HORGER, A magyar nyelvjárások 56 (120 §).

Nem teljesen lehetetlen továbbá, hogy ugyanennek a feltehető ősi igezőnek vannak folytatói még másutt is a finnugorságban. Szembetűnik ebből a szempontból a közvetkező cseremiszi ige: *kiñilam* 'fölkelni; surgere', *-ledem* gyak., (CASTRÉN) *kiñeläm*, *kiñildem* 'fölkeltetni; suscitare, excitare' stb. (BUDENZ: NyK. IV, 357), (GENETZ) *kiñelam* 'fölkeli (a fekvésből); vom Liegen aufstehen' (l. SZILASI: NyK. XXIX, 203), *kiñä-läs*

'erwachen', *käna-ltäs*, em 'erwecken, aufwecken, aufheben' (RAMSTEDT: MSFOu. XVII, 50), KB. *käna-läm*, U. *känela m* 'aufstehen' (WICHMANN, Tscheremissische Texte, Wörterverz.). A szóbanlévő cseremisz igével valószínűleg összetartozik a votják *kiüilt-* 'megmozgatni; bewegen' (MUNKÁCSI, VotjSzót. 175, WIEDEMANN után), mert a 'felemelés' (vö. cser. 'aufheben') és 'mozgatás' (vö. votj. 'bewegen') jelentés váltakozhatik ugyanazon igénél, pl. ó-egyházi szláv *dvignō, dvignōti* 'bewegen, heben' ~ orosz *двѣчатъ, двѣхнутъ* 'bewegen, rühren, rücken' (más szláv nyelvi példák BERNEKER, EtWb. *dvigajo, dvigati* al.). Ezzel a votják-cseremisz igecsaláddal egyeztetni BUDENZ (MUSZ. 13—4 és UA. 77) a később különválasztott magyar *kel*, finn *käy-* stb. szavakat (a *kel, kél* szó etimológiáját l. NyH.⁷ 150, a finn *käydä* cser. megfelelőjét pedig l. pl. WICHMANN, Tscher. Texte, Wörterverz.). SZILASI (i. h.) kérdőjellel még a cseremisz *kiem* 'fekszik, liegen' igét is ideveszi, ez azonban még kevésbé valószínű. A cseremisz *-l* képző (*kiüilt-* stb.) lehet mozzanatos képző (l. UA. 77), de lehet gyakorigó is (vö. NyH.⁷ 62). A cseremisz és votják *-lt-* továbbképzés, mégpedig *-l* + causativ *-t* képzős alakulat. A cseremisz-votják egyszerű tő: *kiü-, käñ-, käñ-* stb., amelyet a képző elhagyásával kapunk, a finnségi **kün-* tő pontos megfelelője; vö. különösen a vocalismus tekintetében: cser. *käñer* 'Ellbogen', mordv. *keñere, keñar* 'Warderarm; Elle' ~ finn *kyynärä, kyynär* 'Elle' (észt *küünar*), votj. *küli, kil, sin-k*. 'Träne' ~ finn *kyynel* 'ua.' (PAASONEN, Beitr. 24—5).

Végül óvatosan feltehetjük a kérdést, vajjon a erzä-mordvin *keñerems, käñürims, keñdürims*, moksa *keñaräms* 'reifen; fertig werden; bei Zeiten hingelangen; Zeit haben, es dahin bringen' (PAASONEN, Mordw. Chrestomathie 76. 215. sz.), különböző erzäi és moksai nyelvjárásokban *кeнeрeмc, кeнeримc, кeнъдиpимc, кeнпиръмыc* 'поспеть, созреть, угодить к сроку, не опоздать, gyakorító *кeнeрькшнeмc, кeнъдиpькшнимc, кeнeрькшeмc* 'поспевать' (JEVSEVJEV M. E., Эрзянь-рузонь валек) nem tartozik-e az előbbieket csoportjába. A mordvin *käñ-, keñd-, keñ-* pontosan megfelel a finnségi **kün-*nek; vö. finn *kyynärä* ~ mordv. *keñere, käñür, keñdür* stb. (PAASONEN, Mordw. Chrest. 76. 214. sz., az *-ñ-* és *-nd'* változásra nézve l. PAASONEN: MSFOu. XXII, 42). A mordvin homályos deverbalis (gyakorító?) *-r-* képzés (l. BUDENZ, UA. 169, GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen 42—3, LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 187) pedig különválasztja a szóbanlévő mordvin igét a fentebbi más finnugor igéktől. Jelentésanilag a mordvin ige látszik bekapcsolhatónak a finnségi **kün-*, magyar *kün-, kün-* stb. csoportjába, különösen ha párhuzamképen tekintetbe vesszük, hogy a magyar *ér, érik* igének is vannak megfelelő jelentésváltozásai, többek közt *ér* 'reichen', *évig érni* 'bis in den v. bis zum Himmel reichen' (vö. az észt *küündima* jelentéseit)

~ráér 'Zeit v. Muße haben (zu etw.), nem érek rá a játékra, 'ich habe keine Zeit zum Spielen' (vö. mordv. 'Zeit haben, es dahin bringen') ~érik 'reifen . . . , reif werden . . . , zur Reife kommen' (KELEMEN, Nagy kézi szótár; vö. mordv. 'reifen; fertig werden').

A feltehető finnugor **k̄n̄* (? *k̄n̄*-) tőnek alapjelentése '(fel)kelni, emelkedni' (→ 'felébredni') lehetett, amely még megvan a cseremiszenben (*kiñel*- stb.); ebből causativ továbbképzés útján válhatott '(fel)emelni, (fel)keltetni' (cser. *kiñelt*-) és 'mozgatni' (votj. *kiñilt*-), az 'emelni' jelentésből pedig fejlődhetett '(valamit valakinek) elébe emelni' → 'kínálni': magyar *kínál*-. Másrészt '(fel)kelni', illetőleg 'emelkedni' jelentésből fejlődhetett 'kiterjedni, érni' az észtk *kündi*-ben (vö.: észtk *touseb taevani* = *ulatub taevani* 'égig ér'; francia *s'élève jusqu' aux nues*). Hogy az 'érni' jelentésű ige jelentéskörében hogyan váltak lehetségesekké az idevett mordvin *käñirims* stb. igének 'reifen stb.' jelentésárnyalatai, erről az éppen tárgyalt magyar *ér(ik)* ige párhuzamképen tanúskodik. A szóbanforgó finnugornak vélt szócsaládnak elég bonyolult és nem igen könnyen áthidalható hangtani, valamint szóképzési viszonyait már fentebb igyekeztünk lépésről lépésre megvilágítani jelentésváltakozási párhuzamokkal és az idevonatkozó fejtegetésekkel, és ezért remélni merjük, hogy az itt ajánlott magyar *kínál*, észtk *kündima* és társai magyarázata legalább is egy új, egyszerűbb szófejtés felmerüléséig megértésre talál a szigorú olvasó részéről.

Budapest—Tartu 1938—1940.

JUULIUS MÁGISTE.

Nem mind bíró, kinek pálca van a kezében!

Lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy művelt nagyközönségünk élénken és tevékenyen érdeklődik a nyelvészet iránt. Nem csodálkozunk a természetes kíváncsiságon, örülünk az ilyen közvetlen kapcsolat nyomán kifejlődő kölcsönhatásnak, s azt sem vesszük zokon, hogy szakmunkánkat egészséges, jóindulatú kritikával kísérik. Néha azonban visszas helyzetbe hoz, önvédelembe kényszerít bennünket a vérmes műkedvelők túlbuzgalma. Olyan területre törnek be, amelyen már nem elegendő a gyakorlati nyelvtudás, a józan ész, a nemes szándék, s csalahatatlanságukban bízva keresztshadjáratot hirdetnek a „dölyfös céhbéliek“ elfogultsága, tehetetlensége vagy éppen gonosz üzelmei ellen. Arra persze nem szokott gondjuk, türelmük lenni, hogy a vitás kérdésnek láthatatlan összefüggéseit is felderítsék, s a megtámadott ellenvéleménynek az érveit is latra vessék. Pálca suhog a kezükben, bírónak képzelik magukat . . .

Az utóbbi időben egyszerre két oldalról zúdult békés berkeinkre a haragos szélvész. Az egyik a finn-magyar nyelv-

hasonlítás munkájában való elmaradottságunkon gerjedt fel, a másikat a finnugor rokonságot valló tanításunk korbácsolta fel. Múlasztás, szégyenletes múlasztás terhel bennünket, hogy még csak tíz szóegyezéssel tudjuk a finn-magyar rokonság tényét bizonyítani, — sziszegi a balról támadó szemrehányás —; bünt, árulást követünk el, hogy a hazug finnugor rokonítás gyalázatába züllesztettük tudományunkat, — csattog jobbról szemünkbe a vád. Talán kényelmesebb volna egyszerű vállvonítással elintézni, vagy pajkos mosollyal egymásnak szalajtani ezeket a jókora tájékozatlanságban fogant ellentétes rohamokat, de az ügy súlyos tárgyi meg személyi vonatkozásai azt parancsolják, nézzünk szemükbe a vádagnak.

*

ORSÓS FERENC, a Pázmány Péter-Tudományegyetemen a törvényszéki orvostan tanára, tavaly augusztusban meglátogatta Finnországot, s útjáról „Finnországi benyomások“ címen tájékoztatta a MONE. választmányát. Az előadás a MONE. Orvostársadalmi Szemle 1939. évi 11—12. számában, majd különnyomatul is megjelent, tehát nem afféle házi használatra készült röpke akta, hanem igen tág nyilvánosságot foglalkoztató és bizonyára komoly igényű írásmű.

Az útirajzban sok tartalmi érdekességet, hangulati finomságot és szépírói erényt talál az olvasó. Érthető, hisz egy Orsós-szerűen természetszerető, művészi érzékű, mély kedélyű és széles látókörű tudósnak sok olyasmit meg kell éreznie, észre kell vennie, amin meg sem rezzen egy átlag-utazó szeme-szíve. Az út, úgy látszik, a felfedezések és lelki élmények szakadatlan láncolata volt. ORSÓS figyelmét éppúgy megragadták Suomi földtani, természeti adottságai, mint a finn nép gazdasági, társadalmi, szellemi életviszonyai. Ahogy anyjuunkkal megtörtént, őt is elbűvölte az északi világ vonzó eredetisége és a finn ember, a finn élet erkölcsi tartalmassága, magasrendűsége: „Csak Finnországban lehetséges még ilyen aranykori állapot és ősi becsületesség“ (28. l.).¹

Az előadás frissége, érzelmi telítettsége jórészt annak köszönhető, hogy ORSÓS egy ismeretlen vagy alig ismert új világrész felfedezésének lázas örömeiben ragadott tollat. Irodalmi vonatkozásban, az élményszerűség szempontjából szinte előnyös volt ez a tabula rasa; voltaképpen tehát már csak azért is jogtalannak minősíthetnők azt a szemrehányást, hogy nálunk keveset tudnak az ezer tó országáról. Tagadhatatlan, hogy régebben igazán csak a szakemberek szűk köröcskéje ismerte Finnországot, bár az érdeklődőnek akkor is rendelkezésére állott SZINNYEI pompásan megírt, klasszikus műve. Az utóbbi évtizedekben azonban egyáltalán nem lehet okunk illetén

¹ A különnyomathól idézek.

szemrehányásra: az iskola is elvégzi a reája háruzó felvilágosító munkát, a komoly népszerűsítő irodalom is megtette a magáét. Ha útja előtt tájékozódni kíván, válogathatott volna szerzőnk a megbízható kalauzokban: könnyű szerrel hozzájuthatott volna akár a „Finnek, észtek“ című (1928.) kiadványhoz, akár KODOLÁNYI „Suomi, a csend országa“ című (1937.), PAPP ISTVÁN „Finnország“ című (1958.), ERDŐDI JÓZSEF „Épülő ország“ című (1939.) élvezetes olvasatú könyveihez, akár e sorok írójának Finnugor Rokonságunk című munkájához. Már itthon megtudhatta volna, hány tava van Finnországnak, milyen az ország földje, miből él a nép stb., stb. Megtudhatott volna egyebet is, olyasmit is, amiről ott künn sem értesült, vagy tévesen értesült. Így például nem emlegetne unos-untalan minden finnt sértő, minden beavatottat bosszantó módon „Kareliá“-t, „kareliai“-t, sőt „kareli“-t, nem tenné a karjalaiak honfoglalását Cheops és a kínai krónika kezdetének idejére, egészen más statisztikai adatokat közölné a finn népköltészet páratlan gazdagságáról, nem cserélné össze a *runá*-t a *runó*-val stb., stb. Ezek, mondjuk, csak stilisztikai szeplők, elírások. Találunk azonban sajnálatosabb bibiket is. A kötelező körütekintés elmulasztásával pellengére állítja Orsós a magyar nyelvészetet:

„Kannisto professzor kezdeményezéséből most készül a nagy finn szótár, mely a tájszókat is felöleli. 10 évre tervezték az anyag egybehordását. 5 év multával már több, mint 1,200.000 szó és fogalom volt összegyűjtve. A gyűjtés után majd a rendezés és szerkesztés következik. E hatalmas mű átalakítja majd az összehasonlító filológiát. Hiszen tudjuk, hogy Shakespeare kb. 14.000, Arany János 20.000 szót használt. Vannak, akik állítani merészlik, hogy a hortobágyi magyar 500 szóval éli le az életét. Ennyit tudtak kicsikarni belőle az esetlen túristák, több érintkezési pontot ugyanis nem tudtak a természet emberével találni. De a hortobágyi csikós van annyira büszke, hogy nem tárja fel a jött-mentnek lelkét, különben kiderülne, hogy vagy 5.000 szóval több él benne, mint az őt firtató »nyelvtudós«-ban. Szégyene hazánk nyelvészeinek, hogy a nagy magyar szótár még nem készült el és tájszavaink nagyrésztét időközben a civilizáció meg is fojtotta, nem is említvén az ősi pogány énekeket. Még van egy-egy falu a Tiszán túl, ahol éjjel 3 órákor lopózkodnak össze a beavatottak és koromsötétségben — még pipára sem szabad gyujtani — virradatig verseket és énekeket dúdolnak, melyek szavait jóformán már meg sem értik. A magyar Kalevala roncsai ezek, amelyek hamarosan nyomtalanul ki fognak múlni.

Beszéltem magyar filológussal, aki azt hirdette, hogy 10, a magyarral közös szó van a finn nyelvben. Az alatt a pár nap alatt, amit

Dálnoki Miklós József erdélyi származású, Helsinkiben élő festő barátommal a Saimaa tavon töltöttem, 100-nál több szóra akadtunk, mely azonos vagy teljesen rokon a két nyelvben. Dálnoki Miklós József azonban már 600 rokon szót gyűjtött. A rokon szó természetesen a másik nyelvben sokszor tájszóban, esetleg a mellék-, vagy részletfogalomban fedezhető fel. Rég ismertem a *tulipiros* és *hupikék* mondást, de csak most értettem meg az Olkapään, amikor megtudtam, hogy finnül *tuli* tüzet, *hupi* pedig élénket jelent, vagyis a magyar szóolás annyit jelent, mint tűzpiros és élénkkék. Úgy látom, hogy nyelvészeink eddig főként a leírt szavakra építették összehasonlító nyelvtudományukat és nem voltak eléggé tekintettel az élő finn nyelvre és legkevésbé a finn tájszavakra, bizonyára sejtelmük sem volt a máris összegyűjtött 1,200.000-nyi finn szótengerről.“ (22—3. l.)

Köszönjük a fejbekölintő jótanácsokat, a felsőbbes atyai feddelmeket, de — hogy úgy mondjam — ezúttal nem élünk velük. Talán nem árt konok javíthatatlanságunkat röviden meg is okolnunk.

1. A finn szótári munkálatokról Orsós felvilágosítása, sőt finnországi útja előtt is volt valamelyes sejtelmünk! Annakidején gondosan elolvastuk a következő tanulmányokat: ZOLNAI GYULA, *Hogyan készül a finn népnyelv nagyszótára?* (MNy. XXI, 180—8), HAKULINEN LAURI, *A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól* (MNy. XXX, 257—67), PAPP ISTVÁN, *A népnyelv ügye Finnországban* (BpSz. 1937: 347—63), BAKÓ ELEMÉR, *A finn népnyelvkutatás* (Magyar Népnyelv I, 81—111); figyelmesen meghallgattuk, meghánytuk-vetettük ZOLNAinak és HAKULINENnek erről a kérdéstről a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1924. május 20-i, illetőleg 1934. április 10-i ülésén tartott előadását; tanulmányoztuk a finn szaktársaknak a *Virittäjä*, a *Finnisch-ugrische Forschungen*, a *Studia Fennica*, a *Sanakirjasäätiön Toimituksia*, a *Sanastaja* stb. kötetekben, füzeteiben kiadott cikkeit, programértekezéseit, beszámolóit, jegyzőkönyveit, utasításait is; aztán a gyűjtőmunka mester-ségbeli részével való közvetlen megismerkedés céljából egy-egy évre ösztöndíjas fiatalabb nyelvészeket küldtünk ki Finnországba, sőt néhányan az idősebbek közül személyesen is felderestük a Szótár-alapítványnak Helsinki, Hallitusk. 1. sz. alatti főhadiszállását. Bízvást elhiheti tehát Orsós tanár úr, hogy valamelyes halvány sejtelmünk van a finn népnyelvi nagyszótár munkamenetéről és tudományos jelentőségéről. Legalább annyi van, mint neki. Mi például hiányos ismereteink ellenére is tudjuk, hogy az anyaggyűjtés nem őt, nem is tíz, hanem immár negyvennegyedik éve folyik, az elindítás érdeme pedig SETÄLÄT illeti: az ő előterjesztésére határozta el 1896.

február 12-i ülésén a Finn Irodalmi Társaság, hogy egy népnyelvi, egy nyelvtörténeti és egy irodalmi nyelvi nagyszótárt készített.

Abban igaza van ORSÓSNAK, hogy eddig sejtelmünk sem volt a „máris összegyűjtött 1.200.000-nyi finn szótenger-ről“. Mérjük csak meg ezt a tengert! — Igaz ugyan, hogy az alakilag megkülönböztethető szavak számát nem lehet megállapítani, elvi fenntartással hivatkozhatunk azért TOLNAI számításainak eredményére. E szerint a magyar nyelv valamennyi tőszavát kerekén 10.000-re becsülhetjük, míg a használatos származékokat és összetételeket is felsoroló teljes magyar szótárban hozzávetőlegesen 160—180 ezer szó foglalna helyet. Minő kis tőcsa ez az ORSÓS-féle finn óceánhoz képest! S ezek a telhetetlen finnek még most sem hagyják abba a gyűjtést. Kitelik tőlük, hogy megduplázzák, megháromszorozzák a jelenlegi eredményt. Felajzva ceruzát vesz az ember a kezébe és számolni kezd: a mi hat hatalmas kötetből álló CZUCZOR—FOGARASINK mindössze 110.784 szót tartalmaz, tehát a készülő finn tájszótár hasonló beosztással és példaadagolással 60, 120, vagy a jó Isten a megmondhatója, hány kötetre rúg majd. Ez aztán távlat! Elő vesszük a finn Szótár-alapítványnak egy statisztikai adatokat is közlő évi beszámolóját. Abban is ilyen csillagászati számok szerepelnek: 38.000 *sl.*, 50.000 *sl.*, 1.426.000 *sl.* Ez a szokatlan *sl.* rövidítés a finn Szótár-alapítvány házi gyakorlatában = *sanalippu*, magyarul 'szócédula, szóadat'. Tehát nem a szó ilyen sok, hanem csak az a d a t! A készülő szótárnak nyomtatásban megjelent próbacikkei közül a *hurskas* szó 149, a *väittää* 114, a *väitös* 24 olyan adatot köt magához, amely a földrajzi elterjedését, alakváltozatait, jelentésárnyalatait és alkalmazási körzetét tünteti fel. — Ha másra nem, arra mindenesetre jó volt ez a kis böngészés, hogy feloldódjék bennünk a finn szókészlettel és ORSÓS tanár úr tájékozottságával szemben érzett alacsonyrendűségi gátlás.

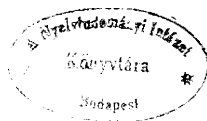
2. Szégyenpadra ültet bennünket a fenti idézet, hogy máiglan nem készítettük el a nagy magyar szótárt, s veszni engedték tájszavaink nagy részét, valamint ősi pogány énekeinket.

Először is azt kellene tudnunk, mire céloz a többféleképen értelmezhető „nagy magyar szótár“ megjelölés. Ha úgy gondolja a szerző, hogy ebben a szótárban helyet kellene kapnia a bármikor, bárhol magyar ajkon élő minden magyar szónak, tehát a régi és mai köznyelv, irodalmi és népnyelv meg a különféle szakmai csoportnyelvek teljes szókincsének, akkor hazánk nyelvészei nemcsak múltjukat szégyelhetik, hanem jövőjükéről is lemondhatnak. Ilyen természetellenesen elegy-belegy szóbazárt eddig sehol sem készítették, s valószínűleg sehol sem fognak készíteni. Bizonyára nem is ilyesmit, hanem irodalmi és köznyelvi nagyszótárt, vagyis Magyar Nagyszótárt

szorgalmaz Orsós. Ebben igaza van, de pár évnyi türelmet kérünk. Mint a M. Tud. Akadémia tagja elolvashatja a Szótári Bizottság évi jelentéseit s meggyőződhetik arról, hogy 1898 óta folyik a XVIII. század közepétől a jelen század elejéig megjelent irodalmi művek szókészletli feldolgozása, hogy az eddigi gyűjtés eredménye körülbelül 3.500.000 adat (nem szó!), hogy megkezdődött a rendezés is, s ha valami váratlan akadály fel nem bukkan, két-három esztendő múlva megindulhat a 10—12 kötetnyi anyag közkinccsé tétele. — Felelősségre tehát legfeljebb a késedelemért vonhatnának bennünket. De az ellen is volna figyelemre méltó mentségünk. Az ilyenféle nagyszótárak nem szoktak csak úgy gomba módra nőni, hanem emberöltők sok évtizedes áldozatos fáradozásai árán szoktak létrejönni. Hadd utaljunk a GRIMM-testvérek Deutsches Wörterbuchjának, az angol Oxfordi Szótárnak, a svéd meg a horvát Akadémia szótárának elmemozdító történetére. Különben is, bármilyen sajnálatos a pillanatnyi hiány, nem mi vagyunk az egyetlen nagyszótár nélkül szűkölködő művelt nép. Hogy egyebet ne említsek, a finn is ilyen. Sőt mi még sokkal tűrhetőbb helyzetben vagyunk, mint a többi nincstelenség, mert nekünk legalább rendelkezésünkre áll a CZUCZOR—FOGARASI-féle 6 kötetes mű (A Magyar Nyelv Szótára. 1862—1874.), amely módszerbeli elavultsága és más fogyatékoságai ellenére is nagyon hasznos értelmező anyaggyűjtemény.

Orsós vádpontjai közül egyedül a népnyelv elhanyagolásáról szólót ismerjük el bizonyos értelemben jogosnak, hisz nincs magyar nyelvbúvár, aki munkája közben ne látná napról-napra világosabban a népnyelv felbecsülhetetlen nyelvtudományi, meg művelődéstörténeti hasznát, s ne ragadna meg minden alkalmat ennek a rohamosan sorvadó nemzeti értéknek megmentésére. Ez a felismerés és mentő igyekezet sokkal régebb keletű és sokkal mélyebben gyökerezik, mint egyesek gondolnák. A M. Tud. Akadémia mindjárt legelső nagygyűlésén elrendelte a „tájszavak és szólásmódok“ gyűjtését, s a művelt nagyvilág majdnem minden népét megelőzve már 1838-ban kiadta a Magyar Tájszótárt. A gyűjtés ezután is továbbfolyt, s SZINNYEI JÓZSEF 1893—1901-ig két terjedelmes kötetben közrebocsátotta körülbelül 38.000 címszót tartalmazó nagyjelentőségű új Magyar Tájszótárt. SETÄLÄ, a finn szótári munkálatok megindítója írja e körül: „Für das, was Prof. SZINNYEI mit diesem Werke geleistet hat, müssen wir ihn unserer aufrichtigen Dankbarkeit versichern. Das Buch bietet in übersichtlicher und leicht zu handhabender Form eine reiche Fülle von Daten aus dem ungarischen Wortschatz. die für jeden wichtig sind, der mit der finnisch-ugrischen und im besondern mit der ungarischen Sprachforschung zu tun hat.“ (FUF. IV. Anz. 32.)

A tudományban azonban nincs megállás, s minden szótár

megjelenése után jelentkezik egy még teljesebb, még tökéletesebb után való vágyakozás. Az utóbbi évtizedek alatt egyre jobban előtérbe nyomult a népi műveltség alapvető jelentőségének tudata is, sok mindenben módosult a nyelvtudomány feladatköre és kutató módszere is, úgyhogy a mai magyar nyelvészek hazafias és tudományos kötelességüknek tekintik a népnyelvkutatás korszerű folytatását. Világosan látják a hagyománymentő munka égetően sürgős voltát, de szomorúan be kell vallaniuk, hogy saját erejükből alig tudnak megbirkózni az eléjük tornyosuló teendők tömegével. Félreverték — verik folyvást — a vészharangot, s amíg a segítség meg nem érkezik, dolgoznak maguk, ahogyan, ahol, amikor, amennyit dolgozniuk lehet. Nyelvészeti és néprajzi folyóiratainkban, kiadványsorozatainkban egymást érik a kisebb-nagyobb népnyelvi közlemények; a Magyar Nyelvtudományi Társaság minden erejét összeszedve ujjongó örömmel kiadta CSÜRY BÁLINT kétkötetes kitűnő Szamosháti Szótárát, s anyagi tehetségéhez képest évről-évre ösztöndíjjal támogatja a gyűjtő munkára vállalkozó fiatal nyelvészeket; CSÜRY BÁLINT a debreceni egyetemen Magyar Népnyelvkutató Intézetet szervezett, amelyben a tettrevágyó lelkes előharcosok türelmetlenül várják a munkára hívó szót stb., stb. . . . Ámde mindez nem elegendő! Feladatunkat csak akkor tudjuk megnyugtató sikerrel megoldani, ha az állam, a tudományos társaságok és a társadalom intézményesen biztosítják a nagyszabású vállalkozás elengedhetetlen erkölcsi és anyagi feltételeit. Istenem, csodát művelhetnénk, ha fele akkora külső segítséget kapnánk, mint — mondjuk — a finn Szótár-alapítvány, amely 1925-től 1938-ig csak az államtól 7.370.000 márka pénzbeli segílyt élvezett! Nem szépitjük a dolgot, nem keresünk kibúvót . . . Aki ismeri a kérdés történeti előzményeit és látja a munkalehetőségek előteremtéséért most folyó harcainkat, bizonyára másként fogalmazza meg vádiratát és ítéletét.

3. Nagyon szeretnők tudni, ki az a rejtélyes „magyar filológus“, aki a finn-magyar szókészleteti egyezések kérdéséről „tájékoztatta“ Orsóst. Igen régen vizsgázhatott magyar nyelvészetből, hogy ennyire elfelejtette a leckét! Hiszen ismeretes, hogy a finn-magyar rokonság első tanítója, FOGEL MÁRTON, 1669-ben írt dolgozatában (De Finnicae linguae indole observationes) 38 szóegyezést állított össze, RUDBECK pedig 1717-ben már 101 szóhasonlítással bizonyította finn rokonságunkat. Azóta persze jócskán megnőtt ez a szám: BUDENZ Magyar-ugor Összehasonlító Szótára 979 magyar szót tart finnugor eredetűnek, míg a SZINNYEI-féle Magyar Nyelvhasonlítás 7. kiadásának összehasonlító szójegyzékében, amely a legmegbízhatóbb egyeztetések felsorolására szorítkozik, 442 magyar szót találunk. Pontos számadatot senki sem kívánhat, mert a tüzetesebb kutatások és a nyelvi anyag folytonos bővülése követ-

keztében egyfelől több régi egyeztetésünk tarthatatlannak vagy legalábbis kétesnek bizonyul, másfelől egyre újabb megfelelésekre bukkanunk. A névtelen „magyar filológus“-nak szeretném megszúgni, ha vak, ne vállalkozzék világtalan vezetésére.

Sajnálom, hogy Orsóséknak a Saimaa taván ejtett etimológiai zsákmányát nem láttam, tehát nem szólhatok hozzá. Lehet a száz szóegyeztetés egytől-egyig jó — ha így van: „Jó multság, férfimunka volt“ —, lehet egytől-egyig rossz. A mutatványnak szánt *tulipiros* és *hupikék* megfejtéséhez azonban volna egynémely ünneprontó szavam.

Orsós örvendezve hirdeti, hogy a *tulipiros* összetétel előtagja a 'tűz' jelentésű finn *tuli* szóval egyezik, a *hupikék* első része pedig az 'élénk' jelentésű finn *hupi* édestestvére. A magyar *tuli* ~ finn *tuli*, magyar *hupi* ~ finn *hupi* szembesítés láttára méltón felderülhet minden műkedvelő arc: szembeszökőbb, megnyugtatóbb, kétségtelenebb megfelelést kívánni sem lehet. Szégyelhetik magukat hivatásos nyelvészeink! — A gyakorlottabb szófejtő azonban szégyenkezés helyett összeráncolja a homlokát, mert a rokonyelvekbeli alakok között nem szőröstül-bőröstül való egyezést, hanem szabályos eltéréseket szokott találni. Ez így van rendin, hisz alig hihető, hogy a közös alapnyelvből örökölt szóalakokat évezredes különletük alatt a származéknyelvek változatlanul megőrizték, vagy teljesen egyformán változtatták volna meg. Finn-magyar vonatkozásban a *tuli* és a *hupi* volna az első kivétel. De e mellett különleges bökkenőkre is rámutathatunk:

a) A finnben máiglan fennmaradt rövid tővéghangzók a magyarban a tatárjárás koráig lekoptak:

finn	magyar	finn	magyar
<i>küsi (küte-)</i>	~ <i>kéz</i>	<i>talvi</i>	~ <i>tél</i>
<i>vesi (vete-)</i>	~ <i>víz</i>	<i>nimi</i>	~ <i>név</i>
<i>veri</i>	~ <i>vér</i>	<i>nuoli</i>	~ <i>nyíl</i>
<i>viisi (viite-)</i>	~ <i>öt</i>	<i>sarvi</i>	~ <i>szarv</i> stb.,
<i>kuusi (kuute-)</i>	~ <i>hat</i>		

tehát a magyarban véghangzó nélküli alakot várnánk.

b) A finn *tuli* és a vele együvé tartozó lp. N. *dolla*, md. *tol*, cser. *tul*, zürj.-votj. *tjl* szónak mindenütt, mindig 'tűz' a jelentése, míg a mi *tuli*-nk (alakváltozatai: *turi*-, *tuni*-) kizárólag a *piros* szóval való összetételben szerepel, és semmi bizonyítékunk sincs arra, hogy valaha is 'tűz' lett volna a jelentése.

c) A finn *hupi* ~ magyar *hupi* egyeztetés hangtörténeti okokból elképzelhetetlen. A finn szókezdő *h*-nak a magyarban sohasem felel meg *h*-, hanem vagy *s*- (finn *hapan* ~ *savanyú*) vagy mássalhangzó-hiány (finn *hiiri* ~ *egér*); fordítva: a ma-

gyar szókezdő *h*-nak a finnben mindig *k*- a megfelelője (*hal* ~ finn *kala*).

d) 'Élénk' jelentésű finn *hupi* szóról nincs tudomásom. Két *hupi*-t ismerek: az egyik *hupi* (alakváltozata *huvi*) 'mulatás, kedvtelés, szórakozás' jelentésben járja, a másik *hupi*, amely a közönségesebb *hupa* változata, azt jelenti: 'mulandó, mulékony, kellemes, vékony, silány'. Nyilván erre az utóbbi *hupi*-ra gondolt Orsós. Bármilyen furesának tetszik, ehhez a finn *hupi*-hoz semmi köze a mi *hupikék*-ünknek, hanem egyszerűen vág hozzá -*ny* képzős *sovány* szavunk (vö. SETÄLÄ, ÄH. 270, SUS. Aik. XIV/3, 34; WICHMAN: FUF. VII, 50; PAASONEN, MordChrest. 137; SZINNYEI, NyH. 7 39).

A történeti hűség kedvéért hadd említsem még azt meg, hogy a magyar *tulipiros tuli* tagját a 'tűz' jelentésű finn *tuli* szóval már öt évvel ORSÓS születése előtt egyeztette a jó öreg CZUCZOR—FOGARASI, de senki sem fogadta el.

„Tudomány, művészet és hit“ című rektori székfoglalójában ezt írta annakidején ORSÓS: „A benyomások subjectiv folyományát, az érzelmeket a tudomány művelője természetesen éppúgy átéli, mint minden naiv ember, de ezek érvényesülését vagy kirekeszti, vagy csak az objectiv kritika szempontjából foglalkozik velük“ (18. l.).

Szeretnők, ha velünk foglalkozó kritikájában követné is ezeket a szép elveket.

*

„A hunok története“ címen nemrég kiadott munkájában NEMES-DEDINAI ZSUFFA SÁNDOR őrnagy, a magyar huszárság eredetének lelkes kutatója már nem is pálcával, bunkós füttykössel támad reánk. Készségesen elismerem, hogy fanatikus hazafias érzés vezérli, de tagadom, hogy ez elegendő jogcím volna arra, hogy módszeres iskolázottságot, tökéletes szakirodalmi tájékozottságot és tárgyilagos ítélőképességet kívánó tudományos kérdésekben igazságosztó bírói szerepre vállalkozunk, s a mienktől eltérő tudományos meggyőződés hitvallóit egyszerűen lehazaárulózzuk.

A laza szerkezetű és csapongó előadású könyv tartalmi magvával a *huszár* szó eredetéről felállított újabb elmélet, s ennek kisugárzásaképen a hunok történetének, nyelvének, művelődési meg néprajzi viszonyainak ismertetése, valamint a hun—magyar ősrökonság kérdésének fejtegetése szolgál. Nem érzem magamat illetékesnek arra, hogy ezekről a részekről érdemleges bírálatot mondjak. Lehet, hogy bennem van a hiba, de a lépten-nyomon éktelenkedő pontatlanságok, tudálékos felszínességek, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan feltevések, a tudományos ponyva klasszikusaival fennálló kapcsolatok és erőszakosan célzatos értelmezések láttára vajmi csekély bizal-

mat érzek a szerző végső megállapításai iránt. Lehet, hogy tévedek: hallgatok tehát.

Szólnom kell azonban arról az irodalmunkban példa nélküli támadásról, amelyet a szerző a finnugor rokonság hívői, hirdetői ellen intéz. Ezt írja: „Ma már nem titok, hogy Hunfalvy (magyarosított nevű cipeer), aki Budapestről 1865-ben írt német nyelvű könyvének »Pest und Ofen« címet adott, Lueger híve volt és a finnugor elméletet is a Gesamt Monarchie érdekében költötte. Hunfalvy és társai ugyanis jól tudták, hogy egy nemzet, mint terebélyes fa, lassan, de biztosan elpusztúl, ha nemcsak hajszályököreit, de a történelmi tényezőkből erőt merítő főgyökereit is elvagdossák. A veszített szabadságharc után, amikor a történelmi tények hirdetése dinasztikus érdekekbe ütközött, másként alakulhatott volna a magyarság sorsa, ha nemzetiségeink tudták volna, hogy a magyar egy hatalmas, ősi nép leszármazottja. Sajnos, a finnugor elméletnek következménye a trianoni békemű lett, mely éppen olyan hazugságokon nyugszik, mint amilyen hazugságokon a finnugor elmélet épült fel.“ (74. l. 6. sz. jegyzet.)

Íme még néhány szövegekőzi gránátszilánk: „Sajnos, történelmi műveket is írt [t. i. HUNFALVY]. Célja a hún-magyar származtatás tudatának kiirtása volt és helyette a finn-ugor származtatás dajkameséjét költötte“. (66. l.) — „Hunfalvy személye, de főleg véleménye szent és sérthetetlen lett, aki a történelmi adatokat, amelyekre hivatkozott, tudatosan meghamisította és a hitvány koholmányok tömegét is azért gyártotta, hogy őstörténelmünk eseményeit a finn-vogul elmélethez, a világ legnagyobb szemfényvesztéséhez hozzáhangolhassa“ (67. l.). — „Hunfalvy, ez a zseniális kókler“ (uo.). — „Leszedték ezek a dicső toreádorok [t. i. Hunfalvyék] hagyományainkról még a szentelt vizet is“ (uo.). — „Tiltakozzunk a józan ész és a magyarság jólfelfogott érdekében a finn-ugor elmélet ellen, mert ez fából vaskarika“ (74. l.).

Miután felocsudtunk a nem közönséges ámulatból, illő tisztelettel néhány kíváncsiskodó kérdést intézünk a vádló úrhoz:

1. Min alapszik az a merőben újszerű állítása, hogy a finnugor elméletet HUNFALVY „költötte“? Eddig ugyanis úgy tudtuk, úgy tanítottuk, hogy először AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI említette 1458-ban írt *Cosmographia* című munkájában a magyarok és az obi-ugorok közti rokonságot s követte el e szerint „a világ legnagyobb szemfényvesztését“. Ezzel kapcsolatosan csak úgy mellesleg hadd jegyezsem meg, hogy a könyv 52. lapján megdicsért AENEAS LIVIUS becsületes polgári neve AENEAS SYLVIUS, akit tudtommal nem II. INCE, hanem II. PRUS néven ült a pápai trónon, és nem a XII. század elején, hanem a XV. században élt.

2. Azok a külföldi és hazai tudósok is Bécs megvásárolt politikai ügynökei voltak, akik már HUNFALVY előtt finnugoroknak tartottak bennünket? A külföldiek közül főleg az imént említett II. PIUS pápára, a lengyel MIECHOWI MÁTYÁSRA, a svéd STIERNHJELM GYÖRGYRE, RUDBECKRE, STRAHLENBERGRE és a spanyol HERVASRA, a magyarok közül pedig HUSZTI ANDRÁSRA, HALMÁGYI ISTVÁNRA, TORKOS JÓZSEFRE, SAJNOVICSRÁ, GYARMATHIRÁ, RÉVAIRÁ, REGULYRÁ, FEJÉR GYÖRGYRE, KÁLLAY FERENCRE és BUGÁT PÁLRA gondolok.

3. A józan ész megcsúfolóinak, a magyar önértet meggyalázóinak és a trianoni katasztrófa előidézőinek tekintendők-e azok a külföldi és hazai nyelvtudósok, etnológusok, őstörténétkutatók is, akik HUNFALVY óta a finnugorok közé sorolnak bennünket? Nem lehetne vajjon arra a lehetőségére is is gondolni, hogy ezeknek az összeesküvőknek van igazuk, hogy ezek a „dicső toreadorok“ szereztek annyi becsületet a magyar névnek, mint a délibábkergetés reültjei?

4. Láttá-e, s ha igen, hol látta HUNFALVY PÁLNAK Budapestről „Pest und Ofen“ címen 1865-ben írt német nyelvű könyvét? Kimutatható-e ezen a munkán a nagy magyar földrajztudós HUNFALVY JÁNOS „Pesth und Ofen nebst Umgegend“ címen 1859-ben kiadott úttörő művének hatása? Úgy négy-szemközt mondva: nem gyanús vajjon, hogy több ízben Széchenyi is, Kossuth is „Pesth“ és „Ofen“ nevet ír?

5. Miből sikerült megállapítani, hogy Lueger is ludas volt HUNFALVY finnugor dajkameséjében? Nem tanácsos ugyanis teljesen figyelmen kívül hagynunk, hogy a meseköltés idején Lueger még iskolába járt.

6. Ismer-e példát arra, hogy „Hunfalvy a felhasznált történeti adatokat tudatosan meghamisította“? A sajtóhibákat nem szoktuk adathamisításnak minősíteni, különben minden író, sőt másolót hamisítónak kellene tekintenünk. Még a vádló urat is, aki könyve 29. lapján a Σάβαροι ἄσφαλοι (= szavartoj aszfaloj) néptöredék-nevet „savartis falois“ torzulatban emlegeti, a 65. lapon „WSEWOLOD“ dal iratja a jeles iranista, MILLER (ez a családnév!) WSEWOLOD (ez a keresztnév) „Die Sprache der Osseten“ című munkáját, szegény MIKLOSICHOT magyarfaló „cseh“ gyanánt tépázza, *samanizmus* helyett *samanizmus*-ról beszél, *Isim* helyett következetesen *Izim*-et irog stb. stb.

7. Tudatlansággal vagy cimborasággal magyarázandók-e GYULAI PÁLNAK HUNFALVY ravatala előtt mondott alábbi búcsúszavai: „Megalapítottad az újabb magyar nyelvtudományt, különösen a magyar összehasonlító nyelvészetet, amelyet tanítványaid folyvást művelnek s mely magára vonta a külföld figyelmét is; a nyelvészet segélyével megvilágítottad nemzeti multunk nem egy homályos helyét s új szempontokkal, új igazságokkal gazdagítottad történelmi irodalmunkat. Ez örök

emléked, dicsőséged, dicsőségünk . . . Nincs köztünk többé az a valódi tudós, aki az európaiságot erős nemzeti érzéssel párosította; . . . nincs köztünk többé közéletünknek az a szilárd férfia, aki nehéz megpróbáltatásokat élt át, de mindig hű maradt magához, s ha kellett, épen oly bátran felszólalt a kormány, mint a nemzet tévelygései ellen.“ (Hunfalvy-Album 269.)

8. VÁMBÉRY a nyolcvanas években szenvedélyes harcot folytatott HUNFALVYÉK finnugor tanítása ellen. HUNFALVY halála után így nyilatkozott: „A balítélettől ment kutatónak ma már nem lehet kétsége, hogy a magyar nyelv alapépülete ugor“ (A magyarság keletkezése és gyarapodása 94. l.). — Élete alkonyán pedig ezt írta: „az objektív kritika nem hagyhat figyelmen kívül biztos tényeket és ha a legprimitívebb életre vonatkozó fogalmakat vesszük szemügyre, be kell vallanunk, hogy ezek a magyar nyelv első kultúrfogalmainak túlnyomólag ugor eredetéről tesznek tanubizonyosságot és vak volna az, aki kétségbe vonná, hogy a magyar nyelv kialakulásának legkezdetén ugor jellegű“ (A magyarság bölcsőjénél 9. l.). Mi okozta VÁMBÉRY nézetének ilyen gyökeres megváltozását? Majd én megfelelek rá, Vajda Péter sírfeliratát idézve: „Az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél és az igazságtalanság villámot hord keblében.“ ZSIRAI MIKLÓS.

Harisnya.

A köznyelvben 'genualia, tibiale, Strumpf', a gömöri nyelv-járásban 'a bocskor fölött az alsó lábszárra csavart bőr', Erdélyben pedig, különösen a Székelyföldön 'fehér posztóból készült szűk parasztnadrág' jelentésű *harisnya* szóra a következő adataink vannak: 1496: „*horosna* et ciroteka“ | 1514: „*calciamenta* et *harysnya*“ (OklSz.) | MURM. 2050: *harisnya* 'calceolus laneus' | CAL. 450, 1068: *salauári, harisnya* 'genualia, tibialia' | SZIKSZAI FABR. 228: *harisnia* 'tibiale' (vö. NySz.) | CAL. 151: *harisnya*, *salauári*, *nadrág* 'caliga' | APOR, Metamorph. Transsylv.: MonIrók XI, 358: „*zekében, harisnyában öltöztenek*“ [t. i. a székely nemesi ifjak] (vö. NySz.). | 1786: *harisnya* *nadrágban* (Székesfehérvár levéltárából: MNy. XV, 111) | 1789: *otškás halosnya* *nadrág* (uo.)¹

Az eddigi egyetlen ismert magyarázat szerint, amely LESCHKÁTÓL való (Elenchus vocabulorum 93), a magyar szó valami tót és rutén *harušňa, harušne* (LESCHKÁNÁL csehesen: *harušně*) szóból származnék, ez viszont a *haras* posztónéből alakult volna. Bár a magyarázatot MIKLOSICH is (SlavEl. 221),

¹ Erre a két adatra BÁRCZI GÉZA hívta fel a figyelmemet.

SZARVAS GÁBOR is (Nyr. XXII, 85) elfogadja, komolyan még sem vehető, mert az állítólagos *harušna* szót sem a tótból, sem más szláv nyelvből mindezideig kimutatni nem sikerült.¹ Ha azonban ez a szó a tótban valahol mégis megvolt LESCHKA idejében, az — már hangalakjánál fogva is — nem a *haras*-ból alakult, hanem a magyar *harisnyá*-ból származott.

A magyar szó azonban ennek ellenére mégis szláv jövevényszavaink közé tartozik. Van ugyanis a kis-oroszban egy 'téli nadrág vastag fehér posztóból' jelentésű *chotošni* szó (HRINČENKO), s ez nemcsak a keleti és déli lengyel nyelvjárásokban található meg: *chotosznie*, *hotosznie*, *chotosznik*, *chotuśnik* 'paraszt vászonnadrág' (Varsói Sz.), 'fehér posztónadrág' (MALECKI—NITSCH, Atlas językowy polskiego Podkarpacia. II, 51), hanem megvan a keleti-tótban is: *hološnie*, *chološnie* 'fehér posztónadrág, nadrág' (CZAMBEL, Slovenská reč I, 522; KÁLAL, Slovník slovenský z literatúry aj nárečí).²

Ebből a kis-orosz *chotošni* (a XV. század előtt **chotošně*), lengyel *chotosznie*, keleti-tót *chološnie* stb. szóból a magyar *harisnya* szót megmagyarázni nem ütközik komoly nehézségbe. Ami a két szó jelentését illeti, a kis-orosz stb. *chotošni*, *chotosznie* pontosan ugyanazt jelöli, amit a székely és általában erdélyi *harisnya*: 'durva fehér posztóból készült szűk parasztnadrág'. Ezek a nadrágok nemcsak névben, hanem anyagban, szabásban, sőt díszítésükben is teljesen egyeznek, azért szinte biztosnak vehetjük, hogy közös eredetre mennek vissza. Nem lehet tehát véletlenség, hogy a nevük: *chotošni* ~ *harisnya* is feltűnően összecseng egymással. A közmagyar 'Strumpf' jelentés pedig azt hiszem, ebből a 'posztónadrág' jelentésből könnyűszerrel megmagyarázható. Azt a posztót, amelyet a bocskor fölött télen a lábszárra tekertek, valószínűleg szintén *harisnyá*-nak nevezték (a gömörmegeyi adat mutatja ezt, bár a 'lábszárvédő' jelentésű *harisnya* itt már bőrből való), innen pedig a 'Strumpf' jelentés már csak egy kis lépést jelent. A 'Hose' → 'Strumpf' jelentésváltozás (vagy esetleg fordítva) más nyelvekben sem ismeretlen; vö. az alább említett szerb-horvát *hlàca* ~ *hlàče* jelentéseit.

Nagyobb nehézséget okozhat a szláv hangzóközi *-l-* magyar *-r-* megfelelése. Erre a megfelelésre ugyanis szláv jövevényszavainkban egyébként alig van példánk. Azért könnyen lehetne esetleg arra gondolni, hogy a magyar szó talán oláh közvetítéssel került volna nyelvünkbe, mert az oláhban az *-l->-r-* fejlődés a régiebb korban általános volt. Csakhogy egyrészt a szó az oláhban nem mutatható ki, másrészt pedig az *-l->-r-*

¹ Nem találjuk már nyomát sem MIKLOSICH, sem pedig BERNEKER etimológiai szótárában sem.

² A szó elterjedésére vonatkozólag a Kárpátok mindkét lejtőjén vö. MALECKI—NITSCH i. m. 385. térképét.

fejlődésben a szláv jövevényszavak már nem vettek részt, vagyis ez az oláh hangsajátság a szláv érintkezés korában be volt fejezve. Azért tehát a *harisnya* szóban feltett *-l->-r-* változást csak a magyarban kereshetjük.

A magyarban valóban vannak példáink a hangzóközi *-l->-r-* fejlődésre, sőt MÉSZÖLY szerint — kissé túlozva — „ez a változás a magyar hangtörténet minden korában közönséges volt“ (MNY. XXXIV, 156). Nem szólva az *-l->-r-* fejlődésről *s, zs* előtt, amely főleg Kalotaszegen, de úgylátszik, másutt is gyakori: *ferső, arsó; Erzsébet < Elzsébet, Irsva < Ilsva < Jolsva* stb. (vö. MNY. XXI, 152, XXX, 209), továbbá figyelmen kívül hagyva a hasonulás és elhasonulás eseteit (pl. *erőruha < előruha* (Nyr. XI, 152), *kerepel < kelepel, türköl < tülköl* (Nyr. XVIII, 455 stb.), találunk teljesen független *-l->-r-* változásokat is: *haránték < halánték* (MNY. XXV, 118) | *fiskáris, fiskárus* (Nyr. XVIII, 455, XXIX, 176, XXXI, 252) | *szontyorodik < szontyolodik* (MNY. XXIII, 437) | *csarít < csalít* (Nyr. XXIX, 176; NYIRI ANTAL, A zselicéi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár, 1939. 88) | *für < fül* (Mészöly: MNY. XXIV, 156) | *nyoszoru* (MTsz.) < *nyoszolyó* < szláv *nosilo* | *paszúr* (MTsz.) < *paszuly* | *baracska < balaska* 'kis fejsze' (MTsz.) | *gereginye < galagonya* (MTsz.) | *marina* 'málna' < tót *malina* (MTsz.) | *parozsnya < palozsna* (MTsz.) stb. Ide tartozik MÉSZÖLY szerint (MNY. XXXIV, 156) a *vir-rad* ~ *vil-amodik, vil-ág* is.

A kis-orsz **chotošně*, ma *chotošni* (pl. nom.), esetleg egy abból kikövetkeztetett egyszámú **chotošnia* 'nadrágszár' (vö. kis-orsz *chotoša* 'a nadrág egyik fele' HRINČENKO, lengyel *kotosza* 'nadrág'; szerb-horvát *hläta* 'harisnya' ~ *hläce* 'nadrág' Vuk³ stb., stb.) > magyar **holosnya* > (*halosnya*) > *horosnya* > **harosnya* > *harisnya* fejlődés szokatlan ugyan, de szintén nem ismeretlen. Megtaláljuk pl. a *karima* szóban, amely a szláv *kroma* 'széle valaminek' szóból (orosz *kromá* 'Brotschnitt, Ende des Brotes, Rand, Kante', kis-orsz *króma* 'Scheidewand', lengyel *kroma, krom* 'Brotschnitte', felső-szorb *krōma*, alsó-szorb *kšoma* 'Rand' BERNEKER, EtWb. I, 621) **koroma* > **karoma* fejlődésen keresztül vált *karima* alakúvá.

Sokkal nehezebb kérdés azonban magának a kis-orsz *chotošni* szó eredetének a problémája. A szó nem áll ugyan egyedül, a rokonalakú szavak összetartozása, illetőleg közös eredete mégsem egészen világos. Adatainkat a következőkben csoportosíthatjuk: A kis-orszban: 1. *chotošni* (l fent); 2. *chotoša* 'a nadrág egyik fele'; 3. *kotošni* 'téli posztó nadrág'; 4. *kotoša* 'a nadrág egyik fele' (HRINČENKO) | a fehér-orszban: 4. *kaloša* 'a nadrág alsó szára a térdtől lefelé' (Nosovič, Slovar' bělorusskago narčija) | a nagy-orszban: 4. *kalósa* 'unterer Teil der Hosen, Kinderhöschen, Halbstiefel'; 5. *galósa* 'Galosche, Gummischuh' (PAWLOWSKY) | a lengyelben: 1. *cho-*

tosznie, hotosznie, chotosznik, chotu'nik (l. fent); 4. *kotosza* 'nadrág'; 5. *gatosz, katosz* 'Galosche' (VarsóiSz.) | a tótban: 1. *chološne* (l. fent); 5. *kaločne, kalošne* 'kalocsnyi' (KÁLAL) | a csehben: 5. *kaloše* 'Galoschen' | a szerb-horvátban: 3. *klašnja* (adatok a XIV. század óta: *klašnja*) 'Art Strumpf, lederne Stranghülsen am Pferdegeschirr'; *klašnje* (plur. nom.) 'grobes Tuch' (VUK³, HASz.); 5. *kaljače* 'Galoschen'; 6. *hläca* 'nadrág, harisnya' (adatok a XVI. sz. óta: HASz.), *hläce* 'nadrág' (adatok a XVIII. sz. óta: HASz., VUK³) | a szlovénben: 6. *hläca, hläce* (pl. nom.) 'Strumpf', *hläčica* 'Socke' (PLETERŠNIK) | a bolgárban: 3. *klašnik, klašenik* 'Obergewand ohne Ärmel'; *klašnja* 'Art groben Tuches'; 5. *gološi* 'Überschuh' (BERNEKER, EtWb. 510).

Ezeket a szavakat eddig különféleképen magyarázták. KARLOWICZ (Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia. Kraków, 1897. 297) a fent felsorolt orosz (nagy-, kis- és fehér-orosz), lengyel, cseh és tót szavakat mind egyeredetűnek tartotta, és végeredményben a francia *galoche* (>ném. *Gallosche*) szóból származtatta. KARLOWICZ magyarázata azonban még a tőle felsorolt szavak egymáshoz való viszonyát sem világítja meg, még kevésbé alkalmas a déli szláv szavak megfejtésére. BERNEKER nem is fogadta el. Ő a csoportot két részre osztja. Az első csoportba sorolja a nálunk 2., 4. és 5. számmal jelölt szavakat (*kaloša* ~ *kološa, chološa*), és ezeket a francia *galoche* szóból származtatja, ezt pedig MEYER—LÜBKE (EtWb. der roman. Sprachen) alapján egy latin **calacca* szóból magyarázza (BERNEKER, EtWb. I, 474). A másik csoportba a szerb-horvát és bolgár *klašnja, klašnik* szavakat (nálunk 3.) helyezi, amelyeket az olasz *calza* (<latin *calcea*) 'Strumpf, Beinkleider' szó korai átvételének tart (*talt* > *tlat* típus; i. h. 510). Ugyanebből a szóból magyarázza a szerb-horvát és szlovén *hläca* szót is (nálunk 6.), bár külön tárgyalja (i. m. 387). Azonban BERNEKER magyarázatai sem kielégítőek. Mindenekelőtt teljesen figyelmen kívül hagyja a minket legjobban érdeklő kis-orosz (és lengyel meg keleti tót) *chotošni* alakot. De nem említi a kis-orosz *kotošni* szót sem, amely pedig a szerb-horvát *klašnje* szóval feltétlenül összefügg (*tolt* > szerb-horvát *tlat* ~ orosz *tolot!*).

BRÜCKNER (Słownik etymologiczny języka polskiego 182) mindezeket a magyarázatokat teljesen elveti, és a nálunk 5. csoportba sorolt *katosz* stb. szavakon kívül (amelyeket a francia *galoche*-ből eredeztet) valamennyit szláv eredetűeknek minősíti. Szerinte mindezek a szavak (*chotosznie* ~ szerb-horvát *klašnje, hlače* stb.) a *choljeva* 'nadrág' (orosz *chaljava*, kis-orosz *chol'ava*, lengyel *cholewa*, felső-szorb *kholowa*, alsó-szorb *chólowa*) szóval (BERNEKER, EtWb. I, 394 szerint ismeretlen eredetű) együtt a *choliti* 'ápolni, gondozni' szóból származnak (a szóra vö. BERNEKER i. h. 395). Sajnos, BRÜCKNER szokásá-

nak megfelelően itt is csak állít, de nem magyaráz. Nem tudjuk meg tehát, hogy a *chol'-eva*, *chot-oša*, *chot-ošni*, *hla-če* stb. szavak hogyan képződtek a *chol-* igéből, hiszen eddig ilyen képzőkről semmit sem tudtunk. De nem kapunk feleletet a kis-orsz *chotošni* ~ *kotošni* szavakban jelentkező *ch* ~ *k* váltakozásra vonatkozólag sem. Mindent egybevéve tehát, egyelőre BRÜCKNER véleményét megokolatlan ötletnél egyébnek nem tekinthetjük.

Amint látjuk tehát, a szláv szócsoport magyarázata nem éppen könnyű. Én is inkább csak néhány megjegyzést akarok hozzá fűzni, a nélkül, hogy a kérdés megoldására törekedném. Véleményem szerint mindenekelőtt ki kell rekeszteniünk a nálunk az 5. csoportba osztott 'sárcipő' jelentésű *kaloš*, *kaloša* stb. szavakat, amelyek minden kétség nélkül a francia *galoche* > német *Gallosche* szó német alakjából valók (a magyarban is: *kalocsnyi* < német *Galloschen*). Teljesen valószínűtlen azonban, hogy a 'nadrág' jelentésű *kotoša*, *kotosza* (4. csoport), vagy az ugyancsak 'nadrág' jelentésű *chotoša*, *chotošni* (1. és 2. csoport) szavak közvetlenül ebből az egyébként a franciában is idegen eredetű¹ európai vándorszóból származnának. Ez ellen nemcsak a *chotoša* szó *ch*-ja szól, hanem a szerb-horvát és bolgár *klašnja* szóban tapasztalható *tlat* típus is, amely igen régi, legalább is a X. század előtti átvételre mutat. Nézetem szerint e szavak így csoportosíthatók: I.: orosz (és kis-orosz): *chotoša*, *chotošni* ~ *kotoša*, *kotošni* ~ szerb-horvát *klašnja*, *klašnje* ~ bolgár *klašnja* (nálunk: 1., 2., 3. és 4. csoport); II.: szerb-horvát és szlovén *hlača* (nálunk 6. csoport). Az I. csoportban a kis-orosz *kotošni* és a szerb-horvát *klašnje* egy **tolt*, esetleg **talt* típusú szónak szabályos orosz (*tolot*) és szerb-horvát (*tlat*) megfelelőisének tükrözi. Ugyanez mondható a kis-orosz *kotoša* szóról is (< **kolša*). A szláv szó forrása pedig nyilván a latin *calcea*, ha nem is az olasz *calza* szón keresztül, mint BERNEKER (i. h. 510) gondolja, hanem talán inkább a balkáni latinságon keresztül. A *kotošni* ~ *klašnja* -*ňa* elemére vö. szláv *čreš-nja* a latin *cerisia*-val szemben (a *-nja* képzőre vonatkozólag l. VONDRÁK, SlavGram. I², 540). A kis-orosz *ch-* kezdetű változatokra fel lehet hozni a szerb-horvát *hlača* szót, amely az olasz *calza* szókezdő *k*-jával szemben *h*-t (< *ch*) tüntet fel. Ilyen példák még: szláv *hazuka* (~ magyar *hacuka*) ~ olasz *casacca*, francia *casaque* stb. (BERNEKER i. h. 377) | szláv *chata* 'kunyhó' < iráni *kata* (i. h. 386) és talán *chalupa* 'kunyhó' < görög *καλύβη* (i. h. 383). A lengyel nyelvjárási *chotosza*, *chotosznie* és a keleti-tót *chološne* pedig nem mások, mint a kis-orosz szó egyszerű átvételei, mert a lengyelben **chtošza*, **chtošznie*, a tótban pedig **chlašne* volnának a szabályosan várható alakok.

¹ Vö. DAUZAT, Dict. étym. de la langue française 352.

Végeredményben tehát a magyar *harisnya* szó a kis-oroszl
**chotošně*-ből való, ez pedig a latin *calcea*-ra megy vissza.

Jó volna most már tudni, hogy a magyar *harisnya* a nép nyelvében hol és milyen jelentésben van elterjedve. Egyes jelek szerint a Dunántúl nem ismerik mindenütt és ott inkább a *kapca* járja (vö. NYIRI ANTAL i. m. 113).¹ Ez is a szónak keleti eredetére mutatna, ha ugyan ezt az érvet a magyar szóföldrajz mai embrionális állapotában egyáltalában fel szabad hozni.

KNIEZSA ISTVÁN.

Jegyzetek a dömösi prépostság 1138/1329. évi adománylevelének személyneveihez.

Az alábbi jegyzetek és megfejtési kísérletek a JAKUBOVICH—PAIS-féle Ó-magyar Olvasókönyvben kiadott szemelvényhez (29—33) készültek. A hivatkozásokban azonban nem ezt a kiadást, hanem SZABÓ DÉNES teljes kiadását (MNY. XXXII, 54, 130, 203) követjük, mert e kiadás könnyebb tájékozás kedvéért a sorokat is megszámozza. A sorokra vonatkozó számokat a lapszám mellé apróbb számjegyekkel írtuk.

Hokus 132₁₂₉ [okuš]: *Okos*. A XIV. századtól kezdve családnév (OklSz.). A szókezdeti *h*-ra nézve vö. KNIEZSA: MNY. XXIV, 192.

Iwedi 132₁₃₀ [hivēdi]: *hivő* + *-di* (?). Vö. VárReg.: *Hyued*, *Hyuet*. A *h* elhagyására nézve vö. *Idegdi*, *Egírih*, *Itwan*.

Gál 132₁₃₀ [gāl]: a *Gallus* név *Gál* változata az *l* palatalisatiójával.

Egírih 132₁₃₅ [hēdrix]: a *Hedrich*, *Hederich*, *Hedricus* név változata. A *h* elhagyására nézve vö. *Iwedi*, *Idegdi*, *Itwan*.

Hiskedi 132₁₃₇ [hiskēdi]: *hisz* + *-ke* + *-di*. Vö.: VárReg.: *Chiz*, *Numhiz* stb.; VárReg.: *Hisce*; 1240 kör.: *Hyze* (OklSz.) (vö. PAIS: MNY. XVIII, 34).

Idegdi 132₁₃₇ [hidēdi]: *hideg* + *-di*. A *h* elhagyására nézve vö. *Iwedi*, *Itwan* stb. Vö. a veszprémvölgyi apácák görög oklevelebeli *Melekdi* ~ *Melegdi* névvel.

Fotiodi 132₁₃₉ [foťōdi]: *foťyó* (= *fattyú*) + *-di*. Az alapszóhoz vö. 1374: *Fotyu*, 1405: *Fatthio* p a p, 1428: *Fathyu* (OklSz.) (vö. EtSz. II, 166).

Lefudi 132₁₄₀ [lešūdi]: *leső* + *-di*. A jellemnevek csoportjába tartozik (vö. PAIS: MNY. XVIII, 34). *Leső* mint személynév: 1293: *Leseu* (OklSz.). A melléknévi igenévképző *-ú*, *-ű*

¹ Nincs meg ugyan a Szamosháton sem (Csűry, Szamosháti Szótár I, 363), de a helyette használatos *strimľi* alapján gondolhatunk arra is, hogy itt a német szó szorította ki.

változata emlékünkben gyakran előfordul: *Kefudi* 134₂₇₃ [*kęšūdi*], *Warus* 133₁₇₃ [*vārūs*], *Latus* 133₁₉₄ [*lātūs* v. *latūs*] stb.

Nulos 132₁₄₄ [*nuloš*]: a *nyúl* -s képzős kicsinyítő származéka. Vö. 1211: *Nulod* (Oklsz.).

Cepudi 132₁₄₅ [*tšępūdi*]: a *csép* szerszámnév + *-di*. Személynévül használt szerszámnév egyéb példái: *Sarlaud*, *Cafadi* 133₁₈₈. A *c* jel *tš* hangértékéről vö. SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 106. Helynévként előfordul a VárReg.-ban: *Cheph villa*, *Chępud villa*.

Dubur 132₁₄₆ [*dubur*]: ó-magyar *Dub* személynév (= *dob* 'turgidum quid') + *-r* kicsinyítő képző. A *Dub* személynévről és egyéb kicsinyítő képzős származékairól MELICH: MNy. XXIII, 240–5.

Gedi 132₁₄₈ [*dędi*]: *Gyé* ~ *Győ* személynév + *-di*.

Fonufu 132₁₅₄ [*fonušu*]: *fon* ~ *fan* (= *pubes*) + *-šu* kicsinyítő képző (vö. MELICH: MNy. X, 152). Tehát: *Fanos*.

Otus 132₁₅₃ [*hotuš*]: *hat* számnév + *-s*. Vö. 1211: *Hotus*, 1252: *Hothus* (Oklsz.).

Haladan 132₁₄₅ [*haladān*]: a *Hälud* (= *hal* 'piscis' + *-d*) személynév kicsinyítő származéka (a *Halad* személynévre nézve l. PAIS: MNy. XVIII, 32). A *Halad*: *Haladan* származékot illetleg vö. VárReg.: *Sorloud*: *Sorloudan*.

Waltaudi 132₁₆₁ [*vāltaudi*] 'redemptor, Erlöser'(?).

Wadadi 132₁₆₁ [*vādadi*]: *vad* + *-di*.

Itwan 132₁₆₃ [*hitvān*]: *hitvány*. Az Oklsz.-ban csak *Hituand* származékára vannak adatok.

Vnci 132₁₆₄ [*üntš*]. Alkalmasint az *Inch* [= *intš*] személynév változata. Ez utóbbit l. MNy. XI, 366.

Sunthei 132₁₆₆ [*tšuntei*]: a *Sunth* (= *Csont*) személynév kicsinyítő származéka. A *Csont* személynévre vonatkozólag l. PAIS: MNy. XVIII, 28. Hasonló származékok: 1269: *Ursei* (= *Örsi*), 1254: (*Uraj* >) *Vrej*, 1168: *Mogorey* (> *Magyari*). Az *-oi* > *-ei* változásra vö. GOMBocz, MTörtNyt. II. Hangtan II. Hangtört. 62.

Iruge 132₁₇₀ [*irūdę*]: *irigy* + *-e* kicsinyítő képző. Az *irigy* személynévi használatára az Oklsz. egy kétes adatot közöl.

Zamar 132₁₇₁ [*samār*]: a *szamár* állatnévből lett személynév.

quefudi 132₁₇₂ [*kęšūdi*]: *Késő* szn. + *-di*. Emlékünkben gyakori az *-ou*, *-ęü* mellett az *-ú*, *-ü* változatú melléknévi ige-névképző. Vö. *Lefudi*. Személyneveinknek nyelvemlékünkben három változata is van: *quefudi*, *Kefedi* 132₁₃₀ és *Kefeudi* 133₁₇₃.

Magici 133₁₇₃ [*magitš*]: a *Magdolna* nőnév becéző változata (vö. TAGÁNYI: MNy. IX, 224).

Gumba 133₁₇₃ [*gumba*]. Nem a *gomba* közszóval azonos. Ennek személynévi használatára példát nem ismerek. Nézetem szerint a *gomb* szónak *-a* kicsinyítő képzős származéka. A *gomb*

szónak nyelvtörténeti szótáraink a következő jelentését jegyzik föl: 1. 'bulla, nodus, Kugel, Knoten, Knopf'; 2. 'orbiculus vestimenti, Knopf am Kleide'; 3. 'pinnaculum'. Azonban ezeken kívül a *gomb*-nak még egyéb jelentésének is kellett lenni, mint a ZOLNAI, Nyelvemlékeink 229 közölte virágének következő sorai mutatják: *siuem lolköm Viragom czinigem* (=szivem, lelkiem, virágom, cinegém) *araniom gombom agom levelem* (=aranyom, *gombom*, ágam, levelem). MÉSZÖLY már megmondta, hogy itt a *gomb* szót csak úgy érthetjük meg, ha valamely virágfaj jelentését tulajdonítjuk neki: *gombvirág*, *gombos-virág* Barsban 'boglárka' (MNy. VI, 120—3). Nézetem szerint *gomb* nem is egy bizonyos virág, hanem általában 'bimbó, virág', mint a moldvai déli csángóban a *g* és *b* helycseréjével keletkezett *boŋg* változat. A déli csángó *boŋg* följegyzéseim szerint a következőket jelenti: 1. 'bimbó, Knospe'; 2. 'rügy, Baumknospe, Auge'; 3. 'gomb, Knopf'. Az *-s* képzős származék: *boŋgosz* 1. 'bimbós, knospig' (*boŋgosz mojóránnq*); 2. 'gombos, mit Knöpfen versehen' (*boŋgoz dolomány*). Tehát *gumba* talán itt a. m. 'bimbócska'.

Warus 133₁₇₃ [*vārūš*]: *váró* + *-s* kicsinyítő képző, a. m. 'akit várnak, a kis várva-várt' (vö. *szántó* föld, *öltő* ruha, *olvasó* könyv).

Kafa 133₁₇₈ [*kasa*]: *kasza*; személynévül használt eszköz-név. Vö. *Cepudi*, *Cafadi*, *Sarlaud*.

Buco 133₁₇₉ [*busō*]: *bosszú*(?).

Egus 133₁₈₃ [*edūš*]: *egy* számnév + *-s* kicsinyítő képző (vö. *Egud*).

Cafadi 133₁₈₈ [*kasādi*]: a *kasza* szerszámnévből lett személynév + *-di*. Közvetlen előtte van: *Sarlaud*.

CSÜRY BÁLINT.

Az ember-fogalom kifejezése az uráli nyelvekben.

A finnugor népek sajátos észjárásának egyik legjellegzetesebb vonása — ezúttal a szóalkotás szűkebb területén — az ú. n. összefoglaló összetételek használata. Mint köztudomású, azokat a kapcsolatokat nevezzük így, melyek szinte körülírászerűen fejeznek ki egy új, rendszerint gyűjtőfogalmat, két, ennek a fogalomnak alárendelt s annak leglényegesebb jegeit kifejező fogalomból (vö. LEWY, Zur fgr. Wort- u. Satzverbindung, SZILASI: NyK. XXVI, 174, BEKE: NyK. XLII, 346—56, KSZ. XIII, 99, NYR. XLI, 297, FOKOS: NYR. LXII, 11 kk., ZSIRAI, FgrRok. 73). Ilyen összefoglaló összetétel *orca* (*arc*) szavunk, mely az *orr* és *száj* (R. *szá*) szavak összeolvadásából keletkezett (vö. SZINYEI: NyK.

XXVII, 240, EtSz. stb.; másként MÉSZÖLY: MNy. XXVII, 24). Hogy ez a szemlélet mennyire a finnugorság sajátos észjárásában gyökerezik, a következő rokonnelyvi példák meggyőzően tanúsítják: vog. *ńól-tus* 'arc, orca' (KANNISTO), *ńól-tus* 'ua.' (MUNK.), *ńal-tus(tos)* 'ua.' (AHLQ.) <: *ńól* stb. 'orr' + *tus* (*tus, tos*) 'száj'; ugyanúgy az 'orr-szem' kapcsolattal: *ńal-sam* 'ua.', *ńol-šám* 'ua.' (AHLQ.), T. *ńyli-šomém* 'arcomat' (MUNK, V Nyj. 275) | osztj. *ńot-sēm* 'arc' (PATK.) <: *ńot* stb. 'orr' + *sēm* 'szem' | zürj. *ńir-vom* 'arc' (FOKOS) <: *ńir* 'orr' + *vom* 'száj', KP. *ńorom* 'Antlitz' (GENETZ) <: *ńor* 'Nase' + *ym (om)* 'Mund' | votj. G. *ím-ńir*, AM. *ím-ńir* 'Gesicht' (WICHM.) <: *ím* 'száj' + *ńir* 'orr' | f. É. *sū silmad* 'Gesicht' <: *sū* 'száj' + *silmad* 'Augen'.¹ — Ilyen továbbá — hogy a szépszámú példák közül éppen a legjellegzetesebbeket ragadjuk ki, a 't é l - n y á r' fogalmak kapcsolatával kifejezett *év* 'Jahr' fogalma: vog. *tāl-tūw* 'év' <: *tāl* 'tél' + *tūw* 'nyár' | osztj. *tal-luŋ* 'Jahr' <: *tal* 'tél' + *luŋ* 'nyár' (vö. VNGy. I, 177). Ilyen az 'éj-nap' fogalmak kapcsolatával kifejezett 'dies, 24 óra' fogalma: lapp S. *id̄da-peivē* '24 óra' (WIKL.) | osztj. I. *zat-āt* 'di Zeit von 24 Stunden' (PATK.) <: *zat* 'nap' + *āt* 'éj' | m. N. *ít-nap* 'egész nap': *It-nap nem könnyid ám dúgoznyi*, Mihályi Sopron m. (ZSIRAI: MNy. IX, 428); R. negyuen e nappot JókK. 27.

Különösen a rokonságfogalmak körében igen gyakoriak az effajta összetételek. A testvér, gyermek, szülő fogalmakat pl. a legtöbb finnugor nyelv az 'öcs—bátya' 'leány—fiú', 'apa—anya' képzetek összefoglaló kapcsolatával fejezi ki.

Testvér = 'öcs—bátya' (esetleg: 'nőtestvér—fitestvér'). — Osztj. É. *jai-apsi* 'Gebrüder' (AHLQ.) <: *jai* 'älterer Bruder' + *apsi* 'jüngerer Bruder' | zürj. P. *soja-vona* 'testvér' (ROGOV: UF. II, 67), V. *šoja-voka* 'testvérek' (FOKOS: NyK. XLII, 152), *soša-voka* 'Geschwister' (WIED., Gram. d. syrj. Spr.² 105; vö. *soš* 'Schwester stb.' WIED.) | votj. *ayaj-vēn* 'fiútestvérek' (MUNK.) <: *ayaj* 'bátya' + *vēn* 'öcs', Sar. Glaz. *ńuńo vēn* 'atyafiak, fitestvérek' <: *ńuńo* 'bátya' + *vēn* 'öcs' | cser. *izaj-šolaj* 'ua.' (SZILASI) <: *izaj* 'nagy-, testvér-bátya' + *šolaj* 'öcs'.

Gyermek = 'fiú + leány'. — Ilyen a magyar *ia-fia* 'gyereke'. Etimológiailag is pontos megfelelői az obi-ugor nyelvekben: vog. *āyi-pī* 'gyermek', K. *őu-pőu* 'ua.' T. *āw-pū* 'ua.' (MUNK.), *ā-pūv* 'ua.', *ea-puv* 'ua.' (AHLQ.) <: É. *āyi*, T. *āw* stb. 'leány' + É. *pī*, T. *pū* stb. 'fiú' | osztj. É. *evi-pox*, *ev-pox*

¹ A rokon nyelvek ennyire egybehangzó tanúságára azt hisszük önmagától megdől MÉSZÖLY (MNy. XXVII, 24) feltevése. MÉSZÖLY ugyanis így elemzi szavunkat: *or(r)* + *c* (< *sz*) deminutiv képző + *a* 3. személyű személyrag, csak azért, hogy a R. *orcel* határozót a személyragtalan **orc*-szótöből (-él ablativusraggal) könnyebben magyarázhassa.

'Kinder, Nachkommen' (AHLQ.), I. *eva-pax* 'gyermek' (PATK.) <: *evi* stb. 'leány' + *poz* stb. 'fiú' | zürj. *nyl-pi, pi-nyl* 'Kinder' (WIED.) <: *nyl* 'leány' + *pi* 'fiú' | votj. *njl-pi*, Kaz. *njl-pi* 'gyermek' (MUNK.), G., U. *njl-pi*, I. *nju-pi* 'Kinder' (WICHM.) <: *njl* 'leány' + *pi* 'fiú' (vö. SZINNYEI: NyK. XXXV, 442, MUNKÁCSI, VNGy. I, 177, BEKE: NyK. XLII, 347 és mások).

Szülők = 'apa + anya'. — Osztj. É. *jiv-aŋgi, ji-aŋki* 'Eltern' (AHLQ.) <: *jiv, ji* 'Vater' + *aŋgi, aŋki* 'Mutter' | zürj. V. *aj-mam* 'ua.' stb. (FOKOS: NyK. XLI, 292), *aj-eŋ* 'Eltern' (LYTKIN: SUS. Aik. X, 33) <: *aj* 'Vater stb.' + *mam* 'Mutter', *eŋ* 'Frau. Weib stb.' | votj. *ataj-anaj* 'szülék' (MUNK.) <: *ataj* 'atya' + *anaj* 'anya' | cser. *ači-avaj* 'szülék' (BUDENZ) <: *ači* 'atya' + *avaj* 'anya' | mordv. É. *teta ava* 'Eltern' (PAAS.) <: *teta* 'Vater' + *ava* 'Mutter' | lapp S. *āhēe-īen'e* 'szülék' (HALÁSZ) <: *āhēe* 'atya' + *īen'e* 'anya'.¹

Szerkezetükre, lényegükre az iméntiekkel teljesen azonos ugyancsak összefoglaló összetételeknek tarthatjuk az ember, Mensch fogalmát a 'nő—férfi' fogalmak jegyeivel kifejező következő kapcsolatokat: osztj. O. *nēŋγuī* 'Mensch' (KARJ.: SUS. Toim. XXIII, 163), *nēŋxoi* 'ua.' (PÁPAY: UF. XV, 22), *nēŋxo* 'ua.', *nē-xo, nēŋxo, nēŋ-xoi* 'ember' (AHLQ.), I. *xoi nēŋ* 'emberek' (PATK.) <: *nē, nēŋ* stb. 'nő' + *xoi, xo* 'férfi' | vog. *ā-qum* 'Mensch' (AHLQ.) <: *ā* = vog. É. *āγi* 'leány' + *qum* 'Mann'.

Nézetünk szerint a magyar *ember* szó is ilyen 'nő—férfi' jelentésű tagok összefoglaló kapcsolata. Első tagja a magyarból is kimutatható *em(e)* 'Weib, Weibchen' (vö. NySz., MTsz., EtSz. stb.), a második a 'Mann, masculus stb.' jelentésű *magyar* (<R. *mogy-er*), *férj* (<*fi-er[γ]) szavainkból kimutatható, ugyancsak finnugor eredetű *-er (vö. EtSz. *férj* al.) szavunk. A közbülső -b-t a magyarban elég gyakori — alkalmasint járulékos eredetű — hangnak tekinthetjük.

Szavunban, csaknem kezdettől fogva összetételt sejtettek a szófejtő kísérletek (vö. összefoglalva EtSz.; az előző kísérletekre vö. CzF. *ember* al.). HUNFALVY (Vogul föld és nép 288—9) és MUNKÁCSI (Ethn. I. 291, IV, 51—2, AKE. 455, 499 stb.) — csupán a mindmáig legelfogadottabb szófejtésekbe kapcsolódva — 'levegő fia' jelentésű, mitikus eredetű kifejezést lát benne (vö. EtSz.). Ennek a származtatásnak azonban többrendbeli nehézsége is van (ezekre vö. PRIKKE: NyK. XXIV, 352). A 'levegő' jelentésű finn S. *ilma* stb. (vö. EtSz.), melyet a magyar *em-* előrésszel egyeztetnek, semmiképen sem felelhet meg ennek nézetünk szerint, várható zárt *ē*-je miatt. Az *ember* első *e*-je ugyanis kezdettől fogva nyílt: *Embur-* (Oklsz.) | *ember* 341-szer MünchK. 19, 20, 21, 23 stb. (vö. BARTHA B.: NyK. XLV, 319) | *embör* ÉrdyK. 529 stb. |

¹ A közölt rokon nyelvi adatok jórésze vö. BEKE: NyK. XLII, 346—56.

ember JordK. 362 stb. (vö. NySz., EtSz., MTsz.). A második, *-ber* tag, melyet *férij* szavunkkal vélnék egészben azonosnak, ismét megoldhatatlan hangtani nehézségeket ad kezdő *b*-jével. Egyébként, — hangtani nehézségeit nem tekintve — jelentés-tani felén sem igen indokolt HUNFALVYÉK származtatása, mely csupán a vogul *elam-zäläs* (vö. MUNKÁCSI i. h.) kétes értelmezésű adatára támaszkodik (erre vö. PRIKKEK: NyK. XXIV, 352).

Ennyi nehézség láttán ez az újabb magyarázó kísérlet biztatóbbnak látszik. Mint összefoglaló összetétel, szemlélete a finnugorság sajátos észjárásában leli indokolt magyarázatát. Feltehető legrégebb alakja: *embür* (*embir* vö. EtSz., OklSz. stb.) ízről-ízre kifogástalanul magyarázható: *em*- előtagja — vocalismusa, de mássalhangzója miatt is — a következő rokon nyelvi adatokkal vetendő össze: vog. *ama(-kam)* 'mein Mütterchen' | osztj. *imì, imì* stb. 'Weib' | f. S. *ämmä* 'altés Weib stb.' | lp. *aebmoi* 'grandis' (vö. KARJALAINEN: FUF. XIII, 222, PAAS., Beitr. 13, EtSz.); *-ër* (R. *-ür, -ir*) utótagja pedig zárt *ë*-jével hangszabályszerű megfelelője a következő szók képzőtlen alapszavának: cser. *èryä* 'fiú' | f. S. *yrkä* 'völegény, legény, férfi', *yrkö* 'férfi' | lp. S. *irëkë* 'völegény'.¹

Ami a közbülső *-b-* (*em[b]ler*) járulékhangot illeti, ismeretes, hogy megelőző *m* és rákövetkező magánhangzó között sok esetben fejlődött járulékos *b*: *esomó* ~ N. *csombó* (MTsz.); *lomos, lamos* ~ *lombos*, elvonással: *lomb*, alapszava él a székelységi *lom* és baranyamegyei *lam* 'lomb, lomp, bolyh[osság]' (MTsz.) adatokban; ugyanígy keletkezett *aŕcomb* a R. és székelységi *com* alakból (GOMBOCZ: NyK. XLV, 6; az EtSz. másként); *gomó* SI., alakv. *gumó* Tzs. 1833., *gömö, gümö* (MTsz.), *gomoly* (MTsz.) stb. ~ *gombolyag, gomboc, gomb, gömb, gömböc* stb. (vö. *göm* 'csomó, bog' Somogy m. MTsz. GOMBOCZ: i. h. és BEKE: Nyr. LXII, 47 stb.). Járulékos *b*-t kell keresnünk a következő szavak *b*-jében is: *esomó* ~ *csimbók, gyomor* ~ *gyimbor, bomlik* ~ R. *bombó* ~ *bimbó* (JUHÁSZ: Népünk és Nyelvünk X, 94—7), N. *ámolyog* ~ N. *ámolyog, bám-(ul)* ~ *bamba* (HORGER: Népünk és Nyelvünk VI, 198), *terem(tő) urát* ~ *teremburáját* (i. h. 199) stb. Magashangú szavakban is: N. *külömös* ~ *külömbözik* (SIMONYI: Nyr. XII, 268), **bömöl* ~ *bömböl, Kelemér* hn. ~ *Kelembéri* csn. és a származtatásunkban feltett fejlődéssel teljesen azonos *cimër* ~ N. *cimbër* (MTsz.) (vö. HORGER: MNY. XXIX, 263 kk., XXXV, 44 stb.)²

¹ A *-ya, -kü, -kő, -kë* elemek képző voltára vö. AKE. 499, EtSz.: A *magyar* (< R. *mogy-er*) szó, saját népnevünk utótagját ugyanígy, a képzőtlen alakból magyarázza ZSIRAI, FgrRok. 101.

² A járulékos *b* ilyen esetekben való fejlődésének oka az *m* képzésekor szereplő ajakzárnak késedelmes megnyitása. Ahhoz t. i., hogy az orrhangú *m* után valamely ajakzár nélküli szóhangot képezhessünk, szükséges, hogy az *m* képzésének befejeztekor egy idejűleg történjék az orrüreg elzárása és az

E szervetlen *b* fejlődésének történeti voltát is igazolhatjuk. A *Gomboch*, *Gembech* stb. (Oklsz.) féle adatok a XV. századtól közönségesek, de korábról is vannak adatok: 1211: *Gumbu*, 1211: *Gombos*, 1299: „*Petrus dictus Gumbus*“, 1305: „*Petrus dictus Gumbus*“, 1333: „*Petrum dictum Gumbus*“, 1342: „*Petri dicti Gumbus*“, 1361: „*Johannem dictum Gombos*“ stb. stb. (vö. Oklsz.).

Ugyanilyen eredetű összefoglaló összetételnek tarthatjuk továbbá a finnégi nyelvek következő 'M e n s c h' jelentésű szavait is: S. *ihminen* < R. *inhemiste* AGR., *imehnise -n*, *imehnisko* Kal. *imehise*, *imehinen*, *imeinen*, *imehnolainen* stb. (LÖNNR.), ma is: *inhimillinen* | karj. *inehmine*, *imehüüni* | aun. *inehmine* | liv. Sal. *imi* | vót *inehmīn* | ész. *inimene*, *inemine*.

Ezekben is kezdettől fogva összetételt keresnek. BUDENZ (MUSz. 858) s az ő nyomán eleinte SETÄLÄ (ÄH. 271), — mint a mi *ember* szavunkat, — így elemzik: *inhi-*, *inhe-* (<**inši-*, **inše-*) 'nagy' (vö. zürj. *ydžyd* 'gross') + *mies* (<*mēs*) 'férfi' stb'. Később SETÄLÄ (SUS. Aik. XLIII, 12), majd TOIVONEN (Suomi V, 2: 370) az összetétel első tagjára más megoldást ajánl; t. i. a mordvin M. *indži*, E. *inže* 'hôte, étranger' szavakkal vetik egybe, s 'kestiystävää, ami hébergé'-féle eredeti jelentést tesznek fel.

Ezek a feltevések azonban jelentéstanilag csak jól-rosszul ha indokolthatók: mindössze egy-egy rokon nyelvre támaszkodnak. Hangtani szempontból pedig teljesen elfogadhatatlannak. Mindkét magyarázatban egyfelől a zürjén *ydžyd* 'gross', másfelől a mordvin E. *inže*, M. *indži* 'hôte, étranger' esetében olyan szóbeljeji nasalis + affrikáta kapcsolatokra utalnak, melyeknek a finnben rendszerint nasalis nélküli alakok felelnek meg (vö. f. S. *kusi* 'Harn' stb. TOIVONEN, Affr. 236—8 és *mies* 'Mann' Suomi V, 10: 389 kk., FUF. XXI, 109 megfeleléseit).

ajakzár megnyitása. Ha ez utóbbi művelet a hangképző mozdulatok mechanikájának tökéletlensége következtében késik, akkor a tüdőből szakadatlanul áramló levegő útja az *m* képzésének befejeztekor... teljesen el van zárva. Az artikulációs levegő tehát a két zár mögött természetesen összepréselődik, s mikor az ajakzár aztán elkésve bár, de végre mégis megnyílik, az összepréselt levegő kipuffanása az *m* és a szájhang között *b* vagy *p* hangot eredményez. (Vö. HORGER: MNy. XXIX, 263.)

PAIS tanár úr szíves szóbeli közlése szerint hasonló jelenségek magyarázatában esetleg az ikerhangzók elhasonulásával (*mm* > *mb*) is számolhatunk.

Arra, hogy a járulékkal bővült változat állandósult, s néhányá köznyelvivé is válhatott, jó példa *különbözik* szavunk s a *comb*, *gomb*, *gömb*, *lomb* szavak jelentős csoportja. Ezek keletkezését a ragosképzős — *b* járulékkal bővült — alakokból való elvonással kell képzelniünk: *lomos* ~ *lombos*, *lombo* elvonással: *lomb* stb. (vö. GOMBOCZ: NyK. XLV, 6, BEKE: Nyr. LXII, 47 és HORGER: MNy. XXIX, 264). Az a pusztá tény természetesen, hogy esetünkben a járuléknélküli alakot (**emer*) adatszerűen nem tudjuk kimutatni, egyeztetésünknek magában nem lehet akadálya. A hiányzó történeti adatokat a távolabbi nyelvtörténet, a rokon nyelvek adatai pótolják.

Az előbb kifejtettek alapján csaknem önként kínálkozik a megoldás.

Az összetételnek, — mert kétségkívül azzal van dolgunk, — első kikövetkeztetett **inši*, **inše* tagját egy még eredetibb **imši*, **imše* (*imeš*, *imšši* stb.) alakra visszük vissza. Ez fonetikailag (vö. TOIVONEN, Affr. 221), továbbá a Kalevala stb.-beli *imehninen imehno*, *imehnolainen*, *imehnisko*, *imehinen imeinen* stb. (LÖNNR.), meg a karjalai *imehüinen*, a lív *imi* és esetleg az észti R. *immine* (ö: *imine*, vö. OJANSUU: Virittäjä XIII, 78, TOIVONEN: Suomi V, 2:368) változatok alapján mindenképen indokolt. Benne pedig nem nehéz felismernünk a ma is élő finn S. *imisä* 'nőstény' *immikkö* 'szűz leány, fiatal nő' stb. szavak *im.* 'nő, nőstény' alapszavát¹ (a reakövetkező **-š-*, [**-tš-*] képzőre vö. LEHTISALO, UrSuff. 222—3).

Ilyeténképpen a keleti-tengeri finn nyelvek *ihminen* 'ember' szava is 'nő-férfi' jelentésű szavakból alakult összefoglaló összetételnek bizonyul. — Csupán mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a fejtegettük finn ségi összetétel első tagját már GYARMATHI egybeveti — a maga módján — a mi *ember* szavunk első tagjával: „*Ihmittä Hominem Ehmbert*“ (Affinitas 376 stb.).

Befejezésül megemlíthetjük, hogy a szamojéd nyelvek egyikében-másikában is akad hasonló eredetű '*ember*' jelentésű összefoglaló összetétel. Megbízható hangtani ismeretek hiányában csupán a legvalószínűbb példát említjük: a Jurák *nienecea*, *nienece'* stb. 'Mensch' (CASTR.) szavát alkalmasint így elemezhetjük: *nie* stb. 'Weib' (CASTR.) + *nisea* stb. 'Vater stb.'. BABOSS R. ERNŐ.

A beszédrészek magyar elnevezéseinek története.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 49. számaként ily címen megjelent dolgozattól közöljük az alábbi részletet.

IV. A magyar elnevezések története.²

A XVI. századig néhány latin nyelvű feljegyzésen kívül nyelvtani adatot nem találunk nálunk, tehát nyelvtani műszavaink sem lehettek. Ismerjük a latin nyelvtan egész művelt

¹ Talán OJANSUU járt legközelebb a valósághoz a finn ősalak kikövetkeztetésében. Ő ugyanis már egy korábbi cikkében utal az *imehinen*-féle *m*-es adatokra, sőt ezeket a 'leány, szűz' jelentésű *impi* szóval kapcsolatba is hozza (Virittäjä VII, 100), egy későbbi magyarázatában (i. h. XIII, 77—80) pedig így képzei a szó kezdetétől való fejlődését: **imeš-mēs > imeh mēs ... >* (dissimilatioval) *inehmes inehmesen*, majd az *-inen*, (*ise-*) végű szavak analogiájára: *inehminen inehmisen* (i. h. 79). Eredetiségének jelentéstani felét elhibáztottnak kell tekintenünk.

² A források jegyzéke és rövidítésük a kiadvány 23. lapján.

világra kiterjedő hatását, különösen DONATUS grammatikájának szinte ősforrásként való elterjedését; tudjuk, hogy a német nyelvtan és annak műszavai is a latinon alapulnak. Így nem csodálatos, hogy az első magyar szórványú nyelvtan is DONATUS-magyarázat. Ez SYLVESTER JÁNOS műve. Így a magyar nyelvtudományak és terminológiájának megalapítása is az ő nevéhez fűződik.

SYLVESTERT a humanizmus vitte rá a nyelvtan tanulmányozására. Ugyanis ERASMUS szerint minden ismeretszerzés két részből áll: nyelvi és tárgyi ismeretből. Első a nyelvi ismeret. Ezt követte SYLVESTER is, és ennek eredménye a két krakkói tankönyv (MELICH, A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok: Irtört. 1912.).

1527-ben a Rudimenta-ban van néhány magyar szórvány: *Tulaydon new, keuz new, Maganak allo new, Maswal allo new*. Ezek az első magyar nyelvészeti kifejezések. Érdekes azonban, hogy ezek nem fordulnak elő az 1539-es Grammatica-ban, habár ebben az összes beszédrészek nevei magyarul is megvannak. Ennek a magyarázata RUBINYI szerint az lehet, hogy SYLVESTER „aligha használta tizenkét évvel régebben megjelent művét s későbbi terminus-magyarosításain is meglátszik a hirtelen fellobbant lelkesedés, illetve nem látszik meg rajtuk a hosszadalmas latolgatás“ (Nyr. LIX, 126). — Ez csakugyan meglátszik műszavain, mivel azok egyszerű fordításai a DONATUS-féle elnevezéseknek.

Mi maradt meg SYLVESTER beszédrész-elnevezései közül? Talán semmi. Ma már egy sem használatos. Utókorára sem hatott. Utána ugyanis két évszázados úr van a magyar nyelvtanírás terén. A XVIII. század végén feltűnő művekben van ugyan az ő elnevezéseikhez hasonló műszó, de azokat szerzőjük a latin eredeti nyomán épűgy maga készítette, mint SYLVESTER.

A SYLVESTER utáni nyelvtanírók latinul írnak. Csak a szótárakban találunk némi műszó-nyomokat, de csak nyomokat, mert valódi elnevezés nincs. SZENCZI MOLNÁR ALBERT ismeri a beszédrészeket; erre mutat, hogy az *adverbium*-hoz azt írja, hogy „Az Deacszó nyoltz részeinec egyyike.“ De szavai inkább csak a latin szó fordításai, a nélkül, hogy műszót sejt-hetnének mögöttük (habár a műszavakkal egybeesnek). Pl. „articulus = *Izetske, wjotska* | participium = *Részvéđ* | praepositio: *Elől tétel* | coniunctio: *Egybefoglalás, Társaság* | interjectio: *Közbevetés*.“ Csak a pronomennál találunk beszédrészt sejtető körülírást: „Nomen helyében vagy eleiben tettető Ige“ (Dictionarium Latinoungaricum. Norinbergae, 1604.). PÁPAI PÁRIZ és WAGNER szótárai ugyanezeket közlik.

A XVIII. század-végi német befolyás megtermékenyítette nyelvtani terminológiánkat is. Nyelvtaníróink ismerik az újabb német nyelvtanirodalmat és használják terminológiájukat is. De nem is kellett messzire menniök: itt volt BÉL Sprach-

meistere, amely igen nagy elterjedettségnek örvendhetett abban az időben, hiszen 1729-től 1774-ig öt kiadást ért el. Beszéd-rész-elnevezései a következők voltak: *Hauptwort*, *Beiwort*, *Fürwort*, *Zeitwort*, *Mittelwort*, *Nebenwort*, *Nachsetzung*, *Bindewort* és *Zwischenwort* (Meliböji Sprachmeister.⁶ Pressburg. 7.).

BÉL nyelvtanának magyar átdolgozása az 1781-ben Budán megjelent Magyar Grammatica. Műszavai messze vannak a SYLVESTER-féle terminológiától: *állatos név*, *toldalék név*, *név-mássa*, *Ige*, *Részeltető szó*, *szótfejező*, *mineműség*, *egybe-foglalás*, *közbe-vetés*, *határozó-szóska*. Szavai közül az *ige* és a *határozó szóska* (szó) ma is használatos (az utóbbi a német *Bestimmungswort* hatása), a többi elnevezései pedig utókorára hatottak.

Egészen egyedül álló műszavaival BENYÁK BERNÁT. Ő 1780 körül írta össze műszavait „A Deák nyelv-műben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom“ címen. Nevei teljesen német hatás szülöttei. Vét is a magyar nyelvsvokás ellen, mert igetövekké csinál összetételt. Olykor azonban ingadozik az új szavak használatában, mert pl. az adverbiumra öt szót is használ. Nagyjelentőségű, hogy már nála megtalálható a *főnévszó* és a *melléknév* (így!). Ezek utána VERSEGHY-nél fordulnak elő először, azonban valószínűen VERSEGHY saját készítményei újabb német hatás alatt. BENYÁK utókorára nem hatott, mivel elnevezései nem terjedtek el széles körben.

Német hatás alatt áll FÖLDI is. Különösen GOTTSCHED hatása ismerhető fel rajta (l. MNY. VIII, 178), akiről már tudjuk, hogy nagy pártfogója volt az új német műszavaknak. FÖLDI is érezte a magyar elnevezések szükségességét: „Új dolgok adódnak elő, mellyeket új nevekkal szükség nevezni 's régiekkel ki nem nevezhetjük, hanemha környül írni és homályosítani akarjuk“ (id. RMK. XXVIII, 10). „Magyarúl írván a' Nyelvkönyvet, az azzal járó Nevezeteket is Magyarúl ki-tettem, és e' végre egy-néhány új Nevezetekkel Nyelvünket is gazdagítottam... Tehát siettettem azt az idő-Pontját Nyelvünknek, mellyet elérni 'tsak ugyan tökéletessége lészen, hogy akármelly Tudományt sok idegenre szorulás nélkül elő-adhasson“ (uo.). Nála fordul elő először a *főnév* és a *határozószó*.

Közben a latin is érezteti hatását. SZENTHE 1792-ben (6) ezt írja: „Én hát először meg-néztem a' Deák nevezetet, azután a' Görögöt, ha olly Nevezetet találtam, melly a Deáknak megfelel, meg-tartottam: ha nem? a' Görögre vigyáztam; ha egyiksem? olly szót vettem-fel, melly ha a' Deák, Görög szó eredetével nem egyez-is-meg, de értelmére nézve nyomba azt teszi.“ Csakugyan *magában fenn-álló*, *hozzá vettett* stb. elnevezéseket használ.

A szerves történelmi kapcsolat GYARMATHI SÁMUEL-nél kezdődik (Nyr. LIX, 125). Előszavában mondja: „A' Mesterszókát (Terminos technicos), mellyekkel az egész

írásban élek, minthogy többnyire mind *ujjak*... Nem tzéлом ezen Mesterszókát a' Magyar világgal erővel fel-vétetni, találjanak a Tudós Hazafiak ezeknél alkalmasabbakat, én gyönyörűséggel fogom azokat meg-tanulni. Mikor új dolgot kezdünk, új szókkal kell élnünk." (Nyelv-mester XX.) Egy új elnevezése maradt meg máig is: az *indulatszó*. Többi elnevezései, pl. *magánértők*, *mássalértők* utókorára hatottak.

A Debreceni Grammatikában GYARMATHI és FÖLDI hatása is érezhető. Szerkesztőinek felfogása: „...eleinte gondolkoztunk azonn is, hogy még most talám jobb lenne, a Mester-Szókknak már esméretes Deák neveit, tsak meghagyni a Magyar Grammatiká-bann is; mivel magunkonn tapasztaltuk, hogy azok Magyarúl kitéve, nekünk is eleinte, bajt és homályt okoztak: de mivel mások már az előtt elkezdették volt azokat Magyarúl kitenni, sokat pedig igen alkalmatlanúl, azért mi is, hol meghagytuk a már készenn lévőket, hol pedig helyekbe másokat tettünk, a mint alkalmasabbnak ítéltük“ (DebrGram. XXVII). Utána az elnevezések már közkeletűek lesznek a munka nagy elterjedtsége miatt.

A későbbi nyelvtanírók, pl. RÉVAI, KASSAI stb. már ismerik GYARMATHIT és a Debreceni Grammatikát, így elnevezéseikben is ezekhez igazodnak.

Nevezetesebb egyéniség még VERSEGHY, akinek a Feleletben és a Magyar Grammatikában lévő elnevezései voltak hatással utókorára: *névhatározó*, *indulatjel*, *névmutató*, *igehatározó* és a BENYÁKTÓL függetlenül megalkotott *főnév és melléknév*.

Az új elnevezéseket már lehető teljességükben VAJDA Nyelvtudományá-ban találjuk meg: *főnév*, *melléknév*, *névmás*, *ige*, *határozó*, *utójáró*, *kötőszó* és *indulathang*.

V. A magyar beszédrész-elnevezések.

Ebben a részben beszédrész-elnevezéseinket sorakoztatom fel történeti kialakulásuk sorrendjében. A következő elnevezések magyarjait állítottam össze: *verbum*, *substantivum*, *adiectivum*, *pronomen*, *participium*, *adverbium*, *articulus*, *coniunctio*, *interjectio* és *praepositio*, illetőleg *postpositio*. A *numerale*-t nem tárgyalom, mivel itt az elnevezések eleitől fogva egyformák: *szám*, *számnév*, *számoló*, s így semmi különlegesség nincs bennük. Ellenben felvettem a *participium*-ot, mivel, ha ugyan ha nem is, de régen minden nyelvntanban külön beszédrészként szerepel a latin nyolcas szám hagyományakép. Megjegyzem még, hogy a *praepositio* és a *postpositio* tárgyalása összefolyik a szerint, hogy az illető nyelvtaníró melyiket veszi fel.

1. A *verbum* magyarjai.

1539: *beszid*: „Beszid, az szobeszidnek risze, idővel es szemilűel eset nélkül, mell' valami czelekedist iegez, auag'

szenvedist auag' ezeknek eg'g'iket sem" SYLV., Gram. (Corp. Gram. 53).— 1777: *üdöszó*: BENYÁK (id. Nyr. XXX, 425); BENYÁK ismeri az *igé*-t is mint műszót, de papi lelkülete azt mondatja vele: „Az Ige csak a Kristus megtestesülését illeti“ (uo.). — 1781: *ige*: MGram. Buda. 3. — 1790: *idő szó*: „E' szó: Verbum, magyarul tsak: szó, ige. Ezzel néha lételt, néha tselekedetet, néha szenvedést jelentünk, de egyikről is magá-noson nem nevezhetjük, mivel a másokra nem illenék. Köz mindenikkel az idő, mellyben az illy változások történnek; azért méltán nevezhetjük a' Németekkel: Idő szónak“ FÖLDI (id. RMK. XXVIII, 82). — 1792: *ige*: SZENTHE 16. — 1792: *Idő-Szó*: ROSENBACHER 28, de *ige* is: 83. — 1794: *ige*: BÖJTHY 45. — 1794: *Idő-szó*: „Mások (szók!) jelentik azt, a' mit a jelen való dologról tagadni vagy erősíteni kell, mivel az illyen szók leggyakrabban fordulnak elé a' Beszéd közben, azért különös méltósággal Idő szónak neveztetnek (verba). Azért tartottam helyes névnek az Időszót, mivel a' Verbumokba mindenkor befoglaltatik az idő“ GYARMATHI, Nyelvm. 28. — 1795: *időszó*: MÁRTON ISTVÁN, Rud. 54. Nem tévesztendő össze az *időszótská*-val, amely itt (65) adverbiumot jelent! — 1795: *Ige*: DebrGram. 74. — 1797: *ige*: VITKÓTZI 35. — 1803: *ige*: MÁRTON, Lex. II, 3. — 1805: *ige*: SZALLER 17 és ÁGOSTON 13. — 1806: *időt foglaló szó*: „Verbum Germani, ob inuolutam illi temporis notionem, Zeitwort appellant. Horum imitatione posset idem et nobis apposite dici időt foglaló szó; non tamen reicio vocabulum ige, huic significationi a quibusdam iam consecratum“ RÉVAI 19. — 1808: *idő szó, ige*: SÁNDOR 164. — *Ige*: MGram. Debrecen. 41. — 1809: *ige*: SIMAI, Szó-Tár. — 1810: *ige*: VIRÁG 30. — 1817: *ige*: KASSAI és SCHWARTZER XXV. — 1821: *ige*: VERSEGHY, Gram. 68. — 1833: *ige* vagy *időszó*: CSAPÓ 33. — 1834: *ige*: MGram. Kassa. 9. — 1835: *ige*: VAJDA 30. — 1836: *ige*: GOTTWALD 3. — 1837: *ige*: BITNICZ 41. — 1839: *ige*: HAYDU 27. — 1840: *ige*: STANCSICS 7. — 1843: *ige*: FOGARASI 79. — 1844: *ige*: OCS-KOVSZKY² 13. — 1845: *ige*: KESZLER² 3.

Látjuk tehát, hogy a nyelvtörténet folyamán főleg két magyar elnevezéssel találkozunk a *verbum* magyarjai között: *időszó* és *ige*. Az *időszó* főleg a XVIII. század végén fordul elő, amikor — mint láttuk — a német hatás erős volt és nyelvtan-íróink olykor szándéktalanul, de tudatosan is, pl. FÖLDI, GYARMATHI, RÉVAI átvették a német szót, illetőleg annak magyar fordítását. Elfogadták azt a szemléletet erről a szófajról, hogy főleg az *idő* kifejezésében különbözik a többi szó-fajoktól. Ez a felfogás pusztán a külső alapján ítél és adja a nevet.

A másik műszó, az *ige*, nem ilyen tükörszó. Láttuk, hogy már régen föllépett, majd helyet adott az *időszó*-nak, de a XIX. század elején állandósult. Mi ez a szó: *ige*?

Az *ige* szóról.

Talán nem lesz érdektelen néhány régi nyelvészünknek az *ige* szóról való véleményét megnézni.

A DebrGram. tudós írói az „Ige“ („Elölutóljáró. Ezt teszi : usque, terminus, limes“) terminativusból származtatják : „Ige-e, Verbum, (mint : tser, tsere, bék, béke), mivel az által valamit meghatározunk, bizonyítunk. Ilyen kétfélet tesz ez a Deák Szó is : Terminus, Igét is, határt is“ (DebrGram. 268—9). — Ezt a származtatást KASSAI JÓZSEF (Szó-könyv III. Tsomo 14.) is elfogadja, sőt helyesli és bizonyítékkal toldja meg. „Ige szó honnét származik? A' DebrGram. Ige szóból származtatja, Sándor Ist. is. Sokféle 7. Dar. 198. lap. Ítéletemként helyesenn ; mert Varro, a' ki Romanorum omnium eruditissimus fuit, és első diák szó származtató, a Verbum diák szót a Vero származtatja, melj igazat téssen ; Igaz szó pedig Ige szóból származik az előbbeni Jegyzet szerint.“ — Még érdekesebb ÁGOSTON ANTAL véleménye (MÖsk. 1805. 137). Szerinte a „hangok első értelmét“ az Isten adta. Legelőbb voltak az igék. „Mikor az igék leg első értelmeknek eredetéről akarunk emlékezetet tenni, mely az Égből, az az egyenesen az Istentől vagyon, az Igéket semminek nem lehet helyesebben nevezni, mint Égi szóknak. Ugyanazért Égi szóknak nevezték azokat a szókat, mellyeknek leg első értelmek az Égből származott : hogy most az olyan szó némellyeknek szájkban nem Égi, hanem Ige, azt nem ők tselekedték, hanem a' Nyelvnek az ész nyukhatatlanságait követő törekedése.“ (I. h. 141.) — Ezek a származtatások természetesen magukon viselik még a tudománytalanság jegyét, sőt ÁGOSTON szavai a délibábos nyelvészetre emlékeztetnek. De már abban az időben (1799.) is a képzetebb GYARMATHI a magyar *ige* szót a tatár *uge*-val egyezteteti (Affin. 230). Ő már helyes nyomon jár.

GOMBOCZ (MNY. III, 221) a régi török jövevényszavaink közé sorolja és a következő szókkal veti össze : *ige* < ujj. *üge* 'Wort' || mong. *üge* 'mot, terme, parole, expression, langue, discours, don de la parole' | kalm. *üge* | burj *uge*. — NÉMETH szerint (Nyr. XLII, 245) a török nyelvek közül csak az ujjurbán van meg, s ott kölcsönzés a mongolból. — Legújabbán LIGETI foglalkozott szavunkkal (NyK. XLIX, 231) és arra az eredményre jutott, hogy „egyelőre, feltételesen azonban kimondhatjuk, hogy az *ige* azon régibb török jövevényszavaink közé tartozik, amelyek pontos, kétségtelen megfelelőit csak a mongol nyelvből tudjuk kimutatni“.

Tehát *ige* szavunk honfoglalás előtti jövevényszó, és alapjelentése, az átadó nyelv szerint 'Wort, Rede, Spruch, mot, parole'. A magyar nyelv életében legrégebb adataink is ezt a jelentést hozzák : „Lõn ige Nabukodonozor assiriosoc királnac hazaban : factum est verbum“ BécsiK. 12 | „Nem megen ki

hamis ige en zambol : verbum falsum“ i. h. 17 | „Csak mongyad ygheeddel : tantum dic verbo“ JordK. 375. Ezt a jelentést ismerik szótártörödékeink is : GyöngyTör. 3275 : „rövid beszéd, ige : verbum“ | MURM.: „dictio : ige“.

SYLVESTERNél a *verbum* megfelelője — amint láttuk — *beszéd*, habár ő ismeri az *igé*-t is, sőt műszóként használja, azonban más értelemben ; abban, amiben eddig ismeretes volt. A *dictio* a. m. *ige*. „Az ige semmi nem egeb, hanem oll' szó, mell'et meg irhatnak és valamit iegez, mel' szobol szobeszid liszen es mell' szoba az szobeszid esmeglen el osztatik“ (CorpGram. 53). Vagyis itt az *ige* jelentése az általános 'szó'.

PESTNél (Nomenclatura) is az *igé*-nek 'verbum, parole, Wort' jelentése van. DÉVAI (OrthUng. 1549.) minden beszédrészt *igé*-nek nevez, vagyis itt is 'szó' értelme van. Éppígy CALEPINUS 611: „logos : *Beszéd, ige*“ | 1039 : „syllaba : *Az ige*-nek cikkele“ | 1073 : „tonus : *Igeknek* notaltatasa“. Az *ige* megfelelői *verbum, dictio* MOLNÁR ALBERTNél és PÁPAI PÁRIZNál, PPB.-ban pedig : „*verbum, dictio*: ein Wort, Rede, Spruch“.

Ezután már belép az *ige* a nyelvtanba, és mint műszó is megkezdzi életét. BENYÁK korában ilyen értelemben is ismert lehetett (l. előbb), de ő mégsem ennek nevezi a *verbum*-ot vallásos érzése miatt. Az 1781-i MGram. már egyedül az *igé*-t használja, habár mellette megfelelőként nemcsak a *verbum*-ot, hanem a *Zeitwort*-ot is említi. Ez mutatja, hogy itt már mint tudatos műszó használatos. Egyideig még harcol az *időszó*-val, végül is a XIX. század elején győzedelmeskedik. RÉVAI (19) szerint már „vocabulary . . . a quibusdam ian consecratum“ ; VIRÁG (30) pedig „már bevett szó“-nak nevi.

Innentől kezdve minden más beszédrész elnevezésével szemben változatlanul tartja helyét grammatikai terminológiánkban. Eredeti 'szó' jelentése is tovább él, de csak elszigetelve : a népnyelvben vagy különleges jelentésekben, pl. λόγος, a második isteni személy, szent tan, babonás mondat' (CzF.).

Ez a fejlődés teljesen azonos általános nyelvi szempontból a görög és latin műszó kialakulásával. A görög ῥήμα, illetőleg a latin *verbum* egy indogermán *yer* 'sagen, sprechen' tő származéka (WALDE, Vgl. Wb. d. idg. Spr. I, 283), és jelentésük még a klasszikus nyelvállapotban is 'Wort, Äusserung, Ausspruch'. A nyelvtani műnyelv kialakulása után veszi fel a 'Zeitwort' jelentést is. Hasonlóképen ezek sem tükörszavak. Mutatja ezt az, hogy nem összetett, vagyis csinált szavak, mint a többi beszédrész-elnevezések. (A *név* 'nomen' mint ilyen a nyelvtani terminológiában csak mint a főnév, melléknév és számnév összekapcsolója fordul elő.)

Hogyan lehetett a görög ῥήμα, a latin *verbum* és a magyar *ige* műszó ? SCHOEMANN (Die Lehre von den Redetheilen. Berlin, 1862.) megjegyzi : „ῥήμα bedeutet, wo es zuerst gefunden wird, bei Archilochus nicht einen einzelnen Satztheil, sondern den

ganzen Satz, den Ausspruch, und kommt in dieser Bedeutung oft genug theils bei Plato, theils bei Andern vor.“ Így vagyunk a latin *verbum*-mal és a magyar *igé*-vel is. Az *ige* is jelent 'kijelentés'-t is, 'mondat'-ot is, pl. *Isten igéje* a. m. 'Isten beszéde, kinyilatkozása'. Azután jelentette a beszéd egyes szavait. Így láttuk pl., hogy egyesek a beszédrészeket mind az *igé*-vel jelölték. Végül pedig ráértődött mint elnevezés a beszéd, a mondat legfontosabb részére, a *verbumra*, amely maga is alkothat egy egész mondatot. Vagyis a fejlődés menete ez volt: 'Satz, Ausspruch → ein einzelnes Wort → Zeitwort'.

ZSINKA ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A jövevényszó fogalma. A németeknek a más nyelvből átvett szavak megjelölésére két szavuk van: a *Lehnwort* és a *Fremdwort*. Ezek eredetileg teljesen ugyanazt jelentették, de a német nyelvészek mesterséges jelentésmegosztást végeztek velük. A *Lehnwort*-ra teljesen önkényesen ráfogták, hogy ez meghonosodott szót jelent, a *Fremdwort*-ra pedig azt, hogy ez meg nem honosodott, tehát még idegennek érzett szót jelent. (Ezt nem megrovásként mondom, mert azonos értelmű szavak jelentésének ilyenféle megosztása az irodalmi nyelvekben és még inkább az egyes tudományok műszavainak körében igen gyakori jelenség.) Mikor pedig már megvolt a *Lehnwort* és a *Fremdwort* jelentései között mesterségesen létesített különbség, akkor az előbbire még ráfogták, hogy ennek hangalakja az idők folyamán megváltozott, az utóbbira pedig azt, hogy ennek hangalakja nem változott meg. (Ez az állításuk, mint alább majd kiderül, már igenis kifogásolható.) — Olyan szónak, melynek jelentése a más nyelvből átvett szavaknak e két fajtáját összefoglalná, úgy látszik nem érezték szükségét, mert máig sem képezték ilyent.

Nekünk magyaroknak e fogalomkör jelölésére három szavunk és kifejezésmódunk van: *jövevényszó*, *idegen szó* és *meghonosodott szó*. De a mi nyelvészelődeink, a német nyelvtudományi műnyelvet szolgáló módon utánozva, ezek közül csak kettőt használtak fel: a *Lehnwort* fogalmát *jövevényszó*-val (régebben a mesterségesen és kifogásolható módon csinált *kölcsönzó*-val is), a *Fremdwort* fogalmát pedig *idegen szó*-val fejezték ki. Mivel pedig a németben nincsen olyan műszó, amely e kettőnek jelentését összefoglalná, ezért persze ők se érezték ilyennek szükségét. Így történt, hogy a fölöslegesen érzett harmadik idetartozó kifejezés, a *meghonosodott szó*, nem vált a mi nyelvészeti irodalmunkban terminus technicus-szá. És a német nyelvészek példájára persze ők is vagy hatvan—nyolevan esztendő óta számtalanszor ismételték, hogy *jövevényszó* az olyan, amely már régen került nyelvünkbe s azóta a hangalakja is megváltozott, *idegen szó* pedig az olyan, amely még nem régen honosodott meg, s amelynek ezért még nem változott meg az alakja.

Én e régi tanítás ellen már huszonhat évvel ezelőtt, A Nyelvtudomány Alapelvei című munkám 1. kiadásában is felszólaltam (251. §.), és a *jövevényszó* szélesebbkörű fogalmán belül *meghonosodott szó*-t és *idegen szó*-t különböztettem meg, tizennégy évvel ezelőtt pedig, e munkám 2. kiadásában (255. §.), még azt a közhitet is megcáfoltam, hogy a *meghonosodott* és *idegen* szavak abban is különböznenek egymástól, hogy az előbbieknak megváltozott az alakjuk, az utóbbiaknak ellenben nem. Mert hiszen van akárhány igen régi és közhasználatú, tehát kétségkívül meghonosodott jövevényszavunk, melynek hangalakja vagy egyáltalán nem, vagy csak egészen lényegtelenül változott, és viszont van akárhány olyan egészen fiatal jövevényszavunk, melynek elég tetemesen változott meg az alakja. (Példákat l. i. h.) De mindez a pusztában kiáltó szó volt. (Úgy látszik: graeca sunt, non leguntur!) A magyar nyelvészek még ma sem beszélnek *jövevényszó*-ról s ennek körén belül *meghonosodott szó*-ról és *idegen szó*-ról, hanem német módra azóta is egyre csak azt hajtogatják, hogy: *jövevényszó* — *idegen szó*, *jövevényszó* — *idegen szó*, *jövevényszó* — stb., stb.

E régi panasgom kinyilvánítására Tóth Ilonának „Német eredetű magyar divatszók” című doktori értekezésének olvasása adta meg nekem az alkalmat. Ennek szerzője t. i. — úgy látszik — szintén nem hallotta hírét A Nyelvtudomány Alapelvei című munkámnak, mert ő is csak *jövevényszó*-ról és *idegen szó*-ról tud. Értekezésének bevezetésében ugyanis (13—4. l.) egyetlen kritikai megjegyzés nélkül közli néhány újabb német nyelvésznek (régibb német nyelvészek véleményén alapuló) jórészen teljesen téves véleményét a *Lehnwort* és *Fremdwort* közötti különbségről, s aztán persze ő maga is két külön csoportban tárgyalja német eredetű divatszavainkat. Ezek közül *jövevényszó* (értsd: *meghonosodott szó*) szerinte az olyan, melynek végéhez a magyarban egy *i* hang járult, *idegen szó* pedig szerinte az olyan, amelyhez nem járult *i*. Szerinte tehát *jövevényszó* (értsd: *meghonosodott szó*) pl. *nátlí* 'tűzés, bevarrás', vagy *zeimedli* 'behúzás', melyeket én még soha életemben nem hallottam,¹ ellenben *idegen szó* szerinte pl. *blúz* vagy *frakk*, *kosztüm*, *muff*, *sál* stb., noha ezeket mindennap használjuk vagy olvas-

¹ Kérdezősködtem nőismerőseim körében ezen állítólág „meghonosodott magyar” *zeimedli* szó után, s csakugyan akadt közöttük több is, aki ismerte, de mind női varrónőktől hallották, tehát nyilván csak osztálynyelvi szó. Azonban nem *zeimedli*, hanem *szájmédli* vagy *zújmédli* alakban hallották, tehát mindig rövid illabialis *á*-val. — A szerző szerint ez a szó: „A bajor-osztrák *tseime*’l-ből. A magyarban a *d* a német »Stosston« hatása alatt lép fel.” (23. l.) Hogy van-e ilyen bajor-osztrák szó, azt nem tudom. (Kétkedem benne, hogy volna.) De ha volna is, az *sz* ~ *z* kezdetű magyar szó semmiesetre sem lehet azonos e *c* kezdetű állítólagos bajor-osztrák szóval, mert szókezdő *c* > *sz* vagy *c* > *z* változásnak nyoma sincsen a magyar hangtörténetben. (A háromszóta ú hazai német [*saɪmə*] átvétele, melyet gyermekkorom óta jól ismerek). Magyar hangsorának *d* hangja pedig semmiesetre sem a (mesebeli!) német „Stosston” hatása alatt „lép fel”, hanem ugyanolyan magyar fejlemény, mint amilyen pl. a (serbli > serbéli:) *bili* > N. *bidli* vagy a *cukédli*, *hangédli*, *hözédli*, *lukédli*, *partédli*-féle német jövevényszavak *d* hangja. Ennek keletkezése okát és módját e helyen, egy szöveg alatti jegyzetben, nem magyarázhatom meg.

hatjuk könyvekben, újságokban. Ezen osztályozásnak tudománytalan és egyúttal értéktelen voltát, azt hiszem, nem kell közelebbről bizonyítani.

Ilyeneket látva igazán kérnem kell nyelvésztársaimat, hogy teremtsünk már végre e téren rendet. Mégpedig olymódon, hogy régi ajánlaton szerint a más nyelvből való bármilyen szónak *jövevényszó* legyen az elnevezése, a jövevényszó körén belül pedig különböztessünk meg — tekintet nélkül átvételük korára és eredeti hangalakjuknak megváltozott vagy meg nem változott voltára! — *meghonosodott szó-t* és *idegen szó-t*. *Meghonosodott-nak* nevezzük az olyan jövevényszót, amely (akár régi átvétel, akár új, pl. honfoglalás előtti török *alma* > *alma*, hazai és bécsi német *Ringlō* > *ringló*, akár megváltozott az alakja, akár nem, pl. szláv *straninikŭ* > *zarándok*, latin *biblia* > *biblia*) a művelt középosztály körében országszerte közhasználatú, vagyis köznyelvi szó; ezzel szemben *idegen-nak* az olyan jövevényszót, amely (akár régi, akár új, akár megváltozott az alakja, akár nem) csak egyes társadalmi osztályok körében vagy csak egyes vidékeken használatos, tehát osztálynyelvi szó vagy tájszó. (Az osztálynyelvek sorában a nyelvtisztaság szempontjából legártalmasabbak a politikusok és újságírók osztálynyelvének idegen szavai.) Ilyenek pl. a női szabók (és az ő hatásuk alatt az úrinők) körében használatos (fentebb már tárgyalt) *szájmédli* ~ *zájmédli* és német *Rüsch* > *rüs* 'fodor', vagy a székely nyelvjárásokban használatos oláh *brinduşă* > *bindruska* 'kököresin' és oláh *ardeiŭ* (olv. *árdéj*) > *árdéj* 'zöld paprika.' Tudományos értéke ugyan ennek az osztályozásnak sincsen (l. erről i. m. 2. kiad. 255. §.), de legalább nem csábít olyan képtelen állításokra, mint az eddig szokásban volt *jövevényszó* — *idegen szó* osztályozás, a nyelvművelés és iskolai stílustanítás szempontjából pedig határozottan hasznos, mert elősegíti a fölöslegesen átvett idegen szavak kiküszöbölését s ezzel kapcsolatban a nyelvtisztaság megóvását.

HORGER ANTAL.

A magyar helynévadás történetéhez. KERTÉSZ MANÓnak „A magyar helynévadás történetéből” című fejtegetésében (Nyr. LXVIII, 33 kk.) többek között két olyan helynévesoporra vonatkozó megjegyzéseket olvasok, amelyeket mint helynévkutató semmiképen sem tudok összeegyeztetni a tőlem ismert helynévi adatokból lezűrhető tényekkel.

Az egyik megjegyzés arra a helynévesoporra vonatkozik, amelyre MOÓR ELEMÉR azt mondja (i. h. 34), hogy e csoportba, a pusztá alanyesetben álló személynévi helynevek csoportjába tartozó helynevek úgynevezett „nomád névadás” útján keletkeztek. „Abban nyilván igaza van MOÓR ELEMÉRnek,” — írja tovább KERTÉSZ — „hogy ennek a névadásnak, amely úgy a 13. sz. közepe táján szűnik meg, eleven volta nagyjában egybeesik a magyarság történetének nomadizáló korszakával” (i. h. 34). — E megállapításokban először is nem tartom túlságosan szerencsésnek MOÓR elnevezését, a „nomád névadás” műkifejezést. De nem látom igazolhatónak azt a megállapítást sem, hogy a pusztá alanyesetben álló személynévi névadás csak a XIII. század közepéig volt eleven helynévadási mód. Adataink mást

mondanak. Ha ugyanis nemcsak középkori okleveleinket, hanem az újabbkoriakat is nézzük, úgy találjuk, hogy a különböző földrajzi tényezőket jelölő tulajdonnevek, azaz a hely-, illetőleg határnevek száz meg száza keletkezett ilyen módon a XVI—XVIII. században is. Nemrég egyik előadásomban¹ a helynevekben előforduló személynevek kérdéséről értekezve az adatok százai-val világítottam meg, hogy népünk, szinte egészen korunkig, élt e nomádnak nevezett névadási móddal. Az ilyen névadásnak sokkal később is élő voltát mutatja nemcsak az, hogy újabb személynevek is állanak ilyen helynevekként, hanem az, hogy olyan családnevek is, amelyek már KERTÉSZnek a magyar családnevek kialakulási koráról vallott nézeti szerint sem keletkezettek a XIII. század közepe előtt. A kicsinyítő képzővel ellátott pusztá alanyesetű személynevekből alakult helynevek közül is jó néhányat sorolhatnék fel, mint olyat, amelyeknek középkori eredetéhez erős kétség fér, hiszen a középkorban ilyenekre (*Antalka, Bandi, Demeterke, Kálmánka, Mártonka, Pálka, Zoltánka* stb.) nem akadtam. Még kevésbbé tudom elhinni a keresztnév + családnévből összetett tulajdonnevekkel alakult helynevek középkori, éppen a XIII. század közepe előtti időkből való származását, hiszen e tájt — KERTÉSZ szerint is — alig lehet a családnevek megállapodottságáról beszélni. A hevesmegyei Bükk-székről 1863-ból idézhető *Nagy Paj László* helynevet (MNy. XXIV, 363) is alig lehet középkorinak vallani. Végül van az ilyen típusú személynévi helyneveknek egy csoportja, a *-né* asszonynévképzővel képzett személynevekből alakultaké. Pl. csak a legrégebbieket említem: *Bakóné* (1795. Kézdiszentlélek, Háromszék m.) | *Bikáné* (1739. Kőkös, uo.) | *Cangóné* (1810. Felsővolál, uo.) | *Fejesné* (1769. Alsócsernáton, uo.) | *Gálné* (1808. Barót, uo.) | *Kósáné* (1808. Szemarja, uo.) | *Kovácsné* (1759. Almásmálom, Szolnok-Doboka m.) | *Kis Demeterné* (1773. Szárhegy, Csík m.) stb. Az ilyeneket valóban lehetetlen a középkorból származtatnunk; annál kevésbbé, mert hiszen közülök a legrégebbit sem tudom XVIII. század közepe előtti forrásokból kimutatni. Ezek után, gondolom, nem kell hosszadalmasan indokolnom azt, hogy miért nem tartottam szerencsés elnevezésnek a Moór adta „nomád névadás“ kifejezést. Ha e névadási mód még a legújabb korban is élt, aligha nevezhető nomádnak, még akkor sem, ha a település-, illetőleg helységnevek képzésében a középkor utolsó századain inuen nem is alkalmazták. Hogy az ilyen névadásnak köze volna a kezdetlegesebb, mondjuk nomád műveltségi fokon álló népek prelogikus gondolkodásához, mint KERTÉSZ állítja, az valószerű; a népből azonban a későbbi, fejlettebb műveltségi fokon is élnek „értelmetlenül“ bizonyos prelogikus gondolkozási csökevények. Így élhet és élt is pl. a „nomád névadás“ szokása is.

Másik rövidebb megjegyzésem KERTÉSZnek a foglalkozásnevekből alakult helynevekre vonatkozó megállapításához kapcsolódik. E megállapítások olvasásakor megint úgy láttam, hogy ezek pusztán csak a középkori helységnevekre és itt is elsősorban a z o k r a érvényesek, amelyeket KERTÉSZ felsorol. Keletkez-

¹ „A személynevek helyneveinkben“ címen a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1940. február 13-i felolvasó ülésén.

tek azonban foglalkozásnevekből vált személynevek segítségével helynevek a középkoron innen is. Ezekben az esetekben vagy biztos vagy csak jogosan feltehető, hogy e foglalkozásnevek itt már nemzetség-, illetőleg családnévekké váltak és így azok egy személy birtokát jelölik.

E megjegyzések is mutatják talán azt, hogy milyen más eredményre juthatunk akkor, ha helynévkutatás közben nem pusztán a középkori okleveles helynévanyagot vesszük számításba, hanem az újabb korok sokkal bőségesebb és így sokkal biztosabb következtetésekhez segítő helynévkincsét is.

SZABÓ T. ATTILA.

A százéves jelentéstan. Száz évvel ezelőtt jelent meg a hallei egyetem fiatalon elhunyt tanárának, REISIG KERESZTÉLY KÁROLYNAK (1792—1829.) postumus munkája „PROFESSOR K. REISIG'S | Vorlesungen | über | lateinische Sprachwissenschaft. | Herausgegeben mit Anmerkungen | von | DR. FRIEDRICH HAASE | Oberlehrer | Leipzig, | Verlag der Lehnhold'schen Buchhandlung. | 1839.“, amelyben (286—307) Semasiologie oder Bedeutungslehre címen először szerepel a jelentéstan a nyelvten önálló részeként.¹ REISIG már régebben összeállította a felolvasások anyagát, s a kiadás alapjául szolgáló felolvasásokat az 1826—1827. tanév téli félévében tartotta meg (Előszó VII. l.), de jelentéstanáról csak a kiadás után szerezhettek szélesebb körökben tudomást a kutatók.

REISIG a KANT-követő HERMANN GOTTFRIED-féle iskolából indult ki (Előszó XI. l.), tehát az ú. n. nyelvlógikai irány módszertani elvei irányították, de figyelmét inkább a részletek kidolgozásának szentelte, s e részletekben lépten-nyomon felesillan a nyelvi jelenségek történeti vizsgálatának és lélektani magyarázatának szempontja. Ez a háromféle módszertani elv REISIG jelentéstanai vázlatára is rányomja bélyegét: főként a jelentések változásával foglalkozik, a jelentésváltozás okát a képzetek kapcsolódásában jelöli meg, s a jelentésváltozások leggyakoribb típusait logikai alapon osztályozza.

REISIG jelentéstanai vázlatát elég gyakran emlegetik, de inkább csak cím szerint, gondolatainak, jelentéstanai elveinek ismertetése nélkül. A mi nyelvészeti irodalmunkban tudomásom szerint még nem ismertették részletesebben, nem lesz tehát érdektelen kissé közelebbről szemügyre vennünk.

REISIG jelentéstanai fejtegetései két főgondolat köré csoportosulnak: az első részben (286—98) a jelentésváltozás alapelveit,

¹ Vö. SIMONYI ZS., A jelentéstan alapvonalai: NyelvÉrt. X. 1. sz. (1881.) 5—6; GOMBOCZ Z., Jelentéstan 1926. 3; SPRINGER OTTO: The Germanic Review 1938. XIII, 159. — GOMBOCZ i. h. szerint újra kiadta HEERDEGEN, Semasiologie 1875., de ez valószínűleg csak elírás, mert HEERDEGEN FERDINÁNDNAK „Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie“ című (I. 1875., II. 1878., III. 1881.) munkájában nem találtam REISIG jelentéstanát. (A bécsi állami könyvtár példánya volt a kezemben; e példányból lapok nem hiányoztak.) Ezt az „újabb kiadás“-t bizonyára HEERDEGENNEK 1890-ben megjelent „Lateinische Semasiologie“ című művében kell keresnünk. (Vö. még: PAUL, Prinzipien⁵ 1920. 74. 1. jegyz. Valószínűleg innen származik GOMBOCZ elírása.)

a másodikban (298—307) a szó megválasztásának elveit keresi. Az előbbi tehát diachronikus, az utóbbi synchronikus jelentéstan kérdésekkel foglalkozik.

A diachronikus kérdéseket tárgyaló első részben sürgeti a szójelentések történeti szempontú szótározását, majd utal a jelentésváltozások lélektani alapjára, az asszociációra, s a régi retorikák műszavaival megjelöli a jelentésváltozás leggyakoribb típusait: „Es sind gewisse Ideenassociationen unter den menschlichen Vorstellungen vorzüglich gebräuchlich, welche mit gewissen Ausdrücken bezeichnet die Rhetorik sich angeeignet hat, welche aber in gewisser Hinsicht auch in die Bedeutungslehre gehören, nämlich die Synekdoche, die Metonymie und die Metapher“ (287). Utal ezeknek az alakzatoknak egyéni, beszédbeli és szociális, nyelvhelyi előfordulására, s az előbbieket a retorikába, az utóbbiakat a jelentéstanba valónak mondja. „So weit diese sogenannten Figuren auf das Aesthetische hinzielen, gehören sie allerdings der Rhetorik an, auch insofern sich Einzelne derselben bedienen; wofern aber in einer besondern Sprache nach diesen Redefiguren sich ein Redebrauch gebildet hat, der dem Volke eigen ist, so gehören diese Figuren hierher [azaz: a jelentéstanba]“ (287).¹

A synekdochénak két alfaját különbözteti meg: átvitelt a részről az egészre és az egésztől a részre. A metonymiához nemcsak az ok és okozat (hatás) felcserélését számítja, hanem a birtokos és birtok, illetőleg az attributum, accidens és a hordozó felcserélését is. A metaphora (translatio) szerinte abban áll, hogy vagy az ideák képzeteit jelöljük a külső tárgyak képze- teivel, vagy magukat a külső dolgokat nevezzük más tárgyak nevével.

A jelentésváltozásoknak a XIX. században annyira elterjedt logikai osztályozását, amelyet többek között DARMESTETER, BRÉAL, CLÉDAT, PAUL is vallottak (vö. GOMBOCZ i. m. 52—5) tehát lényegében már a legelső jelentéstanai vázlatban, REISIGNÉL megtaláljuk. Egyebek közt ezért is téves tehát SPRINGERNEK (i. h. 159—60) az az állítása, hogy a jelentésváltozások sokféleségét HEERDEGEN zsúfolta össze a jelentésszűkülés, -bővülés és -átvitel logikai kategóriáiba.

De tévednénk, ha azt hinnők, hogy REISIG csak a retorikától átvett típusait ismeri a jelentésváltozásoknak. Foglalkozik még a latin transitív és intransitív igék váltakozásának kérdésével (290—1), a helyjelentésnek időjelentésbe való átmenetével (292—3) s a latin praepositívus igék jelentésváltozásával (293—8).

A második részben REISIG főként azzal a kérdéssel foglalkozik, milyen elvek szerint válasszuk meg a szókat lelki tartalmaink kifejezéséhez. Elvei a következők: 1. A szók kiválasztását elsősorban a fogalmak szerint határozzuk meg. 2. Egy fogalom több neve közt a kor döntő, t. i. a hanyatló kor szavával szemben előnyben részesíti a „művelt“ kor szavát. 3. Egy fogalom több neve közt — ha a kor és az írók tekintetében helyesnek bizonyultak — az előadásmód döntő, tehát tekintettel kell lennünk a prózai és költői stílus különbségére és mindkettőn belül

¹ A kiemelések tőlem valók.

a tárgyhoz való alkalmazkodásra is. — Ezután a rokonértelmű szavak kérdésével foglalkozik, s megállapítja, hogy a köztük levő különbség részint logikai (értelmi), részint esztétikai (hangulati), részint pedig kettős: logikai és esztétikai. Egyoldalúnak mondja a rokonértelmű szavaknak csak logikai szempontból való vizsgálatát, s hangsúlyozza, hogy némely szavakat csak a hangulat („Gefühl“) különböztet meg. Példái: német *Jungfer* ~ *Jungfrau*, *Pferd* ~ *Roß*; latin *uxor* ~ *conjux*, *parens* ~ *pater*. Figyelmeztet a hasonlóhangzású szók hangulatkeltő hatására, pl. a latin *intercapedo*-ról ezt mondja: „im Nominativ ist es höchst unanständig wegen des obscönen *pedo* . . . in den casibus obliquis ist es nicht anstößig und wird gebraucht“ (302). Foglalkozik még a szónak ugyanazon szövegben való ismételt előfordulásával a stílus szempontjából s a beszéd teljessége (Fülle der Rede) címén a rokonértelmű szók, kifejezések ismételt használatával ugyanazon a szövegen belül.

Íme, ezeknek a kérdéseknek vizsgálatával bontakoztak ki egy évszázaddal ezelőtt Reischben az önálló jelentéstan körvonalai! A jelentéstan legfontosabb kérdései: a diachronia és synchronia, a logikum és psychologikum, az értelem és hangulat, az egyéni és szociális mozzanatok, az osztályozás elvi követelése és az osztályozás keretébe beilleszkedni nem akaró részletek mind ott vannak már a jelentéstan bölcsőjében, ott izznak az első jelentéstaníró lelkében. S ma, egy évszázad távlatából, tudós-nemzedékek munkája nyomán összegyűlt részletismeretek kábító gazdagságának birtokában visszatekintve rá kell döbbernünk a valóságra, hogy az alapelvekben ma sem vagyunk sokkal előbbre, mint száz évvel ezelőtt.¹

KELEMEN JÓZSEF.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Zsákmány. E szavunkat a közép-felnémet *Sackmann* szóval szokták azonosítani. Csakhogy ennek nem 'Beute', hanem előbb 'Trossknecht', majd 'rabló, fosztogató' volt a jelentése. (Azért nevezték a németek az ilyen katona-félét *Sackmann*-nak, vagyis *zsákember*-nek, mert a zsákokba csomagolt poggyásznak gondozása és szekereken a harcoló csapatok után való szállítása volt a kötelessége. Pejorativ irányban pedig azért változott e szó jelentése, mert az ilyen, a küzdő csapatok után haladó szekerek sokszor fosztogatták a békés polgári lakosokat.) A magyar

¹ Az elmondottak alapján abban sem adhatunk igazat SPRINGERnek (i. h. 159), hogy REISIG etimológiai-történeti érdeklődése miatt fejlődött a jelentéstan egyoldalúan történeti tanulmányá: a jelentés változások tanárá. Ezt inkább a XIX. századbeli historizmus következményének kell tartanunk, amely sok más tudományra is rányomta bélyegét. — Végül nem oszthatjuk SPRINGERnek azt a nézetét sem, hogy REISIGNél a jelentéstan csak az etimológia segédtudománya. Valójában REISIGNél az etimológia, a jelentéstan és a syntaxis egymásnak mellérendelt fogalmak: a nyelvtan önálló részei, s az etimológiát tárgyaló részben a „betűkről“ (= hangokról), szófajokról, helyes kiejtésről és helyesírásról olvashatunk.

zsákmány és a német *Sackmann* szavaknak a jelentésbeli eltérése miatt MELICH is (DLW.) és THIENEMANN is (Die d. Lehnw. d. ung. Spr. 95) egyaránt utalnak a 'plündern, ausrauben' jelentésű *Sackmann machen* kifejezésre. Csakhogy ezzel még egyáltalán nincsen megmagyarázva, hogy hogyan változhatott e szónak 'szekerészkatona' vagy akár 'rabló, fosztogató' jelentése a mi nyelvünkben 'Beute' jelentéssé.

Én azt hiszem, hogy *zsákmány* szavunk nem egyenes átvétele e közép-felnémet *Sackmann*-nak, hanem tudattalan elvonás a magyar *zsákmányol* igéből. Hogy egy idegennyelvi névszót nem névszóként vesznek át a magyarba, hanem ígét képeznek belőle, arra vö. (csak néhány német példát idézve) *curukkol*, *fruncvancigol*, *rostokol*, *óbéogat* stb. A magyar *zsákmányol* ige is így képződhetett a 'rabló, fosztogató' jelentésű német *Sackmann* főnévből. A névszóhoz járuló *-l* képzőnek ez esetben 'valamiül való működés' kifejezése lehetett a funkciója, mint pl. a *szolgál*, *papol*, *orvosol*, *dajkál* igéken, úgyhogy a *zsákmányol* igének eredetileg 'rablóként, fosztogatóként működik' lehetett a jelentése. De később a nyelvérzék tévesen olyannak foghatta fel mint amilyenek a valaminek létrehozását kifejező *énekél*, *táncol*, **beszédl* (>R. *beszéll*>*beszél*), *szól*-félék, s ezért a *szól*: *szó*-féle irányítósorok példájára elvonta belőle a 'Beute' jelentésű *zsákmány* főnevet.

HORGER ANTAL.

A denevér egyik vogul elnevezése. „Obi-ugor állatnevek“ című dolgozatomban (MNyTK. 43. sz. 5) a 'denevér' jelentésű csusszovajai vogul *tarschilop*, szoszvai *taerdylp* szónak (PALLAS, Zoogr. I, 122) nem tudtam megnyugtató magyarázatát adni. A szó első tagjának már akkor is a *tār*, *tōr* 'kendő' (MUNK.), illetőleg *tōr* 'grobe Leinwand' (AHLQV.: JSFOu. VIII, 15), TJ. *tār*, AK., KK. *tōr*, FK. *tōr*, P., ÉV., FL. *tōrn*, DV. *tōr*, AL. *tōr*, So. *t-r* 'Leinwand' (KANN., Vok. 89) szót vettem. Azóta HARMATTA JÁNOS szíves figyelemztetésére a következő adatokkal bővíthetem a szófejtést: FL. *tōr-tōβlāp*: *xuritā xansāη xurip tōβlāyā tōr-tōβlāp-tōβl xuripez'* 'alakja tarkaféle, szárnyai a denevér szárnyához hasonlatosak' (MUNK. IV, 409); P. *tartōβā'p*, ÉV. *tartōβā'p*, AL. *tartōβlp*, FL. *tōrtōβlp* 'Fledermaus' (eigtl. 'mit Leinwandflügeln') (KANN., Vok. 166). A szóvégi *-p* nomen possessoris-képző. A 'szárny' jelentésű szó a vogulban *tōβl* (MUNK.), *toul* (CSERN.). A csusszovajai vogul alakot pedig a következő adatok magyarázzák: TČ. *kōā-šūlāp* 'a hal hastáji szárnya' (MUNK.: Ethn. IV, 302), TJ., TČ. *šūlā'p*, TG. *šlē'p*, P. *tōβāšjāp* l. *-šilp*, ÉV., DV., AL. *-šilp* 'Flügel' (KANN., Vok. 49). Ezek szerint a FL. *tōrtōβlāp* stb. alakok jelentése 'vászon-szárnyú', a csusszovajai *tarschilop*-é pedig 'vászon-szárny'.

Ennek a vogul szónak idézett dolgozatomban (5) található második megfejtési kísérlete ezek szerint tárgyaltalan.

KÁLMÁN BÉLA.

Fogas. A NySz. (I, 1274) *fogas-hal* adata és az EtSz. erre való hivatkozása helyreigazításra szorul, illetőleg törlendő, mert a címszó alapjául szolgált idézetet a MonTME. II, 350 közlésé-

ből ékezethiány miatt tévesen vonatkoztatták a *fogas-hal*-ra. A *fogas* csak is balatoni halat jelentett és jelent ma is; a TME.-ben nem is *fogas*-ról, hanem *fogás*-ról van szó három későbbi okmányban. és csakis a II. 350. lapról idézett nyugtató levélben szerepel hibásan *fogas*. Ezt a levelet a szegedi levéltárból másolta — hibásan vagy hibás eredetiről? — SZILÁGYI SÁNDOR.

Meggyőződésünk szerint mezőszegedi szabados jobbágyok a pozsonyi kir. kamarához nem *fogas-hal*-akat (Lucioperca), hanem sózott keszeg-hal (Abramis) *fogás*-okat „hoztanak fel“. Egy *fogás hal* — súlyban ma nehezen megállapítható — egy csomó vagy köteg „a pró kösz“ (értsd: közönséges?), nyilván dévérkeszeget jelentett.¹ Ezt az utóbbi halat fogták ugyanis és fogják ma is tömegesen a Tiszán és ezeket szokták még ma is sózással konzerválni. Másképp nem is képzelhető, hogy az akkori (XVII. századi) közlekedés mellett júliusi melegben — amikor a halat ilyen halat „quietáló“ elismervény szól — a halat elfogadható állapotban Szegedről Pozsonyba juttathatták volna.

Megerősíti ezt a véleményünket az OklSz. *fogás* címszava alatt olvasható idézet 1597-ből: „Mikor sos halath wyznek minden szaz *fogas* halthol egy-egy *fogas* hallal tartoznak.“ „Az 1601-i átiratban már: *fogás*“, jegyzi meg SZAMOTA.

MÁRTON trilinguis szótára (1807.) jól írja a *fogas*-ról, hogy „egy Balatonbéli hal“, valamint KASSAI is helyesen értelmezi: „*Fogas*-hal: in lacu B. solum reperibilis.“

A *fogas* halnévnek ezideig korban legelső használatára BÉL MÁRVÁS „Notitia Comitatus Simeghiensis“ című, a M. Nemz. Múzeumban levő kéziratában (FolLat. 297, Jankovich M. gyűjtéséből való másolat a primási levéltárban őrzött eredetiről) akadtam egy balatoni halászat leírásában: „Nos potissimos observavimus Syluros... luciopercas, Hungaris *Fogas*, et Sülyő, Carpiones, Lucios“ stb. A magyar egyetemes földleírásnak ezt a somogyi részét BÉL MÁRVÁS 1730 és 1735 közt vethette papírra.

Közlünk még egy sorozatot a Balaton-vidéki nép ajkán termett *fogas* névnek régebbi előfordulásairól, melyek nincsenek idézve vagy említve a NySz.-ban és az EtSz.-ban: MICH. KLEIN, Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königr. Ungarn. Pressbg, 1778.: „der Blattnersee einen besonderen Fisch erzeuge, den die Ungarn *Fogo*, wir aber nach wörtl. Übersetzung »Zahnfisch« nennen“ (§. 194.). — M. KORABINSZKY, Almanach v. Ungarn 1778.: „Zahnfisch (*Fogas*)... diese Fische werden im Lande nirgend als hier gefangen.“ — C. D. BARTSCH: Ungr. Magazin 1782. II, 129: „der merkwürdigste Fisch im Blattnersee... ist der sog. Zahnfisch (ungrisch: *Fogas*).“ — Mindenes Gyűjt. 1790. IV, 233: „A B. tóban található sokféle halat, nevezetesen a *fogas*... melly halnem egyebütt nem találattik.“ — DECSY S.: M. Kurir 1796. júl. 5.: „Minden B. béli halak közt legjobb tartatnak az u. n. *Fogasok* (Süllőnek hívják más tartományokban)...“ — VÁLYI ANDRÁS, Mg. leírása 1796. I, 103: „A B.-ban termő halak között legnevezetesebb a *Fogas*... egyebütt e' halnak neme nem is található.“ — RUMY KÁROLY, Geogr.-stat.

¹ Vö. *fogás* 'fonat, kötés, koszorú, fűzér (hagyma)' a Szigetközből és Bajárról (MTsz. *fogás* 3.). — A SZERK.

Wörterb. des Öst. Kaiserst. 1809: „Plattensee ... in diesem See findet man die sog. Zahnfische (ung. *Fogas*) ... die sonst nirgends in Ungarn gefangen.“ — TANÁRKY MIH., Mg. term. ritkaságai. 1814. 54: „Különös halnem, mely *Fogas*nak neveztetik ... egész M. Országonn egyebütt nem találattik, ha nem a B. körül.“ — CSAPLOVIC J., Gemälde v. Ung. 1829. I. 7. §. Balaton: „die Köstlichen *Fogase*, welche man in Wien *Fokos* nennt.“ — Tud. Gyűjt. 1824. I, 34: „A B. tava ... magyar tenger 's a' jó ízű *fogasok*nak honnya.“ — HRABOVSZKY D., Néhány levelek a B.-ról: Tud. Gyűjt. 1827. X, 82: „Halai a B.-nak, melyek közül némelyeknek mint a *Fogas*nak, egyedül itt van hazájok.“ — DÓCZY J., Európa tekintete stb. IX, 8. §.: „A B. halnemei közt esmeretes a *Fogas*, mely ... Semmi más vízben nem találattik.“ — BIZÁKI PUKY K., A Magyar Haza. Pest, 1833.: „A *fogas* egyedül a B. tavában találatható.“

A *fogas* mint balatoni tájszó HERMAN O., MHal. II, 786 szerint is 1887-ig csak a Balaton környékén volt a tó nagyobb süllőjének elnevezésére használatban. Egyébként az évezredes múltú *süllő* is egyet jelent a *fogas*-sal, mert KATONA L.: MNY. XXIII, 190—3 és BEKE Ó., A halnevek szárm.: Halászat 1932: 42 szerint a csuvasban és cseremiszen a *šđla*, illetőleg *syła* szó a *fogas*-sal egyértelmű. Ezért HERMAN O. 1887. évi névalkotása, amikor a halfaj és halnem együttes megjelölésére összekapcsolta a *fogas* tájszót a közkeletű, de ezzel egyértelmű *süllő*-vel, nem mondható szerencsésnek.

LUKÁCS KÁROLY.

Uherský Brod = Ungarisch Brod = Magyar Barád. „Brünn nevéről“ szóló cikkemben (MNY. XXXV, 5) köszönettel említém, hogy *Brünn*-nek magyar *Beren* nevére, mely Kemény János Önéletírásában többször előfordul, ANGYAL DÁVID egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet. Ugyanő figyelmeztet, hogy *Uherský Brod = Ungarisch Brod*-nak is volt magyar neve. *Barád*-nak, illetőleg *Magyar-Barád*-nak hívták. Ilyen néven ANGYAL DÁVID említi is „Késmárki Thököly Imre“ című (Bp., 1888—1889. I—II. köt.) nagy gonddal, művészen megírt művében. A mű II. kötetének 42. lapján ezt írja: „Nagyszombat már régebben váltott oltalomlevelet Thökölytől s július 18-dikán ünnepélyesen fogadta a háromszáz lovas élén bevonuló Géczy Zsigmondot, aki átvette a polgárság hűségesküjét. A fogadtatás alkalmával a fejedelmi biztos gúnyolta a császáriakat, kiknek gyalázatos adózásra, contributiona, accisára kötelezte volt magát a város, a »kiket csaknem Isten gyanánt imádott ez a föld.« »Hol vannak« kérdé a mind jobban felhevülő szónok, »miért nem oltalmazzák Kegyelmeiteket? Jól gondolkodott Kegyelmeitek, hogy Urunk ő nagysága hívségére hajlott; mert úgy járt volna, mint *barádiak* (Magyar-Brod), maga török-tatár rabságra esett volna s a városnak helyét szél fújná...“

A nagyszombati eseményeket ANGYAL DÁVID a Tudományos Gyűjtemény 1818. IV, 41—63 alapján mondja el. E helyen ugyanis közölve van a nagyszombati városi jegyzőkönyvek 1683. év eseményeire vonatkozó része. A TudGyűjt. cikkének ez a címe: „Tökölyi Imre Fejedelemnek 1683-dikban Nagy-Szombath Királyi Városába lett bémeneteléről, és ezen Városnak arra kö-

vetkezett elégszerű. Nagy-Szombath Királyi Városa' Protocollumából való kihúzás". A cikk elejétől végig kivonat, minden megjegyzés nélkül. A cikkben közölve van az a beszéd, amelyet Géczy Zsigmond Nagyszombat város küldöttségéhez intézett, s amelyből a fent közölt részeket ANGYAL DÁVID művében idézi. A TudGyűjt. cikkének *Uherský Brod = Ungarisch Brod*-ra vonatkozó része ez: „... Jól gondolkodott Kegyelmetek, hogy Kegyelmes Urunknak hívségére hajlott. Mert Isten a' bizonyágom, ugy járt volna Kegyelmetek mint *Barádiak*, maga Tatár's Török rabságára esett volna, ha ez a' két pántzélys szegény (magára mutatott) Kegyelmetekért annyit nem fáradott volna...”

Nem kétséges, hogy Géczy Zsigmond a küldöttséghez intézett beszédét magyarul mondta el. A továbbiakhoz tudni kellene már most azt, vajjon ez a beszéd a nagyszombati jegyzőkönyvekben is magyarul van-e beiktatva vagy pedig — bár mint emlitem kétségtelen, hogy Géczy magyarul mondta el — a jegyzőkönyvbe mégis latinra fordítva iktatták, s a TudGyűjt.-ben a cikk szerzője a beszédet is, a többi részt is magyarra fordította. Sajnos, az eredetihez ma alig tudunk hozzáférni, s így a kérdésre feleletet nem tudunk adni. Pedig a *Barádiak* (= magyarbrodiak) név szempontjából mindez rendkívül fontos. A *Barádiak* ugyanis csakis *Barád* névből eredhet, s ez a *Barád* a morva—tót *Brod*-ból magyar *Borod* > *Barad*-on keresztül olyan nyelvi fejlődés eredménye lehet, amilyennel lett a magyar *madár* szó régebb *madar* < *modor*-ból. Az eredeti jegyzőkönyvnek a megtekintése tehát mindenképen fontos volna. E nélkül minden további következtetés céltalan.

MELICH JÁNOS.

Csömör, sömör. *Csömör* szavunkat szláv megfelelőekkel veti egybe az EtSz., de cikke végén megállapítja, hogy: „A tót, morva-cseh, kaj-horv. nyelv *čemer* szava jelentése alapján magyar eredetű lesz.” A többi szláv nyelv felsorolt adatai pedig jelentéstani szempontból sem egyeztethetők a magyar *csömör* szóval. — Tehát másutt kell az etimonját keresnünk.

Jelentései az EtSz. szerint 1. 'nausea, fastidium cibi, Ekel'; 2. 'bőr alatt való csomók, betegség neve'; 3. 'undok, ekelhaff'. Igei származékainak jelentései: 1. 'nauseo, Ekel bekommen'; 2. 'fölpuffad, földagad'.

Orvos ismerőseim egyebek közt a következőt mondják róla: „A csömör külső megnyilvánulása az első és felső ajakon, s az orron gombostűfejnyi hólyagocskák (herpes labialis), melyek egy csoportban helyezkednek el. Kórokozója egy filtrálható vírus, mely egészséges állapotunkban is szájunk lakója, de ahhoz, hogy patológiássá váljék (betegséget okozhasson), a szervezetünk ellenállásának csökkenésére van szükség. Ilyen ellenállást csökkentő betegség lehet pl. a gyomorrontás is.” Rendkívül gyakori nyelvi jelenség, hogy „lelki folyamatot a vele járó testi változás nevével jelölünk”; pl.: *borzad* (haj, szőr, sörte) → *borzasztó, borzalom* | *elsápad, kékül, zöldül* 1. 'wird bleich, blau, grün' → 2. 'hirtelen megijed' stb. (vö. HORGER, A nyelvtudomány alapelvei 68). Ezen az alapon azt hiszem, hogy a *csömör* első jelentése 'bőr alatt való csomók' (különösképen 'herpes labialis'), és csak másodlagos jelentése az ezzel egy időben jelentkező

'nausea'. Ha pedig ez így van, akkor bizonyára idetartozik az a 'csomós' jelentésű R., N. *csomoros* melléknév is, melyet az EtSz. a *csomó* szó családjában tárgyal (I, 1134–5), s amelyről azt mondja, hogy „alakulása magyarázatlan”. Én erről azt hiszem, hogy egy már elavult **csomor* főnév származéka, ez a **csomor* főnév pedig nem egyéb, mint képzésbeli párja a *csomó* főnévnek. *Csomó* t. i. egy önálló használatában már rég elavult (finnugor eredetű **csom* alapszónak kicsinyítő -ó (-ő) képzős származéka (EtSz. I, 1137), a **csomor* főnév pedig (innen: *csomoros*) ugyanennek kicsinyítő -r képzős származéka (e képzőről l. Gombocz: MNy. XX, 60, Juhász: MNy. XXIII, 558). Ezek után már egyáltalán nem tartom merésznek azt a további feltevésemet, hogy 'bőr alatt való csomók' (→ 'nausea, Ekel') jelentésű *csömör* szavunk e **csomor*-nak hangrendi átesapás útján keletkezett változata. (Számos ilyen példát idézett HORGER: MNy. XXIII, 131.)

Nem tartom azonban lehetetlennek, hogy talán a 'papula, herpes, Hitzbläschen' jelentésű *sömör* főnév is idetartozik.¹ Gombocz (MNy. XX, 60) ezt tudvalevőleg a *szëm* származékának magyarázta, mégpedig a hangalak szemponljából olyan módon, hogy feltette a finnugor szókezdő *s-nek más-más ó-magyar nyelvjárásban egyrészt sz-szé (pl. *szëm*), másrészt s-sé (pl. *sëmër* > *sömör*) való fejlődését. Azonban a finnugor szókezdő **ts*-nek is egyrészt cs (pl. *csíp*, *csillog*, *csünik*), másrészt pedig s (pl. *sír*, *süly*) felel meg a mi nyelvünkben (l. NyH. 28–9). És ha Gombocz szerint feltehetünk ugyanegy szónak, a *szëm* szónak családján belül is (bizonyára ó-magyar nyelvjárási eredetű) kettős sz ~ s (pl. *szëm* és *sëmër*) megfelelést, akkor feltehetünk a *csomó* szó családján belül is ilyen kettős cs ~ s megfelelést: a már rég elavult alapszónak -r képzős származéka az ó-magyar nyelvterületnek egy részén **csomor* (: R., N. *csomoros*) alakú volt, más részén ellenben **somor* alakú. Hangrendi átesapás következtében aztán az előbbiből *csömör* lett, az utóbbiból pedig *sömör*. Mindakettőnek eredetileg '(a bőr felületén levő, betegség okozta) kis csomó, dudorodás' volt a jelentése. Mivel azonban a *csömör* alakváltozatnak másodlagos 'nausea, Ekel' jelentése is fejlődött, ezért ennek eredeti 'kis csomó, dudorodás' jelentése a köznyelvben szabályosan elavult, mert ezt a fogalmat a csak egy jelentésű, tehát félreérthetetlen *sömör* szóval is ki lehetett fejezni.

Përnye ~ pörnye. HORGER ANTAL a *szőnyeg* szóról írt cikkében (MNy. XXXIV, 247) megemlíti több szavunk -*nya*, -*nye* kicsinyítőképzős származékát, pl. *dér* mellett N. *dernye*,² *lap* mellett N. *laponya* stb. Azt hiszem, 'elégett szalmának, szénának, nádnak pehelyforma könnyen szállingózó hamva' jelen-

¹ *Sömör*-nek, az orvosok egybehangzó állítása szerint, többféle bőrbetegséget mond a nép. Altalában a bőrből kiemelkedő, mintegy gombostüfejnyi, sűrűn egymásmellett álló apró dudorodásokat (orvosi nyelven göbéséket), melyek rendszerint viszketnek és hámlanak, nevezik *sömör*-nek; így a herpes labialis is (vö. CzF. és a NySz. hasonló adatait).

² Vö. MNy. XXIII, 10.

tésű *përnye* ~ *pörnye* szavunk is ezek sorába tartozik, mert nem egyéb, mint *por* szavunk *pornya* (MTsz. I. *përnye* al) származékának hangrendi átesapás útján keletkezett változata. Ilyen hangrendi átesapásra igen sok példánk van. Pl. N. *boda* > *böde*, *dobban* > *döbben*, *forgatag* > *fërgeteg* ~ *förgeteg*, *galagonya* > N. *gelegënye*, N. *gomolya* > *gömölye*, *kopasz* > N. *köpesz* stb. (I. HORGER, A hangrendi párhuzam: MNY. XXIII, 127). Jelentéstanilag sem nehéz a *pornya* > *përnye* ~ *pörnye* szó keletkezésének magyarázatát adni; hiszen a *përnye* csakugyan *por*: ma csak szalmának és más növényi anyagoknak elégéséből származó *por*, de régebben (I. NYSZ.) bármi másnak *porát* is jelenthette, pl. 'Spreu' jelentése is volt.¹ STRAUZS GYULA.

Ordományos. A kalotaszegi Magyarókereke (Kolozs m.) történeti helynévanyagában e helynevet 1805-ből találom feljegyezve így: „Az *Ordományosban*“ (szántó). Ugyanez 1806-ban „Az *Ordományos* alatt“ (ua.) alakban fordul elő egy oklevélben (Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemzetségi levéltár). Nem emlíkszem, hogy nagyon gazdag erdélyi helynévtörténeti gyűjteményem anyagának gyűjtögetése közben valaha is találkoztam volna Erdély más részében e helynévvel (gyűjteményem cédu látatlan volta miatt ezt az állításomat nem tudom ellenőrizni). Ez a helynév a kicédulázott, rendezett és részben szótárrá is szerkesztett kalotaszegi helynévtörténeti anyag céduálainak tanúsága szerint itten még csak Körösfőn fordul elő 1892-ben *Ordományos* alakban (JANKÓ JÁNOS, Kalotaszeg magyar népe 12).

A helynevet eleinte nem tudtam megmagyarázni, de aztán mindinkább valószínűvé lett előttem, hogy nem lehet más, mint az *irt* ~ *ort* ige származéka. Igaz ugyan, hogy ennek egész Erdélyből nem tudom kimutatni csak a következő származékait: *Irtvány* ~ *Irtovány* ~ *Iratvány* ~ *Irotvány*: *Ortvány* ~ *Ortovány* ~ *Orotvány*.² A *-vány* képzővel azonos szerepet tölt azonban be a *-mány* képző (vö. *ragadvány*: *ragadmány*), és így egész joggal feltehető, hogy keletkezhetett az *ort* igéből egy **Ortomány*, és *-os* melléknév-képzővel **Ortományos* helynév. Ez a helynév aztán a *-t* zöngésülésével *Ordományos*-sá fejlődött.³ A címszóul *irt* helynév jelentése tehát: 'irtásos hely, iratványos'⁴

¹ Vö. NyK. II, 473, Nyr. XI, 365. — A SZERK.

² E helynév-alakokra általános elterjedtségük miatt nem sorolok fel helyhez rögzített példákat.

³ Megjegyzem azonban, hogy kéziratban levő kalotaszegi helynévszótáram tanúsága szerint Kalotaszeg területén csak az *irt* igéből képeztek helynevet. Minthogy ilyen helynevekre vonatkozó adataim csak 1673-tól kezdődőleg vannak, feltehető, hogy az *Ordományos* régebben az *ort* alakból keletkezett. Kalotaszegről az *irt* ige a következő helynév alakokban szerepel: *Irtás*, *Irtovány*, *Irtovány dereka*, — *eleje* — *erdeje*, — *erdők*, — *közepe*, *alatt*, — *mellét*, — *oldala*, — *tető*. E helynév *Irtój*, *Irtovaje* alakban olyan községek helynév-anyagában is előfordul, amelyek csak az újabb időkben, a XVII—XVIII. században lettek vegyes lakosságúak, illetőleg ruménesedtek el.

⁴ A kefelevonat javítása közben látom, hogy PESTY FRIGYESNEK a M. Nemz. Múzeumban levő „Helységnévtára“ 22. kötetében a körösfői *Ordományos* helynévvel kapcsolatban olvasható következő bejegyzés is ezt a magyarázatot

Kerhěj. Kalotaszeg történeti helynévanyagának szótárra szerkesztése közben az egyik cédulán egy kétségtelenül rumén ajakról lejegyzett helynév-alakot találtam. Ezt az adatot a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron levő báró Kemény-birtokoknak 1803-i birtokösszeírásából jegyeztem ki így: „La *Kerhěj*“ (szántó) 'a *Kerhěj*-be vagy *Kerhěj*-nél' (Erdélyi Múzeum Br. Kemény lt. Conscrip tio). Ugyanebből a forrásból a kaszáló-helyek között egy *Kerhej* alakú helynévre is akadtam. A helynév magyarázatához az analógiák ismerete mellett az segített hozzá, hogy egy másik forrásból (ugyancsak 1803-ból!) a következő helynév-alakot találtam kijegyezve: „In Vále Rátsilor alias a *Kert helyben*.“ E helynév-adatból és néhány másból arra következtek, hogy az ekkor már vegyes lakosságú, ma többségében rumén Magyargyerőmonostor rumén lakói egy bizonyos terület jelölésére használták a rumén *Valea Racilor*, de a magyaroktól gyakran hallott magyar *Kerthely* határnevet is. E magyar helynév a következő alakban szerepel céduláimon: 1754: „A' *Kert helyben*“ (sz.) | 1757: „A *kerth helyb(en)*“ | 1765: „a *Kert helyben*“ (sz.) | 1785: „A *Kerhejbe*“ vagy „*Kerthelybe*“ | XVIII. sz. második fele: „*Kertt helyben*“ (sz.) | 1822: „*Kert Helybe*“ (sz.).¹ — A magyar *Kerthely* alakból tehát már magyar szájon is szabályosan *Kerhěj* keletkezett; ezt az alakot vették át és használták később *Kerhěj* formában a község rumén lakói.

Aradó kútja. 1938 nyarán a kalotaszegi Magyargyerőmonostor helyneveinek gyűjtögetése közben az ottani magyarok ajkáról jegyeztem le a címbeli bővizű forrásra vonatkozó helynevet. Először azt gondoltam, hogy alighanem az **Arató kútja* helynév előtagjában elváltozott alakja, később azonban a falu birtoklás-viszonyainak ismerete a helyes nyomra vezetett. Az ősi kalotaszegi birtokos családok között található ugyanis a *Radó* család is. E család² kalotaszegi birtokainak középpontja éppen Gyerőmonostoron volt. A címszóul írt helynév is e család birtoklásával függ össze. Valóban kalotaszegi helynévszótáram kicédulázott anyagában egy keltezetlen, de XVIII. századi oklevélből egy ilyen cédulát találok kijegyezve: *a' Rado kuttya*. Ugyanitt ugyanekkor említik a *Rado pusztájá*-t is. Egy másik cédulán 1759-ből a következő szöveget látom: „az *Rado Dombját* is a hol a' régi *Rado Udvarháznak* jele láttatik.“ 1771-ben a

igazolja: „*Ordományos*: a közepében lévő jó szénát termő rétet két felől hűvös árnyékokkal kinálkozó bik és tölgyfák szegig (!) bé — igen kedves ízű források buzognak ki a' fák tövei alol. —“ E leírás valóban még 1864-ben is csak erdőtől körülvelt *irtás*-ra vonatkoztatható.

¹ Az adatok az Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemzetségi, Br. Bornemiszsa, Br. Szentkereszty és Br. Kemény levéltárából, meg a kalotaszegi ref. egyházmegye és a kolozsvári ref. kollégium levéltári anyagából valók.

² A magyargyerőmonostori *Radó* család egy törzsből eredt a Gyerőffy, Mikola, Kabos és Kemény családdal (NAGY IVÁN, Mg. családai IX, 557). Ezek közül a két első fiúágon a XVIII. században kihalt, a két utóbbi ma is él. A *Radó* családnak az Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemz. és Br. Kemény Pál levéltárának okleveleiben 1612 után nem találtam nyomát. Valószínűleg a XVII. század elején kihalt.

Rado nevű helyben egy sessio-t (jobbágytelek) említenek. — Ezekből az adatokból kétségtelen, hogy az *Aradó kútja* egy névelővel ellátott előbbi *A Radó kútja* helynévalakból formálódott akkor, mikor a *Radó* család birtoklása és így a helynév eredeti jelentése feledésbe ment. A felsorolt adatokból úgy látszik, hogy e változás legfeljebb a XIX. század folyamán ment végbe.¹ Lehet, hogy a helynév ilyen alakulásában része volt a község rumén lakosságának is, mely a névelővel ellátott helynév előtagját, mint számára úgy is értelmetlent, együtt használta a névelővel valószínűleg **Fântâna Aradouluj* alakban. A rumén lakosság erősödésével (ma a falu szinte négyötödében rumén!) a magyarság aztán a sokat hallott rumén helynév hatására az elhomályosult jelentésű helynévalakot *Aradó kúttya* formában kezdte használni és így használja ma is.² SZABÓ T. ATTILA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Adalékok a nyelvújítás korának szókészletéhez.

Hogy az alábbi adatsor valóban hasznavehető legyen, az elrendezésben az EtSz.-t, a magyar szóanyag legnagyobb gyűjteményét igyekeztem követni. Minden adat előtt az EtSz. megfelelő címszava áll, s esetenként utalok arra is, milyen szempontból érdemel figyelmet az illető példa. Ha az EtSz. nem foglalkozott valamelyik szóval, akkor magam választottam ki a legjobbnak tartott címszót, de ezt megkülönböztetésül [] zárójelbe tettem.

*

Acsa. Ehhez az 1801 óta ismert szavunkhoz tartozik az *acsa-lapi* 'keserűlapúhoz hasonló növény' összetétel, melyet csak egyetlen (székely) adat (MTsz.) igazolt. Most 1787-ből, a székely Mátyus István *Diætetica*-jából idézem *acsa-lapu* alakban: „...holmi jó fzagú, tsipós ízű gyökereket-is, minémüek, az örmény-, *atsa-lapu*- és vad tárkony-gyökerek, rátskálni, ilyenkor igen commendálják“ (I, 451; vö. SzegFüz. II, 67).

Ádáz. Az *ádázkodik* származék nemcsak az újabb népnyelvből mutatható ki; előfordul a dunántúli Ányos Pál 1798-ban megjelent Munkáji-ban is: „Látd, mint *ádázkodik* népek' fene-sége“ (187).

Ajánl. Az *ajándék* elhasonulással keletkezett *ivándék* változata, Brassó m. (MTsz.), *éjándék* alakban előfordul a székely Andrád Sámuel 1790-ben megjelent *Anekdoták* c. könyvében: „Nem olyan roffz az a' mint te véled, mert menny-affzonyi *éjándékba* hozott magával ezer tallért“ (II, 219).

Akombák. Ez a tájszavunk is előkerül a XVIII. század végéről, s ép a fiatalabb adatokból ismert *ákombák* alakban:

¹ Történeti adatunk nincs is e helynévalakra.

² Pontosan fordítottja történt a csíkmegyei régebbi **Amadéfalva* helység-névvel. E falu neve ma az erdélyi köznyelvben *Madéfalva* ~ *Mádéfalva* alakban használatos, holott *Amadé* nevű birtokosáról vette nevét (vö. EtSz. I, 87, MNy. IX, 178, XI, 271—3).

1788: „az utólfőbb forok már tfak olyyan *ákombák*ok voltak“ (G[elei] J[ózsef]: Hallónak... estvéje II, 379); 1790: „Az Affzonyék nehezen fogják el olvasni az én *ákombák* Irásomat“ (Hadi és más nev. Tört. II, 330).

2. *Alacs. Elecs* változatát nemcsak a M. Fűvészkönyv igazolja. Megvan Földi János Rövid kritikájának (1793.) növénynevei között is, s Diószegiék is nyilván innen vették át. Megjegyzendő, Földi is népi szónak mondja.

All. Az *allogat* származék *állongat* változatára is akad példa a XVIII. század végén (1791): „a' Köpüket... a' velek vitt Deszkára tsendesen *le-állongatják*“ (Nagyváti János: Mezei-gazda II, 576) | „Eftve a' Köpüket mind *lábra-állongatom*“ (i. h. 593).

Anti. Az *anti*(*anti*?)világ összetételre az első adatot 1786-ból ismerem, Orczy Lőrinc egyik leveléből: „ez nagy hiba volt az *Antivilágban*“ (Kaz:Lev. I, 115).

Anya. A *nagyanya* elhasonulással alakult *nagyinya* változata megvan a székely Andrád Sámuelnek egy 1787-ben névtelenül kiadott könyvében is: „És ha mondís, bizonyofon a *Nagy-innyától* (ezt a fzőt rofzjul mondod Székely Atyafi! mond jobban: Nagyannyától) hallotta“ (Válasz Philétéhez 44).

Apalín. Ennek a személynévnek a köznévi használatát a legjobban talán a következő 1775-i adat igazolhatja: „ez afzfzonyos puhaságra, és *apalín* lágyságra fo-ha fem fzik az én lelkem“ (Gessner—Könyi: Ábel hal. 22).

Április. Az *áprilisz*(*ik*) származékot a nyelvészeti irodalom, úgy látszik, nem ismeri. Továbbképzett alakban 1792-ből bukkant elém: „Éppen ma van első Április... Füredi Horváth Ádám is ekkor esalta meg a' debreczeni Professorokat. — De mi békét hagytunk az *Ápriliszésnek*“ (Kaz:Lev. II, 257—8).

Átabotában. Az *átabota* szó első irodalmi alkalmazása tudomásom szerint 1789-ből való, a dunántúli Horváth Ádám egyik leveléből: „Ha *átabota* mind írásom, mind conceptusom, engedj meg“ (Kaz:Lev. I, 327).

Avanzsíroz. Hangalakja és kora miatt egyaránt figyelmet érdemel a következő, 1791-ből való adat: „Kiálték: álló auf! mert ha káplárfágra — *Avancsérozok*, majd rá kapok hátára“ (Gvadányi: Országgy. 116; vö. még: *avancséroztatni*, Csokonai: ÖM. I, 116).

Baba. A *babuska* becézőalak csak az újabb népnyelvből volt ismeretes. Vö. mégis 1787-ből: „Esküfzöm az égre, *Babuskám!* fzeretlek“ (Orczy: Költeményes holmi 198).

Babér. A csíki székely nyelvszokást követő Mátyus István egy 1780-i adata szerint *babér* alakváltozata is volt: „a' Lauruslevél, vagy a' mint a' mi főző Afzfzonyaink hívják *Báber-levél*“ (i. m. IV, 44 stb.).

Babós. *Bubú* alakváltozata is volt; 1806-ból idézem: „némelly Anyák magok is okai, hogy félelmes gyermekeik vannak... mert ha nagyok is már a' gyermekek, a' setétben elől utól látja a' házasulandó is a' *bubút*“ (Erköltsi iskola, ford. Farkas A. 139).

Babrá. 1809-ben különös, előttem ismeretlen jelentésben fordul elő a *babra* elvonás: „Fogaras földön ártott a' mult efszendőben Raphania kriebelkrankkeit [így!] görcsös vagy *babra nyavalját* okozott volna [a rozsanya] azt tartják“ (Kováts

Antal: Utasítás² 46); vö.: „A' tavaji járovány betegség igen tsudálatos 's rettentő volt (elég *babirkáló babráló*) az ugy nevezett érzőin bajaival járt“ (uo.). — A *biberész* származékot *biberész* alakban 1791-ből is kimutathatjuk: „Sok [dáma] legyezte magát, és fáját tsipkézte, — Sok a' mellye körül fodrát *biberézte*“ (Gvadányi i. m. 220).

Baggad. Ez a szavunk is csak újabb székelyföldi adatokból ismeretes; *baggadoz* származéka azonban már 1787-ben is előkerül: „[A gyöngytyúk] Vég nélkül tsivognak, és, mintha a' földön fzüntelen eledelt keresnének elébb-elébb *baggadozva*, úgy járnak“ (Mátyus i. m. III, 180).

Bagoly. A palóc népnyelvből igazolt *baglyoskodik* 'éjtszakai' ige (MTsz.) 'vakoskodik' jelentésben 1768-ból is kimutatható: „Akkor vólt az [a napfogyatkozás], mikor az Isten Befzédenek világa el-rejtetett az Emberektől... és a' tudatlanságnak 's a' költött dolgoknak homályában *baglyoskodtunk*“ ([BodP.:] Szt. Hilárius 111).

Bágyad. A *bágyaszkodik* származékra KASSAI adata nem áll magára: „... a' *bádjafzkodó* Méheket Essentziával, vagy jó édes affü-zőlő borral lotsolták“ (Nagyváti J. i. m. II, 606).

Bakonyás. Mintegy félszázaddal tovább kísérelhetjük a múltba ennek a tájszavunknak a történetét; ez az adatunk egyben új alakváltozatot is mutat: „Azon [Lengyelországban] ide 's tová [10 vándorló [orosz] Markatányofok, *Bakonyások* és nem Unitus Görög Pópák... népünket amittták és fel-lázafztani munkálód-nak“ (M. Kurir 1789: 576).

Balita. Talán idetartozik a *balyitáz* származék is; ennek jelentése a rendelkezésemre álló egyetlen — 1804-ből való — adatból nem világos: „Lovag oskola tetszik ezeknek: azok *balyitáznak*: Cimbalamoznak anótt“ (Fábchich: Pindarus 140).

2. *Balla.* A Salsola tragus-nak ez a neve már 1807-ben, a M. Fűvészkönyvben is előfordul: „Ördögsekér, Ballagó, *Balla*“ (189). KASSAI is alighanem innen vette át.

Bandsa. A *bandsalag* igére csak egyetlen kunsági adatunk volt; de vö. 1791-ben: „Ezek a' Jegyek, a' mellyekről a' dühödni kézfülő Ebet meg-esmérhetjük. 1. A' Kutya *bandzsalgó*“ (Nagyváti J. i. m. II, 257).

2. *Banka.* Az eddig ismert egyetlen — székelyföldi — feljegyzéshez járulhat a következő is, 1790-ből: „Nem jó az embernek egyedül lenni, mert félhet a' *bankustól* vagy a' *bankától*, azt gondolá egy 60. efitendős nőtelen ifi-legény“ (Andrád: Anekdoták II, 293).

Baranya. A „bejártam Tolnát-Baranyát“ szólás egy 1790-i alakváltozata: „Már az ilyen jó feleféért nem kár vólna *toronyáig* és *boronyáig-is el-menni* míg az embernek térdéig váfna a' lába“ (i. h. II, 206).

Barkács. A *barkácsol* igére 'szomorúan baktat' jelentésben már 1776-ból is van példa: „És valamennyifzer fel-értek egy hegyre, — Till tsak alig alig *barkátsolt* a' völgyre“ (Gellert—Kónyi: Erk. meséi 56).

Bátor. A *bátorít* szó *bátrít* ~ *bátritt* változata is előkerül a XVIII. század végének változatos irodalmából: „*fel-bátrítván* fízvöket az Elöljáróknak az Iftenben vetendő bizodalomra“

(1785. Bacsányi: Vitézs. 25); „*Meg-bátrítván* ezzel Bátorí' katonáit“ (i. h. 38); „*hogy még bátrittaná, 's öltönt is adna*“ (i. h. 78).

Batuta. GYARMATHI 1816-i adata nem áll magában. 1789-ben Barcsay Abrahám ezt írja: „Egész Székelységet véle meg sétáltam, — Hol jó Magyarorságra örömmel találtam, — Kótyázó fzerelmű Izép Fátákat láttam, — 'S Traján Jobbágyival *batutát* is jártam“ (Két nagys. elm. 91; vö. még 115, 165).

Béce. 'Kälbchen' jelentésben is előfordul a XVIII. században: „eredj menny el, és terengesd-meg a *betzéket*“ (1786. Kónyi: Democritus I, 92).

Bëngyële. Ezt a szót 1825 óta ismertük; *bëngële* (*bengele?*) alakban azonban már 1787-ből is idezhetünk rá példát: „Talán a' jobb étel mak volna 's *bengele*, — Ha töletek másképp nem volna rendelve“ (Orezy: Kólteményes holmi 154). E szerint KASSAI *bengelye* adata sem lesz sajtóhiba (vö. EtSz.). *Bengyele* alakban előfordul különben Dugonics Etelkájában is (1791.² II, 193).

(Folytatjuk.)

TECHERT JÓZSEF.

NÉPNYELV.

Adatok a békésmegyei Szarvas népnyelvéből.

állás: 1. valakinek vagy valaminek az állása, alakja; 2. hivatal; 3. az a hely, ahol a lovak vagy tehenek nyári jászla áll; 4. gulyának vagy ménesnek megszokott pihenő helye; 5. asztagrakásnál a segéd kévehányó helye az asztagon; 6. épület, amelyben a cséplőgép télen áll.

átajában: veszik vagy adják az árút (legtöbbször lábasjőszágot) a piacon vagy vásáron, azaz: nem kilóra kimérve.

basztrikuli-makuli: tréfás káromkodás.

begazol: megijed.

betyár 1. arató munkás, aki nemcsak az aratásra, hanem a búza betakarítására és az új szalmakazlak rendbehozására is elszegődik; 2. kópé, ravasz ember; 3. állatnév.

cület!: kiált az ostoros gyerek a lónak, vagy az eke után járó a gyereknek, ha a barázdás ló baloldalra tér ki a barázdából.

csalamádé: sűrűre vetett kukorica.

csirke: 1. pullus gallinaceus; 2. széna vagy árpagyűjtésnél egy vagy két villányi mennyiség.

csobolyó ~ *csobolya*: fából készült, rendszerint dobalakú ivóedény, aratásnál használják.

csóva: 1. rúdra erősített ruhadarab, amellyel a szakácsnő az aratókat hívja ebédre; rendszerint úgy állítják fel, hogy a háttér színe ellentétes legyen a ruha színével (pl. fekete kendőt fehér falhoz); 2. rúdra kötött szalmaesomó: aratásnál használatos az irány jelzésére; 3. ua.: vásárban azt jelenti, hogy a melléje állított dolog eladó.

dob: a cséplőgép azon része, amelyen az etető és a kévevágó áll.

etető: 1. az az ember, aki a szétvágott kévéket a cséplőgépbe adogatja; 2. baromfiak etető helye.

farto te!: így faroltatják a tehenet vagy lovat, azaz figyelmeztetik, hogy helyet engedjen.

fú me, fu meg (a. m. *fogd meg!*): kutyaúsztató szó.

garád: 1. gabonából vagy takarmányból hányt kb. 1—3 m magas, hosszúkás alakzat; 2. mélyebb (1—2 m) árok; 3. daráló, malom azon része, amelybe a gabonát öntik.

garatos: az az ember, aki a gabonát a garádba önti.

hajazat: 1. az asztagnak a felső, rendszerint kalással lefelé fordított kévesorai; 2. nádfedeles épület tetején levő zsindegy vagy szalma fedő-rész.

hajazni szokták az asztagot, a kazalt ellenben *tetejezik*.

huni te!: kiált a kanász a tilosba menő disznóra (csak egy évesnél idősebbre).

hők te! kiáltással visszakoztatják az ökröt.

inas: 1. tanonc; 2. vontató emelésnél használt petrencerúd.

járás: 1. 'itio, motus'; 2. gulya vagy ménés mozgási terület; 3. a közlegelőnek bizonyos nagyságú része.

kacs-kacs: kacsa hívogató szó.

kalantyú: fából készült kézi pörgettyű, amellyel a durvább (zsáknak való) fonalat fonják.

kaparék: a tarlón összegereblyézett hulladék gabona.

kici te!: malacterelő szó.

kujon: kópé, ravasz, sunyi ember.

lógó: 1. kocsis oldalára kötött rúd vagy kötél, melynek egyik végén hámfá van; 2. munkakerülő.

lógós: lógóba fogott ló, segéd-ló.

marokszedő: aki szedi és kévébe köti a levágott gabonát.

mising l. *csalamádé*.

ne ide ne!: figyelmeztető szó; a barázdából jobbra kitért lónak mondják.

nyughass már!: kiált a türelmét vesztette anya ptyergő gyermekére.

ódalog: tunyálkodik, kerüli a munkát.

pap: a búzakereszt legfelsőbb kévéje.

paj-paj: liba hívogató szó.

papaj-papaj 'ua'.

petrence: két vagy több csirkéből álló takarmánymennyiség.

pir-pir ~ *piri-piri*: tyúk-hívogató szó.

pópa vö. *pap*.

rudas: 1. kocsiba baloldalt befogott ló; 2. két-három csirkéből álló mennyiség.

sarogja: 1. kocsisaroglya; 2. trágyahordásra használatos, létraszerű, eszköz.

sifon: szekrény.

számos: az a legelőre kihajtott jószág, amelyre egy járás esik (kb. egy évestől felfelé!); ellentéte a *félszámos*.

szűfa: a háztető szélső szarufáját rögzítő léc.

széltoló: 1. daráló vitorlája; 2. esél-csap, tunya ember.

szolga: 1. eseléd; 2. vontató vagy nagyobb terhek emelésénél használt támasztó fadarab.

- szurkol*: izgul, remeg, fél.
tala te!: borjúterelő szó.
tokmány: 1. fenékö tartója, az arató derekára kötve hordja;
 2. nagy orr; 3. 'muttó'.
tragacs: targonca.
tubu te!: galamb-hessegető szó.
üdüjárás: időjárás.
vigyori: nevetős.
vontató: több petrencéből vagy rudasból rakott széna- vagy gabonaboglya.
vontatógép: vontatók vontatására használt gép.

GYARMATI ANDRÁS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

J. S.-nak: Egyszer már feleltünk efféle kérdésre, mégpedig nem is olyan régen, Z. J.-nek adott válaszunkban (MNY. XXXIII. 280). Ezúttal sem mondhatjuk, hogy igaza van annak az okoskodásnak, amely szerint a 'levon' jelentésű *leszámit* ige nem jelentheti azt, amit sokan a *leszámitól* igével szoktak kifejezni. Ilyen okoskodás ugyanis könnyen kátyúba vihetne bennünket, mert például az is eszébe juthatna valakinek, hogy a *fordít* ige jelentése 'drehen, wenden, tourner', ennél fogva a *fordít* ige sem fejezheti ki az 'übersetzen, traduire' fogalmát, tehát ennek a fogalomnak kifejezésére is okvetlenül más szó szükséges, példának okáért a *fordítol* ige. Aki így okoskodnék, annak persze szintén nem volna igaza. Ámde valamint a *fordít* igeének nem csupán egy jelentése van, éppúgy a *leszámit* ige jelentését sem lehet pusztán a 'levon' fogalmának kifejezésére korlátozni. Ez az ige is magába szívhatja a *diszkontál* ige tartalmát, ha a kereskedelmi és a pénzügyi szaknyelv ilyen értelemben használja a *leszámit* igét. Annál inkább megvan erre a lehetőség, mert az angol *discount* ige sem csupán azt jelenti, hogy 'diszkontál', hanem sok egyéb közt éppen azt is, hogy 'levon'. — Mellesleg mondván a *kesztyű* szót nem a nyelvújítók csinálták. Ez régi szó, kódexekben is megvan. N. J. B.

Pacurka. E szót *pacur* alakban közli a MTsz. Nyr. X, 141 alapján Jász-Nagykun-Szolnok megyéből 'komédiás' jelentéssel. Szól egy férfiről, aki felöltözött *pacúr*-nak, nőnek, s mikor kérdezték, hogy hívják, *Náni*-nak mondta magát. A név rajta is maradt. A napokban egyik Borsodba való tanítványom dolgozatában *pacurka* alakban is előjött. A disznótorról szólva említi, hogy jönnek a *pacurkák*, akik bolondoznak, hogy hurkát, kolbászt kapjanak. További érdeklődésemre azt felelte, hogy ezek álarcot vesznek magukra s úgy keresik fel a disznótorokat. Több diákom is megerősítette ezt az állítást. Gömör-Kishont vm. Monogr. 201 *póczurka* 'maskara' jelentéssel közli.

GULYÁS JÓZSEF.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSÓ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról.¹

„Keresztneveinkről“ című értekezésemben vizsgáltam az egyházi latinból került s az egyházi latinban *-us*-ba végződő keresztneveinket (l. M. Nyelvtud. Társaság Kiadványai 15. szám; különnyomat a MNy. X. kötetéből). Kutattam, mi az oka, hogy egy részük latin *-us*-át megtartotta a magyarban (vö. egyh. lat. *Dominicus, Nicolaus*: m. *Domonkos, Miklós*), míg másik, nagyobb részük *-us* nélkül van meg nyelvünkben. A kérdés szakembereinket azelőtt is foglalkoztatta. Az volt az elfogadott nézet, hogy az *-us*-t megtartók közvetlen az egyházi latinból jöttek nyelvünkbe, az *-us* nélküliek azonban, tehát pl. magyar *Mór, Péter* stb. (vö. egyh. lat. *Maurus, Petrus* stb.) olyan nyelvből kerültek, ahol e nevek *-us* nélküli alakban hangzóttak. Ezt tartották szakembereink azokról az *-us*-ba végződő egyh. latin köznevekről is, amelyek nyelvünkben *-us* os vagy *-us* nélküli alakban vannak, tehát pl. lat. *angelus, apostolus* stb.: m. *angyal, apostol* stb. (vö. MELICH J., Szláv jövevényszavaink I, 2: 426 kk.; SZILY K., A magyar természet-tudományi műnyelvről: MNy. VI, 148).

„Keresztneveinkről“ című értekezésemben ezzel az akkor általános felfogással szemben a kérdésre így feleltem:

A latin *-us* végű keresztnevek a magyarban is először latin hangalakban, *-us* szóvéggel hangzóttak, tehát egyh. lat. *Gallus, Martinus, Philippus* stb.: m. *Gálás* (vö. *Galusfolua, Galusteleke*; l. OklSz.), *Mortunus* (l. OklSz.), *Filpüs* (l. OklSz.) stb. Az így magyarrá lett keresztnevek egybeestek az eredeti magyar *-is, -üs* ~ *-us* képzős becéző személynevekkel, amilyen pl. ó-magyar *Blundis* ~ *Bolondos, Petüs* stb., s analogikusan, elvonással lettek *-us* nélküli alakokká. Hogy ilyen részint tudattalan, részint tudatos elvonások vannak-e az egyh. latin *-us* végű s nyelvünkbe került köznevek közt is, tehát pl. ilyen átvétel-e az egyh. latin *angelus, apostolus* stb.: magyar *angyal, apostol* stb., arról értekezésem írásakor (1914-ben) az volt a nézetem, hogy e köznevek nem közvetlenül az egyh. latinból valók, hanem olyan nyelvből kerültek hozzánk, ahol már *-us*

¹ Ez értekezés alap gondolatát több ízben elmondtam egyetemi előadásaimban és 1938. okt. 11-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén.

nélkül voltak meg. Nem tagadtam azonban, hogy ilyen elvonások a köznevek terén is lehetnek, sőt ilyeneknek lenniök is kell. Ilyennek tartottam a magyar *mód* szót, melynek van régi nyelvünkben *modos* alakja is a latin *modus*-ból (l. minderre idézett értekezésemet, MNy. X, 249—55).

Ez a magyarázatom nem talált általános helyeslésre. A szakemberek egy része keresztneveinkre vonatkozó magyarázatomat nem fogadta el. Nem fogadta el magyarázatomat SZINNYEI JÓZSEF. Előszóval sokszor említette előttem, meg is írta, de nem közölte, hogy szentek neveinél, amilyenek pl. *Szent Péter*, *Szent Márk* stb., lélektani — vallási okokból valószínűtlen, hogy egy előbbi magyar **Szent Petrus*, **Szent Márkus* stb. neveket beceneveknék fogta volna fel a nyelvérzék, s így vonta volna el a későbbi és mai *Szent Péter*, *Szent Márk* stb. nevet. Más nyelvészeink meg a köznevekre azt jegyezték meg, hogy ha elvonások történhettek a keresztneveknél, miért ne történtek volna vagy ne történhettek volna ilyen elvonások ép olyan mértékben a közneveknél is, mikor az *angyal*, *apostol*-féle köznevek az egyházi latinból hangtanilag kifogástalanul megmagyarázhatók (l. FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana 18 és MNy. XXVI, 192).

Az ellenvetések sokat, állandóan foglalkoztattak, s az EtSz. munkálatai közben rájöttem, hogy bár a tulajdonneveknél is, közneveknél is elvonások lehetségesek, több esetben bizonyíthatók is, mégis általános érvényűnek az elvonással való magyarázat nem fogadható el. Álláspontom, nézetem módosítására több tapasztalat kényszerített.

Az *Aténás*, *Egyiptom*, *paradicsom* típusú latin jövevényszavainkról szóló értekezésemben (l. MNy. XIV, 18, 73) kimutattam, s megállapításomat ma is helyesnek tartom, hogy a latin tulajdonnevek, köznevek függő eseteinek a magyarban nominativusul való használata elsősorban hibás fordítás eredménye. A fordítók a latin tulajdonneveket, ritkábban közneveket a magyar fordításban abban az alakban használták, amilyenben a latinban találták, tehát pl. a latin szöveg *Athenas*, *Aegyptum*, *paradisum* ragos alakjait a magyar szövegben meghagyták *Athenas*-nak, *Egyiptom*-nak, *paradisum*-nak *Athenae*, *Egyptus*, *paradisus* helyett. A hibásan lefordított név a szószerző, az egyház, az olvasmány alapján azután elterjedt; közülök az egyik rövidebb, a másik hosszabb ideig élt, egy-némelyik pedig, így *Egyiptom* és *paradicsom* ma is él (l. MNy. XIV, 78).

A latinból készült fordításokban azonban azt is meg lehet állapítani, hogy a fordítók a casus obliquusban álló latin tulajdonnév, köznévi latin ragját sok esetben magyar raggal helyettesítették s a latin rag helyettesítése után visszamaradt „töveget” alanyesetül is szolgáló magyar „nomina-

tivus“-nak tették meg. Ezt az eljárásukat bizonyítsák alábbi tulajdonnévi és köznévi adataim.

I. Keresztnevek, személynevek.

Legrégibb latinból készült fordításaink közé tartozik a Jókai-kódex. Tartalma assisi Szent Ferenc élete. Azt a latin szöveget, melyből a Jókai-kódexet fordították, nem ismerjük, azonban ezen a latin szövegen alapszik az a szöveg, amely „Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius“ címen 1504-ben Velencében jelent meg (a mű megvan az Orsz. Széchenyi-könyvtárban, jelzete: V. S. S. 584; más latin szövegekre l. ZOLNAI GY., Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1894. 92 és KATONA LAJOS, Az Ehrenfeld-kódex hibás vagy hiányos fordításai: Nyr. XXXI, 312).

A Jókai-kódexnek vannak olyan részei, amelyek más kódexeinkben is ránk maradtak. Részletek assisi Szent Ferenc életéből vannak a Virginia- és a Simor-kódexben (l. Nyelvemléktár II. és VII. köt.), s ezek a részletek ugyanazon latin eredetire mennek vissza, amelyre a Jókai-kódex latin szövege (vö. különben KATONA LAJOS, A Virginia-codex Ferencz-legendái: Akad. Értesítő 1903. XIV, 569—81).

A három kódex egyező részei *Rufinus* szerzetesre vonatkoznak. Rufinus is assisi nemes ifjú volt, s ő is azok közé tartozik, akik Szent Ferenc legelső társaivá lettek. Neve a Jókai-kódexben hol *frater Rufenus* (változat: *Rufenos*), tehát *-us>-os*-ba végződik, hol meg *frater Rufen*, tehát *-us>-os* nélkül hangzik. A Simor-kódexben *Rufinus* (vált.: *Ruffinus*, *Ruffinos*, *Ruphinos*), a Virginia-kódexben meg *Rufinus* (vált.: *Rufinos*) a név, *-us>-os* nélküli alakot a két kódexben nem találtam. Mármost teljesen valószínűtlen, hogy a Jókai-kódex *Rufen* neve egy olasz **Rufino* ~ **Rofeno*, vagy egy német **Rufin*, vagy egy katolikus szláv **Rufin* átvétele volna, s csak a *Rufenus* alak a közvetlen egyházi latin átvétel. Nem, a *Rufen* is közvetlen latin átvétel. Nagyjában ugyanis meg lehet állapítani, hogy a magyar szövegben eredetileg *Rufen* csak olyan helyen fordult elő, ahol a latinban *Rufinus* casus obliquusban állt, míg a *Rufenu[o]s* olyanban, ahol a latinban *Rufinus* casus rectusban, tehát nominativusban állt. Bizonyítékul felhozom a következő helyeket:

A) Genitivus: Speculum 112. a.: „De mirabili et humili obedia[n]tia sancti *fratris rufini*“ = JókK. 56: „*frater rufennac* czudalatos alazatosagarol es engedelmessagerel“ | i. h. 112. a.: „Interim sanctus franciscus cogitans de prompta obedia[n]tia *fratris rufini*“ = JókK. 57: „Azonkewzbe zent ferencz gondolon *frater Rufennac* tisztasagos engedelmessagerewl“ | i. h. 112. a.: „qui *fratris rufini* tunicam discretissime asportaret“ = JókK. 57: „ky *frater Rufennac* kewntewset vttanna

vyzyuala“. Ide számítható: i. h. 110. a.: „de oratione.. [de tentatione] *fratris rufini*“ = JókK. 49: „*Frater Rufennak*, kysertetyrewl“.

B) *Datīvus*: Speculum 112. a.: „Unde tibi, fili Petri Bernardonis vilis homuncio praecipere *fratri rufino*“ = JókK. 57: „honnatt teneked Bernaldo fya peter: semmyt mendenes-tewlfoguan paranczolnod *frater Rufenak* (így!)“ (l. KATONA LAJOS: Nyr. XXXI, 447 is).

C) *Accusativus*: Speculum 111. b.: „Et benedixit christus *fratrem rufinum*“ = JókK. 55: „Es ezkeppen meg alda cristus *frater Rufent*“ | i. h. 111. b.: „sanctum *rufinum*“ = JókK. 56: „*frater Rufent*... zentneklely“ | i. h. 112. b.: „putantes tam eum quam *fratrem rufinum* propter poenitentiam insanire“ = JókK. 58: „Aloytuan ewtet [értsd: *frater Leót*] es *frater Rufeent* nagy penetenczeert meg kergetegewlly“.

D) *Nominativus*: Speculum 110. b.: „Sancto patri quod *frater rufinus* non dixit, spiritus domini reuelauit“ = JókK. 51.: „de hogy zent attyanak *frater Rufinus* meg nem mondottauala vrnak zent lelke meg yelente“ (l. KATONA LAJOS: Nyr. XXXI, 389 is) | i. h. 111. a.: „*Frater* autem *rufinus* [ivit] cellam suam ad adorandum in silua“ = JókK. 53: „De *frater Rufinus* tere cellayaba erdewben ymadny“ | stb.

A magyar *Rufennak*, *Rufent* stb. ragos alakokból az *italnak*, *italt*: *ital*, *másnak*, *mást*: *más* stb. köznevek analogiájára elvonódott azután a magyar *Rufen* nominativus.

Ez ellen fel lehet hozni, hogy a „Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius“ latin szövegében több helyen találunk *Rufino*, *Rufini*, *Rufinum* ragos alakot, ahol a megfelelő magyar alak *Rufenosról*, *Rufenosnak*, s megfordítva magyar *Rufen* alakot, ahol neki a latin szövegben *Rufinus* felel meg. Így: Speculum 112. b.: „De *fratre rufino* quo [modo] liberauit demoniacum“ = JókK. 59: „*frater rufenosrol* mykeppen az ewrdewngewst zabadoytotta“ | stb. — Speculum 110. b.: „*Frater rufinus* de nobilibus de assisio“ = JókK. 49: „Asisya-belewlualo nemes *frater Rufen*“ | i. h. 111. a.: „*Frater vero rufinus*... cepit lachrymare“ = JókK. 53: „De *frater Rufen*... kezde syrnya“ | stb.

Magyaráztatul felhozom a következőket:

1. Mi azt a latin szöveget, amelyből a Jókai-kódexet fordították, nem ismerjük.

2. A jelenlegi magyar szöveg egy régebbi magyar szövegnek a másolata, s a másoló itt-ott változtathatott a nevekben is (a Simor- és a Virginia-kódexben a *Rufinus* névben csak *-us* > *-os* alak fordul elő).

3. Amikor a Jókai-kódex magyar fordítása készült — talán a XV. század elején — a magyarországi latin nyelvnek s vele a magyarra fordításnak már többszázados múltja volt. Nézetem szerint a *Rufenus*—*Rufen*-típusú párok alakulása a magyarok

kereszténységre térése kezdetén indult meg, amikor *Máté*, *Márk*, *Lukács*, *János* evangyéliomáról, *Pál* apostol leveleiről s a többi szentről okvetlen magyar beszédben, magyar prédikációban szólni kellett. *Rufenus*—*Rufen*-típusú párok különben is sok kódexünkben vannak, s ez a típus a Jókai-kódexben is több más névnél is megvan. Vö.: JókK. 120: „*frater angyalnak*“; i. h. 138: „fogada maganak tarsa *angelust*“ stb. | DöbrK. 405: „Ianos baptizta náka vagasan Evangeliom *Mark* Cap. hat“; i. h. 443: „keddi passio zent *Markos* Capitulum tizen negéd“ stb.

Magyarázó elvem elfogadható voltának van egy nagyon biztos próbája. Az egyh. latin nevek, keresztnevek közt nemcsak *-us*-ba, hanem *-es*-be, *-o*-ba, *-a*-ba végződők is vannak, más szóval nemcsak olyan nevek, amelyek a latin második, hanem olyanok is, amelyek a latin első és harmadik névragozás szerint ragozthatnak. Ha a fordítók a *casus obliquus*-ban álló latin tulajdonnév latin ragját az *-us*-ba végződőknél sok esetben magyar raggal helyettesítették, s a latin rag helyettesítése után visszamaradt „tövet“ alanyesetül is szolgáló magyar „nominativus“-nak tették meg, akkor ugyanezt megtették — kezdetben szándéktalanul — *-es*-be, *-o*-ba, *-a*-ba végződő neveknél. S erre csakugyan vannak kétségtelen példáink. Ilyen a többi közt a magyar *János* és *Iván* név, s ilyen (*Szent*) *Katolna* és *Katalin* neve.

Az egyh. latin *Ioannes* névnek nyelvünkben *Joánus*, *Ivánus*, *Jánus*, *János* és *Joán*, *Ján*, *Johán*, *Jován*, *Iván* (származékok: *Johánk*, *Jovánk*, *Jánk*, *Joánka*, *Jánka*, *Johánka*, *Jovánka*, *Ivánka*) alakjai voltak, illetőleg *János*, *Iván*, *Ivánka* ma is vannak. Vö.: 1291: „Terre *Adasioanus*felde“¹ | 1206: „Tendit ad *Iuanus* theluce“; 1346: „ad vnum beerch *Ivanus* auosa vocatum“ (vö. származékban: 1341: „In possessionibus *Iuanusy*“ = ma *Jánosi*) | XI—XIV. sz.: *Ianus*, Vatha fia (l. SZENTPÉTERY, *ScriptRerHung.* I, 338); *Ianus*, Vrosa fia, latin neve *Ioannes*, 1103—1113-ból (l. SZENTPÉTERY i. m. I, 436); *Jánus*-ra sok adat OklSz., MünchK., NySz. stb. | 1216, 1269: „villa *Ioan*“ (KOVÁCS, Ind.) | XIII. sz.: „comes *Ian*“ (SZENTPÉTERY i. m. I, 371) | VárReg. 1222: *Iohan* szn. (többször) | VárReg. 1222: „de villa *Iouan*“ (ma *Ivánka*, Borsod m.); 1265: *Iowan* (OklSz. *Iván* al.); más adatok KOVÁCS, Ind. | 1135: *Iwan*, XIII. sz.: *Iwan* szn. (SZENTPÉTERY i. m. I, 444); *Iwan nap* (KNAUZ, Kortan); XVI. sz.: „Zenth *Iwan* haua“ SZÉKELY István naptára; sok adat OklSz., KOVÁCS, Ind. stb.; továbbképezve: VárReg. 1213: „*Iuan* et *Iohanc*“; VárReg. 1213: *Iouanc* szn. | XIII.: *Iank* szn. (KOVÁCS, Ind.) | XIV. sz.: *Ioanka*, *Iancha* szn. (SZENTPÉTERY i. m. I, 497; más adatok KOVÁCS, Ind. | VárReg. 1214: *Iohanca* szn.; más adatok

¹ Ahol forrás nincs jelezve, az adat az OklSz.-ből való.

KOVÁCS, Ind. | VárReg. 1220: *Youanka* szn.; más adatok KOVÁCS, Ind. stb. | XI. sz.: „*Iuanca*, clericus ducis Geysae“ (SZENTPÉTERY i. m. I, 385) | sok más adat KOVÁCS, Ind. stb.

Régebben azt hittem, hogy *János*, *Iván* neveink és származékaik nyelvünkbe „szláv úton“ jöttek (l. SzlávJövsz. I, 2: 112). Később tanulmányaim további folyamán rájöttem, hogy ez állításom helytelen. MNy. X, 105, 150, 194 azt igyekeztem bizonyítani, hogy valamennyi fentebb idézett magyar alak a latin *Johannes*-ből kifogástalanul megfejthető: a latin névből *Joános* > *Ivánus* lett, s ebből, mivel a nyelvérzék becéző képzőnek fogta fel az *-us*->*-os*-t, elvonással *Joán* ~ *Jován* ~ *Iván*, s ez utóbbiból továbbképzéssel *Jovánka* > *Ivánka* stb.

Bár ezt az újabb magyarázatomat nem tartom teljesen lehetetlennek, valószínűbbnek látom, hogy az *-us* > *-os* nélküli *Joán*, *Johán*, *Jován*, *Iván* alakok latin casus obliquusokból elvont magyar alakok. Az egyh. latin *Joannes* (vö. KNAUZ, Kortan 201, 202 és gör. Ἰωάννης), *Johannes* az egyházi életben rendkívül sűrű használatú, gyakran emlegetett név. Aztán több *Szent János* van, így *Alamizsnás Sz. J.*, *Aranyszájú Sz. J.*, *Keresztelő Sz. J.* stb. *Szent János* ~ *Szent Iván* tiszteletét monostorok, templomok, kápolnák (s ezek helynevekké lettek, sok ilyen helynév van l. LIPSZKY, Rep.), ünnepnapok hirdették, s az egyik ünnepnap, június 24-e miatt június hónapnak *Szent Iván hava* neve is van nyelvünkben. A keresztségben is, a térítéskor is *Joannes* nevét sokan kapták és kapják.

Az egyh. latin *Joannes* ~ *Johannes*-nek már a X—XI. század határán bele kellett kerülnie a magyar nyelvbe, tehát kereszténységre térítésünkkor. A térítés munkája, amelyben a prédikálás nagy szerepet játszott, másként mint magyar nyelven nem is történhetett. Szent Gellért sem használhatott más segítőtársakat a Marosközön, csak magyarul tudókat (l. legendájának e helyét SZENTPÉTERY i. m. II, 494). Mikor Szent Gellért hazánkba jött, s Fehérvárott, mivel nem tudott magyarul, latinul prédikált, prédikációját Conradus prépost tolmácsolta. Legendája ezt mondja: „... Gerhardus... indutus... assumpto interprete. videlicet Conrado Albense proposito, ascendit... ambonem, super verbo: 'Mulier amicta sole' sermonem ad populum inchoavit“ (l. SZENTPÉTERY i. m. I, 488). A beszéd tárgya „Apocalypsis Iohannis“ XII. rész 1. verséből van véve. Valószínű, hogy Conradus tolmács *Joannes* nevét is említette magyar fordításában.

Amikor tehát a latin szöveg ilyen volt: „Fuit Ioannes in deserto baptizans“ (= Márk ev. I. 4), „De quibus Johannes in apocalipsi ait“ (= Leg. s. Emerici ducis: SZENTPÉTERY i. m. II, 455), „monasterium in honore beati Iohannis Baptistae“ (= Leg. s. Gerhardi: SZENTPÉTERY i. m. II, 490), „in festo die sancti Joannis baptistae“, „mensis sancti Ioannis“, „ecclesia sancti Iohannis“, „de villa Iohannis“ (ez utóbbi VárReg.

1221-ből) stb., akkor az ilyen latin szövegeket a tolmácsok, a fordítók így adhatták, így adták vissza magyarul: „Vala Joános kietlenben keresztelvén“, „Arról mondá szent Jánus Apok. XIII.“ (l. ÉrdyK. 72), „Bódog Jóhánnek ~ Joánnak klastroma“, „Szent Joánnak ünnepe napján“ (június 24-e több XVI. századi naptárunkban magyarul: *Juan nap*, *Juan*, l. KNAUZ, Kort. 202; *zenth ywan* WinklK. naptári rész), „Szent Joán hava“ (vö. „*Zenth ywan* ha harmycz nap“ WinklK.; *zenth Jwan ha[wa]* ÉrdyK. 125, 312; l. még SZÉKELY ISTVÁN naptára stb.), „Szent Joánnak egyháza“, „Joánnak teleke“ (vö. 1279: „*Usque viam Johannis Joanvta vocatam*“ OklSz.) stb.

Véleményem szerint tehát a magyar *Joános* ~ **Joánnus*, ebből *Ivános* ~ *Ivánus* kezdetben a latin nominativusi *Joannes*-nek, a *Joán* ~ *Johán* (vö. 1227: „*Pretium meum empticum Scent Joan*“ OklSz.), ebből *Ián* ~ *Iván* latin casus obliquusnak felelt meg. A latin casus obliquusoknak *Joánnak* ~ *Joántól* ~ *Joánról* stb. ragos alakok feleltek meg, s ezekből a magyar *leánynak*, *-tól* *-ről* stb.: *leány* stb. analógiák alapján elvonódott a magyar *Joán* ~ *Iván* nominativusi alak. Ez helyettesíthette később a latin *Johannes* ~ *Joannes* nominativust, ahogy a magyar *Joános* > *János* ~ *Jánus* magyar ragos alakban szolgálhatott latin casus obliquusban álló *Joannis*, *Joanni*, *Joannem* stb. kifejezésére. Ez az állapot van ma pl. *Keresztelő Szent János*, másképp *Iván* nevében.

Az egyh. latin *Catherina* névnek nyelvünkben *Katerina*, *Katarina*, *Katrina*, *Katolna* és *Katerin*, *Katarin*, *Katalin*, *Katlin*, *Katlen* (rövidülések, származékok: *Kata*, *Kató*, *Katica*, *Katus* stb.) alakjai voltak, illetőleg *Katalin*, *Kata*, *Kató*, *Katica*, *Katus* ma is vannak.

Katerina, írva: *Katherina*, *Katheryna* (l. OklSz., MNy. XI, 368, MELICH, SzlávJövsz. I, 2:181 stb.) | *Katarina*, írva *Katharina* is (l. OklSz.), „*Scent Katharina*“ (KNAUZ, Kortan 153) stb. | *Katrina* (vö. 1181: *Catrina*, egy nőnek a neve OklSz.) | *Katolna*; vö. *Szent Katolna*, háromszékmegyei hely (BALOGH, Népajok 646), *Szent Kátolna* ~ *Kátolna* (LIPSZKY, Rep.) | *Katerin* (vö. 1496: „*Possessionibus . . . Zenth katheryn a z z o n*“ CSÁNKI II, 797, OklSz., ma: *Szent Katalin*, helység, Vas m.) | *Katarin* (*Zent Katarin* van SZÉKELY ISTVÁN naptárában, november 25. alatt; *Katarin* MA.³, id. OklSz. is) | *Katalin* (vö. XVI. sz.: *Katalin szüz*, két adat KNAUZ, Kortan 153); *Katalin* MA.³ (id. OklSz. is); stb. | *Katlin* (vö. 1360: „*domine Kathlyn*“; 1382: „*domina Kathlyn*“ OklSz.) | *Katlen* (vö. 1307: „*domine Kathlen*“ MNy. XI, 368). A rövidült *Kata*, továbbképzett *Kató*, *Katus* stb. becealakokra l. MNy. X, 82, XI, 367, OklSz., VARGA KATALIN, Becéző keresztneveink 65 stb.

Az egyh. latin *Catherina* (volt lat. *Cathalena* alakv. is, l. MELICH, SzlávJövsz. I, 2:181) névnek már a X—XI. század határán bele kellett kerülnie a magyar nyelvbe, tehát kereszténységre térítésünk kezdetén. A térítés munkájában sienai Szent Katalin legendája igen értékes lehetett. A *Katalin* keresztnév nálunk már kereszténységre térésünk legelső századaiban sűrűn használatos volt (l. OklSz., MNy. X, 82, XI, 367): mint helynév megvan Baranya, Vas, Pozsony, Háromszék stb. megyékben (l. LIPSZKY, Rep.). S ez az elterjedtség csakis egyházi úton magyarázható. Amikor a hazai egyh. latinban — szövegben, beszédben — ez volt vagy ez lehetett: „*Katerina* vadit alloqui heremithae cellam etc.“ ÉrsK. 458, „*Katherina* incipit disputationem etc.“ ÉrsK. 484, „[festum beatae] *Catharinae*“ 1557-ből való latin nyelvű Calendarium (l. e példányt Akadémiai Könyvtár, jelzete: RMK. O. 132.a), „de festo beatae *Katherinae*“, „Sorores S. *Catherinae* de valle s. Mariae“ (vö. 1277-ből Kovács, Ind.), „ecclesia ad honorem S. *Catherinae*“ stb., stb., akkor a latin szöveget legrégebben a fordító, a tolmács így magyarázhatta: „Így *Kateryna* . . . bemene az chellaba“ ÉrsK. 458, „*Kaatherina* meg zolala“ ÉrsK. 482, „Senai szűz szent *Katerinnak* ünnepe“ (vö. naptárakban a XVI. századból: „*Katalin* szűz“ KNAUZ, Kortan 153), „Senai szűz szent *Katerinnak* ünnepéről, Szent *Katerinnak* egyháza“ stb. stb.

Véleményem szerint tehát az *-a*-ra végződő magyar *Katerina*, *Katarina* stb. kezdetben az egyh. latin nominativusnak, az *-a* nélküli magyar *Katerin*, *Katarin* stb. meg, legtöbbször magyar raggal: *-nak*, *-tól* stb. ellátva, az egyh. latin *Catherina*, *Catherinae* stb. casus obliquusoknak felelt meg. Idővel a ragos *Katerinnak*, *Katarintól* stb. formákból a *leánynak*, *leánytól* stb.: *leány* stb. analógiák alapján elvonódott a magyar *Katerin*, *Katarin* stb. nominativusi alak. Ez az *-a* nélküli magyar alak később szolgálhatott a nominativusban álló egyh. latin *Catherina* visszaadására is, sőt a régi magyar *Katerina*, *Katarina*, *Katalina*, *Katolna* alakot a köznyelvből ki is szoríthatta.

Hasonlóan magyarázom az egyh. latin *Margarita*, *Apolonia* szentek neveiből az ó-magyar, mai magyar *Margarita*, *Margareta*, *Margita*, *Apolonia* ~ *Margit*, *Apalin* (l. MELICH, SzlávJövsz. I, 2:156, 193, MNy. XI, 327, KNAUZ, Kortan 142) és egy-két más nevet is. De nem tagadom az *-a* végűeknél sem azt a lehetőséget, hogy egy-egy esetben ne alakulhatott volna az elvonás a magyar *-a* képzős becenevek hatására; vö. az ó-magyar *Fehéra*, *Szépa* női neveket (MNy. X, 153). Esetleg ilyen lehetne a magyar *Elona* ÉrdyK. 186, 290, 291, *Ilona*: egyh. latin *Elena*, *Helena* magyar *Ilon* alakja; de persze *Ilon* lehet *Ilonka* elvonása is (l. MELICH, SzlávJövsz. I, 2:172, VARGA, Becéző keresztneveink 54).

II. Népnevek.

Ismeretes, hogy a latin népnevek, igen gyakran egyes római s más országi társadalmi rendet, osztályt jelölő nevek klasszikus és nem klasszikus korbéli latin szövegekben, pl. Liviusban, Julius Caesarban, Sallustiusban, Tacitusban, Jordanesben, Widukindban, a *Conversio Bagoariorum*ban, Reginóban, a mi *Anonymusunkban*, *Túróciban* stb. rendszeren csak többes számú alakokban találhatók. A sok példából álljon itt egypár: *Aborigines*, *Poeni* ~ *Puni*, *Quirites*, *Patres*, *Phryges*, *Suevi*, *Gothi*, *Vandalii*, *Quadi*, *Metanastae Jazyges*, *Huni* ~ *Hunni*, *Avares* ~ *Avari*, *Pagani*, *Mauri*, *Franci*, *Frisii*, *Quarantani* ~ *Carantani*, *Bavari*, *Alemanni*, *Hussitae* ~ *Huzistae* stb. Hogyan mondták magyar beszédjükben, hogyan fordították őseink e népneveket vagy egy-egy társadalmi osztályt, rendet jelölő nevet. A múltra nézve magyar adataink csak a XIV—XV. század határától fogva vannak, a X—XIV. század magyar gyakorlatára csak következtetni tudunk.

Magyar adataimat a következő csoportokra osztom:

A) A latin nyelvi népnév egyes nominativusa lett magyar népnévvé. Ime pár példa a sok közül: *Vulgata*: Márk V. 1: „in regionem *Gerasenorum*“ = *MüncK.*: „*gerazenosocnac* vide-kebe“; *JordK.*: „az *geraseonosocnac* tartományokban“; *RAFFAY S. ford.*: „a *gadarénusok* földjére“ stb. | *Vulgata*: Márk III. 6: „*Exeuntes Pharisaei cum Herodianis consilium faciebant*“ = *MüncK.*: „a' leualtac tanalçot tartanac az *herodianosockal* õzuð“; *JordK.*: „az *ffariseosok* és herodes zolgay tanaczozt tarthwan“; *RAFFAY S. ford.*: „a *farizeusok* tanácskozást tartottak a Heródes pártiakkal“ | *ÉrdyK.* 359: „Vala az *gottos* newð neepeknec ydeyn“; *Heltai Krón.-jából NySz. üz al.*: „A romaiak a *gottusockal* vtannoc üzénec“; *MA.*³: „*Gotthi, orum* ~ *Gotus népec*, *Pannonianac* lakosi az *Magyaroc* kijöve-tele elõtt“ | *Magyari I.*: *Orsz. roml.* 116: „hiua az *Persakat*“ és vö. *MA.*³: „*Persae, arum* — *Persiai népec*“ | stb.

B) A latin nyelvi népnév többes nominativusa lett egyes alakul szolgáló magyar népnévvé. Ime pár példa: *Baronyai Detsi János*: Az *Caius Crispus Salustius*nac két *historiája* (1596-ból) 31. a.: „De az *Allobrogese* az *Cicero* paranczo-lattyabol“ = *Sal.*: „Sed *Allobroges* ex praecepto *Ciceronis*“; i. m. 35. b.: „az *Allobrogese* köuetinec“ = *Sal.*: „legatis *Allobrogum*“ és vö. *MA.*³: „*Allobroges, gum* = *Sabaudiai nepec* az *Lemanus To* mellett“ | *MARTON, Lex.* 1818.: „*Quirites, um*, vide *Quiris. Quiris, itis, unus ex incolis vel civibus Curium, urbis Sabinorum* — polgár, Római polgár... talán kedvezésből... a' Római polgárokat általjában *Quiriteseknek* nevezték.“ — Bizonyos, hogy hasonló alakulású adatok vannak a latin *Jazyges, gum, Phryges, gum, Patres, rum* nevek-re, de ezekre egyelőre ilyeneket közölni nem tudok.

C) A latin népnévnek az a hangalakja lett magyar népnévvé, amely a latin nyelvi többes esetragok leválasztása után visszamaradt. Ilyen latin „tőalakú“ népnév magyar emlékeinkben szép számmal akad. Ime pár példa: Magyarai I. i. m. 98: „Az *Bauaroc*“ és vö. klat. *Bauari, orum* (EtSz. 1. *bajor* al.) | Magyarai I. i. m. 205: *Dánokat* és vö. MA.³ *Dani, orum* (EtSz. *dán* al.) | Székely István: Chron. 116. b.: *Frisokra* és vö. klat. *Frisii, orum* MA.³ | Magyarai I. i. m. 177: „*Gottoc* etc. szőrnien pusztitac“ és MA.³: *Gotthi, orum*, MÁRTON, Lex. 1818.: *Göthi, orum* | Székely I. i. m. 16, 149: *Corontalioc, Corontaloc* 'karintiaiak' és klat. *Quarantani, Carantani, orum* MHK. index, SZENTPÉTERY, Script. I, 364 | Magyarai I. i. m. 116: „Soc Saracenusokat és *Maurokat*“ és klat. *Mauri, orum* (MÁRTON, Lex. 1818.) | ErdyK. 495: „az *pruzok* közzee“; Székely I. i. m. 116. b.: „*Pruszokra* és *Lituúkra*.“ Hazai latin emlékeinkben a 'poroszok'-nak *Pruteni, orum* és *Pruti, orum* (I. SZENTPÉTERY i. m.) a neve. Minthogy van latin *Prusiensis* (I. MA.³), *Borussi, orum*, *Pruscia* (vö. SZIKSZAI 1590.: *Pruscia* ~ *Pruz orszag*) és van német *Preussen*, ó-porosz *prusiskan* 'poroszul', szinte kétségtelen, hogy volt latin *Prusi, orum* alakváltozat. Ebből való a régi magyar *prusz*. A mai magyar *porosz*-ra első adatunk 1791-ből van, és ez SÁNDOR ISTVÁN alakítása az *orosz* mintájára (I. Sokféle IV, 233 és NYŰSZ.) | *punok* ~ *púnok*, vö. latin *Poeni, orum* és *Puni, orum* | Székely I. i. m. 116, 118: az *Vandaloc*; Magyarai I. i. m. 177, 205: *Vandaloc, Vandalokat* és vö. klat. „*Vandali, vel Vandalii, orum*“ (MÁRTON, Lex. 1818. stb.).

Hogy ezek s az ilyen típusú latin „tőalak“-ban átkerült népnevek csakis latin casus obliquusokból keletkezettek, annak bizonyítására idézem a következőket:

MA.³ ezt írja: „*Dani, g. m. plur. — Danusoc, Danoc*“, MÁRTON, Lex. 1818. meg ezt: „*Dáni, orum, m. 2. plur. Dánusok, Dánok; die Dänen, Dännemärker*“. Hogy a magyar *dánok* csak a latin *Dani* s nem a német *die Dänen*-ből való lehet, bizonyítja, hogy a német névből magyar *dének* lett volna. — Az 1629. évi nagyszombati Nomenclaturá-ban ezt találjuk: „*Francia orientalis — Franckenland — frantzok országa*“ (I. EtSz. 1. *franc* al.) — A középlatinban a franciák = „*Franci occidentales*“, a frankok meg = „*Franci orientales*“. A fenti magyar *francok*: *franc* *c*-je alapján csakis olyan latin *Franci, orum* alakból való lehet, amely a latinban is *c*-vel hangzott, már pedig ez csakis az egyes genitivusban. továbbá a többes nominativusban, dativusban és ablativusban hangzott *c*-vel, tehát latin *Franci, Franci, Francis, Francis*. A jelen esetben szerintem fordításkor a latin többes *Franci -i* többes ragja helyébe a magyar *-k* többes ragot tették. Ezzel a latin népnév magyarrá vált s további történetében a magyar *leányok*: *leány* stb.

analógiájára a magyar *francok*-ból (ugyanígy: *dánok* stb.) *franc* (ugyanígy *dán*) lett (l. erről EtSz. is 2. *franc* al.).

Azt hiszem, ezzel a magyarázó elvvel megfejtethető a régi magyar *huszt* is, melynek első jelentése 'huszita', s ebből a második jelentése: 'eretnek, nem katolikus'; vö. az első jelentésre: Székely István: Chron. 203, 218: „á *Hvztoc* ellen, à *Hvztokra*, *Hvsztoc* ellen“; Tinódi (NySz.): *husztok*, *husztokat*; a második jelentésre: ÉrdyK. 658: *huztoknak* és i. m. 76, 600: *huztnak*, *huztok* (l. NySz. is). A *huszt* név ugyanis nem lehet egyszerűen a cseh *Hus* János neve, nem lehet tehát úgy, ahogy pl. *Luther* nevének a jelentése a magyarban 'Luther tanításának követője, követői' is; vö. ÉrdyK. 605: „az atkozot *Luternek* sectaya“, i. h. 94: „az atkozot *luter* tanoythwany“ stb. és Matkó (NySz.): „a *lutterek* és kálvinisták“ stb. A *huszt* szóban ott a *-t*, pedig *Hus* nevének *-t*-vel bővült alakja nincsen sem a magyarban (vö. Székely I.: Chron. 200, 202: *Hvs*, *Hus*, a magyar eredetű moldvai *Husz* város neve és Túróci: Chron.: „prefatus Johannes *hwz* et hieronimus discipulus eius... Johanne *hwz*“), sem pedig a csehben. A *huszt* név *-t*-je szerintem latin eredetű. Hus követőit latin emlékeink *huzistae*-nek (*z* = magyar *sz*, l. Túróczi: Chron.: *dicti huziste*, contra *huzistas*... *huzistarum*) és *hussitae*-nak (vö. BARTAL, MLSz., SZENTPÉTERY, Script. II.) nevezik. A mai cseh név *husita*, több. *husité* szintén latin eredetű. A hazai latin *husitae* magyarul **huszitok* > *husztok* lehetett (vö. pl. hazai latin *dicti huzite* = magyar: „á mondot **huszitok*“) s ebből elvonás az egyes *huzsit* > *huszt* (talán az *-i*- kiesésére hasonló fejlődés ó-magyar *Galics* > *Gálcs* Székely I.: Chron. 209: „*Galcz* hegien“ > mai *Gács*, Nógrád m. < ó-tót *Galič*, mai tót *Halič*).

A latin eredetű népneveknél már most meg kell jegyez-nünk, hogy sok esetben egy és ugyanabban a korban egy és ugyanannak a népnek a magyar neve hol a latin egyes számból, hol pedig a latin ragok leválása után, rendszeren a többes nominativusi ragnak magyar *-k*-val való helyettesítése folytán, a visszamaradt latin „tőalak“-ból alakult. Ezt a kettősséget tükrözi vissza pl. MA.³: „*Dani*, orum — *Danusoc*, *Danoc*“ vagy MÁRTON, Lex. 1818.: „*Dāni*, orum — *Dānusok*, *Dānok*, *Vandāli* v. *Vandālii*, orum — *Vandalusok*, *Vandalok*“ szótári értelmezése. De vannak írók is, akik egy és ugyanazt a népnevet kétféle alakban használják. Így pl. Magyar István többször idézett művében egyszer *Gottoc* (l. 177), másszor „az *Gothusoknac* kiralyoc, az *Gothusokat*“ (l. 115, 139) olvasható.

A XIV—XV. század határától fogva ez a kettősség van a magyar nyelvi latin népneveknél. Azt gondolom, hogy kezdetben, tehát a X—XI. század határától csak a casus obliquust és a többes nominativust adták vissza a magyarban a latin „tőalak“-kal, a latin ragot a megfelelő magyar raggal helyettesítve. Volt tehát magyar *dānus*, de: *dānnak*, *dānok*

stb. A kétféle magyar alak, amely alanyesetül szolgálhatott, vagyis: *dánus* és *dán* stb. idővel azonos értékű szavá vált.

1791-ben az *-us*-ba végződő magyar népnevekről azt írta SÁNDOR ISTVÁN, hogy az *-us*-t el kell hagyni, mert „felettebb deákos“. Sokféleje IV, 233, 234 ezt írja: „Azután vessük el azt a sok *iát* az országok 's Városok nevéből, 's az *ust* a' nemzetek nevezetéből, melly mind a' kettő felettebb deákos, ugmint India, Frantzia, Konstántzia, Goritzia, Iglávia, Krakóvia, Varsóvia, Kolónia. Dánus, Svekus, Russzus, Prusszus; 's mondjuk inkább Ind ország, Frantz ország, Kostántz, Görtz, Igló, Krakkó, Varsó, Kölön vagy Kolon, Dán, Svéd, Orosz, Porosz. Így a' Nyelvünket is a' sok Deákságtól kitisztítjuk.“ (NyÚSz. is *angol* al.). SÁNDOR ISTVÁN népnévi példái közül csak az egy *dán* a helyes, mert ez csakugyan latin eredetű, s bár, mint fentebb láttuk, ez az alak régebben is megvolt a *dánus* mellett, úgy látszik, hogy SÁNDOR ISTVÁN csak a *danus*-t ismerte. A *svéd*, *orosz* és *porosz* azonban közvetlenül nem a latin *Suécus* (ebből magyar *svékus*; l. MÁRTON s más szótárak), *Russus*, *Prussus* ~ *Brussus* alakokból való. A *svéd* a magyar *Svédország*-ból származik, ez meg a német *Schweden* magyarítása. Az *orosz* török eredetű, a *porosz* meg az *orosz* mintájára készített neológus alkotás — talán épen SÁNDOR ISTVÁNÉ (l. fentebb és NyÚSz.). Tény azonban az, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején sok latin eredetű népnevünk *-us* végű volt. De volt akkor is, azóta is van más alakulású is.

Nagyjában ugyanazt látjuk a XIX—XX. század folyamán latinból készült magyar fordításokban is, amit a régibb vagy régi magyar emlékekben. A latin népnevek magyarrá lett alakjai közt fellelhető az a három csoport, amelyet fentebb vázoltam. Alábbi példáimat Livius, Sallustius, J. Caesar műveiből iskolák részére készült legújabb fordításokból vettem. Ime pár példa: „Belgae = *belgák*“, „Galli = *gallusok*“, „Getuli = *gétulusok*“, „Itali = *itálusok*“, Rutuli = *rutulusok*“ stb.; „Avares ~ Avari = *avarok*“, „Aquitani = *aquitánok*“, „Galli = *gallok*“, „Helvetii = *helvétek*“, „Lusitani = *lusitánok*“, „quirites = *quiritok*“, „Turdetani = *turdétánok*“ stb. Végül csak azt jegyzem meg, hogy a pún háborúkat még az Ókori Lexicon sem nevezi púnus háborúknak, pedig az Ókori Lexikon sok népnevet szándékosan latin egyes vagy többes nominativusi alakban használ és ír.

Bizonyos azonban az is, hogy a XIX. és a XX. században a német tudomány révén hozzánk egyes latin-görög népnevek nem közvetlenül a latinból, hanem latinból lett német nyelvi alakból, tehát német közvetítéssel kerültek át. Ilyen szerintem a magyar „*dákok*: *dák*“ (vö. lat. *Daci*, gör. *Δάκoi* MA.³) a német „*die Daken*“—ból (l. ZEUSS, *Nachbarstämme*) — tehát a többes német ragnak magyar többes rag helyettesí-

tésével való, s ilyen van több is. De hogy magyar szövegeinkben azok, amelyek latin „tőalak“-ban vannak, legnagyobb részükben közvetlenül a latinból valók, mégpedig vagy a latin többes nominativusból vagy a casus obliquusokból, azt — azt hiszem — sikerült valószínűvé tennem.

III. Földrajzi nevek.

Magyarázó elvessel érthetőbbé válnak magyar nyelvű emlékeink latin nyelvi eredetű földrajzi nevei is. A fordítók a casus obliquusban álló latin földrajzi név esetragját sok esetben megfelelő magyar raggal vagy magyar szó szerkezettel helyettesítették, s a latin rag helyettesítése után visszamaradt latin „tövet“ — magyar analógiák alapján — alanyesetül is szolgáló magyar egyes nominativusnak vették. Tételemet három — ma nem használt — földrajzi néven szemléltetem.

Első példám a Vulgatában előforduló egyh. latin *mons Oliveti*, melynek a Vulgatában *mons Olivarum* neve is előfordul. A latin név a magyar fordításokban vagy *olajfáknak hegye* (vö. DöbrK. 257 Máté XXI. 1.), *Olajfahegy* (Károlyiból NySz.), *Olajhegy* (Pestiből NySz.), *olajoknak hegye* (vö. MünchK. Márk XIV. 26), vagyis le van fordítva, vagy pedig a latin *Olivetum* = „mons *Oliveti*“, fordítatlan. A fordítatlan alakok *Olivetnak hegye*, *Olivet hegye*, *Oliveti* és *Olivetimnek hegye*, *Olivetim hegye*. Így: Vulg. Máté XXI. 1: „ad montem *Oliveti*“ = MünchK.: *oliuetnac hegere*; JordK.: *oliuetimnek hegyere*; ÉrdyK. 103. b.: *olyvetymnek hegyeere* | Vulg. Márk XIV. 26: „in montem *Olivarum*“ = JordK.: *olyvetymnek hegyere* (MünchK.: *olaiocnac hegere*) | Vulg. Luk. XIX. 37: „montis *Oliveti*“ = MünchK. *oliuet hegenec*; JordK.: *olyvetymhegynek* | Vulg. János VIII. 1: „in montam *Oliueti*“ = MünchK.: „*oliuetnac hegere*“; JordK.: „*oliuetimnek hegyere*“; WinklK. 312: „*Oliuetim hegere*“; Vulg. Actus Ap. I. 12: „a monte, qui vocatur *Oliueti*“ = JordK.: „az hegyről, ky myndatyk (?) *Olywety*, ky Jerwsalem mellett vagon“. — Más ilyen fordítatlan magyar adatokat az *Olivet*, *Olivetnak hegye*, *Olivetim*, *Olivetimnek hegye* földrajzi névre l. még Münch. és JordK. Máté XXIV. 3, XXVI. 30, Márk XI. 1, XIII. 3, Luk. XIX. 29, XXI. 37; ÉrdyK. 103. A latin *olivetum* a. m. 'olajfahely', az egyh. latin *mons Oliveti* azonban egy bizonyos meghatározott helyet jelöl, tulajdonnév, mert egy Jeruzsálem mellett fekvő hegynek a neve. Képtelenség még feltenni is, hogy a magyar fordításokban az *-um* nélküli *Olivet* alak német vagy nyugati szláv eredetű volna, s egyedül csak az *Olivetim* latin eredetű. Mind a kettő latin eredetű, csakhogy az egyik esetben a fordító a latin genitivusi *-i*-t: *mons Oliveti*, magyar *-nak* raggal, illetőleg magyar birtokos jelzős szerkezettel fordította: *Olivetnak hegye*, *Olivet hegye*, a másik esetben meg a latin *Olivetum* nominativust tette meg magyar nominativusszá. A magyar

Olivet JordK. Actus Apost. I. 12. = egyh. lat. *Olivet*, egyes genitivus, fordítatlan. — Mégcsak a magyar *Olivetim*-nek az egyh. latin *-um* helyén álló *-im* végéről kell megjegyeznem, hogy az ilyen magyar *-im* ~ latin *-um* megfelelés eddig elfogadhatóan nincsen megmagyarázva (l. erről FLUDCROVITS J., Latin jövevényszavaink hangtana 19—20).

Második példám Milánó régi magyar *Mediolánum* és *Mediolán*, a harmadik meg a Rajna folyó ugyancsak régi magyar *Rénus*, *Rénus vize* és *Rén*, *Rén vize* neve.

Milánó régi magyar *Mediolánum* és *Mediolán* nevére következő adataim vannak: ÉrdyK. 259: „Mykoron *mediolanban* yett vona... Mykoron esmeg *mediolanban* yevt vona... *Mediolan hely zent egyhazba*“; i. h. 260: „mykoron *mediolanban* be menth vona“ (ezek az adatok „Zent Amorus doctornak Inneperől“ szülő legendában vannak); i. h. 520: „zent Agoston yewe *Mediolanumy varasban*, hol zent Amborws doctor lakozyk vala“ (ez az adat Szent Ágoston legendájában van); i. h. 673: „Vala *mediolannak* Varasaban...“; i. h. 675: „mykoron haza yewt volna *Mediolanban*, . . . *Mediolannak* egyhazaban“ (ezek az adatok „yz zent Katherina Azzonnak kegyes Innepeeről“ szülő részből valók). — Az ÉrdyK. itt közölt magyar részeinek pontos latin eredetijét nem tudom idézni. Jacobus a Voragine „Aurea Legenda“-jának Szent Ambrus, Szent Ágoston és Szent Katalin részeiben ilyen latin mondatokban találtam a *Mediolanum* nevet: „Cumque *mediolanum* venisset, . . . in ecclesia *mediolanensi*, . . . ad portam ciuitatis *mediolani* (id. az Aurea Legenda egy 1517-ben megjelent kiadásából). Persze, azt a latin szöveget, amelyből az ÉrdyK. fordítója dolgozott, nem ismerjük. PINTÉR JENŐ „A magyar irodalom történetének kézikönyve“ (I, 51) című nagyértékű művében azt mondja, hogy az ÉrdyK. prédikációi Temesvári Pelbárt hatását mutatják, a legendák meg Jacobus a Voragine szövegére vezethetők vissza. Bárhogyon álljon azonban a dolog, bizonyos, hogy az ÉrdyK. idejében (1524—1527.) Milánónak magyarul *Mediolánum* és *Mediolán* volt a neve. S minthogy Milánó városáról középkori latin krónikáinkban is szó van (vö. Kézai, KépKr., PozsKr., ChronMon.: *Mediolanum*, l. SZENTPÉTERY, Script. I—II.), kétségtelen, hogy a magyar név az ÉrdyK.-nél jóval régibb. — A két alakot itt is az *Olivet* és *Olivetim*-hez hasonlóan magyarázom. A magyar *Mediolán*-t eredetileg latin *casus obliquus* kifejezésére használták, tehát pl. latin *Mediolani*, *Mediolano*, *Mediolanum* (acc.) magyarul *Mediolánnak*, *Mediolánban*, *Mediolánt* stb., míg a nominativusi latin *Mediolanum* magyarul is *Mediolánum* volt. Magyar analógiák alapján a ragos *Mediolánnak*, *Mediolánban* stb.-ből elvonódott az alanyul is szolgáló magyar *Mediolán*.

A Rajna folyó régi magyar *Rénus*, *Rénus vize* és *Rén*, *Rén vize* nevére ezek az adataim vannak: Magyarai I.: Orsz.

roml. 202: „az *Rhenus* vize mellet“; 1629-i nagyszzebeni Nomencl.: „*Rhenus fluvius* — *Renus viz*“; PP. 1767.: „*Rhenanus*, a, um, — *Rénusvize* melly éki; MÁRT.—HECK.: „*Rheinisch*—*Rajnai*, *Rénusi*, Rénes — *Rhenanus*, a, um“. — Székely Istv.: Chron. 116: „à *Reē vizē* = a Rén vizén“; SZIKSZAI 1590.: „*Rhenus*, fluvius *Germaniae* — *Rhen vize*“; SZIKSZAI—UJFALVI 1619.: „*Rhenus*, fluvius *Germaniae* — *Rhen vize*“. — Itt is azt tartom, hogy a magyar *Rén vize*, *Rén* a latin *Rhēnus*, *Rēnus* casus obliquusaiból érthető meg a legjobban. Latin krónikáinkban sokszor van szó „fluvius *Renus*“—ról (vö. Anonymus: „transierunt *Renum* fluvium, iuxta *Renum* fluvium“; Kézai: „*Renum* pertransivit“, „*Reno* transpassato“; KépKr.: „*Reno* transmeato“ stb., l. MHK. és SZENTPÉTERY, Script. I—II.). Azt gondolom, hogy olyankor, mikor latinul az volt: „*Reno* transito, ad ripam *Reni fluvii*. iuxta *Renum fluvium*“, vagyis amikor a folyó neve casus obliquusban állott, magyarul eredetileg a latin „tövet“ látták el magyar raggal, tehát: „a *Rénen* átkelvén, a *Rénnak* partjára“ stb., mikor pedig a latinban nominativus volt, azt magyarul *Rénus*-nak mondták. Idővel magyar analógiák alapján a *Rénen*, *Rénnak* stb.-ből elvonódott a magyar *Rén* alak.

A folyónak Mügelnnél és a Szepesszombati Krónikában *der Rein* (írva *Reyn* is, l. SZENTPÉTERY, Script. II.) a neve. Ó-felnémet alakja a névnek *Rīn* (l. NAUMANN, AlthdGram.² 7). Hangtanilag nem volna lehetetlen a magyar *Rén*-t akár az ó-felnémet *Rīn*-ből, akár a közép-felnémet *Rein*, *Rhein*-ből származtatni. Ismerve azonban a külföldi városnevek latin emlékeinkben jelentkező hangalakját, ismerve azt, hogy ezek a nevek általában latinok vagy középkori latinositott alakok, a régi magyar *Rénus* mellett használt *Rén* sem igen lehet más, mint latin eredetű. A külföldi földrajzi nevek nagyobb mértékű magyarítása terén nagyobb változások a XVIII. század folyamán történnek. A mai magyar *Rajna* név is XVII. századi, s talán ú.n. ál-latin jövevény. Az első geografia magyar nyelven a XVIII. században jelent meg (l. SZILY KÁLMÁN, Adalékok 121—6), s innentől fogva van nagyobb mértékű változás a külföld földrajzi neveinek magyarításában.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium.¹

Előadásomban nem nyelvészeti problémával kívánok foglalkozni, hanem egy nyelvtörténeti kútfőnek is tekinthető, eddig feldolgozatlanul maradt kódexre szeretném felhívni a

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1940. április 9-i felolvasó ülésén tartott előadás.

figyelmet s némi tájékoztatást nyújtani arról, hogy a nyelv-búvár mit is várhat ettől a mindmáig kellően nem méltányolt kéziratoss emlékünktől.

1937-ben erdélyi tanulmányutam alkalmával GULYÁS KÁROLY, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őre, hívta fel figyelmemet a közel 1000 lap terjedelmű kéziratoss kötetre, melynek első levelén ez a cím ékeskedik: *Embëzy Teltnek betegfegjzël ualo ozuoffagok*.

Az elejétől végig magyar nyelven írt, hatalmas terjedelmű orvosgyógyszerészeti mű nyelvészeti irodalmunkban nem egészen ismeretlen. 1913-ban a Magyar Nyelv hasábjain GULYÁS KÁROLY írt róla néhány soros ismertetést és ugyanakkor három lapnyi szemelvényt is közölt belőle.¹ Ez a túlságosan szerény híradás azonban akkor nem keltett érdeklődést. Majd pedig a világháború és az utána Erdélyben elkövetkezett államfordulat teljes feledésbe borította az általános művelődéstörténeti és nem utolsó sorban nyelvészeti szempontból oly páratlanul értékes és érdekes emléket. A Teleki-könyvtárban őrzött, nehezen hozzáférhető kéziratról 1939-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtára a M. Tudományos Akadémia és báró Kornfeld Móric anyagi támogatásával Leica-filmfelvételt készíttetett, melyet azóta a Széchenyi-Könyvtár kéziratára őriz. — Hasonmást és szemelvényt közlünk jelen füzetünk „Nyelvtörténet“ rovatában (MNY. XXXVI, 193—7).

Az ívrét alakú kötet préselt bőrkötése a XVII. század első felében készülhetett. A kötéstáblából Heltai Gáspár 1565-ben nyomtatott bibliájának a királyokról szóló részei kerültek elő. A kódex, mely XVI. századi magyar gótikus-kurzív írással készült, végig egy kéztől származik. Címlapja nincs. Tartalmilag hat részre tagolódik, részenként újra kezdődő levélszámozással. A VI. rész, bár bekezdés végén zárul, mégis csonka. Ha egyéb nem, e rész tartalomjegyzéke legalább is hiányzik belőle. Ezen kívül a kézirat szövegéből szétszórtan mindössze csak 21 levél veszett el. A hiányzó levelek a munka bekötésekor már nem voltak meg, mert a kiszakadtak helyére mindenütt pontosan annyi üres levelet kötöttek, ahány onnét éppen hiányzott. A fehérebb és vastagabb pótlapok erősen elütnek a kézirat eredeti papírjától.

A mű szerzője utólag szerzett tapasztalatait és az újonnan hallott orvosságokat levélsíkokra írva illesztette a kézirat megfelelő helyére. A szöveg között összesen 73 ilyen levélsík

¹ MNY. IX, 373—7. — 1939-ben a kódex kötését, a szakadozott leveleket szakszerűen restaurálták, és az első tévesen elhelyezett leveleket a helyes sorrendbe illesztették. Leírásomban a kézirat mai, vagyis restaurálás utáni állapotát ismertetem, mivel a Széchenyi-Könyvtárban elhelyezett filmfelvétel már a restaurált kötetből készült. — GULYÁS KÁROLY még a restaurálatlan kötetről írt, azonban közleményében több helytelen olvasáson alapuló tévedés van, szövegközlése pedig nem betűhív.

van. Ezek közül 71 a kötet eredeti papírjából s a könyv szerzőjének kezeírásával, kettő pedig más papírból készült a XVIII. század elejéről származó bejegyzésekkel.

A kódex első és legterjedelmesebb része, amely a munkának csaknem kétharmadát alkotja: *Embëzy Testnek betegfegyzél ualo ozuoffagok* címet viseli. 319 számozott levélből áll, melyhez 8 számozatlan levélen a tartalomjegyzék járul. Az első rész számozott levelei közül hiányzik a 11—14., 26., 29—30., 44., 130., 133., 192., 199., 268—269., 279., 282., összesen tehát 16 levél. E részre esik a legtöbb közbeiktatott levélcsik, szám szerint 57, köztük a két XVIII. századi is

Érdekes címe van a *Masodjék reß*-nek: *Testnek ekësjtefeze ualo ozuoffagok*. Mai szakkifejezéssel kozmetikának nevezhetnők. 1 számozatlan címlevél után 27 számozott levélen a mű, utána pedig 2 számozatlan levélen a tartalomjegyzék következik. Sajnos, ez a rész a legcsonkább, az 5—10. levele hiányzik.¹ E részhez a szerző három levélcsikot fűzött.

Fozzoagokzol auagj hýdeg telefzél ualok. Ez a *Harmadjék reß*-e a kéziratnak. A számozatlan címlevél után 28 számozott levél áll, utána pedig 1 számozatlan levélen *Tablaya ez kénywnek harmadjék reßenek*.

A *Negyedjék reß* címe: *Dagadafokrol ees annak sebeyzél ualok*. 1 számozatlan címlevél + 1 számozatlan prefációlevélhez járul 25 számozott levél és egy számozatlan levélen a tartalomjegyzék. E részhez 2 levélcsik tartozik.

Etotedjék reß címe: *Fesjue2 auagj egýeb mjya lèth sebèkrèl. Es chýontbelj njaualyjakzol*. 1 számozatlan címlevél után 23 számozott levél következik² és 1 számozatlan levélen a tartalomjegyzék. Az V. részbe 10 levélcsik van illesztve.³

A *Hatodjék* és utolsó *reß* címe: *Mezgës Allatoknak megh mazafazol. Es egýeb mergës dolgoknak aztalmj ellen*. 1 számozatlan címlevél és 31 számozott levél. Ez után következik az V. résznek tévesen ide kötött utolsó 24. számozott levele és 1 számozatlan pótlevél. A VI. részhez 1 levélcsik tartozik.

Az üres vagy részben későbbi kéz által bejegyzésre használt pótleveleket és levélcsikokat nem számítva, a szerző kezeírásában a kézirat terjedelme összesen 451 levél és 71 levélcsik. A kötet teljes állománya pedig 471 levél és 73 levélcsik.

¹ Eredetileg a II. rész hiányzó 5—10. levelének helyén is megvolt a 6 üres pótlevél, azonban ma csak kettő van meg belőle, a hiányzó négyet 1939-ben a kötet restaurálásához használták fel.

² Így azonban ez a rész csonka. Az összefüggésből megállapítható, hogy a VI. részhez ragasztott és a szerző kezével beírt utolsó levél, melynek számozása leszakadt, tulajdonképpen az V. rész utolsó levele.

³ Az V. rész tartalomjegyzéke után még egy pótlevél következik, amely azonban eredetileg a VI. rész végén állott s csak a kötet restaurálásakor került tévesen ide. Az egyébként üres pótlevél rektójának jobb alsó sarkában egy XVII. századi kéz írásában ezek a szavak olvashatók: *ISTENES Inek mind . . .*

Az óriási terjedelem már önmagában is figyelemkeltő. Néhány lap elolvasása után azonban a kérdések és problémák egész dandárja rohanja meg az embert. Egy teljes orvosgyógyszerészi kompendium, amely természetesen gyakorlati célzattal készült, de felvonultatja a XVI. század egész tudományos apparátusát, — hogyan maradhatott kéziratban? A vele egykorú és hasonlóan gyakorlati célzattal készült és nyomtatásban is megjelent magyar orvosgyógyszerészi munkák messze mögöttek ennek a műnek, akár Frankovics Gergely, akár Melius vagy Bejthe András herbáriumára gondolunk. Ezek közül legalább is a két utóbbi a maga korában jó gyakorlati tanácsadó volt, Frankovics Gergely tudálékos fércelménye még ez sem. De a kor színvonalán álló, tudományos rendszerezésű, teljes és részletes hazai orvosgyógyszerészi művet egyet sem ismertünk. Balsaráti Vitus János hírből ismert munkája talán ilyesféle lehetett. Az orvosgyógyszerészet első ismert tudományos színvonalon álló hazai emlékét ez a kódex őrizte meg számunkra. Valószínűleg több külföldi munka nyomán összeállított mű, amelyhez a szerző saját tudásából és hazai tapasztalataiból is sokat hozzáfűzött. Ezt bizonyítják a kódexben szétszórta hazai vonatkozások és egyéni megjegyzések. Vajjon ki volt a szerzője, aki tudományos felkészültséggel, az akkortájt még csak bontakozó kritikai érzékkel is megáldva egybeszerkesztette ezt a munkát? Hol és mikor írhatták?

Csupa olyan kérdés, amelyre címlap híján több-kevesebb bizonyossággal tudunk csak felelni. A kódex 77. levelének verzőján az egyik nátha elleni orvosság leírása után az eredeti kéz írásával ez a megjegyzés olvasható: *Ez orwoffagoth Een Lenchjes Gërgj megh probaltam, es igën igaznak talaltath.* Lencsés Györgyről ez ideig sajnos semmi közelebbit sem sikerült megállapítanom. Orvos- és gyógyszerésztörténeti műveink, életrajzi lexikonaink nem ismerik. A külföldi egyetemek magyar hallgatóinak eddig kiadott jegyzékeiben nem akadtam a nyomára. NAGY IVÁN és KEMPELEN családtörténeti lexikona a XVI. századtól kezdve több Lencsés családot is említ, de György nevű tagjáról egyiknek sem tud. Valószínű, hogy protestáns ember volt. Könyvében itt-ott elejtett megjegyzéseinek vallási vonatkozásaiból legalább is erre következtethetünk. A Felső-Tisza vidékén lehetett ismerős, mert azok a hazai személyek — s éppen a történelmileg jelentéktelenebbek —, akiket egy-egy orvossággal kapcsolatban megemlít, jórészt a Zemplén—Szabolcs—Szatmár—Mármaros megyéktől határolt északkeleti országrészből valók. A kódex egyik későbbi tulajdonosa is, az erdélyi származású Nagyenyei Barakonyi Borbély János, saját bejegyzése szerint 1656-ban Ungvárt élt. Jegyzeteiből ítélve valószínűleg orvos volt.

Közelebbi adat híján Lencsés György szerzőségének bizonyossága most már azon fordul meg, vajjon a kódex eredeti-e vagy másolat? Ha eredeti, akkor Lencsés György szerző, ha másolat, akkor ez a név lehet a másoló neve is.

A kézirat másolat volta mellett semmiféle döntő bizonyíték sem szól. Olyan írástechnikai hibát egyet sem találtam, amely kétségtelenné tenné, hogy másolattal állunk szemben. Az előforduló javítások, törlések, elírások a szerzőtől is származhatnak. Talán az egyetlen gyanús körülmény, hogy a kódex igen gondosan, egyenletesen van írva, javítgatás, törlés alig fordul elő benne. Viszont a kézirat elején a helyesírásbeli ingadozások másolat volta ellen szólnak. Az 1. levélen például egy esetben az *s* hang jelölésére β -szerűen írt */z*-t használ ebben a szóban: *eof* (*önts*), ugyanezt a szót a 2. levélen már kétszer is szóvégi *s*-sel jelöli (*Eos*). Ugyancsak ilyen β -szerűen írt */z*-vel írja a *z* hangot ebben a szóban: *fê* β , amelyet már a második levélen és későbbben is mindig *z*-vel ír: *fêz*. Az első két levélen 58 eset közül 7-szer használja a β -szerű jelet az *sz* hang jelölésére. Ez az írásmód a későbbiek folyamán jóformán elő sem fordul többé, az *sz* hang jele ezentúl a kurrens írásban következetesen *z*. Hogy ezen jelek csereberélése az első két levélen teljes legyen, megemlíthetem még azt is, hogy ugyanitt egy esetben a *z*-t *s* hang jelölésére is használja a *zkwzgegh* szóban. Ha az *sz* hang jelölése az első két levél után az */z* javára dőlné el, akkor ebből talán arra lehetne következtetni, hogy ez a másoló modernizálása, amikor az *sz* hangnak az eredetiben talált régiesebb *z* jelét */z*-re változtatja. Itt azonban ennek a folyamatnak éppen az ellenkezője történik.

Ugyanígy nem látszik döntő bizonyítéknak a másolat kérdésében az sem, hogy a kódex nem egészen következetes *ö-ző* nyelvjárásban van írva, ami valakiben talán azt a gondolatot ébreszthetné, hogy ez a következetlenség a másoló *ö-zés* iránti érzéketlenségének tanújele. Különben a kódex sok-sok nyelvi problémájával együtt *ö-zésének* kérdése is tüzetesebb megvizsgálásra vár.

Komoly ellenérvek nélkül egyelőre tehát Lencsés Györgyöt kell a munka szerzőjének tekintenünk. De akár Lencsés György volt a kódex írója, akár más, egyetemet járt, tanult orvosnak kellett lennie, aki járatos volt a külföldi orvosirodalomban s ismerte azt a polémiát, amely akkortájt a Galenus-pártiak és a Paracelsisták között folyt. Lencsés a gyógyszerészetnek és orvostudománynak ebben a forradalmi századában, ha nem is járt együtt az élen az úttörőkkel, de a humanizmus által újjáébresztett orvostudomány, az ókori doktorok és az újabb tapasztalatok egész tudásanyagával jelenik meg előttünk. Az ókori és középkori orvosok és filozófusok közül idézi Aeschiront, Aetiust, Antonius Musát, Archigenest, Aristotelest, Avicennát, Dioscoridest, Galenust,

Hippocratest, Mesuet, Nicandert, Plateariust, Platot, Rasist és Trallianust;¹ a XVI. századiak közül hármat: Pietro de Bairo,² III. Károly savoyai herceg orvosát (megh. 1558-ban), Mattiolus³ császári orvost (megh. 1577-ben) és Paracelsust,⁴ az újkori gyógyszerészet úttörőjét (megh. 1541-ben). Minthogy a személynevek írásában Lencsés igen következetes és a külföldieket mindig latinul, a hazaiakat viszont mindig magyarul írja, ebből azt következtetem, hogy az általa idézett *Adorján doctor*,⁵ *Ferencz doctor*⁶ és talán *Jofa doctor*⁷ neve mögött is magyar orvosok személye rejtőzik. A dorján doktor valószínűleg azonos Szapolyai János hasonló nevű háziorvosával, Ferenc doktor pedig alig lehet más, mint Hunyadi Ferenc Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király udvari orvosa; Josa doktornak eddig nem tudtam fölfedni kilétét.

Lencsés György félig még a filológus-orvosok spekulatív módszerének foglya, akihez azonban már el-eljut a derengő új empirikus tudományosság egy-egy sugara. Az anatómiában még nem Vesal követője, és gyógyszerjeiben csak itt-ott találunk Paracelsus hatására; de még Nyugaton is a XVI. században hol volt az elismeréstől az orvoslás és gyógyszerészet tudományának ez a két túlságos korán jött hőse. A körülötök kavargó tudományos viták és harcok csak a következő század elejére ülnek el, s végső győzelmük majdnem száz esztendővel késik. Lencsés maga is kritizál, vitatkozik, néha még legtöbbet idézett forrásával, Galenusszal is szembeszáll. Nem zárkózik el mereven Paracelsus elől sem, ő a két vitatkozó tábor között az úgynevezett „egyeztetők” seregéhez tartozik. A XVI. század magyar viszonyait tekintve nem is tehetett másként. Aki idehaza a jelenre függesztette szemét, hogy embertestvérei pillanatnyi bajain segítsen, az nem köthette magát az ingadozó vitákhoz, annak járt úton kellett maradnia, amelyet a bizonyosság vagy legalább is a szokás és hagyomány jelölt ki számára.

De vessünk közelebről egy pillantást a kódex tartalmára. Nyelvészeti szempontból már azért sem érdektelen ez, mert hiszen némi tájékoztatót nyújt arról, vajjon szókincs tekintetében mit is remélhetünk ettől a munkától. Elrendezésében a mű követi a XVI. századi külföldi orvostudományi munkák rendszerét. Szerkezetileg például hasonlít Leonello Faventino bolognai egyetemi tanár „De medendis morbis” című

¹ Említ még egy Plantarius nevű orvost, akiről azonban nem sikerült megállapítanom, hogy kicsoda; talán elírás Platearius helyett (III. 19.). — A fent említett nevek az idézett sorrendben a kódex következő helyein találhatók először: VI. 23., I. 41., II. 20., VI. 27., I. 277., III. 2., III. 28., I. 68., I. 109., I. 299., VI. 25., I. 59., I. 266., VI. 2., I. 58.

² I. 292. Kódexünk latinosan *Bajrus*-nak írja.

³ I. 211.

⁴ IV. 5.

⁵ I. 96.

⁶ I. 114.

⁷ I. 140.

több kiadást ért könyvéhez. A betegségek leírását a fejen kezdi és a fejtől lefelé halad végig az emberi testen, részletezve az egyes szerveket és testrészeket: agyvelő, fül, orr, szem, száj, fogak, nyelv, torok, tüdő, szív, lép, máj, epe, gyomor és így tovább. Az egyes szerveknek minden akkor ismert betegségeét külön-külön fejezetben tárgyalja. Legtöbbször röviden megemlíti a baj okát, ismerteti a betegség lefolyását, az ellene való védekezés módját, elősorolja, hogy a beteg miféle ételekkel és italokkal éljen, s az egyes fejezetek végén az orvosságokról és azok elkészítési módjáról szól. Egy-egy betegség ellen néha 10–20 gyógyszerkompozituma is van. A fejezetek tartalmáról a lapszálon mindenütt mutatószók állnak, s ugyanitt mindig megmondja a betegség latin nevét is.

A legnehezebb szaktudományi kérdésekről nyelvújítás nélkül is bámulatos könnyedén és szabatosan ír. Az az óriási szóanyag, amelyet ez a kézirat tartalmaz, a nyelvész számára valóságos kincsesbánya. Rengeteg ismeretlen vagy csak későbbi forrásokból ismert szót, fordulatot, szólást rejteget. Tele van másutt elő nem forduló orvosi szakkifejezésekkel is. Találomra a kéziratnak mindössze három leveléről említek itt meg néhányat. Minthogy *Lencsés* majdnem minden belső betegséget a *foljafok* azaz a nedvek keringési zavarainak tulajdonít, a *folyás* szó — hacsak nincs külön hozzátéve, hogy pl. vér-folyásról beszél — nála mindig a *meatus-t*, a nedvek keringését jelenti; tehát a kifejezést orvosi műkifejezésként használja. A NySz. és az OklSz. sem ezt, sem pedig a következő orvosi kifejezéseket nem ismeri: *erzekény lelek*, *Elewenyjtè Lelèok*, *Lelèk lako erek*, *emeztetlen/fegh*, *Fekete haljogh*, *aluwo Beteg/fegh*. Nem találtam pl. a NySz.-ban a *fejyer bors*, *fejyer menta* neveket, valamint a *gyomor* szónak a *tartó* (tartály) rokonértelmű szavaként való használatát, amint ezt a kódexnek 1. levelén olvashatjuk: *Harmadzor, lezèn az Agy velèknek gjomroajban awagy tartojban es annak foljafajban* . . . Ugyancsak az 1. levélen olvassuk, hogy *Enheyra wufègnj igèn haznos*. Az *éh jonhra*, *éhgymorra* kifejezésnek ezt az alakját sem a NySz., sem az OklSz., sem pedig a MTsz. nem ismeri. A kézirat 42. leveléről idézem a következőt: *De mjkor félètteb vagyon az ruthfagh* [t. i. nedvesség], *az Agy veleonek es az hartjajnak kèrwle is el lab es el ozol* . . . Az *elláb* 'eloszlik, szétterjed' igének a NySz.-ban csak a *lábbog* gyakorító formája van meg. Se szeri se száma az olyan szavaknak, amelyeket csak jóval későbbi forrásokból ismerünk, mint pl. *rofa olaj*, *Korfagh téres* stb. Ízelítőnek talán ennyi is elég.

A kódex keletkezésére *Lencsés* írásában a kézirat semmiféle pontos adatot sem tartalmaz. Az V. rész tartalomjegyzéke után egy későbbi, valószínűleg XVIII. század elejéről származó megjegyzés olvasható: *Ezeket irvan az Ezer hat tizenketödik Ešteñbe*. Nézetem szerint ez az évszám több ok-

ból aligha vonatkozhatik a kézirat keletkezésének idejére. Nevezetesen a kódex írásának jellege, hiteles kéziratokkal összevetve, a XVI. század közepére, illetőleg második felére mutat. Papírjának vízjele túlnyomó részben egy kétfejű sast ábrázol, a készítő nevének monogramma nélkül. Ilyen vízjelű, monogrammnélküli papírt 1580-ig gyártottak a bajorországi Kemptenben. Nálunk az 1550-as évek közepétől az 1590-es évekig volt használatban. A kódex papírjának egy kisebbik része Kaufbeuren bajor városka címerét viseli. Ezt a fajta papírt nálunk az 1530-as évek végétől az 1580-as évek végéig használták.¹

De nem vall a XVII. századra a kódex helyesírása sem. A kézirat első három levelének helyesírási következetlenségeiről szólva az *sz* hangok jelöléséről már megemlékeztünk. Még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy *currens* írásban az *sz* hang jele általában *z*, egészen elenyésző számban *fz*, verzális esetén éppen megfordítva inkább *Sz*, ritkábban *S* vagy *Z*. Kormeghatározás szempontjából fontosabb még az *ö* és *ü* jelölése. Az *ö*-t általában *ê*-vel jelzi, néha azonban feloldva *eo*-nak írja, sőt van egy harmadik, de ritkább írásmódja is: az *ew*. Az *ü* hang képe következetesen *w*. A *cs* jele szó végén mindig *ch*, különben *chj*, *chi*, *ch*, *ci*, *cj*, elvéve *cz* vagy *cjy*. A *gy*-t többnyire mai formájában *gÿ*-nal írja, ritkábban *g*-vel, *g*-vel, *gi*-vel vagy *gh*-val. Ábécéjéből hiányzik a *j* jel, helyette mindig *i*-t vagy *ÿ*-t használ. A többi hang képe megegyezik a XVI. században szokványos jelölésekkel. Diakritikus jeleket egyáltalán nem alkalmaz. A magánhangzók nyiltabb vagy zártabb ejtését az olyan szavakban, melyek szóképe azonos lenne, de jelentése különböző, elvéve magánhangzóketőzéssel különbözteti meg, pl. *ver* (ige), *weer* (*vér* főnév), *megh* (igekötő), *meeg* (kötőszó). Néha, de egészen következtlenül alkalmazza az *ê*-t, amelynek hangértéke hol *e*, hol pedig *é*. — Amint látjuk, a kódex helyesírása nem igazodik a XVII. század hangjelöléseihez, sőt igen sok esetben még a XVI. században közönségesen használt jeleknél is régiesebb formákkal él.

A közelebbi kormeghatározás szempontjából legtöbb eredménnyel kecsegtetnek a *Lencsés* idézte szerzők. Egyetlen kivételes esetet nem tekintve általában csak így idézi őket: *Galenus írja . . . kényveben*, vagy *az mjnt Auicenna mondja . . .* De ezek az ókori és középkori nevek közelebbi támpontot úgysem nyújtanak, mert hiszen a XVI. század valamennyi orvosi műve mint forrásokra hivatkozik rájuk, s a XV. század végétől kezdve sok-sok kommentált kiadásban megjelentek.

Időhatárok megállapítására azonban értékes adat a már említett három XVI. századbeli orvosgyógyszerész műveinek

¹ C. M. BRIQUET, Les filigrans. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparation vers 1282 jusqu'en 1600. Paris, Londres etc., 1907. I, 31, I, 77.

megjelenési éve. Mattiolius Dioscorides-kommentárja először 1554-ben jelent meg Velencében. Paracelsus munkái az 1560-as években már mindenfelé közismertek voltak. Pietro de Bairoról maga Lencsés emlékezik meg kissé részletesebben egy híressé vált köszvény elleni gyógymódjával kapcsolatban. Bairo könyvének sem írja ugyan le a címét, de megjegyzi, hogy *Irtha penygh az eo keonyweth 1560. ezten dēben.* (I. 292.) Bairo mint tudjuk 1558-ban meghalt, *De medendis humani corporis malis enchiridion, quod vulgò Veni mecum vocant* című művét tehát 1560-ban nem írhatta. Lencsés nem is a könyv iratására gondol, hanem megjelenésére. S valóban Bairo munkája először 1560-ban jelent meg Baselben. Ez a kódexnek az egyetlen, XVI. századbéli évszámadata, melyből világos, hogy a magyar orvosgyógyszerési mű 1560 előtt nem készülhetett. Így tehát az 1560. évet, mint a kézirat keletkezésének alsó korhatárát kell tekintenünk.

Lencsés művében az orvosságok leírása után igen gyakran azt is megjegyzi, hogy egyiket vagy másikat kicsoda „próbálta“, vagy kinek az orvossága. A kódex az idézett orvosokkal együtt összesen 66 idegen és magyar személy nevét őrizte meg számunkra, akik között — sok ismeretlen vagy kisebb jelentőségű név mellett — a magyar történelemből jól ismert személyiségek egész seregével találkozunk.¹ Mint néprajzi és nyelvi érdekességet említtem meg: a magyar személyek idézése arról tanúskodik, hogy a leírt gyógymódok között igen sok a hazai gyógyszer és házi-orvosság. Így tudjuk meg, hogy *Frater gjeorgj kenchtarto*² vagy amint gyakrabban nevezi a *Kenchtarto barath*³ miféle lábfürdőt használt főfájás ellen, vagy hogy *Dragffy gasparne*,⁴ később Ecsedi Báthori György felesége és a hírhedt Báthori Erzsébet anyja, holdtöltekor minő füvekkel gyógyította epilepsiáját. A sort folytathatnám, de kormeghatározás szempontjából elég lesz, ha csak a személyek nevét számlálom elő. Ezek: *Apaffy Istvan* udvarmester (megh. 1588.); *Balassa Menyhart* (megh. 1568.); *Nyry Bathory Andras* országbíró (megh. 1566.); *Somliaj Bathory Andras* szatmári várkapitány (megh. 1563.); *Bebek Imreh* gyulafehérvári prépost; *Betlen Farkas*, aki János Zsigmond és Báthori István főkapitánya volt (megh. 1590.); *János Zsigmond*, akit Lencsés csak *Janos kýral fya-nak* vagy egyszerűen *Kýral fya-nak* nevez

¹ A kódexben előforduló XVI. század előtt élt személyek neve: Nicomedes király VI. 7., Mithridates király III. 28., Augustus Caesar, Antonius császár VI. 6., Aurelius Antonius császár VI. 3., László király I. 89. (valószínűleg Szent László; egy foghúrothadás elleni orvosságnál említi), Fridericus herceg I. 309., VI. Alexander pápának fia VI. 5. (valószínűleg Borgia Cézár), Maximilianus I. 23. (német-római császár). — Frater Donatus I. 126. és Sigismundus de Prato I. 180. személyéről semmi közelebit sem sikerült megállapítanom.

² I. 15.

³ I. 54.

⁴ I. 31. lev.

(megh. 1571.); *Kun Gothard*, aki Szapolyai János fővezére volt (megh. 1536.); *Magoczý Gaspar* (megh. 1579.); *Melyth gergý, Palatýcz Janos* (megh. 1605.); *Thurý gýeorgý* nagykanizsai kapitány (megh. 1571.).¹ Rajtuk kívül a kódex még igen sok XVI. századi személyt említ. Ezek: *Bajóný Iftwan, Borbelý Mathe, Cherédý Borbala, Szarandý Horvath Janos, Kakoný Ferencz, Kawafý Christoff, Krechmer ýanos, Lajos gergely, Lugafý Mathe, More Peter, Pestý Andras, Zérés Ambrus, Varadý Imrèh* prépost, *Varadý Imrèh* esperes és *Zilahý Ferencz*; ezek közül azonban közelebbi életadatait egyiknek sem sikerült megtalálnom, csak annyi bizonyos, hogy ilyen nevű családok éltek a XVI. században.²

Elvonul itt előttünk a XVI. század közepének csaknem valamennyi számottevő történelmi alakja. Csupa olyan személy, aki az egyetlen Palatics János kivételével az 1600. esztendő már nem éri meg. Kétségtelen, hogy a szerző a kódex írása közben csak olyan nevekre hivatkozott, akik az ő korában legalább is szűkebb pátriája területén közismertek voltak. Sőt alig hihető, hogy egyes személyeket pontos nevük nélkül egyszerűen *kéncstartó barát*-nak, *király fiá*-nak, *Károly császár követé*-nek emlegessen, ha maga is nem kortársa ezeknek, vagy legalább emlékük igen frissen és elevenen nem él a lelkében.

Ilyen megfontolások és az évszám adatok alapján, azt hiszem közel járok az igazsághoz, ha a kódex keletkezésének idejét 1560 és a század vége közé helyezem. Semmi okunk, hogy a felső korhatárt 1600-on túlra toljuk. Az a kép, amely ebben az orvosi munkában élénk táru, tipikusan XVI. századi. XVI. századi a kódex írásjegye, papírja, helyesírása, nyelve, a mű egész tudományos szerkezeti felépítése, és e században éltek az említett magyar személyek, akik a betegségek ellen küzdöttek, és az egyes orvosságokkal a gyógyulást keresték.

Az orvosgyógyszerészeti irodalom terén sem maradtunk hát el a nyugat mögött, mert íme igen is volt a kor színvonalán álló tudományos rendszerezésű munkánk, amely bármelyik külföldi társa mellett megállja a helyét. S ha nem is tartalmaz újításokat, de a gyógyászatnak az akkori tudományosság szerint minden elfogadható és a gyakorlatban bevált eredményét összegyűjtötte és ezáltal a magyarsággal is megismertette.

Rövid tanulmányom nem akart egyéb lenni pusztán ismeretnél. Orvoslás- és gyógyszerész-történezeink, néprajzi szakembereink, nyelvbúváraink számára nemcsak szép tudományos feladat, de kötelesség is, hogy ennek a hatalmas orvosi

¹ Az idézett sorrendben a kódex I. 214., I. 295., I. 294., I. 194., I. 2., I. 31., I. 210., I. 177., I. 160., I. 294., I. 54., I. 54., IV. 15. leveléről.

² I. 295., I. 114., I. 111., IV. 12., I. 54., I. 301. levélhez tartozó betét-apon, I. 160., IV. 17., I. 294., I. 180., I. 225., I. 160., I. 31., I. 293. lev.

műnek részleteiben is felmérjük minden értékét és egész jelentőségét. Sajnos, ilyen szétágazó, sokirányú tudományos kutatásra a Széchenyi-Könyvtár kéziratárában őrzött fényképmásolat nem alkalmas. Ha ezt a munkát az összes érdekelt tudományzakok számára hozzáférhetővé akarjuk tenni, elengedhetetlenül szükségesnek látom, hogy a magyar művelődéstörténetnek ez az eddig elrejtett kincse minél előbb nyomtatásban is megjelenjen.

VARJAS BÉLA.

Beszédkultúra.

Egy a Magyar Nyelvtudományi Társaságban¹ elhangzó előadás hallgatósága előtt nem kell bővebben ismertetnem KODÁLY ZOLTÁN 1937 decemberében tartott előadásának jelentőségét. A magyar zene egyik büszkesége, az Eötvös-Kollégium széniorai és tagjai előtt a magyar kiejtés romlásáról beszélt, és ez az előadás a közvetlen és közvetett hozzászólások tömegét váltotta ki. Nem az én készültségemet illeti, hogy a vitát eldöntsem, sőt, az előadás fölvetette kérdések hosszú sorából is csak egyetlen egyre óhajtom szíves figyelmüket ráirányítani, mert ebben a kérdésben KODÁLY és bírálói minden vita nélkül egyeztek meg, mondván, hogy nincs komoly beszédkultúránk.

Erre a szomorú megállapításra éppen a legkiválóbb beszédkultúrájú nemzet nyelvének, a francia nyelvnek történetéből meríthetünk vigasztalást, ha emlékezetünkbe idézzük JOACHIM DU BELLAYnek, Ronsard kortársának, néhány mondatát a „Défense et illustration de la langue francoyse” című híres munkájából: „Nem hibáztathatom eléggé némely honfitársam dőre hányavetiségét és vakmerőségét, akik ugyan korántsem görögök vagy latinok, de azért stoikusnál stoikusabb képpel lenéznek és elvetnek mindent, ami franciául íródott és nem győzöm eléggé csodálni bizonyos tudósok különös véleményét, akik azt hiszik, hogy köznyelvünk alkalmatlan minden irodalmi és tudós munkára. Ha a francia nyelv nem olyan gazdag, mint a görög és a latin, ennek oka az, hogy még csak tavaszát éli. Hagyjuk, hogy megérjen és gyümölcsöt teremjen.” DU BELLAY 1549-ben írta említett könyvét. Ha más fogalmazásban, ha más példákat idézve is, ilyen értelemben szólt több mint két évszázaddal később, 1777-ben GRÓF TELEKI JÓZSEF, a pesti piarista gimnáziumban; ilyen értelemben írt BESSENYEI 1779-ben „Magyarság” című röpiratában: „Olyan szánakozásra és egyszersmind megvetésre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarnl nem lehet, mondjuk, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely arany kővel tele volna, hogy semmit sem ér, mivel nincs bánya és bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, hogyha kincseit belőle nem szedik; mit tehet arról a

¹ Az 1940. április 9-i felolvasó ülés rendjén.

magyar nyelv is, ha fiai ötét sem ékesíteni sem nagyítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbissán tökéletes erőbe, de azért mégis sok van már erős és mély közöttük . . .“ És így szólottak és írtak sokan mások a XVIII. század végén és a XIX. elején, amikor arra biztatták, arra kellett biztatniuk eleinket, hogy használják, beszéljék a magyar nyelvet. A szándék lassan érett, de még a XIX. század harmincas éveiben is így ír GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN: „Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szívesen, s ha megjelen is néha, különös alkalmaknál, csak úgy lövell a számos külföldi szózatot keresztül, mint villám a borult ég hasadékin. A szegény számkivetett csak előszobákban és istállókban tartózkodik inkább, s a ház ékessége, az asszony, ki mindent elevenít s a legszárabb dolgokra is bájt hint, nem érti, s ha érti is, hátat fordít neki.“

Még száz éve is alig van, hogy országunkban a magyar nyelv használata általánosnak mondható. Ha meggondoljuk, hogy LEGOUVÉ még a múlt század hetvenes éveiben is egyesületek, felolvasó körök szervezését tartotta szükségesnek a francia beszédkultúra fejlesztése, általánosítása érdekében, akkor magunk anyanyelvünk száz-százhatvan éves fejlődését tekintve, joggal hihetjük, hogy beszédkultúránk hiánya a fejlődés természetes következménye, és KODÁLY ZOLTÁN előadásának jelentősége abban van, hogy meglátta: elérkezett az idő, amikor beszédkultúránk kiépítésére gondolhatunk, gondolnunk kell.

Ez korántsem jelenti azt, mintha beszédkultúránk terén már régebben is jelentős lépések ne történtek volna. A dolog természetének megfelelően minden nyelv életének kezdetén élő szó és írott betű: a nyelv közös fogalmában egyesül és teljesen fedi egymást. Nálunk — tudtommal — SZARVAS GÁBOR mutat rá először 1873-ban arra, hogy „később, a nyelv életének további folyamában, minthogy egyrészt az élő beszéd egyes hangok gyöngülése, elkopása, kettőnek vagy többnek összeolvadása által folytonosan változik, más részről az írott nyelv merev, megállapodott, s amazt vagy egyáltalában nem, vagy csak hosszabb időközökben követi, a két alak lassanként szétvált egymástól s a kettő közt észrevehető különbség állott be“ (Nyr. II, 97). Nem szükséges, hogy az írott és beszélt nyelv említett különbségeire bővebben rámutassak, elegendő, ha erre vonatkozólag SZARVAS GÁBORNAK egy másik mondatát idézem: „Írott nyelv csak ott lehet, ahol van élő beszéd; ez az anya, amaz a szülött“ (uo.). — És az első nyelvvédő szavait talán szabad kiegészítenem azzal, hogy aki az élő beszéd ellen vét, az anyanyelv ellen az vét igazán . . . !

De a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben nemcsak SZARVAS GÁBOR előtt alakult ki teljes tudatossággal az élő szó ügyének fontossága. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND, GREGUSS ÁGOST, MÁTRAI GÁBOR, EGRESSY GÁBOR, PAULAY EDE, SZÁSZ KÁROLY cikkeikkel, könyvekkel szolgálták beszédkultúránk ügyét, mégpedig nagyon sok vonatkozásban ma is helytálló megállapításokkal, tanácsokkal. Csak az volt a baj, hogy figyelmüket első sorban a színpad vagy pódium kötötte le és megfélekeztek arról a régi színházi mondásról, hogy: „kezdetben vala a közönség“; megfélekeztek

arról, hogy a színpad beszédkultúrája csak akkor életképes, ha van közönség, amely értékelni, ellenőrizni tud, amelynél a siker elengedhetetlen feltétele a kifogástalan szép beszéd; megfeleltek a magyarság beszédkultúrájának megalapozásáról.

Ezt a célt, a magyarság egyetemének beszédkultúráját szeretném szolgálni előadásommal.

Minden kultúra szerintem ott kezdődik, ahol és amikor az emberi akarat tudatos tervszerűséggel tovább fejleszti a természet adottságait, és a fejlődés érdekében műveket alkot, intézményeket szervez, disciplinákat létesít, nevel, fegyelmez stb. stb. A beszédkultúrának is az ember természeti adottságainak tökéletesítésén, továbbépítésén kell alapulnia. Célja pedig az emberi beszéd teljes értékű kiaknázása. Mind a magunk, mind embertársaink mondanivalóiban szellemi érték rejlik: az írott betűk jelei, mondhatnám: kótajelei s az előadó szavai mögött az egyén értelmi és érzelmi életéből összefonódó megnyilvánulások rejtőznek, és a beszédkultúra célja az élő szó értelmi és érzelmi tartalmának harmonikus, de teljes értékű érvényrejuttatása.

Ez a célkitűzés sem ismeretlen: minden tanterv előírásai, utasításai között megtalálható. A középiskolák részére készült 1927-i tanterv 4. §-a pl. szigorúan lelkére köti a tanároknak a tanulók előadóképességének fejlesztését: „a magyar szó kultusza iskolánk egyik főfeladata legyen, a stílus felsőbbrendű követelményeitől kezdve a kiejtésig“. Nagyon okosan mutat rá a tanterv a tanárok példaadásának nevelő hatására is, sőt ezen a téren már határozottan művészi teljesítményeket követel, amikor a versek bemutatásánál azt adja utasításul, hogy: „a felolvasás szenvedélyes és szavaló modor nélkül történjék, de teljes odaadással és a föltétlen értelmességen túl lehetőleg szépen is“. De ezzel a követeléssel még nincs baj. Senki sem tanítja, senki sem vizsgáztat belőle; és a tanár vagy tudja vagy nem, komolyan senki sem követeli tőle. talán még maga a tanterv sem...! A baj ott kezdődik, amikor a tanterv készítője azt hiszi, hogy ezen a téren elegendő a példaadás. Az egyik utasítás így hangzik: „A második olvasástól kezdve már a tanulók olvasnak, előbb a jobb olvasók, utóbb a gyengébbek is, akiket a tanár és a jó olvasók példája nyomán eredményesen lehet és kell gyakorolni az értelmes, kellő nyomatékos olvasásban, a szünetek megtartásában, a helyes lélekzetvételben, a szótagok szabatos kiejtésében, a tiszta, szép és magyaros hangoztatásban.“ — Hát nem! Ezt csak a példaadás nyomán nem lehet megtanulni! Mert mit tehet a példaadás a beszédhibás, a hadaró vagy hebegő vagy gombócos beszédű gyermekkel?! De ne is menjünk ilyen messzire: mit tehet a rossz lélekzésű vagy helytelen hangvételő, pl. kiabálva beszélőkkel?! Ilyen és még sok hasonló esetben a példaadás nem elegendő. És a tanárnak, még ha tudná is a gyógyítás módját, nincs ideje az egyéni foglalkoztatást igénylő kezelésre. Így azután a tanulók jelentékeny százaléka előtt teljesen elzárul a fejlődés, a haladás lehetősége és nem csodálatos, ha a hangos olvasásban igen sokan nemcsak, hogy örömeiket nem találják, de kényszerű robotnak érzik, és alig várják, hogy túl legyenek a hiábavalónak érzett kínlódáson.

A tanterv lapjait forgatva ARISTOTELESNEK, CICERONAK, QUINTILIANUSNAK a szónoklásról írott munkái jutottak eszembe: mikor életkörülményeim arra kényszerítettek, hogy a beszéd tanításának kérdésével alaposabban foglalkozzam, elolvastam az említett klasszikus mesterek ide vonatkozó munkáit és tanításiakat latolgatva mindig az volt az érzésem, hogy ezekből a könyvekből valami hiányzik. Jobban mondva: ezeket a könyveket olyasvalakiknek írták, akik tudtak valamit, amit ma már nem tudunk. Ez a tudás olyan magától értetődő, olyan természetes lehetett annak idején, hogy az ékeesszólás nagy mesterei még csak említeni is feleslegesnek, talán rangjukon alólinak tartották. Hosszú ideig tájékozatlankodtam ebben a kérdésben, míg végre egy színháztörténelmi munkában ezt olvastam: „hogy a görög színészek megfelelhessenek feladatuknak, arról a phonaskosok gondoskodtak, akik megtanították őket, hogyan kell hangjukat használni, erősíteni stb. stb.” (Sittengeschichte des Theaters. Verl. für Kulturforschung. Wien/Leipzig.). A phonaskosok módszeréből nagyon kevés, inkább csak egy-két furcsaságnak ható eljárás maradt ránk. Így pl. hogy a színész mellkasát szoros kötelekkel vették körül, nehogy az erős be- és kilélekezési gyakorlatok árthassanak a tüdőnek, vagy hogy tanítványaiknak diétákat írtak elő, orvosságokat rendeltek, melyek a hang erősítésére szolgáltak (Plinius 20 olyan növényt említ, melyek ebből a szempontból számbajöhetnek); operáltak is: a hang konzerválására szolgáló ú. n. infibulációkat végezték. Szóval: furcsa szerzet lehetett a phonaskosok társasága: valami az ének- és beszédtanító, az orvos és tornatanár között. De hogy nemcsak színészek éltek segítségükkel, tanácsaikkal, bizonyítja Suetonius, aki Augustusról is, Neroról is följegyzi, hogy szorgalmasan gyakoroltak a phonaskosnál. Nero pl. „sem komoly, sem tréfás dolgot nem végzett a nélkül, hogy a phonaskos mellette ne legyen”.

Így azután kialakult bennem az a föltevés, hogy a görög vagy római gyermek valószínűleg az iskolába lépés pillanatától kezdődően a phonaskosok felügyelete alá került, akik azután az évek hosszú során át, lépésről-lépésre készítették elő őt az élőszó használatára, művészetére. Meggyőződéseim szerint, ha mi a tanterv utasításait végre akarjuk hajtani, ha beszédkultúrát akarunk teremteni, ugyanígy kell eljárunk.

Miben állhatott ez az eljárás? A phonaskosok munkájáról fennmaradt néhány anekdota a lélekezéssel, a hang erősítésével vagy az artikulációval foglalkozik, mint pl. Demosthenes esetében. Ebből a körülményből a görögöknek arra a meglátására következethetünk, hogy akár jól beszél valaki, akár rosszul, mindkét esetben ugyanazon lélekező- és beszélő-izmok működnek, és a kérdés csak az, hogy jó-e, helyes-e, elégséges-e ez az izommunka, illetőleg hogy jól beidegzett-e ezeknek az izmoknak a működése. Feltevésem szerint a phonaskosok munkája első sorban a beszédben résztvevő izmok helyes beidegzése, sportszerű képzése lehetett. Mert pl. amikor a phonaskos kötelekkel kötözi át a gyakorlatokat végző színész mellkasát, vagy ólomlapokat helyez rá, mint Nero mellére, nemcsak a tüdőt védté az egészségtelen kitégulás ellen, ahogy az anekdoták mondják,

de rákényszerítette a színészt arra is, hogy a lélekzés összetett munkájából intenzívebben vegye ki részét a rekeszizom, az abdominális rész. És ezzel megtanította arra a lélekzési eljárásra, amellyel nemcsak a legrövidebb idő alatt, legkevesebb munkával a legnagyobb mennyiségű levegőt veheti fel a beszélő, de ez a lélekzési mód felel meg legjobban az esztétikai követelményeknek is, mert láthatatlanul és zajtalanul hajtható végre. Ugyanilyen gyakorlati eljárás kiinduló pontját, alapját alkothatta a közsímet Demosthenes-anekdota is: nevezetesen a nyelv alá helyezett kavics arra kényszeríti a beszélőt, hogy nyelve a szájüreg elülső felében helyezkedjék el és ott könnyed kis mozgásokat végezzen és főleg soha nagyon hátra ne húzódjék. Így érhető el, hogy a „beszéd elől üljön“ (mint mondani szokták), és így felelhetünk meg Shakespeare kívánságának: „Szavald a beszédet, kérlek, amint én ejtém előtted lebegve a nyelven.“

De bármennyire alapvetőnek, elengedhetetlennek tartom is a helyes lélekzést, a tüzetes fonetikai kiképzést, korántsem akarom azt állítani, hogy ezekkel a lényegükben mozgástechnikai gyakorlatokkal már el is intéztük a beszédkultúra kérdését. Mindez csak a beszélőszervek, a szerszám megismerésére, használatára tanít meg, de hogy műremek kerül-e ki a szerszám alól, az már a lélek dolga.

A lélek beszédbeli megnyilvánulása a hangszín, a hangsúly és a hanglejtés, az értelem és érzelem kifejezői. A hangszín kérdése főleg az előadóművészeket érdekli, ezért most nem tárgyalom. A hangsúllyal sem kívánok bővebben foglalkozni, hiszen FOGARASI ÉS ARANY JÁNOS óta ezt a kérdést annyian tárgyalták, hogy nagyon visszaélnék türelmükkel, ha érdemlegesen akarnék hozzászólni. Csak, egész röviden, arra akarom felhívni szíves figyelmüket, hogy ne bírálják a hangsúlyt kizárólag az értelem szempontjából. Különösen ne akkor, ha költemények interpretálásáról van szó. Csak egy példát idézek: Arany János „Fülemile“ című versében fordul elő ez a sor: „Ha per, ugymond, hadd legyen per . . .“ Nagyon sokszor hallottam már ezt a verset előadni, felolvasni, de a legnagyobb ritkaság volt, hogy ne így hangsúlyozták volna: „ha *per*, ugymond, hadd legyen *per* . . .“, holott nyilvánvaló, hogy Arany ezzel a sorral a magyar ember kötekedő, azonnal perbevonó indulatosságát akarja jellemezni, tehát a mondatkezdő „*ha*“ nem föltételes kötőszó, hanem indulatszó — mint ezt már HEVESI megállapította — és így hangsúlyos: „*Ha* per, ugymond, *hadd* legyen per . . .“ Nagyon könnyen el-laposíthatjuk, agyonmagyarázhatjuk a verset, megölhetjük a lendületét, ha a szavak hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltát csak értelmi szempontból bíráljuk el.

A beszéd szépségének, kultúráltságának, nemzeti karakterének záloga a hanglejtésben van. Minden beszédben, tüzzön bár maga elé tudományos, művészi vagy politikai célt, bizonyos *temperamentum* nyilatkozik meg, a maga meggyőződéssel és kételkedésével, hitével és vívódásaival, fájdalomával és örömeivel együtt. És ha valamely beszédből ez az érzelmi rázengés hiányzik, lehet igen értékes, igen értelmes, de sem igazi célját: a hatást nem érheti el, sem szép, sem kultúrált nem lehet.

Tudomásom szerint a hanglejtés kérdésével csak az utóbbi időben kezdett rendszeresen foglalkozni a tudomány. Hosszú évszázadokon át éltünk a racionalizmus ígézetében, a lemérhető, a műszerekkel ellenőrizhető dolgok, jelenségek kutatásának, feltárásának egyedül üdvözítő varázsában. És diadalra is juttattuk a tudományt, de lefokoztuk az embert. Megszületett a betűkultusz és elsatnyult az élőszó... És ha akadtak is közöttünk, különösen a múlt században, az élőszónak kiváló mesterei, hatásuk az aktualitás szalmalángjával enyészett el, nevelésünkre, a közösség beszédére gyakorolt minden komolyabb eredmény nélkül. Nemcsak a tudatos törekvés hiányzott, de a múlt század első felének hatalmas, az egész világra kisugárzó érzelmi lendületünk, szabadságharcunk után mintha resteltük volna érzelmeinket, minden erőnkkel szavaink szabatosságára, kimért-ségére, mondhatnám: szárazságára törekedtünk. Érdekes, hogy MIKSZÁTH TISZA KÁLMÁNT okolja, amiért a „magyar beszé-
lési mesterség szállt alá, mindig jobban, jobban... éppen olyan országban — teszi hozzá — ahol a legutolsó paraszt is bír azzal a bátorsággal és talentummal, hogy keresztelőn vagy lakodalmon, pohárral a kezében, lendületes módon tudja kifejezni, amit gondol“.

Beszédkultúránk megteremtése érdekében mindenekelőtt szakítanunk kell az érzelmeinket véka alá rejtő álszeméremmel, mert ha majd érzelmeink nemcsak a hétköznapi beszédben nyilvánulnak meg, csak akkor gondolhatunk a megnyilvánulás formálására, a hanglejtésre. Igaza van KODÁLY ZOLTÁNNAK, ez a kérdés tovább nem odázható. Magam is úgy látom, hogy ezen a téren káros befolyás alá került első sorban fővárosunk nyelve. Ezt a káros hatást HORVÁTH JÁNOS szavai jellemzik legjobban: „valami megnyaklott, effeminált, puha siralom vonaglik végig“ a beszéden, és ha ez a beszédmodor csak egy kis réteg sajátása is, féltő, hogy divattá válik, már pedig, véleményem szerint, nincs olyan érzelem, amely ezt a hanglejtést igazolni tudná, és nem tudok elképzelni olyan fejlődést, amelynek érdekében tőr-nünk kellene.

De a javítás útját keresve, nem hiszem, hogy az úgynevezett „Bühnensprache“ segítene akár a hanglejtés elfajulása ellen, akár beszédkultúránk bármely más terén. Magam is osztom LAZICZIUS GYULA véleményét: „Bühnensprachera“ nekünk semmi szükségünk, és ha valami ehhez hasonlót kierőszakolnánk, csak a Halbtiefelhez készült sámfára erőszakolnánk rá a rámás esizmát. Az az aggodalmam, hogy az ilyen, idegen mintákra készült célkitűzések, mint a magyar „Bühnensprache“ vagy a kiejtés szótárának megteremtése, csak hangzatos nekilendülések, hogy azután a bizottságosdi posványában minden elaludjék és maradjon a régiben.

GOMBOCZ ZOLTÁN azt mondta valahol, hogy a nyelvhelyesség szociológiai probléma. Meggyőződésem szerint a beszédkultúra is az: a társadalom ügye, és csak akkor eredményes, ha az egész társadalom közreműködik megteremtésén. Ez a munka a gyermek nevelésével, a gyermek iskolába lépésének pillanatában kezdődjék és tartson addig, amíg iskolába jár. Olyan ez, mint a csukamájolaj: aki gyermeknek erre szüksége van, hiába vesz

be egy adagban mégakkora mennyiséget is, nem használ, csak hosszabb időn keresztül, kis adagokra osztva járhat eredménnyel.

Könnyen megfigyelhető, hogy az iskolás gyermekek nagy százaléka milyen színesen, elevenen, lendületesen beszél el egy-egy iskolai élményt, érdekes mozielőadást, sporteseményt stb., és a legtöbb milyen lélektelen sívársággal mondja fel leckéjét, milyen üres kántálással olvas fel verses vagy prózai művet. Az egyetemi hallgató könnyedén ír össze lapokat egy-egy témáról, de beszélni még öt percig is nehezen tud róla, ha csak be nem magolta. Ennek a két látszólagosan különböző, de egygyökerű jelenségnek okát nemcsak túlzottan kifejelett betűkultuszunkban látom. Mélyebben, az iskolába lépés pillanatában rejlik az. Mert ennek az ünnepélyes, lélekemelő, de egyben torokszorító pillanatnak elfogódottságból és félelemből összeszótt érzése menekül abba a csak-azért-is kiabáló, úgynevezett „felelő” hangba. Ezt a felpréselt és minden modulációra képtelen, legfeljebb tények közlésére alkalmas hangot azután meggyökereztetik a gyermekben azok a tanárok, akik részint maguk is ilyen felvett, kiabáló, „tanító” hangon adnak elő, részint tanítványikat állandóan hangos beszédre nógatják, mert nem tudják, hogy a beszéd érthetősége nemcsak a hangerőtől függ.

A hanglejtésnek, a beszéd esztétikai irányú továbbfejlődésének, magának a beszédkultúrának problémája azon fordul meg, hogy a szót mennyire lelkesíti át az érzelem. Mindenekelőtt fel kell tehát szabadítanunk az érzelmet, mert amíg az megnyilvánulásra nem törekszük, addig nem kezdhetünk hozzá formálásához sem. Ezen az úton pedig a legelső lépés éppen ennek a sémába merevedett „tanító-felelő”-hangnak a kiküszöbölése, megteremtése egy közvetlenebb hangnak, tanár és tanítvány között: nagyobb érdeklődés nemcsak tanítványaink tárgyi tudása, de meggyőződése, érzelmi világa iránt is.

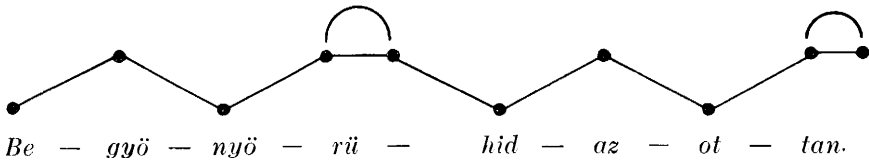
Az érzelem felszabadításának, megnyilatkozásra biztató bátorításának első sorban az iskolai közönség nyilvánossága előtt kell megtörténnie. Magánéletében, temperamentuma szerint, mindenki kifejezést ad érzelmeinek. A nyilvánosság előtt azonban ez a kifejezés eltorzul az emberek nagy százalékánál, vagy leszűrkül, sokszor az érthetlenségig, vagy sémába merevedik, őszinteségét, közvetlenségét veszti. De ez még a kisebbik baj. A nagyobbik, a beszédkultúra sorsdöntő problémája ott kezdődik, amikor költőink remekműveihez is a séma, az álpátosz könnyen utánozható formaruhájában közeledünk, és a verseket sortól-sorig, prózát ponttól-pontig olvasva legfeljebb értjük a költő mondanivalóját, de átérezni, önmagunkban élménnyé fokozni nem tudjuk.

A versek lelke az érzelem hullámszásának melódiájában rejtőzik, túl ritmuson és rímen, túl a választékos szavakon. Ha már most a költő és az olvasó érzelmi megnyilvánulása között nincs közvetlenség, nincs meg a bensőséges kapcsolat sem. Csak értelmünkkel követjük a költő érzelmeit, de mondanivalóját átélni nem tudjuk.

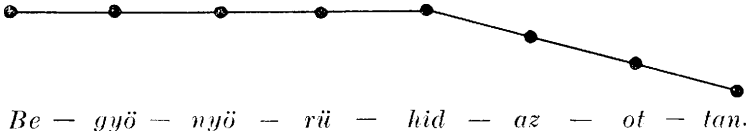
Felmerül azonban a kérdés: lehet-e ilyen átélést követelnünk azoktól, akik nem előadóművészek. Szerintem igen. Mint ahogy nemcsak zongoraművészek zongoráznak, és akik a zene

kezdeti nehézségein átküzdötték magukat: barátot, vigasztalót nyernek a zenében, és lelkes, hozzáértő hívei a művészek játéka-
nak. Ilyen barátot, vigasztalót adhat a beszédkultúra is, ha rá
tud vezetni, hogy érzelmeinket a költők szavain át vezessük le,
sűrítsük élménnyé.

De könnyű ezt mondani. El sem tudják képzelni, hogy az
álpátosznak milyen változatos formáit produkálják még a Szi-
néusz-Akadémián jelentkező hallgatók is, akiknek pedig legnagyobb
része, mint ünnepelt szavaló szerepelt a középiskolákban. Egyik
hallgatónk például, ezt az aranyjánosi sort: „Be gyönyörű hid
az ottan . . .” ilyen hullámzatos hanglejtéssel mondta el

Hazugnak, mesterkéltnek éreztem ezt a formát és a bámulat
érzésének felkeltése és a kifejezés újabb és újabb keresése után
végül abban a formában állapodtunk meg, amelyet Csűrny B-
ALINT ír le a szamosháti hanglejtés érzelmi tényezők szempont-
jából vizsgált formái között: „a bámulat, esodálkozó felkiáltás
egyenletesen magas hangmenetben nyilvánul, az utolsó szóta-
gokban a hang kissé leereszkedik“.

De erre az eredményre a bámulat érzésének körülhatáro-
lása, szuggerálása útján jutottam el, olyan munkával, hogy ezt
nem kívánhatjuk meg a 60—70 tanulóval vesződő tanártól. Nem
adhatunk a kezébe olyan könyvet sem, amely úthaigazíthatná
az érzelm beszédbeli megnyilvánulásainak kimeríthetetlen vál-
tozatosságában. Csak egyet tehetünk: normákat, kiindulási alap-
formákat tárhatunk eléje, ha érzelmi tényezők szempontjából
feldolgozzuk több nyelvjárásterület hanglejtésformáit, Csűrny
BALINT módszerének példamutatása, tökéletesítése során. Ezek
az alapformák csak útmutatók, csak újj-gyakorlatok a költő és
az olvasó érzelmi kapcsolatának megteremtésénél, de nem sza-
bályok és nem guzsbakötők, mintahogy BARTÓK és KODÁLY sem
verték bilincsbe a magyar zenét, amikor alapformáit kutatták,
megismerték.

Az elmondottak után nem lehet kétséges, hogy beszédkul-
túránk megteremtése nem történhetik máról-holnapra. Hosszú,
évekre terjedő munka előtt állunk: egy társadalom lelkiismeret-
tét kell felébresztenünk, egy közösség hozzáértését megterem-
tenünk. Quintilianus társadalmában jól beszélő dajkák vetették

meg a munka alapjait. A mi társadalmunkban minden azon fordul meg, hogy tanítóink és tanáraink nem csak jól, de tudatosan is beszélnek: ismerik a beszéd szerszámát, használatának egészséges és helyes módját. Hangsúly és hanglejtés kérdésében is nem csak az ösztönük vezeti őket, de ismerik a nép, mondhatnám, a talaj ilyen irányú megnyilvánulásait is. Ismeri pedig minden magyar nyelven tanító tanár, akármit tanít is, mint ahogy a hazafiság vagy erkölcs normáira sem csak a történelem vagy a hittantanár ügyel. „Szociológiai probléma ez”: öszszefogás nélkül sem mire sem megyünk, és ezért bátorkodtam az igen tisztelt Társaság színe elé.

NAGY ADORJÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hunfalvy Pál levele Szvorényi Józsefhez. A zirci apátság levéltárából (523. sz. kézirat) közöljük HUNFALVY alábbi levelét, amely néhány folyónevünk magyarázatának történetéhez szolgál adalékul, s azt tanúsítja, hogy HUNFALVYt a „Magyarország ethnographiája” 380 kk. lapjain olvasható fejtegetései után is foglalkoztatták hazánk víznevei.

Budapest, 1884 Nov. 13.

Nagyságos és Főtisztelendő

Perjel Úr!

Nagy, igazán nagy köszönettel tartozom azon fáradozásért, melyet a kérdésemre való felelet végett készségesen elvállalt. Lehet, hogy már tudja, miért érdekel a Zagyi név: mégis újra elmondom, mint a mesélni szokott öregek.

A geographiai nevekben nagy historiai kincs rejlik, melyet azonban nem mindenkor sikerül kihozni. Egy némelyet kihoztam már, mint méltóztatik tudni. A Fekete-Úgy, Egrügy = Egrügy annyi mint Fekete víz, úgy is hívják. Cserna voda és Schwarz Wasser a Székelyföldön; Egrügy vagy Egrügy = Erlen Wasser, Eger-víz Hunyad megyében. Most Cserna; de az oklevelekben Egrügy. Az *Úgy* szó a vogul nyelvben *uty*, mi a *vit*-nek = víznek mellék formája.

A Sajó, Héjő, Berettyó stb. Sav-jó, Hév-jó, Berek-jó (igy az oklevelekben); a jó szó — folyó. A vogulban *já*, a finnben *joe* (törzs, joki nominus, a casus-ragok előtt *joe*, p. o. *joen* folyóé, *joella* folyón, *joelta* folyórul stb) folytó jelent; tehát Sav-jó = Só-folyó; Berettyó, Berek-jó = Berek-folyó stb. Az Egerhez közel lévő *Héjő* kétszeresen érdekes, mert Miskolcz mellett Tapoleza fürdőből ered, s eleinte tót nevű = Tapoleza, azaz meleg víz; azután a magyarok között *Héjő*-vé válik. Tehát Miskolcz maga is Miska-féle tót név. A Gömöri és Borsodi Sajón kívül Máramarosban és Erdélyben is, Beszterczéhez közel van egy-egy Sajó. A Beszterczeiek Schogen-nak hívják, mi a régi *Sav-jog*-nak maradványa. Ott van *Besenyő*, melyet a szászok *Heidendorf*-nak neveznek; ott van egy régi romai Castrum, melyet a magyarok csak *Várhely*-nek neveznek, s az oláhok is

*Orheim*nak, nem *Gredistyének*, mint a Hunyadmegyei Várhelyet; jele, hogy ott kevés vagy nemis volt szláv népség.

Van: *Szinva*, *Zagyva*, *Zsitva*, *Bodva*, *Lendva*: szláv folyó nevek-e ezek? A szláv nevek *ava* végzetűek, mi genitivus f. g. és azután possessivus is f. g. A *Bodva* németül Moldau, mi *Mold-au* = *Mold-viz*. A cseh *Moldava*, a moldvai *Moldava* bizonyosan mind *Mold-au*. De lehetnek szlávok, mi bizonyosan a cseh folyó. A *Lendva* németül *Lim-bach*, bizonyosan *Lind-bach*; nem-e a magyar is *Lend-va*, azaz *Compositum*? Itt emlékeztem a Kubinyi Rudolf *Zagyi*-jára. Ha van *Zagyi* tulajdonnév, az a *Zagy*-nak származéka; de van igazán, tehát a *Zagy-va* is *Compositum*. S mit jelent a *va*? A vogulnak szomszéd s nekünk is rokon szírjén nyelvben a *va* ugyan az, mint a vogul *já*, a finn *joki*, ilyen az eszt *jog* stb. tehát folyó. Az éjszaki Uralon innen és túl teli van a föld *va* nevű folyókkal: van ott három *Szosz-va*, van *Szin-va*, van *Losz-va*, *Es-va*, melyek ha vogulul is megvannak, *ja-t* mutatnak; p. o. a három *Taut-ja*, vagy *Tajt-ja* = szírjénül *Szosz-va* azaz Ujj-folyó, mert a hatalmas *Ob*-nak. *Asz-nak* = Nagy-nak, öregnek újjai. Van tehát nálunk is *Szin-*, *Zagy-*, *Bod-*, *Lend-*, *Zsit-va* = folyó. Ezért ismételem a legforróbb köszönetemet mint

N. főtisztelendőségnek

hálás barátja

Hunfalvy Pál.

VÁCZI BERTALAN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Mesterséges tűz. A Magyar Kurir hírei között olvassuk, hogy „Kedden este igen szép mesterséges tüzet adott *Stuver* úr a' Praterben . . .” (1793. Nro. 22. 338. l.). A *mesterséges tűz* valószínűleg *Decsy Sámuel* alkotása, s a mai tűzijáték megfelelője. Ma a *mesterséges* melléknév ilyen értelmű használatát a *mű-* és az *ál-* lassan kiszorítja (*mű-fog*, *ál-haj*, ami *mesterséges hajfonyadék* Faludi: Jegyz. 935, vö. NySz.), de a régiségben gyakori volt: *mesterséges metszés*, *mesterséges alkotás*, *mesterséges hadakozó szerszámok*, *mesterséges kapuk* stb.

CSEFRŐ GYULA: Nyr. XL, 463 felhívta a nyelvújítás kutatóinak figyelmét *Decsy* Osmanografiájára. Azt hisszük azonban, hogy a Magyar Kurir feldolgozása sokkal több eredményre vezetne. *Decsy*, ki egyrészt bécsi lapokból, másrészt szóbeli értesülésekből dolgozott, a gyors fordítási munka közben öntudatlanul is kényszerült új kifejezések alkotására. BÓKA LÁSZLÓ.

Gocelinus. II. András király 1223-i oklevelében, amely — mint ismeretes (vö. TAMÁS L., Rómaiak, románok, oláhok Dácia Trajánában 191) — az oláhság erdélyi beköltözésének egyik legrégebbi bizonyítéka, kétszer előfordul ez a név: „cum fideli et dilecto clerico nostro magistro *Gocelino*“ | „dictus magister *Gocelinus*“ (ZIMMERMANN—WERNER, Urkundenbuch I, 27). Az oklevél szövege szerint a király engedélyt ad *Gocelinus*-nak, hogy „Mons sancti Michaelis“ nevű birtokát (*Michelsberg*, *Kisdísznód*,

oláhu *Cisnădie*) a kerzi monostornak adományozza. Ezen egyetlen forráson kívül *Gocelinus* neve tudtommal más adatból nem ismeretes. Talán még senki sem kutatta, milyen eredetű lehet ez a név, melyet II. András egyik kedvelt udvari papja viselt. Ha lehántjuk róla a puszta latinositásból származó *-us* végzetet, *Gocelin* alapalakot kapunk. Vajjon mi ennek a helyes olvasata? Ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon a XII—XIII. században palatalis hang előtt *c*-vel *sz*-et is jelöltek (vö. 1113: *celfan*, ma *Szolcsánka* Nógrád m.; 1193: *cenholm*, ma *Szihalom* stb.; I. Kniezsa: MNY. XXIV, 323), nyugodtan feltehetjük, hogy a helyes olvasat *Goszelin*. *Goszeli*, nasalis *ĩ*-vel (vö. *kilincs* < *clinche*, vallon *klĩnt's*; I. Bárczi: MNY. XIX, 89 és A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai 12). Ezzel a kiejtésmagyarázattal már elárultuk, mely nép körében óhajtjuk *Gocelinus* nevének eredetijét keresni. Csak Franciaországra gondolhatunk, ahol a *Goszelin* családnév már régóta rendkívül el van terjedve. Első adatunk a XI. századból való: Anjou tartomány grófjának, Geoffroi Martelnek (1047—1060.) egyik oklevelében az aláírók között előfordul *Gauscelinus* udvari ember neve (GUY, Manuel de diplomatique. Paris, 1925. I, 366). Első látásra igen valószínűnek tűnik fel, hogy valami kapcsolat állhat fenn az 1050 körül említett anjou-i *Gauscelinus* s az 1233-ban Magyarországon felbukkanó *Gocelinus* között. De talán ennél többet is mondhatunk. Vessünk egy pillantást a név etimológiájára. Kétségtelennek látszik, hogy nem keresztnévvel, hanem már családnévvel kell számolnunk. E családnév magyarázatára két ötlet merülhet fel. Az egyik, látszólag igen természetes magyarázat az, hogy a népnyelvi *gosse* 'gyermek, suhanc, leány' szónak ismert *gosselin* származékával van dolgunk, amely alapszavához úgy viszonylik, mint ahogy *maigre* mellett is a XVI. században *maigrelin* áll (NYROP, Gram. hist. §. 262. 386.). *Gosselin* jelentése 'enfant au maillot' (NYROP i. h.), 'enfant qui vient de naître' (L. SAINÉAN, L'argot ancien. Paris, 1907. 227), 'petit garçon' (L. SAINÉAN, Les sources de l'argot ancien. Paris, 1912. II, 363). Van nőnemű változata is: *gosseline* 'lány, kislány' (SAINÉAN, L'argot ancien 293, A. DAUZAT, DictEt. 368). E szó jelentésánilag is kitűnően illenék családnévnek (vö. a német *Kind* családnévi használatával), de a származtatás mégis akadályba ütközik: a *gosse* ugyanis aránylag új keletű argot-szó, s a *gosseline* 1843-ban, *gosselin* pedig 1849-ben mutatható csak ki. Az időbeli hézag akkora, hogy pusztá elképzeléssel áthidalni szinte lehetetlen. Éppen ezért a második magyarázó kísérlethez kell folyamodnunk. Ha a Grande Encyclopédiet (XIX, 29—30) fellapozzuk, azt látjuk, hogy a *Gosselin* nevű híres franciák mind Franciaország északi részéből származnak. Ime néhány példa: Jean *Gosselin* (1510—1604.), francia asztrológus, szül. Vire-ben (Calvados départementban) | Antoine *Gosselin*, tudós, meghalt Caenban, 1645-ben | Charles-Robert *Gosselin* (1740—1820.), kiváló görög filológus, szül. Caenban | Pascal François-Joseph *Gosselin* (1751—1830.), földrajztudós, szül. Lilleben | Jean-Edme-Auguste *Gosselin* (1787—1858.), szül. Rouenban | stb. Vagy nézzük meg a párizsi Bibliothèque Nationale központi címjegyzékét: a *Gosselin* név viselőivel kapcsolatban csupa normandiai város (Amiens, Reims, Pontorson,

stb.) fordul elő (Catalogue Général de la Bibliothèque Nationale, LXII, 476 kk.). Mint látjuk, mindeme esetekben Franciaország északi, pontosabban északnyugati részéről, Normandia környékéről van szó. Ez a földrajzi elterjedés indít annak feltevésére, hogy a *Gosselin* név melléknévi származású, s eredetileg a belgiumi, Hainaut tartománybeli *Gosselies* város lakóit jelölte (a képzésmódra nézve vö. *Anjou* ~ *Angevin*, *Poitou* ~ *Poitevin*, *Limoges* ~ *Limousin*, *Flandre* ~ *Flandrin* stb., l. NYROP i. m. §. 262.). Mivel Hainaut a legdélibb belga tartomány, mely Franciaországgal teljes hosszában határos, egészen könnyű elképzelni, hogy innen egy vagy több család szétköltözött Észak-Franciaországba, helyesebben Normandiába, de nevében megőrizte származási helyének emlékezetét. Ami pedig *Gosselies* városát illeti, ez kétségtelenül vallon területen van.¹ Mindebből az következik, hogy a Magyarországra került *Gocelinus* vallon eredetű, *Gosselies* városából származó pap lehetett. A helynévből eredő családnevek egyébként Franciaországban a legrégebbiek közé tartoznak; már a X. században megtaláljuk őket Dél-Franciaországban, s 1034-ben van rájuk nyom Flandriában is (pl. *Hugo de Aldenarda* v. *Aldenardensis*, *Audenarde* ~ *Oudenarde* belgiumi város nevéből; l. GIRY i. m. I, 361 kk., A. DAUZAT, Les noms de personnes. Paris, 1934. 85 kk.). A XII. században a családnevek mind jobban elterjedtek, s különösen sok volt a helynévi eredetű. *Gocelin* származásának megállapításával kapcsolatban egyébként figyelembe veendő még egy körülmény. Ismeretes, hogy a kerzi apátságot 1200 körül alapította Imre király, még pedig Pontignyből (Yonne), a ciszterciák e nagy kisugárzási központjából a magyarországi Egresre (Temes-Torontál m.) 1179-ben telepített szerzetesekkel (vö. L. REISENBERGER, Die Kerzer Abtei. Hermannstadt, 1894).² Mikor tehát *Gocelin* „Mons sancti Michaelis“ nevű birtokát, melynek elnevezése is a Normandia és Bretagne határán levő híres Mont Saint-Michel-re emlékeztet, felajánlotta ennek a nem régen alapított monostornak, tulajdonképpen egy francia eredetű intézmény fejlődését és megerősödését segítette elő. Így fedezhetjük fel az eddig magyarázatlan *Gocelinus* neve mögött a X III. század elejének egyik Magyarországra került vallon udvari papját, amtermészetesen érdekes adalék a mindjobban kibontakozó magyar vallon érintkezések történetéhez is.

GÁLDI LÁSZLÓ

Csutak. A mai köznyelvben a *csutak* szó jelentései 'das Büschel, der Strohwisch, die Stoppel' (KELEMEN), 'bouchon (de paille), torche, torchon' (ECKHARDT), 'bouchon, tempon de paille, bout (de cigare), mégot' (SAUVAGEOT). CZUCZOR—FOGARASI ezt írja róla: „1. Erdélyben, különösen a székelyeknél: tőke, tönk, tuskó; a kivágott fának földben hagyott töve. 2. Ugyanott, egy csutak fa, am. rakás hasábfá, melyet egy szekér elvisz. 3. Közönségesen:

¹ A *Gosselies*, *Gocelinus*, *Gauscelinus* nevek valószínűleg alnémet eredetűek; tövük *gaus*, *goos*, vagyis *Gans* alnémet változata (vö. HEINTZE-CASCORBI, Die deutschen Familiennamen.⁷ Berlin-Halle, 1933. 209).

² L. még MACHOVICH V., A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez: EPHK. LIX, 280 kk.

szalmacsomócska, milyent pl. fütéskor a fa alá tesznek gyujtóul. Ugyanez mondatik maroknyi csomóba kötött széna-, sarjú-gazról is. 4. Jelenti a törökbúza torzsáját, midőn a szem már le van róla morzsolva, máskép: *csutka* v. *csutkó*. 5. Általán volmi növény-, virág-, ágfüzért, kötést. *Veszzőcsutak*, *virágcsutak*."

Az EtSz. szerint: „*csutak* [CzF.; első adat HELTAIBÓL 1552-ből NySz. (vö. a *Csutak* vn.-et is, OklSz.); alakv.: *csutok* Nyr. XXX, 176 (csángó adat); *csatak* Nyr. XII, 523, XXVI, 329 (nem helyesen ez alakv.-ról Nyr. XII, 561)] . . . Eredete ismeretlen. Hasonló szavak: szerb-horv. *čutak* [gen. *čútká*; első adat a XIX. sz.-ból, HASz.] 'segmentum caudicis, ein block' (Vuk³ szerint török eredetű szó; a megfelelő török szót nem közli) | oláh *ciutuc* 'klotz' Nyr. XVIII, 490. — Teljesen hibásan: GYARM., Voc., CzF. (<lat. *caudex*); BARTZAFALVY—SZABÓ,¹ Par. maj. II, ind. (a *tusak* 'tuskó' alakv.-ának tartja; a MTsz. is a *tusak*, *tuskó* szónál a *csutak*, *csutkó*-ra utal; nb. a *tuskóra* első adatok a XVIII. sz.-ból NySz.)."

Ugyanez a szó előfordul a bolgár nyelvben is. A NAJDEN GEROV-féle nagy bolgár szótárban (Рѣчникъ на българскыя јазыкъ V.) *čutúky* alakban, 'чѣтъ [tönk]' jelentéssel találjuk. GEROV is, miként VUK, török eredetűnek tartja. Míg VUK nem közli a megfelelő török szót, GEROV adja az azonos jelentésű és az ő véleménye szerint megfelelő török *kitük* szót. Van is ilyen szó az oszmánliban, ha nem is pontosan ebben az alakban. REDHOUSE nagy oszmánli szótárában *kütük* alakban találjuk, a következő jelentésben: 1. 'A log.' 2. 'A block.' 3. 'A balk of timber.' 4. (v u l g. f o r A. كسب) 'A register, roll, archives' etc. Azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy GEROVnak az etimológiája, annak ellenére, hogy a két szó között nincsen jelentésbeli különbség, nem nagyon szerencsés. Mégpedig a következő okokból: Tudjuk, hogy a török szókezdő *k-* a délszláv nyelvekben (különösen a szerb-horvátban) és az albánban bizonyos esetekben *č-*-vé vált. Pl. a török *keskin* 'éles stb.' az albánban *tšeskin*-nek hangzik („arguto pronto”. Vö. G. MEYER, EtWbAlbSpr. 224; más példák 221, 224, 225, 229, 230). A szerb-horvát *čítáp* 'das Buch, die Bibel (der Koran), biblia' (ИВЕКОВИĆ—БРОЗ) oszmánli megfelelője *kitap* 'könyv stb.' Ugyanígy a magyar *csurak* szó eredete az oszmánli *kürk*, mely szerb-horvát közvetítéssel került a magyarba (EtSz. I, 1221). Világosan látható, hogy az oszmánli *k-*-nak bizonyos feltételek mellett *č* felel meg. Ennek alapján a török *kütük* szó *k-*-jának szerb-horvát megfelelőését könnyen meg lehetne magyarázni. A magyar, illetőleg szerb és bolgár szónak azonban török *kütük*-höz semmi köze sincs, mert az oszmánliban találunk egy másik szót, amely alakilag és jelentésileg megfelel a szláv, illetőleg — mint később látni fogjuk — a magyar szavaknak. GEROV etimológiáját tehát ennek alapján kell helyreigazítanunk.

A másik szó a török *čotuk*. A török szóra vonatkozó fontosabb adataim a következők: *چوتوق* [*čotuk*] 'trone d'arbre dépassant le ras de terre; trone dénudé' (DIRAN KÉLÉRIAN) | *čotuk* 'a calculating board, with wires and counters' (REDHOUSE) | *čotuk* 'eine breite Wurzel, die über den Boden hervorragt' (RADLOFF, Wb.). Š. SAMĪ BEY Qāmūs-i-türkī című szótára is ugyanebben az

¹ EtSz. hibásan „BARÓTI SZABÓ” helyett. — A SZERK.

alakban és jelentésben ismeri a szót. Helyén való lesz talán még megjegyezni, hogy ZENKER és BARBIER DE MEYNARD szótárai a szót nem közlik. Ezekhez az adatokhoz nem felesleges még hozzáfűznünk a *čutuk* (a szótárak nem ismerik) alakot, amely Észak-Bulgária törökjei között használatos. Úgy gondolom, hogy éppen ezt a formát tükrözteti vissza a bolgár *čutúku* szó.

A felsorolt oszmánli-török szavak jelentés szempontjából teljesen megfelelnek a magyar szónak.

Ami mármost az oszmánli és a magyar szó hangtani viszonyát illeti, erről a következőket mondhatjuk.

A mássalhangzók pontosan megfelelnek egymásnak. De meg kell magyarázni az első szótagbeli oszmánli *-o-* ~ magyar *-u-* és második szótagbeli oszmánli *-u-* ~ magyar *-a-* megfelelést.

Hogy világosabb és biztosabb eredményre juthassunk, szem előtt kell tartanunk az oszmán-török hangtörténetet és nyelvjáráskutatást. Ismeretes, hogy gyakran csak ezeknek az alapján tudjuk megmagyarázni török jövevényszavaknak a hangalakját a magyarban. (Erre a kérdésre vonatkozólag vö. még: HALASI KUN TIBOR, Oszmánli jövevényszavaink hangtanához: MNy. XXXIV, 297—304).

Az anatóliai törökség között végzett nyelvjáráskutatások többek között rámutattak arra is, hogy az úgynevezett irodalmi nyelv első szótagbeli *-o-* jával szemben a nyelvjáráások némelyikében *-u-* mutatkozik. Pl. *o* ~ *u* 'ő', *on* ~ *uŋ* 'tíz', *doʕan* ~ *duʕan* 'súlyom', *ħovan* ~ *ħuvan* 'méhkas' (T. KOWALSKI, Dialectes turks-osmanlis: Encyclopédie de l'Islām IV, 975).

Különben az *o* > *u* változásra az irodalmi nyelvben is vannak példáink. Pl. *boʕdaj* 'blé, froment' (BARB. DE MEYNARD) > *buʕdaj* 'ua.' (DIRAN KÉLÉKIAN), a népnyelvben *buğday* (olv. *buydaj*) 'ua.' (H. ZÜBEYR—I. REFET, Anadilden derlemeler) | *bokaʕu* 'lien, entrave, chaîne aux pieds des prisonniers; carcau' (BARB. DE MEYNARD) > *bukaʕi* 'ua.' (REDHOUSE), népn. alak *bukaʕi* (= *bukaʕi*) 'ua.' (H. ZÜBEYR—I. REFET i. m.) | *čoka* 'Broadcloth' (REDHOUSE) > *čuka* 'ua.' (D. KÉLÉKIAN).

Hasonló példák szép számmal találhatók. Ennek alapján joggal feltehetjük, hogy az irodalmi *čotuk* alaknak a nép nyelvben *čutuk* felelhet meg. Ilyen formában — mint már említettem — előfordul Észak-Bulgáriában. Egyébként a bolgár *čutúku* alak is e mellett tanúskodik. Ezeken kívül mint másik bizonyíték említhető meg, hogy az oszmánli *dolab* 'szekrény' szónak a magyarban *doláp*, *duláp*, *duláb* felel meg (vö. EtSz. *doláp* al.). Mindebből az következik, hogy az első szótagbeli magánhangzók megfelelése szabályos.

Most lássuk a második szótagbeli magánhangzót. A magyar nyelv oszmán-török jövevényszavai közt találunk néhány példát arra, hogy az oszmánli második szótagbeli *-u-* a magyarban *-a-* vá lett. Pl. az oszmánli *domuz* 'disznó' szónak a magyarban *damasz*, *domasz* felel meg (l. NySz.; vö. EtSz.). Tehát az oszmánli *-u-* nak néhány esetben magyar *-a-* is lehet a megfelelője. Ennek az alapján állíthatjuk, hogy a magyar *csutak* szó valószínűleg az oszmánli *čotuk*, illetőleg *čutuk* alakból szabályos úton keletkezett.

Most néhány szót szeretnénk szólni egy másik kérdérről, amely már tulajdonképpen nem is ide tartozik: ez a szerb-horvát

ćutak és az oláh *ćutuk* viszonya a magyar *csutak*-hoz. — A szerb-horvát szóra vonatkozólag első adataink a XIX. századból valók (vö. EtSz. *csutak* al.). A magyarban az első feljegyzés — az EtSz. szerint — 1552-ből való. Tehát a szerb-horvát a magyarból vette át ezt a szót, nem a törökből vagy a bolgárból. Erre mutat a szerb-horvát *ćutak* szó hangalakja is. — ALEXICS GYÖRGY (Magyar elemek az oláh nyelvben. Bp., 1888. 112) azt állítja, hogy az oláh *ćutuk* szó magyar jövevény. De az oláh szó hangtanilag nem magyarázható a magyar *csutak*-ból. Azt hiszem, hogy az oláh szót több joggal oszmánli jövevénynek tarthatjuk. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy L. ŞAINEANU „Influenţa orientală asupra limbei şi culturalei române” című munkájában ezt a török szót nem közli.

A magyar *csutak* szó története tehát röviden a következő: A szó a magyarban közvetlen oszmán-török átvétel, onnan került a szerb-horvátba. A bolgár és az oláh szavak pedig az előbbiektől teljesen külön a balkáni török alakból származnak.

Az EtSz. még a következő magyar szavakat tartja a *csutak*-kal összefüggőnek: *csatak* 'a lekaszált növény földben maradt része; az erősebb fűféléknek a torzsája' (I, 882). Ugyancsak az EtSz. a *csuta* l. 'kukorica meztelen csöve, torzsája, birsalma torzsája' stb. (I, 1229) és a *csutka* 'sajátságos formájú hegyes konty' (I, 1231–2) szavakat szintén ebbe a szócsaládba tartozónak véli. Hogy azonban mindezek a szavak milyen viszonyban állnak egymással, erre a kérdésre felelni nem tartom magamat illetékesnek.

HASAN EREN.

Fickó. Nem hiszem, hogy e szavunk a *fi* főnév kicsinyítőképzős származéka volna, aminek SZARVAS (Nyr. XXII, 385—6) óta általában magyarazzák, mert *-ckó* kicsinyítőképzőnk se ma nincsen, se régebben nem volt. Az egyetlen példa, melyet e képző meglétének bizonyítására felhozni szoktak, a *Lackó* személynév volna. De mi bizonyíthatná, hogy ennek *c* hangja nem a tőhöz, hanem a képzőhöz tartozik? Egyáltalán semmi sem. Sőt sokkal természetesebb az a feltevés, hogy (szláv *Vladislav* >) **Lădiszlău*-ból (valószínűleg *Lă-di-szlău* szótagolás következtében) a mi nyelvünkben az *i* kiesésével *c* hangú **Lăclău* > **Lăcló* lett, melynek becéző rövidítése a R. *Lac* személynév, s amelyből aztán különféle kicsinyítőképzőkkel *Laca*, *Laci*, *Lacó*, *Lack*, *Lacka* és *Lackó* származékok keletkeztek (az ezekre vonatkozó nyelvtörténeti adatokat l. VARGA KATALIN, Bec. keresztnev. 68), mintsem az a másik feltevés, hogy a szláv *Vladislav*-ból e hangsor *di* kapcsolatának az én tudtom szerint példátlan kiesésével *sz* hangú **Lăszlău* > **Lăszló* (>*Lăszló*) lett volna, s ennek rövidítése egy sehonnai ki nem mutatható **Lă* volna, melyből aztán végül egy szintén sehonnai ki nem mutatható *-ckó* kicsinyítővel *Lackó* lett volna. [A mai *sz* hangú *Lăszló* alak az általam feltett korábbi **Lăcló*-ból azzal a mássalhangzó előtti *c* > *sz* változással lett, melyet az olyan fejlődésekben is észlelhetünk, mint amilyenek pl. *Bērēck* > R. *Bērēszk* (EtSz.), R. *Bērēctelke* > N. *Beresztelke* (CSÁNKI V, 693), szláv *Vraclav* > R. *Braszló* > *Boroszló* (EtSz.), R., N. *kocperd* > R. *koszperd* 'gyíkleső' (SIMONYI: Nyr. XLIII, 16, PHILIPP: MNy. IX, 78), szláv *Vratislav* > **Răcló* > *Răszló*

(KARÁCSONYI: Kat. Szemle XLI, 17), R. *Vincloy* > **Victó* > *Viszló* (MELICH: Nyr. XLI, 102).]

Az én nézetem szerint *fickó* szavunk alapszava a *fickándo-zik* igének *fickándo-zó* igeneve, melyből úgy képződött, hogy ez utóbbinak hangsora előbb játszani módon *fic-cé* rövidült (ennek emlékét ma is őrzi az eredetileg *bükk-fickó' jelentésű *bikfic* utótagja; vö. *fajankó*), s ehhez aztán hozzájárult a jól ismert kicsinyítő -*kó* (-*kő*) képző. Olyan alakulás ez tehát szerintem, mint amilyenek pl. *Bertalan* mellett *Berkó* (személynév → család-név) és *Dániél*: *Dankó*, *János*: *Jankó*, *Jusztus*: *Juszkó*, *Lajos*: *Lajkó*, *Mihály*: *Mikó*, *Tamás*: *Tankó*, *Timót*: *Timkó*, *Dorottya*: *Dorkó*,¹ *Benedék*: *Benkó* stb. Tárgyi tekintetben pedig úgy viszonylanak egymáshoz *fickándo-zó* és *fickó*, mint (különféle kicsinyítőképzőkkel) pl. *bámuló* v. *bámésködő*: **bama* > *bamba*, *bicégő*: *bice*, *bunyévác*: *bunyó*, *csacsogó*: *csacsi* ~ *csacska*, *csizmadia*: *csésztkó*, *filozopter*: *filó*, *henyélő*: *henye*, *hiszlerika*: *hiszti*, *izraelita*: *izró*, *kábuló*: *kába*, *kaszaboló*: *Kaszó* esn., *kószáló*: *Kószó* esn., *kotyogó*: **kotya* > *kótya*, *lotyogó*: *lotyó*, *nyafogó*: *nyafka*, *pajtás*: *pajti*, *pasas*: *pasi*, *praktizáló*: *prakszi*, *sunnyogó*: *sunyi*, *totyogó*-*motyogó*: *tutyi*-*mutyi*, *tökfejű* v. *tökfilkő*: *töksi*, *ugráló*-*bugráló*: *ugri*-*bugri*, *vigyorgó*: *vigyori*, *zsugorító*: *zsugori*. Az a körülmény, hogy *fickó* szavunknak (mint pl. a *fiók*-nak és a *ládafta* összetétel utótagjának) 'Bursche' jelentésen kívül még ilyen jelentése is van: 'valamely élettelen tárgynak, dolognak a rendesenél kisebb faja, kisebb része' (e jelentések részletezését l. EtSz. II, 242), nézetem szerint egyáltalán nem akadályozza a szómagyarázatom elfogadásának, mert ebből a másodlagos jelentésből még semmiképen sem következik, hogy *fickó* szavunknak is a *fi* (*fiú*) származékának kell lennie. Lám a *ficsúr* szónak is megvan ez a kettős jelentése, holott egészen bizonyos, hogy semmi köze sincsen a *fi* (*fiú*) szóhoz. A felnőtt ember és a fiú nagysága között levő különbség szolgáltatja az okot arra, hogy különféle eszközöknek (főleg mérőeszközöknek) a rendesenél kisebb fajtát is valamely 'fiú, fiatal ember, legény' jelentésű szóval nevezték el, tekintet nélkül arra, hogy ez a szó a *fi* származéka-e, mint pl. *fiók*, vagy más eredetű-e, mint pl. *ficsúr* és — *fickó*.

Hasonfél. Buzás Dezső ügyvéd úr, kinek a magyar nyelv-tudomány iránt való élénk érdeklődése (l. pl. MNy. XXI—XXIII.) minden magyar nyelvész előtt régóta jól ismert, a *hasonfél* eredetéről (MNy. XXXV, 318) megjelent cikkemmel kapcsolatban nemrég megtisztelt engem egy levelével, melyben

¹ Nyilván azonos ezzel a *Dorkó* > *Darkó* családnév is, mert nemcsak férfi, hanem női személynevekből is lehet családnév. Vö. pl. *Agota*, *Aranka*, *Bora*, *Eva* (írva azonban *Evva*, hogy legalább írásban különbözzenek az *Eva* leánynévtől!), *Ilonka*, (*Katinka* >) *Katonka*, *Mariska*, *Vera* stb. Az ilyen névadás abból magyarázódik, hogy e családoknak egyik, pl. *Pista* nevű őse, egy fiú nélküli családnak pl. *Agota* nevű leányát vette feleségül és odaköltözött ennek a házába. Ezért más Pistáktól való megkülönböztetésül *Agota Pistá*-nak hívták és ezen *Agota* jelzőből utóbb családnév lett. A megkülönböztető névadásnak ezen módja még ma is többfelé szokásos a nép körében.

egyebek közt ezt írja: „Ügyvédi gyakorlatom közben sokszor van dolgom osztályos atyafiakkal. Az osztozkodás során léptenyomán hallom, hogy — természetesen — egy darab földön úgy osztozkodnak az örökösök, hogy *husonfele* az egyiké, *husonfele* a másiké. Ezt a kifejezést csak itt, Tapolcán meg a járásban hallottam. Magyarázataát nem tudom, de azt hiszem, hogy ez a *huson-* nem lehet a *hason-*nak változata.“ Mivel e levelében arra is kért, hogy írjam meg erről való véleményemet a MNy.-ben, ezért közlöm e helyen, hogy bármilyen szokatlan is egy $a > u$ (vagy akár $a > o > u$) változás feltevése, én mégis azt hiszem, hogy ez a N. (eddig tudtommal még sehonnan sem közölt) *husonfele* nem lehet egyéb, mint a köznyelvi *hasonfele* alak elváltozása. Ezt az a körülmény teszi feltehetővé, hogy a *hasonfele* kifejezés előtagja a beszélők lelkében már régóta teljesen elszakadt alapszavától, az egykori (*el-*, *meg-*, *ketté-*) *hasonlik* igétől. A családtalan vagy bármilyen ok (főleg elszigetelődés) miatt családtalanná vált szavak hangalakja ugyanis rendkívül könnyen és a legkülönbözőbb (néha szinte hihetetlen!) módokon változik. Sok példát idéztem erre A Nyelvtudomány Alapelvei című könyvem 2. kiadásának 172. §-ában és újabban (ismét másokat) *Alkonyodik* című cikkemben (MNy. XXXIII, 48).

HORGER ANTAL.

Hódvas, vidravas. BEKE (Nyr. LXVI, 88) a MTsz. csallóközi *hod-vas*, *hodi-vas* 'csapdatóvas, fogó' szavát az egyetlen lehetséges módon 'hódvas'-nak, vagyis 'hódfogó-vas'-nak magyarázza. Fölhoz még egy vasmegyei *hódvas* 'görényfogó csapda' jelentésű adatot és utal arra, hogy az ország más részein *vidravas* az illető csapda neve. Ezeket az adatokat bővíthetem még saját feljegyzéseimmel. A hód már nemcsak Magyarországról, hanem Európa egész területéről kipusztult, és nevét nálunk a népnyelvben csak néhány földrajzi név (pl. *Hódmezővásárhely*) és az említett *hódvas* 'csapda' szó őrzi. Természetesen a hódot nem ismeri már a nép, és még a legöregebbek sem emlékeznek rá; hogy a *hód* szó mit jelent, nem tudják. A hódvassal mostanában görényt és patkányt fognak. A szónak Felsőőr vidékén a következő alakját jegyeztem föl: *huadvass* (Őrisziget). Egyszerű, vasból készült csapdaszerkezetet jelent: arasznyi átmérőjű fogóval ellátott vaskarika és nyitott állapotban egy kis kampó feszíti ki két félkör alakú csapóját. Ugyanennek az eszköznek a Rábaközben *vidravas* a neve: *Kivettettem a vidravasat, de nem fogot patkányt!* (Rábcakapi). A vidrát, tehát azt az állatot, amelyről az eszköz a nevét kapta, már nem ismerik azon a vidéken.

KÁLMÁN BELA.

Csuhá. A szóra első adataink a XVI. század első negyedéből valók: JordK. 340: *csohá*; *csohá* (MonIrók. III, 55); CAL.: *tsohá*; Helt: UT.: *chuháia* (3. személy) (vö. NySz.); 1500: *Chwha*; 1504, 1510: *Choham*; 1516: *Choha*; 1520: *Czwha*; 1528: *Choha*; 1532, 1545: *Chwham*; 1561: *chwha* (OkiSz.). Van e szónak népnyelvi *csuva* alakváltozata is (MTsz.). Jelentése: 1. 'vestis, Kleid, Kleidung'; 2. 'Gausape, pallium, toga, szűr, felöltő, köpö-

nyeg'; 3. 'tunica, chlamys pellicia, subucula, dolmány, szürdoló-mány, derékra való, lajbli; toga cucullata monachorum, Kutte'; 4. 'Decke, szarvas vad bőre'.

Az EtSz. szerint a *csuha* a népi oszmánli *čoha* 'pannus' szóra megy vissza, bár e felvétellel — ugyancsak az EtSz. szerint — a magyar szó jelentése kifogástalanul meg nem magyarázható, mivel az oszmánli *čoha* szónak 'Kleid' jelentésére adat nincsen. Ennél a felvételnél különben nehézséget okoz az is, hogy a magyar *csuha* eredetileg előkelőbb ruhadarabnak volt a neve (KASSAI V, 209), míg ezzel ellentétben az oszmánli *čoha* 'pannus' szó inkább népnyelvi adat.

Azt hiszem, a mi *csoha* ~ *csuha* szavunk nem a népi oszmánli *čoha* 'Tuch'-ra, hanem az oszmánliban ugyancsak előforduló perzsa vagy perzsás eredetű *čoxa* szóra megy vissza (vö. REDHOUSE: چوخه), melynek a perzsában a következő jelentései ismeretesek: 1. 'vestis e lana contexta', 2. 'vestis monachorum christianorum' (VULLERS). Ezzel a szóval a magyar *csuha* 'Kleid' jelentése kifogástalanul megmagyarázható. Az pedig, hogy a szó az oszmánliban perzsa jövevényszó, valószínűleg arra mutat, hogy az oszmánli *čoxa* valami perzsa eredetű, előkelőbb ruhadarabnak volt a neve, mely Magyarországra balkáni közvetítés nélkül jutott el (a szerb, bolgár csak a *čoha* 'pannus' szót ismeri, vö. EtSz.),¹ és itt eleinte csak az urak viselték. Hangtani szempontból is egészen természetes a magyar és az oszmánli-perzsa szónak az összefüggése, mivel a magyar *csoha* szó *u-s* változatai — éppen úgy, mint a *bozdogán* ~ *buzdugán*-nál — valószínűleg a szórványosan előforduló magyar *o > u* változásban lelik magyarázatukat.

Azt a kérdést, hogy a perzsa *čoxa* szónak van-e valami köze az oszmánli *čoha*, *čoka* szóhoz — valószínűleg lesz —, nem tudom eldönteni, a kérdés eldöntése azonban magyar szavunk szempontjából nem is olyan fontos.

HALASI KUN TIBOR.

A gulyás neve a németben. A XVI. század óta ismert *gulyás* szó alapjelentése 'gulyát őrző pásztor'. Később a gulyások ételét *gulyáshús*-nak vagy *gulyásos hús*-nak nevezték. Jelentésbővülés eredményeképpen ma mind a gulyát őrző pásztort, mind a húsételt *gulyás*-nak nevezzük.² A köznyelvben a XVIII. század végén honosulhatott meg a *gulyáshús*.

A *gulyás* átment idegen nyelvekbe is. Persze, leginkább a német nyelvterületen ismerik, mindenekelőtt Ausztriában. Először MARON 1803-i szótárában akadunk a *gulyáshús* német egyértékűsére, a *Gujaschfleisch* szóra. A szó tehát igen hamar bejutott a német nyelvbe.

¹ Oszmánli jövevényszavaink 1541 előtti rétegéből két-három olyan szót is, főleg ruhaneveket, lehet idézni, amelyeket — jelentéstani okokból, vagy pedig a miatt, mivel az illető szók a magyaron és az oszmánlin kívül egyik balkáni vagy középeurópai nyelvből sem mutathatók ki — közvetlen oszmánli átvételeknek kell tartanunk. Ilyen közvetlen átvételek pl. a *bonsok*, a *delisaru* vagy a *juta*.

² Vö. MNY. VII, 99, XIII, 215, XIV, 256, Nyr. XII, 465.

A *Gujaschfleisch* szóalakot később a *Golasch*, *Gollasch* követte.¹ A német nyelv szokínese közé 1934-ben iktatta KLUGE—GÖRZE, EtWb.¹¹, mégpedig *Gulasch* alakban ezzel a megjegyzéssel: „dringt über Österreich im 19. Jhdt. ein“. Ugyanebben az alakban találjuk a szót a Deutscher Sprachverein 1934-ben megjelent „Deutsche Speisekarte“ című szójegyzékében, úgyszólván mint egyetlen idegen szót.

Minden képeletet fölülmul a gulyás Stájerországban való népszerűsége. A stájerok eltértek a hivatalos *Gulasch* szóalaktól; vagy tiz-tizenöt esztendő óta *Gulyas*-t írnak (ékezet nélkül). A stájer gulyásfajtáknak se szeri, se száma. Az alábbi elnevezéseket gyűjtöttem össze: *Rindsgulyas*, *Saftg.*, *Salong.*, *Ratschereng.*, *Wieslerg.*, *Ungarischer G.*, *Szekler G.*, *Szegediner G.*, *Ödenburger G.*, *Grazer G.*, *Salzburger G.*, *Linzer G.*, *Wiener G.*, *Westmoorländer G.*, *Marburger G.*, *Triestiner G.*, *Milaneser G.*, *Znaimer G.*, *Berner G.*, *Französischer G.*, *Pariser G.* Ezek a gulyásfélék nem sokban térnek el egymástól, de — úgy látszik, Széchenyi óta ebben a tekintetben nem igen változott a helyzet — annál jobban attól az ételtől, amelyet mi nevezünk *gulyás*-nak.

Újabban a *pörkölt* is helyet kapott a stájer étlapon. *Pörkelt*-nek írják, *pörklt*-nek ejtik. Szótározva azonban nincsen.

A gráci éstermek étlapját magyar nevű torta is díszíti: *Hunyadyoberschau* torta. A torta *Hunyady* Kálmán grófnak, Ferenc József királyunk volt főlovászmesterének emlékét őrzi. Hunyady grófot Ausztriában a lósport művelése tette népszerűvé.

LOVÁNYI GYULA.

Bokály-kemence. CSEFKÓ GYULA az erdélyi régiségből ismert *bokályos ház*-ról értekezve, többek között megállapítja, hogy „az anyagjelző *bokály* szó... Erdélyben állandó jelzője volt azoknak az edényeknek, amelyeket a szintén *bokály* szóval megnevezett korsófajtával azonos v. hozzá hasonló anyagból készítették, esetleg a bokályokhoz hasonló módon díszítettek is“ (MNy. XXIII, 200). 1698-ból magam is ismerek egy adatot, amelyben a *bokály* szó csak így értelmezhető; íme: „két *bokály* fejez kancsó“ (Erdélyi Múzeum Br. Wesselényi lt.). Még érdekesebb a következő 1740-ből való adat: „... jó bolt-hajtású ház [=szoba]... melljben vagjon faragott kő lábokon álló tűzhely kövű, jó *bokály* kemence“ (uo. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Gyalui csomó). Ez utóbb idézett szövegben a *bokály kemence* bátran így értelmezhető: 'eserépkemence'. A régi kastélyleírásokból láthatjuk, hogy a szobákat mindenütt ilyen kandallószerű, hatalmas eserépkemencék díszítették. E kemence-fajták később a műveltségi javak alászállása során a szélesebb népi rétegekbe is eljutottak. Az erdélyi falvakban nemrégiben még sok szép példányát lehetett látni az olyan kemencéknek, amelyeket erdélyi eleink bizonnyára *bokály-kemencék*-nek neveztek volna. Ezeknek a kemencéknek csempéin különböző domborművű virág- és állatdíszek, tehát ugyanolyan táblák voltak, mint a bokályosház falait díszítő eserép-, illetőleg majolika-lapok.

¹ Széchenyi István írja 1859-ben: „A gulyáshús az a húskészítmény, amelyet a bécsi nyelvészek... *gollaschnak* neveznek, de azért jól megfőzni nem tudják.“ (SIMONYI, Nyr. XXXIX, 99.)

Külföld, külföldi. Az EtSz.-ban e köznevűnek következő jelentéseit látom: 1. a) 'városon kívül fekvő helyen lakó: falusi, vidéki'; b) 'ausländisch, fremdländisch, fremd', 2. a) 'falusi, vidéki, Dorfbewohner, landsmann'; b) 'exterraneus, Ausländer' (az 1. a) és a 2. a) jelentés a forrás szerint elavult). Az erdélyi régiségből és a mai kalotaszegi néprnyelvből magam is ismerek egy-egy példát. A kolozs megyei Gyalu várának egy 1737-i birtokösszeírásából idézhetem ezt az adatot: „... akármelley Városi és *külföldi* [=nem Gyáluból való] Emberek(ne)k szabad vólt marha, herbécs, bárány, sertés etc. húst árulni” (Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Gyalui csomó). ADY LÁSZLÓ, a kalotaszegi Nagykapus (Kolozs m.) református lelkésze, egy nemrég lefolyt beszélgetésünk során megemlítette, hogy a falujabeli magyarok (Nagykapus csaknem szintiszta magyar református község!) a falu határán kívül eső területet *külföld*-nek, a nem falujokból való idegent pedig *külföldi*-nek nevezik. Azért is érdekes ez, mert Nagykapus tudvalevőleg Gyálual tőszomszédos hely, és így a régiségből idézett gyalui adat meg a mai nagykapusi jelentés-használat között a történeti folytonosság bátran megállapítható. — A szónak e Nagykapus néprnyelvében megfigyelt jelentését Erdély más részéből a rendelkezésre álló forrásokból nem tudom kimutatni.

Kalandos. A NySz. és OklSz. adatainak pótlására kéziratos forrásokból kiírt céduláimat rendezve, a következő adatokra akadtam: Gyalu (Kolozs m.): 1727: „*Kalandoság* után való Kaszállo” (Erdélyi Múzeum Gr. Bánffy I. Nemzetségi lt. Gyalui csomó) | 1754: „..... vagynak olyan természetű Rétek is mellyek eleitől fogva a..... *Kalandos*nak és egy házfiak(na)k számára valok ugyan Harangozonak is.....” | „..... Mindezen meg irt *Kalandos* Egy házfiak és Harangozó számára járandó szántó földek és Széna füvek megdézsmáltatnak.....” (Vagyonösszeírás a kolozs-kalotai ref. egyházmegye lt.-ban). — A fentebbi adatokban olvasható, kétségtelenül népi *kalandos* köznév magyarázatához nem kell a *k a l a n d o s - t á r s u l a t o k* történetét részletesen ismernünk. Elég, ha a Gyálulhoz legközelebb eső, körülbelül 20 km-re lévő Kolozsvárt ma is meglévő *kalandos-társulat* történeti kialakulásából annyit tudunk, hogy e társulatok mint a középkori oltár-társulatok utódai a kolozsvári földművesek alkotta céh-szerű alakulatok.¹ E *kalandos* társulatok története még a maga egészében tisztázatlan ugyan, annyi azonban kétségtelen, hogy pl. a kolozsvári, régebbi hidelvi *kalandos-társulat* 1625-i kiváltságlevelében e társulat tagjai a társulati szabályok megalkotásakor így nyilatkoznak: „..... ítiljük jónak lenni, hogy..... szerezzünk valami szép rendtartást egymás között az halottaknak eltemetések felől.....” (LINDNER i. m. 219) A kolozsvári *kalandos-társulatok* tehát a XVII. század elejétől kezdve szinte kizárólag temetkezési társulatok voltak. Ezt tudva,

¹ E társulatok történetével LINDNER GUSZTÁV foglalkozott „A kolozsvári *kalandos-társulatok*” című értekezésében (Erdélyi Múzeum XI, 65 kk.). Ugyanitt a *külföldi* és főként hazai *kalandos-társaságok* történetére vonatkozó forrásanyag is feltalálható. L. még Nyr. XXX, 428—9.

könnyen értelmezhetjük az előbb idézett három gyalui okleveles adatot is. A gyalui *kalandos* emlegetése alkalmával a helység kicsiny volta miatt nem gondolhatunk valamiféle temetkezési társulatra, hanem csak arra, hogy ott is voltak olyan egyháztagok, akik a temetések irányításával, a halottnak a temetőben való kivitelével, és főként a sírásással voltak megbízva. Ezeket *kalandosok*-nak vagy *kalandos egyházfiak*-nak nevezték. A *kalandos* név használata jó bizonyíték egy városias polgári intézményünknek a falusi lakosság körébe való leszállására. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az annál is könnyebb volt, mivel maga Gyalu mint előbb püspöki, aztán fejedelmi, majd Bánffy-birtokközpont erősített jellegénél fogva bizonyos városias kiváltságokat élvezett: lakóinak szabad része is „városi polgár”-nak tartotta magát. Így magyarázható, hogy az idevaló református „polgárság” legalább elnevezésében, sőt esetleg csökevényes formában mint intézményt is átvette a *kalandosság*-ot. Ezt az is elősegítette, hogy a „város” lakosságának egyik tekintélyes része a vár közelében szükségszerűen tömörülő iparosságból állott. A *kalandosság* története pedig azt mutatja, hogy elsősorban a városi iparos lakosság tömörült ilyen *kalandos*-társulatkba.

SZABÓ T. ATTILA.

Fóra! BÁRCZI GÉZA (MNY. XXXV, 42) foglalkozott a *fóra* szó eredetével, mely a XVI. század közepe táján bukkant fel először és a XIX. század elején színházi kifejezéssé lett, és nem fogadta el az EtSz. II, 375 feltevését: „A m. szót az olaszból kétszer vettük át, először a XVI., másodsor a XIX. sz.-ban.” Bárczi szerint csak a XVI. században előforduló alak származik közvetlenül az olaszból (vö. *fuori*, ó-olasz *fuora*, nyelvj. *fora*), míg a XIX. századi változat német közvetítéssel került Magyarországra. E föltevést Déryné (Széppataki Róza) naplójának egyik megjegyzésével igyekszik valószínűsíteni, melyből az tűnik ki, hogy Déryné a *fóra* kifejezést, amit a magyar *újra*-val állít szembe, német szónak érezte.

Véleményem szerint Bárczi nézetét Déryné nyelvi benyomása nem támasztja kellő mértékben alá. A német közvetítés lehetőségét lényegében csak akkor ítélni meg, ha a szó történetét szélesebb európai keretbe helyezzük.

Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy a németben *fora* semmiféle forrásból sem ismeretes. Egyik tanítványomnak, BOCCIARELLI PAOLÁNAK szorgalmas anyaggyűjtésről tanúskodó, de mindmáig kiadatlan doktori értekezésében (Gli elementi italiani nella lingua tedesca. Padova, 1937.) sem találom semmi nyomát. Pedig meglehetne, hiszen színházi műkifejezésről van szó, s jól tudjuk, mekkora sikere volt Bécsben a XVIII. században és a XIX. század elején az olasz színjátszásnak.¹ Ha megnézzük GARTNER TH. kiváló tanulmányát (Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart: Zeitschr. f. hochdeutsche Mundarten III—V.), melyben olasz elemek, a szerző pompás romanisztikai

¹ Metastasio darabjai is innen kerültek át Magyarországra, amint azt ZAMBRA ALAJOS szépen kimutatta „Metastasio poeta cesareo és a magyar iskoladráma a XVIII. század második felében” című dolgozatában (Bp., 1919.).

tájékozottságánál fogva, nagy számban szerepelnek, itt is a számos színházi vonatkozású olasz kifejezés között (155. §.) sem *fuori*, sem *f(u)ora* egyetlen származékát sem találjuk.

De ha nincs is meg a németben az olasz *fuori* vagy *f(u)ora* megfelelője — vagy legalább is a rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudjuk kimutatni —, ez távolról sem bizonyítja azt, hogy a szó csak a magyarba került át. Elterjedési köre ennél sokkal szélesebb volt, s éppen több nyelvben való előfordulása bizonyítja legvilágosabban e szó átütő erejét.¹ E szónak kelet-európai vándorlásában figyelemmel kell lennünk arra a körülményre, hogy szavunk idegen nyelvekbe két különböző jelentésben került át. Az egyik hajózási jellegű. Az olasz *fuori* ugyanis valamely vitorla vagy hajóalkatrész nevével együtt ezt jelenti: 'leva! (húzd föl)' (vö. R. Accademia d' Italia, Dizionario di marina medioevale e moderno. Roma, 1937. 255), s minket ezúttal közelebről nem érdekel.²

Sokkal fontosabb számunkra a *fuori* ~ *f(u)ora* másik jelentése, mely bár számos nagy olasz szótárból hiányzik (de vö. CRUSCA⁵ VI. 631, § XXXIV.³ és PETROCCHI I, 997), mindmáig él a köznyelvben. Mikor a felvonásnak vége van s a függönyt lebecsájtják, a közönség, ha meg van elégedve az előadással, tapsol: erre a függöny ismét megnyílik s a művészek megjelennek. Mindez persze többször is megisméltődhetik, a közönség tapsa szerint. Mikor a függöny nem megy szét vagy föl, ezt szokták kiáltani: *fuori! fuori!* Ez azt jelenti, hogy a színészeket a függöny előtt, a rivaldánál⁴ kívánják látni. A *fuori!* (nyelvj. *fora!*) kiáltáshoz sokszor valamely személy nevét csatolják: *Fuori l' autore!* a szerzőre, *fuori il maestro!* a karmesterre vonatkozik.⁵ Az olasz színjátszás XVIII.—XIX. századi kelet-európai elterjedésének megfelelően szavunk ebben az értelemben nemcsak a magyarban fordul elő, hanem megvan a lengyelben: *fora!* 'bis (újra)' (vö. BRÜCKNER, Słownik et. jęz. polsk. 125), a bolgárban: *фopa* (szótárakban nincs, de idézi PASCU G., Dict. d' étym. macédo-roumain I, 228 411. sz. előttem ismeretlen forrásból) s az újjörögben *фoра*. Az utóbbiban e szó jelentése még egészen az eredeti olasz értelemezhez simul; *fora*

¹ A jövevényszó kutatásnak ezen elvére vonatkozólag l. „I rapporti di Venezia coll' Oriente Balcanico, Cenni sulla diffusione degli elementi veneti nel lessico delle lingue balcaniche“ című tanulmányomat Roma, 1938., valamint vö. Archivum Romanicum XXII, 250 és VIDOS B. E., Storia delle parole marinesche italiane passate in francese. Firenze, 1939. 43.

² Belőle származik még az újjörög *фoра* 'ki', melynek jelentése az olasz alapszóhoz egészen hasonló (vö. HESSELING, Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes. Amsterdam, 1903. 33), valamint közvetlenül vagy újjörög közvetítéssel a török *فورا* *fora* „Commandoruf zum Oeffnen des Segels“ (MEYER G., Türkische Studien I, 76 és BONELLI L., L' Oriente I, 185).

³ „Fuori, è grido di acclamazione, più spesso usato dal pubblico nei teatri, e simili, per chiamare sul proscenio gli autori, gli attori, i cantanti, in segno di onore; od anche è grido di impazienza, per fare incominciare la rappresentazione.“ Vö. § CIX.: „Chiamar fuori, riferito agli autori, agli attori, cantanti e simili, vale Farli venire con applausi o acclamazioni sul proscenio in segno di onore.“

⁴ A magyar *rivalda* < olasz *ribalta* (vö. GALAMB S.: MNy. XXIII, 25).

⁵ Vö. még *Fuori il tenore! Fuori la prima donna!* (PETROCCHI i. h.).

pontos megfelelője ez a kifejezés: [θεατρ. επίφ.] φώρα! 'la toile' vagyis: 'a függöny elé', τοῦ ἐφώναζαν φώρα 'on l'a rappelle' (VLACHOS, Λεξ. ἑλληνο-γαλλ. 939). Ezt a görög szót persze nem szabad összetévesztenünk a φορὰ főnévvel, amelynek jelentése: 'corso, marcia, movimento' (BRIGHENTI).¹

A lengyelben és a bolgárban szavunk 'újra, hogy volt' értelemben fordul elő, de ez teljesen érthető, hiszen mikor a színészt kihívják a függöny elé, gyakran kívánják azt, hogy szerepéből — különösen valamely énekszámából — egy részt megismételjen (vö. olasz: *fuori, bis!* PETROCCHI i. h.).² Tekintettel arra, hogy a XVIII. és XIX. század fordulója táján az olasz színház Magyarországon is elég ismert volt (vö. VÁRADY I., *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma, 1934. I, 260 kk.), s e korban magyar földön olasznyelvű színdarabokat is adnak ki (l. ZOLNAY KLÁRA, *A magyarországi olasz nyomtatványok*. Bp., 1932. 10 kk.), semmi akadályja sincs annak a feltevésnek, hogy szavunk nem — más forrásból nem igazolható — német közvetítéssel, hanem közvetlenül az olaszból került át a magyar nyelvbe. Ezzel tehát, Bárczi nézetével szemben, inkább az EtSz. magyarázataát vagyunk hajlandók elfogadni.

Forbátol. Ennek az állítólagos olasz jövevényszónak történetét legújabbban az EtSz. foglalta össze (II, 376—8). Itt megtaláljuk a szóra vonatkozó régebbi irodalmat és a különböző megfejtési kísérleteket is. Az EtSz. végső következtetése így hangzik: „Eredete nincs tisztázva. SIMONYI Zs. MNy.² 385 szerint <olasz átétel. A végső forrás a klat. *foris facere* 'ausserhalb (das rechtes, der befugnis) handeln, unrecht handeln, sich vergehen' KÖRTING, LRWb.³ igéből származó klat. *forisfactum*... E klat. szóból fr. *forfait* 'das vergehen, delictum, peccatum' olasz *forfatto*(?) ua. (forrása imban ilyen olasz szót nem találtam).³ SIMONYI i. h. azt hiszi, ... hogy az olasz *forfatto*(?)-ből magy. **forfat* lett s ez az ugyanakkor használt

¹ Azonos viszont vele az oláh *fóra* (Dict. Acad. Rom. II, 157) <üjgörög φώρα<olasz *fora*, mely mint kártyaműszó azt jelzi, ha valaki 'kimegy a játékból' (eredeti jelentése tehát itt is 'ki, kifelé!'). Ez az értelmi árnyalat is az olaszból származik. CRUSCA⁵ II, 829, § LXXIII: „Chiamarsi fuori . . . termine di giuoco, usasi assolutamente, più che altro nel modo Fuori mi chiamo, per Dichiarare, innanzi che finisca il giuoco, d'aver guadagnati i punti richiesti per vincere la partita“ és KÖRÖSI S., *Olasz-magyar szótár* I, 551: „*fuori mi chiamo!* Ki vagyok! Eljutottam a meghatározott számig!“ Vö. GÁLDI L., *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*. Bp., 1939. 192.

² Igen kétes az arumén *fora* származása, mivel ennek jelentése 'clairement, ouvertement, franchement' (PASCU i. h.). Tekintettel arra, hogy az üjgörög φώρα előfordul 'en public' értelemben is (VLACHOS i. h.) talán ezt az alakot szintén az üjgörögből magyarázhatjuk.

A teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy a raguzai horvátban is előfordul *fora* ebben a kifejezésben: *Kandelora zima fora* (Rječnik III, 62), aminek olasz nyelvjárásokban a *Per la Candelora . . . dall'inverno semo fora* szólás felel meg.

³ Én ritkítottam! — T. K.

m a g y. *forbat* ... 'ívóedény: csalóka pohár' hatása alatt vált *forbat*-tá. Elfogadhatatlan: a) A lat.-olasz (?) szó 'delictum, peccatum' jelentésű; a 'delictum, peccatum' megtorlást von maga után. A magy. szó jelentése: 'hasonlót hasonlóval fizetni, jót jóval, szemet szemért'. Az uralkodó képzet: 'vicissitudo, kölcsönösség'; b) A magy. szó *-b*-je az olasz *-f*-ből — h a v a n i l y e n o l a s z s z ó¹ — érthetetlen; c) A magy. szó története — ha átvétel — igei átvételre, igei eredetire mutat, melyből a *forbát* főnév XIX. sz.-i elvonás."

Ezúttal nem a szó eredetének meghatározását kísérem meg, hanem csak néhány részletkérdést igyekszem pontosabb világitásba helyezni. Az olaszban ugyanis a *forfatto* szó, melynek létét az EtSz. kétségbe vonja, igen régóta előfordul. A „Dizionario degli Accademici della Crusca“ (5. kiad.) nem ismeri ugyan, de megvan a nagyobb szótárak jórésében (TOMMASEO—BELLINI II, 867, TRAMATER, mantuai kiadás II, 711 stb.). Ma nem használatos, de már a XIII. századból találunk reá példát, 'gaztett, bűncselekmény (misfatto, delitto)' értelemben. Ilyen mondatokban fordul elő: „E dico bene in diritto di me, che 'l forfatto di quelli della congiura sormonta tutte le pene“ (LATINI BRUNETTO, Tesoro volg. 8, 32) és „Ch 'ancor dei Pensar, ch 'i rei Non hanno modi prima De' lor forfatti, Ne' suoi ma' tratti Di vendetta cima“ (FRANCESCO DA BARBERINO 208, 7). Az olaszban e *forfatto* szó csakúgy, mint a többi *for*- előtaggal összetett szó, XIII—XIV. századi gallicizmus (vö. BEZZOLA R., Abbozzo di una storia dei gallicismi italiani dei primi secoli. Zurigo—Heidelberg, 1924. 94). Eredetijét az ó-francia *forfait* szóban találjuk meg, melyre a XI. századtól kezdve vannak adataink és 'crime détestable' a jelentése (vö. WARTBURG, FrzEtWb. III, 351, 354, 31. jegyz.).

De ha kimutatható is a régebbi olasz nyelvhasználatból ez a főnév, semmi kétség sincs aziránt, hogy a magyar *forbátol* ige ebből, épp az EtSz.-ban jelzett alaki és jelentéstani nehézségek miatt, nem származhatik. E megállapításnál tovább is mehetünk és azt mondhatjuk, hogy sem az olasz irodalmi nyelvben, sem az észak-olasz nyelvjárásokban egyetlen olyan szót sem találunk, mellyel a magyar kifejezést kapcsolatba lehetne hozni. Igénk eredete tehát továbbra is bizonytalan, s ugyanez áll a *forbát* főnévre is, melynek az EtSz. (II, 376) idézte *furbetto* szóhoz, alak- és jelentéstani különbségek miatt, semmi köze sem lehet. E két szó eredetét tehát nem az olasz szókincsben, hanem más nyelvterületen kell keresnünk.

TAGLIAVINI KÁROLY.

Csömör, sömör. STRAUZS GYULA a MNy. legutóbbi számában (XXXVI, 135—6) közölt ilyen című cikkében a *csömör* szót egy már elavult **esomor* főnévből származtatja. Kétségtelen, hogy a *csömör* régi leírásaiban a *esomó* többször előfordul. Így: „... az apró mirigyekben rekedést, keménységet... okoz, melyet a' Magyar tsömörnek nevez“, írja ZSÓLDOS JÁNOS, Diaetetika. 1818. 22. — A csömörös beteg kezetővén a magyarok hite szerint csomók keletkeznek, amint CSAPLOVICS J., Gemälde von Ungern. 1822. I,

¹ Én ritkítottam! — T. K.

234 említi. De ugyanezt hallhatjuk néhol még ma is a nép között; pl. saját gyűjtéséből: „mirigye támad, legjobban a vállközei vannak tele mirigyekkel“ Szentkirályszabadja; „a beteg hátát megkenik, mert csömörkor csomók képződnek a hátán, azokat szétkenik“ Vajka. — A csömör leggyakoribb és legrégibb gyógymódja, a kenés (számtalan adatot közül erre a régiségből MAGYARY-KOSSA GYULA, Magyar orvosi emlékek. 1931. III, 194—5). Azonban a beteg bőrének felszedése, a beteg megrázása, megropogtatása (pl. CSAPLOVICS I, 234, Néprajzi Értesítő 1904: 244; hasonló adatok vannak saját gyűjtésemben Veszprém és Abaúj megyéből) a mellett szólanak, hogy itt a tünetek előterében a törzsnek, hátnak, hastájnak valami kellemetlen, feszülő, összeszoruló, de nem határozottan fájdalmas érzése állhat, amit a nausea, az undorodás fogalma nem teljesen fed. Ha a fentebb érintett leírások csömöről beszélnek, ez csakis valami érzésnek, de nem tényleges, valóságos, a bőr alatt képződött, ereznyelven szólva: terimenagyobbodásnak megjelölése lehet, legkevésbé a herpes labialisnak. Egészen jelentéktelen, különben sem kellemetlen jelenségről, mint pl. a herpes labialis, tünetcsoportot sem a régi orvostudomány, sem a népi szemlélet nem nevezett el és nem nevez el. Ha a herpesről nevezné el, akkor elsősorban a herpest gyógyítaná, már pedig erről adatot nem ismerek. — Képzeltnek tartotta a csomósodást CSAPLOVICS is. Hasonló leírást találhatunk egy a *čemer*-ről való felvidéki tótközlésben (HOVORKA—KRONFELD, Vergleichende Volksmedizin. 1908. II, 67). Az elnevezés tehát a göreshöz (hasgörcs, gyomorgörcs) hasonló szemléleti alapon jöhetett létre, egy a csomó fogalmával kapcsolatba hozható érzés megjelöléseként, feltéve, ha valóban levezethető a *csömör* szó a *csomó* főnév képzésbeli párjából, a *csomor*-ból.

A *sömör* viszont kétségtelenül valóságos, látható, észlelhető elváltozás, és a nevét — nem tekintve a nyelvészeti következtetéseket — tisztán szemléleti alapon, inkább tudom a *szem*-ből, mint a *csomó*-ból magyarázni. Már inkább megfelelnek a 'csomó' fogalmának a pestises betegek bubói, ép ezért hozta kapcsolatba MAGYARY-KOSSA a *csoma*, *csuma* betegségnevet a *csomó*-val (Magyar orvosi emlékek I, 358). VAJKAI AURÉL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Embëzÿ Teftnek betegfegÿzël ualo o2uoffagok.¹

Folyóiratunk e füzetének 159—69. lapján ismertetett XVI. századi orvosi kompendium első négy levelének betűhû szövege.

Agÿ Velërel.

Fëyedeth ha Telben Fodor Mentawal awagÿ | Ta[nufag]
Maÿorannal parlod, Nyarban penÿgh Rofawal, Eÿ Agÿad

¹ A cím körül a kódex egykori tulajdonosának bejegyzése: „N: Enyedi Barakony[i] Borbely Ján[os] Kõnyve.“

veleüeth megh eréffitü, es Nathat nem hagy rajtad ün-
dulnü.

Agüad veleüeth myndenkoron igén tüztüttüa, ha Szék-
fweth, vagü Bechüfweth, vagü Feýer mentath fêß megh vüzbén,
es azzal parlod az Feýedeth.

Enheýra pwbégnü igén haznos.

Agü velének penügh lemmü vgü nem aarth, mynth az
Emeztetlenfegh, merth myndén Betegfelegnek ez vgüan güékere.

Az Fêrêl.

Feýedeth myndén keth awagü Harom hetben [Tanuf[ag]
megh mofalfad ecczêr. Az Lugban penügh Bechü fweth, Spüca-
nardoeth, Maýoranth, awagy kapotnakoeth vettes.

Feýed Hufath napýaban güakorta fwüwlyed fwüwel, igén
haznos az Feýednek.

Ha fêrêdnêd akarz, elêzêr az Feýedre [Hecczêr] meleg
vüzüeth eoß, Feýed nem faý az fêrdê [vthan.]

[1b] Fênek penügh megh bantafa, az mynth az Orwoflo Doc-
torok az Naponkenth valo güakorlafbol ezêkben véttek, Harom
rendben lezên. Awagü az Hartýakban: Awagü az Agü velének
allattýaban; Awagü az Folýafokban kýth Deakul Meatufoknak
hýnak. Lezên azerth Elêzêr azokban az keth Hartýakban kýk
az Agü velêth be takarýak: Awagü penügh az ýnas hartýa-
ban melü az Agü kaponýath az Bêr alath be takarýa. Ez
Hartýaknak penügh bantafýbol kéwetkeozýk, Vüönnan valo Fê
faýas: Igén Êrês Feo faýas: Az Fênek fel feleol valo faýafa.
Mafodezor lezên az Agü Velének allattýaban, mykor [Mafoðýk]
az Elmenek, Az Elmelkédefnek, Es az Emlékêzetnek Széký es
ezkéze megh veß, awagü ereýe es tehetfege el vetetýk: Ha
megh veß, abbol kéwetkézük Hagýmaz: Okoffaghnekwl valo
kabalkodas melü lezên az Hagýmazban: Eßnekwl valo
Eýelý budofas: Dwhês Bolondfagh. Ha penügh Ereýe vetetýk
el, abbol lezên olý Bolondfagh, kýben az Okoffagh, az Emlé-
kézeth is el veß: Balgatagfagh: Emlékêzetnek el vezefe:
Eýel es Nappal nagü baggýadwa aluwo Betegfegh: Alomnak
zertelen nagü kewanfaganak beteghfege: Hertelen valo el Szê-
dwles, ký mya az ogez Tefnek erzekênfege es mozgafa el
vetetýk. Harmadzor, lezên az Agü velêknek güom- [Harm]adýk
rajban awagü tartoýban, es annak folýafýban, Melü folýafok
altal, az Agü Velêbêl az Elewenýtê Leleok, az Erze-
kênfelegnek ees mozgalnak ezkézüben zarmazýk, es ýde-
ftowa el oztatýk. Ez bantafbol penügh kéwetkézük, Szêdêlges:
Korfagh téres: Bozorkaný Nýomas: Guta wtes; Inaknak el
zakadafa kýth fel guta wtefnek hýnak: Inaknak [2a] êzwe vono-
dafa kýth Meredêknek awagü Gêrchnek neweznek. Rezketegêffegh,
Es Nathak.

Embérü Testnek
betegegyzél ualo
N. Enyedi oruostagok. Barakony
Borbély Ján
Agü Velézél. Könyve.

Fejzedet sa kelben Fodor menesével aranyj Ta
majoránál parolod, nyáron panyjot Fyarnal. Ez
agjad vellejnt most csigony, es nasba min bogy
pajand yudaly.

Agjad vellejnt nyádruboron igü 1734/45.
sa Székfűvel, vagy Belsőfűvel, vagy Fejre menes
Fis, most nyjben, es azgal parolod az Kijudog.

Embajra panyjny igü banyos.

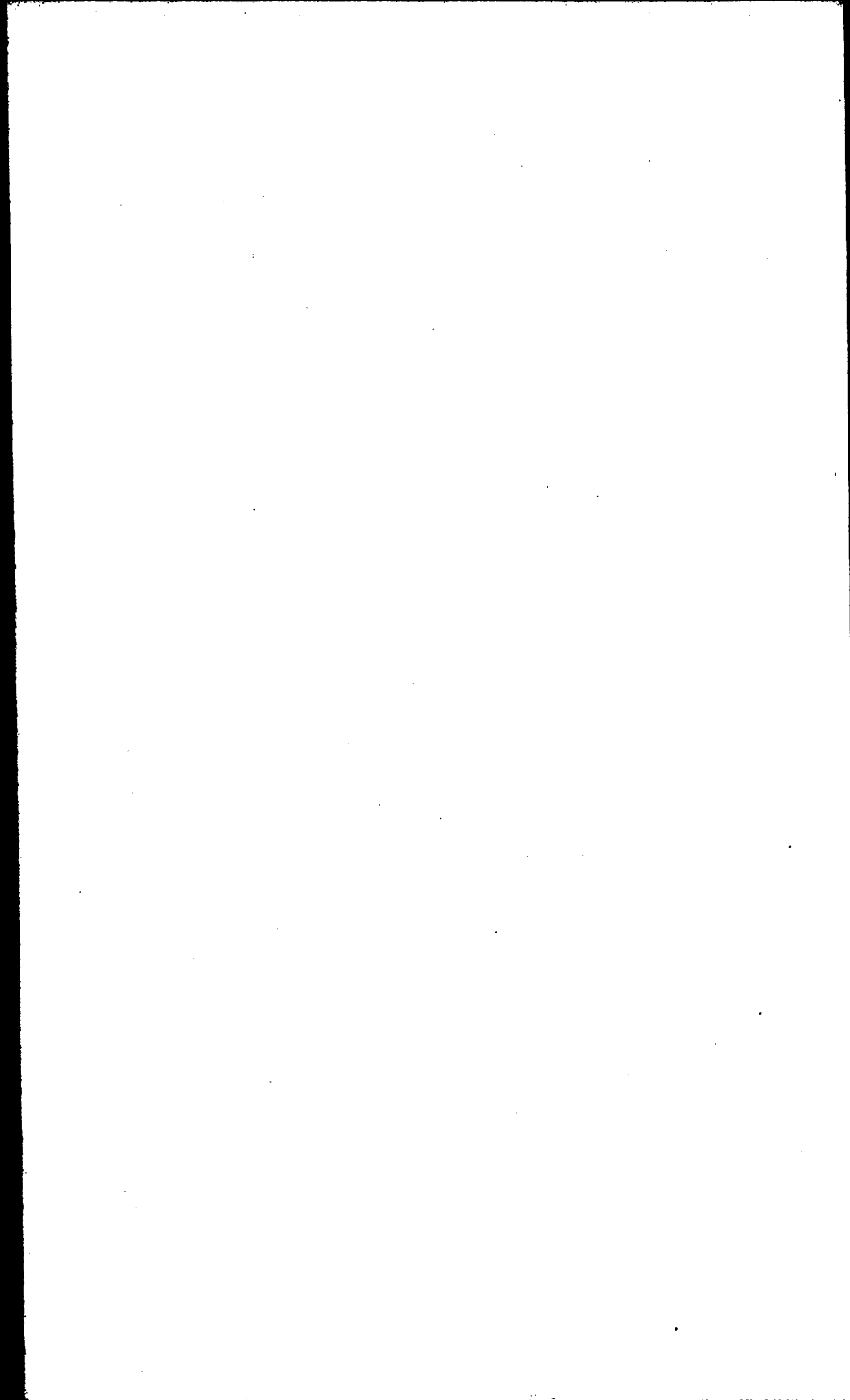
Agü vellejnt panyjot sumy voj min anes,
nyjnt az Emegetenyge, most nyádrü Begegyznt
az vojant ojtent.

Az Fézél.

Fejzedet nyádrü kerd aranyj Hayon kelben Tader
most majornal eajis, az Augban panyjot Belső
fűvel, Spjarnalok, nyjovans aranyj bapornal
venc.

Fejzed Hujat nyjaban ojtakora panyjny
fűvel, igü banyos az Kijudant.

Ha Kivédid abaz, elizis az Kijudant
vileg vellejnt est, Fejzed min fagy az Kijudant.

Vjonnann ualo Fëfajaszrol.

Cephalo ...
So-ja.

Ez vjonnann yndulo Fë fajasz: Neha az Nedweflegëk-
nek kywle valamÿ mertekletlenlegtwl; Neha az Nedweflegëk-
nek Mÿnemwfegetwl; Neha azon Nedweflegëknek tele vóltatul
zarmazÿk, mÿkor az paraknak mÿnetelÿth be teoltÿk: Neha az
Feonek erëtelenfege mÿya mÿkor valamÿ Szel tamad valamÿ
rezeben az Fënek: Neha Gyomornak vetketwl: Neha egÿeb
dolgoktul is.

Egÿ èregh Almath, ha penygh apro, tèbbet, |Oruofs[agok]
fws megh parafban, az Belÿth vëd ky es az Hufat tërd megh
egÿ Talban mÿnth egy pepëth, Eos valamÿ kewes rofa olaÿt
bele, tëret kichÿn Saffrannÿal hÿnch megh, tërd yol èzwe
ezëketh, melegën këd az Fëre.

Keth edës almat, keth Nehezek Thëmÿent, kylencz Barazk
magnak belÿth tÿrÿ eozwe, Eos egÿ kewes rofa awagÿ leuen-
dula vÿzeth bele, këd az Fëre.

Torma leweleth kenÿ megh Mezzel, hÿnch megh tëret Sowl
fëlw. këd az Fëre.

Szëlënek kacchÿat tÿrÿ megh bwën mofarban, az leweth
fachÿard ky ruha altal, egÿ kewes rofa Olaÿal es roflÿzÿtel
chÿnalÿ flafromot, këd az feore.

Thëmÿent, galamb ganeÿat, roflÿzÿtëth, egÿenlë mertekkel
habarÿ èzwe tÿkmonÿ feÿerewel, Sha az Homlok feleol faÿ
az Fë, këd az Fënek hatulfo rezere, Ha penygh az Fënek
hatulfoze faÿ, az homlokara.

Feÿer Borfoth, Saffrant, egÿ mertekkel vegÿ ãn 3 ij,
Euforbiomot. 3 j, Vadgalamb ganeth, 3, 15. tërd èzwe Eczettel,
këd az homlokra es az ket vak zemre.¹

[2b] Fëldÿ Borofÿjannak leweleth tërd megh, es fachÿard ky
az leweth, rofa olaÿal es Eczettel elegÿch eozwe, bocÿas az
orraban benne, az Homlokat is ezzel kennÿed.

Borfoth tÿrÿ èzwe Tengery zëlëwel awagÿ azzu zëlëwel, es
Tetwfwel. Enhera es eftwe is vachÿora elëth ezth ad ènnÿ az
Feÿe faÿonak, el vezÿ az Fë faÿafth, az Nathat is ky tÿzÿtÿttÿa.

Fekete wrmëth alfzath fëz megh feÿer borban, had megh
hwnÿ, abban moffad az faÿo Feÿeth, az wrmëth az vthan
këd rea.

Mÿrrhat, zerechÿën dÿot, konkolt, ãn 3, iij, Sot, Tëk
magnak belÿth, ãn 3, j, tërd porra es chÿnald èzwe rofa olaÿal,
Trocfifokat chÿnalÿ belële, Smÿkor zwkzëgh, eggÿeth azzonÿ-
allat teÿewel ky leant zoptath elegÿch èzwe, tëlch fël az Or-
ban, ky tÿzÿtÿttia az Fëfaÿaft.

Jfopoth, rutath, Cÿombort, Fëldÿ bozza gyëkereth, fëz
megh feÿer borban fëdel alat, ezzel moffad az Feÿet egÿ Nap

¹ A *drachma* (= 4.375 gramm) súlymérték jele: 3. Az *ana* „egyenlő mértékkel“ jelzése: ãn.

kecczêris háromzoris. Az vthan állzu rutat têry megh egÿ kÿs borban, fachÿard kÿ ruha altal az leweth, martogas ruhat ebben, az menÿ helyên az Fê faÿ téd rea, mÿnd ezt chÿele-kêggÿed, Soha olÿ erês Fê faÿdalom nem lehet kÿt harmad napigh megh nem gÿogÿth. Bebek Imreh probalta.

Maÿorannak fachÿard kÿ az lewet, melegên keth awagÿ három cÿeppêth bochÿas fél az Órban.

Hewfegebêl ualo Fêfaÿasrol.

|... usis

Fênek Hewfegebêl valo faÿafa lezên legh ÿnkab az |... r
Napnak hewfegetwl, mÿkor fokaÿgh az Feÿet altal fwthÿ;
Hertelen ÿaraftul is megh lezên: Fêrdêtwl Langnak kêzel vol-
tatul: Haragtul: Bufulafatul: Es meleghe betegfegektwl.

[3a] Ennek Bÿzonÿos ÿeley ezêk, hogÿha tapasztod az |Jegÿ...
Feÿet meleghe es zaraz, az zêmék vérêffek, es ha az feÿeth
hÿdeggel ertetéd érémêth zenwedÿ. Ez ilÿen faÿafban nem ÿo
meleghe helyên leonnÿ, hanem hÿwês helyên, es hÿdegh vÿznek
egÿk edenbêl az mafÿk edenbe zorafawal is hwÿtenÿ kel az
helt. Az hazban penÿgh, rofat, vÿolat, vizÿ têknek vÿragath,
zêlê kaccÿath, zedernek leweleit, es effele hÿwêfÿtê allatokkat
kel hoznÿ es hÿntenÿ.

Az Etel kewefes es hÿdegh természetw legÿên, vgÿ |Eledel
mÿnth Salata, porcÿn, arpa dara, hÿgan fwlt tÿkmonÿ,
galambffÿ egrêffel fêwe, kêwÿhal, Mondola teÿ mÿnd az heawal
eozwe têrwe. Ital penÿgh vÿz legiên egÿeb fe, hanem |Ital
ha kÿnek az gÿomra vÿz ÿtallal megh bomlanek, az borth
vÿzzel iol megh elegÿtween aggÿad ÿnnÿa, Awagÿ olÿ vÿzeth
a kÿben valamÿ kewes fa heat fêztenek megh. Ez ilÿen |Tanufagh
alugÿek es nÿugogÿek, Azzonÿallattal ne kêzêfwlÿên, zekÿt es
vÿzeletÿth megh ne tartoztalfa, de mÿhelt almabol fél fêrken,
ezêktwl magath mÿngÿaraftul megh wrelÿeche. Napfent, Munkat,
Fêrdêt, haragot es bufulafth es mÿndên affele ÿndulatokat igên
el tawoztalfon.

Opiumoth, Natragula gÿêkerenek az félfé heath, |Orvosfagok
vizÿ têknek vÿragath, Camfort, vegÿ egÿenlê mertekkel, es
vizÿtêknek lewelenek kÿ fachÿart leweben elegÿcd el es chÿnalÿ
trocifocofokat belêle, az verêfenÿên zarazd megh, az vthan téd
porra, es mÿkor a zwkzêgh kewannÿa ennek az poraban fuÿ
... ban,¹ es azonnal megh zwnÿk az faÿdalom.

Egÿ kewes rofa vÿzeth eczettel elegÿch eozwe zÿtafd fél
az orraban. mÿndÿaraftul megh laffittÿa az fênek faÿdalmath.

[3b] Vadzêlênek vÿragath rofa olaÿal es eczettel elegich
êzwe, es kêfd az homlokra.

Rofa olaÿth es vÿola olaÿth, Eczettel, Egrêffel es Camforral
têry erêffen êzwe mofarban, kêfd ezt az homlokra es vak

¹ Tintafolt miatt olvashatatlan szavak. Talán: az orraban.

zémekre, megh giogyttia az faŷo feŷeth a kŷ vgŷan chŷēngh es harangoz.

Vŷolat, vizŷtĕkĕt Arpat, Feŷer fwznek leweleth, zĕlĕnek leweleth, feozd megh vŷzben, es eottĕzzed ezzel az faŷo feŷeth. Sha akarod hogŷ alom ŷw[iĕ]n reaŷa, Ez vŷzben feŷer maaknak feŷet magwanekwl, es Salatath, feoz megh vŷonnan, Ezzel moffad az feŷet, az labfeŷet es az ŷzarakat.

Rofa olaŷth ŷ ij, rofa vŷzeth ŷ iij, Jo Eczetĕth ŷ j, ves valamŷ Sot bele, es tŷkmonŷ feŷeryben habard ŷol erĕŷten ĕzwe, march ruhat bele, es tĕd az homlokra.¹

Fwlben ereztĕ fwnek vŷzet, Salata vŷzeth, zepzĕlĕ vŷzeth ān ŷ ij, zekfw vŷzeth, Eczetĕth, ān ŷ j, elegŷcd eoŷwe eŷĕketh, march ruhat bele, es kĕfd az homlokra es vak zĕmĕkre.

Kenŷer belŷth elegŷcz ĕzwe Maak olaŷal ees mondola olaŷal, tĕrd ĕzwe, keofd az homlokra.

Egŷ vŷ tŷkmonnak mŷnd zeket feŷeret habard ĕzwe rofa olaŷal es rofa vŷzzel, kĕfd az homlokra es keth vak zĕmĕkre.

Bŷfalma magoth, B . . . magot² ān z vj, Porchŷn fwnek lewelet, z iij, zĕpzeleo lewelet z j, rofa olaŷt ŷ ij, chŷnald ĕzwe eŷĕket es kend ruhara, kĕfd az homlokra es vak zĕmĕkre.

Fanak vŷ mohat aztafd megh rofa olaŷban, es ezth kĕffed az faŷo fĕre.

[4a] Popiomoth, z j, rofa olaŷth, vŷola olaŷth, ān z iij, vizŷtĕknek azzu vŷragath ɔ i, azzu vĕrĕs rofat, ɔ j, ehĕz tegŷ vŷazth az menŷ zwkzĕgh es chŷnalŷ kenĕ ŷreth, ezzel kennŷed az homlokot es keth vak zĕmĕth.³

Vĕrĕs rofath fĕz megh Sawanŷu borban, ezt keofd az homlokra es vak zĕmĕkre.

Salatanak fachŷard kŷ az leweth, rofa olaŷal ees Eczetel elegŷch ĕzwe, kĕfd az fĕre.

Mondolath tĕrŷ megh, elegŷcd eoŷwe rofa vŷzzel es kĕfd az homlokra es vak zĕmĕkre.

Rofa vŷragoth, vŷola vŷragoth, M. 5. Feŷer fwz leweleth, Saarkerepeth, zekfweth, ān. M. j. Feŷer malwa magoth, z iij, Megh healt arpath ŷ ij, eŷĕket fĕzd megh vŷzben ŷ ij, mŷnd addigh hogŷ harmad reze el apaggŷon, ezzel moffad az feŷeth.⁴

Belend fwnek Nŷers leweleth, Fan awagŷ kĕzŷklan termĕth mohot tĕrŷ ĕzwe rofa olaŷal, kĕfd az fĕre.

Zĕlĕ kacczŷanak tĕrd kŷ az leweth, rofa olaŷal es arpa lŷztel elegŷch eoŷwe, flaftrum moggŷara chŷnald az fĕre, megh giogyttia. Probalth. VARJAS BĒLA.

¹ Az *uncia* (= 35'001 gramm) sŷlymĕrtĕk jele: ŷ.

² Tintafolt miatt olvashatatlan szŷ.

³ A *scrupulus* (= 1'458 gramm) sŷlymĕrtĕk jele: ɔ.

⁴ A *font* vagy latinosan *libra* (= 41'9904 dkg) sŷlymĕrtĕk jele: ŷ.

Adatok a magyar színnevekhez.

Nemrégiben BARTHA KATALIN szép tanulmányban gyűjtötte össze a magyar színneveket.¹ Minthogy levéltári kutatás közben készített oklevél-céduláim között több olyat találtam, amely valamilyen tekintetben kiegészíti a BARTHA-féle jegyzéket, érdemesnek tartom adataimat közölni. Az alábbi adatok az Erdélyi Múzeum családi levéltáraiból, a Gr. Bánffy I. Nemz., Gr. Lázár és Br. Wesselényi családok levéltárából valók; a levéltárat külön az adat után nem jelzem.

büdöskőszin 'schwefelgelb'. 1696 körül: „*büdös kő szin* poszto fekete Csapkével vállastol.“

faolajszinü 'gelb'. 1717: „*Faolaj binü* kis mente.“

fejéreses. XVIII. sz.: „*Paraszt Lepedo 3. Fejéreses 1*“ (Szentdemeter, Udvarhely m.).

gyöngyszinü. 1832: „*Gyöngy szinü* kaszten“ (Marosbogát).

hajnalfehér. 1803: *Hajnal feje* (lóról).

hajszin. 1696 körül: „*haj szin* sima atlasz sűrű Arany Galandal fel hányva“ | 1727: „*Hajszin* Havasföldj Barsanj szoknya elegyes kötes rajta.“

hermelin. XIX. sz. eleje: „*Egy Hermelin* Kantca Tsitko.“

hókapej. 1803: „*Egy hoka pelly* kantza Csiko.“

hollószin. 1696: „*Hollo szin* kanavász Egy rend szélyes Ezüst kötés az allyán válastol“ (Gyergyó).

kaporcaszin. 1751: „*Kaportza szin* alsób(an) szött szoknyát.“

kék. 1711: „*egy Fejér és egj kék ökör*.“

kököröcsinszin. 1717: „*Kököröcsin bin*, hiuzzal béllet mente.“

mákszin. 1696 körül: „*Mák szin* poszto Elő kötöstől vállastol“ (Gyergyó).

megyszin. 1618: „*Egy mettzin* nadrág.“

narancsszin. 1717: „*Egy narany bin* arany gombos, nusztal béllett (t. i. köntös) . . . *Egy naran szin* (!) dolmány.“

piros. 1765: „*Piros* kotza.“

seprűszin. 1735: „*Egy Seprű szin* Atlacz szoknya . . . *Egy seprűszin* Bársony váll . . . *Egy feje* virágu *Seprű szin* Tafota szoknya.“

seregélyszürke. 1818: „*Seregély szürke* kancza.“

sötétfakó. 1820: „*Sötét fakó* (lóról).“

szegszőrü. 1764: „*Tavalyi Szeg szőrü* Paripa“ (Buza, Szolnok-Doboka m.).

szőke. 1727: „*Hátra horgatt szarvu szőke* tehen . . . *szőke* tulok“ | 1765: „*Szőke* kotza.“

SZABÓ T. ATTILA.

Adalékok a nyelvújítás korának szókészletéhez.²

2. *Bërég*. Mátyus István i. munkájában ezt az erdélyi tájszót is megtalálhatjuk: „*Máfok* tsak az öt hólnapoknál kiffebeket [t. i. bárányokat], az az, tsak téjjel élöket és az eftyendöfeknél nagyobbakat öltásarolják, és mind a' kos, mind a' nőftény

¹ Szókincstanulmány a magyar nyelv színelnevezéseiről. Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudománygyetem nyelvészeti szemináriumából. 2. sz. Szerk.: CSÜRY BÁLINT. Debrecen, 1937. 101 l.

² L. MNy. XXXVI, 139—42.

mijorákat mig *beregni* nem kezdettek nagyra betsülik“ (1787. i. m. III, 113). Származéka (*bërëgtet*) 1789-ben verses szövegben is előfordul: „Afztrakán' tájáról vézsem kosaimat, — 'S vélek *berëgtetem* borzas juhaimat“ (Bartsay i. m. 109).

Bërnyákol. Ide kell kapcsolnunk — ha t. i. valóban van ilyen szavunk — a macska hangját utánzó *bërnyáu* főnevet meg a *bërnyál* igét is. Vö. 1804-ből: „[A macska] mérgében *bernyáut bernyál*“ (Fábchich i. m. 263).

Bërze. Ez a tájzavunk vagy száz éve ismeretes. Van azonban *bërzo* változata is, s erre — összetételben — 1787-ből ismerem az első adatot: „A' virágos kender-is, ezen okból, elébb-való a' magvasnál. A' mellyek a nagy fzałak árnyékában, aprón, vékonyan maradtak (*berzokákának* hívják a' mieink) azoknak is fzebb, vékonyabb fonalok léfzen“ (Mátyus i. m. I, 364).

Bëzdít. A *bëzget* gyakorító származéokra az első adatot 1793-ból szintén a székely Mátyus István könyvéből idézem: „A' vér-is a' fzüntelen való *bezgetés* [= onánia] által ezen részekre fzo-kik“ (i. m. VI, 557).

Bëzzëg. Főnévi használatára nemcsak az újabb népnyelvből van bizonyítékunk. 1799-ben özvegy Karyóné egyik „szeleburdi“ kérője, Tiptopp is azt magyarázza, mi „a *bezzegje* a dolognak“ (Csokonai: ÖM. III, 282).

Bice (?). Távollabról ezzel a hangfestő szóval állhat rokonságban a *bikec* 'sántikáló' melléknév is. Egyetlen adatom 1808-ból, Kreskay Imre nyelvéből való: „De mit tiszsz *biketz* lábodal, — Mit tesz fájdalmas karod?“ (RMK. XXIII, 115).

Billeng. Legelső adataim a *billeng* változat eredetibb voltát valószínűsítik. 1799-ben így ír Csokonai: „Bent egy-két ifjaszony csak úgy csilleng-filleng, — Mint a szedés után az elhagyott *billeng*“ (ÖM. I, 586). Földi János pedig szintén 1799 táján készített állatánában a természettudomány szaknyelvébe is be akarja vinni: „Tengeri fürtök (*billengek*, *Uvae marinae*)“ (Term. Hist. I, 387).

Billëg. 1790-ből Földi Magyar Nyelvkönyvéből *billeng* változatát is igazolhatjuk (RMK. XXVIII, 160). Csokonainak egy 1790-es jelzésű kéziratából meg a *billegetés* származék kerül elő *billengetés* alakban: „enyelgő *farbillengetésekkel* felszállok a levegőbe“ (ÖM. II, 414).

Bír(ik). Érdekes jelentést őrzött meg az érmelléki Ágoston Antal: „In jus, et poffeffionen alicuius devenio, devolvor. Az atyának jófzága a' fíjára *birik*: bona patris in filium devolvuntur.“ (1805. Magyar oskola 239.)

Bitang. 'Fattyúgyermek' jelentése jóval CzF. előttről is igazolható; vö. 1790-ből: „el-merték mondani, hogy ez az én utófló gyermekem *bitang* (fattyu vagy kurva-gyermek)“ (Andrád: Anekdóták II, 234).

Bogyó. A kevés régi adatból (vö. MNy. XXVIII, 317) ismert *bolyó* változatra idézem 1791-ből: „a' gondos Erdő-bírók a' bolyókat (baccæ) termő tsemetéket ... fzaporítsák“ (Nagyváti i. m. II, 195).

Bolha. A *bolház* származékkal az EtSz. nem foglalkozik; a NySz. sem említi. Illei János 1790-ben használja: „Egy balhás Afzfzony, a' melly *balházáffal* múlatja magát“ (Elme-futtatások

II, 8); egy évvel utóbb pedig Gvadányi egyik verses munkájában bukkan fel: „Paripákra ültek, 's mentek agarázni, — Szolgáknak nádasokba Rókákat hajházni, — Ha azokat onnan *ki* fogják *bolházni*, — Könnyü lez a' téren azokkal tsatázni“ (Országgy. 186).

Bolyhos. Mind az eredetibb *bolyhos*, mind a belőle elvont *bolyh* szó előfordul Csokonainak egy 1796 előtt írt pásztorjátékában: „a te csapzott és *bolyhos* hajadat“ (ÖM. III, 15); „azon *bolyhok*, a melyeket ő fél és utál, magok csinálják az én [=Polyphem] egész becsemet, szépségemet“ (i. h. 8).

Bolyog. Származékai közé kell sorolnunk a *bolydog* igét is. Egyetlen adatunk rá: „Ismét talál Dervis továbbra egy... fiatal embert, a' ki is nagy kedveléssel járt, fellyebb alább *bolydogott*, kérdi tőle, miért járna oly szomorúan“ (1806. Erköltsi iskola, ford. Farkas A. 42).

Borít. A *borongat* szót 1787-ből is igazolhatjuk: „*borongásák* 's kötözzék e'be mártott néhány rétű ruhákkal“ (Mátyus I. i. m. I, 430). — A *borhonyagos* alakra nem egy, hanem két régi adatunk van; t. i. a NySz. idézte 1651-i forrás: Nagy-ari B.: Orthodoxus Christianus 156. és 170. lapján.

[*Bosonyica.*] Nyelvészeti irodalmunkban még nem akadtam nyomára; magam is csak egy 1781-i adatból ismerem: „Nálunk is a' Gyergyói kereskedő Örmények a' ketske-húft sótalan így meg-fzaráfztani gyakran fzozták: *Bosonyítzának* hívják“ (Mátyus I. i. m. III, 37).

Bölény. Mátyus István többször említi *bedéng* változatát is: „A' Szarvasok közü fzámláltatik a' Jáhor, Belénd vagy *Bedéng*-is, D[eáku]l] Alces, Németül Elensthier“ (1787. i. m. III, 130); „Van a' híre, hogy a'... Gyergyói havafokon... e' féle állatok látattak-vólna, 's némelyek *Bedéngnek*, máfok Vad-bialnak nevezték“ (i. h. 131).

Böllenkédik. Néhány évtizeddel KASSAI szótári adata előtt irodalmi szövegben is előfordul; 1803-ban Édes Gergely így kezdi Kazinczy bírálatára írt epés válaszát: „Mit te, Kazinczy, reám *böllenkedni* és kötekedni — Kívánsz?“ (Kaz: Lev. III, 127).

Bömböl. Alakváltozatai közé tartozik a *bembül* is. Összetételben fordul elő 1766-ban: „mihent ifzik, bika-ként *meg-bembül*“ (Illei J.: Boetzius 180).

[*Bördő.*] 1790-ben, Földi Nyelvkönyvében jelentés nélkül szerepel ez a számomra ismeretlen szó: „böndő, *bördő*, bötykő, cipő [stb.: az *erdő* ragozását követi]“ (RMK. XXVIII, 102). Talán ebből származik a *bördős* 'tubulosus'; erre 1807-ből van egy példám: „*Bördős* (tubulosus) [a levél], mikor tsőves, s' belől üres“ (M. Fűvészkönyv 31).

[*Bösény.*] Ehhez a MNy. XVI, 35 stb. tárgyalt ritka tájzavunkhoz tartozhat Földi *bozsény* szava is: „A' hártják, hó-jagok, zatskokra, boritékokra, ée. A' mőtzingok és tsontok Asz-talos ennyvre, ée. A' belek, húrokra, ée. a' marháknak pedig böndője *bozsény* ablakokra, lámpásokra, ée.“ (1799/1801. Term. Hist I, 41).

Briliánt. A *briliántos* melléknévnek is van *brilliántos* változata, s ez már 1789-ből kimutatható: „Az Orofz Kurirnak egy *brilliántos* gyűrűt ajándékoza ő Felsége“ (M. Kurir 32).

Brindza. Alakváltozatai közé sorolhatjuk a *brén[d]zá*-t is; vö. 1797-ből: „... *bréznát* téltre el-tenni edénybe“ (25 esztendőre szegődött... szolga, B₂).

Bú. A *büskölődik* szó csupán HORGER A. szóbeli közlése alapján került bele az EtSz.-ba; 1729-ből azonban az irodalmi nyelvből is van adatunk rá: „Nyavalyádra való komorkodásodat, — Nagy óhajtafodat, s *büskölőda*fodat“ (Nyéki Vörös M.: Tintinnabulum 25).

Bucskázik. A (*kecske*)*bucska* változata a (*bárány*)*bucok* is: „*bárány-butzkokat* hán'fz“ (1791. [Kassai] M. Museum II, 149).

[*Büg.*] A 'nadrág vasalt éle' értelmű *büg* szót szótározza nem találom; talán ugyanez fordul elő a 'gyapjuszál göndörödése' jelentésben Dugonics Etelkájában: „a' Báránynak egy-néhány gyapjú-fzálakat oldalából ki-tépett; és azoknak kondor *büggait* a' Hasáb-fákon el-fzórta“ (1791.² I, 77).

I. Busa. MÁRTON 1807-i adata előtt gyakran szerepel ez a szó Földi János Term. Hist.-jában (1799/1801.), s minthogy MÁRTON egyébként is sokat merített Földiből, valószínű, hogy ezt is tőle vette. Ime, Földi egy részlete: „[A cethal] nagy *busa* feje, közel felét téfzi az egélfz állatnak“ (I, 107).

Buzog. A *buzdúl* származékot a székely Mátyus István mindig 'fel'orr' értelemben használja: „A' Farenheit' Thermometruma fzerint felforr vagy *buzdúl* a' téj a' tűz mélyfégének 199 gradusára“ (1789. i. m. IV, 5 stb.).

Büz. Egy 1790-i adat különös, szólásszerű alkalmazásban mutatja ezt a szót: „A' meg-rettent affzony nem tudta, hova rejtfe Szerelmefét; utóljára az ágy alá buvék a' Prókátor, minthogy már befolyásolhatta nyelvét. Az a száznál több helynév, amelyet itt közlök, kétségtelenül csak hiányosan tükrözi vissza a falu jelenlegi helynévállapotát, de így is sok becses helynévadatot találhatni közte. TECHERT JÓZSEF.

NÉPNYELV.

A moldvai Gajcsána helynevei.

Az itt alább következő helyneveket nem a helyszínen gyűjtöttem, és így térképelnem nem lehetett. 1937 tavaszán Kolozsvárra jött kántorságot tanulni egy PÓGÁR ANTAL nevű tizennyolc éves gajcsánai csángó fiú.¹ Mivel a csángók között most helyszíni nyelvjáráskutatást folytatni nem lehet, felhasználtam a fiú itt tartózkodásának első napjait, mert ekkor a környezet még nem befolyásolhatta nyelvét. Az a száznál több helynév, amelyet itt közlök, kétségtelenül csak hiányosan tükrözi vissza a falu jelenlegi helynévállapotát, de így is sok becses helynévadatot találhatni közte.

Minthogy éppen e faluból nyelvjárási szöveg nem áll rendelkezésünkre, igyekeztem, hogy a közlő magyarázatait fonétikus hűséggel lejegyezve adjam. Ahol „ „ között fonetikus szöveg olvasható, az a közlőtől ered, a nem fonetikus saját magyarázatom. Bár tudom, hogy az ilyen gyűjtés messze áll az éppen

¹ Gajcsána ~ rumén Găiceana a délmoldvai csángótelepek közé tartozik.

tőlem ismertetett (MNy. XXX, 160 kk.) helynévgyűjtési módtól, sajnos, külső kényszerítő körülmények sarkaltak, hogy ne szalasszam el a helynévgyűjtésnek e kezdetlegesebb módját sem.¹

A pggp hegyinek az úttya.

A zédes almához: „Ott van egy nagy édesalmafa.“

A zety kút: „Kimentünk a Zety kútnál.“

A Zeszptár² Győr kútya: Az Eszpotár György csinálta kút neve.

A zoláhok részik: „A románoknak a részik az a hej.“

A Zömrre csorgója: „Vót egy ember, Ömrre (= Imre) asz csinálta aszt a csorgót.“

A zesztát³ erdejibe: r. Pădurea statului.

Árinószai út: „Indul el a templomtól.“

Bálint bokrossa: „Van egy ember, úty híjják, hogy Bálint, van egy bokrossa.“

Bandi v. Bandi Miháj kútya.

Bécsi út: „az az út, amejik menen le“ a faluban.

Bérső futás: „a Kúrsó futásból szakadt le.“ (L. ott!)

Bíró Józsi kútya (kút): „Vót egy öreg ember, asz csinálta a kutat.“

Bogdán Istánné kútya.

Bogdán Mihájiné kútya.

Bógyica: határrész egy Bógyic nevű rumén emberről elnevezve.

Bógyica úttya (út).

Brigáda: „egy bojárnak sok erdeje van ott nállunk, s van egy brigadériája,⁴ amejik őrzi az erdőt.“

Budó Györty kútya: kút a faluban.

Budó kepujánál.

Burduzsén (falurész): „Elmaradott széjecske, amejik fére van a mik faluñktól.“

Burduzsényi hid: „Ezen át vezet a nagy út, mejik menen le a romám faluba.“

Burduzsényi út.

Buzsor kútya: „Régi kút a falutól messze.“

Cigényászába: „Nem tuthatam, nijér híjják lëssz“ (így).

Cigányok ösvennyik.

Ciklósne kútya (kút).

Cikó Andris kútya.

Cserézsbe ~ r. Străjăriș: „Ott csak cserefa nő abba a felibe.“

Cserés ódalba: „Még montam vót magiknak ety Csérest, de az más Csérés; itt njncsen erdő, de ott van. Régen vót csérés ott, de kipoztult, mostan járnak ott elé a johók.“

Csibi kútya (kút).

¹ Külön ki kell fejeznem itt is köszönetem DOMOKOS PÁL PÉTERnek azért, hogy az ilyen tanulmányozás lehetőségére nyelvmesterem Kolozsvárra érkezése után azonnal felhívta figyelmemet.

² *Eszpztár* < rumén *spătar* 1. 'fejedelmi fegyverhordozó'; 2. 'főúri rang'; 3. 'marele ~ a lovasság parancsnoka'.

³ A. m. *esztát* < r. *stat* 'állam, kincstár'.

⁴ R. *brigader* 'erdész'; *brigaderie* 'erdészeti kirendeltség'.

Csibi ugara: „Vót egy öreg, most hótt meg a télbe, vót egy ugara a bokros széjin, réktől erőssen tartja a zöreg.“

Csörgő patakja: „Van egy csörgő, abból egy kicsi víz foly bé a faluba.“

Demóknén küjjel az ódal: „Van egy asszany, az emberét úty hitták: Demók Péter.“

Deják szölleje: „Kijár¹ édesapám vót kántor, ott neki vót szölleje.“

Drázsza teteje: „Nem tuthatom, hogy minek híjják“ (így).

Dzsurdzsika kútya (kút) ~ r. Fântána lui Giurgiea.

Édesalma l. *A zédesalma.*

Etykút l. *A zëtykút.*

Eszpgtár Györty kútya l. *A zeszpgtár Györ kútya.*

Esztát erdejibe l. *A zesztát erdejibe.*

Feri Miháj kútya (kút).

Furujás Istánné kútya.

Gecé gödre: „Vót egy ember, annak a neve *Gecé* vót s úgy maradt a neve.“

Gorc.

Gringbergné erdeje l. *Zsidóné erdeje.*

Gusa Jánossan küjjel az ódalra: „Házã (t. i. Gusa J.-nak) ott van az ódal mellett.“

Gyozsán kútya: „Régi kút a határban.“

Gyozsán Miháj kútya (kút).

Gyurka Márton kútya.

Gyurka Péter Istán kútya.

Haraŋgazó kútya (kút): „Van az ember, mejik haraŋgaz a templomnál, az ő neve Bogdán Istán.“

Hósszu erdő l. *Zsidóné erdeje.*

Hucuji ösven (ösvény).

Illés Istán kútya (kút).

Kádár cilhája: „Mikor béértünk a Kádár kútyához, ott csináltunk egy verést a *Kádár cilhájbq.*“²

Kádár kútya (kút) l. fentebb!

Kántonnál: 'Egy erdőőri ház környékének neve' Vö. r. *can-ton* 'erdőőri ház.'

Kqti Györty kútya (kút)³ ~ r. Fântána lui Gheorghe Căt'ia.

Kenderfődeknél: „Visszaszirültek fel a Kenderfődeknél.“ — „Ocs csak kendert vetnek az emberek abba a hejbe.“

Két keresztfa: „Ide kerülnek ki a bócsuval, mikor vam bócsu (= körmenet).“

Kicsi Pityi bokrossa: „Vót egy ember úty hitták *Kicsi Pityi*, a bokross az övé vót, aról maradt, hoty *Kicsi Pityi bokrossa.*“

Kicsi Pityi kútya (kút).

Kis Generátius részire ~ r. Moşia Generalului Dávidoclu (!). [A közlő szerint a 3. hadtest tábornokáról nevezték el].

¹ R. *chiar* 'éppen'. — R. *deac* > m. *deják* a. m. 'kántor'.

² A közlő hajtóvadászatról beszélt. A *cilha* a. m.: 1. 'bokros, nevendék erdő'; 2. 'cserje'.

³ Előtagját *Kqtyi*-nak, második tagját *Györ*-nek is ejtik.

Kizsgyülümé: „Van ëty hej, ahol az emberek *összegyültek*, mikor fájér mentek az erdőbe. Nem még *mennen* oda a gyülüméhez.“

Klopocél sorka: „Ott elvégződik a hegy s ojan, mint egy sorok.“¹

Klopocél teteje ~ r. La Clopoței.

Komora ~ r. Dealu Comorii: „Ott vót egy nagy *komora*², egy nagy üst teli péndzvel.“

Kóti: egy falurész neve.

Kóti út (út).

Kotijok szöllejek ~ r. Viile Căteștilor.

Kozsányok darabjik: „Vannak valami emberek, s az ók neviket mind úty hívják, hoty Kozsányok.“

Kozsokár Istán kútya.

Körösfá: „Ott van egy naty körösfá, tudózik, ha monygyák, hogy a Körösfához *mennyenek*.“

Kövek alá.

Kövek tetejik: „Van egy nagy ódal, annak a tetejin naty szúrke kövek vannak, rajta huma.“³

Kuretura ~ r. Curătură.

Kürső futásbg: „Van ëty hegy, és abból egy darab *elfutott* bé a falu felé.“

Küpüs kúttúl való patak. Másik neve: *Magyaroknak a patakik:* „Vót egy naty fa, aszt annak a bele ki vót evődve, aszt bévétették a földbe, úgy ült mint a kövelet.“

Laci Győr csorgója: Egy Laci György nevű ember csorgója.

Ládás Győr kútya: Egy Ládás György nevű ember kútja.

Ládár Istán szölleje ~ r. Via lui Stefan Lazar. „Lejöt-tünk Ládár Istán szöllejin.“

Magyaroknak a patakik l. *Küpüs kúttúl való patak.*

Malom ódal ~ r. Dealu Morii.

*Mokán kútya*⁴ (kút).

Mijgariánál (szénegetőhely).

Naggyülümé l. *Kissgyülümé.*

Natyfalu: „Abba a felibe immá végzettünk, *mennyünk* egyebüve, az ársó felébe a falunak.“

Natyfalu útya (út).

Natyhegy ~ r. Dealu Mare.

Natyhegyen való rét.

Natyhegyen való út.

Natykörösí út.

Natypojána: „Jütt bé a Natypojánánál.“

*Németek pojánnájik*⁵ ~ r. Poiana Neamtului. „Régebb Stefan esel idejében — a románok kirájik vót — osztand aszt a pojánát mekszerették a németek s ott marattak.“

¹ R. *clopoțel* 'hóvirág'; itt a virágot magát *gyiőcsei*-nek nevezik a csángók.

² < r. *comoră* 'kincs'.

³ „Egy fű, amejik nő a köven.“ Kétségtelenül *moha* ~ *muha* > *huma*.

⁴ A csángóban *mokán* vagy *csobán* jühpásztort jelent.

⁵ R. *poiană* 'tisztás, lichtung'.

Nyomás: „Eccer vót nyomás, hól etették az emberek a marhákat; neve megmaradott min csak nyomásnak.“

Oláhok részik l. *A zoláhok részik.*

Ördögök gáttjik ~ r. Iazu dracilor. „En is háltam, hogy ott vót az ördögöknek gáttjik.“

Palánka: „Onnan elindúltunk bé a Palánkán.“

Petresti erdőbe ~ r. Pădurea Petreștilor.

Petrics kúttya.

Pyli Győrnél.

Pap hegye: „Menyünk immá ki a Pap hegyire.“

Piňkuŕ vágása: „Vót egy román, osztánd ő levákta az erdőt.“

Plés: „Asztánd onnat eljöttünk le a Plésen.“¹

Pógár Istán tója (tó).²

Posztelnikok: „Vaj 5 román ház“ alkotta teleprész. Valami rezesi emberek laknak ott, van sok főggjik.“³

Posztelnikok ösvennyik.

Posztelnikok úttjik.

Récsei gödör ~ r. Râpa Recenilor. A közelben levő *Récse* nevű faluról.

Récsei ösven.

Récsei út: A *Récse* falu felé vezető út.

*Régi árják:*⁴ cséplő-hely a mezőn.

Rezoroknak az úttjik.

Róka kúttya.

Rókalikak: „Ott ültek örökké rókák, azér mongyák.“

Róka úttya: az az út, „amejik napjövetre menen.“

*Susé:*⁵ országút, „aki menen ki az állomáshoz.“ „A *Susén* jött bé maga?“

Szélmalom teteje: „Kimentünk a zety kútnál, onnan a Szélmalom tetejire, vót ott éty szélmalom, voltak lapáttjik. Nem tudom, mikor lett lész.“

¹ Vö. r. *pleş* 'kopasz'.

² A *tó* a közlő szerint „hejbe ülő víz, mejik nem fői.“

³ Vö. r. *postelnic* 1. 'egykori udvarnagy'; 2. 'főúri rang'; 3. 'marele' ~ külügyminiszter'.

⁴ E helynév magyarázataul álljanak itt a közlő szavai: „Hamarább lefaragják kapával a füvet, kiseprük és a közepibe ütnek egy karót, ára a karóra lész kötve éty kötél, a kötélhez oda lésznek kötve a lovak. Miután letörték a búzának a fejét, azután leveszik a lovakát s az emberek veszik a villákat s félforgassák a búzát, hogy a szem maraggyan le a földre. Azután pedig még réva teszik a lovakát, s addig haicsák, ameddig szalma lészen. Miután szalma lett, lovakát még leveszik, s asztán a szalmát szépen leveszik. Töpször meg lész forgatva. Miután lejött a szalma, lopátokkal félforgassák, hogy borzodákat húznak be a karóig, az *árja* közepéig. Még réva teszik a lovakát, hogy a búzát kirocskájják a tókjából. Aszt a tapodást úty hívják hogy grohojilás. Haicsák a lovakát, hogy grohojijják meg a búzát — mondják. Révá kel lépjik a ló, hoty szép tisztán maraggyon a kalász.“

⁵ Vö. r. *șosea* 'országút'.

Szenygyórsalátáshoz: erdőrészt, ahol szentgyörgysalátá¹ terem.

Szilfához: „Ott van egy naty szilfa.“

Szityillár híggya: „Vót egy bojár, annak az erdőnek gazdáját neveszték így.“

Talász kútya: „Van egy öreg ember, csinált éty kutat, rolla van elnevezve Talásznak.“

Temető: „Béereszkettünk a Temetőn.“

Temető úttya: „Egy út, mejik menen ki a Vererijához“ (l. ott!).

Tocsilósza: a falu egyik része,

Turbuk János kútya.

Vërârija ~ r. Vărăria²

Zsidóné erdeje: „Onnat elmentünk a Hosszu erdőbe, onnét bé a Zsidóné erdejébe vaj a Grinbergné erdejébe.“

Zsorátok bokrossik: „Megvertük (= hajtóvadászatkor felvertük)³ a Zsorátok bokrossikat.“

Zsuzsa Győr csorgója.

A moldvai Gajesána nyelvéből.

„Béereszkettünk a temetőn.“ „Ocs csak *cserefa* nő abba a felibe.“

„Csináltunk egy verést ott“: Hajtóvadászaton felvertük, hajtottuk a vadat.

csürke: csirke.

„Oda akarták *elmutálni*“: egyik csapattól a másikhoz áthelyezni. Vö. rumén *a muta* 'áthelyezni'.

„Egyepképpen (= másként) nem monygyuk mük és.“

„Elszóróttunk, hazament mindenki az ű házához.“

összeveszték: összeveszték (ők).

„Mük *eszkét* nem tanujjuk“

„Az ember akkor *fárad*, mikor dógozik a keziből“: mikor testi munkát végez.

fejverés: gondolkozás.

„Már végzettünk a *ferső* felibe.“

files: nyúl. „Files és monygyuk, de szokan nem értik, hogy mi az a files.“

„Akkor már el *foguňk* menni haza.“

„Póiva *foj* le itt, a búza szép tisztán elől jó.“

föggjik: földjük.

„Hajtók mennek, rikótoznak, *füttyögtetnek*, verik a bokrokat.“

¹ „A zerdőbe termik az tavasszal, mikor elmegy a hó minygyár van szenygyórsalátá“.

² Vö. r. *vărărie* 1. 'mészégető'; 2. 'mészkereskedés'.

³ Hajtóvadászatkor valóban a bokrok megveregetésével, hujugatással és más zajveréssel hajtják a vadászok felé a vadat.

„Buzát összegyűjtik a karóház s asztán hoznak oda éty féle gépet, mátyinát, ennek van éty kassa, a buzát ahogy van *gamatul* (= szemetesen) úty tőtik fel a kasba, a szem jó ki elől szép tisztán és a pójva menen hátul ki.“

hajtó l. *füttyögtet*.

„Ha kapózik (= akad) egy ember...“

„Mekkesztem vót éty *kevest* tanulni.“

kéz l. *fárad*.

„Ott van Bákón *kújjel*.“

„De fel lehet hogy írják most is.“

„Itt lettetek *lenne*, *háltatak lenne* valamit.“ — „Nem *háltam*, annak hogy mijér nevezik *lész*.“ — „Lehet hogy megmaradok *lész* ott a mük falunkba.“

lúd.

mátyina: gép l. *gamatul*.

megiszkililta: aláírta. Vö. rumén a *iscăli*: aláírni.

mekhótt: meghalt.

„Van nállunk egy *mérték*, tesznek egy olyan vékával ötvel s megvan a száz kiló.“ — *mértékvel*.

mésin: gép. Vö. rumén *maşină*.

míndenyütt.

napkeletrül való: kelet felőli.

„Az mejik (t. i. út) jün bē a mik házunkhoz *napszentületre*.“

név, *nevit*, *nevüňköt*, *nevetekēt*, *nevikēt*.

nevezik l. *lesz*.

párossat.

pávq.

„Addig immá nem *háltam* magyar *prédikációt*.“

réce.

regvel.

„Vannak *rěstáji* (= rostái).“

rikótoz l. *füttyögtet*.

szoknya: férfikabát. *szoknyámgt*, *szoknyádgt*, *szoknyáját*.

tanul l. *eszket*.

„Nállunk a faluba csak a *tanyító* van olá.“ — *tanyitók*.

tēnnap: tegnap.

tesszék: tessék.

„Asz monygyák, hogy *tojász*.“

„Hétfőtől *tova felé*“: hétfőtől kezdve.

„*Tudom*, tudom, hogyne *tuggyam* (= tudnám).“ — „Nem *tam*, hallották *lész*.“

„*ügyess* ember.“

„Kiverjük a *vaccságot* (= az összes vadállatokat) fegyverekkel.“

„Tizenkilencebe *vagyok születvé*“: születtem.

véka '20 kilós űrmérték'.

ver l. *füttyögtet*.

„*Vigyitékes* faluk“: kevert, rumén és magyar lakosságú faluk.

szabó T. ATTILA.

A hontmegyei palóc nyelvjárásból. Csűrű B. a Felvidék népnyelvéről írt tanulmányában (MNY. XXXV, 273) foglalkozik a *-val, -vel* rag megmaradt *v*-jének elterjedésével is. Kiegészítésül közölhetem, hogy ez a nyelvi jelenség, amint 1939. nyarán végzett néprajzi gyűjtéseim jegyzeteiből látom, a következő honti palóc falvakban is megvan: Horváti, Felsőszemeréd, Kistompa (pl. *kocsikval, talajval*), Ipolyfödemes (*nyalábvā, kötélvē*), Drégelypalánk (*hurokvā*).

Ugyanezen a területen igen elterjedt a kicsinyítő képzők használatára. Így van *csomócska* 'kis csomó, pl. gabona' Felsőszemeréd, *abroszka* 'kisebb terítő' Kistompa, *gödrike* 'a gyertyánfába vajt mélyedés, amelybe a fa kicsorgó leve összegyűlik' Ipolyfödemes, *kapucska* 'kis kapu a falkeket elválasztó kerítéseken, hágsószerű átlépő', *pagyika* 'padka a kemence körül', *mécsike* 'kis mécs', *menyétke* 'menyét', *vánkuska* 'párna, amelyikbe a kis gyermeket csavarják' Drégelypalánk, *gulipka* 'úrnap körmenet alkalmával felállított lombsátor' Ipolyfödemes.

GUNDA BÉLA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

B. D. kérdi: A *néha* időhatározó szóból hogyan keletkezhetett a hivatalos nyelvnek 'elhalt' jelentésű *néhai* szava, és helyese-e ez a szó? — **Felelet:** Hivatalos nyelvünknek sok hibája van, de a *néhai* nem a hivatalos nyelv csinálománya és nem is hibás. A NySz. tanúsága szerint ugyanis a *néha* időhatározó szó régen nem csupán azt jelentette, amit ma ('némelykor'), hanem volt ilyen jelentése is: 'egykor', s ebből szabályszerűen lett a 'defunctus, mortuus' jelentésű *néhai* melléknév (vö. *mai, mostani, itteni, tavalyi, akkori* stb.). Az 1513-ból való Czech-kódexben ezt olvashatjuk: *Nyhay kenesy paal* (ZOLNAI, Nyelveml. 198), azaz mai nyelven: *Néhai Kínizsi Pál*. Sőt a NySz. arról is felvilágosít bennünket, hogy régi nyelvünknek a *néhai*-n kívül ilyen szavai is voltak: *egyébhái, mindenhai*.

N. J. B.

Kelemen József írja: MNY. XXXVI, 121 azt a sejtésemet fejeztem ki, hogy REISIG jelentéstanának második kiadását HEERDEGENNEK 1890-ben megjelent latin jelentéstanában kell keresnünk. Kérésemre FERENCZI GÉZA barátom Bécsből közli velem: HEERDEGEN FERDINÁND „Lateinische Semasiologie oder Bedeutungslehre“ című művében (Berlin, 1890. Verlag von S. Calvary & Co. Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft von CHRISTIAN KARL REISIG, mit den Anmerkungen von FRIEDRICH HAASE. Zweiter Band. Neu bearbeitet von FERDINAND HEERDEGEN) az 1—38. lapon újra kiadta REISIG jelentéstanát HAASE-nak []-ben közölt pótlásain kívül } } jelben közölt saját pótlásaival, melyek néhol egész bekezdésnyire duzzadnak.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVF.

1940. OKTÓBER

4. SZÁM

A nyelvritmikai kutatás módszerei.¹

„Kezdetben vala a ritmus!”

Ezt a hatásos és mélyértelmű kijelentést HANS VON BÜLOW, a híres karmester és zenei író a negyedik evangélium erőteljes bevezetőmondata: „Kezdetben vala az ige (logos)!” mintájára tette. A következőkben a logosról és a ritmusról lesz szó.

Aki előtt e két görög szó: λόγος és ρυθμός története ismeretes, nem fog meglepődni, ha ezek igazi fordítását egyetlen élő európai nyelvben sem fogja fellelni.

λόγος tudvalevőleg a görög λέγω-val függ össze, melynek jelentése: 'felszed, elbeszél, mond', ρυθμός pedig ρέω-val függ össze, melynek jelentése 'folyik, áramlik'. Logos azonban éppen olyan kevésbé beszéd vagy monda, mint azok értelme vagy tartalma, λόγος a görögök számára éppen olyan fontos szó, mint *res* a rómaiak, *raison* a franciák és *Wesen* a németek számára.

A valószínűleg Ephesosban keletkezett János evangéliumának *logos*-a azt a mély értelmet tartalmazza, amelyet még Herakleitos, a komor ephesosi bölcs, helyezett belé mondásaiban. Herakleitos ezt a szót, hogy *logos* az értelemadás egyik eljárásának vagy egyik eszközének megjelölésére használja, olyan eljárásnak a megjelölésére, mely az emberi létet társadalmilag, jogilag és gondolatilag, logikailag rendezi. Az ilyen módon, a logos által rendezett létet nevezi a görög κόσμος-nak. Gondoljunk csak a kérők vezetőjére Odysseus palotájában, akit Homeros mint κοσμήτωρ λαών-t, vagyis mint a 'férfiak rendezőjé'-t emlegeti, s akkor mindjárt tisztában leszünk a *kozmosz* szó etimológiájával. Azt mondják, hogy a κόσμος-t, tehát a szociális és politikai rend megjelölését a lét egész területére első alkalommal a pythagoreusok alkalmazták. De akár mint van is, *logos* a régiéknél az eszközt jelenti, *kozmosz*-nak pedig annak a mindent átható, gondosan felépített rendnek eredményét nevezik, melynek formájában a görögök a világot elképzelték. A *ritmus* ugyanennek a rendnek a megjelölése, amelyben az eleven mozgásban nyilvánul.

Logos és *ritmus* tehát ugyanazon a szemléleti alapon és a világnak egyazon szemszögből való látásán nyugszanak,

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1940. április 29-én tartott előadás.

olyan szemléleten, mely a Krisztus előtti évezred közepén Görögországban alakult ki, s amely Nyugat többi népeihez csak a *kozmosz* szó latin tükörszava: a *mundus* útján jutott. Az tudniillik egyáltalában nem magától érthető dolog, hogy az emberek mindazt, amiben sorsszerű erőt és fontosságot látnak, egyben rendezett kozmosznak is tekintsek. A germánok például világfogalmuk megalkotásában nem a szociális rendből indultak ki. Ők a maguk „világ”-át más szemmel nézték, mint a görögök, ahogy azt az ófelnémet *weralt*, gót *fairhvus* és *manasēds* bizonyítják, melyekkel a görög *κόσμος*-t a régi szövegekben fordítják. Ezek a szavak nem szabályokba, ritmusba és harmoniába foglalható rendet jelölnek, hanem fegyverforgató férfiak természetes nemzedéki közösségét, mely valóban a germán 'világ' magját jelentette. A gall *bitus* 'világ' hangalakjára nézve megegyezik a gót *qithus*-szal, az óangol *kwidh*-zel, mely az 'anya testé'-t jelenti és azt bizonyítja, hogy a kelták — mint egyébként a régi irániak is — a 'világ'-on az élőlények tenyésző sokaságát értették, melyekhez ők magukat is számították. A szláv *mir* szó jelentése: 1. 'béke', 2. 'világ', 3. 'faluközösség', 4. 'a nagy család rokoni közösége és települése', míg a szláv *swet* hasonlóképen, mint a magyar *világ* a. m. 'világosság' és az egyházi életből származik.

Ritmus járja át az egész világot, mely utóbbi Herakleitos szerint „örök tűz, mely mérték szerint lángol fel vagy lohad le”. Így hordozzák a logost is az ellentétek és azok ritmikus kiegyenlítődései.

A ritmusra vonatkozó felfogás mindenestre a Sokrates előtti időből való.

Habár a ritmusról már PLATO is több helyen tesz említést műveiben, először mégis ARISTOTELES-nél találkozunk azzal a világos felfogással, hogy a ritmus minden valamivel is emelkedettebb beszédben — akár költői, akár prózai természetű is az — jelen van, mert minden formába öntött logos ritmikus mozgásban van.

CICERO Oratora 68. fejezetében azzal dicsekedhetik, hogy a jó beszéd ritmikai és melódiai sajátosságaival olyan behatóan foglalkozott, mint előtte még egyetlen író sem. Fejtetései az antik beszéd formájának valóban értékes és nélkülözhetetlen dokumentumai. Amit a görögök *ritmus*-nak neveznek, t. i. „a kifejezés minden hallható kimértségét”, azt CICERO inkább *numerus*-nak nevezi, mellyel az aristotelesi ritmusdefiníció ἀριθμός-át szószerint és mechanikusan latinra fordítja.

A beszéd formájának részletesebb kifejtését a Kr. u.-i első század második feléből QUINTILIANUS-nak köszönhetjük, aki a *numerus* kifejezést megtartotta. E mellett azonban a *metrum* szót is használja. Nagy buzgalommal igyekszik tisztázni a

ritmus és *metrum* közötti különbséget. Megtudjuk, hogy a *numerus* szót, melyet CÍCERO a ritmus megjelölésére használt, gyakran félreértették. Numerus QUINTILIANUSNÁL mindig *numerus oratorius*-t jelent, tehát a szónok szándékos ritmusát az emelkedett beszédben, mely ezek szerint nem található meg minden tetszésszerű nyelvi nyilatkozatban. A *numerus* ebben az értelemben: *in corporis motu*, míg a *metrum* *in verbis* jelen. — Már akkoriban is voltak ellenzői e felfogásnak, akik azt állították, hogy a próza is lehet ritmus hordozója, amit görög és római szónokok példáira támaszkodva CÍCERO is állított. QUINTILIANUS a vitát abban módosítja, hogy habár a ritmus a szónoklatot „teljes egészében és teljes kiterjedésében“ (*in omni quidem corpore totoque tractu*) áthatja, mégis minden ritmikai megkötöttsége mellett meg kell őriznie a kötetlenség látszatát (*tamen soluta videri debet oratio*). Ne látszódjék meg rajta, mennyi fáradságba került, míg ritmusa mintegy magától folyt (ut numeri sponte fluxisse).

Az elmondottakból kitűnik, hogy már az ókornak is megvoltak a maga ritmikai problémái.

Itt van először is a *numerus* kifejezés.

Miféle fogalmat alkothatott is magának egy római, ha egy „szám“-ról beszéltek neki, amely a beszédet tetszetőssé és hatásossá tudja tenni? CÍCERO maga a *numerus*-t a görög ῥυθμός-ra való utalással magyarázta meg. De CÍCERO nagy tudósítója, ARISTOTELES, Retorikájában (III. 8.) a görög ῥυθμός szónak inkább homályos körülírását adja, mint definícióját, ha így akarja meghatározni: ὁ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἄριθμος. A *ritmus* tehát egy ἄριθμος: mint ahogy az ἄριθμοὶ τοῦ σώματος-ról, az „emberi test arányai“-ról is beszélni lehet. A szónoki ἄριθμος a σχῆμα τῆς λέξεως-ra, tehát a nyelvi kifejezés alakjára vonatkozik, amint ez a kifejezés magyarrá fordítható. „A nyelvi kifejezés alakjá“-ban mutatkozó ἄριθμος ezért nem lehet más, mint a beszéd arányban és viszonyban (tehát száma szerint is) megragadható rendje. ἄριθμος ARISTOTELES ritmus-definíciójában — mint más összefüggésben történt említéseiben is — λόγος ἄριθμῶν-t, vagy hogy ezt két, az ἄριθμος-szal etimológiailag is rokon latin szóval fordítsuk: a szónoki ritmus Aristoteles értelmezésében egyben a nyelvi kifejezés *ritus*-át és *ratio*-ját is jelenti.

Amint látható, a latinok tehát abban a helyzetben voltak, hogy a beszéd aristotelesi ἄριθμος-át saját nyelvükön értelem szerint és tárgyi hűséggel valamiképen vissza tudták adni. Ezek helyett mégis a semmitmondó és tartalmatlan *numerus* szót használták. Ugyanúgy jártak el tehát, mint a πῶσις-nál, melyet a *casus* szóval fordítottak. A *casus* szó éppen olyan keveset jelentett a számukra, mint ennek ugyancsak kevés értelemmel bíró német fordítása, a *Fall* a német

tanuló számára (hiszen a *casus*-nál nem „fállt“ semmi), vagy a latin-német mintára készült magyar *eset* szó a magyar diák számára, mert az *eset* az *esés*-sel semmiféle összefüggésben sincs. Nemcsak „törvény és jogok“, hanem nyelvtani műszavak is „örök betegség módjára“ öröklődnek.

A görög ἀριθμός-ban, melyet ARISTOTELES a szónoki ritmus értelmében használ, benne érzik ἀραρίσκω 'fügen, reihen' jelentése, melyhez a görög nyelvérzék a ritmikai ἀριθμός-t minden bizonnyal hozzácsatolta. A latin *numerus*-nál azonban ehhez hasonló lehetőség nem volt adva. Ezért nem is lehet csodálkozni azon, hogy az európai nyelvek nem a latin, hanem a görög alapszóhoz: ῥυθμός-hoz nyúltak, amikor a jóleső rendnek és tagoltságnak azt az élményét akarták megjelölni, amit ma *ritmus*-nak nevezünk.

Mit is értünk mi tulajdonképen manapság ezen a szón: *ritmus*?

Ez a kérdés a ritmus meghatározásához vezet, amint azt Aristoteles is megkísérelte. Valamit meghatározni azonban mindig lélektelen, iskolás és formalisztikus dolog. Nincs is szükség arra, hogy az ember meghatározzon valamit, ha tudja, mit ért azon a bizonyos szón. Sajnos, a *ritmus* szónál nem lehet minden esetben tudni, hogy mit jelent. A nyelvritmikai kutatás módszereitől eredmény csak akkor várható, ha e vizsgálódások tárgya mindig egy és ugyanaz. A ritmusról szóló tudományos irodalom azt mutatja, hogy a valóságban nem ez a helyzet. A különböző kutatók mindenek előtt azért fordultak a ritmus egészen különböző megnyilatkozási módjai felé, mert a ritmuson magán teljesen különböző valamit értettek. Eredményeiket éppen ezért sok esetben nem is lehet összehasonlítani egymással, munkájuk pedig légüres térben mozog. Különösen e fogalmakat: szimmetria, taktus, metrum, iktus, emelkedés (Hebung), hangsúly, versmérték, nem különböztették meg elég élesen egymástól és a ritmustól.

Aki tehát a ritmusról akar beszélni, köteles félreérthetetlenül és világosan megmondani, mit ért rajta.

Vannak definíciók, de azok különböző értékűek. A definíciók mindig adatok egy nyelvi megjelölés használati értékére vonatkozólag, egy nyelvi megjelölés helyes használatának a többi rendelkezésre álló kifejezések által oly módon való meghatározói, hogy aki a definícióban felhasznált kifejezések használatát ismeri, a definiált nyelvi megjelölés használati értékét is kitalálhatja. A definíció értéke ily módon a definícióban felhasznált szavaktól függ.

A meghatározások egy része minden tudományos igyekezete ellenére megmarad a metafora világában, hogy ne mondjuk, a nyelvmitoszeban. Ilyenek a *ritmus* mindazon meghatározásai, melyek azt, mint a vers „folyását“, „menetét“, vagy „esését“ jelölik meg. „Folyás“, „menet“, „esés“ stb. képek,

melyek a ritmus természetére vonatkozólag semmit sem mondanak.

Más definíciók genetikusak és abban a hiszembben vannak, hogy ha megmondják, hogyan keletkezik a ritmus, akkor azt is lehet tudni, hogy mi a ritmus. SCHOPENHAUER meghatározása, mely szerint a ritmus „váltakozó meghasonlások és kibékülések” nyugszik, nemcsak genetikus, hanem metaforikus is és ezért nem kielégítő.

A ritmus meghatározásának harmadik módja annak a magyarázata, hogy mi nem a ritmus. Pl. nem metrum, nem egyforma időszakok egymásután következése, nem hangsúly-sorozat, mire ilyenféle kifejezések szoktak következni: a ritmus „alapszik” valamin, „felépül” bizonyos tényezőkből, — vagy ezekhez hasonlók. Ha a ritmus valamitől „függ”, valamin „alapszik”, valamiben „megnyilvánul”, akkor kell annak magának is valaminek lennie.

De ne foglalkozunk tovább a ritmus meghatározásainak hibáival. Az ókor definíciói közül csupán a leghíresebbet szeretném megemlíteni, ARISTOXENOSÉ, a pythagoreánus és késői Aristoteles-tanítványét. Szerinte a ritmus a mozgás művészetében, vagyis a zenében, táncban és a beszéd művészetében rendezett idő; *τάξις χρόνων ἀφωρισμένη*: „az időszakaszok meghatározott rendjé”-nek nevezte azt. Meghatározása szerinte úgy értendő, hogy a három említett művészet mozgási anyaga különböző és ő azt *rhythmizomenon*-nak nevezi. A *rhythmizomenon* legkisebb része is, tehát a legkisebb hang, a szótag, a táncoló minden mozdulata az idő egy bizonyos szakaszát tölti ki. Ez a ritmikai időnagyság. A mozgás azon részei, melyek a ritmus megfigyelője előtt kiemelkednek, a ritmikai akcentusok. ARISTOXENOS azt tanítja, hogy a ritmus két alkotórésze: bizonyos elemi időszakaszok és a ritmikai akcentusok. — Mindenesetre ez a ritmusmeghatározás egyike a legjobbaknak, melyekkel rendelkezünk. Van ennek azonban gyengéje is, — amit ARISTOXENOS maga is látott, — mert nem minden bizonyos *τάξις χρόνων* ritmikus. Fontos tehát a rend és a meghatározottság milyensége.

Amikor most az ókortól a jelenhez fordulok, szeretném saját álláspontomat ismertetni, amiből kiindulva a ritmikai tényeket meg akarom határozni.

Ritmus az a benyomás, amit a történések folyamatrészeinek egymáshoz való viszonya és azoknak a történés-folyamat egészéhez való viszonya tesz a megfigyelőre.

Ezt szemléletesebbé tétel céljából a következő képletbe lehetne foglalni:

$$R = B < \frac{r^1 : r^2 : r^3 : \dots r^n}{E}$$

lenti, hogy a ritmust a megfigyelő olyan viszonyulás által produkálja, mely éppen a ritmusalkotó elemek egészét (E., közösségét) megalapozza. Minden ritmusalkotó elemnek csak a saját helyén van része ebben a közösségi viszonyulásban. De fordítva is: Egy-egy elem a közösségi viszonyulásban való részvétele által válik egyáltalában a ritmus „elemé”-vé, tartozik a ritmushoz. A ritmusalkotó elemek egésze, közössége azonban nem természeti adottság egysége, hanem átélt viszonyulás egysége. Viszonyulások azonban csak a megvalósulásban léteznek. A megvalósulásban vagy tetteben kerül a viszonyulás, mint önálló tárgy, önmagával szembe, vagy egyszerűbben és nem filozófikusan kifejezve: Egy ritmikai egység tagjai egymásra vonatkoztatásának aktusát és a ritmus alapul szolgáló tagjainak viszonyulását csak nyelviileg lehet elválasztani, a valóságban ezek egyek.

Az eddig mondottakból következik, hogy olyan kísérletekkel és módszerekkel, melyek csak a ritmus alapjául szolgáló adottságokra támaszkodnak, magát a ritmikai viszonyt megragadni nem lehet. A viszony éppen a saját teremtettségében áll! A teremtés aktusát pedig még a legagyafúrtaabb mechanikus kísérlet hálójába sem lehet befogni, mert az képzetünk szabad alkotása.

*

Szükségképen, de nem is minden mellékszándék nélkül, legalább főbb vonásaiban előadtam a ritmus egész, olyannyira bonyolult tényálladékát, mert aki azt igazán tisztán látja, csak az érti meg, mily nehéz feladat előtt áll a nyelvritmikai kutatás, és mert csak így érti meg a ritmus problémájával foglalkozó sok fáradságos tudományos munka kudarcának okát.

Vegyük szemügyre mármost a ritmus körül folytatott kutatásokat azok módszerei szerint.

Ha az eddig végzett munkát tekintjük végig, négy módszert különböztethetünk meg. Ezt a négy módszert a magam részéről a következőképen nevezem el: 1. a metrikai módszer; 2. a statisztikai módszer; 3. az eszköz- vagy készülék-módszer; 4. a testi együttrezgés (rezonancia) módszere.

I. A metrikai módszer.

A metrikai eljárást mint módszert már az ókorban is alkalmazták, amikor is a ritmust egy analízátorként használt metrikai séma segítségével igyekeztek megragadni és az eredménynek megfelelőleg elnevezni. Ide tartoznak valamennyi európai nyelv „metriká”-nak vagy „verstan”-nak nevezett művei.

Mit akar egy ilyen metrika?

Megkísérli a beszéd- vagy hallási élményben alanyilag észlelt beszédritmust egy modellre visszavezetni és ilyen módon meghatározni. Olyan ritmust vizsgál tehát, amelyről már tud.

Ez a kutatás megállapítja, hogy a ritmus pl. daktilikus vagy jambikus-e, és annak megfigyelésére törekszik, hogy egy adott gondolati tartalomnak mely ritmus felel meg a legjobban, melyik illik hozzá a leginkább. Ilyen nyelvritmikai kutatás aztán érdekes eredményekre is vezethet. Erre csak két példát szeretnék említeni.

Több mint száz éve ismerték Dárius perzsa király rovásírását. FRIEDRICH J. lipcei orientalista HERTEL indológus bizonyos tanaitól ösztönözötve egyszer csak felfedezte, hogy ezek a rovásírások metrikus alakot mutatnak.

Amikor egy középzásiai tanulmányutam után, melynek célja árja nyelvmaradványok felvétele volt, az iráni nyelv hangzásához szokott füllel hallgatóim előtt egy szasszanida szöveget középperzsa nyelven akartam interpretálni, arra lettem figyelmes, hogy itt ugyanolyan természetű ritmikailag tagolt nyelvről van szó, mint amilyent Közép-Ázsiában hallottam beszélni.

Az ilyenféle meglepetések azonban ritkák. Ezek bizonyos ritmikai hangzási sémák ismeretét feltételezik, melyeket kötött és kötetlen beszédre (vö. az antik szónokok zárókadenciáival) mint mértéket lehet alkalmazni.

Mióta WESTPHAL, ARISTOXENOS életrekeltője, hozzákezdett, megkísérelték az egyes nyelvek ritmusa metrikai modelljeinek összehasonlítása útján indogermán metrikát vagy ritmikát teremteni. Az ilyen természetű kísérletek új lendületet nyertek, amikor Ázsiában új indogermán nyelveket fedeztek fel, többek között a szák (vagy észak-árja) nyelvet, melynek szövegei kizárólag kötött nyelvűek. LEUMANN ERNŐ megkísérelte bebizonyítani, hogy a szák ritmika (az iránival és a régebbi inddel ellentétben) nem szótagszámláló, amint állították, hanem időmértékes ritmika (mórás metrika) volna, mint a görög, és hogy a szákban a pentameter és hexameter ősi típusai egészen a középkorig fenntartották volna magukat. — Amikor aztán Alkaiosnak a dioszkurokhoz intézett görög himnusz első három sapphói versszakát felfedezték, e strófák metrikai felépítését LEUMANN az ind dioszkur és Asvinā-himnuszok, ú. n. Tristubh-versszakával vetette össze. Ebből egy epikus, egy lírikus és egy didaktikus versmértékre következtetett mint eredeti indogermán ritmusformára. LEUMANN szerint: Az indogermán metrika alapegysége olyan ritmus, mely egy középső lejtés által szétválasztott két emelkedőből állott: | . |. Ehhez az alapritmushoz, melyről nem lehet eleve tudni, hogy emelkedő-jambikus, vagy lejtő-trochaikus volt-e, egy esetleges kezdeti vagy befejező lejtés is járulhatott: × | . | vagy | . | ×. Két egyenlőtlen ritmus még a nyelvek szétválása előtt rövid sorra egyesült, és e rövid sorok páros összekötődéséből keletkeztek a hosszú sorok. Taktusok, vagyis szabályosan ismétlődő verslábak képződése azonban az indogermán ősidőben még teljesen

hiányzott. A rövid sorok összeszerkesztődésénél taktusok és szabályos ismétlődések önkénytelenül és a véletlen folytán mégis felléptek.

Nincs szándékomban e tant részleteiben vizsgálat tárgyává tenni, csak ez egész kutatás problematikus oldalára szeretnék rámutatni. Hogy LEUMANN eredményei rendkívül ingatag talajon állnak, már abból is következik, hogy a mórákra, vagyis a szótagtartam ritmusára épülő metrum sem az ó-ind, sem az iráni, sem a germán nyelvben nem volt meg. Azonkívül MEILLET francia nyelvész 1923-ban egy teljesen másképpen felépülő indogermán metrikát igyekezett megalapítani, újabban pedig WELLER HERMANN ismét más álláspontot foglal el. Mindez nem a metrikai módszer gyümölcsöző voltát igazolja. Az egész kérdésnél egyáltalában igen kevésbé vették figyelembe, hogy a metrumot, tehát egy meghatározott ritmikai modellel itt egészen természetesen mindenkor mint ritmikai mértéket, mint ritmikai analízist alkalmazták. Ezáltal azt a látszatot keltik, mintha a metrumon kívül semmiféle beszédritmus sem volna.

A metrumnak azonban kettős természete van, amennyiben egy ritmikai tagoltság modellje és egy ütemrend mértéke is! Ezt bizonyítják költőink ú. n. „szabad ritmusai“, melyek nem alkalmazkodnak semmiféle metrumhoz, mert ritmikai formájukat nem építik fel szigorú ütemrendben. Másszóval európai költészetünk verses beszédének ritmusa és üteme, a prózai beszédnek azonban csak ritmusa van. A prózai beszéd annál inkább tesz ránk metrikus benyomást, annál erősebben hat ránk pusztá formájánál fogva, formájára nézve annál inkább „emelkedett“, „választékos“, „művészi“ próza, annál közelebb áll a költészetéhez, minél hasonlóbakká lesznek ritmikai formái vagy tagjai, és minél gyakrabban és gyorsabban ismétlődnek ezek egymásután.

A metrum tehát nem játszik döntő szerepet minden nyelvritmikai formánál, hanem csak a többé-kevésbé emelkedett beszédnél és az ütemszerűen tagoltnál. Mielőtt a metrumot mint mértéket alkalmaznók, mint azt a görögök vagy CICERO és QUINTILIANUS tették, először meg kellene állapítani, mely ritmikai modellek rendelkeznek nyelvi valósággal, és hogy a régiektől örökölt modellekkel meg lehet-e elégednünk. — Hogy nem lehet, azt már akkor láttuk, amikor megállapítottuk, hogy az a szempont, amelyből egy akusztikai rhythmizomencu felállítható, a régi és az új Európában nagyon különböző.

Tudjuk, hogy a nyelv ritmusa akusztikai képletek sorozatán alapszik. A nyelvritmikai forma egy központosított egész, s ez azt jelenti, hogy egy főtagnak alárendelt több tagból áll. Ezekből tehát legalább kettő van. A főtag vagy az „emelkedő“ az, mely a szemlélőnek valamely tulajdonságánál fogva feltűnik. Egy nyelvi képletnek azonban (pl. a csaknem

számoaian hangzó görög szónál: éáw 'megengedem') főként négy fizikai tulajdonsága van, úgymint: 1. több vagy kevesebb időtartama, vagy nyújtottsága: $\acute{\epsilon}.\acute{\alpha}:\bar{\omega}$; 2. a hangosság, vagy hangerősség bizonyos foka: $\epsilon.\omega:A$; 3. a hangmagasság bizonyos foka: $\epsilon.\omega:\underline{A}$; 4. bizonyos hangszíne: $\epsilon:\alpha:\omega$.

$\epsilon^{\alpha\omega}$ az *A*-ban összpontosult, mégpedig azért, hogy az *A* nagyobb hangmagasságával és nagyobb hangerősségével kivált. A görög ritmikában azonban sem a hangmagasság, sem a hangerősség nem érvényesül kiemelő tulajdonságként, hanem csakis a hang időtartama. Mint kiemelő tulajdonság, vagyis a hallgató (ritmizáló és metrizáló) figyelme az éáw csoport egyéb tulajdonságaitól elfordul és kizárólag a hosszabb időtartamra irányul, mellyel itt az ω rendelkezik. A görög ritmizáló számára csak ez az időtartam jelent értéket, habár az éáw csoport többi tulajdonságai is jelen vannak. A görög ritmika számára tehát éáw az ω felé központosul: $\acute{\epsilon}A\bar{\omega} > \epsilon\alpha\Omega$. éáw nyelviileg emelkedő-eső, ritmikailag azonban csak emelkedő.

Világos tehát, hogy minden ritmusnak a fent említett áthelyezhetősége következtében, vagyis mivel az nincs meghatározott anyaghoz kötve, hanem csupán bármely tetszés szerinti anyag viszonyképletének kifejezése, ugyanaz a ritmikai modell az akusztikai képlet négy különböző fizikai tulajdonságának bármelyikére támaszkodhatik. A háromtagú eső ritmus, melyet a görögök daktilusnak neveztek, ha az időtartamot érezzük kiemelő tulajdonságnak, és ha a ritmust az akusztikai jelenség ez irányában építjük fel, így fest: — · · · , ha a hangmagasságot érezzük kiemelő tulajdonságnak, mint pl. a kínaiak, akkor: · · · · , ha a kiemelő tulajdonság a hangerősség, akkor: · · · · , ha pedig a hangszínt tartjuk annak, akkor: *o e e*. Ugyanazon nyelvi rhytmizomenonnál tehát a háromtagú eső ritmusnak négy, különböző módon megalapozott modellje van! A görög prozódiai modell csak egyike ezeknek. A metrikai kutatásban ezt a tényt, habár már régóta ismerik, mind a mai napig nem vették kellő módon figyelembe. A prozódiai és a mondat értelme, valamint a szóalakok által meghatározott nyelvi, vagyis prózai ritmus közötti ingadozó vonatkozásokra figyelemmel voltak ugyan, az azokból folyó következtetést azonban nem vonták el, hogy t. i. ezáltal egy önálló prózaritmust ismertek el. Ezt a prózaritmust nem tették vizsgálat tárgyává. A régi nyelvek mondat-befejezési törvényeinek kutatásai is mindig csak metrikai és prozódiai szempontból indultak ki.

II. A statisztikai módszer.

De foglalkozzunk most a második módszerrel, az ú. n. statisztikaival. Egy tréfacsináló egyszer azt mondta, hogy háromféle hazugság van:

Van hazugság kedvtelésből,
Kényszerhelyzet olykor titka,
Harmadik: a statisztika.

Ennyire rossz véleménnyel nem vagyok a statisztika felől. Adatai helyesen és óvatosan alkalmazva értékesek. A kérdés minden egyes esetben csupán az: milyen mértékben vehetők figyelembe.

MARBE volt az első, aki a kísérleti pszichológia első német kongresszusán tartott előadásában megkísérelte a statisztikai módszert a ritmus meghatározására felhasználni. Érdekes számunkra mindjárt kiindulása alapjául szolgáló élménye.

MARBE Goethe útleírását olvasta, és ez őt egy másik útleírásra emlékeztette, mégpedig Heine Harz-hegységi útjának leírására. Ugyanakkor tisztán érzelmi alapon az is szemébe ötlött, hogy Heine nyelve a szótagok lejtésében és mozgalmában sokkal egyenlőtlenebb. MARBE vizsgálódásának indítékát hangsúlyozom, mert az világosan mutatja, hogy MARBE számára az elsődleges és a kiindulópont egy személyes és egységes élmény, egy meghatározott ritmikai benyomás volt. Még a statisztikusnak is szüksége van tehát egy ritmikai benyomásra, mielőtt azt a számok korlátai közé akarja szorítani. Minden körülmények között előre fel kell tennie azt. MARBE azonban nem a kötött, hanem a prózai beszédből indult ki. A prózát sok metrikus tartotta teljesen ritmus nélkülinek, sőt tartja még ma is. Egy olyan kitűnő megfigyelő, mint SIEVERS, nem volt ezen a véleményen. MARBE is ritmikusnak tartotta a prózát, hiszen említett előadásának címe is így szólt: „A próza ritmusa.“

Benyomásai ellenőrzése végett MARBE a statisztikai módszerhez folyamodott. A következőképen járt el. Goethe és Heine szövegét lassan és halkán olvasta és a dinamikai hangsúlyt a hangsúlyos szótagokra helyezte, a nélkül, hogy tekintettel lett volna arra, vajjon az a hangsúly a mondat, szó vagy alkalmi kiemelés hangsúly-e és nem tett különbséget fő- és mellékhangsúly között sem. Ezután feltette a kérdést: hány hangsúlytalan szótag van két hangsúlyos szótag között, vagyis: mekkora a hangsúlytalan köz. Ő a köz átlagmagasságát — a számtani középátlányost — számította ki, valamint a középvariációt és a következő eredményre jutott: 1. Goethe hangsúlytalan közei kisebbek, mint Heinéi. Goethénél tehát sűrűbben vannak az olvasott beszéd hangsúlyai, mint Heinénál. 2. A hangsúlytól hangsúlyig terjedő távolsággal meghatározott ritmus is egyöntetűbb Goethénél, mint Heinénál. — MARBE erre megvizsgálta a 0-ás, 1-es, 2-es, 3-as stb. közők (| |, | . |, | . . |, | . . . |, stb.) gyakoriságát. A vizsgálat eredménye: 3. | . . |, a két hangsúlytalan szótagból álló köz Goethénél és Heinénál

is gyakoribb, mint a többi intervallumok. Az intervallumok értéke annál inkább apad, minél inkább távolodik indexük a 2-es indextől. 4. Az indexszám legmagasabb értéke 11, vagyis a német prózai beszédben két hangsúlyos szótag között legfeljebb 11 hangsúlytalan szótag lehet.

Ha meggondoljuk, hogy a görögök csak 1—4 nagyságú intervallumokkal (i_{1-4}) dolgoztak, akkor el kell ismernünk, hogy MARBE a metrikusok uralkodó nézeteit alaposan megrendítette. Az i_2 mint leggyakoribb átlagérték azt jelenti, hogy a német ritmusmodellének alakja túlnyomóan | . . vagy . . |.

MARBE aztán különböző irodalmi műfajú (leírások, ismeretetések, levelek) szövegeket is összevetett egymással. Az ezekenél kiszámított számértékek ingadozásánál azt tapasztalta, hogy Goethénél és Heinénál az irodalmi műfaj prózaritmusukra nincs kihatással.

MARBE nyomán mások is dolgoztak ezzel a módszerrel s némileg más eredményre jutottak. Így vetették fel ismét (pl. UNSER, Über den Rhythmus der deutschen Prosa. Freibg. Diss. 1906.) a ritmikai formának a szövegek irodalmi műfajától való függésének kérdését. Egyazon szerzőnek a szövegeit, beszélgetéseit, leveleit, elbeszéléseit hasonlították össze egymással. Kitént ekkor, hogy az i_2 -érték (| . . |) Goethe beszélgetéseiben nincs túlsúlyban. Az iktusok ezekben sűrűbben vannak, mint elbeszélésekben. Beszélgetéseiben i_1 van túlsúlyban (| . |), s a többi i -érték annál kisebb, minél inkább távolodik indexszámuk az 1-es indextől.

Azonban az irodalmi műfaj sem döntő körülmény egymagában. Ha a levelek között különbséget teszünk a szerint, hogy sok érzéssel, szívből íródtak-e, vagy kevés érzéssel, választékosan, akkor kitűnik, hogy a kevés érzéssel megírt levelek a hangsúlytalan közökben átlag több szótagot tartalmaznak (mégpedig 2'42 szótagot), mint az érzéssel megírt levelek (2'00 szótagot). Ezek szerint a kedély és a vér mérséklet is szerepet játszik ebben a kérdésben. Az érzéssel írt levelek ritmusa e kutatások szerint csak kevésbé különbözik a beszélgetésétől, melyben a legélénkebb, mert a közbülső hangsúlytalan szótagok száma itt átlag kevesebb, mint máshol, a hangsúlyos részek gyorsabban következnek egymásután, mint más szövegfajokban. Meg is állapították, hogy Goethe párbeszédeiben a ritmikai képletek a hangsúlyok nagyobb sűrűsége következtében túlnyomóan kéttagúak. Ezekben tehát i_1 : | . | . | . . . az uralkodó. Nyugodt hangú levélben a hangsúlyok nagyobb közök után következnek, mint a szenvedélyes hangúban. Az egyenletesség sem olyan nagy ezekben, amint azt a változatok terjedelme mutatja, mely itt nagyobb. Kéttagú és háromtagú képletek (| . , | . . és fordítva) egyforma számban vannak itt jelen. Az elbeszélésekben azonban a háromtagúak vannak túlsúlyban, mert ezekben az i_2 az uralkodó. Ebből arra következ-

tettek, hogy Goethénél a művészi elbeszélés és a nyugodtan közlő levél ritmusa kimértebb, lassúbb és méltóságteljesebb, mint szívélyes levelének ritmusa.

A statisztikai kutatásoknak különösen az az eredményük lett meg az első pillanatban, hogy a nem gonddal ápoltság természetes beszéd egyenletesebb, mint a művészi és stilizált elbeszélés vagy levél nyelve. Ebből azt a következtetést lehetne vonni, hogy a szabad, fesztelen beszédben a szótagok rendjét ritmikailag szabályozó tendencia uralkodik, míg mondatok szándékos „felépítésé”-nél, melynél utólagos javítgatások is szerepet játszanak, a beszéd síma, természetes folyama megzavarodik vagy legalább is károsan befolyásolódik.

A nyelvrítmus tehát az ember természetes velejárója, nem a költők alkotása, csupán tőlük használt és kiművelt eszközök. Egyébként SCRIPTURE angol fonétikusnak angol és német költőkhöz intézett körkérdésére, hogy munkájukban tudatosan ritmizálnak és meghatározott metrumok szerint dolgoznak-e, a megkérdezettek csaknem komikus és olykor valósággal kétségbeesett szabadkozására vezetett, míg Schiller és Goethe levélváltásának egyik ismert helye azt bizonyítja, hogy Schiller sokszor alkotása általános ritmikai sémája birtokában volt már, még mielőtt a hozzávaló szavakat megtalálta volna.

THUMB nyelvész és graecista MARBE módszerét a görög mondatritmusra is alkalmazta, hogy a kérdés tisztán esztétizáló szemléletétől végre szabaduljon. Amint azt már MARBE is észrevette, a klasszikus görögnél csupán a dinamikus ritmusmodellt kell a prozódiai modellel helyettesíteni. THUMB úgy véli, hogy „ezen az úton lehetőségessé válik a természetes beszédnek és a művészi prózának a maga ritmikai sajátosságában való felismerése, a próza különböző fajainak ritmikai osztályozása.” Azonkívül megkísérelte egy melódiai ritmusmodell segítségével a görög kérdő- és kijelentőmondat melódiáját meghatározni, mindenesetre a nélkül, hogy e tekintetben csak valamennyire is használhatót tudott volna adni.

Ha THUMB számai helyesek, ami a kevésbé terjedelmes anyag miatt nem bizonyos, akkor a prózai beszédben Platonnál és Xenophonnál éppen úgy, mint Demosthenesnél az i_0 van túlsúlyban, a görög nyelvben e szerint a rövid szótagok nélkül egymás mellett álló hosszú szótagok uralkodnának: — —. A második helyen és csak fél olyan gyakran fordul elő az i_1 -gyel jelzett ritmikai modell: — ∪ —. A harmadik helyen viszont i_2 fordul elő félannyiszor, mint i_1 . i_2 modellje: — ∪ ∪ —. A görög beszéd tehát széles, súlyos spondeusokban halad előre, mint ahogy a görög nyelvben egyáltalában is a hosszú magánhangzók úgy viszonylanak a rövidekhez, mint 54 : 46 (1 : 0'9), — amint azt terjedelmesebb anyag számszerű feldolgozása bizonyítja.

Egyszer kísérletképen feldolgoztam a Rigveda első öt himnuszát a hosszú és rövid magánhangzók szempontjából és eredményképen a H:R = 1:1'9, kereken 1:2 arányt kaptam. Ezek szerint a nekünk ugyancsak méltóságteljesen és patetikusán hangzó ó-indben (mindenesetre a költészetben!) kétszer annyi a rövid vokális, mint a hosszú; e nyelv ritmikai arca-nak a görögétől tehát igen erősen különböznie kellett.

Az ilyenfajta kutatások kétségtelenül érdekesek, de — és ezzel a statisztikai módszerek kritikájához jutunk — az a kérdés, hogy az ilyen kutatások valóban megragadják-e a nyelvritmust. Az bizonyos, hogy a hangsúly helyzetének a ritmushoz is köze van. Kérdés azonban, hogy a hangsúlyokat ritmusértéküket illető vonatkozásban egyenrangúaknak tekinthetjük-e. Nyugodt vérmérséklet és erősebb agyműködés mellett az értelemnek megfelelőleg hangsúlyosan ejtett szótagok bizonyára távolabb fognak állni egymástól, mint erősebb belső részvétél és hevesebb kedélyhullámozás esetében. Meg kell-e változnia e miatt szükségszerűen a ritmikai modellnek, a ritmikai alapformának is, amint azt a statisztikai módszer állítja és a számok alapján állítania is kell? Vajjon helyesen értelmezték-e itt a számokat? A számokkal utóvégre a legvakmerőbb alkémiát is lehet űzni, csak megfelelő módon kell azokat összeadni, osztani, középárányosukat és integráljukat kiszámítani!

A statisztikai módszer a kutatást teljesen tárgyilagossá akarta tenni. Az átélő alanytól mégsem sikerült elszakadnia. Nem is objektív nyelvi feljegyzésből indul ki, hanem egy ortografikus leírásból, mely a nyelvritmus alapjául szolgáló elemeket csak utalásszerűen és igen tökéletlenül rögzíti le. Olvasással kell az írást nyelvi valósággá tennie, pedig ezzel már az alany lép működésbe. Nem Goethe nyelvét, hanem a Goethe szövegét olvasó XY nyelvét vizsgálták. A kiejtés azonban függ az egyes szövegrészek értelmezésétől, de befolyásolják a nyelvjárási különbségek (*Sälät : Sälät*) és az értelem-től függő kettős formák is (*überáll : überáll; ünmittelbär : ünmittelbär; überdies : überdi'es . . .*).

Hamarosan rájöttek, hogy a különböző statisztikai kutatók vizsgálódásait, ezek eredményeit egy nevezőre hozni és egymással összehasonlítani alig lehet. Még az olvasás gyorsasága is szerepet játszik. Lassú olvasásnál az egyes szavakat hangsúlyozzuk, gyors olvasásnál inkább csoportokban foglaljuk össze őket. Ehhez járul még az is, hogy újabb nyelvritmikai kutatók a német nyelvben nem kevesebb, mint öt dinamikai hangsúlyfokot különböztetnek meg és tartanak nyilván statisztikailag. Ez azt eredményezte, hogy MARBE tétele a két hangsúlytalan szótagból álló intervallumról: |..| a német beszédnek nem minden fajára, de nem is minden íróra érvényes. Eichendorffnál az egyszótagú hangsúlytalan köz egyáltalában

a leggyakoribb ritmikai modell: | . vagy . |. Nála is kimutattak 14-es hangsúlytalan közt, pl. a következő mondatban: „*Sie aber haben ihn schon einmal bei mir aus dem Kabinett (herauskommen sehen).*“

Felvetődik a kérdés, hogy az eljárás, mely a két hangsúlyos szótag között álló hangsúlytalan szótagokat számlálja össze, elvezet-e egyáltalában az igazi ritmusmodellekhez. Vajjon a csoport: |.....|. összetétele |..... és |. vagy .| ritmusokból áll-e? Vagy nem mégis inkább a |... ..| .| ritmusokról van-e itt szó? Az sem közömbös, hogy emelkedő, vagy eső ritmussal van-e dolgunk, mert azok nagyon különböző képet mutatnak: |..... |. | vagy || .|.

Erre vonatkozólag a statisztikai módszer nem ad semmi-féle felvilágosítást. A kutatásból egyáltalában hiányzik a megoldásra váró kérdés világos megfogalmazása. Hogyan akarják ennek segítségével eldönteni, hogy az a ritmus az illető író-nak egyéni sajátása-e, vagy pedig, hogy a szövegén végzett statisztikai megfigyelések eredményei az egész német nyelv vagy csupán egy bizonyos irodalmi műfaj nyelvének sajátásai-e? Hiszen megállapítást nyert, hogy a nyelvrítmus akusztikai alapjaihoz a nyelv szavainak felépítettségi sajátossága is hozzátartozik, és hogy ennél különösen a leggyakrabban előforduló szavak alakja játszik döntő szerepet.

A németben a három leggyakrabban előforduló szó: *die, der* és *und*. Ezek összevéve minden német beszédnek egytizedét alkotják. A német nyelv 15 leggyakrabban előforduló szava: *die, der, und, zu, in, ein, an, den, auf, das, von, nicht, mit, dem, des* összevéve a német beszéd egynegyedét alkotják. A 66 leggyakrabban előforduló szó, melyeket nem akarok most itt felsorolni, kereken a német beszéd felét jelentik. A német beszéd 11 millió szót kitevő összeszámlált anyagában csupán 320 szó érte el az ötezres vagy annál nagyobb gyakoriságot! Ez a 320 szó az említett anyagnak összesen 72⁰/₀-a.

Szavak előfordulásának gyakoriságára vonatkozó kutatásokat olyan terjedelemben és olyan megbízhatóan, mint a németben, tudomásom szerint egyetlen más nyelvre vonatkozólag sem végeztek. Ezek a kutatások mindenesetre azt bizonyítják, hogy a nyelvrítmus mindenekelőtt és egészen szükségszerűen egy szűkre szabott és összetétele szerint jól ismert szókincsre támaszkodik. Ezt a körülményt tekintetbe kell venni, mielőtt az ember az egyes írók vagy műveik egyéni nyelvrítmusára vonatkozólag a statisztikából következtetést akar vonni.

Erre a körülményre a göröggel kapcsolatban már rámutattak. MEYER VILMOS (Speyer) azt a „törvény“-t állította fel, hogy a görögben egy mondat vagy egy értelmi egység utolsó hangsúlyos szótagja előtt legalább két hangsúlytalan

szótagnak kell lennie. Az összeszámlálás alapján azonban megállapították, hogy a görög szó úgy épül fel, hogy MEYER törvénye a mondatvégződésnek körülbelül 80%-ban önként adódik.

(Folytatjuk.)

JUNKER HENRIK.
(Lipcse.)

Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról.¹

IV. Köznevek.

„Keresztneveinkről“ szóló értekezésem végén ezt írtam: „Befejezésül még csak azt kell megemlítenem, vajjon a lat. -us végű köznevek terén is vannak-e ilyen részint tudatos, részint tudattalan elvonások, más szóval, vajjon ilyenek, mint: *kar*: lat. *chorus*, *apostol*: lat. *apostolus*, *angyal*: lat. *angelus*, *zsinat*: lat. *synodus*, *legát* (sokszor a codexekben): lat. *legatus* stb. elvonások-e, vagy pedig -us nélküli alakok átvéte ei. Ma [értsd: 1914 ben] ezekről még az a nézetem, hogy nem közvetlenül a latinból jöttek át nyelvünkbe (l. e kérdésről legutoljára SZILY: MNy. VI, 145). A mikor azonban ezt vallom, nem tagadom el azt a meggyőződésemet, hogy a latinból került köznevek terén is kell lenni ilyen elvonásoknak (vö. NYÚSz. 12, 13 és nem latin nyelvi szavaknál ily elvonásokról SIMONYI, Elvonás 43. s köv. l.). Két szóról ezt kétségtelenül be is tudom bizonyítani; az egyik a mai *mód* szó, amely régebbi *modos*-ból elvonással keletkezett, s ez a *modos* a latin *modus* mása. A másik szó a *francú* ~ *francu*, a mely a betegségnek tudatosan csinált latin »*morbis francus*« (*z=c*) nevéből — nyilván tudatosan — készült elvonás.“ (L. MNy. X, 254—5.)

FLUDOROVITS JOLÁN „Latin jövevényszavaink hangtana“ című nagyértékű dolgozatában a latin -us végű tulajdonnevek magyar -us nélküli alakjáról (vö. lat. *Martinus*: m. *Márton*, lat. *Petrus*: m. *Péter* stb.) adott magyarázatomat, nagyobb mértékben mint én, kiterjesztette a köznevekre is. Idevonatkozólag FLUDOROVITS JOLÁN ezt írja: „Régebben csak a *mód* szóról tették fel, hogy közvetlenül lat. eredetű, mert ennek a régi nyelvben *modos* alakváltozata is van (vö. JóK. 92: *modosraulo* NySz.); a többi -us nélküli szóról azt tartották, hogy azok szláv (szlovén) közvetítéssel kerültek nyelvünkbe (vö. MNy. X, 255; EtSz. *advent* címszó). Ámde *advént* < egyh. lat. *adventus* | *angyal* < egyh. lat. *angelus* | *apostol* < egyh. lat. *apostolus* | *dékán* < egyh. lat. *decānus* | *kar* < lat. *chorus* | *prépost* < egyh. lat. *praepositus*, sőt a régi nyelvben: *legát*

¹ L. MNy. XXXVI, 145—59.

(ÉrdyK. 631: *legath* NySz.) < lat. *légātus* | *prelát* (Com: Jan. 127: *praelatoc*) < egyh. lat. *praelātus* hangtanilag a lat.-ból teljesen megmagyarázhatók, azonkívül mint általános keresztény terminus technikusoknál az egyh. lat. formákon épen úgy megtörténhetett a magy.-ban az elvonás, mint a tulajdonneveknél (pl. ahogyan az *Angyalos* szn. és hn. EtSz. a lat. *angelus*-ból származik, ugyanerre mehet vissza az *angyal* köznév is). — Lat. *-ius* ~ magy. Ø: *dénár* < lat. *denārius* | *január* < lat. *Jānuārius* | *február* < lat. *februārius* (de *mārcius*, *jūnius* stb.); a két előbbi hónapnév nyilván azért *-ius* nélküli, mert a hónapok nevei *május* kivételével mind háromszótagosak).“ (L. MNy. XXVI, 192.)

FLUDOROVITS JOLÁN írta a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvébe „A magyar nyelv latin jövevényszavai“ című részt (I. köt. 12. e. füzet. 437). Ez értékes dolgozatban a latin *-us* végű s magyarrá lett tulajdonnevekről (vö. lat. *Martinus*, *Petrus* stb.: m. *Márton*, *Péter* stb.) adott magyarázó elvemet elfogadja s áttérve a köznevekre ezt írja: „Köznevekben az *-us*, *-ius* megmaradása az általánosabb; *-us* nélküli alakok: *advent* < egyh. lat. *adventus*, *angyal* < egyh. lat. *angelus*, *apostol* < egyh. lat. *apostolus*, *dékán* < lat. *decanus*, *jácint* < lat. *hyacinthus*, *mód* < lat. *modus*, *prépost* < egyh. lat. *praepositus*, R. *legát*, *prelát* (NySz.) < egyh. lat. *legatus*, *praelatus*; — *-ius* nélkül csak: *dénár* < lat. *denarius*, *január* < lat. *Januarius*, *február* < lat. *Februarius*. Köznevekben az *-us*, *-ius* elmaradása még magyarázatra szorul. Valószínűnek tartjuk, hogy itt is az elvonásnak valamilyen esetével állunk szemben,¹ legalább is a régi nyelvben egymás mellett állnak *mód* és *modos* (NySz.), *jácint* és *jácintos* (NySz.).“ (L. i. m. 34.)

FLUDOROVITS JOLÁN tehát a magyarba került latin *-us*, *-ius* nélküli közneveket vagy jórészüket közvetlen latin átvételeknek tartja, mert hangtanilag a latinból kifogástalanul megmagyarázhatók. Hogy a latin *-us*, *-ius* e közneveknél a magyarban hogyan maradt el, arra régebben úgy felelt, hogy úgy, mint a tulajdonneveknél. Ha a latin *Angelus* tulajdonnévből a magyarban *Angyalos* és *Angyal* személynév válhatott, akkor ugyanilyen módon keletkezhetett a latin *angelus* köznévből a magyar *angyal* köznévi is. Az alakulást FLUDOROVITS a közneveknél is becenévnék érzett elvonás útján magyarázta, legutolsó dolgozatában azonban azt mondta, hogy köznevekben az *-us*, *-ius* elmaradása még magyarázatra szorul, de valószínű, hogy itt is az elvonásnak valamilyen esetével állunk szemben.

Ma már én is az *-us*, *-ius* nélküli közneveket közvetlen latin s nem szláv (szlovén) közvetítéssel került jövevényszavaknak tartom. Átvételük módját pedig egészen úgy magya-

¹ Én szedtettem ritkítva. — M. J.

rázom, ahogy fentebb a latin szóvégnélküli magyar nyelvi latin tulajdonneveket, népneveket. Nem tagadom, hogy lehet e köznevek közt becenévnék (esetleg magyar melléknévnék — jelzőnek) érzett, elvonás útján keletkezett köznévi is, a nagy, sőt túlnyomó többség azonban latin casus obliquusokból vagy latin többes nominativusból érthető meg a legjobban. A latin műveltségű magyar papság magyar beszédében a latin rag helyébe egyszerűen a magyar ragot tette vagy — birtokviszony esetében — megfelelő magyar szerkezettel helyettesítette, úgy, hogy meghagyta a latin rag leválása után az egyh. latin terminus technicus vagy más latin szó visszamaradt „tőalakját”. E latin műveltségű papság latin nyelvi szókészletében persze megvolt az illető latin szó egyes nominativusa is, azonban magyar beszédében, magyar fordításában a magyar raggal ellátott „tőalakok” magyar analógiák alapján a rag elhagyásával válhattak magyar nyelvi egyes nominativusi alakokká is.

Magyarázói elvem természetesen nemcsak az *-us*, *-ius*, hanem más szóvégű s más névragozáshoz tartozó latin köznevekre is áll. A magyarázói elv alkalmazásánál csak egyet nem szabad elfelejtenünk. A kezdet kezdetéből, a latin szertartású térítés első évtizedeiből, tehát a X. század második feléből, azután a XI. század első tizedeiből magyar szövegeink nincsenek. Pedig hogy már akkor magyarul is szólni kellett a „duodecim apostoli”-ról, az „*angelus Domini*”-ről, aki Máriának jelentette, hogy fiat fog szülni, „*Michael archangelus*”-ról, „*Satanas*”-ról s annyi másról (l. fentebb is a *Joannes : János, Iván* névnél: MNy. XXXVI, 150), abban semmi kétség sincsen. A legelső idevonható magyar adatok közé tartoznak a HB. adatai, de ezek is a térítés kezdetétől aránylag távoli: 1200 körüli időből valók. A HB.-ben olvassuk ezt: „*vimagguc . . . hovdug michael archangelu: es mend angelcut.*” Nagyon valószínű, hogy a latin eredetiben körülbelül ez állhatott: „*Oremus . . . beatum michaelum archangelum et omnes angelos*” (l. RÉVAI, *Antiquitates* 38 fordítását; a JAKUBOVICH—PAIS ÓMOlv. 71—2 levő latin szövegben sem az *archangelus*, sem pedig az *angelus* szó nem fordul elő). — A HB. fordítója az *archangelum*-ban és az *angelos*-ban a latin ragot magyar raggal helyettesítette, máskülönben az egyh. latin terminus technicust meghagyta.

Ha azonban késeiek is meglévő magyar adataink, mi e kései adatokból a kezdet kezdetére, a térítés első évtizedeire mégis olyan következtetéseket vonhatunk, amelyek az első idők gyakorlatát elég híven jellemzik.

Magyarázói elvem, mint már fentebb is említettem, a következő: Olyan esetben, mikor egy latin *-us*, *-ius*-ba végződő köznévi a magyarban e szóvég nélkül van meg, a magyar köznévi becenévnék érzett, elvonás útján keletkezett köznévi is lehet, a nagy, a túlnyomó többség azonban latin casus obliquu-

sokból vagy latin többes nominativusból érthető meg a legjobban. A latin műveltségű magyar papság magyar beszédében, fordításban igen sokszor a latin rag helyébe egyszerűen magyar ragot tett, vagy — birtokos szerkezetben — megfelelő magyar szerkezettel helyettesítette — meghagyván a latin rag leválása után az egyh. latin terminus technicus vagy más latin szó visszamaradt „tőalak”-ját. Ez a „tőalak” azután magyar beszédben, magyar analógiák alapján magyar egyes nominativusi alakká lett. Ez a magyarázó elvem vonatkozik bármely latin névragozáshoz tartozó szóra, minden köznévi latin szóvégre.

Tételelem bizonyítására először olyan latin jövevényszavakat idézek, amelyek egy és ugyanabban a magyar emlékleben eredeti latin egyes nominativusi szévéggel és latin „tőalak”-ban jelennek meg. Idevaló példáim:

Satanás és *sátán*. — Vulg. Máté XII. 26: „Et si *Satanas* *Satanan* eicit“ = JordK.: „Es ha az *sathanas* *sathant* yz ky“ (MünchK.: „es ha *sathanas* *sathanast* ki vet“); Vulg. Luk. XI. 18: „Si autem et *Satanas* in se ipsum diuisus est“ = MünchK.: „Es ha kedeg *sathanas* öñön benne megozlatot“; JordK.: „Ha azert az *sathanas* es ennen magaban ’megh hasonlot“ ~ Vulg. Luk. X. 18: „Videbam *Satanan*“ = MünchK.: „latom vala *sathant*“; JordK.: „Latom vala az *Sathant*“. — Bár a latinban van egyes nominativusi *satan* is (l. MÁRT., Lex. 1818.), az egyh. latinban és így a Vulg.-ban is *sathanas* a nominativusi alak (vö. MA.³ is: „*Sátanas*, e, vel *sathanas*, σατανᾶς — *Satan*, ördög, Ellenseg“). Ragozása a Vulg.-ban: gen. *Sathanae*, acc. *Sathanan*, voc. *Satana*, ez utóbbira vö. JordK. Máté IV. 10: „Menyel *Sathana*“ (a Vulg.-ban: „Uade *Satanas*“ = MünchK.: „meñ *sathanas*“, DöbrK.: 303: „meñ el *satanas*“). — A magyar emlékleben *satanás* és *sátán* a szó (l. NySz.), a mai nyelvben: *sátán*.

Kárdinális és *kárdinál* (NySz.). — A szóvéget illetőleg kétféle alakot találunk az ErdyK.-ben: 236: „es *Cardinarossa* zentőlee“ ~ 452: „egy *kardinal* rokonsaga“; 592: „*Gardinalokkal* . . . az *Gardinaloknak*“. Más emléklekben: JókK. 107: „*Gardinalis* mykoron mynd azt megmondotta uolna zent ferencznek“ = Speculum 49. b.: „Quem cum omnia retulisset *cardinalis* beato Francisco“; i. h. 75: „Nemczak pispekek, *gardinarosok*, de papa es . . .“ = Speculum 141. a.: „Non solum episcopi et *cardinales* sed etiam summus pontifex“. *Gárdinál*, *kárdinális*, *kárdinál* alakváltozatokat l. NySz., MURM. 2242. — Az egyh. latinban a szó: *cardinalis*, a mai magyar nyelvben *kárdinális* és *biboros*, *bibornok* KELB.³

Módos és *mód*. — Vö. Speculum 22. a.: „pannum plicatum in *modum* mantelli“ = JókK. 92: „palast *modosra* valo“ ~ i. h. 16. b., 17. b.: „curiose“ = JókK. 83, 84, 85: „oduar *modra*“. Vö. MURM. 1336: „*Picea*—*Cedrus modofa*.“ Talán

ilyen latin szövegből: „arbor *ad modum* cedri“. — A latin szó *modus*, -i; a NySz. a JókK. *modos* szavát *módos*-nak olvassa, s a *mód* szótól különválasztva tárgyalja.

Ugyanabból a magyar nyelvű emlékből ilyen kettős alakváltozatokra több példám nincsen. Alig volna azonban bizonyítható, hogy *satánás*, *kárdinális*, *módos* közvetlen latin, a *sátán*, *kárdinál*, *mód* meg közvetlen latin nem lehet. Ellenkezőleg, minthogy *sátán* és *kárdinál* egyh. latin műszók, közvetlen latin eredetük valószínű. Mind a kettő latin casus obliquusból, a *kárdinál* esetleg *kárdinálok*-ból, mint a latin *cardinales* magyar megfelelőjéből magyarázható. A magyar *mód* meg szótörténeti okokból német közvetítés nem lehet. Ha azonban a latin *modo* (vö. „*quo modo*“, „*nullo modo*“), *ad modum*: magyar *módon* (vö. „*mi modon*“, „*semmi módon*“ NySz.), *módú* megfelelősből indulunk ki, a magyar *mód* kifogástalanul megmagyarázható. A magyar *mód* is közvetlen latin átvétel.

Tételem bizonyítására másodszor olyan latin jövevény-szavakat idézek, amelyek más-más magyar emléekben fordulnak elő latin szóvéggel és latin „tőalak“-ban, az emlékek azonban nagyjában egykorúak, s az illető latin „tőalakú“ szavak mások, mint közvetlen latin átvételek nem lehetnek. Idevaló példáim:

Kastello[u]m és *kastély*. — Vö. Speculum 16. a.: „*misit per castella et villas*“ = JókK. 82: „*boczattya uala Castellomokba* es falukba“; Vulg. Luk. XXIV. 13: „*duo ibant ipsa die in castellum, quod erat in spatio stadium sexaginta ab Hierusalem, nomine Emmaus*“ = WinklK. 271: „*Az ydőben Ihusnak thaneythwany közzől kettő megen vala Azon napon az kastellumba ky wala hatwan keed földön Ihlrmhöz kynek newe Emaus*“ ~ MünchK. Luk. XXIV. 13: „*Es kettő azoc közzől azon napon mennece vala az Emaus neuő castél'ba, ki vala hatuan lab földne Ihlrmtől*“. — A MünchK.-ben a *kastély* igen sokszor fordul elő (vö. Máté IX. 35, X. 11, XIV. 15, XXI. 2, Mk. VI. 6, VIII. 27, XI. 2, Luk. V. 17, VIII. 1, IX. 6, XIII. 22, XVII. 12, XIX. 30, 28, Ján. VII. 42, XI. 1, 30), s ilyenkor a Vulgatában minden egyes esetben *castellum*, illetőleg valamely ragos alak van, pl. *castello*, *de castello*, *per castella* stb. — A magyar *kastellom* és *kastély*, *kastél* más emlékeinkben is előfordul (l. NySz. és vö. Székely István: Chron. 209; „*a' Galcz hegien valo castélt [= Gács vára], Rosno bañai Castetra [= Rozsnyó]*“ stb.). Jelentése: 'kisebb megerősített hely, váracska, vár, sánc'. Ez a jelentése — más jelentései mellett — a latin, hazai latin *castellum*-nak is (vö. CAL.: „*castellum*: *Kastélyotska*“; MÁRT., Lex. 1818.: *castellum* 1. 'minden megerősített hely, erősség, sánc, jeder befestigte Ort, eine Festung. Schanze'; 2. 'kastély, vár, ein Castell, eine Burg'; 3. 'receptaculum aquae deductae, unde per omnia loca distribuitur'). — A magyar *kastellom* és *kastély* eredetéről eddig az volt

a nézet, hogy a *kastellom* közvetlen latin, a *kastély* meg német közvetítéssel került latin jövevény (l. LUMTZER—MELICH, DLw.). Hangtanilag a *kastély*-t a német *Kastell*-ből nem könnyű megmagyarázni. A szóvéggel: német *-ell* ~ magyar *-él*, *-ély* nincsen nagyobb baj, a szó belseje azonban nehezen érthető. Amikor azt látjuk, hogy a magyar *Pest* németül *Pest*, azaz *Peszt*, nehezen tudjuk megérteni, hogyan válhatott a német *kastell*-ből, tehát kiejtve *kásztell*-ből magyar *kastély*. A szó belseji német *-st-* (olv. *-szt-*): magyar *st* megfelelés nehezen érthető (l. alább a *must* szót is). Ha azonban úgy fogjuk fel, hogy a magyar *kastellom* eredetileg a nominativusi latin *castellum*-nak, a magyar **kastél* > *kastél* > *kastély* meg eredetileg latin *casus obliquus*-nak és többes nominativusnak megfelelőjéül szolgált, vagyis volt latin *castello* = **kastélnak*, *castella* = **kastélok*, akkor teljesen érthető a *kastély* szó *st*-je is, amely így hazai latin (l. alább a *must* szót is) s alakja is az. A magyarázatot erősen támogatja az a tény, hogy a MünchK. *kastély* szavának a Vulgatában minden egyes esetben a latin *castellum* vagy valamely ragos alakja felel meg. S fordítva is áll: Ha a Vulgatában *castellum*, *castello* stb. van, a MünchK. azt *kastély* szóval fordítja.

Balszámom és *balzsam*. — Vö. Speculum 54. b.: „*balsamum diuine gratie*“ = JókK. 136: „isteny malaztnak *balsamomat*“; ÉrdyK. 475: „*balsamom* yllatot“; CAL.: „*balsamum* — *Balsamom*“ stb.; sok más adat NySz., MURM. 1390—1393, MA.³ ~ CornK.-ból NySz.: „az zent leleknek *balsamaval*“; MÁRT., Lex. 1818.: „*Balsamum*: *bal'sam*. *bal'samfa*, *bal'samtsemete*, *Balsam*, *Balsambaum*, *Balsamstaude*“; Pázmányból NySz.: „a hóltt testét *balsamozná*“. — A magyar *balzsámom*, *balzsamum*, *balzsamon* (vö. MAL.³: *Balsamon*) és *balzsam* eredetéről eddig azt tartottuk, hogy *balzsamofu]m* közvetlen latin, *balzsam* meg szlovén, esetleg német nyelvi közvetítéssel átkerült latin jövevény (l. LUMTZER—MELICH, DLw., de l. EtSz. is). Hangtanilag a magyar *balzsam* a német *balsam*-ból alig érthető a magyar *zs* miatt. A szláv nyelvekből sem vehettük, mert a szó ott is *balsam* (olv. *sz-szel*, *cseh*), *balzam* (tót). A magyar *balzsam* előbbi *balsam*-ból közvetlen latin átvétel. A közvetlen latin átvételt többféleképpen lehet magyarázni. Lehetséges, hogy egy **balzsamomoz* igéből megszerezéssel (haplologia) *balzsamoz* lett, s ebből elvonással *balzsam*, valószínűbbnek tartom azonban azt, hogy a magyar *balsam* > *balzsam* a latin *balsamum* *casus obliquus*-ából és többes nominativusából magyar raghelyettesítéssel s aztán elvonással keletkezett.

Pontom és *pont*. — Vö. Tyuk: Józs.: „két *punctumi* vadnak“ (NySz.); Mikes: „egynehány *punktumokban*“; TitkRózs.: utolsó *pontomá*hoz; Com.: „ettől a *pontomtúl*“ stb. ~ ThewrK.: „Eott *punctban*“; ÉrdyK. 556: „neegy reend bely *punctok*...“

Első *punct* . . . második *punct*“; i. h. 11, 87, 327, 352: *punctban*, 607: *punctokról punctokra*; kódexek: *puncth*, eg *punct*, *pont*; nyomtatványok: első *punt*, *pont* stb. (NySz. után). — A *punktum* > *ponctom* > *pontom*-ról és a *punkt* > *ponkt* ~ *punt* > *pont*-ről eddig azt tartottuk, hogy a kéttagú szó közvetlen latin, az egytagú meg a német *punkt*-ből való, tehát nem közvetlen latin jövevényszó (l. TMNy. 177, LUMTZER—MELICH, DLW.). A NySz. is két külön cikkben tárgyalja őket, külön a *pont*-ot, s külön a *pontom*-ot. Lehet, hogy igaza van abban, hogy itt két külön időben történt átvételről van szó. A *pontom*, *punktum*, szóval a kéttagú alak csak nyomtatványokban fordul elő, tehát lehet újabb átvétel, a *punkt* > *ponkt* > *pont* meg kódexekben is, nyomtatványokban is, lehet tehát régiebb átvétel. De az egytagú *punkt* > *ponkt* > *punt* > *pont* alak is lehet közvetlen latin átvétel. A latinban a szó *punctum* és *punctus* (genitivus *-us*). Minálunk inkább csak a *punctum* volt s ma is az járatos. Ha mármost a latin szövegben, beszédben ez volt: „in uno *puncto*, in eodem *puncto*, de *punctis ad puncta*, quatuor *puncta*“ stb. a magyarban ezt így fejezheték ki: „egy *punktban* (vö. ÉrdyK. 11, 87), „azon *punktban*“ (vö. ÉrdyK. 352), *punktokról punctokra* (vö. ÉrdyK. 607), „nevegyrend hely *punktok*“ (vö. ÉrdyK. 556) stb. A *punktban*, *punktok*, *punktot* (vö. ÉrdyK. 325) ragos alakokból a magyarban magyar analógiák alapján szabályosan elvonódhatott a magyar *punkt* nominativus, s ebből szabályosan vált a *ponkt* > *pont* szó. A magyar *pont* tehát közvetlen latin átvétel lehet, s nézetem szerint az is.

Vannak e csoportba tartozó más példáim is, de messze vezetne, ha mindegyikről írnék. Egyről azonban mégis szólnom kell, mert azt hiszem, hogy ez nem ide való példa. Ez a MünchK. 'kád' jelentésű *kados* szava.

MünchK. Luk. XVI. 5, 6 ez van: „Meneuel tartozol en vramnac, Es az monda ő neki *Zaz kados* olayal.“ Minthogy itt a *kados* a. m. *kád*, s a DöbrK.-ben csakugyan *zaz kad o'ayal* áll (vö. DöbrK. 362 Luk. XVI. 5, 6: „Menevel tartozol en vramnak: estahat ű monda: *zaz kad* olayal“, l. NySz. is), azt lehetne mondani, hogy a magyar *kád* és a MünchK. *kados* szava közt olyan viszony van, mint a magyar *modos* és *mód*, *kardinális* és *kardinál* stb. A magyar *kád* tehát közvetlen latin átvétel volna. — A *kád* szó végső forrása a héber *kad* szó (l. DebrGram. 333, CzF., BERN., EtWb. *kad* al.). A zsidóból a görögbe (*káδος*), majd a latinba (*cadus*. -i) került. Európai vándorszó a *káδος*—*cadus*, s csak az a kérdés, milyen közvetítéssel került hozzánk s lett *kád* alakúvá. Azt tartom, hogy a mi *kád* szavunk délszláv közvetítéssel került hozzánk, s a magyarban *kados* köznévvé — a MünchK.-en kívül — sohasem élt. A MünchK. *kados* szava fordítatlanul hagyott latin többes accusativus. Luk. XVI. 5, 6 része ugyanis a Vulgatában így

hangzik: „Quantum debes domino meo? At ille dixit: Centum *cados* o'ei.“ A MünchK.: „Zaz *kados* olayal“ esetében a *kados* olyan latin ragos alak, amelyeneket emlékeinkből én is, ZOLTVÁNY IRÉN is szép számmal idéztünk; vö. DomK.: „*padonak* vizeben“ = „in flumine *Pado*“ (MNY. XIV, 74); NádK.: „*persarom beli keral*“ = „rex Persarum“ (MNY. XV, 99 stb.).

Harmadik csoportba sorolom azokat a latin jövevényszókat, amelyeket — bár latin egyes nominativusi szóvéggel egy és ugyanabból vagy egykorú magyar nyelvű emlékekből kimutatni nem tudom őket — hangtani okokból minden más nyelv közvetítése nélkül csakis a latinból vehettünk át, vagy amelyeket mint közvetlen átvételeket a latinból kifogástalanul meg tudunk magyarázni. Sok idevágó példám van, közülök hadd álljanak itt a következők:

Vers. — A latin *versus*, gen. -us költészeti és egyházi műszó. Mint költészeti kifejezésnek a klasszikus latin *versus*-nak jelentései: 1. 'die Zeile eines Gedichtes, rhythmisch geordnete Wortreihe'; 2. 'aus zwei oder aus mehreren Zeilen bestehender Absatz, Strophe'; mint egyh. kifejezés az egyh. latin *versus* a. m.: 'Unterabteilung eines Kapitels der Bibel'. Ezek a jelentései megvannak a magyar *vers* szónak is. Mint költészeti kifejezés: 1. 'kötött beszéd egy sora' (CzF.); 2. 'kötött beszéd két vagy több sorból álló szakasza, strophá' (CzF.); mint egyházi kifejezés: 3. 'a Szentírástban az úgynevezett részek vagy fejezeteknek számokkal jelölt egyes szakaszokai' (CzF.). — A latin *versus*-ból *vers* szavunk kifogástalanul megmagyarázható hangtanilag is. Ha a klasszikus latinban ez volt: *versus facere, versus fundere*, magyarul ezt így mondhatták: *verseket szerzeni, költeni. csinálni*, ha meg a prédikáló pap szentbeszéde témáját olvasta fel a bibliából, mondjuk ezt: *Actus Apostolorum, cap. XXI. in primo versu — usque ad quartum versum*, akkor magyarul nagyjában ezt mondhatta: „E mai szentbeszéd tárgyát megírva találjuk Apostolok cselekedetei XXI. részében az első *verstől* a negyedik *versig*.“ — Felfogásom szerint tehát a latin *versus* (többses accusativus), *versum* (egyes accusativus), *versu* (ablativus) casus obliquusok ragját megfelelő magyar raggal; illetőleg magyar szerkezettel (*ad versum*) helyettesítették. Az így alakult latin „tőalak“-ból magyar beszédben magyar analógiák alapján elvonódott az alanyul is használt magyar *vers* szó. — A latin, egyh. latin *versus* (vö. francia, provanszal *vers*, olasz, spanyol, portugál *verso* KÖRTING, LRWb.³) mint költészeti és egyházi műszó úgynevezett vándorszó, amely sok nyelvbe a latin műveltséggel és a latin szertartású kereszténységgel került át; vö. ó- és középfelnémet *fērs*, *vērs* (a IX. század óta), újfelnémet *vers*, alnémet *vers*, angolszász *fers*, angol *verse* | lengyel *wiersz*, cseh *verš*, tót *verš* stb. — Hangtanilag megmagyarázható volna *vers* szavunk a X—XIII. századi ófrancia *vers*-ből is (vö. az ófrancia eredetű ma-

gyar *botos*, *Lajos* szavakat), s érthető volna hangtanilag a cseh—tót—lengyelből is. Hangtanilag csak a németből nem fejthető meg *vers* szavunk, pedig a TMNy. 177 és LUMTZER—MELICH, DLw. szavunkat a németből származtatja. A német köznyelvben és az irodalmi nyelvben a szó *fersz*-nek (írva *vers*) hangzik. Bár a németben a XIII—XIV. század óta az *r* utáni *s* = zöngétlen interdentalis sibilans egyes szavakban *š*-sé lett, a *fersz*-ben (írva: *vers*) a köz- és irodalmi nyelvben ez nem történt meg. A német szókezdő mássalhangzó azonban az ófel-német korszakbeli átvétel óta a németben mindenkor *f* volt. A magyar *vers*, amely mindenkor *v*-vel, tehát zöngés hanggal ejtődött, német jövevény nem lehet. — Mindent összefoglalva: a magyar *vers* szó közvetlenül a latinból való, mert onnan hangtanilag kifogástalanul megfejthető.

Hasonlóan magyarázom, s így közvetlen latin átvételeknek tartom a többi közt a következő latin szóvégüket vesztett magyar szavainkat is:

Advént (NySz.) < egyh. latin *adventus* genitivus, *-u* ablativus stb. Vö. egyh. lat. „de *adventu*“ = Székely István nap-tára: „Az *aduentról*“; — egyh. lat. „in *adventu*“ = DöbrK. 235: „*Adventba* večernei hymnus“; ÉrdyK. 8: „*Adventban* Masod vasarnap Epistolaya“; NySz.: „Zentlelek *advent* het“ stb. (vö. Vulg. I. Cor. 1:8: „in die *adventus* Domini nostri Iesu Christi“ = DöbrK. 377: „vronk cristosnak *el iövetenek* napiara“).

Angyal < egyh. latin *angeli*, *-o*, *-um*, *-orum*, *-is* stb. Vö. Vulgata Luk. XV. 10: „coram *angelis* Dei“ = MünchK.: „isten-nec *anjali* előt“; — Vulgata Luk. XVI. 22: „portaretur ab *angelis*“ = MünchK.: „vitetnec az *anjaloctol*“ stb. (l. fentebb is: HB.: „mend *angelcut*“).

Apostol < egyh. latin *apostoli*, *-o*, *-orum*, *-is* stb. Vö. Actus b. Fr: „assumpsit sibi duodecim *apostolos*“ = JókK.: „ven maganak tizenket *apostalt*“ (Nyr. XXXI, 312); — Vulgata Luk. VI. 13: „quos et *Apostolos* nominavit“ = MünchK.: „kiket es *apostolocnac* neveze“; — Vulgata Luk. XVII. 5: „Et dixerunt *Apostoli* Domino“ = MünchK.: „Es mondanac az *apastaloc* vrnac“; — Vulgata: *Actus Apostolorum* = DöbrK.: 335: „Aldozo napian *Apostolok dolga* Cap. első“; i. h. 320, 338, 340, 343: „Kedden epistola *Apostolok mivelkedetiben* XIII.“ stb.

Arkangyal < egyh. latin *archangeli*, *-o*, *-orum*, *-os*, *-is* stb. Vö. Actus b. Fr.: „quadagesimam ad honorem *archangeli* Michaelis“ = JókK.: „Zent mychal *arkangyalnak* negyuen bewytet“ (Nyr. XXXI, 387) stb. (l. fentebb HB.: „bovdug michael *archangelt*“).

Dékán (NySz., MURM. 2249 stb.) < egyh. latin *decani*, *-o*, *-um* stb.

Elefánt (BesztSzój., SchlSzój., NySz., EtSz.) stb. < középk.-latin, hazai latin *elephanti*, *-o*, *-orum*, *-os* stb. MA.³ vagy <

latin *elephantis*, -em stb. (vö. lat., hazai lat. *elephas*, -antis BesztSzój., MURM. 534; hazai lat. *elephans* SchlSzój.).

Forint (l. EtSz.) < középk.-latin, hazai latin *floreni*, -orum stb. (l. a megokolást és bizonyítást az EtSz.-ban).

Garas (NySz.) < latin *grossi*, -o, -um, -i, -orum stb.

Gárgyán, *gvárdián* stb. (NySz.) < egyh. latin *guardiani*, -o, -orum stb.

Kanonok < egyh. latin *canonico*, -um, -orum, -os (vö. „in canone ecclesiae ad scriptus. Hinc: Subst. *Canonicus*, -i: káptalanbeli úr, ein Domherr“ MÁRT., Lex. 1818.).

Káplán (NySz.) < egyh. latin *capellani*, -o, -um, -orum stb. Vö. ÉrdyK. 574-ből NySz.: „Yelesbek valanak zent Ruffinus egyházaban *keth kaplanok*“ stb.

Kar < egyh. latin *chōri*, -o, -um stb. Vö. Vulgata Luk. XV. 25. „audiuit symphoniam et *chorum*“ = MünchK.: „halla a' hangoslatot es a' *kart*“; — egyh. lat. „apostolorum *chorus*“ = FestK.-ből NySz.: „apostoloknak *kara*“; Görös: Máty. 61-ből NySz.: *chorba* stb.

Konvent < egyh. latin *convēntus*, -u, -um stb. (vö. egyh. lat. „*convēntus*, klastrom, szerzet, das Kloster, der Convent“ MÁRT., Lex. 1818.). Vö. BirkK.: „az egez *conuent*“ (M. Könyvszemle XIV, 15, 17); ÉrdyK. 413: „sok *Conuent* Gyewlt vona“ stb.

? *Lator*, ragozva: *latrok*, *latrot* stb. — BALASSA JÓZSEF: Nyr. LIX, 2 szavunkat a latin *latrō*-ból származtatja. Hogy egyes vagy többes számi latin alakból-e azt nem mondja meg, de nyilván latin többes nominativusból Ezt következtetem magyar nyelvi idézeteiből. Ezek: *Ty vatok kett latrok* (JókK.-ből NySz.), *Ty gonoz latrok* (VirgK.-ből NySz.), „*Latrok* ye-weenek en hazamra . . . *Gonoz teewő latrok* (ÉrdyK.-ből NySz.); majd így folytatja: „Amint fentebb a kódexekből vett idézetekben látjuk, a *lator* szó csaknem mindég többesszámban fordul elő: *latrok*; a régi ú. n. hangzóvesztő szótövek (*álmok*: *álm*, *sátrak*: *sátor*, *ökrök*: *ökör*, *bokrok*: *bokor*) mintájára a *latrok*-hoz is megalkotta a nyelvérzék a *lator* egyes számot.“ Szerintem az átvételnek is latin többesből kell kiindulnia. A Vulgatában *duo latrones* van: Máté XXVII. 38 („*Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones*: unus a dextris, et unus a sinistris“), Márk XV. 27 („*Et cum eo crucifigunt duos latrones*“), Luk. XXIII. 32—33 („*alii duo nequam cum eo . . . et latrones*“). Az, hogy legrégebb fordításainkban nem *két latrok*, *latrok*, hanem *ket toluaioc*, *ket tolwayok* (MünchK., JordK.) a szó, nem akadály, hiszen a *lator* szó nyelvünkben régebb ránk maradt legrégebb bibliafordításunknál is, s a X—XI. század határán a prédikáló pap a *duo latrones*-t visszaadhatta magyarul *két latrok* szóval. Nagyobb baj, hogy a latin *latrōnes*-ből magyar *latrók* s ebből *latró-t* várnánk. Miért vált volna a latin *latrōnes*-ből magyar rövid -o-val *latrok*? Azután a *lator* szóra legrégebb adataink ezek: 1276: *Lotur* szn., 1345: „Paulus dic-

tus *Lator*“ (l. OklSz.), „lotricus — *lator*“ SchlSzój. — A magyar szóban tehát eredetileg az első szótagban *o* volt, ebből az *o*-ból lett az *a*. Bármennyire is helyeslem elvi álláspontomról BALASSA megfejtési kísérletét, hang- és alakítani szempontból magyarázatát nem tartom kifogástalannak.

+*Legát* (NySz kódexekből) < egyh. latin *legati*, -o, -orum stb.

+*Mamon* < egyh. latin *mamōnae*, -am stb. (a lat. nominativus *mammonas* és *mammōna* 'vagyon, gazdagság' MÁRT., Lex. 1818.). Vö. Vulgata Máté VI. 24, Luk. XVI. 13: „potestis Deo seruire et *mamonae*“ = MünchK.: „Nem szolgálhattoc istennek es *mamonnac*“; JordK.-ból NySz.: „istennek es az *mamonnac*“. — A MünchK. a Vulgatabeli *mamona* szót *vagy* (= vagyon) szóval is fordítja (l. Luk. XVI. 9: „de *mamona*“ = MünchK.: *vagabol*). Emlékeinkben s a mai nyelvben van *mammon* alakv. is.

+*Misál* < egyh. lat. *missalis*, -e stb. Vö. Speculum 6. b.: „in trina aperitione (így! a. m. apertione) *missalis* . . . predicatum *missale*“ = JókK. 6: „*mysalnak* charmad nytassan . . . *mysaalt* . . . az *mysalt*“. Vö. MURM. 1660, 1666: „Humerales — *Omeral*. Corporales — *Corporal*.“

Must (BesztSzój., SchlSzój., NySz. stb.) < latin *musti*, -o, -um. Vö. Vulgata Mich. VI. 15: „calcabis *mustum* et non bibes vinum“ = BécsiK.: „*mustot* íomz es nem izol bort“ (a lat. *mustum* a bibliában előfordul még: Job XXXII. 19, Énekek VIII. 2, Isai. XLIX. 26, de e részekből nincs nyomtatás-kor-előtti magyar szövegünk. Apost. Csel. II. 13: „Quia *musto* pleni sunt isti“ = JordK.: „mert mynd Borral tellyesek ezek“). — A latin *mustum* (vö. olasz *mosto*, francia *moût*) átment más nyelvekbe is. Közvetlenül latinból valók a germán (vö. angol *most*, ó-, közép- és újfelnémet *most*) és közszláv (vö. *mōsti* MIKL., EtWb.) átvételek. Európai vándorszó; a magyar *must* sem lehet német vagy szláv közvetítéssel került szó -st-je (olv. *št*) miatt.

+*Prelát* (NySz. *prépost* al. Com: Jan.-ból: „a *praelatoc*, *praepostoc*“) < egyh. latin *praelati*, o, -orum, stb.

Prépost (NySz.; ErdyK. 242: „az bodogh azzon zerezete premonstratensium. Az *prepost zerezet*“ stb.) < egyh. latin, latin *praepositi*, -o, -um stb. A latin -i- kiesésére vö. *káptalan* (alakv.: *káptalom* NySz.) < egyh. latin *capitulum* (l. FLUDOROVITS J.: M. Nyelvtudomány Kézikönyve I, 12. c: 14. §.; másképp az *i*-ről MELICH, SzJöv. I, 2: 386).

Zsák < latin, egyh. latin *sacci*, -o, -um stb. — Vö. Speculum 38: „erat uestita *sacco* . . . videbatur hatere de *sacco*“ = JókK. 126: „hytuan *zakual* fedettek vala . . . mutattak vala az hytuan *zaknak* . . .“; Vulgata Esther IV. 1—4: „indutus est *sacco* . . . indutum *sacco* . . . *sacco* et cinere . . . ablato *sacco*“ = BécsiK.: „*sacba* öltözec . . . *sakba* öltözőt nec . . . *sackal* es hamuckal . . . a *sac* eluetuen“; ugyanígy: Vulgata Baruch

IV. 20, Dán. IX. 3, Joel I. 8, 13, Amós VIII. 10: „*sacco* ... in *sacco* ... *saccum*“ = BécsiK.: „*sakiaba* ... *sakban* ... *sakkal* ... *sakot*“ stb. — A MünchK.-ben a *zsák* szó a latin *sacculus* (kicsinyített származék *saccus*-ból) egyértékűseként fordul elő. Vö. Vulgata Luk. X. 4: „*nolite portare saccum*“ = MünchK.: „Ne akariatoc viselnetec *sakocat*“; ugyanígy MünchK. Luk. XII. 33, XXII. 35, 76. — Van azonban olyan újtestamentomi magyar szövegünk is, amely a Vulgata *sacculus* szavát a magyar *zsakcsó* 'zacskó' szóval fordítja, vö. Vulgata Luk. XXII. 35—36: „Quando misi uos sine *sacculo*, et pera et calciamentis, numquid aliquid defuit uobis? Sed nunc... qui habet *saccum*, tollat similiter et peram“ = DöbrK. 456, 457: „mikoron kvldelek titeket *sakñonal kil* es tassol'nal kil es sarvval kil: mi nem valami ziksektek volt... Mostan kinek *sakñoia* vagon, vege fel. tassolat es.“ — A magyar *zsák* < *sák* (van *szák* változat is NySz.) szót eddig a latinból vett német *sack* másának tartottuk (l. TMNy. 180, LUMTZER—MELICH, DLw., KNEZSA: MNy. XXIX, 101), a *zacskó*-t meg előbbi *zsakcsó* < *sakcsó*ból (van *zakcsó*, *zsacskó*, *szakcsó* változat is NySz.) a *zsák* < *sák* szó -csó kicsinyítő képzővel alakult származékának tekintettük (l. MELICH: MNy. X, 194; HORGER: MNy. X, 107, XXIV, 273). A latin *saccus*, német *sack*, magyar *zsák* végső forrása asszír *šakku*, innen föníciai és héber *soq*, majd innen átkerült a görögbe: σάκκος, latinba: *saccus*, közgermánba: **sakkus* (l. KLUGE, EtWb.¹¹) s annyi más nyelvbe (l. KLUGE, EtWb.¹¹, CzF. stb.). Európai vándorszó tehát a σάκκος, *saccus*. A magyar *zsák* < *sák* közvetlen forrása a szókezdő magyar *zs-* < *s-* miatt alig lehet az ó-felnémet, közép-felnémet *sac*. Ha azonban a hazai egyh. latinból indulunk ki, akkor a *zsák* < *sák* kifogástalanul megfejtethető. — Az egyh. latin ragozott *sacco*, „sine *sacco*“, *saccum* magyar beszédben raghelyettesítéssel *sáknak*, *sákba*, *sákkal*, *sákot* stb. alakúvá lett, s ezekből alakult elvonással a nominativusi magyar *sák* és ebből *zsák*. — Hasonlóan lehetséges az is, hogy az egyh. latin *sacculus*, amely a *saccus* deminutivuma, magyar kicsinyítő képző odahelyettesítésével lett a magyarban *sakcsó*-vá (vö., hogy a XV. században a -csa, -cse és a -csó, -cső képző élő képző lehetett), tehát függetlenül a latin *sacco*, *saccum* stb. casus obliquusok alapján keletkezett magyar *sák* > *zsák*-tól. — Mindent összefoglalva: a magyar *sák* > *zsák* közvetlen latin átvétel, a latinból kifogástalanul megmagyarázható.

Zsinat < *sinat* (NySz.) < *sinad* (vö. DebrK. 94: „a Conciliumot első *Sinadot* Bitinianak tartomaniában Nicea neuð varosba tön“) < egyh. latin *synodi*, -o, -um stb. („*synodus*: eine kirchliche Versammlung“ MÁRT., Lex. 1818.); a középkori és a hazai latinban *sinodus* is van írva, vö. Legenda S Stephani ab Hartvico conscripta: „ad communem solius archiepiscopi *sinodum*“ (l. SZENTPÉTERY, Script. II, 418). — Szljövsz.

I, 2:413, MNy. VIII, 152 még azt írtam, hogy *zsinat* szavunk egy feltehető római katolikus szertartású szlovén **žinod* átvétele. MNy. X, 254 már kételkedtem e magyarázat helyességében, s azt írtam, hogy elvonás útján, a szóvégnék magyar kicsinyítő *-us* > *-os* képzőül érzésével is keletkezhetett régebbi magyar **sinodus* > **sinodos*-ból. FLUDOROVITS J.: MNy. XXVI, 371 is közvetlenül a latinból származtatja szavunkat, KNIEZSA ISTVÁN: MNy. XXIX, 147—9 meg német közvetítés lehetőségét teszi fel. — A fentebb kifejtettek értelmében én *zsinat* szavunkat közvetlen latin átvételnek, mégpedig a latin *synodo*, *synodum*: magyar **sinodban*, **sinodot* alakokból való elvonásnak tartom.

A felsorolt magyar szavak egyikénél másikánál kezdetben meglehetett a latin nominativusos alakváltozat is, de ezt minden esetben nem kell feltenni. Ha a magyarban latin ragos névszók válhattak nominativusokká, mint magyar *Egyiptom*, *paradicsom*, *Aténás*, *Parcium*: ebből: „Princeps Transilvaniae et partium Hungariae Dominus“ (vö. MLSz.: „*Partium*, genitivus plur. pro nominativo usurpatur“; i. m. szerint a *Partium* Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megye területe), a nélkül, hogy a megfelelő latin nominativusok is magyar szavakká váltak volna, nem szükséges minden egyes esetben feltenni, hogy *angyel* > *angyal* stb. mellett volt magyar *angyelus* > *angyalus* stb. is. — Azonban az szintén bizonyos, hogy sok ilyen latin szót újra és újra átvettünk, pl. *kar* és később *kórus* stb. A törekvés is mindig megvolt s megvan, hogy a latin szavakat magyar beszédben latin nominativusi alakban használjuk; így régi magyar *legát*, *misál*, *prelát* stb. újabban: *pápai legátus*, *miszszále*, *prelátus* stb.; magyar *zsinat* mellett Magyarai: Roml. 41: *synodusban* stb.

*

Azt hiszem, a fentiekben sikerült valószínűvé tennem, hogy latin egyes nominativusi szóvég híján levő, végelemzésben latin eredetű magyar tulajdonneveink és közneveink igen nagy része latin casus obliquusokból vagy latin többes nominativusból kifogástalanul megfejthető, s ezért e tulajdonnevek és köznevek közvetlen latin átvételek.

Nem tagadom, hogy különösen a XVIII. század óta latin eredetű tulajdonneveink és közneveink közt vannak, amelyek a német nyelv útján jöttek (mint fentebb a *dák* népnév és a XVIII—XIX. században a magyar *Horác* = *Horatius*, *Virgil* = *Vergilius* stb.), és vannak köztük olyanok, amelyek régebbi időkben nyugati szláv közvetítéssel kerültek (pl. magyar *bérmál*: nyugati szláv latin szertartású *bermati*: vulgaris latin *firmare*, lat. *firmare* stb.; másképp BERN., EtWb. 50, de I. EtSz.), azonban nagy többség közvetlen latin átvétel. A latin nyelv olyan sokáig volt az egyház mellett valamennyi tudo-

mány nyelve, hogy az átvételek nagy része nem is lehet más, mint közvetlen latin. S ép ezért az egyházi kifejezések mellett bőven bizonyítható tételünk a régi orvosi, természettudományi kifejezéseknél is.

Ha azonban magyarázó elvem nagyjában helyes, akkor alkalmazható minden olyan nép nyelvére, amelynél a latin nyelv az egyháznak s egykor a tudománynak a nyelve volt. Mert ez a magyarázó elv lényegében nyelvlélektani elv. Aki először mondta pl. a latin *castellum* és *castello* helyén magyarul *kastellum*, de *kastélyban*, vagy a latin „duodecim apostoli“, „Actus Apostolorum“ helyén magyarul: „tizenkét apostolok“, „Apostolok mívelkedeti“ stb., az kétnyelvű volt. Magyarázó elvem e kétnyelvűség nyelvlélektani magyarázó elve. A kétnyelvűséget igen szépen mutatják az ilyenek is: ÉrdyK. 74: „Reea felelween zent Ieromos doctor in prologo super Johannem Lyra et Iwdolphus ac plures eorum, hogy volt.“ | TihK. 69: „Vgír rola meges zent pal: ad romanos“ (sok más példa MNy. XIV, 73–6) | keltezesek: XVI. sz.: „Datum az Leokájába 13. Octobris 1552“ (Nádasdy Tamás nádor csal. lev. 86; sok más példa uo.); XVI. sz.: „Irtam Holicsban 17 februarii secundum novum kalendarium. Anno 1586“ (M. Hölgyek Leveli 42; sok más példa uo.).

Azt hiszem, magyarázó elvem más nyelvekre is alkalmazható, így pl. a németre is. — A németben szintén vannak -s-be végződő latin eredetű tulajdonnevek, pl. *Philippes*, *Georges*. *Johannes* > *Hans*, s mellettük -s nélküliek, pl. *Philipp*, *Jörg*, *Johann* (más, idegenből vett német tulajdonnevekre l. a többek közt GRIMM, *Kleinere Schriften* II, 81 kk. és különösen HANS BAHLOW, *Deutsches Namenbuch*. Neumünster, 1933. I. b. fejezetét). Mindamellét a latinból vett német vagy már közgermán, pl. *engel*, *sack* stb. (l. KLUGE, *EtWb.*¹¹) szavak tövégének alakulása a német nyelvtudományban is a legfontosabb hangtani kérdések közé tartozik. — A tövégek alakulásának kérdése: eredeti és nem eredeti szavaknál minden nyelvben, így a finnugor és a szláv nyelvekben is igen fontos hangtani kérdés. De ép a tövégek kérdését szoktuk a legkönnyebben elhanyagolni. Csak egy példát ragadok ki. ezt is a finnugor nyelvek köréből. A finnugor nyelvekbeli 'száz' jelentésű **sata* (vö. osztj. *sät*, *söt*, vog. *sät*, *šät*, zürj. *šo*, votj. *šu*, cser. *šüdo*, md. *šadä*, *šado*, f. *sata*, lp. *čuotte*) szót ma ősiráni átvételnek tartjuk (l. legutoljára ZSIRAI, *Fgr. Rokonságunk* 53, 127), ámde az ősiráni szó nominativusa *satəm* (vö. avesztai *satəm*, ó-ind *śatām*). Ha a finnugor *sata* ősiráni korbéli és finnugor alapnyelvi átvétel, hova lett az -m-je? Ez a kérdés tudtommal nem foglalkoztatta tudósainkat, pedig az átvétel ideje szempontjából a tövég alakulásának szintén igen fontos vallomása van.

Értekezésemnek célja annak a megmagyarázása volt, hogy miért és hogyan lehetnek latin nominativus-végződés nélküli latin átvételeink. Azt hiszem, egy részük átkerülésének módját talán sikerült megvilágítanom. MELICH JÁNOS.

Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához.

Az idén 350 esztendeje annak, hogy Károlyi Gáspár bibliafordítása 1590-ben megjelent. E könyv megjelenése óta állandó hatást gyakorol olvasóira. Irodalmunkban nincs több olyan mű, mely Károlyi bibliájának hatásával régiség és állandóság tekintetében versenyezhetne. Ez a hatás természetesen kiterjed a magyar irodalmi nyelv fejlődésére is.

A Károlyi Gáspár bibliafordításával kapcsolatos magyar nyelvtörténeti problémák legnagyobb része még megoldásra vár. Ezek közé tartozik a Károlyi-biblia nyelvének szerepe irodalmi nyelvünk alakulásában. A XVI. század végén magyar irodalmi nyelvről beszélni még csak nagyon kezdetleges formában lehet. Legelső egységesítő lépés az irodalmi nyelv megalapozásához a feltűnőbb hangtani eltéréseknek, mint pl. az *i*-zésnek és *ö*-zésnek kiküszöbölése s az *e-ző* nyelvjárás ura'omra juttatása. Irodalmi nyelvünk alakulásának kezdő fokát ilyen nagyjában való hangtani egységesítés jellemzi. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN azonban helyesen mutat rá, hogy túlzás volna azt hinni, hogy ezt tisztán Károlyi Gáspár bibliafordítása döntötte el. Hiszen már 1590 előtt is igen jelentékeny írók ugyanazon nyelven írnak, mint Károlyi Gáspár. Kétségtelen, hogy a református egyházi irodalom nyelvének egységességére legdöntőbb hatással Károlyi Gáspár nyelve volt. Azonban a katolikus egyházi irodalom nyelvét a XVI. század végén a szintén *e-ző* nyelvjáráson író Telegdi Miklós és Monoszlai András hatása a Károlyi Gáspártól is jelzett nyelvjárási irányban dönti el. (Vö. TRÓCSÁNYI, Régi magyar nyomtatványok nyelve: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve 10 : 14—5.)

A Károlyi-biblia nyelvi hatása a szókincs és szóláskincs terén kétségkívül legnagyobb és legáltalánosabb. A református egyházi irodalom, szónoklat nyelvén mindig volt bizonyos archaikus szín, s ez a nyelvi archaizmus, melynek alapforrása a Károlyi-biblia nyelve, az újabb irodalmi nyelvben egy bizonyos stílusréteggé, kifejező eszközzé fejlődött, s annak a nyelv-művészetben különleges hatáskeltő szerepe lett.

A Károlyi-biblia nyelve — archaikus jellege ellenére is — idők folytán bizonyos változásokon ment át. Az egyes egymás után következő kiadók nemesak a fordítás hibáit javították ki,

hanem az elavult szókat és kifejezéseket is a megfelelő újakkal cserélték ki. Számos bibliai eredetű kifejezésünknek nem az eredeti Károlyi-féle fordítás, hanem újabb, javított szövegei a forrása. Pl. ennek a Szamosháton följegyzett, de a köznyelvben is ismert közmondásnak: *Isten kezében vagyunk* — a következő bibliai hely a forrása: „(Isten) kezében van minden élő állatnak élete, és minden egyes embernek a lelke“ Jób XII. 10. Ámde ez a Károlyi-bibliának későbbi kiadásaiban van így, az eredeti Károlyi fordítás (még a Váradai Bibliában is) így hangzik: „(Isten) *hatalmában vagyon* minden élő állatnak élete, és minden ember tefténc lelke.“ Bibliafordításaink kiváló ismerője: ERDŐS KÁROLY, debreceni egyetemi tanár, egyik megjelenésre váró tanulságos dolgozatában rámutat arra, hogy az elavult *alít* 'vél, gondol' szónak milyen érdekes sorsa van az egymás után következő bibliakiadásokban. A legrégebb Károlyi- és Káldi-fordításokban még helyesen *alít* van, de idők folytán a nyelvtörténetben járatlan kiadók ezeket sajtóhibás alakoknak vélték és — a nélkül, hogy az eredetivel összehasonlították volna — egyszerűen átváltoztatták *állít*-ra.

A magyar nyelv bibliai eredetű szólásainak és közmondásainak legfőbb forrása — mint TÓTH BÉLA is rámutatott (Szájru! szájra 349—69) — Károlyi Gáspár bibliafordítása. De köznyelvünkben olyan bibliai szólások is élnek, melyeknek nem a Károlyi bibliája a forrásuk, hanem a Vulgata. Néhány ilyenre már TÓTH BÉLA rámutatott (i. m.). Ilyen eredetűnek tekinti a *siralom völgye* kifejezést is, mert csak a Vulgatában található meg ennek az eredetije: *vallis lachrymarum* (Psalm. LXXXIII. 76.). Károlyi fordításában az ennek megfelelő hely így hangzik: „által menvén *a' viz nélkül való völgyeken*“. TÓTH BÉLÁnak igaza van abban, hogy a *siralom völgye* kifejezés a Vulgatából ered, de kérdés, hogy kitől ered ez a magyar kifejezés. A Kulcsár-kódex a *vallis lachrymarum* kifejezést így fordítja: *syrafnak velgyebe*, Káldi pedig így: *könnyhullatások völgye*. A *siralom völgye* kifejezést Szenczi Molnár Albert zsoltaífordításában (1607.) találtam meg először. A NySz. adatai ennél későbbiek. Molnárnál a LXXXIV. zsoltaí megfelelő helye így hangzik: „Menvén a *siralom völgyén*, Ahol merő száraz minden.“ Érdekes, hogy Molnár francia eredetijében sem fordul elő a *siralom völgye* kifejezés: „Passe, pour te rendre ses voeux, Le vallon sec et sablonneux.“ Viszont a Károlyi-biblia újabb, javított kiadásaiban a megfelelő hely már így hangzik: „Átmenvén a *siralom völgyén*, forrásá teszik azt.“

Van végül néhány olyan bibliai eredetű kifejezésünk, melyet a magyar nyelv nem közvetlenül a bibliából merített, hanem idegenből, főként németből fordított le, tehát nyelvünkben voltaképen tükörszó. Ilyen pl. a *bűnbak*, a német *Sündenbock* fordítása. Mózes III. könyvének 16. részében fordul elő ez az Izrael bűneiért Árontól feláldozott bakkecske. Ilyen németből

fordított kifejezés az *agyaglábu kolosszus, agyaglábu óriás* is: *ein Koloss auf tönernen Füßen*. Forrása: Dániel II. 30—34.; Károlyi fordítása szerint: „ímé egy nagy állo-kép, ... *lábai egy részből, és egy részből cserépből.*“

Ugyancsak megoldásra váró kérdés a Károlyi-biblia hatása a népnyelvre. A Károlyi-bibliának állandó hatása volt és van a református magyar nép gondolkozására és nyelvére is. Számos népi kifejezést, szólást, közmondást jegyeztem föl, melyeknek forrását a Károlyi-bibliában találtam meg. A Károlyi-biblia hatásával a népre és nyelvére csak Molnár Albert zsoltárfordítása vetekszik. Ez a két könyv: a biblia és a zsoltárok századokon át legfőbb lelki táplálékai közé tartozott református magyar népünknek.

Mint egyik szatmármegyei református magyar falu szülöténék nagyon jól emlékezetemben van az a lelki környezet, melyben mint gyermek felnőttem, s amely mindennél jobban szemlélteti azon hatások módját és természetét, melyeket a nép a bibliából és Molnár Albert zsoltárfordításából merített.

A mi falunkban gyermekkoromban nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könnyv nélkül tudta. Azelőtt pedig, míg orgona nem volt, egy iskolásfiú hangosan diktálta az énekeket. Hogy mennyire ismerte az énekeket a legegyszerűbb ember is, mutatja a következő eset. Gimnáziumi tanuló koromban nyári vakáción voltam otthon. Az aratók este hazajöttek vacsorálni. Az egyik idős napszámos megkérdi tőlem, mint tanuló diaktól, hogy meg tudnám-e mondani, hányszor fordul elő a *Krisztus* szó Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításában. Természetesen nem tudtam. Tőle tanultam meg, hogy kétszer fordul elő, mégpedig a II. zsoltár 1. versében és a XXVIII. zsoltár 6. versében. Mindjárt utánanézttem és a mondott helyeken meg is találtam a *Krisztus* szót. Édesapám és édesanyám a zsoltárokat és az énekeskönyvet könnyv nélkül tudta, nagyapám lefekvéskor zsoltárokat énekelve aludt el. Mi gyermekek a zsoltárból és bibliából tanultuk meg a folyékony olvasást. A zsoltáron és biblián kívül egyéb (pl. szórakoztató) könyvet édesapánk nem szívesen látott a kezünkben. Szüleim csupán elemi iskolát végeztek. Egyszer, mikor fennhangon olvastam nekik, a bibliában előkerült ez a kifejezés: „Megölik még a *falra huggozóját* is.“ Elemi iskolát végzett édesapám meg tudta nekem magyarázni, hogy ez a kifejezés a 'kutyát' jelenti. Ha kora nyári reggel fölkeltem és lesétáltam a kertbe, már a második szomszédunkban gyomlálás közben ott énekelte Zsófi néni a kifogyhatatlan zsoltárokat, de nem a mai elrontott, mesterségesen leegyszerűsített stílusban, hanem eredeti glissandoival gazdagon felékesítve. Egy öreg nagynénénk, ki kitűnő mesélő volt, már egész kicsiny korunkban megismertetett bennünket a bibliai szent történetekkel. Csakhogy ezeket olyan megkapóan tudta elbe-

szélni, hogy azóta soha nem hallgattam, sem nem olvastam ezeket olyan megrendüléssel. Gyermekkoromban én már nem ismertem falunkban olyan embert, aki a bibliát többször is végig olvasta volna, de az azelőtti időkből emlegettek egy Szigethi Boldizsár nevezetű falunkbeli nemesek hadnagyát, aki a bibliát többször is átolvasta, mégpedig hangos szóval, hogy dörgő hangja az utcára is kihallszott. Egyszer egy csufondáros ember megkérdezte tőle, hogy — ha olyan sokszor elolvasta a bibliát, — meg tudná-e mondani, hogy a Zebedeus két fiának ki volt az apja. Erre a ravasz találós kérdésre azonban nem tudott megfelelni Szigethi bácsi, s ez nagyon bántotta.

A nép ajkán élő költészetnek és zenének külön értelmé, külön funkciója van. Ezt mondhatjuk a nép ajkán élő egyházi énekekről, s ezek közt Dávid király zsoltárainak Molnár-féle fordításairól is. A nép ajkán élő világi és egyházi dal a népi lélek megnyilvánulása, valóságos életjelenség. Mikor a nép ösztönösen dalol és énekel, dalának és énekének külön szerepe, külön értelme van. Éneke és dala mögött valamely élmény, gondolat, vágy stb. rejlik, s a dalban, amely épen foglalkoztatja a lelkét, érzése kifejezést talál s vele meg is könnyebbül. Az egyéni kifejezésen kívül nagy szerepe van az egyházi és világi énekek a közösségi érzés kifejezésében is az istentiszteletek, egyházi és világi ünnepek, szokások alkalmával.

Azonban bármily közel álltak a nép szívéhez a szent könyvek, a hit dolgait magyarázni a nép nem tartotta feladatának. Erre azt mondta: „Pap gondja a miatyánk!“ Aki egyszerű, tanulatlan létére a hit dogmáiba ártotta magát, azt a nép kicsúfolta: „Nagy pap ez a Zsófi kegyetlen! Ez a Zsófi nagyobb pap, mint tiszteletes uram!“

Természetes és érthető, hogy olyan területeken, ahol a néplélek ily szoros kapcsolatban van a bibliával és a zsoltárokkal, a nép nyelvében, világszemléletében e kapcsolatnak megfelelő hatások élnek.

Az alábbiakban szülőfalum: Egri, szatmármegyei falu néprnyelvéből kísérek meg kimutatni ilyen hatásokat. Köztük néhány máshonnan való adat is van. Általában azt tartják, hogy a biblia nyelve a református magyar nép nyelvére és gondolatvilágára volt erősebb hatással. Egri színmagyar falu; lakói csaknem mind reformátusok.

Az alább kimutatott nyelvi hatások részben bibliai eredetű szavak és nevek, részben pedig bibliai eredetű szólások és közmondások.

Ábrahám kebele. Előfordul a következő szólásban: *Vigyáz, mer éküdelek az Ábrahám kebelibe!* (elhúzom a nótádat, eloltom a gyertyádat). Békésen följegyezte VEGH JÓZSEF. Vö. Lukács XVI. 22. „Lőn pedig, hogy meg halna a' koldus, és vitetné az angyaloktól az Ábrahám kebelébe.“

Ádám. A következő szólásban: *Rokon Ádámrull, Évdrül, meg a sánta barackfárull* ([irónikus szólás] 'nem rokon'). Békésen is följegyezte VÉGH JÓZSEF.

ádámcsutka ~ fn. 'Adamsapfel'. A néphagyomány szerint Ádámnak, mikor Isten szavát hallotta, ijedtében a tiltott alma csutkája a torkán akadt. Így keletkezett a nevezett testrészt.

András ~ 'bibliai eredetű férfinév'. Változatai: *Andris, Endre, Bandi*. A tizenkét apostol egyike; vö. Máté IV. 18., Márk I. 16., II. 18.

Anna ~ 'bibliai eredetű női név'. Vö. Lukács II. 36.

apostol: *apostól* fn. 'Apostel'. A következő szólásban is: *Az apostolok szekerinn, pl. megy valahová* (tréfásan: 'gyalog').

arat. Km. *Ki mint vet, úgy arat.* Vö. „a' ki fűkőn vét, fűkőn arat, és a' ki bővön vét, bővön arat.“ Pál II. Kor. IX. 6.

Aron ~ 'bibl. er. férfinév'.

atya. Km. *Tiszteld apádat és anyádat, hoty hosszú ideig é'jj a főüdünn.* Vö. II. Móz. XX. 12.

Bálám szamara ~ 'nagy szamar'. *Te, Bálám szamara! Hogy monthattál ijét?* Vö. Móz. IV. könyve XXII. 21—35.

behemót l. **Mahomed ember.**

Benjámín: *Bénijámin* 'bibl. er. férfinév'. Alakváltozata: *Béni*. Vö. I. Móz. XXXV. 18.

Bertalan: *Bertalan*, 'bibl. er. férfinév'. Változata: *Berti*. Egyik apostol neve.

Betlehem. ~ 1. 'Jézus szülőhelye'; vö. Máté II. 1. 2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem neve a szamosháti nép ajkán: *Betlehem Gábör*. 3. *betlehem* 'gyertyával kivilágított csillag, vagy hordozható kis házikó a betlehemi jelenetet ábrázoló bábukkal'. Karácsony előestéjén házról házra hordozzák a betlehemesek.

Dániel: *Dániel* 'bibl. er. férfinév'. Változata: *Dani*. A bibliában egyik próféta neve.

Dávid, -né l. **Szent Dávid, -né.**

disznó. Km. *Nem disznónak valóy a gyömbér, maktull is mekhizik a.* Vö. Máté VII. 6.: „ne adgyátoc a' mi fzent az ebeknec, fe ne hányátoc a' difznoc eleibe a' ti gyöngyötököt.“ — *Nem disznóy örára valóy az aranyperec, vaskarika is jóy bele.* Vö. Példabesz. XI. 22.: „Mint a' difznó orrában az aranyperetz, olyan a' fzip fzfzonyi állat, a' melynec nincsen okofsága.“

égbekiáltó vétek: *égbekijátóy vétek* 'nagy vétek'. Vö. I. Móz. IV. 10.: „A' te atyádfiánac vére kiált én hozzám a' földről“.

Egyiptom: *Egyiptom* 'Aegyptus'. I. Móz. XLI. 57.

Erzsébet ~ 'bibl. er. női név'. Vö. Luk. I. 57.

Eszter: *Eszter* 'bibl. er. női név'. Vö. a bibliában: Eszter könyve.

Éva ~ 'bibl. er. női név'. Vö. I. Móz. III. 20. A következő szólásban is: *Eva jánya* (= kíváncsi nő). Vö. német *Evastochter*. L. még **Ádám**.

Filep ~ 'bibl. er. családnév'. A tizenkét apostol egyike. Vö. Máté X. 3.

Gecsemáné kert. A következő szólásban: (*Hová mész?*) *Kimék a Gecsemáné kërbe* (tréfás kitérő válasz). Följegyezte Békésen VÉGH JÓZSEF.

Gedeon ~ 'bibl. er. férfinév'. Változata: *Gedi*. Vö. Bir. VI. 11., 22., 24.

góliát: *góliát* 'óriás'. *Valóságos góliát*. *Ojam, mint egy góliát*. I. Sám. XVI. 4. — II. Sám. XXI. 19. szerint a filiszteusok óriás bajnoka: *Góliáth*.

gyarapodik. Sz. *Gyaporoggyatok, sokasoggyatok, mint a rakamazi kolompér* (tréfás áldás). Vö. I. Móz. I. 22.: „És megáldá azokat Isten, mondván: *Szaporodjatok és sokasodjatok*.“

gyehenna ~ 'a pokol tüze'. *Hun a gyehennába jártál?* **K.**¹ *De csak erőtette a vőny gyehenna* (= a vén pokolra való, a vén gazember). — **II. Gyehenna**. Szatmárnémetiben így hívták azt a városrészt, ahol a bordélyház volt. Vö. Máté V. 22.: „méltó a' *Gehennánac* tűzére“. L. még i. h. X, 28.

Habakuk: *Habakukk* 'a próféták egyike'. *Jeremiás, Habakukk! Mekszóultált már a kakukk*. (Nd.)

harag. Km. *Ne mennyē le a nap a te haragoddál* (= amely napon összevesztél, igyekezzél ugyanaznap ki is békülni). Vö. Pál: Eféz. IV. 26.: „a' nap ne mennyen le a' ti *haragotokon*“.

hét szűk esztendő: *Ojā fōsvēm, mint a hét szűk esztendőj* (mondják a zsugori emberről). Vö. I. Móz. XLI. 30.

hisz. Km. *Akkör hiszem, ha látom*. Vö. János IV. 48.: „*Ha jeleket és csodákat nem láttok, nem hisztek*.“

idő. Km. *Mindentek ideje van*. Vö. Préd. III. 1.: „*Min-den dolognac ideje vagyon*“.

Isten ~ 'Gott'. Jelzői: *teremtőj, élőj, jój, kegyelmes, szent, szencsé'ges, bőldog, öreg, atyaságos, menybéli, atya Isten*. Bibl. er. szólások és közmondások: *Az Isten egy rosszér száz jójt is megvér, egy jójér száz rosszat is megáld* (= Isten nagyon tud büntetni és áldani). Vö. Pál: Róm. V. 18.: „miképpen egy nec engedetlensége által sokan bűnösóc löttene; azonképpen egy nec engedelmsége által fokban igazac léfz nec.“ I. Móz. XVIII. 26.: „És monda az Ur: Ha találándoc Sodoma várofában ötven igazat, mind az egézf hely nec meg-kegyelmezec azokért.“ — *Az Isten nevit hijába fél ne vedd* (mondják a könnyen esküdözőnek vagy a káromkodónak). Vö. II. Móz. XX. 7. — *Ha az Isten is ugy akarja, vagy: ha élőnk, így meg így teszünk*. Vö. Jakab IV. 15.: „Holott ezt kellene

¹ K. = képes használat.

mondanotok: *Ha az Úr akarja és élünk im ezt, vagy amazt fogjuk cselekedni.* — *Ha Isten velem, ki ellenem?* Róm. VIII. 31. — *En Istenem, ne haggy el!* (felsóhajtás.) Máté XXVII. 46. — *Az Istē velünk van.* Vö. Máté I. 23. — *Isten nevé'be* (= ingyen). Vö. Ján. XVI. 23. — *Isten adta.* Vö. Jób I. 2. — *Ha a jót elvettük Istentől, a rosszat is el kél venní.* (Szárazberek, KUPÁN ISRVÁN szóbeli közlése.) Vö. Jób. II. 10. — *(Gyere györsabbann), az Istem mekfizeti!* (Kolozsvárt hallottam) Vö. Ézs. XXXV. 4.; Jer. XXV. 14. — *Mos cseppent az Istem markába* (= most került szerencsés helyzetbe). Vö. Ézsaiás XLIX. 16.: „Imé, az én markaimba met-szettek fel téged“. — *Isten kezibe vagyunk.* Vö. Jób XII. 10.: „(Isten kezében van minden élő állatnak élete, és minden egyes embernek a lelke.“ — *Isten láttya lélkemet.* Vö. Példabesz. XVI. 2.: „a' lelket vizsgálly az Ur.“

ítél. Km. *Ne ité'í, hogy ne ité'ltessél* (= ne feszegesd folyton a mások hibáit). Vö. Máté VII. 1.: *Ne itéllyetec, hogy ne itéltesetec.*

ítélet: *itélet 1.* 'szörnyű idő, orkán, égháború, istenítélet'. *Jāi, nagy itélet vout itt a másnap! Fussunk hazafele, mēr jön az itélet!* **2.** 'Isten átka, ostora'. *Aj fel mán, te kis itélet!* Vö. Ezékiel XIV. 21.

ítélet-idő: *itélet-időü* 'égháború, orkán'. L. *ítélet*.

ítéletnapig: *itéletnapig* 'a végtelenségig'. *Élvárhatod aszt itéletnapig is! Itéletnapik se csinájja az aszt meg.* Vö. Máté XII. 36.

János ~ 'bibl. er. férfinév'. Változatai: *Jani, Jancsi*. A bibliában egyik apostol neve. Vö. *Szent János*.

Jehova ~ 'Isten'. Indulatos beszédben: *Tuggya a Jehova, hová lett!*

Jézus ~ 'Jesus'. *Jézus, Mária! Mi csinátál a ruháddal?* (Rémült felkiáltás.) A néphit szerint akármilyen esős idő jár, egy héten legalább egy napig jó időnek kell lenni, hogy Szűz Mária megszáraszthassa a kis Jézus pellenkáját.

jó mag: *jó mag* (irónikusan) 'jó pipa, jóféle, jó massa'. *Hé, jó mag vaty te!* Vö. Márk IV. 20., Luk. VIII. 15.

Jónás: *Jóynás* 'egyik próféta neve'. A néphit szerint szombaton hosszas eső idején is derült idő szokott lenni, hogy *a Jóynász gatyíja mekszáraggyō vasárnapra.*

jordán: *jördán* (tréfásan) 'zsidó'. *It járt a vé' jördán.* A bibliai *Jordán* folyó nevéből.

József: *Jóuzsef, Jóuzsep* 'bibl. er. férfinév'. Változatai: *Jóuska, Jóuzsi*. Vö. I. Móz. XXX. 24. stb.; Máté I. 18.

Judás ~ 'Jézus áruló tanítványa'. **K.** *Te, árullóü Judás!* (mondják az árulkodónak.)

Kána ~ 'galileai város neve'. Előfordul egy népdalban: *Ugy mekforgatták Maglólnát, Hogy lerukta a patkóuját,*

Kána menyezőjében. A kánai menyező történetét lásd Ján. II. rész.

Kanaán földje: *Kanahá főügyge* 'termékeny földterület'. *Az az Égérhát valóságos kis Kanahá főügyge.* Vö. I. Móz. XVII. 8. stb.

Kedron patakja. A következő szólásban: *Uty főit abbull a szóy, mint a Kedrom patakja* (=bőségesen folyt). Vö. II. Sámuel XV. 23., I. Kir. II. 37. stb.

keres. Km. *Aki keres, tanáll.* Vö. Luk. XI. 9: *Kere/setec és találtoc.*

Krisztus ~ 'Christus'. *Krisztus urunk a kárszégbe, Arany ászlőy a kezébe.* (Karácsonyi versből.) Szólások: *Megrázlak, mint Krisztus a värgát!* (Fenyegetőzés.) *Ellopná a Krisztus palástyarull a csattot* (=elvetemült tolvaj). **Km.** *Krisztus urunk is kitért a részeg ember előüll* (=a részeg emberrel ne állj vitába). *A Krisztus kopörsőuját se öüriszték ingyenn* (=ne kívánj senkitől ingyen fáradságot). *Akinek Krisztus a baráttya, nem kárhozik az el* (=boldogul az, akinek magas pártfogója van).

lázár ~ 'nyomorék'. *E' des síjam, be nagy lázár lettél ezenn a világonn!* *Aggyanak ennek a szegé' lázárnak!* (így kéreget a nyomorék koldus). Vö. Luk. XVI. 19—25.

Magdolna Magdólna 'bibl. er. női név'. Változata: *Magda.* Vö. Máté XXVII. 56., Lukács VIII. 2. stb.

Mahomed ember Mahomed embér 'nagytermetű, óriás ember'. Kétségkívül a *behemót*-ról történt jelentésátvitel a *Mahomed* név hasonlósága alapján. A *behemót*-ra vö. Jób XL. 10.

manna: *manna* 1. 'a bibliai manna *Israëlitarum*'. II. Móz. XVI.; V. Móz. VIII. 16. 2. 'málna, Himbeere'. A szláv eredetű *málna* szó a Szamosháton kiveszett, s a *manna* lépett helyébe. Tehát itt is jelentésátvitel történt a nevek hasonlósága (*málna* > *manna*) alapján. A málnát nemcsak a Szamosháton hívják *manná*-nak, hanem — mint MITROVICS GYULA egyetemi tanár úr szóbeli értesítéséből tudom — Sáros-patakon is.

Mária ~ 'bibl. er. női név'. Változatai: *Mari, Maris, Mariska, Mária.* Vö. Máté II. 11., Luk. I. 27.

Márta ~ 'bibl. er. női név'. Vö. Luk. X. 38—41.

másvilág. Km. *Semmit se vihec magaddal a másvilágra* (tehát ne fősvénykedjél). Préd. V. 15.: „A' mint ki-jött az ő annyánac méhéből, mezitelen mégyen ifmét el; és semmit nem vísen el az ő marhájjában.“

ma született gyermek. A következő szólásban: *Ojan ártatlan, mint a ma születet gyermek.* I. Péter II. 2.

Matuzsálem ~ A következő szólásban: *Ojā vēm, mint Matuzsálem.* Vö. I. Móz. V. 27.

megeszik. Km. *Az a mijénk, amit megeszünk.* Vö. Préd. VIII. 15.: „nincsen embernek job e' világon, hanem, hogy *egyéc és igyéc* és vigadgyn, mivelhogy az ő életéne napjaiban . . . az ő fáradfágánac halzna csak ez volna.“

megettér. Km. *Aki mektér, idvezüll* (tréfásan olyankor is mondják, ha az eltávozott vendég valami ok miatt visszatér). Vö. Márk XVI. 16., Ap. Csel. III. 19., II. 38.

Messiás: Mesijás 'Messias'. *Az öreg Mesijás már eljött, Sokféle csudákat kösztünk tett; A vizet izz bőr á tette, Ven-dégit avval éltette Kána menyegzőben.* (Nd) **Sz.** *Ugy vártunk, mint a zsidók a Mesijást.* Vö. Ján. I. 42., IV. 25.

mozsár. Sz. *Ém má, ha mozsárba tesznek, akkor is ijé leszek* (=nem tudok változtatni a természetemen). Vö. Péld. XXVII. 22.: „ha meg-törnéd a' bolondot mofárban . . . , nem távoznék-el tőle az ő bolondsága.“

munkás. Km. *Érdemes (vagy: méltó) a munkás a maga bé'rre.* Vö. Luk. X. 7.: „Méltó a' munkás az ő jutalmára.“ L. még Máté X. 10, I. Tim. V. 18.

nem szeretem napok: nem szeretem napok 'nehéz napok, mostoha idők.' Vö. Préd. XII. 3.: „És emlékezzél-meg a' te teremtdőrdől a' te iffiflágodnac idejében, míg a' *nehézfégne* napjai el-jőne . . . , mellyekről azt mondgyad: *Nem szeretem ezeket.*“

Noé: Nóuvé 'Noë, az ismert bibliai személy.' Noé minden állatból fölvelt egy párt a bárkájába. A légy is oda szemtelenkedett a bárka oldalára. Noé el akarta kergetni, de a légy rimánkodott, engedje meg, hogy lehessen legalább a bárka oldalán. Végre Noé engedett, s azt mondta: „No, légy!“ (t. i. a bárka oldalán.) Ezóta hívják a legyet *légynek*. (Egri.) — Noé abban hibázott, „mír vitte a bárkájába a tetűt meg a legyet“ (VÉGH JÓZSEF följegyzése Békésről).

nyáj l. pásztor.

nyomtató ló (ökör). Km. *Nyomtató ló lúnak nindzs be-kötve a szája* (=aki élelmiszerral, gyümölcscsel dolgozik, szabad azt annak meg-megkóstolni). Vö. Pál I. Kor. IX. 9: „Mert a' Moles törvényében meg vagy on irva: Ne köfd-fel a' *nyomtató ökrne*cz Izáját.“ L. még: V. Móz. XXV, 4; I. Tim. V, 8.

olajos korsó. Sz. *Kifolyhatatlan, mint a szegény asz-szony olajos korsója* (mondják arról, ami bőven van). Vö. I. Kir. XVII. 9—16-ban elbeszél történettel.

örül. Km. *Örüljete az örüllőkkel és sirjatok a sírók-kál.* Vö. Pál., Róm. XII. 15.

Pál ~ 'bibl. er. férfinév'. Változata: *Pali*. Egyik apostol neve. L. *Péter-Pál, Szent Pál*.

pásztor. Km. *Vérd meg a pásztört, elszéled a nyáj* (=ha vezetőemberét megölik, szétzüllik az ország). Vö. Máté XXVI. 31.: *Megverem a' pásztort, és el-széledne a' nyájnac juhái.*

Péter: *Pétēr* 'bibl. er. férfinév'. Péter az apostolok egyike.
L. Szent Péter.

Péter-Pál napja, június 29.-e esős szokott lenni, mert „*Péter apostól halászebër vóyt.*“

Pilátus ~ 'álmos ember' (MTsz.). **Sz.** *Ojan álmos, mint a Pilátus macskája* (Egri, Szatmár m.). *Mány környíkiesz Pilátus* (= álmos vagyok) (VÉGH JÓZSEF adata Békésből.) *Asitozik, mint a Pilátus macskája* (ugyanonnan). *Sovány, mint a Pilátus macskája* (BORUZS ILONA adata Szeghalomról). Itt a *Pilátus* voltaképen analogikus játsszi továbbképzés a *pila* 'pislogó' szóból (vö. *vaksi-pila, vaksi-pilátus* MTsz.). Vö. **Poncius.**

pilátuskodik ~ 'vakoskodik, sötétben vagy álmos fővel tesz valamit' (MTsz.).

Pilátus-konyhája ~ 'árnyékszék' (MTsz.).

pokol: *poköl* 1. 'Hölle'. *Ojan tüz van it, mint pokölba* (nagy tüz van a kályhában). Vö. V. Móz. XXXII, 22. 2. 'telhetetlen gyomor'. *Pokol a béled* (= sokat tudsz enni). *É'g a poköl* (= ég a gyomor).

Poncius. A következő szólásban: *En nem járok Pancius-túl Pilátusig* (= én nem kilincselek hivatalról hivatalra). Vö. Luk. XXIII. 6—12. (L. TÓTH B. i. m.)

Rákhel: *Rákhél* 'bibl. er. női név'. Vö. I. Móz. XXIX—XXXV., Jer. XXXI. 15., Máté II, 18.

Salamon. Sz. *Böülcs Salamon* (a bibliai Salamon királyt így emlegeti a nép).

Sámson. Sz. *Ojan ereje vam, mint Sámsonnak.* Vö. Bir. XIII—XVI.

Sámuel: *Sámuél* 'bibl. er. férfinév'. Változata: *Samu.* Sámuel a próféták egyike volt.

Sára ~ 'bibl. er. nőinév'. Változata: *Sári.* Az ótestamentumban Ábrahám felesége Sára.

Simon: *Simon* 'bibl. er. családnév'. Péter apostol eredeti neve *Simon.* Márk III. 16.

Sion hegye. Sz. *Ugy ál, mint a Siō hegye:* 'erősen, szilárdan áll'. Vö. Zsolt. CXXV. 1.: „A' kic biznac az Urban, hafonlatoloc léfznc a' *Sion hegyéhez, mely meg nem mozdul, de mind örökké meg-marad.*“ — Molnár Albert 125. zsoltárában: „A kik bíznak az Űristenben . . ., *Mint a Sion hegye megállnak, Nem ingadoznak.*“

siserák hada ~. **Sz.** *Ugy jönnek ezek, mint a siserák hada* (gyerekekről: 'nagy sivalkodással tolongva jönnek'). Siserának és hadainak történetét l. Bírák IV—V.

szálka. Sz. *Más szemibe megláttya a szálkát, a magájéba nem láttya meg a gerendát* (= másban felfedezi a kicsiny hibát, magában a nagyot sem). Vö. Máté VII. 3.: „Miért nézed pedig

a' fzálkát a' te atyádfia fzemében, a' gerendát pedig, mely a' te fzedben vagyon, nem vezzed efzedbe?

szem. Sz. *Ugy vigyáz az ára, mint a két szemire vagy ugy őürzi, mint a szeme fé'nyit.* Vö. V. Móz. XXXII. 10.: „örizé őtet, mint az ő szeménec fé'nyét.“

Szent Dávid: *Szen Dávid 'az őtestamentomi zsolttárköltő király'.* **Sz.** *Asz mán ehgedülte Szen Dávid* (=abból már semmi sem lesz, annak már vége). — A holdban kirajzolódó emberi alakról azt tartja a néphit, hogy az a hegedülő Szent Dávid.

Szent Dávidné zsolttárjai: *Szen Dávidné zsolttárjai 'világi nőták, dalok' (szemben az egyházi énekekkel). É'nekejjük már a Szen Dávidné zsolttárjait is.*

szentírás: *szentírás 'biblia'.* **Sz.** *Amit ű megmond, a szentírás* (=abban bízhatunk, az bizonyos). *Nem szentírás a, lehet aző változtatni* (=nem szükséges az eredeti fogalmazáshoz, tervhez ragaszkodni).

Szent János áldása ~ 'borozgatáskor a legutolsó pohár bor'. *Igyuk meg a Szent János áldását, osz mennyűnk.*

Szent Pál: *Szem Pál 'egyik apostol neve'.* **Sz.** *Ot hatta, mint Szem Pál az oláhokat* (cserben hagyta, faképnél hagyta).

szolgál. Km. *Nem lehet két úrnuk szolgáltani.* Vö. Luk. XVI. 13.: *Egy szolgál-is nem szolgálhat két urnac.*

talál l. keres.

Tamás ~ 'bibl. er. férfinév'. A tizenkét apostol egyike. **Sz.** *Tamás vagyok benne* (=nem hiszem). *Hitetlen Tamás* (=nehezen hívó ember). Vö. Ján. XX. 24—29.

teremtő: *teremtőü 'Isten' (pathetikus v. indulatos beszédben).* *Csapássa ű a teremtőünek! Az én teremtőüm álgya meg! Tuggya a teremtőü!*

tetves ember éneke: *tetves ember é'neke 'a III. zsolttár tréfás neve'. Így kezdődik: „Őh, mely sokan vagynak, Akik háborgatnak Engemet, én Istenem!“*

tisztel l. atya.

tűr. Km. *Aki tut tőrni, asz tud uralkodni.* Vö. Pál II. Tim. II. 12.: *Ha tőrünc, ő véle uralkodunk-is.*

úr l. szolgál.

uralkodik l. tűr.

verem. Km. *Aki másnak vörmet ás, maga esig bele.* Vö. Préd. X. 5., Példabesz. XXVI. 27.: *A' ki vermet ás máfnac, abba belé efic.*

vet l. arat.

Zebedeus. *A Zebedeus két fijának ki vóút az apja?* (tréfás találós kérdés). Vö. Máté IV. 21.

zsidó l. Messiás.

CSŰRY BÁLINT.

Cakó, gáborján, gólya.

Volt régi nyelvünkben egy 'gólya' jelentésű *cakó* főnév. Ennek már többféleképen próbálták magyarázni az eredetét, de e magyarázó kísérletek az EtSz. szerint, és szerintem is, mind elfogadhatatlanok. Az ó-magyar korbeli *Cakó* személynév (ebből később családnév) eredetét vizsgálva azonban azt mondják az EtSz. szerkesztői, hogy: „Az OklSz. magyarázata, hogy a *Cakó* szn. a 'gólya' jelentésű *cakó* köznévvvel van kapcsolatban, szintén nem valószínűtlen“ (EtSz. I, 609). De ehhez meg kell jegyeznünk, hogy *ZOLNAI*, az OklSz. szerkesztője, nemcsak azt mondta, hogy a *Cakó* személynév „kapcsolatban van“ a *cakó* köznévvvel, hanem egészen világosan úgy fogta fel ezt a kapcsolatot, hogy a *Cakó* személynév (→ családnév) a *cakó* köznéből lett. (Mert hiszen a pusztá „kapcsolat“ jelenthetné ennek éppen az ellenkezőjét is, t. i. a *Cakó* → *cakó* irányú fejlődést.) És *ZOLNAI*nak e feltevését valószínűsítik a (R. *bese* 'Meeradler' >) *Bese*, *Cinege*, *Galamb*, *Holló*, *Kánya*, *Rigó*, *Sas* (ez nemcsak a német *Adler* családnév magyarosítása útján keletkezett), *Szarka*, *Varjú*, *Veréb*-féle családnevek, melyeknek az OklSz.-beli adatok tanúsága szerint szintén az a történetük, hogy madarat jelentő köznéből előbb személynév lett, majd ebből családnév.

A *Cakó* személynév (→ családnév) eredetének e szerint két elfogadható magyarázata van: az EtSz. szerkesztői szerint „nem lehetetlen“, hogy az ó-magyar *Szák* > *Cák* személynévnek becéző -ó képzős származéka, az OklSz. szerkesztője szerint pedig a 'gólya' jelentésű egykori *cakó* főnévből vált még az Árpád-korban személynévvé (melyből utóbb családnév lett). De hogy így keletkezett-e vagy úgy, azt döntő erejű nyelvtörténeti kritériumok híján egyelőre nem lehet eldönteni. — Tegyük tehát ezen ó-magyar *Cakó* személynév (→ családnév) eredetének kérdését egyelőre félre, s nézzük, hogy nem lehetne-e talán a 'gólya' jelentésű egykori *cakó* köznév eredetéről valamit kideríteni.

Én azt hiszem, hogy ez etimológiailag azonos az egykori *Cakó* személynévvvel. Hogy egy madarat vagy általában valamely állatot (eleinte valószínűleg csak tréfásan) valamely személynévvvel neveztek el, mint amilyen volt egykor a *Cakó* is, az egyáltalán nem ritka jelenség. Közismert példája ennek az, hogy a *mátyás* madárnév nem egyéb, mint a *Mátyás* keresztnév. Az ilyen eredetű állatneveket eddig legteljesebben *TOLNAI* állította össze: *bence* 1. 'nyúl', 2. 'böde' (MTsz.); *büdös bence* 'mezei poloska' Pozsony m. | *bertalan* 'szamár' (MTsz.) | *gábor*, *szarkagábor* 'gébics' | *gáspár* van a sajtban: 'kukac' Tiszántúl | *kata*, *katicabogár* 'böde' | [*mackó*¹], *máté* 'medve' (MTsz.) |

¹ E szavunk ugyan szintén ilyen eredetű, de a tót (*Macko* 'Matyi' →) *macko* 'medve' köznév átvétele, tehát nem a mi nyelvünkben, hanem már a

mátyás 'szajkó' | *miska* 'gyümölcsfereg' (MTsz.) | *péterke* 1. 'kukac', 2. 'böde' (MNy. I, 461). De van ezeken kívül még sok más ilyen átvitel is a nép nyelvében. Pl. (*Budmér* > *Bodmér*:) *Buda* és *Bodó* mellett *budabácsi* > *budabács*, *bodóbácsi* > *bodobács* 1. 'Erdkäfer', 2. 'Sonnenkäfer', *boda* > *böde* 'Marienkäfer' | *Csicsa* mellett (ez nézetem szerint a szláv *Ščepan* > R. *Cšëpán* > *Cšëpán* ~ *Cšipán* személynév utóbbi alakváltozatának a hangsor játszi megrövidítésével és kicsinyítő *-csa* képzővel képezett származéka; az EtSz. szerint eredete ismeretlen) *csicsa* 'szamár' | *gábor* 1. 'medve', 2. 'banka' | *Ilona-bogár*, *Ilona hal*, *ilonca* 'egy szöllőpusztító bogár' | *katalina* ~ *katalinka* 'szentjános-bogár'; *kata* 'varjú'; (*fuss Kata!* >) *fuskata* > *fűskata* 'katicabogár' (l. erről BEKE: BalEml. 35); *butykás kató* 'búbos pacsirta' (l. mindezekről EtSz. és MTsz.). És ilyen eredetű a *gáborján* madárnév is, melyről alább még lesz szó. — Látva az ilyenféle átvitelek nagy számát, egyáltalán nem tartom merésznek azt a feltevést, hogy a 'gólya' jelentésű R. *cakó* főnév sem egyéb, mint az egykori *Cakó* személynév. De ha ez a feltevés elfogadható (én legcsekélyebb akadályát sem látom elfogadásának), akkor persze elesik az a fentebb lehetségesnek mondott ZOLNAI-féle feltevés (hogy t. i. a *Cakó* személynév a *cakó* köznévből való), mert hiszen ez a kettő kizárja egymást: vagy az egyik találta el az igazságot, vagy a másik. Teljes lehetetlenségnek persze most sem mondhatnám ZOLNAI-nak e feltevését. De latolgatva az övét és az enyémet, mégis az enyémet tartom elfogadhatóbbnak. Az ő feltevése alapján ugyanis a *cakó* köznév, melyből szerinte a *Cakó* személynév (→ családnev) lett, ismeretlen eredetű marad, az én feltevésem alapján ellenben a *cakó* köznév is megmagyarázódik, mert szerintem a *Mátyás* → *nátyás*-féle módjára a régi *Cakó* személynévből lett, és ez a *Cakó* személynév is megmagyarázódik, mert szerintem nemcsak „nem lehetetlen“, hanem nagyon is valószínű, hogy az Árpád-kori *Szák* > *Cák* személynévnek becéző származéka. (Hogy aztán ez a *Cák* > *Szák* személynév milyen eredetű, az más kérdés, melynek vizsgálatával azonban most nem akarok foglalkozni. L. erről különben KNEZSA: ArchEurCO. I, 208). — Megjegyzem még végül ezzel kapcsolatban, hogy a N. *cankó* madárnév ('Totanus, Pavoncella', N. *cankó-csirke* 'parti lile, Charadrius hiaticola') valószínűleg szintén nem egyéb, mint az egykori *Cakó* személynévnek köznévként való használata, csakhogy hangsorában járulékos *η* fejlődött, mint az *esenkődik*, *kunkorodik*, *Marcinkó* (családnev) és *barlang*, *cafrang*, *csüng*, *Enying*, *fetreng*, *melenget*, *ördöngös*, *pillangó*-féle esetekben. Az EtSz. szerint eredete ismeretlen.

tóiban vált személynévből köznévvé. Szláv eredetű *macska* és *kacsa* ~ *kácsa* szavaink is ugyanígy alapulnak a *Mária* és *Katalin* szn.-eken.

A (*Mátyás* →) *mátyás* és (*Cakó* →) *cakó*-féle madárnevek sorába tartozik a (más-más vidéken) 'gébics', 'vizi bukó' és 'bábaszarka' jelentésű (fentebb már említett) *gáborján* is. Valamiként ugyanis a *gábor* (*szarkagábor*) madárnév a *Gábor* személynévből lett, úgy lett a *gáborján* madárnév is a *Gábor* személynévnek teljesebb *Gábríel* alakjából. Ez utóbbit ma már csak az egyház konzervatív osztálynyelvében, *Gábríel* arkangyal neveként használjuk, de MELICH kimutatta (MNY. XXV, 239), hogy régebben személynévként is közhasználatú volt, mi pedig még hozzátehetjük ehhez, hogy **Gábr* > *Gábor* eredetileg csak becéző rövidítése volt a *Gábríel* névnek, de mikor ez (most mellékes, hogy milyen okból) kiment a divatból, akkor ennek *Gábor* alakú rövidítése elvesztette becéző érzethangulatát. (Hasonló esetek pl. latin *Antonius* > R. *Antalius*: *Antal*, R. *Adámus*: *Adám*, R. *Filipus* > *Fülpös*: *Fülpö*, latin *Paulus* > R. *Pálos*: *Pál* stb. Ezeket sem érezzük ma már becézőknék.) Hogy pedig e személynévnek eredeti *Gábríel* alakjából hogyan lett végeredményben *Gáborján* ~ *gáborján* (sőt hangrendi átcsapással *Géberjén*), azt legjobban a belőle lett helyneveken figyelhetjük meg.

A szatmármegyei *Géberjén* helynévnek (a biharmegyei *Gáborján*-nak is volt régebben ilyen alakváltozata, l. CSÁNKI I, 608) legrégibbként feljegyzett *Gábríen* alakja (i. h. I, 475) azt bizonyítja, hogy a *Gábríel* név hangsorában először is szóvégi *l* > *n* változás történt. Ennek megtörténte után az *á* előreható hasonító hatása következtében *á* lépett volna az *e* helyébe, de mivel ezen utolsó szótagbeli *á* után szóvégi *n* következett, ezért a rövid *á*-nak szabályosan (l. erről HORGER: MNY. X, 114—5, XXIV, 210) meg kellett nyúlnia. Ebből érthető tehát, hogy a zalamegyei *Gáborján-háza* helynév előtagjának régebben (*Gábríán* helyett) *-án* végű *Gábríán* volt az alakja (CSÁNKI III, 54; Temes megyében is volt régebben *Gábríán* nevű község, l. i. h. II, 38). E *Gábríel* > R. *Gábríán* változásra vö. *márvány* szavunknak középfelnémet *marwel* > R. *márván* (> *márvány*) fejlődését. Hogy aztán miért lépett e R. *Gábríán*-beli *i* helyébe (j betűvel írott) csökkentett nyomatékú *í*, azt nemrég már megmagyaráztam (MNY. XXXVI, 43) a *hajdan* időhatározószó eredetének fejtegetésével kapcsolatban. Elegendő lesz tehát, ha most csak néhány példát idézek erre az *íá* > *já* változásra. Íme: R. *Azariás* szn. > *Azorcjás* (> *Adorcjás* > *Aděrjás* hn., l. CSÁNKI II, 469), lat. *Ciriacus* > *Cirják* (> *Cirjék*), lat. *Damianus* > *Damján*, lat. *Marianus* > *Marján*, *Máriás* (tallér) > *márjás*, lat. *Priamus* > *Pěrjámos* stb. Vagy, hogy a R. *Gábríán* > *Gáborján* fejlődéshez még hasonlóbb néhány példát idézzek: (lat. *Adrianus*): R. *Adrián* > *Adorcján*, (lat. *Ciprianus* ~ *Cibriánus*): *Cěbríán* > *Cěběrján* (> *Cěběrjén*, CSÁNKI III, 44, 89), R. *Labrián* > *Laborján* hn. (i. h. I, 699). Ez utóbbi esetekben az *i* > *í* változással kapcsolatban azért

fejlődött a szó hangsorában egy járulékos magánhangzó, mert az *i* > *í* változás következményeként egy valamely zárhangból és *r*-ből álló magánhangzónélküli szótag lett volna a szó hangsorában, ami pedig ellenkezik a mi nyelvünk fonetikai természetével. E (*Gá-bri-án*>) **Gá-br-ján* hangsornak e miatt *Gá-bor-ján* hangsorral való helyettesítése ugyanolyan jelenség, mint amilyenek pl. szláv *četrtek*> R. *csütürtük* (>*csütörtök*), szláv *stromeno*> R. *Észtürmën* (>*Észtürmëny* pataknev), hazai német *Papmdekl*> N. *papondëkli*, hazai német *Pakqpart*> N. *pakompart* stb.

A *cakó* és *gáborján* madárnevek eredetét vizsgálgatva az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy írott nyelvemlékeinkben először a XV. század végén előforduló, de e madárnak régibb *cakó* nevét aztán gyorsan kiszorító *gólya* szavunk is személynévi eredetű.¹ Ahogyan pl. a *mátyás*, *cakó*, *gáborján* madárnevek a *Mátyás*, R. *Cakó* és *Gábríel* személynevekből váltak madárnevekké, éppen úgy nem egyéb az én nézetem szerint a *gólya* madárnév sem, mint — a bibliai *Góliát* név! Tárgyi szempontból egyáltalán nem tartom merésznek ezt a feltevést. A *gólyát* ugyanis, mivel hosszú lába és hosszú nyaka miatt minden más nálunk ismeretes madárnál jóval nagyobb, nagyon könnyen nevezhették el őseink, már keresztény korokban (eredetileg bizonyára csak tréfásan), a bibliából ismert óriásnak nevével *Góliát*-nak. Vö., hogy a természettudósok is elneveztek egy Guineában előforduló óriási termetű bogarat *Goliathus giganteus*-nak. De alaktani szempontból sem tartom merésznek azt a további feltevésemet, hogy e madárnév mai alakja azért *gólya*, mert a bibliai *Góliát* személynévvel azonos régibb **gólyát* nevét őseink tévesen tárgyesetnek fogták fel. Hiszen éppen ilyen téves appercepció következtében vonódott el számos tájszón kívül (ezek legnagyobb részéről l. BEKE: Nyr. LVII, 112 kk.) a szlovén *čret* szóból *csere* (∩ *cserje*, HADROVICS: MNY. XXXII, 324), az ó-felnémet *marchát*-ból *marha* (SIMONYI: Nyr. XLV, 340), a szláv *postati*-ból *pászta* (ASBÓTH: Nyelvtud. I, 79, IV, 158), a német *spagat*-ból *spárga* (SIMONYI: Nyr. XLV, BEKE: i. h. LVII, 113), a német *sodabicarbonat*-ból *szólabikarbóna* (BEKE uo.). Móra Ferencnek egyik tárcacikkéből eléggé ismeretes az a mulatságos eset is, hogy *Mikszáth* Kálmánt valamely szegedi ünneplése alkalmával így üdvözölte egy iparos szónok: „Igen tisztelt *Mikszá* úr!” (Nyr. LVII, 96). De hogy egy új példát is idézzek: ugyanilyen

¹ Az eddig felmerült magyarázó kísérletek egyike se vehető komolyan. MISKOLCZI GÁSPÁR szerint „A magyarok ... a maga szava járásáról gólyának nevezik, mivelhogy szólása közben mind tsak galya-galyát láttatik zengeni” (VKert 330); CzF.-ék szerint pedig: „Rokonokul tekinthetők a latin *gula*, *collum*, *glutio*, spanyol *gola*, francia *gueule*, persa *gelu*, német *Kehle* stb.” MUNKÁCSI (ÁKE.) 'galamb', 'fácán' és 'bagoly' jelentésű zürjén, mordvin és szanszkrit szavakkal veti egybe.

elvonás a *Bajza* családnév a tévesen tárgyragcsnak felfogott *Bajzát* esn.-ből. (Ez utóbbi a 'dühös, vad' jelentésű *N. bajzát*-ból, amely a kegyetlenségéről hirhedt *Bajazid* szultán nevének a horvátoknál és nálunk dívott *Bájazut* > *Bajzát* változatából vált köznévvé.) — Hogy pedig az eredeti *góliát* hangsor *l* és *i* hangjai helyébe *ly* került, az is egészen szabályos hangtörténeti jelenség. Az *íá* kapcsolat *i* hangja helyébe ugyanis (l. erről fentebb a *gáborján* madárnévvel kapcsolatban) csökkentett nyomatékú *í* lépett. Mivel pedig ezen *í*-t ebben az esetben *l* előzte meg, ezért ennek az *l*-nek palatalizálódnia kellett, a palatalis *ly* után pedig az *í*-nek az *ly* pótló megnyúlásával kapcsolatban ki kellett esnie. Az így keletkezett hosszú *lly* aztán utóbb, mint az ilyen esetek legtöbbszörében, ismét meg rövidült. Vö. pl. lat. *Caecilia* > R. *Cēcēllye* > R. *Cēcēlye*. lat. *galea* > R. *gállya* > *gályá*, lat. *Elias* > *Illyés* > *Il'yés* (~ *Illés*), lat. *Kilianus*: R. *Killyén* > *Kilyén*-falva, olasz *palio* > R. *pállya* > *pályá*. lat. *petrosilium* > R. *pětroszollyom* 'petrezselyem', lat. *solca* > R. *sólya* > R. *sólya* 'saru, szandál', lat. *salvia* > R. *zsállya* > *zsályá*.

Gólya szavunknak tehát az én véleményem szerint ez a teljes története: *Góliát* (egy óriásnak a bibliából ismert neve) → **góliát* ('ciconia, Storch') > **góllját* > **gólyát*: > *gólya*.

HORGER ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Illető. Régóta figyelemmel kísérem *illető* szavunk viszontagságait. Általánosságban a papirosnyelv, a hivatalos stílus kedveli, névhelyettesítő értelemben: 'az *illető* község jegyzői irodájában' stb. Czuczor és Fogarasi szótára még nem ismerte az *illető*-nek ezt a névmásszerű. „formális“, tartalomnélküli, csupán utaló jelentését. Az *illető* 1865-ben ételtel-teljes, gyökerétől el-nem-szakadt, jelentésben sűrűlködő melléknévi igenév volt. Bármennyire furesa is nekünk, mai fonnyadt állapotát tekintve: az *illető* még költői, emelkedett, komoly asszociációkat keltő szó volt, közel ahhoz az ígéhez, amellyel Berzsenyi konstruálta öröképítésű strófáját:

S hamvedredet bus czipruszággal

Illeti Melpomeném zokogva.

(1810.)

Ilyen szép kifejezéseket idéz az Akadémia első szótára: „*Illető* kezektől elfonnyadt virág. Becsületet *illető* rágalom.“ Az ilyen kifejezésben is van bizonyos erkölcsi páthosz: „Éz nem minket *illető* dolog.“ CzF.-ék harmadik jelentése még mindig távol áll a mai, főnévként használt, névhelyettesítő, üres szótól („az *illető* irta“): „*Illető* bíróság. törvényszék“, ahol az *illető* melléknév 'illetékes, jogosan ítélező' jelentésben használatik. Ez volt az *illető* romantikus korszaka. A prózai, aktákban he-

verő korszak után az *illető* megjelenik a mindennapi élet eleven nyüzsgéseiben, és története immár érzelmesbe hajlik. Épen, mivel túlságosan szabványos hangulata volt, némi stílusparódiával használva alkalmas lett a sértő szándékú eufemizmusra: „Az *illető* úr azt merészelte mondani...” Innen az urhatnám fél-műveltek ajkára került, választékos tendenciával, jó értelemben, sőt bizonyos reverenciával kiejtve. Pincéértől hallottam néhány éve: 'Kereste valaki a tanár urat, nem tudom kicsoda, egy *illető*, egy uriember...'. Itt az *illető* már titokzatos távlatot kapott, és öncélú, melléknév-ösöktől elszakadt főnévvé lépett elő. Nagy *i*-vel is lehetne írni, bár érzik rajta a nyelvi pauperizmus primitívsége, amely grammatikai kategóriákat összetéveszt. Ma aztán, fölényes pestizmussal, ismét a műveltek nyelvén jelentkezik. A szeptember 10-i rádióban énekelte egy nem-népies női hang:

Hallja maga *illető*,
Ha nem jön a jegykendő,
Kikaparom én a szemét
Egykettő!

Itt persze humorosan használja az *illető* dalfaragó az *illető-t* de ezek után még megérhetjük, hogy addig éneklük, amíg megtelik érzékenyülő tartalommal és a muzsika szárnyain dalbarmászó emphaticum lesz belőle. Nem nehéz elképzelni, hogy a székely népdal (NépkGy. III, 134 [1882.]) ilyen formában éled majd újra a pesti kabaré gitárjain:

Az *illetőm* elhagyott,
Barna leányra kapott.

És bizonyára olyan is akad, aki 'megilletődik' rajta.

Stör. A pesti diáknyelv újkeletű szava. Melléknév; jelentése: 'jó, kitűnő, szép'. *Stör dolog, stör nő*. Talán a német *Stör* 'tokhal' átvétele? Nyilvánvalóan kétnyelvű környezetből való, mint a *stramm*, a *stikában*. BARCZI GÉZA (MNy. XXVIII, 85) mutatott rá, hogy a pesti nyelv szereti az idegenszerű hangkombinációkat, amik — úgy látszik — kifejezőbb jellegűek, mint a megszokott hangcsoportok.

Faramuci. Ezt a kaszárnyai, durvább tónusú argot-szavunkat LAZICZIUS GYULA — GOMBOCZ ZOLTÁN sejtésén elindulva — olaszból, egy föltett **fare ammusire* kifejezésből magyarázza (MNy. XXXV, 255). TÖRÖK PÁL szíves figyelmeztetése alapján fölhívhatom a figyelmet egy valószínűbbnek látszó olasz származtatásra. A közsímet *mosca cieca* nevű játék (német: 'blinde Kuh', magyar: 'szembekötősdí'); amelynek gyermekded és durvább változatai vannak, gyakran szerepel ebben a mondatban: *fare a mosca cieca*. Jelentése: 'sorta di giuoco più che altro fanciullesco' (Vocab. d. Acc. della Crusca. 1910. X, 577). Ezt a 'vak legy'-et hozhatták haza Itáliából bakáink, hogy játszi szóidomítással *faramucsi* > *faramuci* legyen belőle.

GARÁZDA PÉTER.

Polika. Földi János Természeti Históriaja 177. lapján írja: „*Függőmadár* ... *Parus pendulinus*, die Beutelmeise ... Itt amott [értsd: lakik] felső Olasz, Lengyel, Magyarországon, és Sibériában. Igen mesterséges erszényforma fészket rak. Fűz, Nyárfa barkák. Bogátskóró, ée. [értsd: és egyebek] *Polikáiból*, melynek oldalt van két nyílása, azt [értsd: fészket] szoros nyakánál fogva a víz felett egy gyenge ágra felfüggeszti, hogy tsirkéi [értsd: fiókái] a ragadozó állatoktól menttek légyenek.“ — Ugyanazon a lapon, ahol a „*Szakállas Czinke*, *Parus biarmicus*, das Bartmännchen“ ról ír, ezt mondja Földi: „Északi, és Napnyugoti Európában, kivált a Motsárokon és Nadásban [értsd: lakik] ... Nyárfa barka és gyékény pilyhéből (*polikából*) rakott fészket három nádszál közzé függeszti ...“

Bizonyos, hogy a Természeti Histórianak más helyein is szó van *poliká*-ról, de ebből a szempontból nem néztem át a művet. Azt hiszem azonban, hogy a másodsorban idézett helyből, ahol a „gyékény pilyhéből“-t zárójelben *polikából* szóval értelmezi, megállapítható, mit ért Földi *poliká*-n. Megvilágítja a szót — amint erre PAÁL ÁRPÁD barátom figyelmeztet — HERMAN OTTÓNAK „A madarak hasznáról és káráról“ (1911. 3. bőv. és jav. kiad.) című műve. Az 53. lapon látható Földi függőmadara vagyis HERMAN OTTÓ függő cinkéje (cinegéje) és a fészke. A pénzes zacskóalakú fészkekről a műben ezt olvassuk: „A legmesteribb alkotás pedig a függőcinege fészke. A picziny madárka tarka; csőröcskéje árszerű és evvel építi meg a pár nem is egészen két hét alatt ezt a meleg madárotthont, mely egy fűz lehajló ágára van finom hánccsal erősen odakötve és a nyár, a fűz, a gyékénybuzogány és a bogánecs finom gyapjából, röpülő, bolyhos magvából gondosan megszöve, kirakva oly tökéletesen, puhán és tartósan, hogy nincs kalapos, aki így eltalálná. Ez a fészek zacskóalakú; vékonyabb végén bebúvóval, mely néha csöves alakú is. A fészek mindig a víz fölött szabadon függöget, úgy hogy a szellő lágyan ringatja; de a szél, a vihar bezzeg csapdossa is; — se baj, a hajlékony ág enged, se tojás, se poronty ki nem hullhat.“ (51—2.)

Azt hiszem, nem kétséges, hogy a Földi-féle *polika* a m. nyárfa, fűzfa, gyékénybuzogány, bogánecs finom gyapja, röpülő, bolyhos magva, pilyhéje’.

Ez a jelentése a *polika* szónak — úgy látom — szótárainkban nincsen meg. A NySz.-ban van *pólíka* ’fasciola, Windel, pólyácska’ jelentésben. Forrásai MA. és PP., Károlyi Bibliája és Geleji Katona Váltáság Titka című műve. MA.-ban, Károlyiban és Geleji Katonában *polika* a szó, de az ő műveikben a magyar ó és o egyformán o-val van jelölve, MA.-nek PP.-féle átdolgozásaiban *pólíka* a szó. Bizonyos mármost az, hogy a ’pólyácska’ jelentésű *polika* (így írva MA.³ m.) *pólíká*-nak ejtendő s ugyanilyen hangalakú Károlyi és Geleji Katona adata is. Honnan van az, hogy Földi János *poliká*-t s nem *pólíká*-t ír. Más szó volna az ő szava? Aligha.

MELICH JÁNOS,

Pergalom. Kék községtől délre a Lónyay-csatorna és a vasút között emelkedik egy 114-es magasságú (200.000-es katonai térkép) meredek homokdomb, melyet *Pergalomhegy*-nek neveznek

(MNY. XXXV, 270). Ez az érdekes név valószínűleg eredetibb *Pergalom*-ból, ez pedig **Pergóhalom*-ból származik. Ilyenféle névadás nálunk lehetséges, elég csak a hevesmegyei *Perge halomra* (MNY. XXV, 154) és a szatmármegyei *Görgő domb-ra* (Szhsz. I, 333) hivatkozni. A tárgyi alap is megengedi ezt a feltevést.

Ástom rét. PESTY FRIGYES kéziratban levő Helynévtárában (1864.) Csengerújfalunál találjuk a címül írt határrészt: „*Ástom réti* kaszálló kétharmada vizes lapályos de használható — egy harmada haszonvehetetlen.“ Majd lejjebb ismét előkerül egy felsorolásban: „... *Ástom rét Getse rét* ...“ Sokáig nem tudtam a nevet megfejteni, míg most MAKSAI FERENC „A középkori Szatmár megye“ című értekezésében (112) Csengerbagos régi földrajzi nevei közt ezt találtam: 1513: „*Asthalmyreth, Geche-rethe, Kewzepreeth, Thohatyreeth*“. — A sorrend is. meg hogy ugyanazon vidéken merülnek fel az adatok, valószínűvé teszi a két név azonosságát. A név fejlődése tehát így alakult: *Asott-halmi* > *Asthalmi* > *Astalmi* (a h kiesésére vö. *Porcsalma* > *Porcsalma*, *Pergóhalom* > *Pergalom*) > *Ástāmi* > *Ástam* > *Ástom* (rét).
V. MIKESY SÁNDOR.

Székesfehérvár. E város nevének magyarázata alkalmával eddig mindig csak az a kérdés vetődött fel, hogy miképen kapta e vár vagy város a *Fejér* ~ *Fehér* jelzöt. A *Székes* jelzőről mindaddig úgy vélekedtünk, hogy „azt... onnét adta neki a történelem, mert Szent István ide helyeztetvén királyi székét, a trónt, úgy intézkedett, hogy ez a város legyen utódainak is *székes* városa, királyi lakhelye...“ (KÁROLY JÁNOS. *Fejér vm. tört.* Székesfehérvár, 1898. I, 28; l. még MNY. XIII, 234). Azt hiszem, egészen jogosan lehet azt mondani: E város nevről általánosságban azt tartják, hogy előtagjában 'sedes' jelentésű *szék* köznevünk -es képzős alakját őrizte meg. Ez a magyarázat éppen kézzelfogható volta miatt annyira hihető, hogy mindaddig, legjobb tudásom szerint, senki sem igyekezett másként magyarázni e fényes múltú város nevét. Magam is, ha egyáltalában gondolkoztam e névről, sokáig ezt a magyarázatot fogadtam el. Legutóbb azonban a *Székaszópatak* helynév magyarázatával foglalkozva, egyebek mellett feles számú helynévi adat alapján kimutattam, hogy nagyon sok *szék*-kel összetett helynevünk esetében e köznevünknek nem 'sedes', hanem régebbi 'palus' jelentésével van dolgunk (MNY. XXXV, 166 kk.). E megállapítás következménye az volt, hogy ezután gyanúba kellett fognom minden olyan hely-, illetőleg helységnevet, amelyben a *szék* 'palus' köznév sejthető. Előttém ilyennek tetszik a *Székesfehérvár* név is. E véleményem helyességét a történeti és helyrajzi mozzanatok valószínűvé teszik.

A várost a középkorban 1009 körüli időktől fogva szinte kizárólag csakis latin néven emlegetik (vö. CSÁNKI III, 307 kk.). MIKOS JÓZSEF is azt írja, hogy az 1055-i oklevélben előforduló egyetlen középkori magyar *feheruuaru* adaton kívül csak latin nevét találjuk okleveleinkben (MNY. XXXI, 154). Már az maga is gyanús, hogy éppen a középkorban, mikor Székesfehérvár

valóban királyi székhely volt, székes előtagú alakváltozatát nem ismerjük. Kétkedéssel kell hát fogadnunk Csánknak azt a megállapítását, hogy e város onnan vette magyar Székes melléknevét, hogy az Árpádoknak Szent István építkezése óta „egyházilag is szent nimbuszal övezett“, királyi székesvárosa volt (Csánki i. h. 310). Kétségtelenné válik e magyarázat helytelen volta akkor, ha tekintetbe vesszük Székesfehérvár hely- és közelebről vízrajzi viszonyait. Maga Csánki (i. h.) is ezt írja: „Tavak, mocsarak, ingoványok között, melyek a Sárvízzel voltak összeköttetésben, — feküdt ez ősrégi város“. Egy 1372-ből való oklevélből ugyano ezt idézi: „Particula terre prope civitatem Albensem... Magnum paludimentum ibidem, Magnum fossatum prope civitatem Albensem... Mollendinum prope villam *Inguan*... Piscina *Bykasto* preter terram suburbii civitatis Albensis... Villa capituli in insula... 18 piscine.“ — Más adatok: 1373, 1484: „Cives insule Albensis. Cives in insula civitatis Albensis“ | 1394: „Vicus (civitatis Albensis) *Zygethwcha*“ | 1438: „Insula s. regis Stephani extra muros castris Albensis“ | 1443: „Insula civitatis Albensis“ | 1494: „Boni domini prepositi Albensis in *Inghwanwltza*“ | 1495: „Bona capituli Albensis intra et extra muros, *Inguan* cum magna domo in teatro“ | 1498: „Vicus *Ingowan*¹... extra muros civitatis Albe regalis“ (Csánki i. h. 308—9). — Az idézett oklevélszövegek is mutatják, hogy a középkori Fehérvár valóban mocsaras, tavas, ingoványos környezetben épült. Maga a város történetírója, Károly János is ezt írja: „Az a vizektől környezett sziget, mely ma a belvárost alkotja, azok a körülötte levő kisebb-nagyobb területek, körülvéve hasonló vizekkel, melyek ma a külvárosok egynémelyikét képezik, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy védelmül szolgáljanak; az a nagyterjedelmű víz pedig, mely nyugot felé Palotái és Ósiig, észak felé pedig a keresztési határig nyult, hozzávéve a Sóstót is, nagyon kedvező helyül kínálkozott őseink szórakozásaira. Ezen vizektől körülvett alakban írják le városunkat a hazai történészek is.“ (I. h. I, 39.)² — A városnak Károlytól közölt régi képein, meg az 1688-i visszafoglalás emlékére vert érmeke városképein is a várnak ez a vizektől, mocsaraktól körülvett volta a legszembeütőbb. Egy Bárky Zsigmondtól kiadott térképen is azt látom, hogy a *Belváros* még 1826-ban is „vízzel körülfogott“ volt (Földr.Közl. XLVI, 208). Bárky maga is a város kialakulásáról és földrajzi helyzetéről írt vázlatában a következőket mondja: „A széles *Sárrét*be ény. felől, közvetlenül a mai város alatt a *Sárrét*től alacsonyabb háttal elválasztott, nála keskenyebb Gaja-völgy rétsége simul bele s a kettős síkságból a város közepe alig pár méternyire emelkedik ki. Délfelől a nádtermő *Sóstó*... Kelet felől az északról jövő aszalvölgyi pa-

¹ A szövegekben előforduló és *Ingván* ~ *Ingován* ~ *Ingovány*-nak olvasható helynév a város egyik részét, esetleg egy újabb telepet, falut jelöl. Ma az *ingványi* tő őrzi emlékét Székesfehérvár közelében (Csánki i. h. 310, 332; l. még Bárky alább id. h. 206).

² Az itt következő idézetekből különösen ISTVÁNFY MIKLÓS és STELLA JÁNOS leírása jelentős.

tak fordul a város alá s délen körülfolyva azt, ugyancsak a *Sárrétbe* vész el. Észak, nyugat és dél felől tehát csaknem teljesen semlyékes, ingoványos, mocsaras terület — ma a lecsapolás után nedves rétság, öntözött kert, szíkes legelő, részben száraz parcellákkal megszártatva — fogja körül a várost (természetesen elsősorban a belvárost), mely maga is ilyen süppedékes talajon fekszik... Régebben az ingoványos talaj kétségtelenül még nagyobb területet foglalt el s Fejérvár mai topográfiai képe világosan mutatja, hogy az újonnan keletkezett városrészek jobbára a szárazabb részeken jöttek létre s a város szakadozott testének terjedelmesebb fele ma itt fekszik. A patakok — ma persze részben beboltozva — keresztül futnak a városon, a belvárost, a későbbi várat meg szigetszerűleg körülfogják, illetve körülfogták, sőt nemcsak ezt, hanem több szigetet is stb.“ (I. h. 199.)¹

A helyrajzi viszonyok ismertetése után megint csak az a kérdés merül fel: mikor kaphatta hát Fehérvár a *Székes* jelzót? Ilyen jelzős alakban a rendelkezésre álló forrásokból a város nevét először, mint a XVII. század vége, nem tudom kimutatni. KÁROLY (i. m. 29) ezeket az adatokat idézi: „*Szekes Fejervari* Csizmazia Czeh Pecset 1692“ | „*Szekesfejervári* Borbili Cz. Pe. 1695“ | „*Szekes Fejervari* Gombkötő Czéh Pöcsétye 1713.“ LIPSZKY, Rep.: *Székes-Fejérvár*. De ez csak azt jelenti, hogy a városnév *Székes*-előtagja ebben a században, vagy legfeljebb az előbbiben keletkezett, akkor tehát, amikor a város nem is volt királyi székhely, hanem mint hódoltsági vár környezetének mocsaras, ingoványos, tavas volta miatt jól védhető volt. Ekkor, a török hódoltság idejében kaphatta a *Székes*-jelzót a környék lakosaitól, és ezért van az, hogy a *Székesfejérvár* névvel az oklevelekben csak nagyon későn találkozunk; hivatalosan pedig csak egy 1845-i királyi oklevél rendeli el a *Székesfejérvár* névalak használatát (KÁROLY i. m. 29).

Szerintem tehát szinte kétségtelen, hogy a *Székesfejérvár* ~ *Székesfehérvár* név a XVI—XVII. század folyamán a vízrajzi viszonyokat jelző *székes* 'lutosus; sumpfig' köznévként a város régebbi *Fejérvár* alakjához való hozzáragasztásával keletkezett. Bár mai nyelvhasználatunkban a *Székes*-előtag a város királyi székhely voltára utal, a régiségben a városnév ezt jelenthette: *Mocsár- vagy Mocsarasfeh érv ár.*

Lakság. Az Erdélyi Múzeum családi levéltárainak XVII—XVIII. századi okleveleiben gyakran találok a *Lakság* területnévvel. Legutóbb nyomtatott forrásban FÉNYES ELEKNÉL olvastam (Mg. stat. IV, 114). A terület meghatározásához és a név kialakulásának megértéséhez csak az okleveles anyag ismerete segíthetett hozzá.² — E területnév legrégebbi nyomát abban az oklevélben fedezhetjük fel, amely *Lvk*-ot (olv. *Luk*) egy Tatar(a)s-patak nevű szálláshellyel együtt a Telegdiek birtoká-

¹ L. még hasonló leírást a „Magyarország képekben“ II, 189—90. 1. ján.

² Az itt idézett adatokat JAKÓ ZSIGMOND bocsátotta rendelkezésemre Bihar megye kialakulásáról készülő tanulmányából.

ban lévőnek mondja.¹ Az Erdélyi Múzeum báró Wesselényi levéltárának² egy 1366. május 16-án kelt oklevele szerint *Lok*-ot (poss. *Look*) két részre osztják úgy, hogy a nyugat felől lévő és az erdőirtó Tatamér kenézségéhez tartozó öt ház a Maxim (Maximianus) kenézhez tartozó kenézséggel együtt Telegdi Lőrincnek, a másik rész pedig Telegdi Tamásnak jut.³ A *Lok* elnevezésből a *Lokság* ~ *Lakság* alakra való átmenet jól érthető abból az 1393-ból való oklevélből, melyben *Look*-ot már hat rumén falu összefoglaló nevéként említik.⁴ E falukat e tájt a Telegdiék megrohanták, megsemmisítették őket, lakosságukat szétűzték, javaiktól megfosztották.⁵ 1409-ben ugyancsak a Telegdiék az erdélyi vajdával szövetségbe lépve elfoglalták többek között *Lok*-ot, azaz a hat rumén falut is.⁶ A *Lakság* név először a báró Radvánszky levéltár Putnoki leveleinek abban a jegyzékében fordul elő, amelyet az Országos Levéltár őriz. E jegyzéknek egy 1415-i oklevélről készült kivonata „portiones in *Lakság*” említi.⁷ Hogy azonban ez az alak csak a kivonat készítő elírása a *Lokság* alak helyett, az kétségtelen az eredeti oklevelekből kijegyzett XIV. századi, csak *Lok*-nak olvasható alakokból, de abból az 1446-i oklevélből is, amely Újlakot, Oláhtelket, valamint *Lokság*-ot a maga tartozékaival együtt említi.⁸ CSÁNKI I, 615 is említi 1466-ban egy *Legság* nevű helyet; ez kétségtelenül a *Lokság* helynév feltehető **Logság* alakváltozatának téves olvasata révén keletkezett. A középkorban utoljára 1490-ben fedezhetjük fel ezt a nevet; ekkor már világosan területnév.⁹

Az itt közölt adatok rávilágítanak magának a hely-, illetőleg területnévnek történeti kialakulására, de e név jelzette terület csak akkor határozható meg, hogyha tudjuk, hogyha és név a XIV. század legvégén vagy a XV. század elején alakult ki a Putnokiaknak a mai Gyepespaták, akkor valószínűleg Tatarospatak mellett fekvő völgyi és a hozzája tartozó hegyi birtokai összefoglaló nevéként. Az itt ma található, egymással összeépült falvak egyetlen településből, a középkorban *Lok*-nak említett helységből települtek ki. Mikor ezek az újonnan keletkezett telepek állandó jellegűekké válva önállósultak, eltűnt a forrásokból a *Lok* név; ezután az egyes telepeket, falvakat külön néven kezdték emlegetni. Az eredetileg egységes terület össze-

¹ „... possessio *Luk* vocata cum uno loco sessionali Tatara(s)patak vocato...” (Orsz. Lt. Dl. 322).

² Másolata Orsz. Lt. Dl. 322. — A másolatban *Lak* alak áll.

³ Egy 1389-ből való tiltakozásban a következő szöveget olvashatjuk: „... quasdam possessiones suos olachales Bazvarahaza (?), Ladahaza, Zakalasdramushaza, Mirizlohaza, Morohaza, *Lak* et Zomayonhaza apellatos...” (Nagyvárad Múz. Bölöni Sándor gyűjteménye).

⁴ „... possessio *Look* in qua sex ville volachales haberentur...” (Putnoki lev. F. 10. No. 27.).

⁵ I. h. No. 26.

⁶ Orsz. Lt. Dl. 9578.

⁷ Putnoki lev. F. 13. No. 2.

⁸ „... in possessionibus Wylak, Olahtelek necnon *Loksagh* cum suis pertinentiis...” (Orsz. Lt. Nemz. Múz. Lev. Oszt., Kölcsey lt.).

⁹ „in districtu *Loksagh*” (Esterházy hercegi lt. Bpest. R. 44. E. 44.).

foglaló neveként keletkezett a XV. században a *Lokság* név; ez aztán később (XVIII. század előtti adatok hiányában nem tudom megmondani, mikor) *Lakság*-gá változott.

Magának a *Lok*, illetőleg a *Lokság* névnek értelmezését két irányban is kereshetjük. Ha valóban biharmegyei népnyelvi adat az, amely szerint a *lok* köznév erdős, vizenyős területre vonatkozik,¹ akkor a *Lakság* < *Lokság*-ot ugyanolyan területnévnek tekinthetjük, mint amilyen pl. a *Nyírség* név. Ez a valószínűbb magyarázat. A *Lok* név lehet a rumén *loc* 'locus' köznévé származéka is, de ha erre a származásra gondolunk, nehezen magyarázhatjuk meg a *Lokság* > *Lakság* alakot. Ez utóbbi származtatás mellett csak az szól, hogy a kérdéses területnek történeti adataink tanúsága szerint kizárólag vagy legalább is csaknem kizárólag rumén lakossága volt.

Apahida. A Dacoromániában (I, 525) még 1921-ben egy P. G. jeggyel jelzett cikk ismertette MARTIAN JULIÁNNAK egyik fejtegetését. Ebben MARTIAN felhívja a figyelmet azokra a hibákra, amelyeket egyesek túlbuzgóságból a magyar helységnevek helyettesítése terén elkövetnek. Hivatkozik az ismertetés a kolozsmegyei *Apahida* helységnév téves lefordításának példájára; t. i. ezt az uralomváltozás után rövid ideig *Podul tatii* 'Apa hidjának keresztelték el a hatóságok. Az ismertető szerint MARTIAN rámutat arra, hogy az ilyenféle fordítások az igazi, régi rumén név ismerete nélkül készülnek. Az ismertetés írója nem adja itt MARTIAN etimológiáját; valószínű azonban az, hogy ez az a származtatás, amelyről magánközlés révén tudok, de amelynek az irodalomban eddig nem sikerült nyomára akadnom. É szerint az *Apahida* helységnév a rumén *apă* 'víz' és az erdélyi rumén nyelvjárások *hîdă* 'csúnya, mocskos' szavának összetételéből származnék. E származtatásnak semmi földrajzi, vagy ha úgy tetszik, helyrajzi nehézsége nincs. *Apahida* mellett valóban ott folyik a Szamos, ez is adhatott volna egy községnek '*Mocsosvíz' nevet. E folyóvízen kívül Apahidán halastavak is voltak;² ezek is lehetségesítenének egy ilyenféle helynév-képződést.

A történeti adatok ismerete alapján azonban ez a származtatás nem jöhet számba. A község nevét az első középkori oklevelek a következő alakban írják: 1263, 1296: *Apathida* és *Apathyda*. E két legrégebbi előfordulás mellé idejegyzem még a többi középkori alakot: 1364: *Apathhyda*, 1367: *Apathjda*, 1423: *Apathhida* (CSÁNKI V, 327—8 és saját kéziratos gyűjt.). Ez alakok mindenike természetesen csak *Apáthida*-nak olvasható. Az *Apahida* olvasatot csak az először 1469-ben leírt *Apahyda* alakból nyerjük. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy az *Apáthida* a régebbi, az *Apahida* meg az ebből fejlődött későbbi alak.

Ha tudjuk azt, hogy e község IV. Béla adományaképpen a kolozsmonostori bencés apátságé volt,

¹ Így FÉNYES i. h.

² Az adatokra nézve l. SZTRIPSZKY HIADOR, Az erdélyi halászat ismertetése. Kolozsvár, 1908. 41. Vö. CSÁNKI V, 328. Saját kéziratos gyűjtésemben 1770 körülről a következő adatokat találok: „La Szupra Touluj. La Thou Jakaboja (!). Peszte Búdós Thou.“

és hogy itt a kolozsmonostori apát még 1496-ban is bizonyos földterületeket adományozott egy itteni jobbhágnak (CsÁNKI i. h. 328), nem lehet egy pillanatig sem kétes az, hogy a helységnév nem a rumén *apă*, hanem a magyar *apát* 'abbas' köznévvvel áll összefüggésben. Itt ugyanis a kolozsmonostori apátságnak vámos átkelő helye volt a Szamoson (CsÁNKI i. h.).¹

Helyesen tették tehát az illetékesek, hogy az uralomváltozás kezdetén *Podul tatii*-ra lefordított helységnevet újra *Apahida* alakban szerepeltették, még akkor is, ha e helységnév nem is olyan eredetű, mint amelyet egyesek a történeti adatok figyelembevétel nélkül tulajdonítanak neki.

Kutyfalva. Ez alsófehérmegyei község nevének a régiségből a következő alakjait ismerjük: 1339: *Kugfolwa* | 1380: *Kuth* | 1388: *Kuth* | 1392: *Kuthfalua* | 1400: *Kut* | 1410: *Kugfalwa* (ZIMMERMANN—WERNER I, 501, II, 523, 526, 623—4, III, 46, 250, 499). 1410: *Kwgfalwa* | 1417: *Kutfolua* | 1418: *Kwthfalua* és *Kwthfolwa* | 1423: *Kuthfalwa* | 1425: *Kuthfalva* | 1503: *Kuth* | 1509: *Kwthfalwa* (TelekiOkl. I, 369, 429, 433, 435, 464, 474, II, 256, 313). — Ez alakok legtöbbszörének *Kútfalva* ~ *Kútfolva* olvasata kétségtelenné tenné, hogy e községnév első tagjában *kút* 'fons, Quelle' köznévként lappang, ha nem volna a legrégebbi: 1339-ből való adat *Kugfolwa*, és nem szerepelne a közbeeső adatok között 1410-ben egy *Kugfalwa* és *Kwgfalwa* alak; ezeket t. i. csak *Kugyfalva* ~ *Kugyfolva*-nak olvashatjuk. Mégis, úgy vélem, nem lehet más eredeti alakra gondolnunk,² mint a **Kútfalva* ~ **Kútfolva* alakpár, bár az is kétségtelen, hogy e községnév előtagjában beállott *t* > *t'χ* > *dj* változás és aztán a *t'χ* ~ *dj* változás nehezen magyarázható.³ Feltehető, hogy e változás a környék rumén lakosságának hatására ment végbe, hisz e község rumén *Cuci* olv. *Kucs*⁴ nevének utolsó tagja szintén affrikálás alak. A *tš* azonban a ruménben vagy későbbi fejlemény, vagy hanghelyettesítéssel bekerült hang lehet.

Kerétyéu. A múltkorában egy tanítóval beszélgetve a helynevekről, megemlítette, hogy az erdélyi Balázsfalva határában egy nagyobb terjedelmű tavat illetnek a címnek írt névvel. A helyrajzi leírásból kiindulva, nem kétséges, hogy e helynév csakis a magyar **Kerektó* rumén szájra átkerült alakja lehet. Az erdélyi rumén népnyelvbe a magyar *tó* köznévv nemesak

¹ Megjegyzem, hogy csaknem kétségtelenül hasonló származású a Nagyenyed melletti mai *Apahida* községnév, hiszen ennek még a XVIII. század második felében is *Apahidja* és *Apahiggya* alakja ismeretes. Már e helynév magyarázatakor utalólag megemlékeztem a kolozsmegyei *Apahida* származtatásáról is (vö. Erd. Múz. XXXVIII, 220—1).

² Megjegyzendő, hogy *Kútfalva* és *Kútfalu* községünk is van Alsófehér, illetőleg Vas megyében.

³ Lehet azonban, hogy a *Kugfolwa* alak nem is *Kugyfolvá*-nak, hanem *Kutyfolvá*-nak olvasandó. Ebben az esetben pedig egyszerű jésülésről (*t* > *t'*, illetőleg *t'χ*) van szó.

⁴ A baj itt is az, hogy a községnév rumén alakját csak a múlt század végétől ismerjük.

téu ~ *täu* alakban került át,¹ de kicsinyítő-képzős *täuŷ* és *täuŷor* alakban is.² A magyar **Kerektó* utótagjából tehát szabályosan *téu* ~ *täu* keletkezett, a **Kërëktéu*-ból pedig jésüléssel *Kërëtyéu*. Az erdélyi rumén nyelvjárásokban a jésülés általános tünemény. A *Kerektó* > ruméni **Kërëktéu* ~ **Kërëtyéu*-ból úgy keletkezett a *Kërëtyéu*, mint ahogy a magyar *temető*-ből *temeléu* ~ *t'imítéu* (olv. *tyëmetyéu* ~ *tyimityéu*) lett. SZABÓ T. ATTILA.

Drágalátos. A Tzs. m.-n. részében ezt találjuk: „*Drágalátos*, *Drágalatos*, mn. köstlich, kostbar, herzlieb.“ A n.-m. részben mind a három német szó magyar megfelelőjeként *drágalátos* van. CzF. I, 1296 ezt írja: „*Drágalátos*, *drágalatos*, (drága-alat-os) mn. . . . Ezen szóban a második megnyujtott *á* a hangarány kedvéért helyét változtatta, s a harmadik tagra ment által, mert törzse *drágál*, s ebből lett *drágálás*, *drágálat*, s innen *drágalatos*, az eredeti alak.“ SIMONYI „A szótók története“ című dolgozatában (Nyr. XVI, 245) a következők megjegyzést teszi: „Az egyszerű *drága* miatt mondjuk rövid hanggal ezt is: *drágalátos*, holott a szabályos alak **drágalatos* volna (amit drágálunk, drágára becsülünk).“ A NySz. a *drága* címszó alatt a *drágáll* tétel után a *drágalatos*, *drágalátos* tételt adja. Az EtSz. I, 1413 a *drága* címszó alá vonja *drágál* és *drágás* után, így: „*drágalátos*, *drágalatos* [első adat JókaiC. 22, 35, 58, 93] 'drága l., 2.'“.

Azzal a felfogással, amely — amint láttuk — a *drágalátos* szót a *drágál(l)* igéhez kapcsolja, valóban komolyan számolhatnánk, ha volna vagy lett volna a szónak *drágalatos* vagy *drágállatos* alakja. De nincs, és hogy lett volna, semmivel sem igazolható. — A Károlyi-biblia 1590-i kiadása I. részének 165. b. lapján Mózes ötödik könyve VIII. részének foglalatában — mint magam ellenőriztem — ez van: „inti őket az Isten tóruényénecz fzigalmatos meg *tartására*, miuel hogy az Isten őket *drágalatos* és gazdag földre vinné.“ Tehát *drágalatos*. Ámde ez nyilván sajtóhiba, hiszen előtte is *tartására* van *tartására* helyett. Pázmány Kempis-fordításából épen úgy, mint Károlyiból a NySz. *drágalatos* alakot közöl; azonban a NySz. gyűjtője: BÁNÓCZI JÓZSEF használta szövegből (SZABÓ KÁROLY I. 1613. Hely és év n. XVII. sz. 115. l.) megállapítottam, hogy *drágalátos* a helyes ebben a kiadásban, mint a M. Nemz. Múzeumban levő többi kiadásban is. Utána néztem annak is, hogy Geleji Katona Válság Titka 1647-ben megjelent II. vol. 1050. l. szintén *drágalátos* formában használja a szót. MA. 1611. l.-m.: „preciófus: *Draga*, *Dragalatos*“; MA. 1611. m.-l.: „*Drágalátos*: Pretiofus | *Drágalátosan*: Pretiose, Sumptuose“. SzD.²-ban és KRESZN.-nél *drágalátos* a szó.

A 'pretiosus' az egyik jelentés, amelyben a *drágalátos*-t a régi nyelv használja; így GKat., Pázm., MA., Kár: Bibl., kódexek, pl. a PeerK.-hez tartozott imádságok: „*dragalatus* ayandokywal“ (Nytár II, VIII. l.), JókK. 93: „*dragalatos* kenetuel“.

¹ A *halasztäu* < magyar *halastó* köznévi a rumén irodalmi és köznyelvből is átkerült.

² Désen is van *Täu*c helynév.

A lapis pretiosus, margarita pretiosa megfelelőjeként fordul elő: BécsiK. 33: „o zékibèn kivala barfonbol es arābol es Smaragdofbol es dragalatus kōuecbol zōtētēt: in conopoeo, quod erat ex purpura, et auro, et smaragdo, et lapidibus pretiosis intextum“ | 165: „arañnal es ezűftl̄ es dragalatus kōuel̄ es dragalatus vagoockal: auro et argento, et lapide pretioso, rebusque pretiosis“ | MünchK. 39: „kí kèrès nemes kōuekēt, l̄l̄uen ke· eg dragalatus kōēt...: quaerenti bonas margaritas; inventa autem una pretiosa margarita...“ — Egyébként a lapis pretiosus fogalma magyar nyelvi kifejezésének történetéhez (az előbbieknél talán korábbi) adalékok: SchIHort. (2188.): „amphiballus: nemeskw“ | SermDom.: „de adamante (vafura) [nemes ku]“ (ed. SZILÁDY II, 651). Máté evangéliumának a MünchK. 39. lapján fordított 13. részével függ össze az 1512—1513-ból való NagyszK. 234: „dragalatos j̄n̄jh̄z... ki io j̄nḡj̄ket keres, lele kedeg eg dragalatos j̄nḡj̄t... e dragalatos n̄m̄ds k̄uet“. — A lapis pretiosus mostani drágakő kifejezése a XVI. század elején így merül fel, PeerK. 34: „zerzenek koporfoth aranbol. ezűfthb̄l̄ es draga .a'. [avagy] nemes k̄uekb̄l̄“, — hogy Szent Eleket abban eltemessék. Ebben az esetben tehát a drága és nemes szavak között ingadozik a nyelvhasználat, midőn a 'szép, ritka és becses ásványfajták' képzetének a megjelölésére törekszik. 1530—1532-ből TihK. 9: „Mikepen az zep ruha. az tēft̄t... ekōfitti: es az draga k̄ō az aran ḡr̄t...“ Ez már arra példa, hogy a drága-kő kifejezés az összetétellel fejlődés útjának előhaladott pontjáig ért. Különben ugyanezen a lapon van még: „az zent zeretet leḡon mind̄on lelki Iozagoknal n̄m̄ōfb̄: es dragalatojb̄... n̄m̄ōs Iozagh az zent zereteth“. MURM. CXXI: „Lapis praeciosus: Draga k̄ō“ és „Margarita: Draga k̄ō“.

JókK. 22: Dragalatofofom és Dragalatos vram | 35: dragalatofofom | 58: „Oh en dragalatofofym“. Mindezek megszólításban való alkalmazásai a szónak. BécsiK. 33, vagyis azon a lapon, amelyikről a dragalatus kōuecbol adatot idéztük, előbb ezt olvassuk: „igē dragalatus l̄z ozv̄uebèn: eris gratissima in corde eius“ | 53: „mendénèknèc zēm̄y èl̄t dragalatofnac es zèrèlmèfnèc lattatikuala: omnium oculis gratiosa et amabilis videbatur“. Hasonlóképen MünchK. 95: „dragalatus fiat“ a „filium carissimum“ megfelelője.

BécsiK. 51: „Kèrèttèffènèc kiralnac z̄v̄z leānoc es dragalatofofoc· es èrèztèffènèc kie iol megnèzièc a dragalatus lanokat es a zuzèkèt: Quaerantur regi puellae virgines ac speciosae, et mittantur qui considerent per universas provincias puellas speciosas et virgines“ | 52: „hèt dragalatuſſèḡo lañokat: septem puellas speciosissimas“ | 205: „t̄z meg oſt̄o (megtartata) .a· kiètlènnèc dragalatoſit: ignis comedit (devoravit) speciosa deserti“. A 'carus' jelentés mellett 'speciosus' jelentést vesz fel 2-iknak a NySz. s e jelentés adatai sorában közli a BécsiK. 205-ről idéztük egyik adatot.

Az 1. 'pretiosus' meg a 2. 'gratus, carus' jelentés tekintetében a drágalatos értelme egyezik a mi drága szavunknak és szláv eredetijének 1. 'teuer (vom Preis), wertvoll, kostbar' meg

2. 'lieb, angenehm' jelentéseivel (vö. EtSz. I, 1413, BERNEKER, EtWb. I, 213). A 'speciosus' azonban olyan jelentés, amely azt a gondolatot ébresztheti bennünk, hogy nem egyszerűen jelentésváltozásnak az eredménye, hanem a szó alakulásával függ össze.

Arra gondolhatunk, hogy a *drágalátos*-ban összetétellel van dolgunk, mégpedig úgy, hogy az összetétel első eleme a *drága* szó, a második meg a *lát* igéhez tartozó *látos* névszó, illetőleg melléknév. Ami mármost azt a kérdést illeti, hogy egy ilyen **látos* miféle, a szóképzésnek melyik irányában keletkezett alakulat, az egyik lehetőség: a feltehető *lát* ~ *lát* nomenverbum névi ágazatából alakított -s képzős melléknév. Hogy egy ilyen névszói *lát* szavunk lehetett, azt GYULAI PÁL és LEHR ALBERT: MNy. IV, 392—3 adatai alapján legalább is valószínűnek tarthatjuk SIMONYI: Nyr. XXX, 211 ellenvetésével szemben is, mely szerint: „az a *lát*ra csak egészen újkori fejlemény lehet, s igen szűk körre szorítkozhatik (ha egyáltalán használják s nem egyéni furcsaság) ... Tehát a *lát*ra, ha csakugyan használják, a szabályos *lát*atra összevonása.” (Vö. KARDOS A.: MNy. IV, 470.) Annál a lehetőségnél, hogy a **látos* denominális névszó, szerintem mégis valószínűbbnek tarthatjuk, hogy deverbális -s képzős névszói alakulat, olyan, amilyeneknek lehetőségére MELICH: MNy. XXI, 52 mutatott rá a *tilos*, *avas*, **teles* > *teljes*¹ szavakban. — A Bécsi, MünchK.-ben jelentkező, sőt a PeerK.-szel kapcsolatban még a XVI. század elején is felmerülő -us végű alakváltozat éppenséggel nem áll egyedül abban a tekintetben, hogy az *u* ilyen helyzetben ennyire késői korban is megmarad (vö. SZINNYEI: NyK. XLIII, 113—5, Gombocz, Hangtörténet: ÖM. II, 71).

A *drága*—*látos* szókapcsolatnak valami ilyenféle értelme lehetett: 'becses, értékes + látnivaló (vö. *speciosus*): szép'. A 'pretiosus' valamint a 'gratus, carus' jelentésváltozat esetében a szókapcsolat, illetőleg összetétel előtagjának, a 'speciosus' változat esetében pedig utótagjának a jelentése lépett előtérbe. A *drágalátos*-nak peioratív irányú értelme is fejlődött, sőt az újabb köz- és népryelv csak ebben használja. Így Szamosháton: *drágalátos* a. m. 'jóféle (irónikusan)'; ugyanott: *Drágalátos mák-virág* (Csűrű, SzhSz.), másutt: *Drágalátos szép mák-virág!* szólás.

PAIS DEZSŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Lencsés György orvosi könyvéből.

Folyóiratunk legutóbbi számában (159—69) behatóan foglalkoztunk ezzel a nyelvészeti, orvostörténeti és néprajzi szempontból is oly rendkívül fontos emlékünkel; azonkívül közöltük első négy lapjának betűhű szövegét és első lapjának hasonmását (193—7). Ez alkalommal még két nagyobb összefüggő szó-

¹ Vö. még MELICH: MNy. XIII, 113.

vegrészt mutatunk be belőle, hogy a mű tudományos stílusát megismertessük.

E helyen kell még szólnunk a kódex provenienciájáról. Az orvosságskönyv bejegyzéseiből nagy vonalakban vándorlásának útját is nyomon kísérhetjük. A kézirat legrégibb ismert tulajdonosa Nagyenyedi Barakonyi Borbély János volt, aki 1656 táján a kódexet már jelenlegi csonka állapotában bírta. A következő bejegyzés jó félszázaddal későbbi: *Johannis Pelsőczy ab Anno 1702. Possidentis*. Pelsőczy 1672-ben született, 1691-től, hároméves külföldi tanulmányútját (1697—1700.) leszámítva, élete végéig Erdélyben élt, s ott 1702-ben szentmihályfalvi lelkész, 1717-től a gyulafehérvári református egyházmegye esperese volt, s 1749-ben mint szuperintendens halt meg. Hogyan került hozzá az orvosságskönyv: egyelőre kiderítetlen. A Teleki-könyvtár hagyománya szerint — amelyről különben egy ceruzajegyzet is tanúskodik — a kódex Teleki Sándor gróf, a könyvtáralapító Teleki Sámuel atyjának hagyatékából került a könyvtárba. Teleki Sándor kortársa volt Pelsőczynek. Nem lehetetlen, hogy tőle kapta ajándékba vagy a szuperintendens halála után jutott annak birtokába.

*

[286a] . . .

Az Izekzél

Arthritis,
Artesis,
Articularis.

Az Izekben valo fájdalom kyth az Magyarok kézvennek Neweznek egy Newel, kézbe veteffel es vrozwa laffan laffan zokot ballagny, Merth nemelnek az Nagy laba vyan valo yzben yndul eleozér, Nemelnek az Sarka vege, Nemelnek az Talpa vapayan. Kezdetyk azert az kézweny elözér az labon, az vthan laffan az Terdben kezd fayny, Annak vtanna Cypéknec es Agyéknak chýontyanak ýzeyben, Az kezekben is. El vegre az kýkén ez nyawalya eréth vezén, Hatanak gerenczy. Ees chýontaynak myndén ýzey faynak, az Orczayanak chýontay es az Torkays, es chýontnak nem talatatik fohul oly eozwe foglalafa, az ký ettwl megh menekédhetnek es ahol nem fayna.

Az Teftnek tagayth yollehet fokfele faydalmak foglalyak el, merth Nemelyek az chýontoknak hartyaith. vagy az Elé erekkal es Inakkal kërwl vetetéth Hufokath, vagy az Inakath, vagy ezéknek befé rezéketh [286b] mynemwketh az Franczu, es az Feobeol valo le chýorgas zokot hozny.

Articularis

Nemely faydalmak chyak az Izeketh foglalyak el, kýkben vgý eftenek be, myntha vgyan oda zegeztek volna, es chyak ez az, az kyth ygazan Izekben valo faydalomnak Newezhetny.

Iolleheth kwlémbeozefth teznek az Izekben valo faydalmak kezéth, az Izeknek zamok zérenth.

De az Harom Fele.

zokas chyak haromnak adot newezetéth. Kezben valo, Labban valo, Ees Chypében valo kézweny awagy faydalom.

Ezékén kýwl az faydalmak valamely Izekben talattnak, de annak az Iznek faydalmanak Neweztetyk chyak es nem kézwen-

nek. Az kezý k zwený bantya az kezeth es | Kezbelý.
az Nýolc3 chýontokat az keznek feýeben, vagý kwlf  rezeth
annak, vagý az v oknak Izeýth es foglalafýth. Ezbem

gyakorta feol ver  faýdalom vagyon, dagadaffal, ve- | Ieleý.
r ffeggel, hewffeggel, es az Ereknec telefegewel es feol fualkoda-
fawal.

Az Lab k zwenýe, Bantþya az Boka | Labon valo,
chýontokath, az lab chýontokat, dagadaffal vagyon, | Ieleý.
hewffeggel. v r ffeggel es feol ver  faýdalommal ez is. Chý-

p ben valo k zwený mýnd nyknel er sb, ennek | Chýp ben ualo.
helye nem az Izben vagyon, az melyel az Cýombnak chýon-
taýnak feýe az Chýp  chýontban be foglaltatik, de az Farok-
nak feolf  reze fele oda feolyeb, ahonnet az vekonýokbol es az
Nagy zel s chýontbol az mely n wlwnk, az Inak által ýwen,
v tetnek az Szarakban. Ez keg tlen faýdalom ozthon nem | Ieleý.
chýak az Chýp ben, de az Chýomban, az labnak Ikraýban, es
az labnak zýnte vtolfo rezeben is el hath, az az, mýnd nwe
oda valahowa az megh bantatoth Chýp beol az In el er. [287a]
Rýtkan vagyon ez chýp ben lathato dagadas. rýtkabban hew-
fegh vagý v r ffegh, merth annak az helynek f lf  bwre nem
er s.

Az Valban valo Iznek faýafa eleg | Humeralis.
nagy, de ez is fem dagadoth, fem v r s, fem hew. De az mely
Iz knek faýafa az k ny kben es az Terdben vagyon, f leotte
nagy faýdalommal vagyon ez, es nagy dagadaffal, v r ffeggel,
de kewes hewffeggel. K zelb valo oka mýnd n ýzekben | Okaý.
valo faýdalmaknak, nem valamý magatul valo mertekletlenfegh,
de az Termezeth k wl valo oda zegez th es ragadot nedweffegh,
k  magath gyakorta az dagadas által k  yeleonth . Iollehet
penýgh nýha, a mýnth el z r az k k n megh ýndul, nem ig n
nagy dagadaffal bant az faýdalma, de azerth vgyan vagyon
valamý kich n Nedweffegh alatta. Az oth lew  faýdalomnak
penýgh oka (Sokaknak velek def k k wl.) foha awagy ig n rýt-
kan megý n abban az wregben, melyben az chýontoknak vege
forogh, de az k telekben chýak, es azokban az hartýakban,
Melyek k wl az chýontoth be takarýak es k rwl vezýk, es az
Hufnak mely el  erekkel Inakkal mozgafnak okaerth k rwl
vetet th, megý n, k th ebb l eofmerhetn  megh, hogý az
Chýomos lab es Chýomos kez k zwenýeben, az Nedweffegh
ýmmar vgý  zwe fwlwen mýnth az k , ha megh vagod, es
megh nýtod az b rth, k  ýw az v oknak Izeýb l bantafa nekwl
az k telnek. Az Chýp  cýontban valo k zwenben is, ha az
artalmas Nedweffegh az chýp  chýontnak forgoýaban volna,
foha olyan ig n zellel el terýed t faýdalmat nem hozna.

Toabba, az oth lew  faýdalomnak oka, Nem anny [287b]
fok fele az mýnth irýak es mongýak. Merth ez fem v r s, fem
Sarga Saros, fem Fekete Saros foha is, de mýnd n ftwl fogwa
vagý Nýalas, vagý Sawos.

Az k zwennek | K zwennek
azerth kwl mbfegýth, ig n heaban allatýak l nný | kwl mbfegýr l.
az Nedweffeg knek Nemeýb l. hogý nemelyk Meleg. nemelyk

hýdegh volna, merth vgyan myndényk az kézwennek | Hýdegh az
hýdegh es hýdegh Nedweffegbél léth. Hogýha neha | kézuený.
véréffegh es hewfegh lattatýk neha az kezén vagý az Labon
valo kézwenben, az Nem az betegfegnek allattýatul, de az
faýdalomnak nagyfagatul vagyon, ký véréffegeoth es hewfegeoth,
es neha vgyan megh gýuladaft is hoz, ký zeszen legh ýnkab
azokon kýknek tefték féleotteb meleg es temerdék Nedweffeg-
gel megh rakodoth, es ezert kényw alkolmatoffagbol Febrifbe
efnek.

Ez azerth az hýdegh es vekoný Nedweffegh, az
Izeknek kételeýt, hartýakat, awagý az Mufculufok eleýth megh
téltwen, es el terýtwen, bantwan faýdalmat hoz. Az faý-
dalom penýgh ha ýmmar az Teftth hozza kezwlth, véréffegét,
hewfegéth es gýuladaft hoz, melyek az faýo es dagado ned-
weffegnek yeley.

Ilýen oka talaltatoth azerth az Izekben
valo kézwennek, ký mynd okoffaggal, mynd meftérfeggel meg
probaltatoth. Myndnaýan azerth igazan vetýk elélýaro okanak
az Nedweffegéth leonný, ký az Erétlen Izekben mafunnat bele
folý vagý bele folýando, de honnet awagý mely vthon folyon,
fenký meeg annak ez ýdeigh igazan vegere nem mehetéth.
Ebbél ez tudatlanfagbol vagyon az, hogy eddýgh az Izekben
valo faýdalom mynth giogýulhatatlan Nyawalýa, vgý hagýat-
tatot el. [288a] Azok penýgh býzonnyal tewéllégnek, valakýk
az Agýeknak belfé rezeybeol mongýak zarmazný az kézwent az
Izekben. Merth mykeppen výtethetýk az belfé rezekbél es
helyekbél az Týzta Nedweffegh valahowa az Ereke által? Awagý
az Nedweffegh ký az eleoth az verrel ézwe elegýédét vala,
onnath az Ereke nek zayaýrol, az Izekben mykeppen zalhat
týztan bele? Awagý ha zýnthe az Nedweffegh az verrel eggýwth
zarmazýk is, myert hogý az Izekben megh gýwluen, olý twzef-
feggel valo dagadaft, kýbél ozton genýetfegés kelewény leonne,
nem ýndyth? De féth meeg az Nyers Nedweffegh is, az ký
mafunnath es nem az Ereke által ýw az Izekben, nem chýnal
Izben valo faýdalmat, merth az megh vezéth Ruth abra- | Cachexia
zatban valo Nyersfegh az belfé rezekbél az Labra zalwan es az
megh dagaýtwan, vgyan nem chýnal kézwenth.

Mafunath
valo eredetý vagyon azerth az kézwennek, es nem az belfé
rezekbeol zarmazýk, Ez azerth az Embér Fé, kýbél býzonýara
Nyalas es vekoný Nedweffegh folý az Izekben, Nem az Agý
velé penigh fem annak belfé tartoý, az melyekben nyalas rut-
fagh zokot gýwlekézny es ézwe fwný (merth ez awagý az Orro-
kon ýw ký, vagý az lelékzet vewé chýewben az Inékén az
Twdeoben, vagý az gýomorban, es egýeb belfé helyekben zar-
mazýk ala) de az Fének kwlé es az Agý kaponýanak kýwl
vettetéth rezey, okaý es eredetý az kézwennek, kýkbeol az
heaban valo Nedweffegh, az Teftnek félfé rezen az Bwr alath
ala futh. Merth az Mely fok Ereke az Nyák ereke nekél ký hozat-
nak, azok az eo vekoný es Sawos ganeýokath oda vetýk, es
mýwel hogý az Fének temerdék ees [288b] erés bwre vagyon,

kýbél aꝝ haꝝak ký newekédnek, nem oꝝyan kénnyen parolkodnak ký onnet aꝝ Nedueffegék, mýnth aꝝ Teftnek egyeb helyén valo bwreꝝ által. wdewel aꝝzerth bélegéffen megh gýwlekeozýk, ýeleafben aꝝokban, aꝝ kýknek oth valo megh termefenek lathato okaꝝ (kýket maꝝd elé zamlalunk) eꝝwe gýwlnék. Aꝝ megh gýwlt nedweffegnek ýmmar ýeleꝝ eꝝék: Fének |Jeleꝝ Nehéffege es zwnnyadagos voltha, kwlfé faꝝdalma, mely faꝝdalom kýwél vgýan tapazthato, es megh éregbédýk aꝝ faꝝdalom mýkor aꝝ Haꝝat elé térleod, Faꝝdalom es forrofagh nekwl valo lagý dagadas vagýon neha hatul aꝝ Bwr alat aꝝ Fében, mýnth aꝝ Vyaꝝ. Annak aꝝzerth aꝝ Nedweffegnek fwrw es laffu éꝝwe gýwlefe taplaloꝝa es eredetý aꝝ kézwennek awagý aꝝ Izekben valo faꝝdalomnak, merth aꝝ félétteb valo éꝝwe gýwlt Nedweffegh, kényw alkolmatoffagbol, tudný illýk, vagý hewffegbeol, vagý hýdegffegbeol, vagý térlefbeol, neha chýak vgýan zabad akarattýabol is aꝝ eo helyébél le eꝝýk, es aꝝ alfo rezekre zarmazýk, Es mýwel hogý vekoný mýnt aꝝ výꝝ vagý aꝝ Sawo, es ahoꝝ zýnthe hafonlo aꝝ ký hýdeg wdén aꝝ Agý velérel aꝝ Or által le folý, Nem aꝝ Haat gerencznek veleꝝ által (merth vgý fel guta wtes léne, aꝝ aꝝ, Inaknak le zaka-dafa) sem aꝝ Inak, Sem aꝝ elé Erekkel ýnakkal es hartýakkal kérwl véth hufok által, de nagý kénnyen, aꝝ Bér alath, (ahol tagas vta vagýon) aꝝ Teftnek kwlfé helyeiben be folý. Es eꝝ folýas mýwel hogý vekoný, chýak aꝝ Izekben aꝝ kýk éꝝwe vadnak foglalwa es eréffe, ragad es marad megh.

Præfatio. Elélyaro bezed.¹

Aꝝ keꝝzel valo gýogýtas mýndenkoron aꝝ Oruoflafnak eggýk rezenek tartatoth, es mýnd aꝝ ketteonek aꝝon Egý zérzéý voltanak. Es aꝝ keꝝzel valo gýogýtafnak is nem maas térwený vadnak, hanem vgýan azonok mýnth aꝝ Oruoflafnak. De vegre oꝝton, hogý aꝝ Egý Orwoflafnak meltofaga Fenéfb es béchwletéfb leonne. Okoffagbol es tanachbol, wewek eꝝth fél aꝝ Orwofok, Es vgý mýnth zabad Térwenýwl magoknak tulaydonitak, hogý valamý ebben a keꝝnek munkáa által lezén, mýnd aꝝok, aꝝ keꝝzel valo gýogýtoknak es patýkariofoknak mefftéffeggel valo zolgalattýok által výtfeffek veghéꝝ. Eꝝéknék elfé dolgok volth aꝝ ký Ménywlth es helyébél ky ménth Cýontokath helyere chýnalny, aꝝ Megh térétteketh penýgh megh igazgatny es helyere zérzený, Es Nemelyeketh vaffakal megh Nýtný, Megh vagný, ký Mecchený, es megh egetny. Annak vthanna, aꝝ Sebéknek, kelewenyéknek, Ees genýetffegge valtoꝝo dagadafoknak is gýogýtafa eo nekýk hagýattatoth, melyekre ýrrel be kenth ruhakath teꝝnek. Egýeb kwlfé Nyawalýak,

¹ A „Dagadafokrol ees annak febeyrel ualok“ (IV. rész) című fejezet számozatlan levélre írt bevezetése.

kezzel való gyógytas nekwl is megh gyógyttathatnak noha, de azerth neha ez jlvenékhöz is hozzá Nyólnak. Mýndékéknek jöllehet eredeték vgý mýnth az belfé Okokból lezén, nýnek megh tanulafa es gyogytafa Nýlwan valo Orwoflas. Séth mýnd azoknak is kýk kýwl leznek es efnek, az Orwos tuggya okath, ký meeg az kezzel való gyógytonak is igazgattya chelekédetýth, vgý hogý az Orwos Okoffagawal: Az kezzel gyógyto penýgh, az é kezenek gyákorlafawal chýelekéggýek.

VARJAS BÉLA.

Magyar szitkozódások és esküdzések a XVII—XVIII. századból.

Az itt közlendő adatokat XVII—XVIII. századi erdélyi vallatásokból írtam ki. E források népi vagy legalább is köznyelvi szitkozódásokat és esküdzéseket őriztek meg. A kézirat forrásokat az Erdélyi Múzeum családi levéltáraiban folytatott kutató-munkám során használtam.

Beste lélek. — 1684: „Atta . . . Jobbágj f l csinált *Beste lélek*, kurafia, tudom ki jobbágja vagj, mert Bánffi Farkas Ur(am) jobbágja vagy“ (Gr. Bánffy I. Nemez, lt. Bonchidai csomó).

Disznóteremtette. — 1752: „Felakasztanám inkább magamot mint sem vajda nevet visell(jem) nem Vajda vagyok én *diszno teremtették*, hanem udvar biro [. . .] Nem eö az Udvarburo a *diszno Teremtette*, hanem 'én vagyok, engemet urallyatok nem ötettt a *diszno Teremtettet*“ (Br. Wesselényi lt.).

Eb, ebadta, eb ura. — 1752: „vagy Ö megfogja az én üstökömet, vagy én az övét, de egyik meglészen, ebnél nagyobb Ur, eb fél tölle, én is vagyok olyan Ur mint Urad. | te is olyan kutya vagy mint Urad, Urad olyan mint te, ebnek parancsol Urad, *eb Ura.*“ | 1756: „*ebattával* Menykö Teremtettével káromolja, gazolya (t. i. akire haragszik).“ | XVIII. század: „meg fizetek az *eb adta* Sodomita fiá(na)k Kertesz Istvan(na)k ha kezembe akad“ (Br. Wesselényi lt.). | 1772: „. . . annak köszönnye az *eb atta* plájás oláha Hogyha a Feleségem meg nem fogja vala a kezemb(en) a Puskát mindjárt meg lüttem volna“ [Magyarláros] (Br. Szentkereszthy lt.).

Hunczfut teremtette. — 1728: „te Rebeka *huncz Fut teremtette* K . . . ája, ha az Istentül nem felnek, az fejedb(en) lönek“ (Br. Szentkereszthy lt.).

Isten Krisztus úgy segéljen. — 1792: „*Isten Krisztus úgy segéljen* örömet el-válom“ (Br. Wesselényi lt.).

Kálvinista kutya. — 1724: „Hunczfut, Istentől rebelláló *Calvinista kutya*“ [Kantafalva, Háromszék] (Br. Szentkereszthy lt.).

Kutyafia. — 1728: „Ebregy meny el *kutya fia*, mert ihol jön amaz hév kő az Urát értven inkább hiszem rajta“ (Gr. Bánffy I. Nemez. lt. Krasznai csomó).

Ördögadta, ördögteremtette. — 1716: „Kertész Istvánt szidalmazta ördög adtával teremtettével mondotta: Házába égetem az *ördög adta teremtette* Sodomita fiát, ha Tatár jó, tatárrá leszek, megis boszszút állok rajta.“ | 1723: „hallotta az fatens az Ott János uram szájából *ördög atta, ördög teremjék* az lelkében mind rebellis.“ | 1752: „*ördög adta* mind tolvalyok vagytok |

Ördög adta nagy Urai a Szegénységgel nem gondol(na)k.“ | XVIII. század: „Meg ne szántsđ *ördög adta* s(alva) v(enia) b . . . om a lelkedet mind magad(na)k, mind Urad(na)k, mert Isten Sz. Haromság ugy segítjen két három ökrödöt meg lovöm 's magad is kapsz benne“ (Br. Wesselényi lt.).

Fakakuk, mogyorófa-penna. Az Erdélyi Múzeum családi levéltárainak, meg más hasonló természetű gyűjteményeknek birtoktörténeti anyaga nagyon sok olyan vallatást tartalmaz, amely a jobbágysággal való rossz bánásmódra mutat. Legtöbbször az ilyen bánásmódban a távollévő földesúrnak gyakran egy követ fúvó gazdasági személyzete (intéző, udvarbíró, kulcsár stb.) volt a ludas. Egy ilyen ügyre vonatkozó vallatásban olvastam a következőket: „Mitől fogva ő Nagyságok ketten öszve szövetkeztek“ — vallotta az egyik jobbágy — „a' valo hogy gyakrabban szóll a' *Fa kukuk* az Udvarban.“ E szövegből is világos, a kérdéses vallatásból pedig kétségtelenül megállapítható, hogy a *fakukuk* itt a pálcázásra vonatkozik. Szomorúan érdekes, hogy ugyanabban az 1783 ban kelt oklevélben ugyanennek a műveletnek egy másik tréfás műszavát olvashatjuk. Mikor ugyanis a sanyargatott, veréssel, adózással, ajándékszedéssel kínozott jobbágyok végre mindezt megsokalva, kérvénnyel fordultak a felsőbb hatóságokhoz, a kérvényezésnek szokásos vége az lett, hogy a tessék-lássék vizsgálat után a jobbágyság dolga maradt a régiiben, sőt a panaszkodó jobbágyoknak „az instantiat a' fenekre tették, a' mint mondják“ — vallotta az egyik megidézett tanú — „s ott irtak resolutiot, de *Mogyorofa pennával* Káprár módjára . . .“ — E két okleveles adat a XVIII. századi erdélyi földesúri bíraskodás két tréfás nyelvi emlékét őrizte meg. A *deres* és a *mogyoróhájjal való kengetés* mellett a *fakakuk* és a *mogyorófa-penna* az akasztófahumorból született nép- vagy legalább is köznyelvi szóalkotás érdekes esetei közé tartozik.

Téli kántor. Az Erdélyi Múzeum levéltárának egyik oklevélből, Bánffy László birtokainak 1757-i vagyonszétírásából a koresmárlás rendjével kapcsolatos következő szövegrészletet jegyeztem ki: „ . . . Az *Téli Kántor*¹ úgy mint Sz Mihály naptól fogva Sz György napig a' Falujé, ez idő alatt se egy, se másik, Mlgs Possessor Ur nem szokott kortsomároltatni . . .“ A NySz. az ide vonatkoztatható *kántor* köznevet ilyen jelentéssel magyarázza: 'quatuor tempora; három hónap; angaria; drei Monat, ein viertel Jahr stb.'. Az OklSz. is ezt a jelentést idézve sorakoztat fel több okleveles adatot. A *téli kántor*-t azonban egyik sem ismeri. A fentebbi oklevélszöveg egészen pontosan meghatározza, hogy a *téli kántor*-on a Szent Mihály-naptól (november 21.) Szent György-napig (április 24.) terjedő időszak értendő, azaz nem három, hanem több mint öt hónapi időköz.

¹ Magára a *kántor* szóra még ezeket az adatokat idézhetem: Szilágyballa: 1755: „*Kántor* a' Mlgős Possessor Ur és Aszszony eő Ngaké . . .“ (Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemzetségi lt. Naláczai Sára conscriptioja) | Szilágynagyfalu: 1823: „ . . . A Nagyfalusi Communitas *Kántorában* esni szokott országos vásár alkalmatosságával . . .“ (i. h. Külön csomókba kötött anyag. Szilágynagyfalu I.).

Virághét. A NySz.-ban nem találok a *virághét* elnevezést. Az OklSz. 1731-ből idéz egy adatot, de csak CzF. és a MTsz. alapján tudja megmagyarázni bizonytalanul, megkérdőjelezve így: „hebdomas magna aut hebdomas ante diem palmarum, charwoche oder die woche vor dem palmsonntag?; »virágvasárnaptól—húsvétig tartó hét« CzF.; »a virágvasárnap előtti hét« MTsz.“ — Maga az idézet (1731: „*Virághétben* léssen esztendeje, Ludas Molnárné ... 2 frtot kért“), amely az OklSz.-ban áll, nem dönti el a *virághét* időjelölését. Azonban az Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemz. levéltárának egyik 1744-i oklevele a következő felvilágosítást tartalmazza: „Ezen esztendőbe Husvét hetibe seu a *Virág hétbe*.“ Minthogy a húsvét hete, úgy gondolom, ország-szerte, Erdélyben azonban feltétlenül a húsvét előtti hetet jelenti (nem is jelenthet mást!), a *virághét* tehát Erdélyben a virágvasárnap és húsvét vasárnapja közé eső hét volt. E szavunk mai életére nézve nincsen Erdélyből egyetlen adatom sem. Mindenesetre érdekes, hogy az Erdélyen kívüli területről, Győr vidékéről, Hegyhátról (Vas m.) és Adáról (Bács-Bodrog m.) származó adatok szerint az erdélyi régiségből való adattal szemben a *virághét* a virágvasárnap előtti hét (MTsz.).

SZABÓ T. ATTILA.

Gyulaházi záloglevél.

Anno 1625 en erdődi Janos es Felesigem borbéli ersz | ebet asoni aguk minden nek tutara az kik nek illik az mi | leve-lu[k]nek rendiben hogi attuk gulla hazan¹ Zabocz var | meg-eb[en] egi pužtat Zalogban [áthúzva: R 35 ban] Szećzni lörincz-
nek | es Felle[se]ginek borbéli sofi aszoninak meli pustara adot eö | kegelme[e]k R 35 az meli pužtat ha ki akaruk vatani tar | tozúk eö[k]egelminek maguk saiat pezit letenni ugimit | har-micz eöt magar forintot az mit raita epeitet eö | kegelme aztis meg böczőlven tartozúk aztis letenni kez pezöl | az meli púsztat mid adig birhason eö kegelmek míg midegiser | s mid meg nem aguk eö kegelmeknek melinek bizonisaga | ra attuk az mi leve-luket peczettukel meg erősetven ilen bizonos | nemes semelek elöt ugi mit erdődi peter uram elöt es pasto | hi andaras uram elöt Jdem givi² supra | RS az meli pustat hīnak dios pustanak mas neven go[d?]or pustanak | hinak |

[Eredetije — negyedív papirosra írva, két viaszba nyomott gyűrűpecsét nyomával Jónás Ferenc kemecsei igazgató-tanító úr birtokában.]

V. MIKESY SÁNDOR.

NÉPNYELV.

A bukovinai Andrásfalva nyelvéből.³*ablaktányér:* ablakszem, ablaküveg.*abrosz.**ágy l. viselőágy.**Aggy*ennem!*Akkorba* nyár volt.¹ Gyulaháza.² Elírás e helyett: qui.³ 1938 júliusában végzett gyűjtés.

„It vagynak *alabbant* a mi uccánkba.“

ālmáss: szövés-minta neme.

„Űty könyörgöttem, még űty kicsit *āljanak* (= aludjanak).“ —

„Hogy *aluthattak?*“ (Reggeli kérdés!)

Andrásfala 'a község neve a népnyelvben'.

Annacska: leánynév.

anyóka: anyám. „Várjon *anyóka!*“ L. még *édesanyóka*.

„Még *apósójék* (= apósomé) csinyálták. Apósomé féle.“

apróālmás vagy *apróālmacskás*: szövés-minta neme.

árnyékos: borús. „Ojan *árnyékos* idő vót, lehet.“

„Né, ez ki *az?*“

„Mektépték s *azétt* áll úgy.“

bábi: idősebb asszony. „Hogy élhet, édezs *bábig?*“

„*Bágygatt* lëssz a gója“: Valószínűleg fáradt a gólya.

„Jött le egy *becsületesebbëcske*, leptibe beszélt.“

Itt is ojan új lutergiák (= liturgia) vannak *béjőre*.¹

békáss: szövés-minta neme. L. még *tótosbékás*.

„Egyedül ment belé s *belényivatt* (= belefulladt).“

„Szërnyü baráccságos, jó *beszédes* (ember)!“

„*Béváltam* bünömöt.“

„*Bévettem* (= a kenyeret bevettem).“

beteg.

bízik l. *megbíz*.

„*Borshímesem* pergetett ontokval szövünk.“

„Ne meny tē a tēplomba, ne imátkozz, mēr félek attól, hogy a hónyod alatt szárnyad *búvik* s *ērepűlsz*.“ Egy vallásos asszonynak mondotta gúnyolódva a férje.

„Igazics mek, hogy legyem *büszkeségé*“: Igazítsa meg, hogy jól álljon a legényen a kalap.

ciccant l. *meciccant*.

„Három svárom jött űty *csapanyosan*“: ferdén, oldalosan.
csendesedik l. *elcsendesedik*.

cseppen l. *lecseppen*.

„Nem adott *csicset* Anna a gyermeknek“: Nem szoptatta meg...

csikkó ~ *csitkó*: a kanca csikója. „Vót két kanca és két *csitkó*.“

csipkerózsások: ilyen nevű mintával szőtt szöttesek.

„Az apádnak a *csontyát*: szelid káromkodás.

„Esz *csúfságra* veszén engemét!“

csukoros szüves: szövés-minta neme.

derék.

„Mü a vagyomvāl nem nagyon *dicsekethetűnk*, de a gyermekvél igen.“ Sok gyermek van a faluban.

dógos: dolgos.

drágódik l. *megdrágódik*.

„Űgy *dudolász* magába, énekel.“

dufla l. *mesterke*.

ebéd: reggeli. „Hozam bé az ebédet!“ (reggel!) — *ebédvel*.

édesanyóka: édesanya.

édesnannyó: nagyanya.

„Ojan jó vót *egyelőtől!*“: elejétől.

¹ Múlt időben *béjett* alakot is hallottam.

ehül l. *megehül*.

„Van egy *ekkoracska* pulikutyácskájik.“

„Amig az orvosságba¹ tartott, *elcsendesedett* (a fájás).“

„Régente, ezelőtekem vót benné két harang, jég *elejibe* harangosztak vele.“²

elig: alig. *Elik* tudott menni. *Elik* tuttuk kiszedni, hogy ne-hogy legyem véccséges benne.

„Úgy *elillannék*, hogy kereshetne okulárévāl és.“
elszakadott.

„Na már *eltapoc!*“: Szinte eltaposol!

„Sokszor *emlegette*.“

„Az előbb még arra *emlékszett* a tanár úr.“

„A disznóknak nem attam *ennik*.“

„Még ęty hétig is *érzettem* a karom.“

erősködni: erőszakoskodni. „Az embēr *erősködni* kezdett.“

„Megéjedett *eröst*.“

„Aki nem akárt bemenni, nem vót *erötetés*.“

„Aki (dologra!) nállam *és*, töllik vettem.“

esént: ismét. L. még *paciltam*.

ęspár: tűzhely.

„*Eshetik* úty, hogy még ennének s üdejik sincsen.“

eszket: ezeket.

„Attól félt, nehogy *étő* (= méreg) legyēn benné.“

ezelőttekēn l. *elejibe*.

fakódik: megfakul.

faszujka: bab.

fatujál l. *összefatujál*.

fazagba: fazékban.

fejtő: varráshoz vagy szövéshez használt színes, bolti fonal.

„Ennek más a *fejteje!*“

fęlesęge.

felfuttál: felfutottál.

„*Felharagutt* emijatt“: megharagudott.

fęnnebbecke: egy kissé feljebb.

fenyősuskás: szőttes-minta neme. L. még *suska*.

festękesvirágos: ua.

festękes kicsivirágos: ua.

festękes nagyvirágos: ua.

festő: a gyapjú festésére szolgáló anyag neve.

fęteke: fekete.

„*Fijatálnak* híg az esze.“

„Fēl vagynak, látom, kēlve a *fijókák* (= fiúk).“

„Nęm ęs nagyom *finom*.“

„Elmentem vóna, de azok *foktak* vóna haragunni.“

„Le *fog* ęgyet minden esztendőbe vetni“: Le szokott egyet...

„A *fonája* (a szövésnek) van *fejjel* (= felül).“

fosspon l. *kellert*.

„Jőjjön kend ęs, *früstükőjjön*.“ Az asszony az urának.

„Nem igem *fú*, úgy gyēren *fú* (t. i. a szél).“

fut l. *felfut*.

¹ Ugyanitt hallható a régebbi *uruság* alak is.

² A jęgeső közeledęskor harangoznak, hogy riasszák el a fellegeket.

futamodik l. *mek-* és *odafutamodik*.

gamat: piszkos, semmirevaló. „Ez a *gamat* fekete gyapjú!”
Kiállott *ganyéhánni*.

garbonyoz l. *meggarbonyoz*.

gárcsi! ¹ karesú, nyúlánk természetű és vékony arcú. „Ojan *gárcsi*!”

gombojodik l. *meggombojodik*.

gömböjü: gyomor, bendő.

grányic 'határ'. „Magik ott a *grányic*² felé laknak?”

grenc: határ.³

gyér virágocska: mesterke-minta.

gyéren: ritkán. L. még *fű*.

gyermekvel l. *dicsereketűnk*.

Hadikfala: Hadikfalva neve a népryelvben.

„Ithon a lejárnyom *halálos* vót, az falu teli oroszval.”

hálás: hálólhely. „Az a lakásu^{nk}, *hálásu^{nk}*.”

„Hallá, hallá, igen-é? *Hálták* vót?”

„*Halgatkosztu^{nk}*, figyeltu^{nk}.”

haragudni l. *felharagudni*, fog.

hargasinnyik: horgasinuk.

„Sok nyomorúságot ért, de *hátul tette*.”

hozam l. *ebéd*.

„Éty *héttül* (= hét óta) nem aluttam.”

híg l. *fiatal*.

az ő *hittyik* (= hitük).

„Jaj, minek *hitták*, Úristen!": Mi volt a neve? (Tépelődő kérdés!)

hosszupárna l. *magyaros párna*.

„Másfelé nincs *huzakodás* (= veszekedés, békétlenkedés) mind ére felé.”

idő l. *üdő*.

igen ~ *égen*. „Égen, ami magának mekkelletik, aszt elviszi.”

ijed l. *megijed*.

(ilyen) *éjenek*.

illan l. *elillan*.

illogatott: iszogatott.

„*Imetten* is úgy láttam.”

„Most *immán* megdrágódott a fejő.”

„Felolvasta, hoty hogy *innapólnak* Erdéjbe,”

innapon.

innót: innen.

„Én a bort sose tuttam *innya*.”

irat: felirat. „Olvassa az *iratokot* (az utcán).”

ispirit: pálinka. <r. *spirt* 'szesz'.

jobbadúl: javul, gyógyul. „Nem *jobbadúl*, gyengén eszik.”

„Hátra jártam a *jóságba*, megvigyáztattam, de nem láttam.”

jovult: javult, gyógyult.

kaciásan: délcegen. „Ojan *kaciásan* mozog.”

kakastarés: keresztiszemes varrás- és szóttés-minta neme.

¹ A rumén *sgárcsit*-ből?

² A rumén *gran'ita*-ból.

³ A német *Grenzé*-ből.

kalács: fehér kenyér.

„Úgy össze vótak ott *kalocsálva* (a holttestek össze-vissza, egymásra voltak dobálva).“

kálvinista ~ *kálvinista*: református vallású.

kálvinista ördög l. *szarv*.

„Szem vót téve réjájik, hogy elviszik a *kancákat* és a *csitkókot*.“

karinca: kötény. „Kéne egy más *karincát* kötni.“

„Nem *kébzeli* az apját, miben vót.“

keccēr: kétszer.

„Mennyetek el és ojan kövéren jöjjetek haza, mind a szegény ember *kecskéje*“: azaz soványan. Szelid gúnyolódás!

keddēn.

kégyós: keresztszemes varrás- és szöttes-minta neme.

kégyós-tótoss: szöttes-minta neme.

kehes: kehes.

kel l. *fjókák*.

„El kellett *mennyenek* fösspontra.“ — „Más harangot kellett *hozassuŋk*.“ — „Le kellene vetkezzenek.“ — L. még *karinca*.

mekkelletik l. *igen* ~ *égen*.

kendező l. *mekpiniszedik*.

„Úty sincs sok időm hátra, *lekénlódom* opera nélkül is.“

kenyēr: kenyér.

mekképni: elképedni. *Mekképtek*.

keresztess: szöttes-minta neme.

kert: 1. kerítés; 2. hortus.

késik: marad. „Késsék éty kicsit!“ Maradásra unszoló felszólítás.

kézzik: közējük.

„Csak egy lik vót *kijülrel* rajta.“

kikér: megkövetel. „*Kikéri* az út az ételt“: Ha útra megy az ember, szükséges ennie.

kissebb: kevesebb. „Ötszáz szekernél *kissebb* nem ment.“

küssebbik l. *lekküssebbik*.

„*Kiszakasztott* világra ojam, mind ez.“

kozsok: bunda.

kótláboss: szöttes-minta neme.

„*Körtiből* lekvárt fősztünk.“

„*Kihúszták kötelvel*.“

„Itt a *közzePINN*.“

krámos: búcsús, búcsúra menő.

kucsuma: báránybőrből készült süveg.

Kussut: 1. Kossuth Lajos; 2. Ömböli Lajos mellékneve.¹

küzsdeg: kicsi.

laŋkszin: tűzpiros.

laposka: lapos burgonya-szelet. „*Pityókákat* megvagdalni *laposkákra*.“

lát l. *meGLát*.

¹ Mikor ez utóbbi megszületett, az apja elment a református paphoz és arra kérte, hogy keresztelje meg *Kussut Lajos*-nak. Bár a pap felvilágosító magyarázata után a gyermek a keresztségben hivatalosan csak a *Lajos* nevet kapta, melléknevűl megmaradt a *Kussut* név is.

- lecseppen*: leesik. „*Lecseppensz* gyermek (a fáról)!”
 „*Lehet* a ténnap“: valószínűleg.
lējāŋka.
lējāŋkocska.
lējāny ~ *lejāny*.
lekküssebbik.
lekvár l. *körti*.
 „Istenem, mi *lölte* eszt az embért?”
 „Éngem *lepeséltél*.” Csecsemőnek az anyja mondta.
leptiben: lassan. L. *becsületesebbécske*.
levetetkezni: fényképeződni. „Kívánom, hogy magik *levetet-*
kézzenek.”
lik l. *kíjül*.
likatos-tótos: szöttes-minta neme.
lóhere-széna.
lúd, *ludakot*, *ludakvāl*.
lutergia: liturgia. L. még *béjőve*.
 „*Máccor* ne mocsköld úgy bé (a ruhád).”
magyaros párna: kb. 1'20 m hosszú és 60 cm széles párna
 keresztzemes varrású vagy szöttes-mintázású párnacsúppal.
maijt: majd.
manasztérija: görögkeleti kolostor.
Manyóc: Menaut; Andrásfalva újabb, hivatalos rumén neve
 a népnyelvből.
marhaállat: ló- és tehén-állomány.
másodíkszor.
 „Mégis *rējavette* magát, hoty ki oda a hegýekre *mászkájjon*.”
megbizza magát: felbátorodik. „*Megbíztuk maguŋkot* s
 visszamentünk.”
mekciccant: a lovat korbáccsal megcsípkei. — „Még *mek-*
ciccantotta a lovakot a lējānyom.”
megdrágódik l. *innám*.
 „*Megehültél*, mám várjál éty kicsit, lehet, hét óra sines.”
mekfutamodott: elkezdett futni.
meggarbonyoz: fertőtleníti. *Meggarbonyoszták* a házat.
meggombojodik: zavarában elakad a nyelve. „Nekem úgy
meggombojodott a nyelvem.”
megíjed l. *eröst*.
mekkelletik l. *igen* ~ *égen*.
 „Magik ne vizecsék a kendezőjiket (=törülkőző), mēr meg-
 vizül, osztám béteszik a koffejjikbe s *mekpiníszedik*.”
 „A jó isten *meksegélhet!*”
megvigyáz: megnézeget. L. még *jószág*.
megvizül l. *mekpiníszedik*.
mektép: a libát pehelytollától megfosztja. L. még *azétt*.
mesterke: a szöttes vagy kézivarrás főmintájának kétoldali
 szegélydísze. „Kétféle dufla *mesterke*.”
 „*Mějének* azok?: milyenek?
 „Igen szives, *míndenre* késéséges.” Szolgálatkész emberről.
hítták l. *minek*.
mocsköl l. *máccor*.
Módova: Moldva (országrész-név).
 „*Muszáj* meksinyálni.”

nagynyája ~ *nannyája*: nagyanyja.

nagyotnéz l. *nez*.

„Innét nálluŋknól vagyon hat kilométer.“

nállik: nálluk.

„*Natyszombattyik* vót.“

natykégyós: varrásminta neme.

natytulipántos: szöttes-minta neme.

„Nem tudom, nincs itt valaki, kinek *nehczire* essék“: megnehezteljen, megbántódjék.

nekém.

németes párna: a magyaros párnánál szélesebb, bolti anyagból vart héjjal, esetleg horgolással is díszített párna.

nez 'néz'. *nezek*, *nezzük*, *nezném*. — „Ojan nagyot *nezett* rajtam“: meglepődve bámult.

nyomoruságba.

„Azér még leülhetnek, *nyugohatnak* és.“

odafutamodik: odafut.

odavesz: ráadja valamire magát. „*Odavesszük* az ügyünket.“

okuláré: szemüveg. L. még *elillan*.

„*Ovassa* az iratokat.“ L. még *irat*.

ontok l. *borshimesen*.

opera: műtét. L. még *lekénlódom*.

orosz (népnév); *oroszval*.

orvosság ~ *uruság*. L. még *elcsendesedett*.

ostoba: kövér, kerekarcú. „Na né, mijen *ostoba!*“

othonn.

ögyvez: özvegy.

„Ide *özsd*, tova *özsd!*“: ölt.

ördöktérgyes: szöttes-minta neme.

„Sokáig *örvendezték* benne.“

összefatujálni: összebeszélni. *Összefatujáltak* (< rumén *sfătuesc* 'tanácskozom stb').

„Esént—esént szégyent *paciltam*“ (< rumén *pățesc* 'szenved, elvisel').

pácska: kapadohány.

pappityóka: burgonya-fajta, amit Szász János református pap Lengyelországból hozott.

párna l. *magyaros* és *németes párna*.

pār: pár, emberpár. „Szép *pār* ember.“

péntekënn.

pesël l. *lepesël*.

pilipárna: libapihével töltött, németes párna. „Azon *küjel* néty *pilipárna*.“

pityóka: burgonya.

pontikás: szövés-minta neme.

„Ei, mijen *prédikációkot* tett!“

pulikutyácska l. *ekkoracska*.

Rajtuŋknól alól (t. i. az utcában).

„Nem szóttünk *régecske*.“

rējavesz l. *mászkal*.

rējájik l. *kanca*.

„Nincs, ki *rengesse*.“

rikojtozott.

- riszket*: reszket.
ritkán: kevesen. „Eröst *ritkán* tuggyák szőnni.“
rokonyos: rokon. „Há mi *rokonyosok* vagyunk.
 „*Rossz viseletű* vót az az asszony.“
rubla: rubel (orosz pénzegység); *rublák, rublát, rublái*.
ruha: fejkendő.
russz: orosz (népnév).
sár, sárok.
 „A jó Isten *meksegélhet*.“
segiccség: a rúdravalónak az a része, amelyet hozzátoldanak a szötteshez, hogy hozzáerősíthessék a rúdhoz.
 „Minygyár, ahogy *serül* (= fordul) bálra az embér.“
setét: sötét.
sorkol: ösztönöz. „Addig *sorkolta* . . .“
sorofojja: csavarja.
 „Nem menyek *suhuva* se.“
suska: fenyőtoboz. L. még *fenyősuskás*.
svárom: kisebb katonai egység. L. még *csapanyosan*.
 „Az isten tarcsam meg minket a *szájigba*!“ (A ruménektől körülvevett magyarság helyzetére vonatkozik.)
szakad l. *elszakad*.
szakadék: szakadás a ruhán, a vásznon.
szakasztott l. *kizszakasztott*.
 „Maít örökké ott *szakaszt* (a partból a víz).“
 „Vártunk benn s nem *vettem számot* (= nem gondoltam vele).“
szárosság.
 „Mëjenek azok? Feketék, vagyon-e *szārvik*?“¹
szāz: száz.
szekēr l. *kisebb*.
szem vót téve rējájik l. *kanca*.
 „*Szereti* mind ott lenni.“
szērnyü l. *beszédés*.
szertibe: szerte-széjjel. „Ojan *szertibe* állanak.“
szigorú: sovány.
 „Te eriggy bé, *sziltogassad* a tüzet.“
 „Úty teccet, hogy a *szüvemēt* szúrja, ha hallom a sírást.“
(fel)szökik: felugrik. „Fel és *szököm* én.“
szúr l. *szüvemēt*.
 „Úgy rējá van *szurulva* (a ruha).“
szürkōn tájba: szürkületkor.
 „Este vót, *szürkület végbe*.“
szüvescn: szívesen.
tányéros ~ *tánygyéros*: szöttes-minta neme.
tapod l. *eltapod*.
tart l. *elcsendesedik*.
tehen, tehent, tehénvel.
terébúza: tengeri.
terücske (terücskét): teher.

¹ Allítólág a *kálvinyista ördögök*-ről kérdezettek így a közeli falvakban (Hadikfalva, Istensegits, Fogadjisten, Józseffalva) lakó római katolikus magyarok, akik sohasem láttak reformátust.

„Kiesi *térülője* (= kanyarodója), vót a víznek.“
ténnap.

„Ügy vót ő *teremve* (= alkotva; emberre).“

„Az ő apja s az én apám két *tesvér* gyermekek.“

tesz l. *hátúl tesz*, *prédikáció*, *szem vót téve réjájik*.

*tóto*ss: szöttes-minta neme. L. még *kégyos tóto*ss és *likatos tóto*ss.

töllik l. *és*.

türet: vászontekeres.

ura valaminek: képes valamire. „Mjn nem vagyunk *urák* mekcsinálni.“

uruság ~ *orvosság*. „*Uruságot* vettem neki.“

úzmara: zúzmara.

üdő ~ *idő*. L. még *esik*.

ügy l. *odavesz*.

vagyon l. *dicsekethetünk*.

a *-val*, *-vel* nem hasonul. Pl. *gyermekvel*, *ebédvel*, *ludakval*, *kötélvel*, *ontokval*, *oroszval*, *tehénvel*, *vagyomval* stb.

választott: válogatott. „Ojam *választott* ételt eszik.“

vall l. *bévall*.

várj l. *megehül*.

véccséges l. *elig*.

velleget: rendre megvesz. „Attól *vellegettük* meg.“

vesz l. *csúfság*.

vetetkezik l. *kellene*.

„Nem nagyon sokat *vigyáskottam*“: ügyeltem, figyeltem az utat.

viselő ágy: az az ágy, amelyben aludni is szoktak, és így nem csak díszül szolgál.

vízit l. *mekpiniszedik*.

vüselkedik: viselkedik. „*Vüselkeggy* másképpen!“

zabgyermek: fattyú. „Vót neki is egy *zabgyermek*.“

zablējájkcaska. „Vót egy *zablējájkcaskája*.“

*zerg*et: zörget.

„*zsák* a főttyát, *korsó* a dugóját kapja meg.“

SZABÓ T. ATTILA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

K. P. írja: Egy előadáson az előadó *Bonfinius* nevét állandóan *Bonfnis*-nak mondta. A jeles történészt nem merem megkérdezni, mióta *Bonfnis* Mátyás király híres történetírójának a neve, magamban azonban, minthogy szeretek nyelvészkedni, így fejtettem meg a dolgot: Van néhány latin jövevényszó, amely a latinban *-ius*, a magyarban meg *-is* végű, mint pl. lat. *calamarius* > m. *kalamáris*. Hasonlóképen latin *-ium* > magyar *-im* mint pl. lat. *cimiterium*, *evangelium* > m. *cinterem* ~ *cinterim*, *evangyéliom* ~ *evangyelim* (kódexekben). Idetartozhat *Bonfinius* neve is, amely így magyarul *Bonfnis*-nak hangzott. Igazam van-e? — **Felelet:** Nyelvészetiileg igaza van, tárgyilag azonban nincs. A legújabb történeti kutatások kimutatták, hogy Mátyás

történetírója *Bonfinis*-nak írta nevét. A Philostratus Corvin-kódex címlapján, is ez van: „Ab Antonio *Bonfine*.” Egyébiránt felhívjuk figyelmét FÖGEL SÁNDOR „Mátyás király történetírójáról” (Bp., 1940.) című kis cikkére, amelyben az összes idevonatkozó adatokat megtalálja. M. J.

Sz. J. írja: TECHERT JÓZSEF: MNY. XXXV. 200 azt mondja: „[*Bosonyica*]. Nyelvészeti irodalmunkban még nem akadtam nyomára; ...” De l. MTsz. *buzsényica* al.

N. J. B. írja: Szóba került, vajjon nem hibás-e A Magyar Helyesírás Szabályainak 100. pontjában a *honny* írásmód ebben a sokat idézett francia mondásban, a XIV. század közepén alapított angol térdszalagrend jelmondatában: *Honny soit qui mal y pense*. Közérdekű lévén a kérdés, hadd mondjam el, hogy ennek a szállóigének első szavát négyféleképen is szokták írni:

1. *Honi* van magán a térdszalagrend jelvényén (Der Kleine Brockhaus. 1925., a *Hosenbandorden* címszónál) és pl. a következő művekben: BREUL, Land und Leute in England⁵ 397, Der Kleine Brockhaus. 1925., Knaurs Konversations-Lexikon. 1936.

2. *Hony* van TÓTH BÉLA könyvében, a Szálló Igék Lexikonában.

3. *Honny* van BÜCHMANN klasszikussá vált munkájában (Ge-flügelte Worte. 1928.), A Napkelet Lexikonában, az Új Idők Lexikonában.

4. *Honni* van a kis Larousse-ban (219. kiadás), a Petit Larive et Fleuryben, az Il novissimo Melziben (1935.), GASTER francia-német szótárában (Langenscheidts Neues Wörterbuch), GUERLAC francia idézetgyűjteményében (Les citations françaises).

Révai Nagy Lexikonában a *Honi* címszó a *Honny*-ra utal, ott pedig ezt olvassuk: *Honny* (*Honni* v. *Honi*) *soit qui mal y pense*. SAUVAGEOT francia-magyar szótárában így van: *honni* (v. *honny*) *soit qui mal y pense*. Az idegen szavaknak magyar kiadású szótárai közül RADÓ ANTALÉ így közli: *honni* (régiesen *honny*) . . . , KELEMEN BÉLÁÉ csak így: *honni* . . .

Az kétségtelen, hogy a mai francia helyesírás szerint *honni*-t kell írni, de a többi írásforma sem hiba, hanem csak a régi szóláshoz illő régi írásmód. A francia nyelvtörténet szerint ugyanis a mostani *honnir* ige alakja régebben ez volt: *honir* (vö. PLATE, Etymologisches Lexikon der französischen Sprache), ennek a participe passéja pedig szabályszerűen: *honi*. A XIV. századbeli angol királyi udvarban tehát az egykorú helyesírás szerint egészen jól írták a jelmondat első szavát ilyen módon: *Honi*. Az *y*-os alakok (*hony*, majd *honny*) úgy keletkeztek, hogy a francia helyesírás történetének egy elég hosszú korszakában az *y* váltotta fel az *i* betűt, különösen a szó végén, mert a *my*, *ny*, *uy* betűkapcsolatot könnyebben el lehetett olvasni akkor is, ha sietve írtak, a *mi*, *ni*, *ui* azonban gyakran zavart okozott az olvasásban (vö.: CHARLES BEAULIEUX, Histoire de l'orthographe française I, 162, 271; A. DAUZAT, Histoire de la langue française 534).

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVF.

1940. DECEMBER

5. SZÁM

A nyelvritmikai kutatás módszerei.¹

III. Az eszköz- és készülék-módszer.

Az anyag és a kutatási eljárás igazán objektívvé tételét kísérte meg a címben jelzett harmadik módszer.

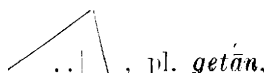
Ez a módszer nem bízza magát a nyelv hagyományos betűírására, hanem felhasználja az élőbeszédet, melyet készülékek hullámvonalakban rögzítenek le. Így abban a helyzetben van, hogy ezeket a nyelvgörbéket minőség és tartalom szerint lemérheti.

Az első, aki ezt az eljárást alkalmazta, BRÜCKE, a híres filológus volt ((1871.), aki az újfelnémet verselés titkát ütemező kísérletek útján igyekezett megfejteni. A költemény elmondásakor a ritmikai iktusokat egy kimográfion-hengerre vette fel, s azok időbeli távolságát vetette össze.

BRÜCKE kutatásait MEYER A. ERNŐ fonetikus 1897-ben Marburgban megjelent értekezésében tette vizsgálat tárgyává és helyesbítette. Arra az eredményre jut, hogy a taktus ütése nem az akusztikai, hanem az artikulátorikus csúcspontot jelenti, s hogy a kimondott szónál mindaz, ami ez előtt az energia-csúcspon (arsis-csúcs) előtt van, az a metrikai arsis. Az arsis tartama alatt az artikuláció ereje állandóan növekedőben van, vagy legalább is sohasem apad. Az, ami az energia-csúcspon után következik, az a metrikai thesis. Ennek tartama alatt az artikuláció ereje állandóan apad, mindenestre nem növekszik. Az artikuláció erejének alakulása egy egyszerű szóban egy ékalakú törtvonallal ábrázolható, melynek emelkedő ága az arsis, lejtő ága a thesis jelenti:

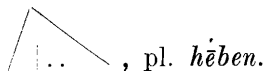

Arsis és thesis együtt alkotják a ritmikai alapegységet. A ritmikai egység határát a legcsekélyebb beszédenergia momentuma szabja meg: ha a ritmikai egységben az arsis uralkodik, akkor a ritmus emelkedő:

¹ L. MNy. XXXVI, 209—24.

ha a thesis van túlsúlyban, akkor a ritmus eső:

A többszótagú szavak egy beszédtaktust alkotnak. E szavak hangsúlytalan szótagjában az artikulációs erő állandóan esik, s ez esetben a szótag enklitikus. Ebből következik, hogy többszótagú szavakban a hangsúlytalan szótagok energiairányukat tekintve egy hangsúlyos szótag arsisához vagy thesiséhez csatlakoznak.

MEYER kutatásai a metrikai rendezett ritmusnak legalább alapjait tisztázták. Különösen értékesnek tartom MEYERnek azt az állítását, hogy minden nyelvi ritmusképződésnél erőfolyamatok játszanak szerepet, mert ez nem más, mint a mi felfogásunk fiziológiai megfogalmazása, hogy t. i. a ritmus produkált valamit, és csak reprodukálás útján élhető át, nem pedig passzív befogadás által.

Franciaországban pl. LANDRY vizsgálta meg saját anyanyelve ritmusát ROUSSELOT kísérleti eszközeivel. De éppen a legfontosabbat, az artikulációnak azt az erejét, mely az élesebben kiemelkedő szótagban hangereje, tartama és hangrezgése révén keletkezik, ROUSSELOT „oreille inscriptive“ pneumatikus eljárásának nem sikerült megragadnia és lemérnie. Aztán meg a ritmus a nyelvi-akusztikai folyamatoknak nem is objektív tulajdonsága, mint ahogyan azt LANDRY véli.

Területünkön új és éppen olyan fontos, mint erőteljes haladást jelentett legutoljára SCRIPTUREnek az angol ritmusról szóló tana, mellyel az uralkodó angol metrika természetesen nem tudott mit kezdeni. — A grafikai módszer segítségével pneumatikusan feljegyezte a színészek stb. beszédét. A következő elemekből: 1. a feljegyzés pontossága és tisztasága, 2. az amplitudo nagysága (hangerősség), 3. időtartam, 4. a magánhangzók hangrezgése. SCRIPTURE egy energia-táblát állított össze, melyből ő az artikulációs erő ingadozását olvasta le, amit hullámvonalakkal érzékeltetett. SCRIPTURE világosan látta, hogy az erőcsúcs a magánhangzóban és a mássalhangzóban egyaránt helyet foglalhat, amint azt SIEVERS is mindig tanította. Az ismert Hamlet mondatban: „To be or not to be, that is the question“ például, melyet egy színész kiejtése alapján vett fel, az energiacsúcsok a következőképpen helyezkednek el:

to - bē - or | not - to | bē | thāt - is - the | question.

SCRIPTURE, aki nagy előszeretettel használt szépen hangzó terminusokat, az energiacsúcsot vagy ritmikai súlypontot „zentroide“-nak, s az egyik ritmikai súlyponttól a másikat

terjedő időt „ritmikai periódus“-nak nevezte. E periódusok időtartamát meg lehet mérni. Két zentroide között a ritmus emelkedik és esik.

SCRIPTURE, összekötve a statisztikai módszer eljárását a saját eszköz-eljárásával, meghatározta, hogy mit ért ő „Spannfüllung“-on, ami nem más, mint amit mi két hangsúlyos szótag közötti hangsúlytalan intervallumnak neveztünk, vagyis, a hangsúlytalan szótagok sora. SCRIPTURE azonban a statisztikai módszertől eltérőleg nem az olvasó szubjektív, érzés szerinti hangsúly-elhelyezéséből állapítja meg a ritmikai emelkedők helyzetét, hanem pneumatikus nyelvi görbéiből és az azokból kiolvasható erőfolyamatekből.

Ezek után SCRIPTURE szerint minden nyelvritmus, különösen minden költemény ritmusa meghatározható a következő hét adat segítségével: 1. a magánhangzók összes száma (ö); 2. az erős magánhangzók száma (e); 3. a gyöngé magánhangzók száma (gy); 4. a ritmikai súlypontok, zentroidék száma (z); 5. a két zentroide közötti hangsúlytalan magánhangzók száma (ht); 6. az ú. n. „ritmikai ütem“ (ü), $\ddot{u} = \frac{e}{gy}$; 7. a vocalisok intenzitásbeli lefolyásának szimbolumai (if) által:

- ↗ (a kezdő vocalis gyöngé — a végvocalis erős)
 ↘ (ugyanaz fordítva)
 → e (egy ritmikai sor kezdő- és végvocalisa, mindkettő erős)
 → gy (egy ritmikai sor kezdő- és végvocalisa, mindkettő gyöngé)

Vegyük példának ismét Shakespeare előbb említett versorát:

to - $\frac{1}{| \quad |}$ bē - or | $\frac{1}{| \quad |}$ not to | bē || $\frac{1}{| \quad |}$ that - is - the | $\frac{1}{| \quad |}$ question ||

A következő ritmikai jellemzést adhatjuk róla:

ö=11, e=6, gy=5, z=5, ht=0 1 2, ü=6:5, if=↗

Helyesen állapította meg SCRIPTURE az artikulációs ajakfeszültség vizsgálata útján (amit egyébként hallás alapján már SIEVERS is megfigyelt), hogy a ritmus nemcsak a sonansoktól (vocalisoktól), mint az artikulációs képlet akusztikai magjától függ, hanem a consonansok intenzitásától, pontosságától és időtartamától is. Helyes továbbá az a megjegyzése is, hogy a ritmikus artikulációs mozgás megtétele mindig könnyebb, mint a nem ritmikus mozgásé, és hogy a nyelvi ritmikus mozgás minden formájában van egy egyénileg előnyben részesülő periódus, mely mellett az artikuláció a legkönnyebben megy végbe.

A pneumatikus és még inkább az oscillográfiai nyelvi felvételek mindenesetre azt bizonyítják, hogy egy metrikailag erősen tagolt beszéd is mindig összefüggő folyamat, nyelvi áramlás, mely nem „szótagokból“ és „verslábakból“, mint al-

katrészekből tevődik össze, hanem csupán olyan helyek változását mutatja fel, melyekben az energia hol összegyűlik, hol elenyészik. A metrikusok atomizáló tanának, mely szerint a nyelvrítmus szótagokból épülne fel, ellene mond minden objektív észlelés. Ellene mondanak azonban a költők szubjektív kijelentései is, melyek a ritmikai teremtő folyamat módjára vonatkoznak.

Ha SCRIPTURE azt állítja, hogy a hallgató észre tudja ugyan venni az artikulációs folyamatot tagoló hangszakaszokat és szüneteket, valamint a ritmikai súlypontokat is, de hallásunk képtelen az artikulációs folyamat ritmikai súlypontjainak számát és helyzetét felfogni, én ezt az érvet elismerni nem tudom. SCRIPTURE úgy véli: „A hallás utján, erre vonatkozólag tett megállapítások legnagyobb része téves“, mégpedig azért, mert a beszéd túlságosan gyorsan folyik tova ahhoz, hogysem részleteket is megfigyelhetnénk. Ahhoz idő és mérőeszközök szükségesek.

Ezzel az állásponttal szemben a következőket kell megjegyeznünk: A ritmus hallásánál a ritmikai súlypontok száma teljesen közömbös ránk nézve. A számlálás mindig intellektuális tett, a ritmus ellenben egy összbenyomás. A költő nem számlál. A verssor a maga egészében, készen ötlük az eszébe. Mindig előbb van meg az egész, vagy a részegész, mint az elemek, melyekből az felépül. SCRIPTURE természetesen úgy gondolja, hogy a beszéd folyamat részleteinek észrevételéhez készülékekre van szükség. Azonban a beszédre vonatkozó minden megfigyelés sohasem a beszéd folyamat egyes momentumainak megfigyeléséből áll, hanem akusztikai komplexumokból. Ezek a komplexumok nyugszik a beszéd ritmus is. Legtöbbször nem is lesz tudatossá, hogy egyes esetben a komplexumoknak mely momentumai szolgálnak egyrészt a testi együttrezgés, másrészt a ritmikai képlet szellemi megalkotása indítékul: az akusztikai momentumok azonban valamennyien állandóan jelen vannak és hatnak! Azt senki sem vitatja, hogy ezek megfigyelését készülékek megkönnyíthetik és biztosíthatják. Azt azonban, hogy fa áll előtte, tudnia kell az embernek, még mielőtt a felvevő készüléket ráirányítaná, mert különben az a veszély fenyegeti, hogy egy lovat vesz fel!

SCRIPTURE eszköz-módszerének további kritikájáról lemondok. Kutatása nem vetette meg egy új angol verstan alapját, de az akusztikai alapot, melyre minden beszéd ritmus felépül, MEYER kísérleteinél terjedelmesebben és jobban tárta fel. Az egyes akusztikai tényezőkől összetevődő erőfolyamatok megragadása — ami mellett a kérdés melódiai oldala kissé elhanyagolódik — egy interpretáló alany bekapcsolása nélkül lehetetlen, s ezért az eszköz-módszer, bármennyire is szeretne, végezetül mégsem tud elszakadni az alanytól.

Az eszköz-módszerrel szemben áll az utolsó itt tárgyalandó módszer:

IV. A testi együttrezgés (rezonancia) módszere.

Ez a módszer eleve arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha minden ritmus átélt, produkált ritmus, ha a ritmushoz egy lény, mint ellenpólus mindenkor hozzátartozik, akkor érdemes lesz egyszer a ritmikus tényhez abból az ellenpólusból kiindulva közeledni.

Az eszköz-módszer is csak akkor vezet használható eredményre, ha nemcsak a készülékek működnek hiba nélkül, hanem, ha a beszélő is valóban — ritmust produkál. Hogy azonban ez igazán megtörténik-e, azt készülékek segítségével megállapítani nem lehet, csak a fülünkkel és a mögötte levő produktív szellemmel. Mert egyáltalában a minden készülék nyújtotta leírásokkal szemben nem szabad elhallgatnunk egy elvi jelentőségű aggodalmunkat. Egy jó készülék azt mutatja meg, ami akusztikailag adva van. A beszédhangok fizikájánál és fülünk fiziológiájánál azt láttuk, hogy mi semmiesetre sem vagyunk képesek minden akusztikailag meglévőt sem úgy, amint van, sem másként érzékelni. A felhangok és részhangok 3000 Hertz területén például az *a*, *o*, *u* magánhangzókat éleseké, ércesen keményekké teszik, s ezeknek ezáltal bizonyos körülmények között olyan ritmikai súlyt kölesönöznek, melyről a nyelvi görbék semmit sem árulnak el. — A vizsgálatok azt mutatták, hogy a fül érzékenysége az alacsonyabb frequentia iránt oly csekély, hogy a hangzási energia erőteljes összpontosítása, ami éppen a beszédhangok (100—200 Hertz) területén mutatkozik, szubjektív módon teljesen kiegyenlítődik. — Másrészt a STUMPF-féle interferentia-kísérletek bebizonyították, hogy olyan alaphangokat hallunk, melyek egyáltalában nincsenek jelen, melyeket a formansok segítségével egyenesen mi magunk produkálunk. Röviden: a beszédnél nem az a fontos, hogy mely fizikai tényezők meglétele bizonyítható be, hanem az, hogy melyek léteznek a hallgató (a beszélő) számára. Nem a jelenlevő a döntő, hanem az, aminek a jelenlevőből figyelmet szentelünk, ami releváns. A készülékek végérvényesen eldönthetik, hogy valamely vitás dolog valóban létezik-e és milyen módon van meg. A vitás dologról azonban a készülék nélkül is tudunk, s attól függőleg választjuk ki és alkalmazzuk a megfelelő készüléket.

Ha tehát a ritmus alapjául szolgáló objektív hangállomány nem mindig dönti el a ritmikus formát, mert az objektív állomány egyszer többet, máskor kevesebbet nyújt, mint amennyit mi valóban hallunk, akkor ebben szükségszerűen az eszköz-módszer bizonyos korlátai mutatkoznak.

Hogyha továbbá végső fokon az ember a ritmikai utérvon,

ha ő az a hely, amelyen a ritmus és annak produkciója szétválnak, amelyen elkülönülnek, akkor az ember az egyetlen megbízható eszköz is, mely a ritmust status nascendi-jének érintetlenségében mutatja meg.

Amikor most az új módszert alkalmazzuk, figyeljük meg a mechanikus készülék helyett az élő lényt.

A folyamatok mechanikájától azok fiziológiája és biológiája felé fordulunk.

Megfigyeljük az embert, mint reagál a ritmusra. A ritmikus reakció különösen a motorikus hajlamú embereknél szembezőkő. Ki nem kísért már életében egy katonás, feszes menetet élénk léptekkel és kézmozdulatokkal? Ki nem követi egész testében egy valcer vagy egy csárdás ritmusát?

Ha mármost ezt az elvet, amelyet mi a testi együttrezgés (rezonancia) elvének akarunk nevezni, a beszédre is alkalmazzuk — és ezt elsőízben SIEVERS tette — akkor háromféle dolgot tapasztalunk:

1. Az első az a csodálatos tény, hogy az ütemjelzést csak a metrikailag kötött beszédben, a költészetben lehet alkalmazni, a próza e helyett egy másik ritmussal rendelkezik, melynek erőfolyamatait hasonlóképen mozdulatokkal lehet ábrázolni. Ezeknek a prózaalakoknak a kötött beszéd ütemalakjaihoz semmi közük nincs. A prózaritmus kísérő mozdulatait alkalmazhatjuk a metrikailag kötött nyelvformákra, a költészet ütemmozdulatait azonban a prózára nem.

Ebből következik, hogy a metrikailag kötött beszéd (költészet) abban különbözik a kötetlen beszédétől, hogy egy második fajtájú ritmikai alakkal is rendelkezik, amelyet ütemmozdulatokkal (ütemgörbékkel) is ábrázolni lehet, míg a prózának csak egyfajtájú ritmikai alakja van.

2. Valamennyi eddigi kutatásban kitűnt, hogy mind a próza ritmikai alakjai, mind a kötött beszéddel együttjáró ritmikus együttrezgés szigorúan a beszéző személyéhez van kötve, míg a kizárólag a költői beszéd sajátjaként emlegetett második rezgési mód (ütemgörbe) nem mutat fel ilyen személyhez kötöttséget. SIEVERS ezért az előbbinél személyi görbékről vagy személyi gesztusokról beszélt.

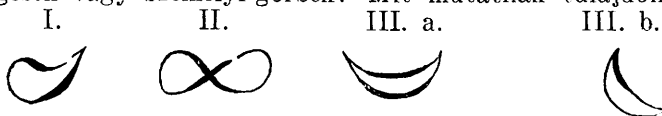
A kutatás feladata ezek szerint abban áll, hogy a prózai beszédnél a személyi ritmikát, a költészetnél a személyi ritmikán kívül az ütemalakot is meg kell határozni, s ilyen módon a ritmust a maga teljes megalapozottságában kell megragadnia. Az ú. n. személyi görbe szemmeláthatólag biológiai, állandó, ami a beszélő lény természetes sajátosságával függ össze, akihez tartozik. A ritmikának pontosabban „ütem“-nek nevezett formája a ritmikus formáló hajlam és a szépérzék szabad alkotása. A „biológiai“ szót itt nem szabad szűk értelemben venni, hanem úgy kell felfogni, hogy bios a test-lélek-szellem egységét zárja magába.

Az eddig említett megfigyelések már magukban véve is elég érdekesek, mert többek között azt jelentik, hogy a metrikai ritmust csak egyik részében teremti a költő, a másik része a költő természetéből és faji hovatartozásából szükségszerűen következik. De még fontosabbak a további megfigyelések:

3. E megfigyelések szerint ezek a személyhez kötött ritmusok, ezek a személyi görbék mint együttrezgések, ezek az egyéni bioritmusok csupán korlátolt számban léteznek. Közülük három lényegében különböző. Ezeket számmal jelölik, vagy meghatározott képviselőikről nevezték el, úgymint:

I.	személyi görbe (sz. g.):	Goethe-görbe, Rückertnek is sajátja (l. alább).
II.	„	Schiller-görbe, Platennál is.
III. a.	„	Nietzsche-görbe.
III. b.	„	Heine-görbe.

Lássuk, hogyan festenek ezek a levegőbe írandó együttrezgések vagy személyi görbék? Mit mutatnak tulajdonképen?

Ha ezeket a görbéket, melyeket a jobbkez mutatóujjával vagy egy vesszővel írunk a levegőbe; egy coordinata-rendszer keresztjére vetítve képzeljük el, akkor az ordinata a magassági intervallumot, az abscissa a mozdulat időtartamát, a nyomatékka elhatárolt helyek pedig a ritmikai energia legerősebb intenzitását jeleznek. A görbék fönt feljegyzett formái természetesen csak a főeseteket jelzik, egyben azonban a ritmikus együttmozgás alapmodelljeit is.

Az I. sz. g.-nek általában van egy hosszabb és határozottan kezdő első része: — esetleges kezdő ütemmel (Auftakt-Vorschlag), melyhez egy melódiailag mozgalmassabb: ~, rövidebb második rész csatlakozik. Az erőfolyamnak egyetlen éles törése van, a ritmus kezdetén.

A II. sz. g.-nek két egyenlően nagy ritmikus hulláma van, melyek előretörve állandóan egymásba folynak: ~ ~

A III. a. sz. g. két éles és jól kivehető megszakítással egymásnak támasztott íven leng ide-oda, s így mindig visszatér önmagához: → ←

A III. b. sz. g. a III. a.-hoz hasonló, az abscissa-tengelyhez azonban ferdén áll s energiájával fölfelé tör, hogy éles törés után önmagába essék vissza: — —

Ezek a ritmusképek tehát kezünk mozgásirányának képei, olyan mozgásirányoké, melyek a ritmusélmény adaequatjai. Egy belső kedélybeli állapot lefolyását rajzolják egy gesztus alak-

jában a levegőbe (vagy a táblára). Egy cröppont útját teszik láthatóvá, amikor annak pályáját nagyság, térbeli helyzet, alak és intenzitás szerint egy zárt görbe formájába foglalják.

Fel lehet vetni a kérdést, hogy ezeket a mozdulatokat az itt jelzett alakjaikban miként lehet igazolni, bizonyítani és legitimálni.

A válasz erre a kérdésre: éppen úgy, miként a ritmust egyáltalában legitimálni lehet: reprodukció által! A görbék képei tapasztalati úton nyert tények, különböző ritmikai élményfolyamatok tulajdonságai, melyeket csak az tud megérteni, aki maga is képes ritmust produkálni, vagyis átélni. Amint vannak amelódikus emberek, akik hangmagassági és hangsúly-kutatásokra képtelenek (kitűnő példa erre SCHLEICHER, a híres nyelvész, aki nem tudta a litván hangsúlyt érzékelni), éppen oly kevésbé tudnak az aritmikusok vagy a motorikus tekintetben igen kevésbé tehetségesek beszédtechnikai kutatásokat folytatni.

A beszéd ritmikus hangalakja annál kényszerítőbben és határozottabban hat a hallgatóra vagy a beszélőre, minél egyértelműbben, végérvényesebben és minél nagyobb művészi tökéletességgel fejezi ki a szellemi értékeket és a lelki tartalmakat, minél közvetlenebbül ábrázolja és érzékelteti a beszéd értelmét, minél inkább a nyelvi kifejezés az értelemkifejezés egyedüli, végérvényes és hatásos módja. A tökéletes költeményeknek és tökéletes prózai ábrázolásoknak — a tudományosoknak is! — a nyelvben azt a lehető egyetlen és végső formát kell magukra öltetni, melyben egy élmény, egy gondolat kifejezhető. Az itt tárgyalt módszernek tehát ott van a határa, ahol az ember nyelvi képességeit csak pongyolán, felületesen, kontárul és hebegve használja, ahol az emberi beszéd nem szabadon és természetesen folyik, ahol darabokra esik szét, ahol önmaga karikatúrájává lesz. A módszernek határt szab továbbá a megfigyelő képessége, milyen mértékben tudja magát erőltetés nélkül a nyelvi képletek akusztikai tulajdonságától vezetetni. A ritmus hatását csak felmutatni lehet, bebizonyítani nem. A következő példákból mindenki maga kísérrelheti meg önmaga számára tisztázni, mit jelentenek az analízátorként használt személyi görbék és ütemgörbék, ha a szavakat az értelemnek megfelelőleg ejti ki és azokhoz a kísérő mozdulatokat fűzi. A példákra az említetteken kívül más személyi görbét alkalmazni nem lehet, amiről egy kísérlet könnyen meggyőzhet bennünket, mert a helytelenül alkalmazott személyi görbe elrontja a szöveg értelmét. Az ilyen példákat természetesen a legtanácsosabb gramfonlemezről és nem könyvekből venni.

Rückert: I. sz. g. Ütem: hajlító-eső $\frac{4}{1}$ ∞

Du bist die Ruh |
der Friede mild... ||

 <p>Du bist die Ruh, Die Sehnsucht du, Ich weihe Dir Zur Wohnung hier Kehr ein bei mir Still hinter dir</p>	<p>der Friede mild, und was sie stillt. voll Lust und Schmerz mein Aug und Herz; und schließe du die Pforten zu.</p>
---	--

Platen: II. sz. g. Ütem: egyenes, emelkedő $\frac{2}{4}$ \searrow

\nearrow Die Liebe hat:
 \nearrow gelogen... ||

 <p>Die Liebe hat Die Sorge lastet Betrögen, ach! Hat alles mich</p>	<p>gelögen, schwer, betrögen umher!</p>
--	---

Nietzsche: III. a. sz. g. Ütem: egyenes, eső $\frac{2}{4}$ \searrow

\nearrow Mistralwind
 \nearrow Du Wolkenjäger...

 <p>Mistralwind, Trübsalmörder, Brausender, Sind wir zwei Erstlingsgabe, Vorbestimmte</p>	<p>du Wolkenjäger, Himmelsfeger, wie lieb ich dich! nicht eines Schoßes eines Loses ewiglich?</p>
--	---

Heine: III. b. sz. g. Ütem: emelkedő-köröző $\frac{2}{4}$ \mathcal{G}

\mathcal{G} Allnächtlich im
Traume:
 \mathcal{d} seh ich dich!

 <p>Allnächtlich im Traume Und sehe dich freundlich Und laut aufweinend Zu deinen süßen</p>	<p>seh ich dich grüßen, stürz ich mich Füßen.</p>
--	---

Ütem: mint föntebb Platennál!

↑	Leise zieht	↓	durch mein Gemüt
↑	Liebliches	↓	Geläute;
↑	Klinge kleines	↓	Frühlingslied
↑	Kling hinaus	↓	ins Weite.

A zeneműveken végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy ezekben ugyanaz a bioritmus működik, mint a nyelvben, hogy tehát a ritmus, amint azt a Goethe-görbe ábrázolja vagy szimbolizálja, pl. Mozart, Schubert és Verdi összes műveire alkalmazható, hogy a Schiller-görbét Beethoven, Schumann, Weber műveiben lehet fellelni, hogy a Nietzsche-görbe Wagner-nál, Bachnál és Gounodnál is megjelenik. Ennek a ritmusnak tehát össze kell függnie a nyelv melódiai-dinamikai szerkezetével, és a beszédben a hanganyag elosztódásán, zárkózásán és tagolásán kell alapulnia.

Ezzel áttekintettük a nyelvritmikai kutatás valamennyi módszerét. Négy módszert kellett megkülönböztetnem, rámutattam azok határaitra és gyöngéire. Bizonyos tekintetben mindegyik egyoldalúnak mutatkozott. Leginkább áll ez arra, mely száraz számokkal dolgozott és az eleven mozgást „átlag-értékekbe” akarta beleszorítani. Pneumatikus és elektromos eszközök értékesek, ha arról van szó, hogy láthatóvá és lehetőleg mérhetővé tegyünk olyan dolgokat, melyekről már biztos tudomásunk van, melyeket azonban másoknak nehezen tudunk közölni, megmutatni. Eszközökkel azonban csak a ritmus akusztikai alapjaiig és sohasem a ritmusig magáig jutunk el. — A testi rezonancia módszere még csak a kezdet kezdetén van. Ez a költészet metrikai ritmusát két mozgási koordinátára bontja, melyek szabadon állnak egymás mellett, habár egy ritmikai egységet alkotnak. Egy költemény ütemtagozódása modulációként nyugszik az egyéni ritmusfolyamat főhullámán, mely ritmusfolyamat minden embernél állandó nagyságú. Minden ember beszédének csak egy ritmikai módja van. Mindenkinél adva van saját anyanyelve mondatmodellje. Ezt nem ő maga formálja ki. Ő csak kiválogat. Ezzel azonban a nyelv szerkezeti rendje megadja a személyi hangszerkezet ritmikai alapvázát is. Kinek-kinek saját feladata ezt a vázát hanggal kitölteni és hangsúlybelileg úgy alakítani, hogy az értelem reliefje, mely a beszéd hanganyagának alapja, elmélyüljön, kifinomodjék, világosabbá és részleteiben kidolgozottabbá legyen, s ezáltal az egész hangulatot és színt kapjon. E hangsúlybeli modulációt és az értelem reliefjének tagoltságát nevezzük — ritmusnak.

JUNKER HENRIK.
(Lipscse.)

A Βοοκολαβράς névhez.

A VI. századi török népek történetének egyik legfontosabb krónikása, Theophylaktos Simokattes, az 581., majd az 584. esztendő eseményeiről beszélve (ed. DE BOOR 4, 23, 53), egy avar szökevényt említ: Σκύθης ἀνήρ Βοοκολαβρά τὴν ἐπωνυμίαν περιαγόμενος. Ennek a személynek a neve szerinte μάγος-*t* vagy ἱερεύς-*t* jelent. A név más forrásban nem fordul elő. Az az alak, amelyből vizsgálódásunkban ki indultunk, MORAVCSIK GYULÁNAK a Theophylaktos-kódexekben szereplő variánsokra támaszkodó megállapítása, levélbeli közlése szerint: Βοοκολαβράς.

Mivel az avarok sokat vitatott nemzetiségének a megállapítása végett minden egyes fennmaradt avar szó vagy név nagyon fontos tanúsággal szolgálhat, ezzel a névvel is sokat foglalkoztak már.

HUNFALVY (MgEthn. 152) és VÁMBÉRY (A hunnok és avarok nemzetisége 23, MÉR. 28, 41, 364, 585) szerint a név első felében a török *bögü* 'lekötés, varázs' szót kell látnunk. Ezt a magyarázatot GOMBOCZ sem vetette el (MNY. XII, 102). Ő is, mint VÁMBÉRY, Βοκολαβρα alakból indult ki. Röviddel azután még VIKÁR szólott hozzá a névhez (MNY. XII, 208—10). Ő a dagesztáni, mai avarból magyarázta. Magyarázata azonban erőltetett volt, s nincs is összhangban a már biztosan megfejtett avar nevekkal.

Jobb nyomon indult a kérdés egyik újabb kutatója, MARKWART, aki 1929-ben (Kultur- und sarchgeschichtliche Analekten: UJb. IX, 90—1) a IX. századi dunai bolgár feliratokban szereplő κολοβρος, κούλουβρος méltóságnévet vetette egybe a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló név -κολαβράς részével. A bolgár méltóságnévet viszont már TOMASCHEK összefüggésbe hozta a török *qolayuz* 'Wegweiser' szóval (Arch-epigr. Mitt. aus Österr.-Ungarn XIX, 239). A Boo- rész MARKWART szerint az ó-török *baya* 'jung' szóval függ össze.

MARKWART magyarázata nem elégít ki. Nem számítva, hogy nincs bizonyásunk arra, hogy az ó-török *baya* méltóság-név a mongol *baya* 'jung' szóból lett volna (l. még: MARKWART, AlttürkInsch. 99), kétkedéssel kell fogadnunk a Boo = *baya* egyeztetést is; és ami a legfontosabb, hiányzik a felelet arra a kérdésre, hogy hol lappang hát a névben a μάγος jelentés. — 1930-ban NÉMETH GYULA vissza is tért a név régebbi, a feltett *bügü*-re támaszkodó magyarázatához (HonfKial. 141).

Azonban POTANINNAK egy etnológiai megfigyelése arra a gondolatra ösztökél bennünket, hogy MARKWART — legalább is részben — mégis csak fején találta a szeget. G. N. POTANIN, a hetvenes—kilencvenes évek igen szorgalmas orosz geográfusa, aki az Irtis—Jeniszej forrásvidéke és a Hoangho felső folyása között végzett nagyjelentőségű kutatóútjain elsőrendű

néprajzi megfigyelőkészségről is tanúságot tett. Az Orosz Császári Földrajzi Társaság Zapiski-jében megjelent dolgozatai és Očerki című munkája mellett „Tangutsko-Tibetskaja okrajna Kitaja i Central'naja Mongolija. I—II.“ című (Stpbg., 1893.) munkája is valóságos tárháza a mongol és a török népekre vonatkozó adatoknak, megfigyeléseknek. Utóbb említett munkájában (I. 367—76) a San-č'uan vidékén élő sírongolok samanimusával kapcsolatos szokásokról is beszél. A rendes samánokon: *bó* kívül nagy szerepet játszik a *tereüci* is. Ezeknek a funkciója a jégverésnek különféle szertartásokkal való elhárítása. A *tereüci*-ket meghatározott (!) családokból egy-egy évre választják. Ezek, ha dörög az ég és jégverés közelít, dobbal, fejükön különleges sapkával kivonulnak a mezőre, ott felállítják a *ča-pej-t* (*ča-pej xurá udzixu* 'nabljudajušcie nad doždem čapei'). Ez embermagasságú faoszlop; felső részén emberarc, alul meg lábak vannak beleróva. Derékszögben egy kisebb lécz van ráerősítve, amely a karokat ábrázolja. Ekkor a samánt hívják, aki a *ča-pej* előtt szertartást végez. Levágnak egy kecskebakot, ennek bőrét szalmával kitömik. Úgy akasztják a *ča-pej*-re, hogy a kecske feje a bevéselt emberfej alá kerüljön és észak felé nézzen. A *ča-pej* alsó részére egy deszkát szegeznek, amelyen írásjegyek vannak: *ša-džon*. Egy másik ilyen deszka: *pej-pyr* a keresztelési helyre kerül. Egy dombra négy ilyen keresztet állítanak, minden égtáj felé egyet. Mikor ezeket felállítják, a falu népe háromféle nagyságú kenyeret süt, mindegyikből tizet. „Szemtanúk szerint Šjana faluban (a Sinin-gol mellett, Čuan-kou várostól északra) a *čapej-t* (ott *šabej*-nek mondják) Tajvan-njan-njan vagy Uxaj-lun-van¹ tiszteletére a *xulabyr*-ok állítják; a *čapej* mellé a *ša-džon*-on kívül ló- és disznókoponyákat is tesznek. A *xulabyr* (osoboe lico, nachodjaščeesja pri kumirně: különleges személy, aki a bálványtemplomnál található) először három nyilat dug a kebelébe és azután veri be a *čapej-t*.“

Ebben a leírásban, — mint az Kanszu tartomány földrajzi és történeti viszonyaiból önként következik, — török, môngol, tangut és kínai elemek keverednek. Ezeknek az elemzése a mongolisták feladata. Bennünket elsősorban a török elemek érdekelnek. A *tereüci* mindenesetre a csagatáj *tirük* ~ kirgiz *tirüü* 'die Stütze, die Säule, der Mast' (RADL.) szóból alakult a *-či* nomen actoris-képzővel. A *xulabyr* szó is, amelyet — legalább is az általam kevéssé ismert — mongol szótárak, közöttük a kanszui mongolok nyelvét feldolgozó SMEDT—MOS-
TAERT-féle Dictionnaire Monguor-Français — nem ismernek,

¹ „Der Name des Donners *lu* (*ulu*) bei einigen Völker Mittelasiens ist zweifellos auf das chinesische Wort *lun* ('Drache, Donner') zurückzuführen“ (U. HARVA, Die relig. Vorstellungen der altaischen Völker 207; vö. még: POTANIN, Očerki IV, 140).

minden bizonnyal a következő török szavakkal függ össze: dunai bolgár *kulabur* („ó κολόβρος [’Ητ] Ζουργού κολόβρος...“; „Ἰζέπα βογοτόρ βοηλά κολουύβρος“ FEHÉR, Les monuments de la culture protobulgare 146—7) ~ ujj. Kutadɣu Bilig: *kulayuz* (RADL.) ~ középtör. KĀšγ. I, 403—4: „*qulabuz*: vezető; a *b v r* is változhat. — Olyan valakiről mondják, akit mintaképpül lehet mások elé állítani.“ ~ oszm. SAMI BEY *kulayuz* ’útmutató, vezető; a menyasszonynak és vőlegénynek meg más embereknek némely ünnepségeken és helyzetekben az eljárást és szokásokat megmutató és tanító egyén’ ~ csag. *kolawuz*, *kolauz* ’der Wegweiser, Führer’ (RADL.). Az eddig elmondottakból az a fontos, hogy a POTANIN *zulabyr*-ja bizonyos mágikus jelentőségű, a samánnal rokon méltóságot jelentett, tehát olyat, ami a theophylaktosi máros értelmezést is érthetővé teszi. Ezzel a SAMI BEY által közölt értelmezés is összhangban van.

A jelentésmagyarázatnál nagyobb nehézséget okoz a szó hangalakjában föltűnő rotacizmus. Ha a szó a törökből került át, ez magyarázatra szorul, — esetleg — a širongol *yar* ~ monguor *yür* ’été’ szóval együtt, amennyiben utóbbi a török *yaz*-zal függ össze.

A širongolok földjén régtől fogva, már az ujgúroktól kezdve éltek törökök is (BARTHOLD, Kansu: Enc. d. Isl. II, 770; LIGETI, Les pérégrinations de Csoma de Kőrös: RÉH. 1934: 250—3). POTANIN még azt az ötletet is fölveti, hogy a širongolok részben elmongolosodott ujgúrok. Valóban, egy részük, a šyra-jögurok a szomszédos török nyelvű jöguroktól (<ujgur) vette a nevét, akiket POTANIN karajögur (i. m. I, 345), MANNERHEIM meg (A visit to the Sarö and Shera Yögurs. Helsinki, 1911.) sarö-jögur névvel illet. Az is kétségtelen, hogy a širongolok nyelvében sok az egyéb mongol nyelvjárásokban elő nem forduló török jövevényszó (vö. pl. POTANIN i. m. I, 346). A *zulabyr* szóval kapcsolatban említett Šjana falu, Kínának az A. HERMANNTÓL szerkesztett néprajzi térképe szerint is a „Sari Uigur“ területre esik (Atlas of China 66—7).

A POTANINTÓL elmondottak szépen beleillenek az uráli és altáji népeknél mennydörgés alkalmával követett szokások közé. A dobolás meglehetősen elterjedt, a kecskebakáldozás is több török népnél, pl. a szojetoknál megvan (HARVA i. m. 218). Mint RADLOFF írja, a kínai évkönyvek szerint az ujgúrok mennydörgéskor nyilat lóttek az ég felé, s a villámcsapás helyén a következő évben kost áldoztak (Aus Sibirien I, 127).

A Βοοκολαβράς név első része véleményem szerint nem azonos a török *bügü* ~ *bögü* ~ mongol *böge* ~ ordos *bö* ~ širongol *bö* (SMEDT—MOSTAERT) szóval (hacsak a Boo nem olvasható *Böö*-nek?), hanem azzal a ’parancsnok, úr, vezér’ szóval azonos, amely az oszmánliban *boγ* alakban van meg, az 527—528-ból említett szabir Bωαρήξ királynőnek NÉMETH

GYULA megfejtette nevében (HonfKial. 190) és talán még az 576-ban szereplő türk hadvezér, Būxav nevében *bō* alakban.

Igy tehát a tárgyaltuk név *Bō-kolabur* lenne. Nem *Baju-kolabur*, mint MARKWART gondolta. Szerinte a rotacizmus a VI. századi türköknél „uralkodó volt és a pszeudo-avarok ring-jében, — akik menekült ujjúrok voltak, — szintén előfordult”. Bár nem lehetetlen, hogy a širongol (<jögur?) *zulabyr* és az itt tárgyalt *-kolabur* között van valami közelebbi etnikai kapocs, MARKWART idézett állítása a türk rotacizmust illetően légből kapott, az avarok ujjúr eredete nem bizonyítható, s bár az ujjúrban vannak szórványos példák a rotacizmusra (vö. NÉMETH: NyK. XLVII, 70: *tüşüngür*, *bolungur*; továbbá ujj. *türgin* An. Ind. stb.), a kérdéses szónak — legalább is a Kutadyu Bilig nyelvében — csak *z*-es alakja fordul elő.

A dunai bolgár κολόβρος-ra emlékeztető *r*-es alak sokkal egyszerűbb magyarázattal is elképzelhető az avaroknál, ha tekintetbe vesszük azt a szerepet, amelyet a bolgárok (valószínűleg kuturgurok) a történeti források szerint az avar birodalomban játszottak (FENÉR, Bulg.-Ung. Beziehungen 78—9), s amelyet ALFÖLDI régészeti megfigyelései is megerősítenek (Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde: Eur-SeptAnt. IX, 292—4). Theophylaktosnak az a passzusa is, mely szerint a kagán környezetéből menekülő „Βοοκολαβράς... τὴν φυγὴν ἐπὶ τῷ ἀρχέγονον ἐπεποιήτο φύλον“, úgy értelmezhető a legnagyobb valószínűséggel, hogy a kagán hatáskörén kívül álló, keletibb bolgároknál keresett menedéket.

RÁSONYI LÁSZLÓ.

Tolvaj.

A *tolvaj* szó megfelelői BUDENZ szerint: vog. *tulmax-* 'stehlen' | osztj. *lōlmī-*: *lōlmīm* 'gestohlen', *tōtm-* 'stehlen' | mordv. *sala-* 'stehlen' | cser. *šola-* 'fur' | f. *sala* 'clandestinus' | lapp *suol*, *suola* 'fur' (MUSz. 223). A szóeleji hangmegfelelések láttára *tolvaj* szavunkat nem egyeztethetjük a finnugor szókkal, mert a szókezdő vogul *t-*, osztják *l-*, *t-*, mordvin, lapp, finn *s-*, cseremis *š-* megfelelőjeként a magyar szóban hiányoznia kell a szókezdő mássalhangzónak, mint ahogy hiányzik a finnugorságban ugyanilyen szókezdetet feltüntetető *öl* (főnév), *in*, *olvad*, *epe*, *ér* (főnév), *ev* ~ *év* 'genyedség', *arasz* szókban is (l. NyH.⁷ 26). Szavunknak, ha valóban a fenti finnugor szók megfelelője volna, nem *tolvaj*, hanem valamiféle **olvaj* alakúnak kellene lennie. Megtalálták később a szamojéd megfelelőt is: *tale-* 'lop', *talej* 'tolvaj' (HALÁSZ: NyK. XXIII, 91, 267), de a szamojéd szókezdő *t-* szabályos megfelelője a jelzett finnugor szókezdeteknek (l. NyH.⁷ 26). Ezért szavunknak a fenti finnugor szókkal való egyeztetését, bármennyire csábító is a

vogul *tulmax*, számojéd *talej*, már régen elvetették, s ma már erről az egyeztetésről tudtommal nem beszél egy nyelvész sem.

VÁMBÉRY török szókkal egyezteteti: csagatáj *tala-* 'rabol', *tali* 'rablás' (NyK. VIII, 181). A szóeleji *t-* szempontjából elfogadhatóbb ez a magyarázat, de itt meg jelentéstani akadályokba ütközünk. A 'tolvaj' és a 'rabló' között ugyanis különbség van: a tolvaj alattomban, feltűnést kerülve viszi el a holmit, a rabló pedig nyíltan, erőszakkal támad. Arról sem világosít fel a török szókkal való egyeztetés, hogy hogyan magyarázzuk a *tolvaj* szó *v*-jét, s miképen kell megfejtenünk az *-aj* végzetet.

Nyelvészeink hol a finnugor, hol a török megfeleléseket boncolgatták, de az eredmény az lett, hogy *tolvaj* szavunknak sem a finnugorságból, sem a törökségből nincs megnyugtató magyarázata. Nyilvánvaló tehát, hogy a szó eredetét ott kell keresnünk, ahol a régiek legkevesebbé keresték, s ahonnan azóta igen sok szófejtés jutott már napfényre: a magyar nyelvben.

Ismeretes az *o* ~ *i* váltakozás: *csohol* ~ *csihol*, *csopa* ~ *csipa*, *Csoma* ~ *Csima* (személynevek), *csombók* ~ *csimbók*, *csoport* ~ *csiport*, *Soklós* ~ *Siklós*, *gyombor* ~ *gyimbor*, *rongy* ~ *ringyó*, *porongat* ~ *pirongat*, *boborcsó* ~ *bibircsó*, *bombó* ~ *bimbó*, szláv *Rogovec* ~ magyar *Rigóc*, szláv *gliva* ~ magyar *golyva* stb. (GOMBOCZ: MNy. XVI, 2 kk.; LAZICZIUS: MNy. XXX, 288; PAIS: MNy. XXX, 293; HORGER: MNy. XXXV, 44). Ezt tudva, ha a szó eredetét a magyar nyelvben keressük, figyelmünk a *til-* igére terelődik: *tilalom*, *tilos*, *tiloszik* és *tilodik* (a régi nyelvben *tilójjal*, *tilovek* NySz.), *tilt*. Amint látjuk, a *til-* igének mindegyik származéka mélyhangú, világos tehát, hogy ennek a szónak *i*-je helyén az ősi korban mély hang (*o* vagy *u*, esetleg *î*) volt. Hymódon nincs hangtani akadálya annak, hogy *tolvaj* szavunk *tol-* előtagját az ősi **tol-* vagy **tul-* vagy **tjil-* (mai *til-*) igével azonosítsuk. Ezzel a *til-* igével kétségtelenül összefügg a *titok* szó is, melynek *-k* névszóképzőjét elvonva *tit-* igetövet kapunk. Nem egészen világos, miképen maradt el a *tit-* igéből (*-t* végzete minden bizonnyal műveltető igeképző) a *til-* ige *l*-je, de biztos, hogy a viszony közöttük azonos a *nyíl(ik)*¹: *nyit*, *sül*: *süt* igék viszonyával.

Ismerve mármost a mai *til(t)*, *tit(ok)*, *tol(vaj)* szók hangtani együvé tartozását, nem nehéz megállapítanunk a jelentésbeli összefüggést sem. A *titok* szó megfelelője a vogulban *tüt-*, jelentése 'elrejtett' (NyH.⁷ 160); a vogulban *tulmax*

¹ Itt említem meg azt a régi sejtésemet, hogy *nyílik* igénk, mely eredetileg iktelen, *nyíl* alakú volt, azonos *nyíl* főnevünkkel. Akár ajtónak, akár hegynek, sebnek, vagy akár virágnak nyílását látjuk, ez a nyílás ékalakú, mint a nyíl hegye: V. Tehát pl. a *virág nyíl* a. m. 'a virág nyílalakú'. Ha ez a magyarázat igaznak bizonyul, akkor világos, hogy a *til-* és *tit-*, *sül* és *süt* ige párokban is eredetibb a *til-*, *sül*, a *tit-*, *süt* *t*-je pedig műveltető képző.

jelentése 'tolvaj', de ez is: 'verborgen, heimlich': a mordvinban *sala-* 'lopni', *salava* pedig 'titokban'; ugyanily jelentésváltozást találunk a többi 'tolvaj' és 'titok' vagy 'titokban' jelentésű finnugor szóban is; a latinban is *fur* 'tolvaj', *furtim* 'titokban'. Világos, hogy nemcsak a *tit(ok)* jelentése 'elrejt(ett)', hanem a vele egyeredetű *til-* jelentése is ez volt valaha: 'elrejtőzik' (a *til-* ugyanis eddigi fejtegetéseink szerint átnemható ige). Ez könnyen érthető, hiszen amihez tilos másnak hozzányúlania, el kell rejtteni (vö. észt *sulge-* 'schliessen, sperren' és 'verbieten'), ha pedig nem lehet elrejtteni, mert pl. ház vagy földbirtok, meg kell védeni (vö. francia *défendre* 'védeni' és 'tiltani').

A *tolvaj tol-* töve tehát azonos a *til-* igetővel, s jelentése 'elrejtőzik'. Hagyjuk el most a *tolvaj v-jét*, s egyelőre csak *-aj* végzetével foglalkozunk.

Van néhány *-aj* végzetű szavunk: *szilaj, dévaj, duhaj*. A *szilaj* szóról BUDENZ mondta ki elsőnek, hogy összefügg *szalad* igénkkel (MUSz. 297), s ezt a magyarázatot nyelvészeink el is fogadták. Az *a ~ i* viszonyára vö. *salyog ~ csillog, szalú ~ szilánk* (GOMBÓCZ: MNy. XVI, 9, 165), a jelentésbeli összefüggést is könnyű megállapítani, ha ismerjük a *szalad* ige megfelelőit: finn *suota* 'grex equarum in venerem rumentium', lapp *čuötttet* 'feminam circumcurrendo quaeritare' (SETÄLÄ: NyK. XXVI, 385, FUF. II, 261). A *szilaj* szó tehát egyeredetű *szalad* igénnel, a *szalad -d* végzete pedig képző (mint *gyűlad, fogad, járjad* vö. *járászt, marad* vö. *maraszt* stb.). A *szilaj*-beli *szil-* tö, mint fentebb láttuk, csak *a ~ i*-s változata a *szalad*-beli *szal-* igetőnek, nyilvánvaló tehát, hogy a *szil-* szóalak is igető. Ennek pedig melléknévképzős származéka a *szilaj*, úgyhogy az *-aj* végzet nem lehet más, mint melléknévi igenévképző. A *dévaj* alapszava BUDENZ szerint *dív* 'valere, praevalere, pollere' (NyK. XVIII, 219, MUSz. 253), vagyis az az igető, melynek *dívik, divat* származékai ma is élnek. Ezt a magyarázatot az EtSz. is elfogadja. A *duhaj* szóról azt mondja az EtSz., hogy eredete ismeretlen. Van egy *duhaszt* igénk (van *duhad* párja is), melynek jelentése a többi közt 'feldagaszt, felduzzaszt' (EtSz.). Könnyen lehetséges, hogy *duhaj* szavunk ennek a *duh-* igetőnek melléknévi származéka.

A *tolvaj* alapszava tehát *tol-* 'elrejtőzik', *-aj* végzete pedig melléknévi igenévképző. Ez a melléknév aztán könnyen lett főnévvé, mint ahogy az *-ó, -ő* melléknévi igenévképzős *ásó, fűró, véső, fűrdő* is főnévvé lettek. Ezért tartom lehetségesnek, hogy *kacaj* főnevünknek (első adatunk MOLNÁR ALBERT szótáraiból, NySz.) is az *-aj* végzete azonos a *szilaj, dévaj, duhaj* és *tolvaj -aj* képzőjével.

Azt hiszem, hogy *tulajdon* szavunk is a fentiekben ismertetett *til-, tol-, *tul-, *tül-* ige származéka, *-aj* melléknév- vagy főnévképzővel és *-don* képzőbokkal. Ez a *-don* képzőbokor

megvan *hajadon* szavunkban is, mely tudvalevőleg a *haj* 'Haar' szó származéka (PAIS: MNy. XV, 128, XVIII, 28). A *til-*, *tol-*, **tj-* igetövek meg a *tulajdon* szó közötti jelentésbeli összefüggés is könnyen magyarázható, ha visszaidézzük emlékezetünkbe ezeket a kapcsolatokat: 'rejtett', 'védett', 'tilos'.

Mostmár csak a *tolvaj* szónak *v* eleméről kell szólnunk. A *til-* igető úgynevezett *v-* tövű ige (kódexeinkben *tiloeek*, *tilovek*, a HB.-ben *tilvut* olv. *tilvutt*). Világos, hogy a *til-* ige-*tövel* azonos eredetű *tolvaj*-beli *tol-* igető is *v-* tövű volt. A *-v* tehát a *tol-* igének visszaható-szenvedő alakú tövéhez tartozik. E szerint a *tolvaj* igei alapszavának *toluv-* alakúnak kellene lennie; de a második szótagbeli magánhangzó úgy maradt el itt is, mint az *aluvás* ~ *alvás*, *feküvés* ~ *fekvés*, *sérüvés* ~ *sérvés* stb. szókban is.

Tolvaj szavunk tehát tiszta magyar eredetű, s jelentése 'rejtőző, rejtőzködő'.

JUHÁSZ JENŐ.

Zsákmány.

Zsákmány szavunk a közkeletű egyeztetés szerint a kö-zépfelnémet *Sackmann* átvétele.¹

A kérdéssel először SZARVAS GÁBOR foglalkozott (Nyr. III, 274). Azt vallotta, hogy a személyjelölő szóból: *zsákmány* 'rabló' dolognév: *zsákmány* 'ragadomány' lett. Utalt arra, hogy az olaszban *saccomanno* a. m. 'Packknecht', a spanyolban pedig *saccomanno* a. m. 'Plünderung'. Később tévesnek jelenti ki ezt a magyarázatát (Nyr. XXIV, 428). GRIMM nyomán megállapítja, hogy a *Sackmann machen* szólást vettük át a németből *zsákmányt tett* szerkezet alakjában. A jelentés kérdésében pedig azt mondja, hogy „*zsákmány* szavunknak mai általánosan használt 'praeda' jelentése csalóka látszat, mert valósággal nyelvünkben is, mint a németben, 'rabló' a jelentése“.

SZARVAS éles szemmel a *Sackmann machen* szólással egyezteteti szavunkat. Jelentéstani magyarázata azonban — mint látni fogjuk — téves. Később MELICH (DLw.), SIMONYI (Nyr. XLIII, 379) és THIENEMANN (i. h.) mutatott rá a *Sackmann machen* szólásra a nélkül azonban, hogy a jelentéstani kérdésben állást foglalna.

Újabbán HORGER ANTAL foglalkozik szavunkkal (MNy. XXXVI, 131). Rámutat arra, hogy a *Sackmann* szó jelentése

¹ Vö.: SZARVAS: Nyr. III, 274, IV, 50, 435, XIV, 50, XXIV, 428; SIMONYI: Nyr. XLII, 187 (Romanista), XLIII, 379, XLIX, 100; BOROVSZKY: NyK. XXIV, 342; PAIS: MNy. IX, 175; MELICH: MNy. XII, 216, DLw.; ZOLNAI BÉLA: MNy. XVI, 109; THIENEMANN, Die deutschen Lehnw. d. ung. Spr. 95; HORGER, MSzTört.

'rabló, fosztogató', a *zsákmány* szóé pedig 'Beute', s megállapítja, hogy a MELICH és THIENEMANN idézte 'plündern, ausrauben' jelentésű szólás sem oldja meg a kérdést: miképen lett nyelvünkben a 'rabló, fosztogató' jelentésből 'Beute' jelentés?

A kérdés fölvetése HORGER részéről tehát kétségtelenül indokolt. Ésszuk, mi a megoldása.

HORGER magyarázata ez: *Zsákmány* szavunk nem közvetlen átvétele a középfelnémet *Sackmann* névszónak, hanem tudattalan elvonás a *zsákmányol* igéből. Példákkal is bizonyítja, hogy a magyar idegennyelvi névszót nemcsak névszó alakjában vesz át, hanem úgy is, hogy igét képez belőle.

Jóllehet nehéz HORGER négy példájában bizonyító erőt találnunk,¹ azt kell mondanunk, hogy elméletben lehetséges HORGER megoldása. A kérdés tehát így alakul: Megtörtént-e a föltételezte *zsákmányol*: > *zsákmány* elvonás?

A *zsákmány* szó első adata 1399-ből való (OklSz.). Hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy a *zsákmányol* igét legkorábban a XVI. század közepéről tudjuk csak kimutatni (NySz.). S ha abból indulunk ki, hogy szavunk a *zsákmányol* igéből elvonással keletkezett, aligha nevezhető túlzásnak az a föltevés, hogy a *zsákmányol* igének a XIV. század első negyedében meg kellett lennie nyelvünkben. Ennek azonban művelődéstörténeti okok ellentmondanak.

A személy- és helyneveket nem tekintve, a magyar nyelv legrégebb német közszói átvételeinek adatai ezek: MELICH: NyK. XLIX, 281 szerint a XII. század végéig hét szót vettünk át. Ezek: *püspök, köböl, polgár, konyha, pór, kehely, szoba*. A XIII. századból és a XIV. század első negyedéből pedig THIENEMANN (i. m. 90—100) ezt a hat átvételt mutatja ki: *löhön, herceg, ivafa, bárd, kalmár, torony*. Ebbe a sorba kellene, mint első igét, a *zsákmányol* szót beilleszteni. Aggályainkat fokozza az a tény, hogy a németben a *Sackmann* névszó — legalább is a rendelkezésemre álló adatok alapján (SCHADE, LEXER, GRIMM, SCHMELLER) — nem mutatható ki korábról, mint a XIV. század közepéről.

Az ismertetett adatok egybevetése azt mutatja, hogy HORGER magyarázata nem fogadható el.

Ha már most áttérünk a német adatok vizsgálatára, a következő kép tárul elibénk: LEXER (MhdWb. II, 567) két jelentést tüntet föl: 1. *Sackmann* 'Trossknecht, Plünderer, Räu-

¹ A *rostokol* szót nem ige alakjában vettük át, hanem a *Rasttag* > *rostok* névszóból képeztük (NySz., MELICH, DLw.). A *curukkol* ige pedig a *zurück* > *curukk* névszóból keletkezett (EtSz.). Az *óbégat* sem az *auhweh!* igei átvétele, hanem az *auhweh! machen* érzékeltetése. Végül a *viruncvancigol* igével nem a *vierundzwanzig* névszó fogalmát akarta átvenni a népnyelv, hanem a német beszéd érthetetlen-égét akarja kifejezni. Ez az újkeletű átvétel az időbeli eltérés miatt sem alkalmas az egybevetésre.

ber'; 2. *Sackmann machen* 'plündern, rauben'. GRIMM (VIII, 1624; ez az 1894-ben megjelent kötet HEYNE munkája) értelmezése pedig: 1. *Sackmann* 'der den Sack fährt, Räuber, der alles in seinen Sack steckt'; 2. kollektív 'Schaar von solchen Trossknechten u. Plünderern'; 3. *Sackmann machen* 'plündern, ausrauben'. Két forrásunk jelentésmagyarázata tehát egyezik. LEXER 17 adatot idéz, GRIMM 13 adatot. GRIMM adatainak egy része LEXERTŐL való. LEXER 17 adata közül 5 a *Sackmann*-ra, 12 a *Sackmann machen*-ra vonatkozik. Az arány voltaképpen még kedvezőbb a *Sackmann machen* javára. LEXER ugyanis a *Sackmann machen* szólás adatait — egy híján — az úgynevezett Städtchronikból idézi, s az idézett négy kötet közül kettőnél az „etc.” jelzést találjuk. Hogy ez az „etc.” hány adatot jelent, nem tudom megmondani, mert a Städtchronikhoz nem volt módomban hozzáférni. Amennyire meg tudtam állapítani, LEXERnek valamennyi, a *Sackmann machen* szólást idéző adata a XIV—XV. századból, a legrégebb 1347-ből való.

LEXER adatai számunkra két fontos megállapítást mutatnak. Az egyik: A *Sackmann machen* szólás sokkal jobban el volt terjedve, mint a *Sackmann* szó. A másik: Mind a *Sackmann machen*, mind a *Sackmann* korán elavult; a XVI. század után nem találtam adatokat. A *Sackmann* helyébe a *Beute* lépett,¹ a *Sackmann machen* helyébe pedig a 'Beute machen, plündern'.

Ezek után vizsgáljuk meg nyelvünk adatait: Az OklSz.-ban három, a NySz.-ban tizenhat adatot találunk. E 19 adat így oszlik meg: 1399: *sacmanum fecissent* 2 | *zsákmányt tettél, tettek* stb. 7 | *zsákmányra essék, zsákmányra mentek, zsákmányra jut, zsákmányra hányatá* 8 | *sacmanum* 1 | *zsákmány* 1.

Az 1399-i, vagyis a legrégebb 2 adat a *sacmanum fecissent* kifejezést használja, a *Sackmann machen* szószerinti átvételét. 15 adat a *zsákmányt tettél, zsákmányra essék* stb. kifejezést használja, vagyis igei szerkezetet, akárcsak a német. Csak 2 adat mutatja egymagában a *zsákmány* névszót. Az egyik latin: 1520: „ad ipsam depraedacionem siue *Sakman*“ (OklSz.), a másik 1672-ből való magyar szövegben található (NySz.).

Nyelvünk adatai kétségtelenül azt vallják, hogy mi a németből nem a kevésbé használatos *Sackmann*, hanem a közkeletű *Sackmann machen* kifejezést vettük át, mégpedig *zsákmányt tesz* alakban, tehát szószerinti fordításban.

Ezek után keressük a választ HORGER kérdésére, vagyis

¹ A 'Beute' szó első adata a németben a XV. századból való (KLUGE—GÖRZE, EtWb.¹¹)

arra, miképen lett a 'rabló, fosztogató' jelentésből 'Beute' jelentés?

A régiségben a *sacmanum fecissent*-szerű, *tesz* igével képzett szerkezetek közönségesek voltak. A NySz.-ban százával találjuk az ilyen szerkezeteket. Csak néhányat idézek kódexinkből: MünchK.: *mikoron alamizsnát teendesz* | DebrK.: *teszek én neked testamentomot* | WeszprK.: *prédikációt tón nekik* | MargLeg.: *professziót tón*. Azért emelem ki ezt a négy példát, mert egyfelől jövevényszót mutat, másfelől ezek a jövevényszók — akárcsak a *zsákmány* — először igei szerkezetben tűnnek föl nyelvünkben. De se szeri, se száma az efféle szerkezeteknek: BécsiK.: *tón nagy vacsorát* | JordK.: *táncot tón* | VirgK.: *töttek nagy tüzet* | ErdyK.: *lakodalmat tesznek* | stb.

A *zsákmányt tesz* egy sorba tartozik a föntebb idézett *tesz* elemű szerkezetekkel. Amint az *alamizsnát, testamentomot, prédikációt, professziót tesz* szerkezetekből kivált az *alamizsna, testamentom, prédikáció, professzió*, éppúgy kivált a *zsákmányt tesz* szerkezetből a *zsákmány*. Erre a kiválásra természetesen nem lehetett befolyással az elavult német szólás jelentése, annál kevésbbé, mert hiszen a szólás átvétele és a *zsákmány* szó első adata között legalább ötnegyed század telt el.¹

Mind a *zsák*, mind a *zsákmány* szót a németből vettük ugyan át, de a *Sack* a németben is jövevényszó: az assziri-heber előzményű görök σάκκος > latin *saccus* átvétele (KLUGE—GÖTZE, EtWb.¹¹).² A latin szót megtaláljuk úgyszólván valamennyi európai nyelvben.

Amde európai vándorszó a 'zsákmányol. zsákmánylás, zsákmány' jelentés is. Az olasz, a spanyol, a portugál *saco*.³ a francia *sac* jelentése 'Plünderung' (DIEZ, EtWb.² 361). MEYER-LÜBBE, RomEtWb. kimutatja, hogy az olasz *saccheggiare* > francia *saccager* a 'plündern' jelentésű spanyol *saquear* átvétele. GAMILLSCHEG, FrzEtWb. szerint a *sac* szó 'Plünderung' jelentését már a XIV—XV. században megtaláljuk, a spanyolban pedig már a XI. században megvolt a vulgáris latin *saccare*-ből származó szó 'mit Gewalt wegnehmen' jelentéssel. HOLTHAUSEN, EnglEtWb. szerint a franciából átvett *sack* szónak egyik jelentése 'Plünderung'.

A *Sackmann* szóra is ráakadunk több nyelvben. DIEZ és

¹ SIMONYI: NYF. XLIII, 379 és ZOLNAI BÉLA: MNY. XVI, 109 azt mondja, hogy a *zsákmány* szónak eredetileg nyilván tréfás jelentése volt. Ennek igazolását azonban sem nyelvünkben, sem a németben nem találjuk.

² *Zakkó* ruhánk a biblia 'zsákba öltözni' kifejezésének a származéka (PAUL, DWb.²).

³ GENIUS, FdWb.⁴: *sacco di Roma* 'Plündg. Roms d. die Truppen Kaiser Karls V., im Jahre 1527'.

RIGUTINI—FANFINI szerint az olasz *saccommanno* a német szó átvétele. A spanyol *sacomano* szóról KÖRTING, LatRomEtWb. azt mondja, hogy „wohl angelehnt an *mano* 'Hand'“. LOKOTSCH, EtWb. orient. Urspr. megemlíti, hogy „die gefürchteten Strassenräuber Konstantinopels *čuwaldar*, d. h. 'Sackmänner', die ihre Opfer in Säcken in den Bosphorus warfen“. DUCANGE, VII, 252 kimutatja a *saccommannum*, *saccommannare* kifejezéseket; legrégebbi adata — úgy látom — 1351-ből való. A *sacmannum fecissent* kifejezést DUCANGE nem ismeri, ami szintén a mellett szól, hogy a *zsákmányt tenni* nem latin átvétel.

LOVÁNYI GYULA.

Meleg és hideg.

1.

A NyH.⁷ 156 az osztják *mēlak̄*, *mēlak̄*, *māl̄ηk̄* 'warm, Wärme, Tauwetter' és a vogul *mālit* 'enyhe idő' szokat idézi a magyar *meleg* finnugor megfelelőiként. A MUSz. 609 az osztják adat mellett vogul B. *maltip* 'warm' összevetést ad, s azt jegyzi meg, hogy ez „a vog. *maltip* e. h. *māltip* egy alapúl szolgáló *mal-* (*māl-*) igetőre utal, melytől további *mal-t-* igető (caus. vagy intensivum), s ettől végre *maltip* mint *-p* képzős nom. verbale“. — Nézetem szerint BUDENZ helyesen elemzi így a *maltip*, illetőleg vog. É. *māltip* ~ K. *māltēp* (NyK. XXV, 257) szót. Azt tenném hozzá, hogy a *malt-* ~ *mālt-* elem *t-*je lehetne az a mozzanatos *-t* igeképző is, amely a NyH.⁷ 70 szerint a magyar (*kisér:*) *meg-kisért*, (*töm:*) *temet*, (*nyom:*) *nyomot* vagy *nyomotik* stb., valamint a vogul (*sil* 'szel':) *silt* 'szel. hasít', (*onl* 'ül':) *ont* 'leül' stb. igékben jelentkezik. A vogul *mālit* deverbális névszói alakulat lehet, olyan, amilyenek a mi *-at*, *-et*, *-t* képzős deverbális névszóink.

Az osztják *mēlak̄* vagy *mēlak̄* olyan deverbális névszói származéknak látszik, amilyennek megfelelői a magyarban a BUDENZ, UA. 225, 69 felhozta eseteken kívül pl.: *kerek* <: *ker-* (*kerül*, *kerít*, *kerget*) (vö. MUSz. 18—22, NyH.⁷ 151) | *telek* <: *tel-* (*telik*, *tele*, *tellyes*, *tölt*) (vö. PAIS: MNY. XXX, 40) | *szilok* ~ *szilak* 'darab, szelet' <: *szil* 'vág, hasít' (vö. MELICH: MNY. XI, 413); R. *szalak* 'rates stb.' <: *szal* ~ *szil* (vö. PAIS: NyK. L, 346). Az osztják *māl̄ηk̄* *mal-* eleme ugyanazon nyelv körén belül élő velaris változat, a vogul *mal* forma párhuzama. Az *ηk̄* végződést a finnugor deverbális névszóképző **-ηk̄* ~ **-ηg-* vel egyeztethetjük, ami pl. ebben is mutatkozik: vogul *mīn* 'megy': > *minuηk̄βə* 'menni' (vö. NyH.⁷ 88—9). Minthogy a szóvégi vagy szóbelseji finnugor *-ηk̄* ~ *-ηg-* nek a magyarban *-g* a szokványos folytatója, a finnugor *-ηk̄* ~ *-ηg-* képzőre mehet

vissza a magyarban az ilyenek *g*-je: *csillag*, *gombolyag*, *daganag* stb. (vö. NyH.⁷ i. h., EtSz. I, 1053). Azonban mivel azt tapasztaljuk, hogy a magyarban a szóvégi zöngétlen *k* meg a zöngés *g* gyakran váltakoznak egymással (vö. MELICH: MNy. XII, 213—4, GOMBOCZ, Hangtört.: ÖM. II, 94), számolnunk kell azzal is, hogy *-g* végződésű deverbális névszói nyelveink *g*-je — általában vagy egyes esetekben — finnugor eredetű deverbális névszóképző *-k*-ből változott el (l. erre nézve PAIS: MNy. XIV, 67—9, XXVII, 142—3).

A veszprémvölgyi görög oklevél egyik szőlőművesének: μελεκδισ-nek a nevéből¹ *melek* formára következtethetünk. Ilyen alak MURM. 113: „Pastinaca: *Melek* term özete fy“ (id. MELICH: MNy. XII, 214) is. Ez a *melek*, — amely MELICH (NyK. XLIX, 104) szerint, úgy látszik, az eredetibb alak, — lehet finnugor eredetű *-k* képzős, a *meleg* pedig finnugor eredetű *-g* képzős származék, vagyis az osztják nyelvbeli kettősség a magyarban is feltehető. De lehetséges az is, hogy a *meleg* a *melek*-ből változott el.

2.

SZINNYEI, NyH.⁷ 99 az összetett kicsinyítő képzők csoportjában a 8. *-dad*, *-ded* tétel alatt ezt iktatja be: „...*kerekdéd*, *kerekdid*, *gyermekdéd*, *gyermekdid* R. | *kerekdég* R. | *küzsdeg*, *kizsdég*, *küzsdeg* N. || *hideg* (vö. *hüvös*, *hivés* N.; *hül*, *hüt*; *hivél*, *hivül* 'hül' N.; *mëghödik* 'meghül' N.).“ Ebből talán azt hüvelyezhetjük ki, hogy SZINNYEI szerint a *hideg* korábbi pározott kicsinyítő *-d* képzővel alakult **hided*-ből lett elhasonulással. — MÉSZÖLY „A *hit* szó eredete és rokonsága“ című dolgozatában (SzegFüz. III, 1—18), melyben a *hit* szót a *hiedelëm* 'fiducia, bizodalom' szóval együtt a *hideg*. *hives*, *hül*, *hiedelëm* 'refrigerium' stb. szavak családjába vonja, azt írja, hogy a *hives* ~ *hives* a *hideg* szóval egy töről sarjadt, mint az *avas* az *avatag*, *avadag* szóval (i. h. 2). Utána teszi, hogy a *hiedelmez* 'refrigo' is épügy egy töről való a *hive-sit*-tel, mint a *ria-dalom* a *riva-l*-lal (uo.). Később megjegyzi, „hogy a *hisz*, mely a *hi*-tő gyakorító képzős származéka, eredetileg ugyanazt jelentette, mint azon *hi*-gyökernek szintén gyakorító képzős *hiedelme-z* és *hivöntö-z* származéka, tudniillik: húsít és húsöl...“ (i. h. 10). Ezekből a célzásokból — legalább is én — nem látom világosan, hogy MÉSZÖLY miképpen fogja fel a *hideg* és a *hiedelëm* alakulását, illetőleg alaktani elemeit. Különösen pedig azt nem tudom kiolvasni, hogy a *hideg* és a *hiedelëm* *d*-jét minek gondolja MÉSZÖLY.

¹ Vö. PAIS, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 37.

Én úgy vélekedem, hogy a *hideg* vagy a NagyszK. 45. 105, MURM.: olv. *hidek* (id. NySz., MELICH: MNy. XII, 214) *melek*—*meleg* szavunkhoz hasonlóan deverbalis névszói képződmény A *hivēs* ~ *hüvös* ~ *hüs* stb., R. *hivel* ~ R. *hiül* ~ *hül* stb., R. *hivöjt* ~ *hüt* stb., R. *hiedelēm* 'refrigeratio' szócsaláddhoz¹ feltehetünk egy mozzanatos-gyakorító (vagy denominalis?) -d képzővel alakult **hid* > **hid* igei tartozékot is. Sőt a SZINNYEI idézte göcseji meg-*hődik* 'meghül' (MTsz.) világos bizonyítéka egy ilyen ige megvoltának. A *hid* > *hid* igéből úgy lett a *hideg* vagy *hidek* névszó, ahogy pl. hasonlóan mozzanatos vagy gyakorító -d képzős igékből lettek: *rothadag*, *hirvadag*, *szunnyadagos* (vö. NyH.⁷ 88—9), N. *lebedeg* ~ *lebédég* 'nyelvesap stb.' <: **leb* ige (*lebég*) (vö. PAIS: MNy. XXII, 349).²

Vannak adatok Sylv.: *hidég* és KomCsipk.: *hidég* változatokra is, amint ugyane forrásokban *melég*. illetőleg *melég* merül fel (l MELICH: MNy. XVIII, 35—6). A moldvai csángóban *hideg* vagy *hidég*, *mélég* vagy *melég* jelentkezik (WICHMANN). MÉSZÖLY (MNy. XXI, 122) szerint a *hideg* -eg végzete eredetibb -ég-ből való. Szerintem a rövid magánhangzós végződés az eredetibb, mint *kerek* > *kerék* esetében.

HORGER (MNy. XXIII, 498) azt, hogy a *hives* > *hivēs* ~ *hüvös* > *hüvös* mellett *hideg* van, úgy magyarázza, hogy *i* és mássalhangzó között mindig kiesett az *u*, *ü*. Én inkább azt hiszem, hogy *ü* kettőshangzóból hosszú *i*, majd ebből rövid *i* fejlődött. Az eredetibb hosszú *i*-t tarthatta fenn a moldvai csángó *hidig* változat (MTsz.). Az *ü* kettőshangzó másirányú fejlődésének eredménye a göcseji *hődik* alak. A MELICHTől is (NyK. XLIX, 104) idézett 1138/132): *Hedekcut*-adat szerint történt az első szótagban *i* > *ē* változás is. Ez úgy magyarázható, hogy az *i* bizonyos nyelvjárásokban már korán meg-
rövidült, s az *i*-t váltotta fel *ē*.

Az EtSz. II, 180 szerint denominalis -*delēm* képzős alakulásra a *fej*: *fejedelēm* mellett példa az 'üdülés, hűsítés' jelentésű *hiedelēm* szó a *hüvös*, *hideg* közös alapszavából. Az én nézetem az, hogy ez a *hiedelēm* a *hideg* alapszavául szolgáló *hid* ~ *hid* ~ *hőd* igének *hied* (*hived*) változatából alakult -l + -m összetett képzővel. PAIS DEZSÓ.

¹ BUDENZ (MUSz. 138—9) és MUNKÁCSI (ÁKE. 348—50, KSz. VIII, 340) összevetései, amelyek a magyar szócsoporthoz a finnugorságban (sőt az indoeurópai nyelvekben) keresnek megfelelőket, legalább is kétségesek (vö. PAASONEN, S-lauté: MSFOu. XLI, 73). A gyökérszó eredete és keletkezése szempontjából figyelmet érdemelhet a talán nem véletlen hangalaki vonatkozás, amely közte meg jelentésbeli ellentéte: a *hő* : *hev* közt mutatkozik.

² Igei alapszót sejt a *hideg*-ben MUNKÁCSI (ÁKE. 350).

Mende-monda, monda-monda.

A köznyelvben, az irodalmi és népszerűelvben egyaránt használatos *mende-monda*¹ szavunkra a XVIII. század óta vannak irodalmi adataink²; az első adat 1750-ből, WAGNER Phraseológiájából (SZILY K., Adal. 333 = Nyr. XVII, 311, NySz. II, 863 *monda-monda* al.), a második 1778-ból, Faludi Téli Éjtszakáiból (741. l. NySz. i. h.). Az utóbbi idézet RUPP KORNÉL kiadásában (RMK. 19. sz. 120): „A nép minden nap más nyelven beszélt, a kortsimákon, az útszakon, az úri asztalokon meg fordúlt a *mende-monda*.” Használja e szót Csokonai is „A béka- és egér-harcz” „Második pipa dohány”-ában: „De a sok *mendemondának* Egy szálnyi haszna se’ lett” 1791. (ÖM. I, 13) és „A pásztor király” című, Metastasio olasz szövegéből fordított énekes pásztorjátékában (III. felv. IV. jel.): „No de nézd, Agenor, micsoda *mende-monda* hírt költöttek itt az én lelkem gyötrelmére” 1796 előtt (i. h. III, 49).

XIX. század: „Igaz-é, a’ mit a’ lotsogós *mende-monda* kürtölget.” 1808. Hutsa 32 (id. Nyr. XLIX. 94) || „Mert hisz nincs boszorkány, az csak *mende-monda*: Hogy megnyom álmodban s tehened megrontja, Vagy a keresztuton sok pénzt dobál néked!” Tompa: A kereszt-útról. 1852. ÖK. 1870. III, 164; 1885. III, 141 (vö. i. h. 415) | Csegey G.: Bokrétás világ 1878. 109. (id. ErdMúz. VI, 164, de a név ott hibásan Cseregey) | Arany: Toldi Szerelméből ErdMúz. VI, 164. 1879.

XX. század: „Hisz ön eddig csak *mende-mondák* után hallhatta az esetet” Mikszáth: M. II, 31 | „hozott . . . egy sereg *mendemondát* mindkettőjüknek” ua. X, 67 | „valami kevés fülébe jutott a *mende-mondákból*” ua. X, 151 | „Reggel érdekes *mendemondára* ébredtek a gyulafehérváriak” ua. XXXI, 74 || „A főurak, mágnások írói vagy tudományos tevékenységét ma is, a multban is a legtöbbször *mende-mondák* kísérik.” Viszota Gyula cikkében. 1916. MNy. XII, 49 || „máris keseredett szegény, hallván bizonynyal a *mende-mondákat*” Makkai: Ördögcsékér 391 || „Én láttam ám, nem *mende-monda* után jártatom a számat.” Surányi: A nép. assz.⁴ II, 196 | „Léha udvari *mendemondákat* fecsegtél össze róla és Don Ramiro nevű apródjáról” ua. II, 241 || „lépten-nyomon kíséregti mindenféle *mende-monda*.” Móra F.: Beszélg. a ferde toronnyal. 1927. 219. | „Etel egy kicsit lecsillapodva ment haza. Pletyka, *mende-monda*.” ua.: Ének a buzamezőkről I, 39 | „Rómába a lábát se tette be, a *mende-monda* szerint azért, mert . . .” ua.: Aranykop. I, 33 || „Eszébe jut a sok *mende-monda*, mit félfüllel hallott a feleségéről” Nyíró: Én nép. 1935. 143 || „ha a *mende-monda* igaz . . .” Ignác R.: Anyanyelve magyar. 1937. 215 || „Az *mendemonda* megvagyon, ez valóság.” Harsányi Zs.:

¹ Magam is nyílt e-vel hallottam az előtagot, s így találtam azokban a közleményekben is, amelyek megjelölik a kiejtést, kivéve HORGER: MNy. XXIII, 133 jelölését, aki *mende-monda* alakban közli az ikerszót. Vö. NySz. Szómutató 189, MTsz. I, 490 [*ende*] alatt, Vadr.¹ 158 stb.

² BALASSA, A magyar nyelv szótára II, 54 (1940.) szerint a *mende-monda* a mai magyar nyelvnek olyan szava, mely előfordul a XVIII. század előtti irodalomban. Ez nem szabatos megállapítás.

Mathias Rex. 1937. I, 24 | „De ha csak *mendemonda* ez . . .“ ua. I, 26 | „a budai vár felől is ellenhangulat *mendemondái* terjedtek“ ua. 130 | „a szállongó *mendemondák* folytán“ ua. I, 144 | „Ezek a kínzó idegesítő *mendemondák* ugyanúgy Lászlóhoz is eljutottak“ ua. I, 189 | „a *mendemondák* már a legkalandosabb fondorlatokat vélték tudni“ ua. I, 191 | „mikor őt *mendemondákra* figyelmeztettem“ ua. I, 200 | „sok *mendemonda* járta arról, hogy . . .“ ua. I, 265 | „A sokféle *mende-monda* között nem lehetett eligazodni ua. I, 287 | „ügyesen terjesztett *mende-mondákkal*“ ua. II, 43 | „a nép kiszínezett *mende-mondáinak* lehetett tartani“ ua. II, 73 | „folyton azzal a *mendemondával* találkoztak“ ua. II, 97 | „Az egész lehetett üres *mende-monda* is“ ua. II, 165 | „az epebajáról szóló *mendemonda* nem mese“ ua. II, 190 | „ne ügyeljenek a sórházakban hallott *mendemondákra*“ ua. II, 268 | „Az egész állítólagos összeesküvést badar *mendemondának* bélyegezte“ ua. II, 270 | „az ilyen udvari *mendemondákat* csak félfüllel szoktam meghallgatni“ ua. III, 129 | „tagadta, hogy a *mendemondában* bármi része is lenne“ ua. III, 262.

Megvan a *mende-monda* szó a népnyelvben is: A) Népköltési termékekben: „Ne hajts a *mendemondára*, Úlj a térdem kalácsára“ Rábaköz (ERDÉLYI, NépdM. II, 63) | „Újj a térdem kalácsára. Ne hajts a *mendemondára*“ Háromszék és Erdővidék. Vadr.¹ 158 (NGy. XI, 220) | „Ne hajts a világra, A sok *mendemondára*“ Szabolcs (ERDÉLYI, NépdM. II, 162) | „Ne hajts a *mendemondára*“ Békés m. (NGy. I, 243). — B) Gúnynévben: „*Mendemonda*ügyvéd (zsídó nő; a pletykát mindig ő akarja elintézni)“ Veszprém m. Szentgál (Nyr. III, 431). — C) Egyéb adatok a népnyelvből: *mende-monda* Szeged Felsőváros (KÁLMÁNY, Szeged n. I, 212) | „*Mendemonda*, hiábavaló banyabeszéd“ Balatonmelléki szó. Tsz. | *ende-monda*, *ende-mondál*, *ende-mondáz* Csallóköz (MTsz. I, 490) (a *m-* elveszésére vö. *izég-mozog*, *irég-morog*; N. *ond-mond*, *os-mos* MTsz. stb.; vö. még KASSAI, Szók. III, 376).

A *mende-monda* szó késői előfordulásából arra gondolhatnánk, hogy ez is a nyelvújítás alkotása, s a nyelvújítással együtt terjedt el a XVIII. század végén s a XIX. század elején, előbb csak az irodalmi nyelvben, majd a köznyelvben és a nyelvjáráásokban is. Támogatja ezt a feltevést az a körülmény is, hogy először WAGNER Phraseológiájában tűnik fel, tehát olyan szótárban, amelyben több más nyelvújításkori szó is van; hogy a népnyelvi adatok jelentékeny része népköltési termékekből való, ezekben pedig gyakran találunk irodalmi eredetű kifejezéseket. De nem lehetetlen az sem, hogy az irodalmi nyelvbe is a népnyelvből jutott be, sőt ez még tán valószínűbb. A WAGNER-féle Phraseologia átdolgozásában ugyanis FALUDINAK is része volt (vö. SZILY K.: Nyr. XVII, 310 = Adal. 331; TÓTH BÉLA: Nyr. XXII, 460; TOLNAI: MNyK. II, 12: 41), tehát éppen a legelső irodalmi adatok népies írókkal: FALUDIVAL, CSOKONAIVAL kapcsolatban bukannak fel, s a későbbi irodalmi adatok jó része is népies íróktól való: TOMPA, ARANY, MIKSZÁTH, MÓRA, NYÍRÓ.

E *mende-monda* ikerszó a kihalt, de a XVIII. századig elég gyakran előforduló *monda-monda* 'rumor, Gerücht, gemeine Sage,

köz-hír' (NySz.) szóból keletkezett.¹ A *monda-monda* > *mende-monda* változást ikerítésnek kell tartanunk.²

A *monda-monda* szóra a XVII—XVIII. századból vannak adataink. A NySz. Prágai András 1628., Pázmány 1636. (vö. NyK. XV, 349 is), Czeglédi 1669., Illyefalvi 1669., Faludi 1748., 1770., 1773. (összesen 4 adat) és Orczy 1787. műveiből idézi. Más adatok: „csak *monda-mondával* magát se, engem se terhelje[!]” 1705. RákF: Lev. IX, 229 | „Eléggé pirongattam is az sok hiába-való *monda-mondáért*” 1708. i. h. V, 538 | „hanemha csak az gyűlést várnánk végig, — ne szaporítsa az *monda-mondát*” 1708. i. h. 553 | „Már ezt, már amazt veszik fel *monda-mondával*” 1723. Csúzy: Sip. 17 (id. SIMONYI, MHat. II, 348) | „Egy szóval minden szovok-járása, köz-beszédek, s-*monda-mondájok* gonosz szokásul bé-vett éktelen szitok.” 1725. Csúzy: Morzs. 673 (id. R. PIRKEL: Nyr. XXXVII, 341) | „Ellenben előkerülvén a *monda-monda*, e vagy ama szomszédnak erkölése s magaviselése: ő kegyelmek nyelve sebesebben pergett a többieknél; izről izre, tagról tagra, szórászal hasogatva úgy fel tudták bontani, s apróra vagdalván megint új gyalázó nyelvre bízni, mintha szántsándékkal tanul-tanak volna hozzá.” Fal: NE. VI. közbeszéd (TOLDY-kiad. 97); írta 1744-ben, első kiad. 1748. (hivatkozik a szóra SIMONYI: Nyr. VII, 443 is; a NySz.-ből kimaradt) | „Nem fokára meg-fzűnik a' fok *monda-monda*” WAGNER, Phras.¹ 1080b. hasáb. 1750. Rumor 5. al. (az 1822-i budai kiadásban már nincs meg a *monda-monda*, helyette: *hír*) | „ezt tehát megvittatni szükséges: másként száz szavamnak is a lesz a vége, hogy ez csupa *monda-monda*” Dugonics: A tudákosságnak első könyve. 1784. (id. NAGYSZIGETHI: Nyr. XXIII, 31 = SZILY, Adal. 413) | „Mégforgatják a *monda-mondát*, és nem csak a szomszédban, hanem utcán piacon is fondorkodnak véle zajos hahotával... Csak elhihetd pedig, hogy mikor az emberszólást játékosan adták fel, jobban is szaporodik, többet is árt, hogysen akár melly fene mérges rágalmazás. A hal hír könnyen támad, mert szapora hitele vagyon, és nehéz belőle tisztán kimosdani.” Fal.: UE. (TOLDY-kiad. 410) első kiad. 1750.

¹ Így értelmezi e két változatnak egymáshoz való viszonyát mindenki, aki ezt a kérdést érintette: KÜNOS I.: Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből I, 254; SIMONYI: Nyr. VII, 443; TÖMLŐ [ZOLNAI] GYULA: Nyr. XIV, 203; FÜLÖP ADORJÁN: ErdMúz. VI, 70, 177; SIMONYI, A magyar nyelv¹ II, 90,² 283; SZARVAS—SIMONYI, NySz. II, 863; APOR DEZSŐ, Az ikerszók 4—5. 1906.; P. D. (PAIS DEZSŐ): MNy. XXXV, 135—6.

² Vö. KELEMEN: MNy. XXXV, 236—47. Ikerszónak tartják a *mende-monda* változatot: IHÁSZ G.: Nyr. III, 81; KÁLMÁNY: Szeged n. I, 212; KÜNOS i. h.; SIMONYI: Nyr. V, 146, VIII, 268, i. m. i. h.; FÜLÖP i. h. és 164; APOR i. h.; ZLINSZKY A.: Nyr. XLI, 141; HORGER: MNy. XXIII, 133; P. D. i. h.; A Magyar Helyesírás Szabályai 160. p. — BALASSA, TMNy. 358 a „mellérendelő összetétel”-ek közt említi a *mendmondák* alakot; az „ikerszók” példái közt (356—8, 365) nem közli sem ezt, sem a *mende-monda* alakot, amelyet (365) a „Szóismétlés” példái közé sorol, de azért bizonyára ő is ikerszónak tartja a *mende-mondá-t*; a szóismétlés nála ugyanis az ikerszók alakulásának egyik módja (357), az ikerszó pedig a mellérendelő összetételnek „leggyakoribb neme” (356; vö. MNy. XXXV, 237).

Ez a *monda-monda* nem lehet más, mint egy *monda* szó megisméltése. De mi ez a *monda*? A ma 'Sage', régebben 'szóbeszéd, megszólás; közbeszéd, mondat, tétel' jelentésű *monda* főnév semmiesetre sem, mert ezt — legalább is önálló használatban — később vonta el Kalmár György (1770.), majd Dugonics, Kármán és Versegly (vö. Tolnai: Nyr. XXIX, 165—6 és MNyK. II, 12: 43, 74, 212, 213; SIMONYI nem említi az elvonásról írt tanulmányában). [Összetétel előtagjaként már jóval előbb megvan a *monda: mondas-nugatis*, *nugae*, *fabulae*, (Müssiges Gerede' 1669., *mondamondásos-nugarius*; müssig' 1669. (NySz. II, 865). Ez az adat elkerülte a *monda* szó eredete kutatóinak figyelmét.] — Annyi azonban bizonyos, hogy a *mond* igéből kell kiindulnunk. Így tehát négyféle lehetőséggel kell számolnunk: 1. A *monda* a *mondó* igenév változata, mint *hulla*, *csapa*, *pörge*, *kerge*, *sese-susa* stb.¹ — 2. A *monda* a *mond* ige tárgy as ragozású elbeszélő múlt egyes 3. személyű *mondá* alakjának változata.² — 3. A *monda* főnév etimológiailag ugyanaz, mint a *monda* alanyi ragozású elbeszélő múlt egyes 3. személyű igealak.³ — 4. A *monda* főnév a jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyű kihalt **monda* 'mondja' változatából keletkezett.⁴

E négyféle lehetőség közül az elsőt, az *-a* deverbális nomenképzővel való magyarázatot később SIMONYI is eljettette, P. D. is kirekesztette, s alább következő adataink tanúsága alapján magunk sem tartjuk helyesnek. Van ugyan egy *mondi-monda* változat is, de ennek *-i* elemét aligha foghatjuk fel „olyan *i*-nek, amilyennel az *-a*, *-e* végű elemeket tartalmazó ikerítések *szuszi-muszi*, *tutyi-mutyi*, *tetye-tutyi*, *tetye-mutyi* változataiban találkozunk“ (vö. P. D. i. h.), mert az efféle ikerítésekben vagy mindkét tag *i*-végű, vagy csak a második, a *mondi-monda* szóban pedig csak az első. S ha ikerszók első tagjában mégis *-i* képző van (vö. *tari-tarka*, *hóri-horgas*), ez nem *-a*, *-e*-vel áll szemben, s nem is ige-tövekhez járul. Azonkívül alább következő s a *mondi-monda* alakhoz egészen hasonló igei származék (*mondom-monda*) is arra int, hogy e szókban ragozott igtét lássunk.

De nem indulhatunk ki magyarázatunkban az alanyi ragozású elbeszélő múlt idejű *monda* 'er sagte (etwas)' alakból sem, mert efféle igealakoknak névszóként való használata egészen szokatlan nyelvünkben. E szerint tehát a *monda-monda* csak tárgyas ragozású igealak lehet. De el kell döntenünk még azt a kérdést, hogy jelen idejű **monda-monda* 'mondja-mondja' vagy elbeszélő múlt idejű *mondá-mondá* igéből kell-e magyaráznunk a *monda-monda* főnevet. P. D. mindkét származtatást lehetségesnek tartja.

A jelenidejű **monda-monda* 'mondja-mondja' igéből való származtatás mellett több körülmény szól:

¹ Vö.: CzF. IV, 602; SIMONYI: Nyr. V, 146; P. D.: MNy. XXXV, 136.

² Vö.: SIMONYI: Nyr. VII, 442—3: „A *monda* főnév talán nem egyéb, mint elbeszélő alak.“; P. D. i. h.: „a *monda* elemet tekinthetjük a tárgyas ragozású elbeszélő múlt egyes 3. személyű alakjának is“.

³ SIMONYI-nak utoljára idézett véleménye esetleg így is érthető.

⁴ Vö. P. D. i. h.: „De az is lehetséges, hogy a *monda* jelenidejű forma“.

1. A jelentő mód jelen idejű tárgyas ragozású igealakokat elég gyakran használjuk névszói értelemben (vö.: SIMONYI: Nyr. VII, 438—40; A jelentéstan alapvonalai: NyÉrt. X, 1:22—3; A jelzők mondattana 52—4). Az alábbiakban csak a főnévként való használatra idézünk néhány példát, mivel az eddigi adatok szerint a *monda-monda* is csak főnévi értelemben fordult elő: *eszem-iszom* (NySz.) | *gondolom* (NySz.) | „A nagyravágyót kérkedő *hiszemmel* a lárma közé kergeted“ Csokonai: Válm. 171 | „Nem sokat ér a esupa *hallom-mondom*“ Km. (MARGALITS 114, 201, 304, 558) | stb.

2. Magának a *mond* igének is van névszóként használt és szóismétléssel keletkezett *mondom-mondom* jelen idejű változata: „Netu is valami *mondom-mondom* és képzés-képpen való hatalom“ Pócs. Ig. I, 434. 1669. (id. Nyr. V, 459, VII, 439).

3. A *monda-mondá*-nak *mondi-monda* változata is van: „Ilyen *mondi-monda* sok van, mikor a' félelem mindent Spionnak néz.“ Kaz: Lev. VI, 81. 1808. (id. MNY. XXXV, 135). Láttuk, hogy ennek *mondi*- részét nem tekinthetjük *-i* kicsinyítő képzős alakulatnak, csak személyragos, *adi*, *vári*-féle jelen idejű tárgyas igealaknak. De ha az első tag jelenidejű, valószínűnek tarthatjuk, hogy a második tag is az.

4. Ugyanilyen tanulsággal szolgálhat a *mondom-monda* változat is: „az *mondom-mondáért* nem látom jónak lenni félbenhadni az munkát“ RákF: Lev. I, 566. 1706. — Az 1. és 3. személy együtt való előfordulására vö. *eszem-iszom*: „a többit (pénzt) pediglen az *eszem-iszára* el pazallottam“ Székesfehérvár 1787. (id. MNY. XII, 343).

Meggondolást érdemel azonban az a körülmény, hogy a *mond* ige jelen idejű tárgyas alakjainak névszóként való használata szórványosnak látszik, a *monda-monda* pedig a régi nyelvben elég gyakori szó volt. Azonkívül a **monda-monda* 'mondja-mondja'-féle jelenidejű tárgyas igealakok már a nyelvemlékek kora előtt elavultak (vö. HB.: *zocoztia*, *mulchotia*, KT.: *musia* stb. alakok óta *-ja* a személyrag; HORGER, A magyar igeragozás története 76; másként: MELICH: MNY. IX, 159; vö. még SIMONYI: Nyr. XLII, 281), a *monda-monda* szóismétlést pedig bizonyára nem tarthatjuk olyan réginek.

Az elbeszélő múlt idejű *mondá-mondá* (>*monda-monda*) tárgyas igealakból való származtatás mellett is több körülmény szól:

1. Elbeszélő múlt idejű tárgyas igealakokat is szoktunk névszóként használni. Pl. „szerkesztett szavaink az éppen most *tárgyalók* viszonyon alapulnak“ Brassai: Szépirod. Figy. I, 513 (id. Nyr. VII, 443) | N. „*híllám-hállám* 'hallomásból vett bizonytalan kósza hír“ Székelyföld (MTsz. I, 861).

2. Magának a *mond* igének is van névszóként használt elbeszélő múlt idejű tárgyas alakja: *tëmondád* (:>*tëmonda*), *tëmondáság* 'nugae, fabulae; müssiges Gerede' (NySz. II, 863); *tëmondád-fü* 'dulceamarum, bilsenkraut' (NySz. I, 1031, III, 558); N. *temondád-góré* 'eryngium planum' | N. *temonda* 1. 'mende-monda, pletyka'; 2. 'pletykázó'; *temonda-beszéd*, *temonda-fészek*; *temondaság*; *temondál*; *eltemondál*, *letemondál*, *temondáz* (MTsz. II, 696—7) | *temondál*, *temondároz* SzD. (id. Nyr. VII, 443) | újabb

irodalmi adatok: *témonda* Arany: TSz. XII, 23 (id. Nyr. VIII, 532, XLV, 324, XLIX, 131); *témonda-beszéd* Nogáll: Kempis-ford. ²III, 28, ⁴III, 45 (id. Nyr. VIII, 532, XLIX, 131); „*temondádfüvek* stb. között” Gárdonyi: Az én falum I, 40. 1898.; *temondádfüvet* ua. 50; a magyarázatra vö. CzF., SIMONYI: Nyr. VII, 443; más, helytelen magyarázó kísérletek: A Magyar Nyelv Rendszere. 1846. 117; LŐRINCZ KÁROLY: Nyr. II, 311; CzF. (vö. SIMONYI: Nyr. VII, 443, VIII, 532); PETROVÁN OSZKÁR: Nyr. XLV, 324 || *lám-mondám*: „Ezeket, Kegyelmes Uram, alázatossan követem Nagyságodat, hogy ily bőven írtam, de *Lám-mondám* nem állhatja az szót” RákF: Lev. IV, 683. 1705. | „csak azt látom, hogy még sines vége az *lám-mondámnak*“ uo. II, 78. 1707. | „adja Isten, én is ellenmondhassak eziránt való *lám-mondámnak*“ uo. 79. 1707. | „az utolsó punctumban tett consideratiójában bár idején ellentmondjon Kegyelmed az *lám-mondámnak*“ uo. 79. 1707. (az utóbbi három adat II. Rákóczi Ferencnek ugyanabban a — Munkácsról 1707. július 9-én keletezett — levelében fordul elő) | „Ellene mondok minden *lám-mondám-nak*“ RákF: Lev. V, 428 (NySz. II, 515 szerint; ott csak ez az utolsó mondat szerepel).

3. Bár szótáraink nem ismerik, kimutatható a régi nyelvből a *monda-monda* (>*mondá-mondá*) szóismétléshez egészen hasonló múlt idejű tárgyas igealakból lett *mondta-mondta* névszó is: „mert az *mondta-mondta* híren nincs mit építeni” RákF: Lev. IV, 613. 1705. | „magok *mondták*: ne kéméld az rebellis kutyákat, csak meg ne öld! — és sok más *mondta-mondta*“ uo. V, 326. 1706. | „az mint az *mondta-mondta* hír volt“ uo. II, 88. 1707. | „Némelyjek *mondják* ... mások pedig ... *mondják* ... némelyjek pedig ... Egy szóval: tiszta *mondta-mondta*“ uo. V, 460. 1707. | „Hírrelük ugyan *mondta-mondtából* azt is ...“ uo. V, 519. 1708. | „Írtam válaszul ő Kegyelmének: ki *mint mondta s mit mondta?* azon ne törje ő Kegyelme magát, mert szokása az világ-uak az *mondta-mondta*“ uo. VI, 566. 1710.

Azt hiszem, e nyelvtörténeti adatok nemesak azt teszik valószínűvé, hogy a *monda-monda* névszó tárgyas ragozású elbeszélő múlt idejű igealakból is magyarázható, hanem azt is, hogy ez a magyarázat helyesebb, mint a jelen idejű igealakból való származtatás. A *hallom-mondom*, *mondom-mondom* jelen idejű alakok névszói használata ugyanis sokkal szórványosabbnak látszik a *temondád*, *lám-mondám* elbeszélő múlt idejű és *mondta-mondta* múlt idejű igealakok névszói használatánál. A *mondi-monda*, *mondom-monda* szórványos alakok pedig úgy is magyarázhatók, hogy előtagjukat jelen idejű, utótagjukat elbeszélő múlt idejű alakoknak fogjuk fel, tehát mintegy „(úgy) *mondi*, (ahogyan v. hogy más) *mondá*“, „(úgy) *mondom*, (ahogyan v. hogy más) *mondá*“-féle szerkezetek rövidített alakjainak. A jelen és múlt együttes előfordulására vö.: „ők nem bánják, akárki legyen király, *azt mondják, mondták*“ RákF.: Lev. VII, 32. 1711. Úgy látszik, erre utal a *hallom-mondom* összetétel is: „(amint) *hallom*, (úgy) *mondom*“, vagy: „(alighogy) *hallom*, (máris rögtön) *mondom*“.

A *mondi-monda*, *mondom-monda*, *hallom-mondom*-féle összetételek nyomán arra is gondolhatunk, hogy a *monda-monda* (<*mondá-mondá*) szóismétlés is — legalább részben — ilyenféle

mondatok rövidítése: „(amint) *mondá* (x), (úgy) *mondá* (y)“, vagy: „(alighogy) *mondá* (x), (máris rögtön) *mondá* (y)“. De hogy a *monda-monda* (*mondá-mondá*) szóismétlés másként is keletkezhetett, s hihetőleg másként keletkezett, arra a *mondta-mondta* alatt fent idézett 1707-i és 1710-i mondatok magukban is bizonyítékul szolgálnak. Ezek szerint: „(x ezt) *mondta*, (y azt) *mondta*“ = „tisztá *mondta-mondta*“, „szokása az világnak az *mondta-mondta*“. Ugyanerre a mondattani és lélektani háttérre utal ez a mondat is: „még csak istrázsájok sem volt sohult, csak *monda*: *azt monda*, *ez monda*!“ RákF: Lev. IV, 392. 1705. Tehát: *monda-monda* < **mondá-mondá* < *(x ezt) *mondá*, (y azt) *mondá*.

A *mondá-mondá* > *monda-monda* alakváltozást P. D. (i. h. 136) analógiás változásnak tartja: az utótagbeli *monda* szerinte a „*mondi-mondát*, *mondá-mondát*-féle függő esetekből vonódhatt el rövid véghangzós alanyesetül“. De lehetséges az is, hogy a szóvégi *á* > *á* > *a* hangváltozás a *fa*, *haza*, *oda*-féle névszók szóvégi *á* > *á* > *a* változásához hasonlóan következett be (vö. erre: HORGER: SzegFüz. II, 160 kk.).

A *monda-monda*, *mondta-mondta*, *mondi-monda*, *mondom-monda* (és *tëmonda* :> *tëmonda*, *lám-mondám*, *híllám-hallám*, *hallom-mondom*, *mondom-mondom*) az adatok szerint pejorativ hangulatú kifejezések, tehát eredetüket tekintve mások beszédét gúnyosan utánzó szók. Ezért valóban összefüggnek az *Azmondgja Istók* gúnynévvel (1705. OklSz.), mely kétféleképpen magyarázható. P. D. (i. h. 136) szerint: „Ez a gúnynév bizonyára azt akarta jelenteni, hogy Istókunk erre meg arra a személyre való hivatkozással híreket, pletykákat szokott terjesztetni.“ Vö. az egyik fenti 1705-i idézetben is: „csak *monda*: *azt monda*, *ez monda*“. De éppen ez az utóbbi idézet a másik magyarázó lehetőségre is utal: azért *Azmondgja Istók*, mert állandó szójárása az „*az(t) mondja*“. Vö. „*Azt mondják*« *uram*, egész reportuma Andrási Uramnak; nem szokott az ittvaló hírharang hangjához, valamint *mondják*, — mindent hiszen, és maga confundálja magát“ RákF: Lev. V, 528. 1708. | „tegnap »*Azt mondják*« *Uram* kezdette hirdetni...“ i. h. VI, 599. 1710. Hasonló használat még: „hanem *nem tudom uram* vetett ott legtöbbet“ uo. V, 541. 1708.

A köz- és irodalmi nyelvívé lett pejorativ hangulatú *mende-monda* ikerszó eredetével kapcsolatban tehát a következő jelenségeket figyelhetjük meg: 1. A változatok tarkaságából: *monda-monda*, *mondta-mondta*, *mondi-monda*, *mondom-monda*, *tëmondá* :> *tëmonda*, *híllám-hallám*, *hallom-mondom*, *mende-monda*, *ende-monda* csupán egyetlen-egy szó maradt meg napjainkig, a többi előbb-utóbb elavult, vagy egyes nyelvjárásokra szorítkozott, a változatoknak egy része pedig be sem jutott az irodalmi és a köznyelvbe. — 2. A változatok nagy részének keletkezésekor reális kapcsolat volt a változat keletkezése, hangalakja, értelme és hangulata közt, ez a reális kapcsolat később megszűnt, s ma a *mende-mondá*-ban már csak a szó értelme és hangulata közt levő kapcsolatot érezzük. — 3. Az említett kapcsolatok megszűnése párhuzamba állítható a hasonló eredetű változatok háttérbe szorulásával, továbbá a kifejezés szerkezeti egyszerűsödésével

és az alak bizonyos fokú megváltozásával: **(x ezt) mondá, (y azt) mondá* → (csupa) *mondá, mondá* → **mondá-mondá* → *monda-monda* → *mende-monda* azaz: (mellérendelt) összetett mondat → (névszóként használt több állítmányú) egyszerű mondat → szóismétles → ikerszó.

KELEMEN JÓZSEF.

Az *alít* ige az újszövetség Károli- és Káldi-féle fordításában.

Az *alít* ige ma már elavult szó. Jelentése: 'vél, gondol, sejt, remél, hisz, valaminek tart'. A NySz. és az EtSz. tanúsága szerint igen használt szó volt kódexeinkben, valamint a XVI. és XVII. században. Használta tehát Károli és Káldi is a bibliafordításában éppúgy, mintahogy az előttük élő bibliafordítók is. Így pl.: Komjáthy: *aleyth* (R 14₁₄), *aloyt* (1 Ko 7₃₆), *aloit* (2 Ko 11₁₆), *aloith* (F 1₁₆); Pesti *alijt* (MK 6₇); Sylvester *alit* (1 P 5₁₂); Heltai *alit* (Mt 20₁₀), *alít* (ACs 14₁₉), *aléyt* (R 14₁₄) alakokban.

Szépirodalmunkban alighanem Arany János használta legutoljára BudHal. IX. é. 46. vssz. első sorában: „Sárkánynak *alítám* emberi formában“ és ToldSzer. X. é. 89. vssz. második sorában: „Hol nem is *alít nád*, egyszer előbukkan“. Ugyanő HátrIr. II, 399 példákkal igazolja, hogy ezt az igét gyermekkorában a köznép ajkán még hallotta.

Ennek a szónak a Károli- és Káldi-féle fordításban való szereplése és változása megérdemli a ráfordított figyelmet.

*

1. Károli bibliafordításának, a vizsolyi bibliának újszövetségi részében 63 ízben találtam az *alít* igét, mégpedig a dokéw fordításában 19 (Mt 6₇ Mk 6₄₉ L 12₅₁ 13₄ 19₁₁ 24₃₇ Jn 5₄₅ 11₁₃ 13₂₉ 16₂ 20₁₅ ACs 12₉ 27₁₃ 1 Ko 12₂₃ 2 Ko 11₁₆ 12₁₉ G 2₆ Zsi 10₂₉ Jk 4₅), a vouiŵw fordításában 11 (Mt 20₁₀ L 2₄₄ 3₂₃ ACs 7₂₅ 8₂₀ 14₁₉ 16₂₇ 17₂₉ 21₂₉ 1 Ko 7₃₆ 1 Ti 6₅), az εἰσοθενέw fordításában 8 (Mk 9₁₂ L 18₉ 23₁₁ ACs 4₁₁ R 4₁₀ 1 Ko 1₁₈ 16₁₁ G 4₁₄), a ἡγέωμαi fordításában 7 (F 2₆ 3₈ 3₈ Zsi 10₂₉ 2 P 2₁₃ 3₉ 15), a λογίζουαι fordításában 4 (R 2₃ 14₁₄ F 3₁₃ 1 P 5₁₂), a ὑπονοέw fordításában 3 (ACs 13₂₅ 25₁₈ 27₂₇), a ὑπολαβάνw (ACs 2₁₅), a προσδοκάw (ACs 3₅), a πείθw (R 2₁₉), a φρονέw (R 14₆), az εἶδw (F 1₁₆), a ποιέw (Jn 8₅₃), az ἀδοκιμος (2 Ko 13₇) fordításában 1-1 és megfelelő görög szó nélkül 4 ízben (1 Ko 1₂₇ 1₂₇ 8₇ 2 Ko 11₁₆).

A tőszó általában: 41 ízben rövid *i*-vel *alit*-nak van nyomtatva, de elég szép számmal (22 ízben) látjuk sipkás *î*-vel is, ami az *i* hang hosszúságát jelzi. Sok ügyel-bajjal készült régi nyomtatványról lévén szó, a kétféle írásban hiába keresnénk következetességet. Mindössze annyi állapítható meg, hogy az ige rövidebb és hosszabb kiejtéssel egyaránt ismeretes volt.

A hanaui 1608. és oppenheimi 1612. bibliákban mindent ott található az *alít* ige, ahol a vizsolyiban olvassuk; a különbség csak annyi, hogy a hanauban megtaláljuk hosszabb és rövidebb alakban, mégpedig nem mindig alkalmazkodva a vizsolyi szöveghez, az oppenheimiben azonban egy híján (ACs

17₂₉) már mindenütt a rövid *alít* tő látható. Rövid *i*-vel írja e két bibliakiadás sajtó alá rendezője SZENCI MOLNÁR ALBERT a Dictionarium 3. kiadásában (1621.) is, bár e mű ismeri e szó ilyen alakjait is: *alatomy*, *alétom*, *aleytom*. s jelentésül a 'puto, existimo, arbitror' szavakat jelöli meg. E Dictionarium első kiadásában (1604.) csak *alétom* található. A hanauai és oppenheini kiadás módosította némileg a vizsolyi szöveget; ebben a szóban azonban nem történt változtatás, mert az, hogy 2 Ko 12₁₉-ben két *i*-l-el van nyomva, nyilvánvaló sajtóhiba.

A Károli-fordítás revíziójának volt szánuva a Váradi Biblia 1661. Nem azért, mintha az *alít* ekkor már avulásnak indult volna, hanem a módosítások természetes során azt látjuk, hogy a megelőző Károli-szövegekkel szemben e szónál három helyen változtatott a Váradi Biblia: L 12₅₁-ben az *alittyátoke* helyett *véltéc* szót ír, L 19₁₁-ben az *alitanák* helyén *iténéc* szót olvasunk, 2 Ko 13₇-ben az *alítassunk* szava elmarad, mert a szövegezés más és a Váradi Biblia a szöveghez hübb.

A Váradi Biblia szövege nem lett általános már csak ritkása miatt sem. Érthető tehát, hogy M. Tótfalusi Kis Miklós a Károli-biblia harmadik revizora a maga kiadásában 1685. (Amsterdam) elhagyva a Váradi Biblia három változtatását, visszatér mindenütt az *alít* igéhez azzal a módosítással, hogy öt híján (Mt 6₇ ACs 13₂₅ R 14₁₀ 14 Zsi 10_{29a}) hosszú *i*-vel *alít*-nak írja a szótöt, s mivel 1 Ko 12₇-ben az *alíttatnak* szóhoz megfelelő görög szót az eredeti szövegben nem talált, ezt mindkét ízben dőlt betűkkel szedte. Tótfalusi nyomán az *alít* tő (hosszú *i*-vel) található a későbbi kiadásokban, pl. az 1730-i és 1765-i utrechti, az 1750-i és 1770-i bázeli, az 1767-i debreceni, az 1776-i lipcei és az 1793-i pozsonyi kiadásokban.

Káldi György 1626-ban (Bécsben) megjelent bibliafordításának újszövetségi részében 67 ízben találtam az *alít* igét, mégpedig az *existimo* fordításában 29 (L 19₁₁ Jn 20₁₅ ACs 7₂₅ 8₂₀ 12₉ 14₁₈ 26₉ 28₆ R 2₃ 6₁₁ 8₁₈ 14₁₄ 1 Ko 4₁ 7₃₆ 8₂ 10₁₂ 2 Ko 9₅ 10₂ 9 11₅ 12₆ G 6₃ F 1₁₇ 3₈ 2 Te 3₁₅ 1 Ti 6₅ Zsi 4₁ Jk 1₂ 2 P 3₉), az *arbitror* fordításában 17 (Mt 20₁₀ L 7 Jn 16₂ 21₂₅ ACs 13₂₅ 26₂₆ R 3₂₈ 2 Ko 10₂ F 2₃ 6 7 8 1 Ti 6₁ Zsi 11₁₉ 1 P 5₁₂ 2 P 1₁₃ 3₁₅), az *aestimo* fordításában 7 (ACs 2₁₅ 16₂₇ 17₂₉ 21₂₉ 26₂ 27₁₃ Jk 1₇), a *puto* fordításában 6 (Mk 4₄₀ 6₄₉ Jn 13₂₉ 1 Ko 12₂₃ 2 Ko 11₁₆ Jk 1₂₆), a *videtur* fordításában 6 (Mt 17₂₄ 18₁₂ 21₂₈ 22₁₇ 42 Mk 14₆₄), a *reputabitur* és *duxerit* fordításában 1-1 (ACs 19₂₇ Zsi 10₂₉) ízben, mindenütt *alít* (hosszú *i*-vel) tővel. (A Mk 6₄₉-ben olvasható *alít* tő minden valószínűség szerint sajtóhiba.)

Az 1732-i (Nagyszombat) második kiadásban ugyanezen a helyeken megvan az *alít* ige; a sajtóhibák száma azonban nagyobb, mert Mk 6₄₉-en kívül még Jn 16₂ ACs 7₂₅ 26₉ R 8₁₈ 1 Ti 6₅ helyeken is *alít* olvasható, ACs 2₁₅-ben pedig *allít* van. Ezek is mind sajtóhibáknak minősíthetők.

2. A Károli- és Káldi-fordításokban levő *alít*: *alít* ige történetének érdekessége ott kezdődik, hogy az 1782-i (Buda) Káldi-bibliában mind a 67 helyen *allít* olvasható.

A Károli-bibliák közül az 1789-i debreceni újtestamentumban látunk e tekintetben változatosságot. Itt nevezetesen az *alít* helyett 2 ízben a *gondol* ige fordul elő (ACs 25₁₈

27₁₃) és 13 ízben (Mk 9₁₂ L 2₄₄ 3₂₃ 18₉ ACs 4₁₁ 8₂₀ 27₂₇ R 2₃ 19 1K0 8₇ 12₂₃ 16₁₁ 2 P 3₁₅) *alít* olvasható. 1 ízben (Mt 6₇) *allít* szóval találkozunk (valószínűleg sajtóhiba), 47 helyen még megmaradt az *alít*.

Érdekesebb esetet látunk az 1790-ben Pozsonyban Patzkó Ágoston Ferencnél nyomott „Örökké való Évangéliom”-ban, amelyben az *alít* szó helyén már csak 2 helyen (L 12₅₁ 24₃₇) olvasható az *alít* és 2 helyen (Mt 20₁₀ L 13₄) az *alít*; 40 ízben az *allít*, 16 ízben az *állít* szótó fordul elő, úgyhogy ezek mellett szinte sajtóhibának tekinthetjük 1 ízben az *allít* (Mk 6₄₉), 1 ízben az *allít* (L 2₄₄) és 1 ízben (L 3₂₃) az *alít* szó írását. Bármennyire nyilvánvaló is ebben a kiadásban az *állít*: *allít* csaknem általános: 40+16 használata, mégsem mondható ez következetességnek, ha tudjuk azt, hogy ugyancsak Patzkó nyomdája Pozsonyban 1793-ban kinyomtatott egy teljes bibliát, amelyben tévedésből sem fordul elő más, mint az *alít*: *alít* alak úgy, mint a Tótfalusi Kis Miklós 1685-i bibliájában.

De a levegőben mégis már benne volt az *állít* ige és elavultnak volt minősíthető az *alít* szó. Az *alít* elavultságát mutatja a XVIII. század végén a Pethe Ferenc-féle Utrechtben 1794-ben nyomtatott biblia újszövetségi része is. Pethe Ferenc nem ismerte sem az 1782-i Káldi-, sem az 1790-i Patzkó-kiadást. Ha ismerte volna, bizonyára betoldotta volna a Szombathi Jánostól 1794-ben írt és a biblia-kiadása elején az 5–8 lapon közölt tudományos bevezetésbe, amely „Rövid Tudósítás a Magyar Bibliáról”. Ezért teljesen önálló vállalkozásnak minősíthetjük azt, hogy Pethe kiadásában az *alít* helyett 14 híján mindenütt *alít* szót nyomtatott. *Alít*-nak veszem a R 2₃-ban levő *Alítod-é* szót is, mégpedig azért, mert ebben a biblia-kiadásban *A* betű nincs. *Abrahám*, *Aron*, *Adám*, *Abrahám-nak*, *Aron-nak* és *Adám-nak* van nyomtatva. Az eltérő 14 eset közül 12-ben (L 12₅₁ 13₄ 18₉ 19₁₁ 23₁₁ Jn 5₄₅ 13₂₉ 16₂ 20₁₅ ACs 2₁₅ 3₅ 4₁₁) *allít* olvasható, míg 2-ben (L 2₄₄ 3₂₃) megmaradt sajtóhibából az *alít*. Azért mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy ezek sajtóhibák, mert az ugyancsak Pethe Ferentől 1817-ben Pesten kiadott és nagy gonddal készített újszövetségben e két helyen az *állít* ige olvasható.

Hogy az 1794-i kiadás még csak 12 helyen írja az *állít* alakot, a többi 51 helyen nem ír két *l*-let, annak az a magyarázata, hogy az *állít* ige akkortájt még új szó volt; a helyesírásánál való eltérés nem lehetett főben járó hiba. A NySz. a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig (I. 79) csak *sisto*, *statuo*, *stellen'* jelentésben ismeri az *állít* igét önállóan és különböző összetételekben: *be-*, *el-*, *föl-*, *helybe-*, *meg-*, *összeállít*. Az *állítás* szó 'assertio' jelentésben csak Apáczai Csere encyclopaediájában fordul elő. Bár ezek szerint megvolt az *állít* szó, a használata nem volt általános, hiszen sem SZENCI MOLNÁR Dictionariumában, sem az 1767-ben kiadott PÁRIZ-PÁPAI-szótárban nem találjuk meg az *állít* igét. SZILY KÁLMÁN, NyÚSz. 10 azt írja az „*Allitani* (behaupten értelemben)” címszó alatt, hogy „a XVIII. század végén kezdett az *állít* szó ez újabb jelentése elterjedni”.

Ehhez az elterjedéshez nem kis mértékben járulhatott hozzá a Pethe-féle bibliakiadás, amely legalább 8000 példányban,

szép, tetszetős alakban igen elterjedt és a későbbi Károli-biblia-kiadásoknak alapszövegévé lett.¹ Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy bár az 1803-i biblia a címlapján „a basileai kiadás szerént“, az 1804-i biblia „a kasseli példa szerént“, az 1805-i „a N. Váradi kiadás követésével“ készült és bár a mintául vett bibliákban mindenütt *alít*: *alít* olvasható, mégis ezekben a XIX. század elején nyomtatott bibliákban szélteben az *alít*: *állít* található azzal a lényegtelen különbséggel, hogy a Fűskúti Landerer-nél nyomott 1803-i és 1804-i bibliákban túlsúlyban van (57, ill. 53 ízben) az egy *l*-lel nyomott *alít*; a Trattner Mátyás-nál készült 1805-iben a két *l*-es *állít* van 51 ízben túlnyomó többségben. [Az 1803-iban *állít* csak 3 helyen található, úm.: Mk 9₁₂ Jn 5₄₅ ACs 4₁₁, *alít* is 3 helyen: L 3₂₃ 2 P 2₁₃ 3₉; az 1804-iben 10 ízben van *állít*, úm.: L 12₅₁ 13₄ Jn 5₄₅ 8₅₃ 13₂₉ 20₁₅ ACs 2₁₅ 3₅ R 2₁₉ 2 Ko 11₁₆, az *alít*-nak már nyoma sincs; az 1805-i kiadásban *alít* tőszó van 6 ízben: L 3₂₃ Jn 5₄₅ ACs 12₉ 21₂₉ 1 P 5₁₂ 2 P 3₁₅, *alít* 2 ízben: L 23₁₁ ACs 4₁₁, valószínűleg sajtóhibából *állít* 1-szer: L 24₃₇ és a Váradi Biblia szerint a *vél* (L 12₅₁) és *ítél* (L 19₁₁) 1—1 ízben és 2 Ko 13₇ ben a szövegezés más lévén, a vizsolyi biblia *alít* szavának megfelelője nincs.] Kivétel számba megy, mert ezektől független a Patzko Ferenc József 1803-i kiadása, amelyben 49 *alít* mellett 5 (Mk 6₄₉ L 18₉ ACs 13₂₅ 1 Ko 12₂₃) *alít* és 9 (Mk 9₁₂ ACs 8₂₀ 25₁₈ 27₂₇ R 2₁₉ F₂₆ 3₈ 8 13) *alít* olvasható.

A Fűskúti Landerer és Trattner Mátyás bibliáit követő legközelebbi biblia-kiadásban, a Pethe Ferenc-től sajtó alá rendezett és Trattner Jánostól 1817-ben nyomott újszövetségben már csaknem teljes: 61 ízben az *állít* térfoglalása, úgyhogy a R 14₁₄ ben levő *alít*-ot és 1 P 5₁₂-ben található *alitom*-ot bizvást tarthatjuk sajtóhibának már csak azért is, mert az 1794-i szintén Pethe Ferenc-től kiadott bibliában ez utóbbi helyen *alitom* olvasható.

Az *alít* igével az eredeti vizsolyi szöveghez alkalmazkodóan utoljára az 1821-i debreceni újszövetségben találkozunk, amelyben az 50-szer előforduló *alít* mellett 10-szer (Mt 6₇ 20₁₀ Mk 6₄₉ 9₁₂ L 24₄ 3₂₃ 19₁₁ 24₃₇ Jn 8₅₃ ACs 7₂₅) találjuk az *állít* igét, 1-szer az *alít* alakot és 2-szer — az 1789-i és 1799-i debreceni újszövetségekhez ragaszkodva — a *gondol* igét.

Az *alít* teljes és tartós elmaradása a Károli-bibliákban a sárospataki újszövetség 1832. és biblia 1835. óta számítható. Ezek a szép és gondos kiadások valószínűleg az 1794-i biblia vagy az 1817-i újszövetség hatása alatt mindentüvé az *állít* igét tették az *alít* helyett. S mivel ezek a kiadások voltak a Brit és Külföldi Biblia-társulat költségén megjelent első magyar bibliák, ezeknek szinte hitelesnek tekintett szövege szerint készültek a további, ugyancsak a Brit és Külföldi Biblia-társulat kiadásában megjelent bibliák. Eltérés csak az 1837-ben Trattner és Károlyi által Pesten nyomott bibliában

¹ Hozzájárult MÁRTON JÓZSEF Magyar-német és Német-magyar Lexikona is, amelynek Bécsben 1803-ban nyomtatott német-magyar részében „behaupten, 1. állítai, erősíteni, bizonyítani“, az 1807-ben nyomott magyar-német részben „állítani, állítani... 3. bizonyítani, behaupten“ olvasható.

van, de itt sem az *alít*-ot nézve, mert ezzel nem találkozunk, hanem a tekintetben, hogy az *alít* 37-szer, *állít* 27-szer, az *alít* (L 24₃₇) és az *állít* (ACs 3₅) 1-szer fordul elő.

A kőszegi bibliák és a Biblia-társulat többi kiadásai mind a sárospataki kiadást követik, s ezen a nyomon haladnak a többi kiadások is az 1908-i revízióig, sőt azután is.

3. Hogy az *alít* helyett az *állít* ige jutott be a szövegbe, az természetesen a fordítás és tartalom rovására ment, mert hiszen ha a görög szónak helyes jelentése a Vulgatában is használt 'puto, existimo, arbitror', akkor helytelen ez értelem helyett az 'affirmo, assero' jelentés. Hogy szembeötlővé nem vált ez az értelmi módosulás, azt csakis annak a magyar faji természetünknek tulajdonítom, amely szerint: ami a szívünkben, az a száunkon; amit alítunk, gondolunk, azt állítjuk, valljuk. Így pl. nincs végzetes hiba abból, hogy Jn 16₂-ben a vizsolyi biblia és Káldi szerint lesznek, akik a tanítványok megölését istentiszteletnek *alítják*, a XIX. századbéli Károli és 1782-i Káldi szerint istentiszteletnek *állítják*; vagy pl. ACs 2₁₅ ben sem visszás az értelem, ahol Péter azzal védi tanítványtársait, hogy „nem részegek ezek, amint ti *állítjátok*“, holott az eredeti értelem szerint a sokaság csak *alította* a részegséget. A Károli-fordítás 63 helye közül csupán L 3₂₃ az, amelyik dogmatikai szempontból súllyal esik a mérlegbe. Itt nevezetesen a szerző azt mondja Jézusról, hogy ő, amint *alítják*, József fia vala, a valóság ugyanis az evangéliom első része szerint más. A XIX. századi szöveg, mely szerint Jézust József fiának *állítják*, már erősen érinti a parthenogenesis tanát. Minthogy azonban e dogma nem ezen a locuson nyugszik, ezért a szómódosulás itt sem okozott bonyodalmat.

4. Az *állít* ige a magyar bibliák szövegében annyira meggyökeresedett, hogy amikor korszerű revíziókról volt szó, ennek a nem megfelelő szónak kicserélése több helyen elkerülte az átdolgozók figyelmét. A Káldi-féle fordításnak 1834–1835-i báró Szepesy Ignác pécsi püspök felügyelete alatt készült revíziójában 28 ízben (Mt 22₁₇ 42 L 7₇ Jn 13₂₉ 16₂ ACs 2₁₅ 8₂₀ 12₉ 13₂₅ 16₂₇ 17₂₉ 26₂ 9 R 2₃ 3₂₃ 8₁₈ 14₁₄ 1 Ko 7₃₆ 12₂₃ 2 Ko 9₅ 10₂ 11₅ 11₁₆ F 2₃ 3₇ 8 1 Ti 6₅ Zsi 10₂₉) megmaradt az *állít* szó. Ugyanezekben a helyeken megvan az *állít* a Szabó József nagyszombati tanártól sajtó alá rendezett 1851-ben Pesten megjelent revideált Káldi-ban is. Hogy mennyire megtévesztőleg hatott a gondolkozásra az *alít*-ből lett *állít*, legjobban mutatja, hogy e két utóbbi revízióban az „*existimo enim nihil me minus fecisse a magnis apostolis*“ így van fordítva: „*de merem állítani: hogy én semmivel sem vagyok alábbvaló a főapostoloknál*“. Az 1861-ben Egerben megjelent Tárkányi-féle revízióban már 8-ra csökken (Mt 22₁₇ ACs 2₁₅ 8₂₀ 17₂₉ R 3₂₃ 8₁₈ 2 Ko 10₂ 2 P 3₉) az eredetileg *alít* helyett használt *állít*.

A Károli-fordításnak Győry—Menyhárt—Filó-féle revíziójában (Bp., 1878.) csak 4 helyen (L 3₂₃ 18₉ Jn 8₅₃ ACs 2₁₅) található az *állít*. Annál meglepőbb, hogy az 1908-ban (Bp.) kiadott s napjainkban is használt revízióban, bár 57 helyen javítva van, még mindig 6 helyen (L 3₂₃ 23₁₁ Jn 5₄₅ 8₅₃ 13₂₉ ACs 2₁₅) maradt meg az *állít* ige, két helyen (L 3₂₃ Jn 5₄₅) értel-

mileg, a többi négy helyen árnyalatilag az igazi jelentés rovására. De még meglepőbb az, hogy az 1908-i revíziónak 8° alakú teljes biblia-, valamint a 16° alakú újszövetség-szövegébe Jn 13₂₉-ben hogy-hogynem visszakerült az *alít* ige; a kis 8° és nagy 8° alakú revideált bibliákban és a külön-külön nyomott evangéliumokban viszont (akár 8°, akár 16° alakúak). valamint a Tóthfalusi-féle és Sylvester—Franklin kiadású képes bibliákban *állít* olvasható.

Az 1938-ban újonnan átdolgozott Károli-kiadásban már csak Jn 8₅₃-ban olvassuk az *állít* igét a régi *alít* helyén. Itt azonban nem helytelen a jelentése, mert a τίνα σεαυτὸν ποιεῖς-nek megfelel ez a jelentés: 'Kinek állítod te magadat?'

A vizsolyi bibliában az *alít* szó tizenhárom görög ige fordításával kapcsolatban találjuk. Az 1908-i revízió, nem számítva azt a 11 helyet (Mk 9₁₂ L 18₉ 23₁₁ ACs 4₁₁ R 14₁₀ 1 Ko 1₂₇ 2₂₈ 8₇ 2 Ko 11₁₆ G 4₁₄), amelyeken a fordítás a megfelelő szót feleslegessé tette, 11 szót használ az elavult *alít* ige helyett. Ezek az igék: *állít* (L 3₂₃ Jn 5₄₅ 8₅₃ 13₂₉ ACs 2₁₅), *észrevesz* (ACs 27₂₇), *gondol* (Mt 6₇ 20₁₀ L 2₄₄ 12₅₁ 13₄ 19₁₁ Jn 20₁₅ ACs 7₂₅ 8₂₀ 13₂₅ 14₁₉ 16₂₇ 17₂₉ 27₁₃ R 2₃ F 3₁₃ Zsi 10₂₉ Jk 4₅ 1 P 5₁₂), *hisz* (L 24₃₇ Jn 11₁₃ 16₂ ACs 12₉ R 2₁₉ 2 Ko 12₁₉ F 1₁₆), *ítél* (F 3₈ 8), *remél* (ACs 3₅), *sejt* (ACs 25₁₈), *tart* (R 14₁₄ 1 Ko 7₃₆ 12₂₃ 16₁₁ 2 Ko 11₁₆ 13₇ G 2₆ Zsi 10₂₉), *tekint* (F 2₆ 1 Ti 6₆), *ügyel* (R 14₆), *vél* (Mk 6₄₉ ACs 21₂₉).

A Káldi-bibliafordításban az *alít* szót hét latin ige fordításával kapcsolatban találjuk. A Szent István-Társulat Szentírásbizottságától készített és 1928-ban (Bp.) megjelent átdolgozás (ahol az *alít*-nak és *állít*-nak nyoma sincs) tíz szót használ a Káldi-fordítás *alít* szava helyett. Ezek az igék: *becsül* (2 Ko 12₆), *gondol* (Mt 17₂₄ 18₁₂ 21₂₈ 22₁₇ Jn 13₂₉ ACs 2₁₅ 17₂₉ 21₂₉ 2 Ko 10₉ Jk 1₇), *hisz* (L 19₁₁ ACs 14₁₈ 16₂₇ 28₆ 1 Ko 7₃₆ 10₁₂ F 1₁₇ Zsi 11₁₉), *ítél* (Mk 14₆₄ F 3₇), *találtatik* (Zsi 4₁), *tart* (Mt 22₄₂ L 7₇ ACs 13₂₅ 26₂ 9 R 3₂₃ 8₁₈ 1 Ko 12₂₃ 2 Ko 9₅ 11₅ 16 G 6₃ F 2₆ 3₈ 2 Te 3₁₅ 1 Ti 6₁ Zsi 10₂₉ Jk 1₂ 26 2 P 1₁₃), *tekint* (R 6₁₁ 1 Ko 4₁ F 2₃ 3₈ 1 Ti 6₅ 2 P 3₁₅), *vél* (Mt 20₁₀ Mk 6₄₉ Jn 16₂ 20₁₅ 21₂₅ ACs 7₂₅ 8₂₀ 12₉ 26₂₆ 27₁₃ R 2₃ 14₁₄ 1 Ko 8₂ 2 Ko 10₂ 1 P 5₁₂ 2 P 3₉), *vélekedik* (2 Ko 10₂), *vétetik* (ACs 19₂₇) és megfelelő szó nélkül (Mk 4₄₀).

Ezekből nyilvánvaló, hogy a régi *alít* ige igen gazdag tartalmú szó volt, és bármi lehetett is az árnyalatokra is kiterjedő jelentése, az bizonyos, hogy elvesztésével szegényebbek lettünk, újra használatba vételével gazdagodnánk.

ERDŐS KÁROLY.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Székesfehérvár. SZABÓ T. ATTILA: MNy. XXXVI, 256 *Székesfehérvár* nevének eredetével foglalkozva azt a véleményét fejezi ki, hogy a névben a *székes* tag nem a 'sedes', hanem a 'palus' fogalomra vezetendő vissza, 'lutosus, sumpfig' jelentéssel bír, s a *Székesfehérvár* városnév a régiségben azt jelenthette: 'Mocsár-

vagy Mocsarasfehérvár'. Szerinte ugyanis a város mocsaras vidéke révén vált védelemre alkalmas hadászati ponttá, ezen az alapon épült várrá, s a környék lakosaitól a törökkori várat jellemző mocsarak, ingoványok, székek után kapta a *Székesfehérvár* nevet; a város nevében a *székes* jelző csak a török korszak után tűnik fel, tehát akkor, amikor a város nem is volt királyi székhely. várának táji jellege ellenben már ki volt alakulva és köztudomású volt.

A táj jellege ellen semmi cáfoló adatot nem tudok felhozni, de ezt a körülményt a kérdés szempontjából teljesen mellékesnek tartom, mert a tájhoz fűzött következtetések nem helytállóak, és a Szabó által elért eredmény is helytelen.

A *székes* jelző nem a város mocsaras környékétől származik, és nem is új keletű. Igaz ugyan, hogy a magyar nyelvű *székes* jelzőt csak a török kor után találjuk, de éppen Szabó idézi a középkori *Alba regalis* névváltozatot: „extra muros civitatis *Albe regalis*“, amiben a *regalis* nem más, mint a város nevében a későbbi *székes*-nek latin eredetije. Az *Alba regia* név már a középkorban megvolt, és századokon át mint közkeletű megszokott elnevezés használtatott. Bizonyára lefordították magyarra is, és használták magyar alakját is már akkor, amikor erről írott emléket nem tudunk felmutatni. A *székes* névelem tehát nem a 'palus'-szal, hanem mint eddig is hittük, a *regalis* szal, *regia*-val függ össze, 'királyi otthoni'-t jelent egy latin eredeti alapján, amely a magyar fordításnál két-háromszáz évvel régebbi időkbe, a középkorba megy vissza.

A *székes*-nek *regalis*-ból, *regia*-ból való származását mutatja a tárgyalt helynévnek XV—XVII. századi török és a törökből megismerhető szerb alakja is. Török szövegben a helynév legrégebb leírását II. Bajazid magyarországi követének, Hadzsi Zaganosznak 1491 körül írt jelentéséből ismerem: *İstöl Belğrādi*: استول بلغرادى 'székhely fehérvára' (Isztanbul. Topkapu szeraji levéltára E 8568; fényképmásolata az Orsz. Levéltár fényképmásolat-gyűjteményében). A törökben 1543-tól, tehát attól az évtől kezdve, amikor Fehérvár török kézre került, 1688-ig, visszafoglalásáig *Istolni Belğrādi*: استولى بلغرادى volt a város neve, ami a szerb *Stolni Belgrad* átvétele (a szöveleji *i*-t a török nyelv a szláv szó két szókezdő mássalhangzója miatt ejtette). *Stolni* a *stol*-ból képezve a magyar *székes* megfelelője s ennek a *Belgrad*-nak: *Fehérvár*-nak, a mai *Székesfehérvár* török nevének volt állandó jelzője, hogy megkülönböztesse a másik Belgrádtól, mely a Duna-Száva összefolyásánál feküdt, de *székes* város nem volt.

Nincs kétség abban, hogy *Székesfehérvár* nevében a *székes* tag a 'regalis, regia, királyi székhelyi' értelemnek magyar fordítása, és tartalmában középkori eredetű. A 'palus, lutum stb.' jelentésű *szék* szavunknak ehhez a helynévhez tehát semmi köze.

Nem tartozik már a kérdéshez, de *Székesfehérvár* török nevének történetéhez megemlítem még a következőket. Egyes török írók *Istolni Belgrad* nevében a szláv eredetű és számukra értelmetlen *istolni* alak helyett *üstüni*-t írnak (szól erről már THURY JÓZSEF, Török Történetírók II, 23) a török *üstün* szónak

perzsás továbbképzésével, ami 'felső'-t jelent. *Ūstūnī Belgrad* tehát az ő nyelvükön 'Felső Belgrád' volt, megkülönböztetve a Duna-Száva összefolyásánál állott másik Belgrádtól, amelyet *Āšāji Belgrad*-nak: 'Alsó Belgrád'-nak neveztek. A perzsa szabályok szerint továbbképzett török szó behelyettesítésével ugyan egy tudálékos és erőszakolt etimológiához jutottak el, de ez az etimológia mégis élt és életben maradt, mert érthető volt, jelentéssel, tartalommal bírt.

FEKETE LAJOS.

Székesfehérvár régi horvát neve. Középkori királyaink koronázó- és temetkezőhelye nevének hagyományos értelmezésével szemben SZABÓ T. ATTILA: MNy. XXXVI, 256 e városnév más magyarázatát kísérelte meg. FEKETE LAJOS részletesen foglalkozik e magyarazattal (l. a fenti cikket), s én itt csupán az ő bizonyítását szeretném néhány régi horvát adattal támogatni, annál is inkább, mert a törökből ismert *Istolni Belgradī* elnevezésnek nyilván horvát, illetőleg szerb név szolgált alapul.

A horvát akadémia nagyszótárának tanúsága szerint (I, 319) Székesfehérvár nevének régi horvát megfelelője háromféle alakban volt használatos: *Stolni*, *Stoni* és *Stojni Biograd* (vagy *Belgrad*). Magyarázatra csupán a név első tagjának alakváltozatai szorulnak. Legrégibb a *Stolni* alak, mely a *stolb* 'szék' (a mai horvátban 'asztal') jelentésű szóból képzett *stolbnz* melléknévnek egyes hímnemű határozott ragozású nominativusa: *stolbnz* + *ъ* > *stolni*. A *stolni* alakból a što-nyelvjárásban hangszabályszerűen keletkezett a *stoni* alakváltozat, mert ismeretes, hogy ebben a nyelvjárásban a szótagzáró ú. n. „kemény“ *l* szabályosan *o*-vá fejlődött, mint pl. *pepel* > *pepeo* 'hamú', azokban az esetekben pedig, amikor az *l* előtt *o* állt, az *l*-ből lett *o* ezzel összeolvadt egy hangba, mint pl. *sokol* > *soko* 'súlyom', *vol* > *vo* 'ökör' és *stol* > *sto* 'asztal'. A *stojni* változat már a *stōni* alakból keletkezett a hosszú *ō* mellett egy másodlagos *j* kifejlődésével és semmiképp sem magyarázható a *stolni* alak folytatásának (vö. IVEKOVIC—BROZ, Rječnik II, 475).

Ami a horvát név keletkezésének korát illeti, az akadémiai szótár erre nézve felvilágosítást nem tud nyújtani. Közül ugyan egy réginek látszó adatot (i. h.), ennek azonban nem mondja meg korát: *Budimī i stolnyj Beligrad* 'Buda és Székesfehérvár'. Az átirásból ítélve ez az adat valamely cirill-betűs vagy glagolita emlékből származik.¹ A régi szótárakból merített többi adata nem régebb a XVII. századnál. A horvát irodalommal való foglalkozásom közben számtalanszor talákoztam régi írónál igen érdekes magyar vonatkozásokkal, s köztük Székesfehérvár horvát nevével is. E helyek közül most emlékezetből visszakerestem néhányat, melyek a horvát elnevezés igen korai voltát bizonyítják.

A varasdi Vramecz Antal 1578-ban megjelent kaj-horvát krónikájában először Könyves Kálmánnal kapcsolatban az 1114. évnél említi Székesfehérvár nevét: „Imal ie Coloman Kral Vo-

¹ A *Beligrad* alak annyiban érdemel figyelmet, hogy a *běl* 'fehér' melléknév itt az összetételben nem a szokott határozatlan, hanem határozott alakjában áll: *běl* + *ъ* > *beli*.

gerzki dua Zina Ladizlaua i Stefana vmre hudo, kako iezt i fiuel, pokopan be v Belgrade ztolnom: Kálmán magyar királynak két fia volt, László és István, csúnyán halt meg, ahogy élt is, Székesfehérváron temették el.“ Ezután mintegy tízszor említi még a város horvát nevét hasonló alakban különböző eseményekkel, de leginkább királyaink koronázásával vagy temetésével kapcsolatban.¹ A névnek ez a következetes használata arra vall, hogy a kaj-horvátság köreiben általánosan el volt terjedve s bizonyára nem is volt újkeletű. De nemcsak a magyar nyelvhatárhoz ennyire közeleső vidéken találjuk meg Székesfehérvár horvát mását, hanem a horvát tengerpart déli részén, Raguzában is. Az egyik kiváló raguzai költő, Vetranić Mavro (1482—1576.) Buda várának török kézre jutását hosszabb költeményben panasolta el (Tužba grada Budima 'Budavár panasza') s ebben Mátyás királyunkat felidézi sirjából, hogy lássa a pusztulást:

Vojniče tiekom sad za toj se poteži
u stojni Biograd, Matijaš gdi leži,
ter klikuj: vaj meni, rasčviljen u tuzi
da mramor studeni od jada posuzi.²

A szöveg magyar fordítása a következő: „Bajnok, futva igyekezzél Székesfehérvárra, ahol Mátyás fekszik és úgy kiált: jaj nekem! hogy a hideg márvány bánatában síránkozva a fájdalomtól könnyekre fakadjon.“ Már maga a nyelvtörténeti tény, hogy a horvát név a raguzai költőnél már a fentebb tárgyalt kétszeres változáson keresztülment *Stojni Biograd* alakot tünteti fel, a névnek igen régi eredetéről tanúskodik, de ugyanezt vallják a történeti adatok is. Raguzá 1358—1526-ig állt magyar véduraság alatt, a mohácsi vész után pedig a szultán fennhatóságát ismerte el. A magyar uralom idején a kis köztársaság igen élénk kapcsolatokat tartott fenn Magyarországgal, melyek Mohács után majdnem teljesen megszakadtak. Székesfehérvár neve tehát csakis a középkorban kerülhetett le Raguzába. A név különben itt is általánosan ismert volt, mert a török idők alatt sem ment feledésbe. A XVII. század egyik legnevesebb költője, a drámaíró Palmotić Junije (1606—1657.) *Bisernica* c. drámájában, melynek mesés cselekménye a budai királyi udvarban játszódik, több magyar város nevét is emlegeti: Egra, Ostragon, *Biograd stojni* (Stari pisci hrvatski XIII, 316). E nevek nyilván Eger, Esztergom és Székesfehérvár magyar neveivel egyenlők.

A horvát adatok e vallomása tehát csak megerősíti azt a tanúságot, mely Székesfehérvár régi török nevéből meríthető, t. i. hogy a város magyar nevének jelentése valóban 'Stulweissenburg' és nem 'mocsaras fehérvár'. Bármennyire Szabó T. ATTILA mellett vallanak is a helyrajzi viszonyok, a magyar név régi horvát és török megfelelői semmiképp sem engedik meg, hogy a hagyományos értelmezéstől eltérjünk. HADROVICS LÁSZLÓ.

¹ Így pl. az 1172, 1196, 1204, 1310, 1342, 1382, 1438 stb. évszámok alatt.

² Stari pisci hrvatski III, 56.

Latba vet, labda. *Lat* szavunk körül több homályos pont van. Homályos először is az eredete. Hogy a régi (és a MTsz.-nak egy adata szerint a Székelyföldön még a múlt század közepe után is használatos volt) *lót* a német *Lot* (olvasd hosszú ó-val) átvétele, ehhez nem fér semmi kétség. De hogy *lat* egyszerűen csak alakváltozata volna ennek a R. *lót*-nak (mint ahogyan az OklSz., NySz., MTsz. és a „Deutsche Lehnwörter“ szerzői vélik), az szerintem elfogadhatatlan, mert *lót* > *lat* vagy akár *lót* > *lot* > *lat* hangváltozás feltevése teljesen példátlan volna. Nézetem szerint tehát először is azt kell feltennünk, hogy *lót* mellett volt R. *lot* is (az OklSz. és NySz.-beli adatok ezt megengedik), másodszer pedig azt, hogy a köznyelvívé vált (hosszú ó hangú) német *Löt* mellett volt egykor (rövid o hangú) német nyelvjárási *Lot* is, harmadszer pedig azt, hogy a magyar R. *lót* és R. *lot* (> mai *lat*) ezeknek külön-külön való átvételei. De e mellett persze még azt is fel kell tennünk, hogy ez a R. *lot* nem nagyon régi átvétel (az OklSz.-beli legrégebb adat 1441-ből, már *lat* alakban), mert hiszen, ha az Árpád-kor elejéről való jövevény volna, akkor, egytagú lévén, ma *lát* volna az alakja. Vö. **lot* ige (: R. *Lotomás* MNy. XVIII, 34, XXI, 130) > *lät* > *lát* (és ebből újraképzés következtében: *látok*, *látunk*, *látni*, *látogat*, *látomás* stb.).

De éppen ilyen homályos a ma is közismert *nēm sokat nyom a latban* (‘jelentéktelen; se nem szoroz, se nem oszt’), *mindēn szót latra tēnni és mindēn befolyását, hatalmát latba vetni* (vkinek vagy vminek érdekében) szólásokbeli *lat*-nak a mivolta is. Ezekben ugyanis e szónak nyilván ‘mérleg serpenyője’ a jelentése. CzF. szerint a bizonyos súlymértéket jelentő *lat*-nak csakugyan volna ilyen jelentése is, de sem az OklSz., sem a NySz., sem a MTsz. nem tudnak erről. Csak a NySz.-ban van egy (a *lat* ~ *lót* főnévtől azonban teljesen elválasztott) adat (a DöbrK.-ból) a kicsinyítőképzős és ‘Becken, Kessel’ jelentésű *latka* származékra. Egyrészt ez, másrészt pedig az a meglepő körülmény, hogy a *font* szónak is van ‘Pfund’ mellett még ‘mérleg serpenyője’ (majd általában ‘mérleg’) jelentése is (sőt vö. *fontba tész*, *fontba vet* NySz., mint *latra tész*, *latba vet*), arra a feltevésre kényszerít, hogy kellett csakugyan régi nyelvünkben a *lat* főnévnek (‘a fontnak egy harminckettedrészét kitevő súly’ jelentésen kívül) még ‘mérleg serpenyője’ jelentésének is lennie, melynek alapján a fentebbi *nēm sokat nyom a latban*-féle szólások persze kifogástalanul megmagyarázhatók. Ennek a másodlagos jelentésnek azonban persze a mi nyelvünkben kellett keletkeznie, mert ennek a németben legesekélyebb nyoma sincsen. De hogyan fejlődhetett a *lat* és *font* szavaknak kétségtelenül eredetibb ‘bizonyos súly’ jelentéséből ez a másodlagos ‘mérleg serpenyője’ jelentés? — Én azt hiszem, hogy sehogyan sem. Ezek a másodlagos jelentések ugyanis szerintem elvonások a ‘mérlegel, megmér (bizonyos anyagot, árut)’ jelentésű **latol* (innen az átvitt értelemben ma is használatos *latolgat*) és *fontol* (innen: *fontolgat*) igékből. Ez utóbbiak kétségtelenül tárggyal való működést jelentettek, mint pl. a (*kasza*:-) *kaszál*, (*fűrés*:-) *fűrészel*, (*dob*:-) *dobol* stb. igék. De melyik tárggyal való működést? Eredetileg bizonyára a *lat* és *font* nevű súlymértékekkel

valót. De latoláskor és fontoláskor nemcsak ezekkel volt őseinknek dolguk, hanem a mérleg serpenyőjével is, melybe a súlyt helyezték. Könnyen érthető tehát, hogy a **latol* és *fontol* igék alapszavául mindegyikből 'mérleg-serpenyő' jelentésű főneveket is kikövetkeztettek. Nem a bizonyos súlyt jelentő *lat* és *font* szavaknak fejlődött e szerint egy új jelentésük, hanem ezek mellé újabb 'mérleg-serpenyő' jelentésű *lat* és *font* szavak is keletkeztek, csakhogy ezek nem tudtak elterjedni és megmaradni, mert az általuk kifejezett fogalmat a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *serpenyő* szóval is ki lehetett fejezni. De az átvitt értelmű *latba vet*-féle szólások napjainkig őrzik az egykori **lat* 'mérlegserpenyő' emlékét.

Ugyanilyen lelki folyamat eredménye különben még 'Ball' jelentésű *labda* szavunk is. *Labda* < R., N. *lapta* < *lopta* ugyanis < szláv *lopta* 'labdaütő fa' (БЕКЕ: Nyr. LXII, 78). Eredetileg a mi nyelvünkben is ez volt a jelentése, s a nép nyelvében néhol még ma is ez. Mai 'Ball' jelentése szintén csak a (R. *laptáz* >) *labdáz* igén alapulhat. Ez ugyanis olyan képzésű, mint amilyenek pl. *bicskáz*, *kártyáz*, *kockáz*, (meg-) *pálcáz*, *pányváz*, *paritytyáz* stb., vagyis szintén valamely tárggyal való működést jelelt. De labdázáskor nemcsak egy tárggyal működhetik az ember, mint pl. *bicskázáskor*, *kártyázáskor* stb., hanem kettővel: a labdaütő fával is, meg a vele elütött labdával is. Ezért tehát a *labdáz* ige alapszava, a 'labdaütőfa' jelentésű (R. *lopta* > *lapta* >) *labda* mellé még elvonódott a *labdáz* igéből egy 'Ball' jelentésű *labda* főnév is, úgyhogy a *labda* hangsorhoz akkor már két jelentés fűződött. Mivel azonban e kétjelentésűvé vált hangsornak eredetibb jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *labdaütőfa* (rövidítve: *labdaütő*) összetétellel is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése szabályosan elavult, s így ma a magyar nyelvterület legnagyobb részén és a köznyelvben már csakis 'Ball' a jelentése.

Huszt. MELICHNEK „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról“ című tanulmányát (MNy. XXXVI, 145, 224) rendkívül értékesnek tartom (szerintem rég, nagyon rég nem írt ilyen értékeset), de van ennek egy kis pontja, melyet nem tartok elfogadhatónak. Ez az, hogy a 'huszita' jelentésű R. *huszt* korábbi **huszit* rövidülése volna, amit az ó-magyar *Gálics* > *Gálc* (> *Gács*) fejlődéssel is támogathatni vél (i. h. 155). Az én nézetem szerint azonban **huszit*-ből vagy *Gálics*-ből semmiképpen sem fejlődhetett *huszt* vagy *Gálc*. Az *i* szerintem és szavaknak csakis olyan alakjaiból és származékaiból eshetett ki a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján,¹ amelyekben nyílt szó-

¹ A kétnyíltszótagos hangtörvény így szól: Szóbelseji állandóan nyílt szótagnak felső vagy középső nyelvallású rövid magánhangzója (tehát *i*, *ü*, *u* és *ē*, *ō*, *o*) a XIII. és XV. század közötti időben kiesett, ha a) közvetlenül előtte is nyílt szótag állott, és ha b) kiesésével két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek elsejének képzése után a nyelv hegyének nem kellett visszafelé húzódnia, hogy a következőnek képzése megkezdődhessék. Pl. szláv *ma-li-na* > **mál-ná* (> *málua*) vagy R. *u-ru-szág* > R. *ur-szág* (> *ország*). — Amit e jelenségről harminc esztendővel ezelőtt „Egy ismeretlen magyar hangtörvény“ címen (Nyr. XXXIX—XL.) írtam, annak jó része ma már elavult.

tagban állott, tehát pl. a többesszámú *huszitok*-ból vagy **Gálison*, **gálcsi*-ből. Ezeknek szabályos *husztok*. **Gálison*, **gálcsi* fejleményeiből aztán már könnyen elvonódhattak ragtalan alanyeseként a *huszt* és *Gálcs* (> *Gálcs* > *Gács*) alakok. — Százával lehetne ilyen példákat idézni, de elég lesz néhány is. Legismertebb ilyen eset talán az *ing* szó hangalakjának története: R., N. *imég*: **imэггэт*, **imэггэм* stb. > **imггэт* stb. > *ingэт* stb. : > *ing*. De éppen így viszonylanak egymáshoz pl. a *Bánok* (-*Szentgyörgy*) és *Bánk* helynevek, vagy (tót *Bzovik* >) **Bozovik* és *Bozók*, R. *Davot* és R. *Davt* (CSÁNKI II, 198), *farok* és *fark*, R., N. *gyovon* és **gyoun* (> *gyón*), (*hím*:) *Himod* és **Himd* (> *Hind*), R. *ketüd* (> *ketted*) és *kedd*, tör. *kömüč* és **kémcs* (> R. *kéncs* > *kéncs* ~ *kincs*, FOKOS: Balassa Eml. 58), (szláv *chvorī* >) **kovor* és R. *kour* (> *kór*, erről másként, de aligha helyesen KNEJZSA: MNy. XXXV, 204), szláv *korec* és *korc*, (szláv *ključ* >) **kulucs* és *kulcs* stb. stb. (l. még HORGER: MNy. XXII, 44). És idetartoznak persze igen nagyszámú szláv *-ovec* vagy *-ovic* > magyar *óc* ~ *óc* végű helyneveink is, pl. *Béncóc*, *Bobróc*, *Bukóc*, *Dankóc*, *Ivanóc*, *Lipóc*, *Moskóc*, *Pálóc*, *Rákóc*, *Tarnóc*, *Volóc*, *Pelsőc* stb.

Barád. Nagyon érdekes MELICHnek a morvaországi *Brod* város magyar *Barád* nevééről írott cikke is (MNy. XXXVI, 134), de ebben is van valami, amit nem tartok helyesnek. T. i. azt a magyarázatot, hogy „ez a *Barád* a morva-tót *Brod*-ból magyar *Borod* > *Barad*-on keresztül olyan nyelvi fejlődés eredménye lehet, amilyennel lett a magyar *madár* szó régebb *madar* < *modor*-ból“. Az egykori *modor*-ból ugyanis (nem ugyan *madar*-on, hanem) *mádúr*-on át csakugyan *madár* lett a mi nyelvünkben, **Borod*-ból azonban sem **Barad*-on, sem **Bárád*-on át semmiképpen sem lehetett volna *Barád*, mert többtagú szavak utolsó szótagjának *á* (esetleg *o* > *á*) hangja csak akkor nyúlt meg, ha utána szótagzáró *l*, *r*, *n* következett. (Írtam e jelenségről már régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaival kapcsolatban: MNy. X, 114, majd *zálog* és *zavár* szavaink hangtörténetével kapcsolatban i. h. XXIV, 209 és legrészletesebben „Der ung. Stammwechsel vom Typus *madár* : *madarat*“ című tanulmányomban: UJb. XV, 433. Ezek úgylátszik elkerülték MELICH figyelmét.) Mivel pedig a szláv *Brod* nem végződik *l*, *r* vagy *n*-re, ezért a közte és a magyar *Barád* közötti hangviszony csak a következő módon válik érthetővé: szláv *Brod* > magyar **Brád* > **Brád* > **Bárád* > *Barád*. Vagyis az Árpád-kori *o* > *á* változás megtörténte után a **Brád* rövid *á*-ja a szó egytagúsága miatt megnyúlt, mint pl. a *viz* (: *vizet*) > *víz*, *tüz* (: *tüzet*) > *tűz*, *ut* (: *utat*) > *út*, **négy* (: *negyedik*) > *négy*, *kez* (: *kezet*) > *kéz* (> *kéz*), **nyár* (: *nyarat*) > *nyár*-féle esetekben, s a már hosszú *á* hangú **Brád*-nak végül két kezdő mássalhangzója között *á* (> *a*) bontóhang fejlődött, mint pl. *ě* bontóhang a (szláv *drěko* > R. *drěk* : *drěka*) > R. *drěk* (: *drěka*) > *děrek* (: *děřeka*) esetben.

HORGER ANTAL.

Brünn. Brünn nevének eredetéről írott cikkemben kifejtetem, hogy a XVI. és XVII. században Brünn magyarul *Börön-*

nek és *Beren*-nek hívták (MNY. XXXVI, 4—5). RAPAICS RAYMUND-nak a napokban megjelent „A magyar gyümölcs” (Bp, 1940.) című jeles könyvében olvasom, hogy a XVII. században nálunk egy szilvafajt, melynek akkori német neve *Brüner Zwespen* (olv. *brüner zvespen*) volt, *Berény-szilva*-nak nevezték (i. m. 129, 196). RAPAICS a nevet Lippay Jánosnak „Posonyi kert” című művéből idézi s bizonyítja, hogy „a *Berény szilva* valóban *Brünni szilva* volt” (i. m. 129).

Megnéztem Lippay János „Posonyi kert”-jének III. könyvét, a „Gyümölcsös kert” című részt, amely 1667-ben Bécsben jelent meg, s ott a 175. lapon a szilvákról a többek közt ezt olvastam: „Noha a *Befztercei*, vagy magváló kék, *Durántzai*, dobzódó, sarga hofzúkás-, és gömbölyű-fzilvát, nem igen fzohták mi-nálunk óltani; hanem inkább az öreg sárga-, vagy fele sárga-, fele vóíós-, avagy a mint némellyek nevezik, ókór fzemű és apró, édes, gömbölyű-fzilvát, (a kit némellyek *Böröny szilvának* neveznek: Németül: *Brüner Zwespen*: Magyarúl-is édes kókény fzilva (óltáffal jobb szaporítani. A *Befztercei* fzilvát, kit a *Nemetek Magyar szilvának* neveznek.” (175; l. NySz. is). Itt tehát *Böröny-szilva* a *brünni szilva*. — Lippay János Posonyi kertje 1753. évi győri kiadásában meg a megfelelő hely ez: „Noha a *Befztercei*, vagy magva váló kék, *Durántzai* dobzódó sárga hofzúkás, és gömbölyű-fzilvát, nem-igen fzohták mi-nálunk óltani; hanem inkább az öreg-sárga, vagy fele-sárga, fele-veres. avagy a' mint némellyek nevezik, ókórfzemű, és apró, édes, gömbölyű-fzilvát, (a' kit némellyek *Berény-szilvának* neveznek; Németül: *Brüner Zwespen*: Magyarúl is, édes kókény fzilva (óltáffal jobb szaporítani. A *Befztercei* fzilvát, kit a' *Nemetek, Magyar szilvának* neveznek” (561). Itt tehát *Berény-szilva* a *brünni szilva*.

A két adat becses abból a szempontból, hogy *Brünn*nek *Börön* és *Beren* mellett magyarul *Böröny* és *Berény* neve is volt. Nyelvészeti tekintetben felvetődik a kérdés, miért nem *Böröny-szilva* ~ *Berényi-szilva*, mikor helynévvel kapcsolatban *Besztercei-szilva*-ról, *Kanizsai-körté*-ről (l. KRESZN.), *Posonyi-almá*-ról (Lippay) beszélünk. Erre azt feleljük, hogy a magyarban köznévnek tulajdonnév is lehet jelzője, sőt az ilyen jelzős szerkezetből összetétel is alakulhat. Ilyen jelzős szerkezet-összetételek: *Duna folyó*, *Tisza-kormány* (l. SIMONYI, A jelző 38—41), gyümölcsneveknél: *Páris-alma* (Lippayból NySz., KRESZN.), *Kozma-körtvély* (NySz.), *Jonathán-alma* (RAPAICS R. i. m. 284) stb. Egyelőre azonban a gyümölcsneveknél a *Berény*- ~ *Böröny-szilva*-hoz teljesen hasonló példát idézni nem tudok. Az idézett példákban ugyanis az előtag személy-, s nem helynév.

Polika. Ezt a szót Földi János Természeti História-jából idéztem s azt írtam róla, hogy a. m. 'nyárfa, fűzfa, gyékénybuzogány, bogács finom gypja, röpülő, bolyhos magva, pilyhéje'. Eredetére vonatkozólag meg azt mondtam, hogy aligha lehet más, mint a NySz. *pólíka* 'fasciola. Windel, pólyácska' szava (MNY. XXXVI. 255). A jelentésmegállapításban nem té-

vedtem, a szó eredetét illetőleg azonban igen. Cikkem megjelenése alkalmából BEKE ÖDÖN szíves volt figyelmemet a Debreceni Szemle 1934. decemberi számában megjelent „Élő és elavult nővényneveinkről” című dolgozatára felhívni. „Dolgozatot annak idején olvastam, de persze megfeledkeztem róla. BEKE hozzám írt soraiban azt közli, hogy idézett dolgozatában a *páka* szónál megírta, hogy „Comenius Januájának 1729-i kiadásában *pólikák*, a régebbiekben *pálikák* van, s ez nem más, mint a *pályka*, *pájka*, *páklya*, *pákja*, *páka* ’a gyékény buzogánya, termése’, ez pedig a szláv *palka* átvétele. Földi nyilván Comeniusból vette a szó hibás alakját. A szónak tehát a *pólya* kicsinyítőjéhez semmi köze.”

Comenius „Janua linguae Latinae reserata aurea in Hungaricam linguam translata per Stephanum Benjamin Szilágyi” című mű első kiadása 1643-ban jelent meg, azután többször, így 1661., 1673., 1693., 1698., 1700., 1724., 1729., 1735. években. A NySz. *pálika* al. az 1673-i kiadásból ezt közli: „*Pálika*: typha Com: Jan. 28. [rohrkolbe]. A gyékén kákából, a mellyben *pálikák* nevelkednek, gyékényeket csinálnak (Com: Jan. 28).” — Az idézett kiadások közül többet megnéztem én is, így az 1661., 1673., 1693., 1698., 1724. évi kiadásokat, valamennyiben *pálikák* a szó, míg az 1729. és 1735-i kiadásokban *pólikák* van. Így: „A’ gyékénykákából (szittyóból), a’ mellyben *pólikák* nevelkednek, börtkő (tsomó) nélkül lévén, gyékények tsináltatnak” (1729-i kiadás 24, 1735-i kiadás 27—8).

BEKE idézett cikkében azt írja, hogy „a *pálika* talán *pályka* helyett van szedve”, s hozzám írt szíves soraiban, hogy „Földi nyilván Comeniusból vette a szó hibás alakját”. Én mind a *pálika*, mind a *pólika* és *polika* szavakat helyes alakoknak tartom, eredetüket ott keresem, ahol BEKE, jelentésük azonban nemcsak ’kákabot, buzogány’, hanem az is, amelyet cikkemben megállapítottam: ’gyékénybuzogány, bogáncs, nyárfa, fűzfa gyapja, röpülő, bolyhos magva, pilyhéje.”

MELICH JÁNOS.

Gabonafő. Ruth könyvének BécsiK.-beli fordításában többször előfordul a címül írt szó. C.II.: „élmégeg a mēzōe z *gabona fokét* zedē mellékēt az azatonac kézēy elhagandnac (2) ... z zeduala *gabona fokét* az azatoc hatoc mēgēt (3) ... z kézē hog az elmazadando *gabona fokét* zēdnēmēg az azatoc nomokat kouētuen (7) ... né mēñ égēb mēzōzē *gabona fokét* zednēd (8) ... z vg le vļo Ruth az azatoc oldalához z gvytō q maganac keuēt (14) ... z ōnat felkēlē hog *gabona fokét* gvytēnē q zokafa zezēt (15).”

Egyszer említettem nagyapámnak, hogy a régi nyelvben az az idegen eredetű *kalász* helyett a *gabonafő* járta. Erre ő megjegyezte, hogy a csongrádmegyei Szegváron nem a kalászt nevezik *búza*-, illetőleg *gabonafő*-nek. Aratáskor a kévék összerakása után mennek ki a falu szegényei — természetesen főleg asszonyok — a tarlóra *gabonafőket szedni*. Bal kezükbe gyűjtik a jobbal felszedett elhagyott kalászokat. Mikor már egy marék-ralavó összegyűlt, a szárán megkötik és leteszik egy kereszt tővébe a földre. Azután továbbszednek. Így gyűlnek lassan a

búzafejek. Hazamenet meg is kérdik egymást: „Hány *főt* szed-tél?” Mire a felelet pl. „Tíz *főt* szedtem.” A sok hajladozással járó munka eredménye tíz-tizenöt *fő* is lehet. Hozzátette még, hogy a kisebb csomókat a kendermunkánál is *fő*-nek nevezik. A tilolt kérdent megcsavarják, megkötik, és ennek neve *egy fő kender*.

A kenderről mondottakat megerősíti NAGY JENŐ, A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón 7, 14—5, 67. Mezőtúri közlés: „Egy-egy kéve kenderből lesz egy-egy *fejkender*” (MNy. IV, 185). A Szamosháton is van a *fű* 'fő' szónak 'egy kéve kenderből nyert, két ágba csavart csomó' jelentése (SzhSz.).

Ruth könyvében azonban a *gabonafő*-nek mégsem 'csomó, marok gabona' a jelentése, mint először gondoltam, hanem 'kalász'. Erre mutat: MünchK.: „*žagatnacula* ♀ *taneítuañi gabona főkét*” (136₂) | CornK.: „Mert az buza nem tetethetyk az kalban: hanemha az *gabonafev* leyend elvezr erevffen meg chepletevt. es pelyvaya változtatot” (264, l. NySz. I, 958) | KolGl.: *gabonafev* (Nyr. XXXVI, 20).¹ A Szamosháton is 'kalász' helyett használatos (Csűry: MNy. XXIX, 67). *Gabonafű* 'rozskalász', *buzafű* 'búzakalász' (SzhSz.). Vas megyében *gabnafej*, *buzafej* a gabona-, illetőleg búzakalászt jelenti, hasonlóképpen a csángókánál is (WICHMANN, CsángóWb. 37). A *fő* szó 'kalász' jelentésére adatokat közöl BEKE ÖDÖN (Nyr. LXVIII, 48). A debreceni Déry-múzeum V. számú termében látható egy fénykép, mely tarlózó, szedegető asszonyt ábrázol, kezében egy csomó, egy *fő* búza. „A debreceni földeken” — így hangzik az aláírt magyarázat — „szokás, hogy aratás után megengedik, hogy szegény asszonyok a tarlón elhullott búza *fejeket* összeszedjék és elvigyék. Az ilyen asszony sorjába szedi a *fejeket*, otthon kidörzsöli és így keres valamit.”

A *buzafej* és a *tarlózás* könyvcímként az irodalomba is bevonult: „*Buza fejek. Melyeket az evangéliombeli aratók után felszedegtetvén, azaz . . . egybe keresvén és kévébe kötve s ezen könyvben foglalván Kelemen Didák kibocsátott.*” Kassa, 1729. (SZINNYEI, Mírók.).

Burzok-rét. Pátroha község határának keleti oldalán találjuk a címül írt határnevet (saját gyűjtésem). Ugyanez: 1337/1425: *Borzlywk*, 1430: *Borzlyuk* (ZichyOkm. VIII, 226, 425). A név fejlődése tehát ez lehetett: *Borzlyuk* > *Borzuk* > *Borzok* > *Burzok*. Az első szótagbeli *u* esetleg régebbi *burz* forma emlékét őrzi, amilyen 1350/1360: *Burzlyuk* (OklSz.). Hasonló módon keletkezett a *borz* és a *lyik* szó összetételéből a Tiszabúdról ismert *Borzikhát* előtagja (PESTY Kézirati Helynévtára), melyet a szomszédos Tiszadobról *Borzékhát* néven közölnek (uo.). Feltevésünket támogatja, hogy a biharmegyei *Borzik* község neve 1421-ben és 1489-ben még *Borzlyk* (EtSz. I, 495). — Arra is gondolhatunk, hogy a SZABÓ T. ARTILA (MNy. XXXVI, 48) közölte és *bor* + *lik* összetételből magyarázott *Bollig* helynévben is talán a *borz* állatnév lappang. Az a körülmény, hogy a *Borlik*-ban a XVIII. század végén szőlő volt, magában véve nem perdöntő

¹ HORVÁTH KÁROLY barátom szíves közlése.

az említett etimológia mellett. Utóbbi esetben a mássalhangzók torlódását a második, míg az előbbieken a harmadik mássalhangzó kivetésével szüntették meg.

PESTRY FRIGYES idézett gyűjteményében Pátroha határnevei közt ezt olvassuk: „*Bülzök rétje* az előtt járhatatlan Sáros gazos hely, moft nem anyira vizes használhatatlan.“ *Bülzök* alakváltozat hangrendi átesapással magyarázható *Burzok* ~ *Bulzok* formából.

Bajol. Pátroha és Gégény szabolcsmegyei községek között fekszik a 25.000-es katonai térképen 107-es számmal jelzett domb, melyet a környékbeliek *Bajolhegy*-nek vagy *Bajorhegy*-nek neveznek (saját gyűjtésem). PESTRY FRIGYES Helynévtárában (1864.) ezt olvassuk róla: „*Bajorhegyi düllő.* *Bajorhegy* az előtt erdővel környezett moft csak fa tövekkel és homokos kifsebb dombokkal környezett fényes szőlőtermő kert.“ A mellette elterülő tanya neve az említett 25.000-es, valamint a 200.000-es katonai térkép szerint egyaránt *Bajor tanya*. Ez a település nem a közelmúltban kapta tulajdonosáról nevét, mint a nyíri tanyák legtöbbsége. Tekintélyes, hat-hétszázéves múlt, folytonosság áll mögötte.

1324-ben említik először *Booyul* alakban, majd 1355-ben Gégény határjáró levelében tűnik elő *Bayul* birtok (CSÁNKI I, 510). *Bajol* birtok neve, mely hangtörvényeink szerint szabályosan fejlődött *Bajul* formán át *Bojul*-ból, török személynévi eredetű. Előtagja a török *baj* 'gazdag, gazda, hős, vezér' (NÉMETH, HonfKial. 293) szóból származó *Baj* személynév (vö. GOMBOCZ, Tör. szn. 45—6). Utótagja pedig a 'fiú' jelentésű *ul*, mely előbbi *oꝝul* > *ül*-ből fejlődött (l. NÉMETH: MNy. XVIII, 7) Hasonló elnevezések: *Daldal-oꝝlu*, *Teke-oꝝlu*, *Qačar-oꝝlu*. Összevontan *Pajan-öl*, *Kalbay-öl*, *Čokar-öl* és a hazai *Borcsol* (RÁSONYI NAGY: MNy. XXII, 133). A településnek névadó első tulajdonosa tehát *Bajol* 'Bajfi, Bajfia' nevű bizonyára török nyelvű és török nemzetiségű férfi volt. A birtokról vette azután nevét a mellette emelkedő *Bajol*- vagy *Bajorhegy*.

A tárgyalt név magyarázására PAIS DEZSŐ tanár úr felvette azt a gondolatot, hogy a név előtagja az ugyancsak török eredetű *boꝝ* 'parancsnok, úr, vezér' (NÉMETH i. m. 190—1) szó is lehetne, mely a *ꝝ* eltűnése után hiatuspótló *j* hanggal bővült: *Boꝝul* > *Boul* > *Bojul*.
V. MIKESY SÁNDOR.

1055: kangrez. „Magnauia inde *aruk tue* que vallis usque ad*kangrez* uiam extenditur...“, olvassuk a tihanyi apátság alapítólevelének egyik helyén. Az ebben a mondatban szereplő, eddig még megmagyarázatlan *kangrez* szót próbáljuk a következőkben megfejteni. A szó minden bizonnyal útnév; az apátság birtokát határoló egyik út neve volt a tolnamegyei Fadd tájékán. Csak volt, mert ma már semmi nyoma sincsen az elnevezésnek. Ez a körülmény a megfejtést igen megnehezíti.

A *kangrez* útnév véleményünk szerint jelzős összetétel. Második elemét (amint a továbbiakból kiderül, az összetétel alapszavát) — az alapítólevél helyesírási sajátosságait figyelembe véve — háromféleképpen olvashatnók: *rez*, *réz*, *rész*. Az első ol-

vasásmód alkalmazása vezethet leginkább eredményre. E szerint a MTsz.-ban is megtalálható *rez* szóval van dolgunk, amely a. m. 1. 'hegygerinének emelkedett része, hegycsoport főcsúcsa'; 2. 'magas fennsík'; 3. 'erdőbéli irtás'. Mivel az útnév előfordulási helye sík vidék, a harmadik jelentést kell figyelembe vennünk. Az OklSz. két 1338-ból származó adatot közöl a *rez* szóra, azonban megkérdőjelezi és a *rez* címszónál is idézi őket, nem tudván eldönteni, melyikhez tartoznak: „Quandam magnam viam *Rezut* (a. m. *rez?*) dictam.“ | „Iuxta quandam *Rezuth* (Somogy m. SZAMOTA jegyz.) dictam.“ Szerintem mind a két esetben *rez* szavunkkal van dolgunk, és a két adat jelentése 'irtásút' (= erdőben vágott út, irtáson átvezető út?'). Hasonló összetétel: *irtás-rét* 'durch Rodung gewonnene Wiese' (OklSz.).

Ami a *rez* szó származását illeti: minden bizonnyal szláv eredetű jövevényszó. Az összes szláv nyelvben megtaláljuk a *rez* 'incisio, Schnitt, Einschnitt, Schwaden stb.' szót (l. MIKLOSICH, FILIPOVIČ. JANCOVICS, PECHÁNY, WOLF, BRÁBEK stb. szótáraiban). Tehát a 3. 'erdőbéli irtás' jelentés az eredeti, és ebből fejlődött a másik kettő. HERTY is elfogadja ezt a jelentésváltozási sorrendet, azonban valószínűnek tartja, hogy a szó az oláhból származik (Nyr. XL, 305). A szót egyébként számos erdélyi előfordulása mellett, amilyenek: *Reztető, Rezalja* (Csík, Udvarhely m) stb., a Dunántúl is megtaláljuk (vö. PAIS: MNy. VII, 166). A *kangrez* szó második tagját tehát azonosíthatjuk 'irtás' jelentésű elavult *rez* szavunkkal.

Nagyobbak a nehézségek az összetétel első tagjának, a *rez* szó meghatározójának megfejtése körül. A *kang* szó önállóan csak CzF.-nál (III, 364) fordul elő: „**kang*: elavult fn. Innen: *kangot vetni* (mintegy hanyatt dőlni) am. hirtelen meghalni.“ KASSAI-nál lehet még meg, de ott már *kank* hangalakban: „*Kankot vet*, azaz, Hanyatt fordul, mint aki meghal; hátára szokott felfordulni.“ Édeskevéis adat ez! Annyit azért ki lehet okoskodni belőlük, hogy a *kang* szó összefügg a *kancsal*, *kankal*, *kankó*, *kankalék*, *kandi*, *kanyarodik* stb. szavak (vö. PAIS: MNy. XXXIV, 239) görbülést, ferdeséget jelentő *kan-*, *kank-*, *kany-* alapszavával. Jelentése tehát: 'görbe, ferde, kanyargós'.

A *kangrez* szó jelentése ezek szerint: 'kanyargós, (görbe) ferde irtás'. — A „*kangrez* via“ kifejezést többféleképpen fordíthatjuk le. Jelenthet kanyargós irtáson átvezető utat, irtással nyert kanyargós utat stb. IFJ. NÉMETHI GYULA.

Hízlekedik. *Hízeleg* igénk, amint tudjuk, nyelvújításkori képzés (NyÚSz.). SIMONYI valószínű feltevése szerint (Nyr. XXXIII, 140) úgy keletkezett, hogy az *incselég*: *incselég, tisztelkedik*: *tisztelőg*-féle alakpárok hatása alatt képezték a régibb *hízlekedik* ige párjával. E két azonos jelentésű ige, vagyis a régibb *hízlekedik* és az újabb *hízeleg* közül mai köznyelvünkben és irodalmi nyelvünkben ez utóbbi a gyakoribb, talán azért, mert rövidebb a hangsora.

Kétségtelen, hogy az 'adulor, blandior, assentor, parasitor' jelentésű *hízlekedik* igénk származékszó, de eredete tudtommal még ismeretlen. CzF. a *hisz* igéből származtatja, de a TMNy. (70) a *hízlekedik*-kel egy töről való *hízeleg* szót ismeretlen ere-

detűnek mondja. Úgy tudom, hogy ez a szó a TMNy. megírása óta nem foglalkoztatta a nyelvtudomány művelőit, éppen ezért szükségesnek látszik az idevaló nyelvtörténeti adatok megvizsgálása, hátha közelebb juthatunk a *hízlelkedik* eredetének megfjtéséhez.

Ami a szó hangalakját illeti, a nyelvtörténeti adatok vallo-mása szerint a következő írott alakokra hivatkozhatunk: *hezle-kódwen* ThewrK. 99 | *hezőlködő* ÉrdyK. 77 b | *hezőlködök* ÉrdyK. 326 | *hízlelködwen* TelK. 203 | *hízlelködés* Kár: Bibl. I, 106 | *hízlelködőség* MA: Scult. 937 (NySz.). Népnyelvi adatokat nem idézhetek, mert a MTsz.-ban nem találom, a Szamosháton pedig nem ismerik (vö. Csürv. Szhsz.). Mai irodalmi nyelvünkben *hízlelkedik* alakban használatos.

Hogy nyelvemlékeink korában is hosszú -i-vel hangzott-e, erre vonatkozólag nyelvemlékeink helyesírása nem ad útbaigazítást. Az ÉrdyK. kettős -ee-vel írott adatai ugyanis nem lehetnek perdöntők ebben a kérdésben (vö. SUHAJDA LAJOS, Az Érdy-és a Jordánszky-Kódex kétbetűs magánhangzói: NyK. XXXI, 222). Annyi azonban bizonyos, hogy ez a szó a nyelvtörténeti adatok szerint mindig elülső hangrendű volt. Azt is bizonyosnak mondhatjuk a kódexek-korabeli adatok alapján, hogy régen nem -ö-ző vidékeken *hízlelkedik* vagy *hízlelkedik* alakban hangzott, nyílt e tehát e szóban eredetileg nem volt.

A NySz.-beli adatok alapján kétségtelen, hogy *hízlelkedik* vagy *hízlelkedik* szavunk már nyelvemlékeink korában is ismeretes volt mai 'adulor, blandior, assentor, parasitor' jelentésben. De figyelemre méltó, hogy jelenidejű melléknévi igeneve a NySz. szerint mindig a *beszéd, szó* és *gondolat* jelzője volt: „ez vylaghy *hezőlködő* hamys *bezednek* myatta“ ÉrdyK. 196 | „Kezde zent agnes azzont *hízlelkedev edes bezedekkel* serkegetny“ CornK. 412.

A budai basák magyar nyelvű leveleiben is gyakori a *hízlelkedik* vagy *hízlelkedik*, igen sokszor itt is a *beszéd*-del, *szó*-val kapcsolatban. Egy 1567-ben kelt levélben *hízlelkedő beszede* (A budai basák 29), egy másikban pedig *hízlelkedő cialard bezedinék* olvasható (i. m. 64). Hogy milyen az a *hízlelkedő csalárd beszéd*, megtudhatjuk, ha elolvassuk Musztafa basának Károly főherceghez írt levelét az 1576. évből: „Az zigeti bék, hagi Komar es Kanisa között Zent Jakab neuő kastelt, meg vöt volna eghetöt volna, es mastan jsmeg nagi haddal zekerekel kezwlne, semmit abban nd, ne higgiön mert bizoni *niluan valo hazugsag valaki hízlelkedöt* ndk, felöle hol penig nd, az mi jrasunkban ketölködnek, bociassa hju emböret nd, es lassa megh ha az mi jrasunk lezön igaz, auagi affele *hízlelkedöknek bezedy*“ (i. m. 113). Musztafa basa tehát Károly főhercegnek a szigetvári bég ellen való panaszáról mondja, hogy az *nyilvánvaló hazugság, hízlelkedöknek beszédi*. Károly főhercegnek nem sok öröme telhetett ebben a hírben; aki őt erről értesítette, az nem *hízlelkedett* neki e szónak mai értelmében. E szónak ugyanis abban a levélben határozottan ez a jelentése: 'elhitet, seduco': 'elhitet olyan valmit, ami nem igaz'. — Egy másik levélben ezt olvassuk: „myuel hagi te fid, myndön *hízlelkedöknek szauokat* be veuen, my reank szwnetlen valo pa-

nazokat tezőn fld, kiben sem hyrűnk sem tanaciunk, my peng ha az tietőknek dolgait megjelöntiűk, jrasünknak semmy foganattia nincien“ (i. m. 123). Itt is 'seduco, betrügen, verführen' jelentése van a *hizelkodik* igének. Teljesen azonos jelentésű vele a *hisz* ige *hi-*tövéből való *elhitet*. — Rudolf császár orátorának *panaszolkodását* szintén ezekkel a szavakkal utasítja vissza Musztafa basa: „... de ualajak ű neky azzal *hizelködöt*, *hamissat zollot* (i. m. 144).

A *hizelkodik* vagy *hizelkodik* 'hamisan szól, seduco, verführen' jelentése azonban megvan már az ÉrdyK.-ben is. A bódogságos Szent Sebestyén legendájában (195 b) ugyanis azt olvashatjuk, hogy Marcellianus és Marcos nevű atyfiakat (= testvéreket) hitük miatt a pogányok börtönbe vetették. Apjuk jajveszékelve kéri gyermekeit, hogy ne akarjanak Krisztus követéséért mártírhaltalni. Odajön a két tömlőbevetett testvér felesége is, azok is rimánkodnak: „kynek hattok el mynket, ky leezen ymaran ez aproknak eeltetőyök, kyre marad ty nagy fok yozaghtok, yay myre vagon eellyen kemeen zywetek hogy nem czak atyatokat anyatokat es felefeeghteket fyafwtl eellyen yghen hattra vetyték. De megh mynd ez fok yo zerelmes barattoknak ees femyt nem gondoltok keerelmeefekkel“. Ezt a rimánkodást vagy a kódex töröltőjének szavával „kérelmés“-t Szent Sebestyén „*vylaghy hezölködő hamys bezeednek*“ nevezi (196).

A *hizelkodik* vagy *hizelkodik* igének ez az eddig ismeretlen 'hamisan szól, elhitet olyasmít, ami nem igaz' jelentésváltozata véleményem szerint a 'blandior' jelentéssel egy időben keletkezett. A kódexekben az olyan elhitető beszédet, amelyik jól esett: *hizelkedev edes bezed* (CornK. 412), *zep ed's es hizelkődő bezed* (Komj: SzPál 26) kifejezéssel illették, amelyik meg kellemetlen hitetést fejezett ki, azt: *hezölködő hamys bezeed* (ÉrdyK. 196), *hizelkődő ciatard bezed* (Budai basák 64) jelzős kifejezéssel jelölték. E kétféle jelentésárnyalat közül a 'hamisan szól' később elavult, talán az egyjelentésű *elhitet* vagy *hazudik* hatására.

Ez a jelentéstani fejtegetés tehát a *hisz* ige (*el*-)hitet származéka és a *hizelkodik* vagy *hizelkodik* között etimológiai kapcsolatot talált. Ezért valószínű, hogy e szónak eredetileg rövid *i*-vel és zöngétlen *sz*-szel való **hizelkodik* ~ **hizelkodik* volt az alakja. A *hisz* ige tövéből való származtatása mellett szól a MA: Scult.: *hizelkedőség* 'Schmeichelei' és Fal.: *még-hizelket* 'überreden, einreden' (l. NySz.) is. Még azt is megjegyzem, hogy KRESZNERICSNÉL *hizelkedik* mellett zárójelben van *hizelkedik* is.

A mai irodalmi nyelvi *hizelkodik* hosszú *i* hangja talán a hangsúly hatása alatt keletkezett nyelvjárási alak (l. erről HORGER, MNyj. 104. §). Hogy e szavunk mai *z* hangja mikor keletkezett, megmondani nem tudjuk. Annyi azonban a budai basák leveleiből megállapítható, hogy e leveleket író törökhöz szegődött magyar deákok már *hizelkodik*-nek ejtették. Ilyen szóbelseji *sz > z* változás a magyar nyelvben többször előfordul. Vö. például: *hézag < hé-szak* | német nyj. *prasn > m. pazarol* | német *reissen > m. rajszol > rajzol* (l. HORGER, MSzav. 78, 139, 143) | *céruza* (EtSz.) | *kárhozik < kárhoszik*.

Ezek után kétségtelennek tartom először is azt, hogy ez az igénk a *hisz* ige származéka; valamint azt is, hogy a végén tárgyra át nem ható funkciójú *-kodik*, *-kédik*, *-kődik* képző van (l. TMNy. 446). De milyen képzésűnek tartsuk az ige hangsorának ezt megelőző *hiszél-* részét? A mai *hisz-* ige tőnek gyakorító *-l* képzős származéka nem lehet. Az *-sz-szel* bővülő *v-* tövű igéknek ugyanis *sz-es* alapszavú származékai (mint amilyen pl. *hisz:* nyelvújításkori *hiszékény* is) mind nagyon fiatalok (vö. SIMONYI: Nyr. XXXIII, 171, TMNy. 259). A *hiszélkédik* (> *hiszélkédik* > *hiszélkédik* > *hiszélkédik*) ige pedig bizonyára jó régi. Azt gondolom tehát, hogy ez a *hisz* ige eredeti *hi-* tövének (vö. pl. *hihet*, *hit*, *hitel*, *hivő* > *hivő* stb.) olyan gyakorító *-szol*, *-szél*, *-szól* képzős származéka, mint amilyenek pl. *von: vonszol*, *haj! : hajszol*, *bont : bncol*, *hord : hurcol*, *dönt: N. döncöl*, *ront: R. roncol* (SZILY: MNy. XIII, 276).

Bár a *hi-* ige tőnek *-szél-kédik* képzős alakja 'seduco, blandior' jelentésben szokatlanul látszik, megemlítem, hogy pl. a reflexív *-ódik*, *-ődik* képző frequentatív jelentésben mind a régi magyar nyelvben (vö. TMNy. 442), mind pedig mai nyelvújításainkban elég gyakori. „Mönnyenek, mer főrugódom mind!” (=félrugdalom) | „De akkor minék dugótták él?” (= dugdosták el) — mondják Szennában (NYÍRI, Szenna és vid. 25).

NYÍRI ANTAL

Gyorgyák, Gyerdág. A szászníyresi *Gyorgyák* irótványa helynévvel kapcsolatban már rámutattam arra, hogy a helynév előtagja a régebbi *Györgydeák* családnévből alakult (Erdélyi Múzeum 1937. XLII, 143 és Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. 51). Az ilyenféle, keresztnév + foglalkozás (méltóság)-név összetételével alakult családnévek Erdélyben is, meg a magyar nyelvterület minden részén elég gyakoriak (vö. *Györbíró*, *Pálbíró*, *Pálkovács*, *Pálúr* stb.). A szászníyresi *Györgydeák* név alakulására nézve érdekes felsorolni a rendelkezésemre álló adatokat. Ime: 1732: *György Deák* Péter és fia Lőrinc | 1765: *György Diák* András (egyházi) | 1784: *György Deák* István. ∴ *György Deák* András | 1787 k.: *Györ Deák* Mihály | 1787: *Györ Deák* Mihályné. . . *György Deák* András. . . *György Deák* István | 1789: *György Diák* István | 1802: *Gyorgyák* Erzsok | 1803: *Györgyák* | 1807: *Gyorgyák* Mihály. . . *Gyorgyák* István | 1808: *György Deák* István | 1816: *Gyorgyák* Erzsébet | 1817: *György Deák* István. . . *Gyorgyák* Gyuri (64 éves jobbágy).¹ — Az itt felsorolt adatokból látható, hogy a *Györgydeák* > *Gyorgyák* név alakulása nem egészen egy század alatt ment végbe. A fejlődés menete nyilvánvalóan ez volt: *Györgydeák* ~ *Györgydiák* > *Györdeák* ~ *Györdéák* ~ *Györdiák* > **Györgydeák* ~ **Györgydiák* > **Györgyák* > *Gyorgyák*. E fejlődési sor egészen érthető hangtani fejlődés eredménye is lehet; itt azonban kétségtelenül hatással volt e fejlődésre az is, hogy egyrészt a magyar és rumén lakosságú Szászníyresen a rumén *Gyorgye* ~ *Gyorgya* 'Georgius' név a

¹ Adataim SzolnDobMon V, 273, a szászníyresi református egyházközség régi jegyző- és anyakönyvéből meg az Erdélyi Múzeum gr. Kornis családi levéltárából valók.

rumén lakosság körében nagyon gyakori volt,¹ másrészt meg a mezőszéki rumén népnyelvben a *diac* ~ *deac* olv. *gyiák* vagy *gyéák* 'cantor' köznévi is szélteben használatos (BRÜLL EMÁNUEL szíves szóbeli közlése).

Mindezt egyebeken kívül azért írom meg, mert amint a múltkorában a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában más természetű kutatás közben valami festményeket nézegettem, az F. 63186 jelzetű darabon ilyen feliratot olvastam: „Ferencz István és Gyerdág Éva »tornyos pohárszéke«. A kérdéses pohárszékről a festmény a tolnamegyei Váralján a múlt század végén készült. A *Gyerdág* családnévet ugyancsak a *György* keresztnevű régebbi *György* alakváltozatának (MNY. XX, 171–2) meg a *deák* köznévi összetételeinek tartom. Ennek fejlődése ilyen lehetett: **Gyërgydeák* > **Gyërdéák* > **Gyërdák* > *Gyërdág*. A *Gyërdág* családnév a *Gyërdák*-ból zöngésüléssel a *Gyërdák Bori*, *Gyërdák Bendi*-féle nevek második tagja zöngés kezdőhangjának hatására keletkezhetett. A fejlődés itt tehát más irányú volt, talán azért is, mert nem befolyásolta a fejlődést olyan módon a másnyelvű lakosság, mint azt a szásznyíresi *Györgydeák* > *Gyorggyák* családnév esetében láthattuk.

SZABÓ T. ATTILA.

Lő. A *lő* igét az összehasonlító szótárak és egyeztetések a finn *lyö* igével és ennek finnugor megfelelőivel vetik egybe. BUDENZ, MÚSZ. 706 szerint a magyar *lő*, *löv-* (*lőni* 'jaculari, schiessen': *nyilat l.* 'sagittare', *madarat l.* 'einen Vogel schiessen' stb.) megfelelői: vog. *lī-* 'werfen, schiessen' | zürj. *lij-* 'schiessen': *lijš-* *liš* stb. | eser. *lü-* (pr. I. *lüen*) 'telum concicere, jaculari' stb. | finn *lyö-* 'ferire, icere, caedere'; észt *lõ-* 'schlagen, stossen, stechen' stb. | osztj. B. *lail-* 'schmieden'; *lajim* 'Axt'. Ide sorozza még BUDENZ ezeket is: mord. E. *lede-* 'schiessen, einschlagen (Gewitter)' | mord. *läde-* 'mähen' stb. | lapp *lake-* 'percutere' stb. Megjegyzi egyszersmint, hogy „a bizonyos szerszám használatára vonatkozó »lőni, schiessen« jelentésnél nyilván eredetibb a »schlagen, ferire, caedere«, mely a mordvinban még a szorosabb »schiessen« mellett is maradt fenn, mert »mähen« = »schlagen« vö. heu-schlag... Egyébiránt az eredetibb »schlagen« jelentést a magyarban is tartotta még fenn a *lög*-nek ezen származéka: *legyint-* 'leniter percutere'.“ DONNER, VglWb. a magyar *lő* igét szintén e csoportba sorozza. BUDENZ tételét elfogadja Szinnyi is. „Adalékok az ugor nyelvek jelentéstanához“ című tanulmányában (Budenz-Album 45) ezt írja a *lő* igével kapcsolatban. „A 'schiessen'-nél bizonyára eredetibb a 'werfen' jelentés, melyben a *lő-* ige a magyarban már nem használatos, de a vogulban pl. még megvan egymás mellett a 'werfen' és a 'schiessen' jelentés a *lī-* igén. Azonban a 'werfen'-nél is eredetibbnek mutatkozik a 'schlagen' jelentés, melyben a finn *lyö-* ige használatos, s e mellett bizonyítanak a mordvin nyelv megfelelő szavai

¹ Érdekes, hogy viszont e rumén keresztnevből a magyar *György* hatására ugyanitt keletkezett 1784: *Györggyika* ~ *Györggyi* alak is. — Megjegyzem, hogy a *Györggydeák* > *Gyorggyák*-féle változást az is elősegítette, hogy e ma már fiágon kihalt család vegyes házasságok révén beolvadt a ruménségbe.

is. A NyH.⁷-ban pedig a következő finnugor szavakat sorolja fel a *lő* megfelelőinek: vog. *li*, *liŋ liŋ*, *lax* (praes. 3.) 'vet, dob, lő' | zürj. *liŋ* | eser. *lü* | f. *lyö*- 'üt, csap'. Hasonlóan ír PAASONEN (Beiträge zur finnischugrisch-sam. Lautgeschichte 122), továbbá WICHMANN (Tscheremissische Texte. Apuneuvoja suom.-ugrilaisten kielten opintoja varten. V, 71) és még sokan. A kérdéses irodalma a finnugor szavak etimológiájának bibliográfiáját tartalmazó DONNER-féle műben a *lyödä* címszó alatt.

Szótáraink (OkI Sz., NySz., MA., PP., Tsz., MTsz., CzF.) csak a 'jaculor, sagittari, schiessen' jelentését ismerik a *lő* igének. A békési nyelvjárásban megvan azonban az 'üt, ver' jelentése: „Vigyáz, mer *odalövök*“: 'ütök' | „*Vígig lövök rájtat*, hoty hasra esél, ha nē fogac szót.“ | *Jól vigig lüt rájta*. Az 'üt, ver' jelentés lehet külön fejlődés eredménye, de lehet megőrzött régiség is. Valószínű, hogy a nép nyelve a szó eredeti jelentését őrizte meg. — E feltevést támogatja egy csángó virágnév. Csűrű BALINT moldvai csángó feljegyzésében szerepel a *lidérc-lötte burján* 'Eryngium campestre' (MNy. XXIX, 317). E virághoz egy monda fűződik, s megmagyarázza a nevét. Egy szép leánynak a szeretője — a monda szerint — messze földre utazott és ott meghalt. A leány azonban nem hitt a halálában, hanem folyton várta vissza. Egy este valóban meg is érkezett a kedvese, és az egész éjjelt együtt töltötték. De reggelre megint eltűnt. Attól kezdve minden este megjelent nála a vőlegényé és csak reggel távozott el. A lány hozzátartozóinak ez gyanúsnak tűnt fel, és azt gondolták, hogy ez nem az igazi kedves, hanem a *lidérc* 'ördög'. Egy öreg asszony egyszer virágot hozott a lánynak, és azt mondotta neki, hogy amikor a szeretőjével együtt lesznek, tartsa azt a virágot a szeretője szemé elé, és kérdezze meg tőle, hogy ismeri-e azt a virágot. Ez a virág olyan természetű volt, hogy elárulta a lidérce (ördögöt). Legközelebbi éjjel, amikor a leánynál volt a szeretője, a leány elővette a virágot, a kedvesének a szemé elé tartotta, és megkérdezte tőle, hogy ismeri-e ezt a virágot. A lány azonnal látta, hogy kedvesének lólába van, tehát lidérc (vagyis ördög). Az ördög pedig nagyon dühös lett, elővette a botját, rácsapott a virágra és azonnal eltűnt. A virágon mai napig is meglátszik az ördög botja ütésének a nyoma. Azóta nevezik ezt a virágot *lidérc-lötte burján*-nak (Csűrű BALINT most készülő déli csángó szótárából). A *lidérc-lötte burján* tehát annyit jelent: 'lidérc-ütötte burján'. A *lő* igének e szerint elszigetelten a déli moldvai csángó nyelvjárásban is megvan az 'üt, ver' jelentése.

A békési népnyelvben gyakori a következő szólás: „*Ügy elaluttam, mĭnt egy lüt kutya*, lĭlĕk sĕ jöd belĕm rĕggelĭg.“ | *Ügy ĕlfáradttam, mĭnt ĕgy lüt kutya*. Lehet, hogy e szólásban a *lüt kutya* a. m. 'vert kutya'. E szólás különben a Tiszántúlon többfelé megvan. Így a Szamosháton is: *Ügy ĕ vagyok fáradva, mĭnt a lüt kutya* a. m. 'holt-fáradt vagyok' (Szhsz. I, 568).

A *lü* igének a békési népnyelvben ma is élő 'üt, ver' jelentése mutatja, hogy a nép nyelve nemcsak régi szavakat, de sokszor a szavak régi jelentését is megőrzi. VÉGH JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Legújabban így kell írunk! Ez a címe egy 12 lap terjedelmű füzetkének. A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára 16. számának. Szerzője — Kiss József piarista tanár — arra hivatkozik a bevezetésben, hogy a M. Tud. Akadémia helyesírási szabályainak legújabb, 1940-ben megjelent, 8. kiadásában „— az eddigi szokással ellentétben — meglepően nagy az újítások száma”, tehát a művelt közönség és a diákok számára össze akarta állítani a magyar helyesírás legújabb változásait. E végből összehasonlította „a régi és az új kiadás” szabályait és szójegyzékét, az egybevetés alapján pedig „kimerítő pontossággal csoportosítja és szemlélteti az akadémiai helyesírás legújabb kiadásában közzétett változtatásokat, majd betűrendben közli az új kiadás következtében másképp [így!] írandó szavakat” (3. l.).

Dicséretes vállalkozás, de már itt valami pontatlanság mutatkozik a fogalmazásban, mert az Akadémia helyesírási szabályainak tudvalevőleg nem egy régi kiadásuk van, hanem több, ebből a bevezetésből tehát nem derül ki, mivel hasonlított össze a szerző az új kiadást. Ez ugyan még nem volna túlságos nagy baj, hiszen utóvégre lehetséges, hogy valamennyi régi kiadással egybevetette az újat. Annál nagyobb baj az, hogy igen rosszul végezte el az összehasonlítás munkáját, és kis füzete tele van hibával.

Bajos megérteni, hogyan keletkeztek ezek a hibák. Aki ugyanis kezébe veszi A Magyar Helyesírás Szabályainak legújabb kiadását és elfordítja a belső címlapot, annak rögtön szemébe tűnik egy vastagbetűs figyelmeztetés: „Változtatások a 7. és a 8. kiadásban a következő pontokban: [itt számok vannak elsorolva] s a szó- és tárgymutatóban.” A szerző — úgy látszik — nem vette észre ezt a figyelmeztetést vagy nem olvasta el gondosan. Csodálatos! Nem volt kíváncsi az 1938-ban és másodszor 1939-ben megjelent, 7. kiadásra, pedig már ebben is ott van a változtatásokra utaló vastagbetűs figyelmeztetés. Nem hasonlította össze a 8. kiadást a hetedikkel, s az eredmény egy jókora csomó helytelen állítás. Íme:

A szerző szójegyzékével ellentétben „az akadémiai helyesírás legújabb kiadásának szómutatójában” nincsenek megváltoztatva az itt következő szavak, mert ezek már az 1938-i, 7. kiadás szómutatójában is így vannak írva:

adu; aforizma; árkádok; asszonancia; átalány; banalitás; batyuzik; beléun; bogáncs; brindza, elv. brin-dza; Bukarest (București); csuszkál v. csúszkál; de bizony, de hiszen; egy-huzamban; éhen hal, éhen-halás [ez voltaképp éhenhalás volna, de a helyesírási szabályzat szó- és tárgymutatójában a halás a következő sorba került, azért van a szó kötőjellel írva]; életunt; em. emelet [a szabályzatban a rövidítések között van]; földszint, földszintes; fszt. földszint [szintén a rövidítések között]; fuval-lat; fülemile v. fülemüle; Gallen-Kallela; gyújt v. gyűjt; gyűjt v. gyűjt; gyürközik; hamu, hamuja (az elégett fának), hamva (a gyertyának); harmonikus; a hegy alja, a Hegyalja; hodzsa, elv. hod-zsa [az elválasztás a 215. pontban]; huny v. hűny, de hunyáskodik, hunyorít; hül v. hül, hülés v. hülés, hült v. hült,

de *hüledez(ik)* [a 7. kiadás szómutatójában ilyen ugyan a sorrend: *húny* v. *huny*, *hül* v. *hül* stb., de nem azért, mert az Akadémia akkor a hosszú magánhangzós alakokat ajánlotta első helyen, most pedig inkább a rövid magánhangzósokat ajánlja; a sorrendbeli változtatás oka pusztán az, hogy a betűrendben előbb van az ékezetlen betűjegy, mint az ékezetes]; *iromba* = szürkésbarnán tarka; *járókelő*; *kálvária*; *kartell*; *kaszinózik*; *katalógus*; *kategória*, *kategorikus*; *kontrázik*; *korszolyázik*; *Kosciuszko*; *köhent*, *köhint*; *köpeny* v. *köpönyeg*; *krakkói*; *Kvacsala*; *Kvicsala*; *lebu* v. *lebúj* [a sorrendre itt is érvényes az előbbi megjegyzés]; *lehunnya* v. *lehúnyja* szemét [itt véletlenül a legújabb kiadásban is megmaradt a betűrenddel ellenkező sorrend]; *maxima*; *mirigy*; *muskotály*; *nagyasszony*, *Magyarország Nagyasszonya* (= Szűz Mária); *Nagy-Küküllő* (vár)mege; *nyállal* v. *nyállal*, *nyílnak* v. *nyílnak* [a sorrendre megint vonatkozik a *huny* v. *húny* szóhoz írt megjegyzés]; *nyújt* v. *nyújt*; *ó!*; *olt*; *oltvány*; *ónos eső*; *pagoda*; *pellengér*; *pettyent* v. *pöttgyent*; *Poniatowski*; *rázkódik*; *rójad* v. *ródd*; *sakkozik*; *sujt* v. *sújt*; *tarokkozik*; *teniszezik*; *Turgenyev*; *un*, *unom*; *vakációzik*; *varjú*, *varjút* v. *varjat*; *verbunkos*; *zárkózik*, *zárkózott*.

Nem változtatta meg továbbá a legújabb kiadás szómutatója a következő szavak írásmódját sem: *addig is*; *bazsalikom*; *b.* *becses* [a rövidítések között]; *egy kevéssé*, *egy kissé*; *éhen-szomjan*¹; *fésű*; *Kálvin-tér* [nem a szómutatóban van, hanem a 226. pontban]; *mártír*, *mártíromság*; *Palesztina*; *Szt. Péter*; *Zemplén* (vár)mege. Ezek így vannak már az 5. kiadás 7. lenyomatában. *Csinos*; *löveg*: lövőkészülék, pl. *ágyú*; így van már a 6. kiadás 8. lenyomatában. A *drogéria* így van minden kiadásban;² a 4. kiadástól kezdve az 5. kiadás 6. lenyomatáig (még ebben is) mellette volt ugyan a *dróg* szó is, de a *drogéria* helyesírásában nem történt semmiféle változtatás. *Foltoz* v. *foldoz*: mindegyik kiadásban megvan mind a kettő. *Okozd* v. *okozd*: itt sincs semmi helyesírási változtatás; az *okozd* szóalak a régebbi kiadásokból hiányzik ugyan, de az ilyen igeformákat az 51. és a 63. pont szerint mindig kétféleképp lehetett írni, az *okozd* szóalak felvételét tehát senki sem minősítheti új „vagylagos írásmód bevezetésének”. Az *országszerte* sem tartozik a változtatások közé, hiszen így van minden kiadásban. A *téhely* nem „újonnan felvett szó”; benne van mindegyik kiadásban 1922 óta. Ilyen írásmód pedig: *ügy-e* — nincs is a legújabb kiadásban, hanem van — de már a hetedikben is — *ügy-e* (az *ügy* címszó alatt: *igy-e*, *ügy-e?* *ügy-e* vagy *máskép?*), továbbá van *ugye* az *ugyebár* párjaként: *ugye jó?*

¹ Kötőjellel!

² Az 1922-i szabályzatnak eddig 19 kiadása jelent meg, a lenyomatokat is beleértve. Nincs kezem ügyében három: a 2. kiadás új, változatlan lenyomata, az elcsatolt területek számára készült címlap-kiadás és a 3. kiadás 2. lenyomata. Ha ezek az itt következő szavak írásában netalán eltérnének a közvetlenül előttük megjelent kiadástól, akkor természetesen módosulna egymásik olyan állításom, amely minden kiadásra hivatkozik. Nem hiszem azonban, hogy mást kellett volna írnom, ha ezt a három kiadást is megnevezhettem volna.

A 4. lapon azt olvassuk, hogy „az idegen eredetet feltüntető írásmód megváltoztatásával ezentúl a kiejtés szerint kell írunk“ az *influenza* szót. Vajjon az *influenza* nem az idegen eredetet feltüntető írásmód? Hiszen ez a szó olasz eredetű s az olaszban is így van írva. Az sem változtat a dolgon, hogy nyilván német közvetítéssel került hozzánk, mert a német is *z*-vel írja. Ugyanazon a lapon ez a (hibás szedésű?) szabály okoz fejlődést a diáknak és a művelt közönségnek: „A legújabb elválasztási szabály különbséget tesz rövid *dz* és *dzs* között.“ Értsd: rövid és kettőzött *dz* és *dzs* között. De ez az elválasztási szabály szintén nem legújabb, mert benne van már a 7. kiadásban, a 208—209. és a 215. pontban.

„Az akadémiai helyesírás legújabb kiadásában életbeléptetett változtatások“ közé sorolja a szerző a 7. lapon azt is, hogy „Az új rövidítésjegyzékben a *tekintetes* rövidítése kis kezdőbetűvel szerepel (*tek.*)“. Ez így van már az 5. kiadás 7. lenyomatának megjelenése, 1937 óta. A régebbi kiadásokban *Tek.* volt, de úgy látszik, mind a két alakban fel kell venni ezt a rövidítést, valamint másokat is, mert a körülmények szerint hol nagy kezdőbetűvel kell őket írni, hol kicsivel: „*Tek.* Nicsy István szolgabíró úrnak“ (régí levélcímzés). „A szolgabíró, *tek.* Nicsy István uram, naponkint tizszer is kijött a szobájából.“

Még folytathatnám a megjegyzéseket, de már abbahagyom. Amit eddig írtam, azt sem szívesen írtam, ennyit azonban okvetlenül el kellett mondani az igazság kedvéért.

NAGY J. BÉLA.

Az *ügy... mint*-es szerkezet régisége. Nyelvművelő kézikönyveink ezt a ma nagyon elterjedt szerkezetet általánosan a németességek közé sorozzák. Sietek megjegyezni, hogy magam is azt hiszem, nem alaptalanul. Mégis hogy e szerkezet nem a múlt század végének vagy e század elejének betolakodott németessége, erre bizonyosság az, hogy elvétve már XVIII. századi okleveleinkben is találkozunk vele. Két ilyen adatra is bukkantam. Az egyiket egy szilágysági oklevélben olvastam így: 1765: „*Ügy* az Okresek *mint* az gyalog szeresek rendre bort vagy Palinkát egy egy edennyel (tartoznak) ki kortsomárolni“ (Erdélyi Múzeum Gróf Bánffy I. Nemz. lt. Nagyfalusi csomó). Egy kalotaszegi oklevél bizonyoságtevő záradékában is azt olvastam, hogy a kérdéses, 1776-ban keltezett oklevelet a kiállítók „*ügy* magok *mint* attyafiainak *n*-vekb(en)“ adták ki (i. h. Kalotaszegi csomó). — Az *ügy... mint*-es szerkezet tehát csaknem két századja hozzákezdett már a régebbi, magyaros *mind... mind*-féle szerkezetnek és társainak kiszorításához.

SZABÓ T. ATTILA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Adalékok a nyelvújítás korának szókészletéhez.¹

Cajg. A szó eredete és pontosabb jelentése szempontjából érdekes a székely Mátyus I. egy 1787-i megjegyzése: „Vólt ez előtti időkbén a' Német sütőknek holmi titkos élefstőjők, melyek-

¹ L. MNy. XXXVI, 139—42, 198—201.

kel különösen a 'semlyékhez *Zeuk, Zeug* vagy *Tzók* név alatt éltek" (i. m. II, 85; vö. még i. h. 56: „[A keletés] ma háromképen léfzen: lepróvel, kováfzflzal, és komlós-korpával, vagy *tzókkal*“).

Capistráng. Az EtSz. megkérdőjelezi a Gyarmathiból ismert *capistra* változatot. Ezt a szóvégződést azonban már 1787-ből is ismerem; a magam adatában azonban a cs- szókezdet meglepő: „nyakába parantsolván ő Felsege a' dobot, kénfzeriti, hogy verjen *tsapifstrát*“ (MKurir 77).

Cél. A *célozás* (> *célzás*) származéknak már Csokonainál is megvan az 'Anspielung' értelme: „[Tassoni eposzának] minden szépségét csak egy született olasz . . . ember érezheti, tele is van ez a jeles munka az olasz közmondásokra való ezer *célozással*, mely helytelenül esnék magyarul“ (ÖM. II, 555).

Celleng. A CzF.-ből ismert *cselleg-belleg* ikerszót 1791-ből is igazolhatjuk: „Az ollyatén Fitty-frittyek . . . *csellegő-bellegő* Szarándokságokkal a' Levegőt meg-másollyák“ (Dugonics: Etelka² II, 66). Ugyanabból a forrásból eddig ismeretlen mélyhangú változata is kimutatható: „midőn élfzre-vette Budán, hogy a' zsendelt igen utánna hordogatnák; az után *csallagó-ballagó* mefterkedéseivel ki-tanulta“ (II, 138; I. még I, 287). — Ugyan ebbe a szócsaládba tartozik a *csilleng-filleng* ikerszó is. Csokonai Dorottyájából (1799.) idézem: „Bent egy-két ifjasszony csak úgy *csilleng-filleng*“ (ÖM. I, 586).

Centrum. Az első szótári adat (KUNOSS, Gyal.) előtt már régen meglehetett nyelvünkben ez a szó; vö. 1655-ből: „Mert a' por noha hányattatik és fuvattatik . . . a' fzelektől, mindazonáltal ugyan nem véfz-el, hanem az ő *centromában* concentráltatik, mely a' föld“ (Selyei Balog I.: Temető kert 40).

[3. *Cepe.*] Jelentésbeli nehézségek miatt a következő két adat *cepe* szavát nem azonosíthatom sem az EtSz. 1. vagy 2. *cepe* címszavával, sem a MNy. XXXIV, 245 tárgyalt *cepe* szóval; különben az is kérdés, vajjon az alábbi két *cepe* egyazon szó-e. 1785: „Feleségül vezzen egy nagy *tzepe* Tót Leányt“ (Könyi: Democritus II, 115). — 1797: „ha a' . . . Lovas-gazdák lovakat akarnak szerzeni, inkább Tsikókat, mint sem valami vén *tzepéket* vásároljanak“ (25 esztendőre szegődött . . . szolgál 119).

Cica. A *cicu* alakulásra — bár jelentés nélkül — 1790-ből ismerem az első adatot: „bútfú, *cziczu*, faggyú“ (Földi J. nyelvkönyvéből: RMK. XXVIII, 102). Következő példáim 1807-ből valók: „Mikor [a barkán] ezek a' pikkelyek puha fzförösök: neveztetnek *Tzitzunak* (Julus)“ (M. Fűvészkönyv 27) | „[A kötő fűz] barkájának vagy *tzitzujának* fzfőrei a' magzatnál hofzfzabak“ (i. m. 539). — A *cicus* becézőalak már 1702-ből előkerül; érdekes, hogy a következő adat szerint a *cicus* (*Cicus*) valójában személynévből lett macskanévvé: „Valamiképenhogy pedig a' Négy lábú állatok között a' Majmok igen örülnek, mikor nékiek valami emberi nevet adnak, kiváltképen ha Martzinak, Hermánnak, vagy Conrádnak nevezik. A' mi Matskáink melly örömeft hallják, ha őket Henriknek, Mauriciusnak, Mihóknak vagy *Tzitzusnak* nevezzük“ (Miskóltzi: Vadk. 540).

[*Cicoráz.*] Kleist Tavaszának Csokonai készítette fordításában (1802.) került eléni az egyetlen adat erre a hihetőleg hang-

utánzó igére: „Ott *cicoráz* víg réjával, — Ott csattog, süvölt, kereng, — Hangzik a völgy a pusztával: — A hegedűs kar így zeng“ (ÖM. I, 658).

Cifra. A *cifrit* származék nemesak az újabb népnyelvből ismeretes; előfordul már 1768-ban is: „Némellyek addig *tzifritjék* magokat a' természet rendi ellen, a' mig el-vefztik“ (Bod: Sz. Hilárius 149).

Ciher. A *ciheres* melléknevet is igazolhatjuk a XVIII. század végéről (1787 ből): „terem vadúl-is a' *tziheres*, köves óldalokon“ (Mátyus i. m. II, 355).

Cikcak. Ennek a szavunknak a történetét 1804-ig követhetjük; vö. „Érkezik Vulkánus, dirib-darab *szik-szak* mennykövekkel“ (Bessenyei: Tariménes, 1930-i kiad. 396).

2. + *Cím*. Az egyetlen 1804-i példából ismert *ökörcim* (-*cim*) szóval párhuzamos alakulás a *báránycim*; egyetlen adatom 1797-ből való: „téli falátát el-ültetni, fódort, *bárány-tzimet*, halat fűftölni“ (25 esztendőre szegődött... szolga B₂ verso).

Cimbalom. A *cimbalmoz* igére CAL-tól — tehát 1585-től — 1800-ig nem volt adatunk. Ezt az űrt némileg csökkentheti a következő, 1602-i példamondat: „Effele Baluanyozafok imeze: óntót, írot, es faragot kepec imadafi, ... ezengetefec, papifita orgonalafoc, es *tzimbalmozafoe*“ (Magyari Istvánból, RMK. XXVII, 65).

3. + *Címěr*. Erre a 'prémköteg' jelentésű szavunkra 1574-ből ismertük az utolsó adatot. Még élő szóként szerepel azonban a XVII—XVIII. század fordulóján az erdélyi Rosnyai Dávid írásaiban: „a fő muszka követ ezen agának magának két *czimer* nusztot, a fiának és tihájának egy-egy *czimert* ajándékozott“ (MonIr. VII, 223) | „ajándékozott a muszka császár... Kamuka vánkost és derékalyt egy rendbelit, ... igen szép paplant, *czimerenként* 500 tallér ára igen szép nusztokat“ (i. m. 224 stb.).

Cinēge. Az EtSz. kérdőjellel közli a *zenege* (GYARMATHI, Nyelvm. I, 373) alakváltozatot. Talán kevésbé lesz gyanús ez az alak, ha figyelembe vesszük a következő 1791-i példa *zenege*-szavát: „a' fejem-is annyira nevededett 's nagyobbodott, és annyira erősödött a' lággya, hogy éppen olyan tágas tsontú koponyává változott, mint egy *zenege-fogó* tök“ (Andrád: Démocritus 7). — A *cinke* szóra az első köznévi példát 1788-ból ismerem: „A' madarak el hagyták a' berket, tsak a' magános *tzinke* fzlizegi énekét“ (Kaz: Gessner id. 13); a következőt pedig 1796-ból, Csokonai Diétai M. Múzsájából (ÖM. I, 52). — Változatai közé kell sorolnunk a *cinke*-t is; egyetlen adatom 1791-ből való: „Egy zöld ágrúl másra a' *Czinkök* fzlálgálnak“ (Gvadányi: Országgy. 281).

Cingár. Eddig ismert első adatunk (1794-ből) *cinagár* alakban mutatja címszavunkat. 1790-ben azonban Földi János már a ma is élő *cingár* („*czingár*“) alakban közli nyelvkönyvében, az -ár, -ér végű „Tőke fzők“ között (RMK. XXVIII, 121).

Cirógat. Az 1800 körüli évtizedekből három eddig ismeretlen alakváltozatra van példám. Ezek: 1791: „A' tsak kéz, 's ortza *tzirólgatás*“ (Szent-Jóbi Szabó: Kőlt. Munk. 114) | 1766: „Meg-ftaltad... a' szerentsét midőn ő tégedet *tzirúgat*“ (Illei J.: Boetzius 62) | 1804: „minden eddig való gyászom ehhez képest

csak *czirúlgatás* volt“ (Édes Gergely egy leveléből, Kaz: Lev. III, 150). — A *cziróka-maróka* ikerítésre nemcsak a mai népnyelvből van példánk; vö. 1791-ből: „*Tziróka, maróka*, még úgy is tettetek“ (Szent-Jóbi Szabó i. m. 114).

Cirom. A *cirmol* igét SzD.² óta ismerjük. Most — származékban — 1702-ből idézem; ez az adat, úgy látszik, egyben az egész szócsalád első előfordulása: „De ha valamire yalakinek igyekezetit láttya, egélfz napjait annak *czirmolásában* és *szóllásában* tölti-el“ (Dalnoki Benkő M.: Annœus Florus, Elöl-jaro Beszed VII).

Citrom. A *tréfás lócitrom* összetélt CzF. óta ismertük; előfordul azonban a XVIII. század végén is. A költők közül Rájnis József használja először, 1781-ben: „apró a' bors, de erős: nagy (titztfességgel szóllván) a' *ló-tzitrom*, de izetlen“ (A' Magy. Helikonra v. Kalaúz, Meg-szerzés 8).

Civódik. E szavunk 1792 előttről mindeddig nem került elő, noha a belőle képzett *civódás* már 1662 óta ismeretes. Részben áthidalja ezt az űrt a következő, 1740-i adat: „Mi hoztuk ki [a vasat] a' föld gyomrából, hogy lenne min *czivodnunk*“ (Szilágyi S.: Keresztény Seneca 125).

Co. Talán idetartozik a következő 1793-i példa *cú* szava is: „velzi a' korbátsát; belzélni kezd a' lovakhoz ferényen, mintha a' sárba meg-rekedett vólna. Harri juju, nó barna, nó vén, oho! ohuf! rajta most, nofza rajta, *tzú! tzú!* Iften legitségével, 's ha mi e' féle nodító kotsis belzédek lehetek“ (Mátyus i. m. VI, 362).

Cók. A *cókostul-mókostul* ikerítésnek van *cököstöl-mokostól* (!) változata is: „minden *tzókköstöl-mokostól* tsak negyedfél árkus“ (Láczainek Kazinczyra készült gúnyiratából, RMK. XI, 104).

Comb. A székelységben, úgy látszik, *csomb* változata is volt. Mátyus István a gyakoribb *comb* mellett ezzel is él néha. Így: 1787: „karjaik, *tsombjaik* erőffek (i. m. I, 48) | 1792: „De a' gyermeket fel-ragadá Jupiter, és a' maga *tsombjába* bé-varrá, és a' rendes születélig ott vífelvén, akkor ki-fzülé“ (i. m. V, 155). — A *comb* és a *copák* változatai közt mintegy középütt van — talán vegyülékszó? — a *combok*. Egyetlen adatom 1753-ból való: „Rákot fokat foghatni, ha az le-nyúzott béka *czombokát*, és közte közte Bafilicum füvet nyárfoeskára vonfzod, avagy búdős húft, és bocsásd a' vízben“ (Cal. Oecon. Perpetuum² 13).

Cövek. *Cök* változatát csak egyetlen XIV. századi adatról ismertük. Vö. mégis 1797-ből: „a' velzfzónél vaitagabb fa-fúróval fúrtt, vagy *tzókkal*, vas-doronggal nyitott lyukba bele-erefzti [a szőlővesszőt]“ (25 esztendőre szegődött . . . szolga 84).

Cúg. A XVIII—XIX. század fordulóján 'előfogat' jelentése is volt. Csokonaiból idézem: „van . . . Ő Nagyságának három rendbéli *cúgja*“ (ÖM. II, 797) | „Annak a hat csikónak, a mit most állítottam *cúgba*, sokba kerül a szerszámja“ (i. h. III, 164).

Cukor. A *cukoros* származék *cukkoros* változatára Kreszn. előttről van példa. Szőnyi N. I. Mátyrok Coronája c. művének 1727-i kiadásában olvastam: „melly *czukkoős* pharmacumokkal kőlfzöngeti fajtalan poharát“ (196).

Cula. A *celecula* ikerszó már SzD.² előttről is igazolható. Orezy Lőrinc írja 1785-ben: „száratgatta penyészes tzeletzuláját“ (Kaz: Lev. I, 78). 1790-ben Földi János is említi nyelvkönyvében (RMK. XXVIII, 115).

Culák. A *culáp* változatra 1818-ból ismerem a legrégebbi adatot: „[A híd] hidlásokbul készült' derekát, vízbe levertt fa *tzulá-pok* tartják“ (De'sófi: Bártfai lev. 38).

Cupog. A *cuppant* igének Csokonai nyelvében *cippant* változata is van: „S eltikkadt szám — [Lilla] Száján egyet *cippantott*“; rime: *pillantott* (ÖM. I, 481). TECHERT JÓZSEF.

Kereky György özvegyének végrendelete 1554-ből.¹

In noiē prīs et filj et spufflētī amē anno dōi 1554. | En ilona aβon kŷ vagok nehaŷ kereki gergnek felesseghe, pažoni seboŷ-tiennek leanya: ažen halalomnak oraŷanak elotte | težok testamentomot Elŷen modon: hog ažmadaŷ jožagh,, | „nak ež ežten-doben valamenŷ Iwedelme ležon adattassek | až kifkerekŷ eghaž-nak heŷažaffara el valami ettul meg | maradna benne až adaffek až maffodik kereki eghažnak | fantuariomanak meg heŷažaffara: Es hogha ažen fia,, | „ŷm ebben ellent tartanak až madaŷ Iožag ožlaffek meg | Es ažen režem kŷ engemet illetve adaffek kerekŷ (!) ferench kezében | Es mind addig žolgaltassek annak ažen režemnek hažna | Ež meg mondot eghažnaknak epulheffire mŷglen kŷ nem žolgal,, | „tatik ežeknek epulettok hogha penig-len ežok meg epuletnek | až en fiaŷnak ismeg meg bochatassek ažen režem Iožag | kerekŷ ferenehnek kezitul. |

Až kerekki Iožagh kŷ enghemet illetve ežen fiaŷm kezot minden | por patwar nekwl egmal kožot meg ožlattaffek (!) |

Až morha režbol kŷ enghemet illetve abbol (!) agganak kereki Ianusnak | ket hod bužat Iot: feleffeghenek eg ius sot (!) |

kerekki peternek eg hod bužat es eg dižnot. Es kereki peternek | až en gŷorŷm kožŷwl egget, vgan ottan leanyanak eg abrožt | Bodor ghergelnek eg hod bwžat | až fwto balint germokinek veffenek Iwendŷ Idŷben eg hod bwžat | awag eg hod rofot | až žekŷlhidi katanak agganak žaž penžt | až žolgalo leannak felemre agganak eg gŷolečyot | Až gherežnat el aggak Es až arrabol až ket žolgalo | ažžon embernek veghenek ket žaž penžarra požtot belole | eggiknek erfebožnek mafiknak annanak |

Až tobbit valami arwakknak ožžak | kerekŷ mihalnak hagok eg abrožt eg kezkenyot eg žekrent | more mihalne leanyomnak eg sawas abrožt eg sauas kezkenyot |

kereki Lažlonak eg abrožt es eg Ladat |

Marghŷtnak hagom kožtoffomet žoknyamat. | kerekŷ Lažlo-nenak anna ažžonnak eg Inghot hagok | Fo testamētomossa hagom kereki ferencyot Es nala adom (?) | ež testamētom leweles (!) |

Mafficat hagom olaži kalpart: harmadikat hağom | Iftwan papot ažwedi plebanuŷt, kik Ielen voltanak | ež testamentum

¹ Több családi levéltár magyar nyelvű irataira DR. JAKÓ ZSIGMOND hívta fel a figyelmemet. Fogadjja érte ez úton is hálás köszönetemet.

tetelben: E5 testamentū tetettöt kis kerekiben | hwfetnapnak
vtanna maffod chetertökon 1554 e3tendöben |

[A hátlapon egykorú írással:] Testamentū Relicte georgi kereki.
Orsz. Levéltár: Acta familiae Kereky. N. 27.

Zólyomy Miklósné levele 1597-ből.

Zolgalathomatth irom kegnek mint bizodallmas es Zerellmes |
aßonÿom angÿomnak, iften fok iokat adgÿon | kegnek az kegð
kiwanfagha Zerint et. | Jol thudom Zerellmes aßoniom, kegð
beöuelkeödik | zep wiragh magokall, kegðdetth kerem kegð | kwl-
gÿon ennekemis walami maÿorana, es walami | zep wÿola magott,
es a3 minemö egÿeb fele | wiragh maghÿaÿ wannak kegnek,
megh Zolgalom | kegnek kwlgÿon mindenfelet kegð, mert enne-
kem | bizoni Bemmi ninch. |

Kegnek ez minap Lattam walami kek geöngÿet | megh zol-
galnam kegnek, kuldene kegð walami | harmicz ket zeömöt,
mert nagy zukfeghem | wagÿon rea, kegð ilmegh en nekem
paranichollÿon eörömeft zolgalok kegnek Isten tharcha | megh
kegdetth minden Jouajwall, Dat ex arce | Zekelhjd 17 die Martj
Aö 1597 |

Kegnek ti3ta Ziuíwell
zolgall

Darhoo3j Sophja Zolÿomi miklofne

[A hátlapon:] Generose domine Anne petri confortis (!) Generosi | ac
Egÿ: döni Joannis kerekÿ de eadem | domine mihÿ semper obferuas^{me} atque
confides^{me} |

Orsz. Levéltár: Acta familiae Kereky. N. 71.

PAIS LÁSZLÓ.

NÉPNYELV.

Széljegyzetek újabb népnyelvkutató irodalmunkhoz.

Nem kell különösebben ismernünk nyelvjáráskutatásunk múlt-
ját és jelenét ahhoz, hogy az utóbbi évtizedben néhány olyan jelt
vegyünk észre, mely nyelvjáráskutatásunk egészséges megújulá-
sának mintegy első jeléül tekinthető. HORGER ANTALnak a
magyar nyelvjárásokról írt két nagyobb összefoglalása,¹ néhány
újabb nyelvjárastanulmány, illetőleg népnyelvi monográfia, leg-
elsősorban pedig CSÜRY BALINTnak több mint két évtizedes mun-
kával szerkesztett hatalmas Szamosháti Szótára jelenti a rend-
szeresebb és mélyebbre nyúló magyar nyelvjáráskutatás kezde-
tét. Különösen Csürvnek két kötetes szótára mutatja meg azt
az új utat, mely a népnyelv bensőséges, kitartó tanulmányo-
zása révén gazdag nyelvjárási kincessel kecsegtet. További biz-
tató jel az is, hogy végre a magyar tudomány- és művelődés-
politika hivatalos irányítói is belátták a népnyelvi gyűjtés fon-

¹ A magyar nyelvjárások. Bp., 1934. 172 l. — A Magyarság Néprajza
III, 450—72.

tosságát akkor, mikor CsÜRY szorgalmazására a debreceni egyetemen nyelvjárás-kutató intézetet alapítottak. Ha ez az intézmény ma még anyagi nehézséggel küzd is, minden jel arra mutat, hogy az intézet a népnyelv komoly, rendszeresen átgondolt, széleskörű tanulmányozásával a hozzáfűzött várakozásnak mindenben megfelel.¹

De nemcsak ezek a mindenkitől ismert, kiemelkedő mozzanatok azok, amelyek némi derűlátással töltik el a népnyelvi kutatás iránt érdeklődőt. Az utóbbi időben, többnyire a fenti mozzanatokkal szoros összefüggésben, több olyan népnyelvvel foglalkozó munka jelent meg, melyeknek számbavétele nem látszik fölösleges dolognak. E kisebb-nagyobb munkák mutatják, hogy a nyelvjárás-kutatás ügye mennyire haladt előre, mennyire helyesek, a jövő kutatás szempontjából mennyire termékenyítőek azok a módszerek, amelyeket e nyelvjárás tanulmányok szerzői követtek.

Újabb nyelvjárás-tanulmányainknak egy része még múlt századi nyelvjárás-kutatásunk áthagyományozott örökségeként a népnyelvi monográfia fogalmát sokkal tágabb jelentésűnek értelmezi, mint azt a nyelvjárás-kutatás mai színvonalán megengedhetőnek tarthatjuk. Mai igényeink szerint a népnyelvi monográfia névvel igazán csak a népnyelvben megfigyelhető egyes jelenségek (zártabbá, nyíltabbá válás, ikerítődés, orrhangúsodás, ige- és névragozás, mondat- és jelentéstani sajátosságok stb. stb.), tárgycsoportok, foglalkozások (a ház, a gazdálkodás, népi mesterségek stb. szókincse) vizsgálatával külön-külön foglalkozó műveket illethetjük. Az így értelmezett népnyelvi monográfiának a régebbi, egy kisebb vagy nagyobb népnyelvi egység nyelvét teljes egészében áttekintő monográfiával szemben az az előnye, hogy egy kisebb részletkérdésben lehetőleg teljes példaanyagra támaszkodó, biztos megállapításokat, vagy lehetőleg teljes szókincs-gyűjteményt nyújt.

Az ilyen szempont alkalmazásával elkerülhető az a veszély, hogy egy kisebb nyelvjárás egység tanulmányozása alkalmával is általánosításokba essünk vagy olyan egyszerűsítéseket tegyünk, mint amilyeneket pl. GYEPES JÁNOSnak a gyulai nyelvjárásról írt dolgozatában láthatunk.² GYEPES népnyelvi tanulmánya a régi nyelvjárás-tanulmányok csapásán újabb történeti szempontokkal haladó kutató munkája; mint ilyen jó, becsületes munka. De elköveti azt a hibát, hogy a vizsgált katolikus (13.000 lélek) és református (7000 lélek) lakosságú Gyula népnyelvi sajátosságainak ismertetése során olyan egyszerűsítéseket végez, amelyek munkájának értékét legalább is néhány ponton nagyon leszállítják. Megállapítja ugyanis azt, hogy bizonyos nyelvi jelenségek, alakváltozatok élete a lakosságnak e felekezeti megoszlásával kapcsolatos. Az *i*-zés pl. szerinte a református lakosság nyelvének sajátága, de a katolikusok nyelvében is terjed éppen a refor-

¹ Az intézetnek CsÜRY BÁLINT szerkesztésében már meg is jelent első évkönyve (Magyar Népnyelv. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Népnyelv-kutató Intézetének Évkönyve. I. Debrecen, 1939. 178 + 2 l.).

² GYEPES JÁNOS, A gyulai nyelvjárás: Nyelvészeti tanulmányok a szegedi m. kir. Ferencz József-tudományegyetem magyar és finnugor nyelvészeti intézetéből. IX. sz. Szeged, 1938. 36 l.

mátusok *i*-zésének hatása alatt (i. h. 7). Mégis „mivel a többség a katolikusság s ez nagyjából mégis csak *ë-ző*, a nyelvi példákat a katolikusok ejtése szerint“ közli (i. h.). Az ilyen többséges kisebbséges nyelvjáráskutatás megállapításait méltán fájjalja ebben az esetben pl. az *i*-zés jelensége iránt érdeklődő; ez t. i. éppen arra lenne kíváncsi, hogy milyen mértékű a gyulai reformátusság *i*-zése, mennyiben hatott vagy hat ez a katolikusságra, hogyan értelmezendő a katolikusság „nagyjából mégis csak *ë-zése*“ stb. stb. GyEPESnek ez és néhány hasonló megállapítása még jobban megerősíti bennem azt a tapasztalatokon alapuló véleményt, hogy t. i. legkevésbé kezdő nyelvjáráskutatót lehet megbízni egy nyelvjárási egység teljes feldolgozásával. A látás élessége, biztossága a részletek aprólékos vizsgálatával egyenes arányban növekszik. Egy kisebb népközösség nyelvének átfogó vizsgálata csak gyakorlott nyelvjáráskutató feladata lehet; de az ilyen is csak nagy példaanyag vagy éppen terjedelmes szöveggyűjtemény alapján tehet alapos, érvényes megállapításokat. Különösen olyan negatív eredményeken, helyesebben hiányokon látni ezt, mint amilyeneknek egyik példájára GyEPES tanulmányával kapcsolatban rámutattam. A kezdő nyelvjáráskutató megoldhatatlan feladat előtt áll akkor, ha saját elhatározásából vagy valamilyen külső tényező hatására egy kisebb népnyelvi egység (falu, város, városrész, illetőleg valamely foglalkozási vagy társadalmi réteg) nyelvének teljes egészében való vizsgálatára törekszik. A jelenségek lehető teljes rögzítésére törekvő kutató gyakorlatlanságában nem tud különbséget tenni a kérdéses népnyelvi egység nyelvének lényeges és így bensősége-sebb vizsgálatra kötelező sajátosságai, meg az esetleges, tehát kevésbé érdekes jelenségek között. Ha az ilyen népnyelvi tanulmányból a szókincs szótárszerű közlése hiányzik, a kevés adat alapján rajzolt egyébként rendszerezésre törekvő kép itt is, ott is hiányos, hézagos marad.

A kétféle, a pusztai jelenségleíró és e mellett még szókinccset is gyűjtő nyelvjáráskutató előnyeit, illetőleg hátrányait jól mutatja egyfelől CZIRÁKI JÓZSEF, másfelől pedig NYÍRI ANTAL népnyelvi tanulmánya, míg CZIRÁKI¹ a választott népnyelvi területnek csak a hangtanával foglalkozik (ebben szakít a régebbi kutatókkal!), NYÍRI² megbízói igényeinek megfelelően nyelvjárás-területe összes népnyelvi sajátosságairól igyekszik legalább vázlatos képet rajzolni. Mind a két tanulmányíró a HORCERTÓL tanult, történeti szemléletű tárgyalásmóddal rendszerezi anyagát. De míg CZIRÁKI megelégszik a hangtani sajátosságok futó, kevés példaanyaggal megvilágított, itt-ott helytelen rendszerezésével, NYÍRI a szennavidéki népnyelv tőle megfigyelt összes jelenségeinek a CZIRÁKIÉHOZ hasonló vázlatos, de kifogástalanabb rendszerezésű ismertetését kis összefoglalásánál háromszor terjedelmesebb szöveg- és szöveggyűjteménnyel egészíti ki. Ebben NYÍRI a

¹ CZIRÁKI JÓZSEF, A szekszárdi (újvárosi) nyelvjárás hangtana: Nyelvészeti tanulmányok a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetem magyar és finnugor nyelvészeti intézetéből. XI. (Szeged) 1939. 29 l.

² NYÍRI ANTAL, A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása: Csurgói Könyvtár 13. köt. Kaposvár, 1939. 192 l. (Több szöveg közé nyomott vázlatlalt.) Ismertettem: Ethnographia = Népélet LI, 100—1.

magyar népryelvkutatók közül kétségtelenül Csűrvt követi. Nyilvánvaló azonban, hogy nála a szó- és kifejezésanyag gyűjtése nem esetleges dolog, hanem a korszerű szükségletek teljesen öntudatos felismerése. „Ötletszerű munkák helyett — írja — rendszeres, jól meggondolt és gazdag nyelvi anyagot feltáró tanulmányokra van szükség. HORGER nagy összefoglaló munkájának megjelenése után nem is a nyelvi jelenségek leírása vagy magyarázata a fontos, hanem a nyelvi anyagnak lehetőség szerint teljes és sok példamondattal való szótárszerű feldolgozása.“ (I. h. 55.)

Ha Nvriinek e megállapítása a pusztán adatgyűjtő nyelvjárástanulmányozás fontosságának és minden más munka koraiságának hangsúlyozásával kissé túlzásba is megy, nem lehet tagadnunk, hogy a nyelvjárások igazi megismerése szempontjából első sorban a szókincs, illetőleg szövegek gyűjtése kínálkozik legmegbízhatóbbnak. Szövegekből, bőséges gyűjteményekből bármikor bárki tehet érvényes nyelvjárásleíró vagy nyelvjárástörténeti megállapításokat, viszont ilyen gyűjtemények nélkül a kevés vagy éppen megbízhatatlan adatokon alapuló megállapítások, a „nagyvonalú“, általánosító összefoglalások nyelvjárás ismereteink komolyságát veszélyeztetik.

Örvidenünk kell annak, hogy a fiatal nyelvjáráskutatók jórésze szakított már az ilyenféle népryelvtanulmányozással. Ma már legtöbb nyelvjárásbúvárunk csak a népryelv egyes jelenségekörének vizsgálatával foglalkozik. Ezek közül elsőnek DANCZI VILLEBALD hangtani dolgozatáról kell megemlékezni.¹ Bár ő HAAG KÁROLYnak a hangtan jelentőségét túlságosan kiemelő, szerintünk természetesen téves nézetéből (vö. Nyr. XXXIII, 328) indul ki, mégis az a részletesség, ahogy különösen egyes jelenségeket (pl. az orrhangú magánhangzók és az orrhangúsodás) tárgyal, a jól induló nyelvjáráskutatót jellemzi. Nem tarthatjuk szerencsés újításnak, hogy a vizsgált népryelv hangjainak részletes fonetikai és fonológiai ismertetésébe bocsátkozva, legtöbbször túlzottan elméleti fejtegetésekbe bocsátkozik.² Az a hangtani leíró módszer, amelyet DANCZI egy másik kisebb lélekzetű, vázlatzerű dolgozatában³ követ, a népryelvi tanulmányozás céljára sokkal megfelelőbb, mint a nagyobb tanulmányban alkalmazott.

Az az érdeklődés, amely évekkal ezelőtt falukutatóink részéről a Dunántúl egyik érdekes tája, az Ormánság iránt megnyilvánult, a nyelvjáráskutatás szempontjából is hozott valami gyümölcsöt. Már Kis Géznak e területről írt nagy társadalomkutató monográfiájában⁴ is gazdag és értékes népryelvi anyagot találunk. Ezt a munkát azonban még nem lehet a rendszeres nyelvjárástanulmányok közé sorolni. Ellenben ide tartozik az a doktori dolgozat, mely az ormánysági falvak közül egyetlen

¹ DANCZI VILLEBALD, A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata: M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 48. sz. Bp., 1939. 48 l.

² Tanulmányának mintegy felét foglalja el ez a vizsgálat a nélkül, hogy népryelvi ismereteinket különösebben gyarapítaná.

³ A kiskunhalasi nyelvjárás hangtana: MNy. XXXVI, 56—61.

⁴ Ormányság. Bp., 1937. 425 + 3 l. — Népryelvi anyagának értékességét CSŰRY is kiemeli (I. h. 5).

községnek. HIRICSEK hangtanával foglalkozik.¹ A tanulmány szerzője, TOMANÓCZY JOLÁN a község történetére vonatkozó szakos bevezető fejtegetés után két részben vizsgálja a hiricsi népnyelv hangtanát. Az első részben a „nyelvjárás” mai magán- és mássalhangzó-állományát vizsgálja; különösen részletesen számol be az orrhangú magánhangzokról, illetőleg az orrhangúsodás jelenségéről. A másik részben a hiricsi népnyelv történeti hangtanát adja. Hangjelzésében a magyar nyelvjárás kutatásában eddig csak WICHMANN GVÖRCYTŐL alkalmazott finnugor hangjeleket alkalmazza. Sietek megjegyezni, hogy teljesen feleslegesen, hiszen az újabb nyelvjárás kutatásban részint HORCEN, részint meg CSÜRV hatására alkalmazott ú. n. nagyolt fonetikus átírás teljesen elégséges. A népnyelvi szövegek túlzottan pontoskodó szövegátírása amúgy is csak íróasztal mellett és a gyors ütemű gyűjtőmunka hevében történhetik. A népnyelvi jelenségek megállapításának pontossága nem a túlzóan dogmatikus és aprólékos hangjelzéstől, hanem magának a megfigyelésnek alaposágától függ.² Mindenesetre jó volna, ha ezutáni nyelvjárás-tanulmányozóink egy bizonyos általánosan elfogadott hangjelzést alkalmaznának, nehogy bekövetkezzék az az idő, amikor az egyénies hangjelzés miatt a hangjelek értékét sem tudjuk majd megállapítani. A népnyelvi anyag későbbi összefoglalásai szempontjából is fontosnak látszik az egységes hangjelzés minél előbbi megállapítása. Egy nyelvjárási összefoglalás írója műve egységes hangjelzése érdekében majd amúgy is kényszerűen átírni a különböző hangjelzéssel közölt szövegeket vagy különálló példaszókat.

Addig is a hangjelzés egységessége csak bizonyos közösségi keretek között végzett nyelvjárás-kutató munka esetében biztosított. Jól mutatják ezt részint a szegedi egyetemi magyar intézet, részint — talán még inkább — a debreceni nyelvjárás-kutató intézet kötetékebe tartozó kutatók dolgozatai. A Magyar Népnyelv I. kötetének egységes hangjelzése és a Debrecenben megjelent többi nyelvjárás-tanulmányé is e szempontból mintaszerű. Személy szerinti érdekeltségem miatt sem foglalkozom most itt e nagyon jelentős népnyelvi kiadványunk méltatásával,³ csak jelzem, hogy már e kötetben megjelent tanulmányok is a munkának bizonyos egységes szempont szerint való irányított-ságát árulják el.

A debreceni nyelvjárás-kutatók a népnyelv monografikus feldolgozása terén e köteten kívül is jelentős munkára tekinthetnek vissza. Az egyes népi foglalkozások, illetőleg tárgykörök területén két munkát kell különösen kiemelnünk. — Az egyik az Erdélyből kiszármazott NAGY JENŐÉ, mely a híres Kalotaszeg egyik

¹ TOMANÓCZY JOLÁN, Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana: A pécsi Erzsébet-tudományegyetem Magyar Intézetének értekezései 29. sz. Pécs, 1940. 52 + 1 l.

² Nyomdatechnikai és gazdasági okokból is inkább a nagyolt átírás mellett kell állást foglalnunk. Népnyelvi kiadványainkat felette megdrágítaná ez a hangjelölési mód.

³ E kötetet SÁGI ISTVÁN amúgy is méltatta: MNy. XXXVI, 264—5.

jelentős népi foglalkozását, a népi kendermunkát tárgyalja.¹ És bár e tárgykör vizsgálatával előtte már többen (JANKÓ JÁNOS, GYARMATHY ZSIGÁNÉ, BÁTKY ZSIGMOND, MALONYAY DEZSŐ) is foglalkoztak, éppen mivel a népnyelvi monográfia legfontosabb két elvét, a teljességre való törekvést és a pontos fonetikus jelzés szempontját mindig szem előtt tartja, e munkájával nemcsak kiegészítette az előtte járók többé-kevésbé futó, vagy legalább is más szempontú leírását, de e tárgykör ezutáni kutatói számára mintaszerű monográfiát szerkesztett. Tanulmánya alapos igazolása az Előszó következő munkára készítő megállapításának: „Az ősi népi foglalkozások — így a kender megmunkálása is — számos olyan magyar szót, kifejezést, szófűzést őriztek meg — írja — melyek köznyelvünkben ismeretlenek. Ezeknek összegyűjtése elsődrendű feladata a magyar népnyelvi buváriatnak.” (I. h. 3.) — A másik, csak egy tárgykör szókincsét vizsgáló nyelvjáraskutató, BOLLA JÓZSEF az egyik bakonyaljai falu, Felsőgörzsöny népi konyhamesterségének műszókincséből gyűjtött anyagát tette közzé.² Tudatában van a népnyelvi monográfiák fontosságának; helyesen látja meg, hogy az igazi monográfia-író egy nyelvjárás szókincsének teljes összegyűjtésére törekszik. A teljességre vezető legjobb út a fogalomkörök szerint való gyűjtés. Az ilyen gyűjtés természetesen nem jelenti az egy fogalomkör határán túl nem terjedő érdeklődést. A monografusgyűjtőnek állandóan alkalma adódik nemcsak más fogalomkörök műszó- és kifejezésekincsének röpke, de sokszor csak így lejegyezhető rögzítésére, hanem arra is, hogy a népnyelv hang-, alak-, mondat- és jelentéstani sajátságait a maga életszerű közvetlenségében figyelje meg. Az így gyűjtött anyag a monografikus szógyűjtésen túl összefoglalóbb nyelvi jelenségeket is megállapító megfigyelésekhez vezetheti az örökké éber kutatót.

A népnyelv nyelvtudományi szemlélete azonban nem engedi meg azt, hogy a népnyelv fogalmát csak a falusi lakosság nyelvére fogaljuk le. A falu lakossága nyilvánvalóan nem él a nemzet városokban lakó tömegeitől légmentesen elzárt, külön életet. Nyelvük alapjában véve különben is egy. A néprajzi kutatás már régóta tudja, hogy az ősfoglalkozásokat izzó nemzet-rész néprajzi állományában nagyon sok a felülről leszivárgó szálladék-elem. Fel kell tennünk, hogy városainknak, ez egészen általános értelmezésben felfogott nemzeti művelődési központoknak, lakossága többek között nyelvi szempontból eddig még ki nem mutatott mértékben hatott a környező falvak népnyelvére is. E hatás fokát, irányát, erejét, a hatáskör legszélső pontjait csak úgy határozhatjuk meg, ha előbb ismerjük a hatásgázró központ jelenlegi és történeti műveltségét és nyelvét. Ezért tartja Csúry (Magyar Népnyelv I, 5) intézete egyik fontos feladatának

¹ NAGY JENŐ, A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón. (Kalotaszeg.): Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar népnyelvkutató intézetéből. 1. sz. Debrecen, 1938. 97 + 3 l.

² BOLLA JÓZSEF, A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben. (Bakonyalja.): Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar népnyelvkutató intézetéből. 6. sz. Debrecen, 1939. 89 l. (Kny. a debreceni református kollégium tanárképző intézete dolgozatai 20. számából.)

pl. a debreceni eredeti cívisnyelv szókinésének szótári feldolgozását. E téren már meg is történt a kezdeményezés. N. BARTHA KÁROLY összegyűjtötte a debreceni fésűs és gubacsapó mesterség szókinését,¹ PETŐ JÓZSEF a tímárok céh- és mesterség-szavait,² ESZIK MIHÁLY a pipakészítők és hentések szóanyagát. BALASSA IVÁN most dolgozik a földművelés és a cívis társalgási nyelv szókinésének összegyűjtésén (vö. Csűry i. h. 5—6). A városok nyelvének vizsgálata tehát tulajdonképpen a lakosság egyes társadalmi és foglalkozásbeli csoportjainak nyelvi vizsgálata útján történhetik. „A csoportnyelvek jelentősége a nyelvközösség számára — írja BARTHA — főleg abban van, hogy az irodalmi nyelv, a köznyelv, sőt néha a népnyelv is vesz át a kisebb társadalmi csoportok osztálynyelvéből szavakat, kifejezéseket. s ezek csoportnyelvi megszükül jelentése az általános használatban újabb jelentésváltozáson megy át, jelentésük kiszélesedik...” „A nyelvtudománynak — folytatja tovább — a társadalmi étellel, a művelődéstörténettel való szoros viszonyának igazolására éppen az osztálynyelvek, csoportnyelvek megismerése nyújt szemléletes példákat” (i. h. 24).

Ez utóbbi megállapítások és általában a népnyelvkutatás társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozásai mutatják, hogy a népnyelvkutatás nem pusztán az élő nyelv rögzítésére és vizsgálatára vonatkozó tudományos tevékenység. A nyelv, mint a társadalmi és műveltségjavak mindenkori tükré, ha az erre irányuló kutatásokat gondosan végezzük, a nemzettest különböző részei között olyan műveltségi és társadalmi összefüggésekre és kölcsönhatásokra mutathat rá, amelyeket ma még csak sejthetünk, de pontosan kimutatni éppen az ilyenféle kutatás hiánya miatt nem tudunk.

Nyelvjáráskutató irodalmunk néhány újabb eredményében mutatkozó munkamódszer és a megadott munkatervben már pontosan felvázolt irány azzal kecsegtet, hogy ha valami végzetes külső tényező nem lép közbe, a magyar nyelvjáráskutatás a maga sokoldalú vizsgálódásával az összes nemzeti vonatkozású tudományágak számára is becses anyagot szállít és ezzel maga is hozzájárul nemzeti egyéniségünk alaposabb megismeréséhez.

SZABÓ T. ATTILA.

A zilahi fazekasmesterség műszavai.

agyag: az a föld, amelyből az edényt készítik.

agyaggyűrő: az agyag őrlésére szolgáló gép. Ezzel sokkal gyorsabban lehet felaprózni az agyagot, mint a szelővel.

agyagkészítés: Az agyag a következő munkálatokon megy át: Csákánnyal *összevágják*, azután *megásztattják*, vagyis vízzel lelocsolják; erre *összecsomózzák*, *furkóval megverik*, a szelővel *leszelik* vagy *gépen lehajtyák*. Az így összetört agyagot ismét

¹ N. BARTHA KÁROLY, A debreceni gubacsapó céh: A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai VIII. köt. 2. füz. Debrecen, 1939. 79 l.

² PETŐ JÓZSEF, A debreceni tímárok céh- és mesterség-szavai: Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar nyelvészeti szemináriumából. 4. sz. Debrecen, 1938.

esomókba rakják, *lábbal* háromszor *megtapottyák* és pihenni hagyják, hogy *összeérjen*. Utána a gyúrópadon kézzel *kigyúrák* s az esetleg előforduló kavicsdarabokat eltávolítják. Azután *kéz alá felszakították*. Egy kéz alá felszakított agyagdarab neve: *rög*.

begyegelő fakés: egy egyenlőszárú háromszög alakú fakés, mellyel a fazekas *felhuzza* az edény oldalát.

begyegetés: az a művelet, mikor a fazekas a korongon forgó *csű-t* a begyegelő fakéssel domborítja, simítja.

csípőbőr: egy kis bőr- vagy gumidarab, mellyel az edény ajkát lesimítják.

csübe állítás: a rögből először egy hengeralakú s belül üres alakot készítenek; ez a *csű*. A művelet neve pedig *csübe állítás*.

edényszállító szekér: a rendes szekértől abban különbözik, hogy négy sarkába négy *nyársat* erősítenek s ezekre felül négy *karfát* tesznek. A karfákon apró lyukak vannak. Minden lyukba egy pálcika fér. Az egészet beborítja az *ernyő*. A szekér alján van a *kas*, s ebbe rakják az edényt.

elpárlík: Ha a szél befúj a katlanba, megrepedezik, *elpárlík* az edény.

fakanál: levesmerő kanálhoz hasonló, fából készült kanál; ezzel öntik rá a festéket az edényre.

fakések: különböző alakú (háromszög-, félköralakú) falemezek; ezekkel simítja kívülről a fazekas a korongon forgó agyagedényt, mialatt bal kezével belülről állandóan tágitja. — 1. *begyegelő, nyak- és tányérfakés*.

fejérföd: Nagybányáról szállított s festékkészítéshez alkalmas anyag.

fejérküpor: finomra őrölt fejérfő, melyet festékkészítéshez használnak.

fejérmáz: 1 font mázból, 1 font fejérküporból álló máz. Egyesek minden 10 kg. mázhoz tesznek egy evőkanál fehér tört üveget is.

fekete festék: „1 kg. zöd agyagból s 20 dkg. feketekübű készült festékanyag.”

feketemáz: „1 font gelétbű, egy font fehér küporbű s egy kismérték fekete küporbű készített máz.”

felhúzás: az a művelet, mikor a fazekas a begyegelő fakéssel a hengeralakúvá formált agyagot, az ú. n. *csüt* szépen kidomborítja, azaz belülről kezével nyomja kifelé, kívülről pedig a begyegelő késsel lesimítja.

festés (vagy *festés*): a megszáradt edény befestése. (Tudják, hogy pl. Tordán a fazekasak *megírják* az edényt, de itt nem használják ezt a kifejezést.)

festőpemzli: különböző nagyságú ecset neve.

festőszarú: kaszatokhoz hasonló cső, melynek alsó összehúzó végén kis lyuk van. Ezzel csorgatják a festéket az edényre.

focs: az a híg agyag, mely simítás után a fazekas kezén vagy a fakésen marad.

focsos cseréptál: vizes cseréptál. Ide mártja bele kezét és szerszámát a fazekas.

fontos: az a fából vagy cserépből készült tányér, amelybe $\frac{1}{2}$ kg. gelét vagy más festőanyag fér.

fódó: Ha az edény égetés közben megreped, akkor az így nevezett anyaggal *fódják* be. Ez készül 1 kg. fehérföldből, 2 font fehérkőporból s 1 font fekete vasporból.

fúrkó: az anyag összetörésére szolgáló nagy fakalapács.

gelét: a legfontosabb festékanyag. Egy öreg fazekas szerint *ólompornak* is nevezik. A fiatalabbak csak *gelét* néven ismerik.

gyúrópad: az agyag meggyúrására szolgáló hosszúkás fapad.

ígétis (vagy *égetés*): a kész edény égetése. Ez az *égető kemencében* történik. Tartama 6 óra, még pedig 4 óra hosszat *kurta fával*, 2 órát pedig *hosszú fával*.

juggaló: orsóalakú fapálcika; ezzel lyuggatja ki a fazekas a korszó rostélyát.

kékfesték: 1 kg. fehérföldből, 4 dkg. kékfestékből és kobald-oxidból készült festék.

kijukasztatás: a röögöt rászorítják a korongtányérra és azután ujjal a fenekét kihúzzák s kisímitják.

kismérték: a „fontosnál” kisebb tányérok neve; nagyságuk különböző lehet.

korong: az a fából készült gép, melynek segítségével a fazekas az edényt készíti. Részei: *korongtánygyér*, *korongteŋgej*, *lábító*, *rákláb* és alól egy vízszintesen elhelyezett lendítőkerék. Ennek a keréknek külön neve nincs.

korongtánygyér: a korong felső része. Fából készült köralakú lap, mely vízszintes síkban forog. Erre helyezi rá a *röögöt* és ezen készíti el a fazekas az edényt.

korongteŋgej: függőleges vasrúd; felső végére van rögzítve a korongtányér, az alsóra pedig a lendítőkerék. A fazekas a lendítőkeréket meg-megrúgja s így hozza forgásba a tengelyt és a reá rögzített korongtányért.

lábító: az alsó kerék mögött elhelyezett deszkalap; erre teszi lábát a fazekas.

lazur: a boltból vásárolt festékek neve.

mankó: egy, az egyik végén félköralakban meggörbített fapálcika. Mikor a fazekas a korszó törzsére ráteszi a nyakat, keze nem fér be, ilyenkor a *mankó* görbe végével simítja le belülről a nyak és törzs összetevése alkalmával keletkezett kidudorodást.

mázórló: a máz és festék megörölésére szolgáló daráló. Részei: egy faállvány, melyre rá van helyezve egy, a felső lapján kivájt kőkorong. Ez az *alsókü* v. *kü*. A *kü* felső, kivájt részébe bele van helyezve egy kisebb kőkorong: a *felsőkü* v. *forgó*. Az *alsókü* közepén van egy függőlegesen álló vasszeg: a *ködök*. A *felsőkü* alsó lapján pedig van egy vaslemez: a *perpence*. Ezen van egy lyuk, melybe beleilleszkedik a *ködök*, s így a *felsőküt* forgatni lehet a *mázórló pácával*.

mázórlódob: a máz őrlésére szolgáló gép neve.

meccő: kb. félméter hosszú drót, végein nyéllel ellátva. Ezzel vágják le a korongtányérról a kész edényt.

nyakfakés: ugyanolyan alakja van, mint a begyegető fakésnek, csak az alapja félköralakú. Ezzel simítja le a fazekas a korszó nyakát.

pécies: Régebben az inasnak felszabadulása alkalmával két mester jelenlétében kellett készítenie két korszót, egy fazekat-és

egy tálat. Ezt nevezték *pécies*-nek, az edényeket pedig *pécies edények*-nek.

pirosfesték: egy tányér pirosföldből, 5 dkg. vasoxidból készül.

putina: hengeralakú faedény; ebbe folyik bele a megőrölt festék vagy máz.

rákláb: az a vasfoglalat, amelyben a korongtengely forog. All két vaspántból, mely a tengelyt gyűrű módjára körülveszi. A két pántot szabad végén egy csavar szorítja össze.

rög: a kidolgozott és kéz alá felszakított agyagdarab neve. A szerint, hogy milyen edényt akarnak belőle készíteni, elnevezik *tányérrögnek*, *korsórögnek*, *szilkerögnek* stb.

sárgamáz: egy font fejkőporból, egy font gelétből s egy kismérték vasporból készített festék.

szárítópóc: égetés előtt az edény szárítására szolgáló póc neve.

szelő: az agyag felvágására szolgáló elég hosszú vashól készült kés; két végén fanyele van.

tányérfakés: kizárólag csak tányérkészítésnél használják.

zöldfesték: 1 kg. fehérföldből, 4 dkg. zöldfestékből és króm-oxidból készül.

zöldmáz: 1 font gelétből, 1 font fejkőporból s egy kismérték rézporból álló festékanyag.

MÁRTON GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Pintér Jenő.

1881—1940

Tudósaink között kevés akad, kinek nevét — s tán személyét is — közönségünk szélesebb köre oly jól ismerte volna, mint Pintér Jenőét. Kezdve a diákoktól, a szülők, tanárok, írók, hírlapírók hosszú során át fel az irodalmi társaságok tagjaiig és közönségéig nyúlt el az ő ismerőseinek, tisztelőinek és barátainak töre. Sőt ezeken túl is. Nyelvvédő könyvei felkeresték a magyar kereskedőket, a férfi és női iparágak művelőit, a könyvkiadásokban megjelent vaskos kötetei pedig két évtizeden át méltán keltettek csodálatot olyanokban is, akiknek alig volt közük az irodalomhoz. De nevét ezek is megjegyezték. — Pintér Jenő vonzó, szerény, mindenki iránt jóindulatú egyénisége és nagyméretű munkássága révén közéletünknek így már régen népszerű alakja volt, s emelkedését, kitüntetésait senki sem irigyelte. Mindenki érezte, hogy egy élet kimeríthetetlenül buzgó tevékenységével rá szolgált az érvényesülésre. Népszerűségét temetése is hatásosan bizonyította: sírját feltűnő virághalommal varázsolta a gyöngédség, szeretet és hála, jelképezve és szinte tüntetőleg fejezve ki a kiváló és jó ember tisztelőinek és barátainak fájalmát és részvétét.

Azt mondtuk: Pintér Jenő minderre „rászolgált”. Lényének alapvonása valóban a szolgálat volt. S e szolgálatot rendkívüli gyakorlati érzéssel párosította. Szolgált a állambiztonságát: kezdve azzal, hogy a kommunizmus után meglepően rövid idő alatt, szinte vezényszóra teremtett rendet az iskolákban s fegyelmet az ifjúság lelkében. Szolgált a középiskolák igazgatóit: munkájukat egy gondosan összeállított nagy művel:

Az igazgatás kézikönyvével könnyítette meg. Tanártársai érdekét s a tanulókat azzal vélte szolgálni, hogy tankönyveiben — ő, az adatgyűjtő! — évszámokat, adatokat a lehetőség határáig csökkentett, a legegyszerűbb stílusban írta meg a könyvek elméleti részét s inkább gazdag és változatos olvasmányanyag közlésére törekedett. Szolgált a tehetséges tanulók becsvágyát: országos tanulmányi versenyeket rendezett s így az ifjúságban kifejlesztette az önálló kutatás hajlamát, az anyaggyűjtés és naplővezetés iránti érzéket, s a tudományok egy-egy ágának szakszerű művelését.

Mikor a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő bizottságának elnökségét vállalta, akkor is elsősorban bizonyára az iskolákra gondolt. Helyesen látta, hogy e mozgalomnak ott kell gyökeret eresztenie. A magyar nyelv tanárai eladdig szinte magukra hagyottan vívták a rettenetes harcot nyelvünk tisztasága érdekében. Pintér Jenő e küzdelmet minden tanárnak, sőt az ifjúságnak is kötelességévé tette. A gyermekek révén a szülők, rokonok körében s majd mind szélesebb rétegekben terjedt el e mozgalom híre. S ha a nagy „tisztogatás“ némelyek túlzott buzgalma miatt egyes esetekben talán túllőtt is a célon, a helyes és tiszta magyar beszédre való törekvésben már eddig is nagy eredményt ért el. Nem hisszük, hogy egy-két mostanában felbukkanó, eredetieskedésben tetszelgő, bomlasztó törekvés e mozgalom eszményi törekvéseihez felérjen.

Hogy Pintér Jenő mily erős gyakorlati érzékkel szolgált a nyelvtisztítás ügyét, annak bizonyosága, hogy az iskolák után mindjárt a kereskedelem és ipar szakmáinak idegen szavaktól hemzsegő nyelvét igyekezett magyarrá tenni. Mennyi lelkesedéssel, gondnal, leleménnyel, utánjárással és anyagi áldozattal járt e tevékenysége! De ő elemében volt, ha képességeit valamely magyar ügy szolgálatába bocsáthatta, vagy tekintélyével és szervezőképességével legalább is irányíthatta az e téren felmerült törekvéseket. — Ilyen volt például a Gombocz ZOLTÁN által tervbevett magyar Értelmező Szótár is. Sajnos, ennek elkészülését épúgy nem érthette meg, mint nyomtatásra kész művének: e század irodalomtörténetének, tehát nagy műve VIII. kötetének megjelenését.

Érdeklődése nemcsak a nyelv jelenkori használatának kérdésére irányult. Nagy irodalomtörténetében gondosan számon tartotta nyelvemlékeinket, részletesen tájékoztatott kódexeinkről s figyelemmel volt a magyar szótáriródalom és nyelvtudomány történetére is. Könyvének mindezen szakaszaihoz tudvalevőleg bibliográfiát is csatolt, úgyhogy e tekintetben a nyelvtudós is bizalommal és nagy haszonnal fordulhat hozzá első és legszükségesebb tájékozódás végett.

Hogy munkássága az irodalomtörténetírásban csúcsosodik ki, arról a tanulmányok, bírálatok, ismertetések egész serege szól. Ezért módszerének itt is csak arra az egyéni vonására mutatok rá, mely az embert jellemezte benne. Hajlama inkább az alapos anyaggyűjtés és elrendezés munkájára volt, mint az irodalmi fejlődés lélektani, szociológiai vagy egyéb szempontú tényezőinek nyomozására. Ő maga is azt vallotta, hogy pozitív irodalomtörténetet ír, vagyis elsősorban tényeket, adatokat és

ki a múltból; úgy vélte, hogy az adatok halhatatlanok, viszont a hozzájuk fűzött felfogás, magyarázat stb. korszakonként változik. Ezért inkább az adatok hitelére vet súlyt, mint az eredeti szempontú megállapításokra. Mások megállapításait azonban az irodalom tárgyalása folyamán is igen részletesen ismerteti. Így az olvasóra nézve oly kényelmes helyzetet teremt, hogy az az irodalommal kapcsolatban menten megismerkedik az egykorú és későbbi kritikai irodalommal. S itt jutottunk el újra Pintér Jenőnek eddig nem méltatott erényéhez: páratlan szolgálatkészségéhez. Összegyűjt minden lehető ismeretet, osztályoz, idéz, minden évszámhoz eseményeket kapcsol, verstartalmakat mond el stb., nehogy valamiben is tájékozatlanul maradjon közönsége. Képes irodalomtörténetéhez például a kritikai műszavak gyűjteményét is csatolja, megrajzolja a temetőt, megjelölve az írók sírhelyét; szobraikat feltüntető táblákat mellékel, s az irodalmi társaságok térképét is megszerkeszti. Ezenkívül az akadémiai pályadíjakat, jutalmakat, ezek nyerteseit, az irodalmi társaságok tagjait, életpályályukat stb. stb. is közli.

Megható az a gondosság és buzgalom, mellyel olvasóját mintegy kiszolgálja; eszünkbe juttatja a gazdát, ki egész életét odaadja vendégeinek; az anyát, ki az utolsó pillanatban is azon töpreng, mit is adhatna még útravalóul gyermekének; a legjobb tanítómestert, aki minden tudását odaadja olvasójának. — De a vendéglátó gazdát hamar elfeledjük; tanítómesterünk emlékét tán tovább őrizzük; édesanyánkra életünk végéig gondolunk kegyelettel: Pintér Jenőre késő nemzedékek is hálával fognak emlékezni.

KEMÉNYFY JÁNOS.

LEVÉLSZEKRÉNY

N. J. B. írja; A Magyar Helyesírás Szabályainak az a hivatalos kiadása, amelyet a M. Tud. Akadémia adott ki, a válás- és közoktatásügyi miniszter pedig 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendeletével valamennyi iskolára nézve kötelezővé tett, 221. és 222. pontjában azt mondja, hogy „nagy kezdőbetűvel írunk minden tulajdonnevet, ... a nemesi és más, pl. írói előnevet is (nem helyes újabb szokás a nemesi előnévnek kis kezdőbetűvel való írása): *Esztelneki és Szacsvai Szatsvay Sándor, Felsőkubini és Nagyolaszi Kubinyi Miklós, Baróti Szabó Dávid, Csokonai Vitéz Mihály*“. A 222. pont azután így folytatja: „A név elé tett *gr.* (gróf), *br.* (báró), *hg.* (herceg), *ns.* (nemes), *dr.* (doktor), valamint a *vitéz* cím mondatban, felsorolásban belül kis kezdőbetűvel írjuk, pl. ott volt *gr. Gernyeszeghy Tamás, ns. Kiss János, dr. Nagy Mihály, vitéz Joó Pál*.“ A pontnak a befejezése még külön is hozzátesszi, hogy mondat vagy felsorolás „elején (így névjegyén is)“ nagy kezdőbetűvel kell írni: *Gr. Gernyeszeghy Tamás. — Ns. Kiss János. — Dr. Nagy Mihály. — Vitéz Joó Pál*.

A válás- és közoktatásügyi miniszter nemrég egy másik rendeletet bocsátott ki 4507/1940. eln. sz. a. „a név, előnév, rang és cím helyes írásmódjáról“ (vö. Hivatalos Közlöny. Kiadja a magyar királyi válás- és közoktatásügyi minisztérium. XLVIII. évf. 16. sz. 1940. augusztus 15. 328—9. l.). Ez a rendelet volta-

kép csak továbbadja az alárendelt hatóságoknak, hivataloknak, intézeteknek és intézményeknek azt a rendeletet, amelyet a belügyminiszter adott ki 280.932/1940. B. M. szám alatt.

„E rendelet szerint a névvel kapcsolatos adatokat a következő sorrendben kell írni:

1. *Özvegy* megjelölés nőknél (*özv.*), 2. tudori cím (*dr.*), 3. *vitész* cím, 4. nemesi vagy főnemesi ranggal kapcsolatos cím (*nemes, báró, gróf, őrgróf, herceg; nemes, lófő, primor*), 5. nemesi előnév, 6. családi név, 7. utónév. (Példa: *özv. dr. vitész báró barátosi és pákái Veress Károlyné dr. nemes hidegkúti Kovách-Tárnoky Ilona.*)

Ezeket a rendelkezéseket a külföldi nemesi vagy főnemesi cím, valamint nemesi előnév írásánál is alkalmazni kell.

A nemesi és a főnemesi ranggal kapcsolatos címet, továbbá a nemesi előnevet és a *vitész* címet kis kezdőbetűvel kell írni.

E két rendelet — az 1922-i és az 1940-i — szemmel láthatóan ellenkezik egymással. Az egyik ellentét az, hogy a hivatalos helyesírási szabályzat nem mondja ki határozottan a *herceg, gróf, báró* és *dr.* rang- és címjelölő szónak a név elé tételeit. A helyesírási szabályzat felől tehát így is lehet írni: *Gernyeszeghy Tamás gr., Nagy Mihály dr.*, de a két minisztérium azonos új rendelete szerint hivatalos iratokban csak az ilyen szórend és helyesírás van megengedve: *gr. Gernyeszeghy Tamás és dr. (vagy Dr.?) Nagy Mihály.*

A másik ellentét az, hogy a Magyar Helyesírás Szabályai szerint mindig *Kisfaludi Kisfaludy Károly-t* kell írni, holott az új rendelet szerint mindig *kisfaludi Kisfaludy Károly-t*.

Végül van egy harmadik ellentét is. A nemesi és a főnemesi ranggal kapcsolatos címeket (*nemes, báró, gróf, herceg* stb.) és a *vitész* címet a helyesírási szabályzat szerint nagy kezdőbetűvel kell írni mondat vagy felsorolás elején, de kis kezdőbetűvel mondaton vagy felsoroláson belül, az új rendelet szerint pedig ezeket mindig kis kezdőbetűvel kell írni.

Mit kezdjünk ezzel a hármas ellentéttel? A hivatalokban még csak érvényesülhet az a felfogás, hogy mindig az új rendelethez kell alkalmazkodni, akkor is, ha nincs kimondva benne, hogy a vele ellenkező régi rendelet „hatályát veszti”. Ezzel azonban a kérdés nem jut nyugvópontra, mert az Akadémia nem változtatta meg helyesírási szabályzatának idevágó pontját, ezután is lehet rá hivatkozni, most tehát épen azon esett egy kis csorba, amit az új rendelet nem ok nélkül hangoztat: „a helyesírás egységéhez fűződő érdekeken”.

Sz. E.-nek. Akik nem ismerik eléggé a hivatalos helyesírási szabályzatot, azok között elég gyakori az a hiedelem, hogy az Akadémia szerint *uccá-t* kell írni. Reményik Sándor, a kiváló költő is áldozatul esett ennek a tévedésnek. Verset írt arról, hogy egy első osztályos gimnazista fiúcska hogyan szállt szembe az *uccá-t* író „forradalmár” Akadémiával, és hogyan kelt a régibb, *utca* írásmódnak védelmére. A versnek a címe: Per az Akadémiával. Ebben a kötetben jelent meg: Egy eszme indul. Versek. Kolozsvár, 1925. (196—7. l.) A dologban az a legkülönösebb, hogy az Akadémia sohasem írta az *utca-t* *uccá-nak*, az 1903-tól 1922-ig érvényben volt iskolai helyesírás azonban meg-

engedte az *utca* mellett az *ucca* változatot is, az egységes magyar nyomdai helyesírás pedig *uccá*-t ír. A helyesírási kérdésekben kevésbé tájékozott közönség aztán az Akadémiának tulajdonította ezt az *ucca* írásmódot. Mellesleg szólva mind a két változatot meg lehet okolni, de az Akadémia — ismételjük — megmaradt az *utca* írásforma mellett.

K. M. kérdi: Miért nem pellengérezzük ki a mindennapi beszédben gyakran hallható *kelletett* szóalakot, ezt a csunya magyartalanságot? — **Felelet:** Nem szükséges ezt kipellengérezni, mert igaz ugyan, hogy a mai irodalmi nyelvszokás szerint így mondjuk: *kellett*, ámde régi nyelvünkben volt *kelletik* ige is. Még Arany János is élt vele: A tölgyek alatt | Vágnám lenyugodni, | Ha csontjaimat | Meg *kelletik* adni (A tölgyek alatt). Ennek a *kelletik* igének szabályszerű múlt ideje a *kelletett*. A nép nyelvében is több helyen megvan a *kelletett*, *kölletött* igealak, ez tehát megőrzött régiesség, de nem magyartalanság.

N. J. B.

TARTALOM.

	Oldal
ALFÖLDI REZSŐ: Föld	80
BABOSS R. ERNŐ: Az ember-fogalom kifejezése az uráli nyelvekben	113
BAKÓ ELEMÉR: A kiskunhalasi népnyelvi gyűjtőcsoport működése 18. — A finn és észt nemzeti tudományok kutatóinak kongresszusa	71
BÓKA LÁSZLÓ: Mesterséges tűz	178
CSÚBY BALINT: Jegyzetek a dömösi prépostság 1138/1329. évi adománylevelének személyneveihez III. — Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához	238
DANCI VILLEBALD: A kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához	56
ERDŐS KÁROLY: Az <i>alít</i> ige az újszövetség Károli- és Káldi-féle fordításában	311
FEKETE LAJOS: Székesfehérvár	316
GÁLDI LÁSZLÓ: Flandriai szövetnevek középkori szójegyzékeinkben 22. — Galtum 42. — Gocelinus	178
GARÁZDA PÉTER: Illető 243. — Stör. Faramuci 254. — Polika	255
GULYÁS JÓZSEF: Pacurka	144
GUNDA BÉLA: A hontmegyei palóc nyelvjárásból	208
GYARMATI ANDRÁS: Adatok a békésmegyei Szarvas népnyelvéből	142
GYÖRKE JÓZSEF: A <i>-gy</i> névszóképző	34
HADROVICS LÁSZLÓ: Székesfehérvár régi horvát neve 318. — Tartalom. Szó- és tárgymutató	353
HALASI KUN TIBOR: Csuha	185
HASAN EREN: Csutak	180
HORGER ANTAL: Hajdan 43. — A jövevényszó fogalma 126. — Zsákmány 131. — Fickó 183. — Hasonfél 184. — Cakó, gáborján, gólya 249. — Latba vet, labda 320. — Huszt 321. — Barád	322

	Oldal
JACOBI LÁNYI ERNŐ: A magyar hangsúly védelme	75
JUHÁSZ JENŐ: Tolvaj	294
JUNKER HENRIK: A nyelvritmikai kutatás módszerei	209, 281
KÁLMÁN BÉLA: A denevér egyik vogul elnevezése 132. — Hódvas, vidravas	185
KELEMEN JÓZSEF: A százéves jelentéstan 129. — Reisig jelentéstanának második kiadása 208. — Mende-monda, monda-monda	304
KEMÉNYFY JÁNOS: † Pintér Jenő	349
KNIEZSA ISTVÁN: A szláv szókezdő <i>lju-</i> magyar megfelelői 19. — Szobránc. Kinigli 79. — Harisnya	106
LAZICZIUS GYULA: Egy cikk margójára	81
LOVÁNYI GYULA: Sib, zsib 44. — A <i>gulyás</i> neve a németben 186. — Zsákmány	297
LUKÁCS KÁROLY: Fogas	132
MÁRTON GYULA: A zilahi fazekasmesterség műszavai	346
MÁGISTE JUULIUS: Adalékok három magyar szó történetéhez 89	
MELICH JÁNOS: Brünn nevééről 1. — Uherský Brod = Ungarisch Brod = Magyar Barád 134. — Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról 145, 224. — Brünn 322. — Polika	323
VITÉZ MIKESY SÁNDOR: Pergalom 255. — Ástom rét 256. — Gyulaházi záloglevél 271. — Gabonafő 324. — Burzok- rét 325. — Bajol	326
M. J.: Bonfinis. Bonfinius	279
NAGY ADORJÁN: Beszédkultúra	169
NAGY J. BÉLA: Legújabbán így kell írunk!	333
IFJ. NÉMETH GYULA: 1055; kangrez	326
N. J. B.: Leszámít, leszámítol 144. — Néhai 208. — Honny soit qui mal y pense 280. — A nemesi és más előnevek írása 351. — Az <i>ucca</i> és az Akadémia 352. — Kel- letett	353
NYÍRI ANTAL: Hízkelkedik	327
PAIS DEZSŐ: Az „a u c t o r m o n a s t e r i i” a veszprémvölgyi apácák Kálmán-féle megerősítő levelében 41. — Szár- csa 46. — Szekszárd 47. — Drágalátos 262. — <i>Meleg</i> és <i>hideg</i>	301
PAIS LÁSZLÓ: Kereky György özvegyének végrendelete 1554-ből 339. — Zólyomy Miklósné levele 1597-ből	340
P. D.: Buvat. Fodor	79
RÁSONYI LÁSZLÓ: A Βοοκολαβρας névhez	291
SZABÓ T. ARTILA: A <i>rév</i> és alakváltozatai erdélyi helyneve- inkben 80. — Bollig 48. — Szállít, megszállít 49. — Vége Víg Andrásnak. Szegény az eklézsia a pap harangoz 51. — A mohai tóróól szóló cselekvél 1547-ből. Tanús- kodás 1544-ből 52. — A magyar helynévadás történeté- hez 127. — Ordományos 137. — Kérhég. Aradó kútja 138. — Bokály-kemence 187. — Külföld, külföldi. Kalandos 188. — Adatok a magyar színnevekhez 198. — A moldvai Gajcsána helynevei 201. — A moldvai	

Gajcsána nyelvéből 206. — Székesfehérvár 256. — Lak- ság 258. — Apahida 260. — Kutyfalva. Kértyéü 261. — Magyar szitkozódások és esküdzések a XVII—XVIII. századból 269. — Fakakuk, mogyorófa-penna. Téli kán- tor 270. — Virághét. A bukovinai Andrásfalva nyelvé- ből 271. — Györgyág, Gyerdág 330. — Az <i>ügy</i> ... <i>mint</i> -es szerkezet régisége 335. — Széljegyzetek újabb népnyelv- kutató irodalmunkhoz	340
STRAUSZ GYULA: Csömör, sömör 135. — Pörnye ~ pörnye	136
TAGLIAVINI KÁROLY: Fóra! 189. — Forbátol	191
TECHERT JÓZSEF: Adalékok a nyelvújítás korának szókész- letéhez	139, 198, 335
VÁCZI BERTALAN: Hunfalvy Pál levele Szvorényi Józsefhez	177
VAJKAI AURÉL: Csömör, sömör	192
VARJAS BÉLA: Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium 159. — Embéry Teftnek betegfegyéről ualo oruoffagok 193. — Lencses György orvosi könyvéből .	264
VÉGH JÓZSEF: Lő	331
ZSINKA ISTVÁN: A beszédrészek magyar elnevezéseinek tör- ténete	118
ZSIRAI MIKLÓS: Nem mind bíró, kinek pálcá van a kezében!	95
Kisebb közlemények	41, 125, 177
Különfélék	71, 349
Levélszekrény	79, 144, 208, 279, 351
Népnyelv	53, 142, 201, 271, 340
Nyelvművelés	333
Nyelvtörténeti adatok	52, 139, 193, 264, 335
Szerkesztőségi közlés	80
Szó- és szólásmagyarozatok	42, 131, 178, 253, 316
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1939 ről 61. — Jelentés az 1939. évi Szily-jutalomról 63. — Bevételek és kiadások 1939-ben és költségvetés 1940-re 66. — Pénztári jelentés 68. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1939. évről	71
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya és számvizsgáló bizott- sága. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Kérelem. Értesítés. Tájékoztató. Nyugtázás. A MNyT. Kiadványai. Közgyűlési meghívó. Felolvasó ülések.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A nyelvtörténeti, népnyelvi
adatok 52, 53, 56, 139, 142, 193, 198, 201, 206, 264, 271. BABOSS R. ERNŐ,
Az ember-fogalom kifejezése az uráli nyelvekben. SZABÓ T. ATTILA, A *rész*
és alakváltozatai erdélyi helyneveinkben 30.

Ábrahám kebele 241	Ágoston A. 123	áll, mint a Sion he- gye 247
acsa 139	ákombákom 139	<i>Allobroges</i> (lat.)
ádámesutka 242	Alba regalis, regia	153
ádvent 232	317	153
Aebischer P. 43	alít 311	Almágy 34

- Andrásfalva | a bukovinai ~ nyelvéből 271
 angyal 232
 Anonymus 7
 Apágy 34
 Apahida 260
 Apalin 152
 apostol 232
 Aradó kútja 138
 Arany J. 311
 Aristoteles 211
 Aristoxenos 213
 ἀριστός 212
 arkangyal 232
Ašagi Belgrad (tör.) 318
 Ástom rét 256
 átabota 140
auctor monasterii (lat.) 41
 babér ~ báber 140
 babra, babrál 140
 Bairo, Pietro de 167
 Bajol 326
 bajor 154
 Bajza 253
 Balassa Iván 346
 balzsam(om) 229
Bánov (tót) 8
Bánovce (tót) 8
 Barád 134, 322
 Bárczi G. 189
 barkácsol 141
 Bátky Zs. 257
 batuta 142
 Bécsi Képes Krónika 7
 Beke Ö. 324
 Bél M. 119–20
 Benyák B. 120
 Beren 5
 Berény 12
 Berény-szilva 323
 Berettyó 177
 Bessenyei Gy. 169
 beszédkultúra 169 | ~ a m. középisk. tantervben 171
 beszédrész | a ~ ek magyar elnevezései 118
 Bikágy 34
Bl(c)h (tót) 15
 Bodva 178
 bokály-kemence 187
 Bolla J. 345
 Bollig 48
 Bonfinis, Bonfinius 279
 Βοσκολαβράς 291
 Boroszló 183
Boršice (tót) 8
Boršov (tót) 8
 Bozók 322
 Börön 4
 Braszló 183
 Brín 5
Brnen (cseh) 17
Brno (cseh) 1, 2
Broda Hungaricalis, Hunnorum 6
 Brogyán 16
 Brücke 281
 Brückner S. 1, 4
 Brünn 1, 322
brnja (ó-szláv) 2
 Budenz J. 294
 Burzok-rét 325
 Buvat 79
 Buzás D. 184
 buzsényica 280
 Bülzök-rétje 326
 bünbak 239
Cáchy (cseh) 16
 cajt 335
 cakó 249
 cankó 250
Cafadi 113
 cendalum(us) 26
 cepe 336
Cepudi 112
chołošni (kisorosz) 108
 Cicero 210
 -*čko* m. kicsinyítőképző 183
 Comenius A. 324
 Cosmas 7
crkva, crky (szláv) 15
ča-pcj (širongol) 292
 Csánki D. 257
 cseh helynevek a németben 16
 csömör 135, 192
 csuha 185
 csutak 180
 Csűrű B. 340
 Czebe Gy. 41
 Cziráki J. 342
 dán 154
 Danzi V. 343
 Darkó J. 41
 Debreceni Grammatika 121, 123
 dékán 232
 dévaj 296
 Diógy 34
 Dömös | a ~ i prépostság adománylevelének személynévei 111
 drágalátos 262
Dubur 112
 duhaj 296
Eburon (görög) 2
 Edelspacher A. 38
Egrih 111
 Egregy 34, 177
Egus 113
 egyszerezítés a magyarban 43
 elefánt 232
 elhegedülte Szent Dávid 248
 elvonás | ragozott lat. szóból képzelt nominativus ~ a 148 | ragozott lat. szóból képzelt ragtalan magyar alak ~ a 227
 ember 115 | az ~ -fogalom kifejezése az uráli nyelvekben 113
 Ernyey J. 4
 értelemdifferenciálás | a hangok szerepe az ~ ban 87
 esküdözés | m. ~ ek és szitkozódások 269
 Eszik M. 346
 eszköz- és készülék-módszer a nyelvritmikai kutatásban 281

- fakakuk 270
falra hugyozó 240
faramuci 254
farizeus 153
Feketeügy 177
fickó 183
finn szótári munkálatok 98
finnugor | összefoglaló összetételek a ~ nyelvekben 113
~ rokonságunk támadó 104
flandriai szövetnevek szójegyzékeinkben 21
Flätschach (ném.) 16
Fludorovits J. 224—5
fodor 79
fogas (hal) 132
foném | a ~ meghatározásai 83
Fonufu 112
fora (lengy.) 190
fóra 189
fóra (oláh) 191
fópa (új-görög) 190
fópa (bolg.) 190
forbátol 191
forfatto (olasz) 192
forint 233
Fotiodi 111
föld 80
Földi J. 120, 323
főnévszó 120
franc 154
Friesach (ném.) 16
fríz 154
Füzegy, Füzegyő 35
gabonafő 324
gáborján 250
Gács 155
Gajcsána | a moldvai ~ helynevei 201 | ~ nyelve 206
Gali 111
galtum (lat.) 42
garas 233
gárgyán 233
Gedi 112
gerazenos 153
Gocelinus 178
Goethe prózájának ritmusa 219
Gol(l)asch (ném.) 187
gólya 252
Gombocz Z. 136
Gosselin (fr.) 179
gót, gottos 153
Grussbach 16
Gujaschfleisch (ném.) 186
Gulasch (ném.) 187
gulyás szavunk a németben 186
Gulyás K. 160
Gumba 112
gvárdián 233
-*gy*névszóképző (m.) 34
Gyarmathi S. 120
g[G]yehenna 243
Gyepes J. 341
Gyerdág 330
Gyógy 34
gyón 322
Györgyák 330
Győrffy I. 53
Gyulaháza | ~ i záloglevél 271
hajdan 43
Haladan 112
Halmágy 35
hám, hámlik, hámoz 90
háncs 90
hanghelyettesítés:
szláv *lju-*: m. *li-* 19, 20 | szláv *lju-*: m. *lu-* 20 | szláv *lju-*: m. *lyu-* > *ju-* 21 | szláv *br-*: ném. *fr-* 3 | idegen *k-*: szláv *ch-* 110
hangjelzés a m. nyelvjarástanulmányokban 344
hangkülönbségek | szociális érvényű ~ 81
hangsúly (m.) 75
hangtörvény | két-nyíltszótagos m. ~ 321
hangváltakozás: m. *i: o* 295 | m. *ö: ë* 11 | tör. *o: u* 182
hangváltozás: hiatus megszűnése a m.-ban 43 | tövègehangzók lekopása a m.-ban 102 | *ai:* *aj, ai: aj* 43 | *c: sz* 183—4 | *d: gy* 39 | *é: e* 44 | *ei: ej, ëi: ëj* 43 | *i: e* 11 | *ia: já* 251 | *l: n* 251 | *-l: -r-* 108 | *o: i* 108 | *oi: oj, öi: öj* 43 | *rl: ll* 49 | *sz: z* 329 | *u: o, ü: ö* 11 | lat. *-um:* m. *-im* | fr. *-nl-*: *-rl-* 25 | olasz *-nl-*: *-ll-* 25 | szláv *-l-*: *-l-, -r-*: *-r-* 14—5
harisnya 106
Hárságy 35
hasonfél 184
Hás(s)ágy 35
Heine prózájának ritmusa 219
Héjő 177
helynévadás: foglal-kozásnévből alakult hn. 128 | szn. mint hn. 128 | „nomád“ ~ 127
Herman O. 255
herodianos 153
hideg 302
Hiskedi 111
hízlekedik 327
hódvas 185
Hokus 111
Hóman B. 41
Honny soit qui mal y pense (fr.) 280
Hont megye | ~ i palóc nyj. 208
Horbágy 36
Horger A. 136, 297, 340
xulabyr (Širongol) 292
Hunfalvy J. 105

- Hunfalvy P. 105, 177, 291
 hupi 102
 huszár 103
 huszt 155, 321
Idegdi 111
 idegen szó | az ~
 meghatározása 125
 időszó 122
 ige 122—5
 igeképzők: denom.
 -l 132 | mozz. -t 301
 illető 253
 Ilon 152
 indulatszó 121
 ing 322
Iruge 112
 Isten kezében va-
 gyunk 259
Istöl Belgradi (tör.)
 317
Istolni Belgradi
 (tör.) 317
Itwan 112
 Iván 149
Ivedi 111
 Jaba 20—1
 János 149
 jelentéstani kategó-
 riák 130
 jobbágy 36
 Jókai-kódex 147
 jövevényszó | a ~
 fogalma 125—7
 káros 230
 kalandos 188
 Káldi Gy. 311
kangrez 326
 kank 327
 kanonok 233
 káplán 233
 kar (kórus) 233
 Karácsonyi J. 41
 kardinál(is) 227
 karima 105
 Károly J. 257
 Károl(y)i G. 238,
 311 | ~ bibliájá-
 nak nyelvi hatása
 238
 Kassai J.
 castello[u]m 228
 kastély 228
 Katalin 151
 Katolna 151
 Kékegy 36
 kellett 253
 Kemény János 5
Keretyeu (oláh) 261
 Kerháj 138
 Kertész M. 127
 ki mint vet, úgy
 arat 242
 kínál 92
 kincs 322
 kinigli 79
 Kis Géza 343
 Kiskunhalas nyj.-a
 53, 56
 Kodály Z. 169
 konvent 233
 kór 322
 Kórógy 36
 korontál 154
 Körmös 14
 Kövegy 36
Krk (horv.) 16
krleš (cseh) 15
Krmeš[ž] (tót) 14
Krškany (tót) 15
Krstur (tót) 15
Krtiš (tót) 15
 kulcs 322
 Kutyfalva 261
 külföld 188
 labda 321
 Ladány 21
 Lakság 258
 Landry 282
 László 183
 lat, latba vet 320
 lát (fn.) 264
 latin jövevényszá-
 vak | ~ végző-
 dése a m.-ban 145,
 153, 157, 224 | ragos
 alakban átvett ~
 a m.-ban 230 | ~
 végződése a ném.-
 ben 237
 lator 233
 Laziczus Gy. 75
 Lébény 20
 Lebenye 19
 legát 234
 légy 246
 Leibic 20
 Lencsés Gy. 162, 264
 Lendva 178
 leszámítól 144
Lefudi 111
 Letenye 20
 Leumann E. 216
 Liba 20, 21
 Libánfalva 19
 Libaton 19
Libanza 20
 Libenica 20
 Liberese 19
 Libetbánya 20
 Libic 19
Libichava (tót) 20
 Libóc 20
 Liboresa 20
Libugusthy 19
 Lipse 19
 Lippay J. 323
 Lipkó 19
 Liptó 19
 Litinye 20
 Litke 20
lju- szláv szókezdet
 m. megfelelői 19
 λόρος 209
 lő 331
 Lubella 20
 Lubenik 21
 Lubóc 19, 21
 Lubotin 19, 21
 Ludány 21
Lython 20
 Lyuba 21
 Lyubise 19
Magici 112
 magyar | ~ beszéd-
 kultúra 171 | ~
 helynevek idegen
 nyelvekben 17 | ~
 népn. szókincsé-
 nek gyűjtése 100 |
 a ~ népn. kuta-
 tásának problé-
 mái 340 | ~ szó-
 kincs finnugor ál-
 lománya 101

- Magyar-Barád 134
maltip (vog.) 301
 mamon 234
 manna 245
 Marbe 219
 Margit 152
 Markwart 291
 Mägiste J. 72
 Mediolán(um) 158
 meghonosodott szó 125
 meleg 301
 Melich J. 41, 321—2
 melléknév 120
 mende-monda 304
 mesterséges tűz 178
 Mészöly G. 302
 metrikai módszer a nyelvritmikai kutatásban 215
metrum (lat.) 210
 Meyer A. E. 281
 Meyer V. 223
misál 234
 mód(os) (fn.) 227
 mogyorófa-penna 270
 Moldva | a ~i Gajcsána helynevei 201 | a ~i Gajcsána nyelve 206
 monda-monda (fn.) 304
 Moór E. 127
 Mórágý 36
 Moravesik Gy. 41
 M. Tótfalusi Kis M. 312
 múlik 89
 must 234
 Nagy Jenő 344
 Nagyenyedi Barakonyi Borbély J. 265
 N. Bartha K. 346
 néhai 208
 nem mind bíró, kinek pálcá van a kezében 95
 Nemesdedinai Zsuffa S. 103
 nemesi és más előnevek 351
 német | ~ jövevényszavaink 126, 298 | ~ jövevényszavaink anorg.-*d*-je l előtt 126 | szláv helynevek a ~ben 16
 népnyelv | a m. ~ kutatás problémái 340 | a m. ~ szókincsének gyűjtése 100
 névszóképzők: -*aj* deverb. mn.-képző 296 | -*ckó* dem. 183 | -*don* 296 | -*gy* 34 | -*k* deverb. 301 | -*vány* deverb. 137
 névragozás: -*ban*, -*ben*; -*n*; -*t*, -*tt* loc. ragok használata 17
 „nomád” helynévadás 127
Nulos 112
numerus (lat.) 210
 Nyárágý 36
 nyelvritmika | a ~i kutatás módszerei 209, 281
 nyelvritmus | a ~ meghatározói 283 | a ~ változása irodalmi műfajok szerint 220
 nyíl 295
 Nyíri A. 342
 óc ~ őc végződés hn.-ekben 322
 Olajfahegy 157
 Olivet hegye 157
 Olivetim hegye 157
 Olsava 6, 7
 Ordományos 137
 ormágý 37
 Orsós F. 96
 orvostudomány | m. ~ i kódex a XVI. sz.-ból 159
Otus 112
 összefoglaló összetételek a fgr. nyelvekben 113
 pacurka 144
 pálika 324
 palóc nyj. | a -*val*, -*vel* a ~okban 208
 pergalom 255
 pέρνηe 136
 perzsa 153
 Pető J. 346
phonaskos (gör.) 172
 Pilátus 247
 Pintér J. 349
 polika 255, 323
 pont(om) 229
 porosz 154, 156
 Potanin G. N. 291, 293
Pörschach (ném.) 16
 Pöstyén 16
 Pray Gy. 41
 prelát 234
 prépost 234
 prusz 154
 pún 154
 Pusztá-Pécs 6
quefudi 112
 Quintilianus 210
 Quirites 153
 Rászló 183
 Reising K. K. 129, 208
 řḥua 124
 Rén(us) 158
 rév 30
 ritmus 210 | a ~ meghatározása 212
 ritmusképek 287
 Rousselot 282
 Rufen 147—8
 ρυθμός 209
 Saareste A. 72
Sackmann machen (ném.) 299

- sacmanum facere*
(lat.) 300
Sajó 177
Sándor I. 6, 156
Šardice (tót) 9
Šardičky (tót) 9
Šáros (tót) 9
sátán 227
Schwarz Ernő 2, 3
Scripture 282—4
sib 45
siralom völgye 239
Somogy 37
sömör 135, 192
„Spannfüllung“ a
nyelvritmikai
kutatásban 283
statisztikai módszer
a nyelvritmikai
kutatásban 218
stór 254
Strausz Gy. 192
Sunthei 112
svéd 156
Sylvester J. 119
Szabó T. A. 63, 316, 318
Szaldobágy 37
szállít, megszállít 49
szárcsa 46
Szarvág 37
Szarvas | a békés-
megyei ~ nép-
nyelve 142
Szarvas G. 170, 297
Széchenyi I. 170
Szed(e)regy 37
szegény az eklé-
zsia... 51
Székesfehérvár 256,
316, ~ régi hor-
vát neve 318
Szekszárd 47
Szilágy 38
szilaj 296
Szilvág 38
Szinyei J. 146, 302
szitkozódások | m.
~ és esküdözések
296
- szláv | ~ hn.-ek a
németben 16 | ~
lyu m. megfelelői
19 | ~ -ném. hang-
helyettesítés 3
Szobránc 79
szógyakorisági vizs-
gálatok a ném.-
ben 223
szótest | a ~ meg-
bonthatatlansága
80
szógy 38
Szvórényi J. 177
taerdylp (vog.) 132
Tamás I. 81—8
tarschilop (vog.) 132
téli kántor 270
Teppo H. 74
testi együttregzés
módszere a nyelv-
ritmikai kutatás-
ban 285
tetves ember éneke
248
then 22
Thumb 221
Tirlemont (fr.) 25
Toivonen J. 74
tolvaj 294
Tomanóczy J. 344
Topolesány 16
Tormoš (tót) 15
Tóth Ilona 126
tölgy 38
Trmaš (tót) 15
Trócsányi Z. 238
trtorz (szláv) 15
Truhetzkoy 82
tulajdon 296
tuli 102
Turas (ném.) 16
Twaddel Fr. 82—6
ucca 352
Ugrogy 38
úgy... mint
Uherské Hradiště
(cseh) 6
- Uherský Brod*
(cseh) 6
Uherský Ostroh
(cseh) 6
Ungerbach (ném.) 9
Ungerberg (ném.) 9
Ungerdorf (ném.) 9
Ungertal (ném.) 9
uráli | az ember-
fogalom kifeje-
zése az ~ nyelv-
vekben 113
-us lat. szóvég eltű-
nése a magyarban
145, 224
Ūstünī Belgrad
(tör.) 318
-val, -vel a palóc
ny.-okban 208
Vámbéry Á. 106, 291,
295
vége Víg András-
nak 51
vers 231
vidrvas 185
virághét 271
Viszló 184
Vnci 112
Wadadi 112
Waltaudi 112
vandal 154
Warus 113
Weigl H. 9
zacskó 235
Zagyva 178
zejmédli 126
„zentroide“ a nyelv-
ritmikai kutatás-
ban 283
zsák 234—5, 300
zsákmány 131, 297
zsákmányol 298
zsákmányt tesz 300
zsib 45
zsbvásár 45
zsinat 235
Zwirner E. 82
Zwirner K. 82

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. — (F.: Thiering Richárd.)

XXXVI. ÉVF.

1940. FEBRUÁR

1. SZAM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

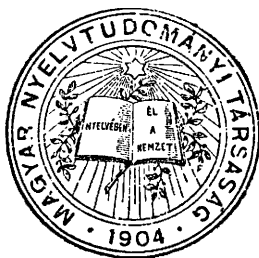
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL

349. SZAM

1940. FEBRUAR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1940

T A R T A L O M

	Lap
<i>Melich János</i> : Brünn nevéről	1
<i>Kniezsa István</i> : A szláv szókezdő lju- magyar megfelelői	19
<i>Gáldi László</i> : Flandriai szövetnevek középkori szójegyzékeinkben	22
<i>Szabó T. Attila</i> : A rév és alakváltozatai erdélyi helyneveinkben	30
<i>Györke József</i> : A -gy névszóképző	34
Kisebb közlemények. <i>Pais Dezső</i> : Az „auctor monasterii” a veszprémvölgyi apácák Kálmán-féle megerősítő levelében	41
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Gáldi László</i> : Galtum. — <i>Horger Antal</i> : Hajdan. — <i>Loványi Gyula</i> : Sib, zsib. — <i>Pais Dezső</i> : Szárca. Szekszárd. — <i>Szabó T. Attila</i> : Bollig. Szállít, megszállít. Vége Vig Andrásnak. Szegény az eklézsia, a pap harangoz	42
Nyelvtörténeti adatok. <i>Szabó T. Attila</i> : Tanúskodás 1544-ből. A mohai tórol szoló cserelével 1547-ből	52
Népnyelv. <i>Bakó Elemér</i> : A kiskunhalasi népnyelvi gyűjtőcsoport működése. — <i>Danczi Villebald</i> : A kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához ..	53
Társasági ügyek. Titkári jelentés 1939-ről. — Jelentés az 1939. évi Szily-jutalomról. — Bevételek és kiadások 1939-ben és költségvetés 1940-re. — Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1939. évről	61
Külföldiek. <i>Bakó Elemér</i> : A finn és észt nemzeti tudományok kutatóinak kongresszusa. — <i>Jacobi Lányi Ernő</i> : A magyar hangsúly védelme	71
Levélszekrény	79
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1940-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVI. ÉVF.

1940. ÁPRILIS

2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

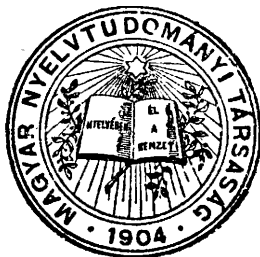
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

350. SZÁM

1940. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1940

T A R T A L O M

	Lap
<i>Lazicius Gyula</i> : Egy cikk margójára	81
<i>Juulius Mágiste</i> : Adalékok három magyar szó történetéhez	89
<i>Zsrai Miklós</i> : Nem mind bíró, kinek pálcá van a kezében	95
<i>Kniezsa István</i> : Harisnya.....	106
<i>Csúry Bálint</i> : Jegyzetek a dömösi prépostság 1138/1329. évi adománylevelé- nek személyneveihez	111
<i>Baboss R. Ernő</i> : Az ember-fogalom kifejezése az uráli nyelvekben.....	113
<i>Zsinka István</i> : A beszédreszek magyar elnevezéseinek története.....	118
Kisebb közlemények. <i>Horger Antal</i> : A jövevényező fogalma. — <i>Szabó T. Attila</i> : A magyar helynévadás történetéhez. — <i>Kelemen József</i> : A százéves jelentéstan	125
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Horger Antal</i> : Zsákmány. — <i>Kál- mán Béla</i> : A denevér egyik vogul elnevezése. — <i>Lukács Károly</i> : Fogas. — <i>Melich János</i> : Uherský Brod=Ungarisch Brod=Magyar Barád. — <i>Strausz Gyula</i> : Csömör, sömör. Përnye ~ pörnye. — <i>Szabó T. Attila</i> : Ordományos. Kerháj. Aradó kútja	131
Nyelvtörténeti adatok. <i>Techert József</i> : Adalékok a nyelvújítás korának szókészletéhez.....	139
Népnyelv. <i>Gyarmati András</i> : Adatok a békésmegyei Szarvas népnyelvéből	142
Levélszokrény	144
A boríték: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Tájékoztató.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1940-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisalom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1 — P.
28. Cselkó Gyula. Szállógék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Lazicius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csűry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepesy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danczi Villebald. A kürti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevééről. 1940. 0.60 P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

TAJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetésről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra befizetett alapítványa, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanárunk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekk számlája útján.)

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1940. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Budapest (1936.), Hóman Bálint, Budapest (1939.), Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Mark Gyula, Tartu (1937.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.), Toivonen György, Helsinki (1937.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnökök: Melich János és Zsirai Miklós, titkár: Laziczius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Kniezsa István.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczi Zoltán, Moravcsik Gyula, Nagy J. Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnok Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Szidarovszky János, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Soly mossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Techert József, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló bizottság:

Gáldi László, Györke József, Sipőtz Pál.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent füzetek:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan. 1922. 2.50 P.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. 1922. 2.50 P.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. 1922. 2.50 P.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923. 4.— P.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. 1925—1929. 17.— P.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. 3.— P.
8. Viski Károly: Etnikai csoportok, vidékek. 1938. 0.80 P.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1935. 0.80 P.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. 1936. 1.20 K.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. 1.20 P.
12. fa. Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. 1938. 1.30 P.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás. 1934. 1.50 P.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (Első rész.) 1928. 6.— P.
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929. 6.— P.

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában (Budapest V. Akadémia-utca 2.).

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1940-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1940. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1940. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1939. december 1-től 1940. január 31-ig.

Alapítvány: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 5 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Melich János 8, Országos Kaszinó 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 24 pengő.

Adomány: Haich Károly 2 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Károlyi Árpád 1, Melich János 750, Sági István 2, összesen 1050 pengő.

XXXVI. ÉVF.

1940. JÚNIUS

3. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

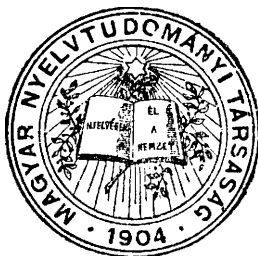
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

351. SZÁM

1940. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1940

T A R T A L O M

	Lap
<i>Melich János</i> : Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról	145
<i>Varjas Béla</i> : Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium	159
<i>Nagy Adorján</i> : Beszédkultúra	169
Kisebbségi közlemények. <i>Váczai Bertalan</i> : Hunfalvy Pál levele Szvorényi Józsefhez	177
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bóka László</i> : Mesterséges tűz. — <i>Gáldi László</i> : Gocelinus. — <i>Hasan Eren</i> : Csutak. — <i>Horger Antal</i> : Fickó. Hasonfél. — <i>Kálmán Béla</i> : Hódvas, vidrvas. — <i>Halasi Kun Tibor</i> : Csuha. — <i>Loványi Gyula</i> : A gulyás neve a németben. — <i>Szabó T. Attila</i> : Bokály-kemence. Külföld, külföldi. Kalandos. — <i>Taghavi Károly</i> : Fóra! Forbátol. — <i>Vajkai Aurél</i> : Csömör, sömör	178
Nyelvtörténeti adatok. <i>Varjas Béla</i> : Embéry Teftnek betegfegyőről ualó orvoflagok. — <i>Szabó T. Attila</i> : Adatok a magyar színnevekhez. — <i>Techert József</i> : Adalékok a nyelvújítás korának szóképzéséhez ..	193
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : A moldvai Gajcsána helynevei. A moldvai Gajcsána nyelvéből. — <i>Gunda Béla</i> : A hontmegyei palóc nyelvjárásából	201
Levélsekény	208
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Tájékoztató.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1940-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVI. ÉVF.

1940. OKTÓBER

4. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

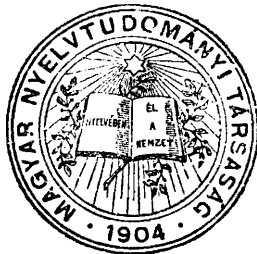
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

352. SZÁM

1940. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1940

T A R T A L O M

	Lap
<i>Junker Henrik</i> : A nyelvritmikai kutatás módszerei	209
<i>Melich János</i> : Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról	224
<i>Csüry Bálint</i> : Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához.....	238
<i>Horger Antal</i> : Cakó, gáborján, gólya	249
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Garázda Péter</i> : Illető. Stór. Faramuci. — <i>Melich János</i> : Polika. — <i>V. Mikesey Sándor</i> : Pergalom. Asztom rét. — <i>Szabó T. Attila</i> : Székesfehérvár. Lakság. Apahida. Kutyfalva. Kérétyéü. — <i>Pais Dezső</i> : Drágalátos.	253
Nyelvtörténeti adatok. <i>Varjas Béla</i> : Lencsés György orvosi könyvéből. — <i>Szabó T. Attila</i> : Magyar szitkozódások és esküdzések a XVII—XVIII. századból. Fakakuk, mogyorófa-penna. Téli kántor. Virághét. — <i>V. Mikesey Sándor</i> : Gyulaházi záloglevél	264
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : A bukovinai Andrásfalva nyelvéből.....	271
Levélszekrény	279
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1940-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVI. ÉVF.

1940. DECEMBER

5. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

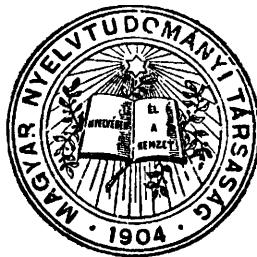
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

353. SZÁM

1940. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1940

T A R T A L O M

	Lap
<i>Junker Henrik</i> : A nyelvritmikai kutatás módszerei	281
<i>Rásonyi László</i> : A Βοοκολαβρας névhez	291
<i>Juhász Jenő</i> : Tolvaj	294
<i>Loványi Gyula</i> : Zsákmány	297
<i>Pais Dezső</i> : Meleg és hideg	301
<i>Kelemen József</i> : Mende-monda, monda-monda	304
<i>Erdős Károly</i> : Az <i>altt</i> ige az újszövetség Károli- és Káldi-féle fordításában	311
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Fekete Lajos</i> : Székesfehérvár. —	
<i>Hadrovics László</i> : Székesfehérvár régi horvát neve. — <i>Horger</i>	
<i>Antal</i> : Latba vet, labda. Huszt. Barád. — <i>Melich János</i> : Brünn.	
Polika. — <i>V. Mikesy Sándor</i> : Gabonafő. Burzok-rét. Bajol. — <i>ifj.</i>	
<i>Németh Gyula</i> : 1055: kangrez. — <i>Nyíri Antal</i> : Hízelkedik. — <i>Szabó</i>	
<i>T. Attila</i> : Gyorgyák, Gyerdág. — <i>Végh József</i> : Lő.	316
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Legújabbán így kell írunk! — <i>Szabó</i>	
<i>T. Attila</i> : Az <i>úgy</i> ... <i>mint</i> -es szerkezet régisége	333
Nyelvtörténeti adatok. <i>Techert József</i> : Adalékok a nyelvújítás	
korának szókészletéhez. — <i>Pais László</i> : Kereky György özvegyének	
végrendelete 1554-ből. Zólyomy Miklósné levele 1597-ből.....	335
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : Szélgjegyzetek újabb népnyelvkutató irodal-	
munkhoz. — <i>Márton Gyula</i> : A zilahi fazekasmesterség műszavai	340
Különfélék. <i>Keményfy János</i> : † Pintér Jenő	349
Levélszekrény	351
Tartalom	353
Szó- és tárgymutató	355
A borítékon: Tudnivalók. — Tájékoztató. — Közgyűlési meghívó. —	
Értesítés. — Nyugtázás. — Felolvasó ülések.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1941-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

TÁJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetésről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszerismindenkorra befizetett alapítványa, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanáruk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlája útján.

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1940. december 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

XXXIX. évi közgyűlését

1941. január 28-án kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja. Az elnökség a Társaság tagjait a közgyűlésre ezennel meghívja.

Tárgysorozat:

LIGETI LAJOS felolvasása: A magyarság eredete és a nyelvcsere kérdése.

Titkári jelentés a Társaság 1940. évi működéséről.

Az 1940. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1940-ről. — Költségvetés 1941-re.

Ellenőr, hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három számvizsgáló választása.

Esetleges indítványok.*

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmányoknak be kell jelenteni. Ha az indítványokat a választmányok nem jelentették be, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1940. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1940. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Ligeti Lajos (IV. részlet) 60, Szabó T. Attila (I. részlet) 34, összesen 94 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Loványi Gyula (írói tiszteletdíjből) 1 pengő.

Felolvasó ülések. Társaságunk felolvasó ülései 1941-ben a következő napokon lesznek: február 11-én, március 11-én, április 8-án, május 6-án, június 10-én, október 14-én, november 11-én és december 9-én.

A felolvasások helye: a M. Tud. Akadémia heti ülésterme, kezdete: d. u. 5 órakor. Az ülések nyilvánosak, s azokon tagjainkat, előfizetőinket és az érdeklődő közönséget szívesen látjuk.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1 — P.
28. Cselkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértes O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepegy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danezi Villebald. A kürti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrezek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevééről. 1940. 0.60 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

II.

Melich János. A két legrégebb magyarnyelvű nyomtatvány. 1912. Elfogyott.
Emlék Szily Kálmánnak nyolcvanadik születésnapjára. 1918. 3.—P.
Juhász Jenő. A Magyar Nyelv I—XXV. évf. Mutatója. 1931. 10.—P.
Csúry Bálint. Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—36. 25.—P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak félárón adjuk a meglévő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1940-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1940. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelv-művelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1940. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1940. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 10, Brüll Emánuel, Kolozsvár (I—II. részlet) 120, összesen 130 pengő.

34.412. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hangletjtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangтана. 1930. 1.20 P.
27. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1— P.
28. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Lazicius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ ige képzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértes O. András. Az u és v hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepes Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danczi Villebald. A kürti nyelvjárás hangтана. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevéről. 1940. 0.60 P.

Megrendelhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1940-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1940. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelveművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1940. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1940. február 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 25, Budapest Székesfőv. Közlekedési Rt. (kieg.) 500, Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (III. részlet) 50, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Jánosi József (kieg.) 4, Viszota Gyula (kieg.) 10, összesen 689 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csorna: premontrei könyvtár 8, Csúry Bálint 8, Horger Antal 8, Horváth János 8, Losonezi Zoltán 8, Simon György 8, összesen 48 pengő.

Adományok: Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 500, Tomcsányi Móric 2, Varga Bálint 2, összesen 604 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Loványi Gyula 4, Melich János 2, Nagy J. Béla 1, összesen 7 pengő.